

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

74420

TEORİDE VE UYGULAMADA
ENFLASYON VERGİSİ ÖLGÜSÜ
VE
TÜRKİYE'DE 1990 SONRAŞI MALİYE
POLİTİKALARINDA ENFLASYON VERGİSİNİN
ETKİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

A. Niyazi ÖZKER

BURSA - 1999

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ENFLASYON VERGİSİ OLGUSU

I. ENFLASYON SÜRECİ VE VERGİ OLGUSU	10
A. TERMİNOLOJİ SORUNU	10
1. Kavram ve Terim	10
2. Gelir Politikası Kapsamında Enflasyon Vergisi.....	16
a. Enflasyon Vergisinin Gelir Politikası Niteliği.....	16
b. Enflasyon Vergisi ve Hanehalkı Bütçe İçeriği	22
c. Gelişmiş Ülkeler Açısından Bir Gelir Politikası Aracı Olarak Enflasyon Vergisi	24
d. Gelişmekte Olan Ülkeler Bazında Enflasyon Vergisi	26
B. PARASAL TABAN VE ENFLASYON GELİRLERİ İLİŞKİSİ.....	30
1. Parasal Taban Kavramı	30
2. Reel Para Balansları, Enflasyon Oranı ve Enflasyon Vergisi İlişkisi.....	34
3. Senyoraj Yaklaşımı ve Döviz Rejimi Bağıntısı	40
a. Senyoraj ve Parasal Taban İlişkisi	40
b. Optimal Senyoraj Yaklaşımı ve Hazineye Aktarılan Gelir	42
c. Senyoraj, Ulusal Para ve Döviz Rejimi	45
4. Enflasyonist Beklentiler, Enflasyon Vergisi ve Parasal Talep	49
5. Enflasyonist Beklentiler Bazında Enflasyon Vergisi Gelirleri.....	55
a. Öngörülme Enflasyon Açısından	55
b. Öngörülen Enflasyon Açısından.....	59
II. ENFLASYONİST FİNANSMAN, REFAH MALİYETİ VE EKONOMİK GELİŞME	63
A. ENFLASYON VERGİSİ VE REFAH MALİYETİ.....	63
B. GELİŞEN EKONOMİK BİR YAPI KAPSAMINDA ENFLASYON VERGİSİ	70
1. Gelişen Bir Ekonomide Enflasyon Vergisi Maliyetleri	70
2. Enflasyon Vergisi, Ekonomik Gelişme ve Parasal Taban.....	74
3. Olivera - Tanzi Etkisi.....	81

C. ENFLASYON GELİRLERİNİN SINIRI VE LİBERALİZASYON	84
1. Enflasyon Vergisi Limiti	84
2. Öngörülen Enflasyon Bazında Senyoraj Gelirlerinin Sınırı	88
3. Liberalizasyon ve Laffer Eğrisi	94
4. Enflasyon Gelirlerinde Liberalizasyona Karşı Duyarlılık	96
III. ÜLKELERARASI ENFLASYON VERGİSİ VE	
SENYORAJ GELİRLERİ	101
A. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE	
ENFLASYON VERGİSİ VE SENYORAJ	101
1. Enflasyon-Enflasyon Vergisi	101
2. Enflasyon-Senyoraj Gelirleri	106
3. Devlet Harcamaları Bazında Senyoraj Gelirleri	111
B. ENFLASYON GELİRLERİ VE SİYASAL-EKONOMİK	
DEĞİŞKENLİK İLİŞKİSİ	113
C. ENFLASYONİST FİNANSMANIN EKONOMİK BÜYÜMEYE	
ETKİSİ VE ÜLKELERARASI FARKLILIK	119

İKİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE AÇIKLARI, BÜTÇENİN MONETİZASYONU VE ENFLASYONİST FİNANSMAN

I. KAMU BÜTÇESİ BİLEŞENLERİ VE BÜTÇE AÇIKLARI	125
A. BÜTÇE AÇIĞINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	125
1. Bütçe Açığı Kavramı	125
a. Keynesyen Yaklaşım	126
b. Neo-klasik Yaklaşım	126
c. Ricardian Yaklaşım	129
2. Bütçe Açıkları, Enflasyon ve Fiyatlar Genel Düzeyi İlişkisi	131
3. Bütçe Açıklarının Sınıflandırılması	137
a. Geleneksel Kamu Ekonomisi Açığı	137
b. Cari Hesap Açığı: Kamu Tasarrufları ve Yatırım Bütçesi	140
c. Yurtiçi Açık	142
d. Birincil Açık	143
e. Operasyonel (İşlemsel) Açık: Faiz Ödemelerinden Enflasyonun Etkilerinin Çıkarılması	145
4. Engelleme-Dışlama Etkisi (Crowding-Out Effect)	146
B. KAMU BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYONİST FİNANSMANI	148
1. Kamu Bütçesi ve Cari Hesap	148
2. Kamu Bütçe Bileşenleri ve Enflasyon Vergisi Geliri	152

3. Enflasyonist Süreçte Bütçe Açıkları Finansmanın Döviz Rejimi Bağıntısı.....	161
a. Sabit Döviz Kuru Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Durumu ve Finansmanı	161
b. Dalgalı Döviz Kuru Rejiminde Bütçe Açıklarının Enflasyonist Finansmanı.....	168
4. Optimal Devlet Yaklaşımında Enflasyonist Gelir Politikası	171
a. Enflasyon Gelirlerinin Maksimizasyonu	171
b. Optimal Enflasyon Vergisi Bazında Hükümetin Enflasyon Politikası.....	175
II. BÜTÇE AÇIKLARI, PARASAL UYUM VE ENFLASYONİST GELİR.....	178
A. KAMU YATIRIMLARININ FİNANSMANI VE PARASAL TABAN	178
1. Enflasyon Vergisi ve Tasarruf/Gelir Oranı İlişkisi	178
2. Kamu Yatırımlarına İlişkin Operasyonel-Birincil Bütçe Açıkları, Parasal Uyum ve Enflasyon Vergisi	182
3. Merkez Bankası Transferleri, Özel Sektör Yatırım Açıkları ve Enflasyonist Gelir	188
a. Hükümetin Bütçe Kısıtlaması, Merkez Bankası Transferleri ve Senyoraj Geliri Bağıntısı	188
b. Özel Ticari Yatırımların Enflasyonist Finansmanı.....	192
B. ENFLASYON GELİRLERİNDE BÜTÇE AÇIKLARINA İLİŞKİN DÖNEMSELLİK, ENFLASYONİST BİR SÜREÇTE VERGİ GELİRLERİ VE ENFLASYON VERGİSİ KOMPOZİSYONU	197
1. Bütçe Açıklarının Sürekliliği	197
2. Enflasyon Gelirlerinde (Senyoraj-Enflasyon Vergisi) Dönemsel Ayrışma ve Sapma	200
3. Parasal Monopolde Mali Senyorajın Dağılımı	203
a. Analitik Çerçeve	204
b. Klein ve Neumann'ın Mali Senyoraj Yaklaşımı	208
4. Enflasyonist Dönemde Vergi Gelirleri ve Enflasyon Vergisi	212
a. Vergi Toplanmasındaki Gecikmelere İlişkin Enflasyonist Kayıp ve Vergisel Gelir	213
b. Enflasyonist Bir Süreçte Devletin Vergi ve Enflasyonist Gelirleri	220
c. Arjantin Örneği	227
C. HİPERENFLASYONİST BİR SÜREÇTE ENFLASYONİST GELİR	233
1. Hiperenflasyonun Genel Yapısı	233
2. Hiperenflasyon Sürecinde Reel Para Talebi Fonksiyonu ve Mali Dinamikler	235
a. Hiperenflasyona İlişkin Parasal Bir Model.....	236
b. Enflasyon ve Enflasyonist Finansman Arasındaki Durgun-Durum İlişkisi.....	239
c. Mali Dinamikler	243
3. Hiperenflasyonun Parasal Dinamiği.....	245

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VERGİSİ VE ENFLASYONİST FİNANSMANIN 1990 SONRASI MALİ POLİTİKALARDAKİ YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. 1990 SONRASI ENFLASYONİST SÜRECİN MALİ ETKİLERİ YÖNÜNDEN GÖRÜNÜMÜ	249
A. BÜTÇE AÇIKLARI, PARA ARZINDAKİ GELİŞMELER VE ENFLASYON İLİŞKİSİ	249
1. Ülkemizde 1990 Sonrası Kamu Açıkları Sınıflaması ve Ölçümler	250
a. Geleneksel Kamu Açığı Yaklaşımı	251
b. Kamu Cari Açıkları ve Sermaye Dengesi Ayrımı	253
c. Birincil Açık (The Primary Deficit)	255
d. İşlemsel Açık (The Operational Deficit)	258
2. Para Arzındaki Artışlar ve Enflasyon	260
a. Temel Parasal Göstergeler ve Enflasyon İlişkisi	260
b. Emisyon Hacmi ve M2Y'de Değişimler	263
c. Kamu Kesimi Nakit Finansman Gereksinimi	267
d. Para Arzı Açısından Enflasyon ve Kamu Açıkları Bağlantısı	271
3. Bütçe Dengeleri Açısından Konsolide Bütçe Nakit Açığı ve Finansmanı	277
a. Genel Bütçe Değerlerinin Gelişimi ve Nakit Açığı	277
b. Konsolide Bütçe Dengelerinin 1990 Sonrası Durumu ve Bütçe Finansmanı	285
c. Bütçe Açıkları Bazında 1990 Sonrası Konsolide Bütçe Harcamaları Dengesi ve Harcamaların Dağılımı	294
B. 1990 SONRASI SÜREÇTE VERGİ GELİRLERİNİN DURUMU VE ENFLASYONİST REEL ETKİLER	300
1. Vergi Gelirleri ve Vergi Esnekliği	302
2. Olivera-Tanzi Etkisi ve Reel Büyüme	306
3. Vergi Yükü Açısından Vergi Toplanmasındaki Gecikmelere İlişkin Enflasyonist Reel Kayıplar	311
4. 1990 Sonrası Dönemde Enflasyon Vergisi - Reel Vergi Kayıpları İlişkisi ve Toplam Gelir	314
a. GSYH'nın Bir Oranı Olarak Enflasyon Vergisi	314
b. Vergi Yükü Bazında Enflasyonist Sürece İlişkin Toplam Gelir	317
II. 1990 SONRASI DÖNEMDE MERKEZ BANKASI YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE ENFLASYONİST FİNANSMAN	323
A. PARASAL BÜYÜKLÜKLERİN KONTROLÜ VE ENFLASYON	323
1. Rezerv Para Gelişmeleri	323

a. Rezerv Paradaki Artışlar ve Enflasyon İlişkisi	324
b. Rezerv Para Çarpanı	327
c. Rezerv Para Çarpanının Bileşenleri	329
2. Parasal Taban ve 1990 Sonrası Parasal Tabandaki Nominal Artışlar	331
a. Parasal Tabanın Oluşumu	331
b. Parasal Taban Çarpanı	333
c. Parasal Tabandaki Artışlar ve Merkez Bankası Parası	334
B. 1990 SONRASI MERKEZ BANKASI PARASAL	
YÜKÜMLÜLÜKLERİNDEKİ ARTIŞLARA İLİŞKİN ENFLASYON	
VERGİSİ VE SENYORAJ GELİRLERİ	337
1. Rezerv Para Değişim Oranları	337
2. Rezerv Para Değişim Oranları ve Merkez Bankası Varlıkları	338
3. Döneme İlişkin Fiyat Değişim Oranları	341
4. Reel Parasal Yükümlülükler ve Reel GSYH	342
5. Rezerv Paradaki Artışlara İlişkin Senyoraj ve Enflasyon	
Vergisi Gelirleri	343
a. Nominal Senyoraj Geliri	344
b. Nominal Enflasyon Vergisi Geliri	346
c. Reel Enflasyon Vergisi ve Senyoraj Gelirleri	349
6. 1990 Sonrası Parasal Tabana İlişkin Değişim Oranları	351
7. Parasal Taban Değişim Oranları Bazında Merkez Bankası Varlıkları	353
8. Parasal Tabandaki Artışlara İlişkin Senyoraj ve Enflasyon	
Vergisi Gelirleri	355
a. Nominal Senyoraj Geliri	356
b. Nominal Enflasyon Vergisi Geliri	357
c. Parasal Taban Bazında Reel Enflasyon Vergisi ve Senyoraj Gelirleri	360
SONUÇ	364
YARARLANILAN KAYNAKLAR	373

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1	Para Arzında Artış (%) ve Fiyat İlişkisi.....	28
Tablo 1.2	Bütçe Açığı, Enflasyon ve Senyoraj İlişkisi	29
Tablo 1.3	Sekiz Ülkeye İlişkin Enflasyonist Finansman Maliyeti İle İlişkili İstatistikler (1971 Yılı İtibari İle)	68
Tablo 1.4	Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon ve Enflasyon Vergisi (Dönemsel %)	101
Tablo 1.5	Gelişmekte Olan 42 Ülkede Enflasyon Vergisi* (%).....	103
Tablo 1.6	Gelişmekte Olan Ülkelerde Fiyatlardaki Değişime Göre Enflasyon Vergisi Geliri ($\Delta M/Y$ %).....	105
Tablo 1.7	Enflasyon ve Senyoraj: 1971-1982 Ortalaması (%)	107
Tablo 1.8	Gelişmekte Olan Bazı Asya Ülkelerinde Senyoraj - 1977.....	110
Tablo 1.9	Seçilen Bazı Ülkelerde Senyoraj - 1975-1985*	110
Tablo 1.10	Devlet Harcamaları ve GSYH Bazında Senyoraj Gelirleri (1971-1990)	112
Tablo 1.11	Arjantin, Bolivya ve Brezilya'da Vergi Gelirleri, Senyoraj (GSYH %) ve Enflasyon	116
Tablo 2.1	Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Döviz Kuru Rejimi	171
Tablo 2.2	Almanya'da Parasal Gelirin Dağılımı* 1960-1987.....	211
Tablo 2.3	Vergi Sisteminin Dönemsel Esneklikleri	215
Tablo 2.4	Reel Vergi Gelirleri Üzerinde Enflasyon Oranlarının ve Vergi Ödemelerine İlişkin Gecikmelerin Etkileri.....	220
Tablo 2.5	Arjantin'de 1968-1976 Dönemine İlişkin Temel Göstergeler.....	228
Tablo 2.6	Arjantin'de Enflasyonist Finansman ve Vergilerden Elde Edilen Gelire İlişkin Model Değerler (1968-72 ve 1973-76) (% GSYH).....	230
Tablo 3.1	KKBG ve Tasarruf-Yatırım Açığı İlişkisi	253
Tablo 3.2	Kamu Cari Açıkları Dengesi	254
Tablo 3.3	Birincil Bütçe Açığı Dengeleri	256
Tablo 3.4	İşlemsel Açık	259
Tablo 3.5	Temel Parasal Göstergeler ve Enflasyon (% Değişim).....	261
Tablo 3.6	Kamu Kesimi Nakit Finansman Gereksiminin Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı (%)	268
Tablo 3.7	Kamu Kesimi Nakit Açığı, Finansmanı ve Enflasyon (Cari Fiyatlarla, Trilyon Türk Lirası).....	269
Tablo 3.8	Dış Borç Rasyoları (%).....	277
Tablo 3.9	Bütçe* Büyüklüklerinin Gelişim (Milyar TL).....	279
Tablo 3.10	Konsolide Bütçe Gelirleri Dengesi (%).....	286
Tablo 3.11	Konsolide Bütçe Harcamaları.....	287
Tablo 3.12	Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açığının GSMH'ya Oranı (%).....	288
Tablo 3.13	Konsolide Bütçe Dengeleri ve Finansman Göstergeleri (Trilyon TL).....	290

Tablo 3.14 Vergi Gelirlerine İlişkin Göstergeler ve Enflasyon	303
Tablo 3.15 Vergi Gelirleri, Vergi Yüğü ve Dönemsel Vergi Esneklikleri (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	304
Tablo 3.16 Gelir ve Kurumlar Vergilerinin Esnekliği	305
Tablo 3.17 Vergi Yüğüünün Enflasyon Süreci Duyarlılığı ve Reel Vergi Geliri Kayıpları	313
Tablo 3.18 Enflasyon Vergisi Geliri ($R\pi$) (% GSYH)	316
Tablo 3.19 Vergi Yüğü (% GSYH)	318
Tablo 3.20 Enflasyonist Finansman ve Vergi Gelirleri (% GSYH)	319
Tablo 3.21 Para Çarpanları	328
Tablo 3.22 Merkez Bankası Yüğümlölüklerinde Parasal Taban*	335
Tablo 3.23 Merkez Bankası Parası*	336
Tablo 3.24 Nominal Rezerv Parada Yıllık Değışim Oranları	338
Tablo 3.25 Rezerv Paraya Oranla Merkez Bankası Varlıkları $-\Delta/R$	340
Tablo 3.26 Rezerv Paraya Oranla Merkez Bankası Varlıkları $-\Delta/R_{-1}$	340
Tablo 3.27 Yıllık Fiyat Değışim Oranları	341
Tablo 3.28 Reel Parasal Yüğümlölükler* ve Reel GSYH	343
Tablo 3.29 Nominal Senyoraj	345
Tablo 3.30 Nominal Enflasyon Vergisi	347
Tablo 3.31 Nominal Enflasyon Vergisi	348
Tablo 3.32 Reel Senyoraj - Enflasyon Vergisi ve Reel Değışim	350
Tablo 3.33 Nominal Parasal Tabanda Yıllık Değışim Oranları	352
Tablo 3.34 Parasal Tabana Oranla Merkez Bankası Varlıkları - Δ/HM	354
Tablo 3.35 Parasal Tabana Oranla Merkez Bankası Varlıkları - Δ/HM_{-1}	354
Tablo 3.36 Nominal Senyoraj	357
Tablo 3.37 Nominal Enflasyon Vergisi	358
Tablo 3.38 Nominal Enflasyon Vergisi	359
Tablo 3.39 Reel Senyoraj - Enflasyon Vergisi ve Reel Değışim	361

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1	Enflasyon Oranı ve Reel Para Talebi	36
Şekil 1.2	Enflasyonist Gelir Eğrisi	39
Şekil 1.3	Enflasyon Vergisi Miktarı	50
Şekil 1.4	Öngörülmeven Enflasyon ve Enflasyon Vergisi	56
Şekil 1.5	Öngörülen Enflasyon ve Enflasyon Vergisi	60
Şekil 1.6	Reel Gelire İlişkin Reel Para Talebi (Reel Gelirin Birimi Başına)	65
Şekil 1.7	Gelişen Bir Ekonomide Reel Para Talebi λ = İlgili sürece ilişkin (anlık) ekonomik büyüme oranı.	70
Şekil 1.8	Bolivya'da Olivera-Tanzi Etkisi, 1980-86	83
Şekil 1.9	Enflasyon Vergisi ve Enflasyon Oranı İlişkisinde Laffer Eğrisi	86
Şekil 1.10	Senyoraj Gelirleri Laffer Eğrisi	89
Şekil 1.11	Finansal Liberalizasyon ve Senyoraj Laffer Eğrisi	95
Şekil 2.1	Hükümetin Enflasyon Vergisi Geliri	156
Şekil 2.2	Bütçe Açıklarının Enflasyonist Finansmanı	158
Şekil 2.3	Peru'da Uluslararası Rezervler ve Kamu Sektörü Açıkları	167
Şekil 2.4	Enflasyon ve Reel Vergi Gelirleri Bağıntısı	216
Şekil 2.5	Enflasyon Sürecinde Enflasyon Vergisi ve Yasal Vergi Gelirleri İlişkisi	224
Şekil 2.6	Arjantin'de (1968-76) Enflasyon Vergisi ve Normal Vergi Gelirleri	232
Şekil 2.7	Hiperenflasyonist Süreçte Sabit Döviz Kuru Rejiminin Çöküşü	234
Şekil 2.8	Senyoraj ve Enflasyon Arasında Durgun-Durum İlişkisi	241
Şekil 2.9	Hiperenflasyonun Parasal Dinamikleri	246

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1	Reel Para Arzı Büyüklükleri	262
Grafik 3.2	Emisyon Hacmi (Currency Issued) ve M2Y (12 Aylık % Değişim)	265
Grafik 3.3	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH	271
Grafik 3.4	Kamu Açığı - Enflasyon İlişkisi	273
Grafik 3.5	Para Arzları (Yıllık % Artış)	274
Grafik 3.6	Bütçe Değerleri / GSMH	280
Grafik 3.7	Bütçe Harcamaları Kompozisyonu / GSMH	281
Grafik 3.8	Başlangıç Ödeneklerine Göre Ek Ödeneklerin Oransal Değişimi (Ek Öd./Baş. Öd.)	283
Grafik. 3.9	Konsolide Bütçe Finansmanı (Reel)	292
Grafik 3.10	Konsolide Bütçe Harcamalarının Ekonomik Ayrım İtibariyle Dağılımı, 1992-1996	295
Grafik 3.11	Harcamaların Reel GSYH'nın Büyüme Hızına Katkısı	296
Grafik 3.12	Konsolide Bütçe Faiz Ödemelerinin Diğer Harcama Kalemlerine Göre Konumu	298
Grafik 3.13	Alternatif Bütçe Dengeleri / GSMH	300
Grafik 3.14	1990 Sonrası Olivera-Tanzi Etkisi	308
Grafik 3.15	Yatırım ve Tüketim Harcamalarının 1990 Sonrası Büyüme Hızı	311
Grafik 3.16	Enflasyon Vergisi, Vergi Geliri ve Toplam Gelir	320
Grafik 3.17	1990 Sonrası Vergi Gelirleri ve Enflasyon Vergisi	322
Grafik 3.18	Rezerv Para ve Enflasyonda Yıllık Yüzde Değişim	326
Grafik 3.19	Rezerv Para Çarpanı Bileşenleri	329
Grafik 3.20	1990 Sonrası Yıllara İlişkin Reel Enflasyonist Finansman	351
Grafik 3.21	Parasal Taban Bazında 1990 Sonrası Reel Enflasyonist Finansman	362

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AT	: Avrupa Topluluğu
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
(der.)	: Derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed(s).	: Editör(ler)
et.al.	: ve diğerleri, ve arkadaşları
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yürtiçi Hasıla
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
İMF	: Uluslararası Para Fonu
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İTBF	: İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi
İTİA	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KVK	: Kurumlar Vergisi Kanunu
MB	: Merkez Bankası
Mük.	: Mükerrer.
md.	: Madde
No.	: Numara (Sayı)
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
PB	: Program Bütçe
PPBS	: Planlama-Programlama-Bütçeleme Sistemi
RG	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume (Cilt)
VUK	: Vergi Usul Kanunu
Y.	: Yıl

GİRİŞ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından yaşanan ekonomik kriz süreciyle de özdeş gittikçe artan Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) ve kamu açıklarının finansmanı ile ilgili sorunlar, bu tip ülkelerin yapısında süregelen enflasyon olgusu ile birlikte değerlendirildiğinde, enflasyonun yasal bir yapıyı içermeyen bir finansman aracı olup-olamayacağı sorusunu da gündeme getirmiştir. Gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısında enflasyonist sürecin belirli bir istikrar ve önemsiz oranlarda seyretmesi, bu ülkelere mahsus para arzının sıkı kontrolü ve reel büyümeyle optimum-pozitif korelasyonun bütünselliği, konunun reel açıkların finansmanı açısından az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında örneklenmesini gerekli kılmıştır.

Enflasyonist finansmanın sadece bir enflasyon vergisi biçimiyle algılanması ve bu süreçte değerlendirilmesi, konunun ele alınışındaki açının ortaya konulması yönünden dar ve eksik kalmaktadır. Parasal yetkiyi yegane yasal otorite olarak elinde bulunduran hükümetin, piyasaya çıkardığı/sürdüğü yeni paraların kendisine yarattığı cari satın alma gücüyle, kendi lehine piyasadan mal ve hizmet alımı her zaman söz konusu olabilmekte ve bu olgu, hükümete "**senyoraj**" kavramı altında ayrı bir gelirin de sağlanması olanağını tanımaktadır.

Para sunumundaki artışın nominal para ankeslerini arttırdığı bu süreçte, enflasyon oranlarına bağlı reel nakit değerlerindeki azalma ise, hükümete illegal olarak hanehalklarından aktarılan "**enflasyon vergisi**" olgusu olarak biçimlenmektedir.

Reel büyüme hızına özdeş bir para arzı artışının enflasyonist olmadığı teorideki yeri, sektörel yapıların talebi olarak değerlendirildiğinde ise, sektörler arası büyüme/talep oransızlığındaki dengesizlikler yönünden pratikte

enflasyonist sayılabilmektedir. Sektörler arası paranın dolaşım hızındaki farklılık ve dengesizlik ise -enflasyon vergisi olgusunu ağırlaştırması açısından- bu durumun bir diğer görünümüdür.

Bizim ülkemiz gibi ülkelerde -reel büyüme hızının azaltılmaması açısından- kamu bütçesinin artan bütçe bileşenleri sayısına özdeş, bütçe açıkları ve artan faiz yükleri de ağırlıklı olarak artmaktadır. Artan bütçe açıklarının kapatılması ve bütçe bileşenlerinin yatırım ağırlıklı yönlendirilmesi, bu tip ülkelerde zaten etkili bir çalışma yapısına kavuşturulamamış vergi yapısı ve yönetimi gibi mali unsurlar ile büsbütün içinden çıkılmaz bir duruma dönüşmektedir. Üstelik enflasyonist süreç geciken vergi toplamalarına ilişkin reel vergi kayıplarını daha da arttırmakta; bu kayıplara ilişkin reel sapma/azalma, bütçe yapısının kısır döngüsünü ileriki yıllara da taşıyarak sonraki yıllarda toplanacak vergi gelirlerini adeta ipotek altına almaktadır.

Enflasyon sürecinin bir illegal vergi süreci olarak algılanabileceği düşüncesi, ilk kez 1956 yılında M. Freidman'ın editörlüğünü yaptığı bir çalışmada yer alan Phillip CAGAN'a ait bir analitik çözümlemeye dayalı makalede vurgulanmış, daha sonraki çalışmalarda da enflasyonist maliyet ve enflasyonun ekonomik etkileri gibi çalışmalarla da geliştirilmiştir. Bu kapsamda reel para (nakit) balanslarının reel kaybına ilişkin oransal azalma, ilişkili olduğu süreçte vergi olarak düşünülmüş ve özellikle de hiperenflasyon gibi bir sürece girildiğinde, bu tür yasal olmayan bir verginin nasıl maximize edileceği sorusu ağırlık kazanarak konuyu enflasyon vergisi ve optimum enflasyon oranı tartışmalarına çekmiştir.

Miktar Teorisi yaklaşımı ile enflasyon dönemlerine ilişkin daha gerçekçi bir yaklaşım sağlanarak, bu süreçte ekonomi ile ilişkili tüm sektörlerin, göreceli enflasyon beklentileri doğrultusunda kendi para balanslarını reel değerlerini yitirmeyecek biçim/oranda takviye ederek enflasyonist süreç ile

uyumlaştırılması sürecine girdiklerini ve enflasyonun bu etkisi ile de, gelirin yeniden dağılımında oynadığı rolünü izlememizi olanaklı kılmıştır.

Reel para balanslarındaki (M/P) azalmanın enflasyon oranı ile ters yönde hareketinin Laffer eğrisi ile olan ifadesinde, mevcut para talebinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Başka bir deyişle enflasyon oranı artarken, artan enflasyon vergisi geliri belli bir optimum noktasından sonra reel para balanslarındaki azalma ve vergi tabanının küçülmesiyle azalmaya başlamakta, dolaylı yoldan da reel para talebi ile nakit balanslarının uyumsuzluğundaki açık artmaktadır.

Şüphesiz enflasyon, vergi toplanmasındaki gecikmelerin çarpıcı bir duruma gelmesiyle de vergi yükünün reel değerini etkilemektedir. Yani vergi yükümlülüğü ortaya çıktığı andan çok sonra ödenen vergilere ilişkin gecikme sürecinde kaybolan reel vergi aşınmasını, yine reel olarak eşitleyecek bir mekanizma, özellikle beyanname usulüyle alınan doğrudan vergilerde yoktur. Böylece bu iki dönem arasındaki enflasyon oranındaki her bir artış, dolayısıyla vergi yükünü de düşürecektir. Bu olgu mali literatürde Olivera-Tanzi etkisi olarak bilinmektedir. Özellikle de yüksek oranlı enflasyon yaşayan ülkelerin vergi yüklerindeki azalmadan doğan reel kayıp, hükümet gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla'ya olan oranını belirgin olarak düşürmekte, bu oran ani enflasyon oranı çıkışlarına maruz kalındığı öngörülme-yen-süpriz enflasyon dönemlerinde de oldukça dramatik bir duruma dönüşmektedir.

Enflasyon vergisi ve senyoraj birbirlerine oldukça yakın kavramlar olmalarına rağmen birbirlerinden farklıdırlar. Bu önemli fark, enflasyon vergisi enflasyonun bir sonucu olarak tasarruf biçiminde nakit bulunduranların bu dönemlerine ilişkin reel satın alma gücü kayıpları olarak ifade edilirken, senyoraj hükümetin kendi parasal otoritesi ve tek yetkili güç olarak yarattığı ve dolaşıma sunduğu nominal para ankeslerindeki artıştan (makro düzeyde) elde ettiği gelir ve satın alma gücü olmaktadır. Burada senyoraj kavramına ilişkin önemli nokta,

ilgili zaman sürecinde dolaşıma giren paranın satın alma gücüyle, elde edilen nominal senyoraj gelirinin eşit olmasıdır. Bu noktadan hareketle senyoraj gelirinin o ülkeye ilişkin hükümet tarafından toplanacağı düşünülebilir. Fakat kendi para birimini ve parasal işlemlerini başka bir ülkenin güçlü parasal birimleri ölçüsünde birebir tamlıkta tutan ve kullanan bir ülke için, elde edilen senyoraj miktarını ilgili yabancı ülke ile büyük oranda paylaşması veya tamamını para birimini kullandığı bu ülkeye aktarması kaçınılmazdır.

Döviz rezervlerini dış alım ve yurt içi kur ayarlamalarıyla veya enflasyonla mücadelede (kur bazında) oldukça yitirmiş/tüketmiş bir hükümetin, eğer iç borçlanma ve vergi toplama statüsü ile de ödemeler bilançosu açığını telafisi mümkün değilse, ilgili süreçte bu açıkların monetizasyonu gündeme gelmektedir. Bu bağlamda doğrudan yeni paranın yaratılması veya göreceli fiyatlardaki artışla ortaya çıkan reel kayıp oranının enflasyon vergisi adı altında hükümete aktarımı söz konusu bile olsa, bu duruma özgü bir yapıda optimum enflasyon oranına ilişkin limitasyonun da göz ardı edilmemesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu olguyla ilgili olması bazında çalışmamızda, parasal tabandaki nominal değişiklikler ile reel satın alma gücü ve refah kaybına ilişkin monetizasyon olgusuyla arasındaki ilişkilerin güçlü bir şekilde ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde enflasyon süreci boyunca vergi olgusunun nitel yapısı kısaca ele alındıktan sonra, vergi olgusunun enflasyonist yapıda kavramlaştırılmasına gerekçe kabul edilebilecek savlar irdelenmeye çalışılmış, mali literatürde kavramsal olarak enflasyon vergisi olgusunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki mali ve ekonomik konumuna açıklık getirilmesi hedeflenmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında enflasyonist sürece ilişkin en önemli farkın öngörülen ve öngörülmeyen enflasyon ayırımı olduğu yine birinci bölümün ele aldığı konular arasındadır. Gelişmekte olan ülkeler de

göreceli olarak öngörülmeleyen enflasyonun varlığının ekonomik ve mali bir istikrar sorunu olarak karşımıza çıktığı kabul edilirse, dolaylı olarak enflasyon vergisi ve enflasyonist finansmanın oransal değerinin de gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olacağı genel kabul görmüş olur.

Gelişen bir ekonomik yapıda enflasyonist finansmanın refah maliyetine ilişkin yaklaşım, enflasyon gelirlerinin de özellikle teorik çerçevenin detaylı anlaşılması yönünden oldukça önemli kabul edilmektedir. Bu açıdan enflasyon vergisinin refah maliyetinin, doğrudan ilintili olduğu enflasyon gelirleri limiti çerçevesinde değerlendirilmesi ve gelişen bir ekonomide, konjonktürel yapıda öznellik gösteren farklı ülkeler bazındaki durumu, ilgili bölümün teorik çerçevesinin detaylarına değinilmesi açısından önemli görülmüş ve konunun Laffer eğrisi ile anlatımına çalışılmıştır.

Son olarak birinci bölümün konuları arasında ülkelerarası sosyo-ekonomik değişkenlik, bunun enflasyonist süreçle olan ilişkisi ve enflasyon vergisi gelirlerinin parasal dinamikle olan bağıntısına değinilmiş, böylelikle de enflasyon vergisi ve politik denge kavramları arasında bir bağ oluşturulmasında teorik bir yapının varlığının irdelenmesine gayret edilmiştir. Enflasyon vergisi ve liberalizasyon ilişkisi analitik olarak yine bu bölümde yer bulmuştur.

İkinci bölümün konularının, bütçe ve bütçe bileşenleri teorisi ve buna ilişkin bütçe açıkları ve ödemeler dengesi krizlerinin enflasyonist finansmanı üzerine kurulması hedeflenmiştir. Özellikle dış ödemeler bilançosuna ilişkin krizin sabit ve değişken döviz kurları (Fixed Exchange Rates and Floating Exchange Rates) bazında işlenerek, bütçe açıklarının türlerine ilişkin bir sınıflandırılması yapılmasına çalışılmış ve enflasyonist bir süreçte, bütçe açıkları olgusunun döviz rejimiyle bağıntısının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bütçe açıkları, parasal uyum ve enflasyonist gelir ilişkisi, ikinci bölüm kapsamında, hükümetin bütçe kısıtının Merkez Bankası transferleri ve senyorej

geliri bağıntısı bazında ele alınmış ve bu kapsamda hem özel, hem de kamu yatırımları finansmanının parasal taban hacmindeki değişimlerle olan analitik bağıntısının irdelenmesine çalışılmıştır.

Enflasyonist bir süreçte vergi gelirlerine ilişkin mali statünün reel bazda değerlendirilmesinin, uzun yıllardan beri maliye bilimi ile uğraş verenlerin öncelikli konusunu oluşturduğu bir gerçektir. Bu ilginin birincil nedeni, şüphesiz böyle bir süreçte reel vergi kaybının ne olabileceği ve enflasyon vergisinin hükümet açısından gelirin yeniden dağılımı fonksiyonunu ne ölçüde yerine getirip-getirmeyeceğidir. Normal vergi gelirlerinin toplanmasındaki gecikme veya tahakkuk eden verginin tahsilatına kadar geçen süre içerisindeki reel kayıplara ilişkin dönemsel niteliklerin özellikleri, vergi gelirlerinin dönemsel esnekliği ve bu reel aşınmanın aynı dönemsel yapıda enflasyonist gelir ikamesine ilişkin etkinliğinin ortaya konulmaya çalışılmasına ilişkin teorik çerçeve, yine ikinci bölümün konuları arasında yer almaktadır.

İkinci bölüm kapsamına ilişkin son olarak, hiperenflasyonist bir süreçte enflasyonist finansman olgusunun konumu, enflasyon gelirleriyle doğrudan ilintili olan hiperenflasyonun parasal dinamiğinin anlaşılması önceliğine dayalı bir çerçevede ele alınmaya çalışılmış ve böyle bir süreçte reel para talebi fonksiyonunun mali dinamiklerle olan ilişkisinin somut bir süreç kabul edilebilecek Bolivya örneği ile desteklenmesi amaç edinilmiştir.

Çalışmanın yukarıda ele alınan kısımlarına ilişkin teorik yaklaşımlarının dışında konunun somut ve çarpıcı bir şekilde ele alınması ve özellikle son dönem (1990 sonrası) parasal taban değişimlerinin nominal bazda ülkemiz açısından bu perspektifte değerlendirilmesi, Üçüncü ve son bölümün konularının ana hatlarını oluşturmaktadır. Ülkemizde özellikle son 10 yıldır yaşanan yüksek oranda kronik enflasyonun Ortodoks istikrar politikaları ile önlenmesine çalışılırken diğer bir yandan arz yanlı bir ekonomik sürecin işletilmeye çalışılması konuyu daha da çarpıcı hale getirmiştir. Özellikle

enflasyonun GSMH ile olan ilişkisi ve bu ilgili süreçte enflasyon vergisi gelirlerinin (reel ve nominal olarak) GSMH oranının belirlenmesi, konunun somutlaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Üçüncü Bölüm, konunun somutlaştırılması kadar çalışmanın da amacını belirler niteliktedir. Bu bağlamda enflasyon vergisinin ve senyoraj gelirlerinin hükümete sağladığı gelir açısından oransal değerinin tartışılmaya açılması gerekmekte, şüphesiz Olivera-Tanzi etkisinin ülkemiz yönünden ifade ettiği durum ve bunun mali-ekonomik açıdan anlamı da çalışmanın amacına ulaşması açısından açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu söylemde de ifadesini bulan çalışmanın amacına özgü bir açıklık ve içerik ile sonuca ulaşılmaya çalışılmış, öncelikli olarak da konunun bütçe açıkları ve bunun enflasyonist finansmanı olarak ortaya konulmasına gayret edilmiştir.

Optimal Senyoraj gelirlerinin dışında enflasyon vergisinin ilgili dönemine ilişkin net vergi yükleri (net tax burden) ve bununla ilgili çalışmaların ülkemizde yapıldığını söylemekle birlikte, bu çalışmaların yoğun ve spesifik araştırmalarda detaylı incelendiğini söylemek her zaman olanaklı görünmemektedir. Dolayısıyla net vergi yüklerinin enflasyonist süreçteki durumunun enflasyon vergisi (Inflation tax) ile birlikte değerlendirilmesinin zorunluluğu da böylece doğmuş bulunmaktadır.

Reel para balanslarının (real money balances) enflasyonist süreçteki biçimsel hareketinin Laffer Eğrisi ile ifadesinde reel para talebinin esnekliği, birimsel olarak "1" eşit olmaktadır. Diğer bir ifadeyle yüzdesel azalma (reel para balansları için) oransal olarak enflasyon vergisi gelirin (Inflation tax Income) eşit olduğunda, optimum enflasyon oranına ilişkin enflasyon vergisi gelirlerinin maximizasyonu gündeme gelmekte; vergi tabanının (tax base) artan enflasyon oranıyla daha da küçülmesiyle enflasyon vergisi gelirlerinde negatif bir sapma söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan çalışmanın başlangıcında reel nakit balanslarına ilişkin teorik bir yapının çerçevesinin çizilmesine hem

kavramsal olarak enflasyon vergisini detayları ile ortaya koymak, hem de enflasyonist bir döneme ilişkin reel para balanslarının süreçle olan ilişkisi ve durumunu irdelemek için gerekli görülmüştür.

Çalışmanın tüm bölümlerini kapsayan genel teorik çerçevesi içerisinde, hanehalkı tasarruflarına ilişkin enflasyonist dönemde ele alınan reel para talebinin (real money demand) yapısına özgü Laffer eğrisinin biçimsel durumu, aynı döneme ilişkin hükümetin enflasyon gelirleri ile ilgili bütçe bileşenleri ve bunların enflasyonist finansmanı ile karşılaştırılmasına çalışılmış, enflasyon vergisi kavramı hükümete ilişkin olabileceğinden hareketle bunun devlet kurumları dışında enflasyonist finansmana başvuran özel kurumlarla arasındaki farka özellikle değinilmek istenmiştir. Egemenlik hakkına dayanarak vergi koyma, değiştirme ve kaldırma yetkisi yalnızca devlet tekeline verildiğinden, enflasyonist bir dönemde reel para balanslarına ilişkin reel değer kaybının da sadece hükümete özgü bir vergi olarak düşünülmesi yoluna gidilmiştir. Mali literatürde vergi kavramına ilişkin özelliklerin hükümetin elde ettiği enflasyon vergisine özgü niteliklere olan benzerliği dolayısıyla, enflasyon gelirlerinin hükümete sağladığı fayda, vergi olgusu içerisinde kavramlaştırılmıştır. Teorik bir yapının öncelikli varlığının çalışmanın ilk iki bölüm içerisinde kurgulanması, bir bakıma bu kavram yakınlığından doğan karmaşayı netleştirme çabasıdır denilebilir.

Ülkemiz perspektifinde enflasyon vergisi gelirlerinin periyodik yapısı dönemsel olarak çok büyük farklılıklar arz etmesede, farklılık sayılabilecek bir dönem olarak son onbeş yıllık zaman dilimi gösterilebilir. Üçüncü Bölümün ana temasının ülkemizin bu süreçte elde ettiği enflasyon geliri ve bütçe finansmanı açısından (maksimize edilen) elde ettiği gelirden çok, bu sürece ilişkin bütçe bileşenlerinin genel yapısı üzerinde kurgulanması ve yorumlanmasına özgü durumunun sergilenmesine de ayrıca çaba gösterilmiştir. Bu bakımdan Olivera-Tanzi etkisinin yorumlanması, ilgili süreç yönünden enflasyon, hükümet gelirleri

ve GSMH ile olan oransal ilişkilerinin belirtilmesi bazında daha büyük bir önem kazanmıştır. Çalışmanın da amacına uygunluğu bakımından aynı zaman dilimindeki legal vergi gelirlerinin bu değerlendirme ile yorumlanması, etkileşim oranlarının marjinal seviyelerinin saptanması ve net gelirlerin/kayıpların ortaya konulması da ayrıca hedeflenmiştir.

Üçüncü Bölümün dönem olarak 1990 sonrası dönemi baz alması; bu dönem içerisinde kalkınma hızının reel olarak düşüşünün yanısıra enflasyon ile mücadele de istikrarsız ve etkinliği az politikaların sürekliliği, GSMH ile hükümet gelirlerinin oransal yapısı ve yine bununla ilişkili sürekli artan KKBG'nin bu döneme ilişkin enflasyonist finansmanı gündeme getirmesindendir. Ancak ülkemiz açısından hükümetin elde ettiği enflasyon vergisi geliri, bütçe açıklarının finanse edilmesinde çok da etkili görünmemekte veya gelir olarak etkinliği zayıf ifade edilmektedir. Bu bakımdan bu bölüme ilişkin konunun çalışmanın amacına ilişkin yorumlanmasında, enflasyon vergisinin reel-legal vergi gelirlerine alternatif sayılıp-sayılmayacağıının belirlenmesinin de önemini vurgulamamız gerektiğine inanılmıştır.

Çalışmanın konusuna ilişkin, bütçe açıklarının finansmanı makro düzeyde ekonomik konjonktür çerçevesinde bununla örtüşen bir yapıda ele alınmış, dolayısıyla da optimum senyoraj kavramı ve maksimize edilen enflasyon oranı ihmal edilir gözükmiştir. Oysa ki, çalışmanın genel amacına uygunluğu doğrultusunda her bir makro yaklaşımın, aslında ele alınan süreçteki denge arayışına dayalı bir gelir beklentisi (expected income) ile örtüştüğü görülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM ENFLASYON VERGİSİ OLGUSU

I. ENFLASYON SÜRECİ VE VERGİ OLGUSU

A. TERMİNOLOJİ SORUNU

1. Kavram ve Terim

Enflasyonun süregeldiği süreç içerisinde bir vergi olarak algılanması, enflasyonun bu sürece ilişkin reel para balansları ve parasal taban ile hane halkının bireysel ve/veya grup tasarrufları üzerindeki reel değer ve refah kaybı olarak düşünülmesi zorunluluğunu ortaya koymaktadır¹. Diğer bir deyişle enflasyon oranlarına bağlı bir gelirin sağlanması ve bunun maximize edilmesi, enflasyon oranı artarken, reel nakit balanslarına ilişkin talebin ne kadar hızlı düştüğü ile ifade edilebilir. Ancak, kavram olarak vergi kapsamında değerlendirilmesi, elde edilmesi yönünden yasal bir düzenleme ve kendisine özgü bir vergi yönetimi gerektirmediğinden, "Gizli/Saklı Vergi" veya "Sessiz Vergi" yaklaşımıyla ifadesini olanaklı kılmaktadır².

Şüphesiz enflasyonun etkisi bir vergi olarak düşünüldüğünde, tek saklı vergi olarak enflasyonist vergiyi düşünmek yanlış olur. Özellikle de tüketici fiyat indekslerinin gelecek yıl için önceden ve periyodik olarak bildirilmesi, enflasyonun gizli bir vergi olduğu iddiasını da güçleştirmektedir³.

¹ Samuel Brittan, "Inflation and Democracy", in Fred Hirsch and John G. Goldthorpe (eds.), **The political Economy of Inflation**, London: Martin Robertson, 1978, ss. 161-162; Harry G. Johnson, **Selected Essays in Monetary Economics**, London: George Allen and Unwin, 1978, s. 286.

² Richard E. Wagner, **The Public Economy**, Chicago: Markham Publishing Co., 1973, s. 219; Meir Kohn, "The Inflation Tax and The Value of Equity", **Canadian Journal of Economics**, Vol. XVII, No. 2, (May 1984), s. 312.

³ Wagner, ss. 219-220.

Kavramsal olarak ifade etmeye çalıştığımız bu fonksiyonel yapı içerisinde, nominal para stoklarındaki artış oranının enflasyon oranını belirlemesi ve bunun sonucunda da kamunun enflasyon oranını göreceli olarak tahmin ederek kendi reel para balanslarına ilişkin stoklarını bu oranda takviye ve ayarlama yoluna gitmesi izlenebilmektedir. Daha özlü bir ifadeyle, enflasyona maruz kalan reel para balanslarının değer olarak sabit kalmasını sağlamak için kamu, enflasyon oranına eşit oranda para balanslarını takviye edecek; para arzındaki enflasyonist artışın sağladığı vergi gelirinin elde ettiği miktar kadar nominal bir stok ayarlaması söz konusu olacaktır⁴.

Enflasyonu reel para balansları üzerinde bir vergi etkisi/vurgusu olarak niteleyen "Miktar Teorisi Yaklaşımı" (The Quantity Theory Approach), özellikle Keynes'ci bir görüş içerisinde de kavramsal olarak yer bulmuştur⁵. Terim olarak kamu maliyesindeki yeri, vergi ile özdeş sayılabilecek bazı benzerlik ve özelliklerinden ötürü yer bulmuş; özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı enflasyonist bir süreçte alternatif bir gelir kaynağı ve maliyetsiz bir vergi türü olarak algılanmıştır⁶. İnsanların üretmiş olduğu mal ve hizmetler açısından özellikle az gelişmiş ülkelerde etkin bir vergilendirmenin eksikliği ve göreceli yoksunluktan (relative deprivation) kaynaklanan tüketim eğiliminin fazla oluşu ile⁷

⁴ Martin J. Bailey, "The Welfare Cost of Inflationary Finance", **Journal of Political Economy**, Vol. LXIV, No. 2, (April 1956), ss. 93-110; R.A. Kessel and A. A. Alchian "Effects of Inflation", **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 6, (December 1962), ss. 522-537.

⁵ Johnson, a.g.e., ss. 122-123.

⁶ Nicholas V. Gianaris, **Contemporary Public Finance**, Newyork: Praeger Publishers, 1989, s. 174.

⁷ Raja J. Chelliah, **Fiscal Policy in Underdeveloped Countries-with Special Reference to India**, 2 nd ed, London: George Allen and Unwin LTD, 1969, ss. 50-51.

bu tür bir vergilendirme eğilimi her zaman yer bulmakta, ancak uzun bir döneme yaymak söz konusu olamamaktadır⁸.

Enflasyonist dönemdeki enflasyon oranı ile lineer bir ilişki içersinde elde edilen gelirin dolaylı yapısı, onun bir vergi gibi kavramlaştırılmasında legal olarak varlığını sürdüren mal ve hizmetler üzerindeki dolaylı vergilere olan benzerliğinden ötürü olmuştur. Gerçekten de bir hükümet, enflasyon vergisinin optimum oranını adeta bir vergiymiş gibi devam ettirerek ücret ve fiyatlardaki nominal artışa rağmen reel oranları sabit kılabilir⁹. Enflasyon vergisinin bir vergi türü olarak adlandırılmasında, normal vergi yükü gibi algılanmasına özgü dolaylı bir vergi ile olan benzerliklerini şöyle sıralamak olanaklıdır¹⁰.

- a) Dolaylı vergilerde mal ve hizmetler üzerindeki mevcut vergi yükü, bu mal ve hizmetlerin tüketimi sırasında hissedilmeden ödenmekte, enflasyon vergisi'nin "sessiz vergi" gibi değişik tanımlanmalarını çağrıştırarak büyük bir benzerlik göstermektedir.
- b) Enflasyon da ilgili dönemine ilişkin, dolaylı vergiler gibi kamu yatırımlarının finansmanı için hükümete gelir aktarır¹¹.

⁸ Rudier Dornbusch, "Inflation, Capital and Deficit Finance", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 1, Part. 2, (February 1977), ss. 147-148.

⁹ Richard A. Musgrave and Peggy B. Musgrave, **Public Finance in Theory and Practice**, 5 th ed, Mc Graw-Hill Book Co., 1989, s. 515.

¹⁰ W.A. Bomberger and G.E. Makinen, "Indexation, Inflationary Finance and Hyperinflation: The 1945-1946 Hungarian Experience", **Journal of Political Economy**, Vol. 88, No. 3, (June 1980), s. 551; Mario I. Blejer and Nissan Liviatan, "Fighting Hyperinflation Stabilization Strategies in Argentina and Israel, 1985-86", **IMF Staff Papers**, Vol. 34, No. 3, (September 1987), ss. 410-411.

¹¹ Omotunde E.G. Johnson, "On Growth and Inflation in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 31, No. 4, (December 1984), ss. 641-642.

- c) Enflasyon vergisi, diğer dolaylı vergilerde olduğu gibi mal ve hizmetlerin tüketimini kısıarak, cari fiyat seviyelerinin kontrolünde bir aracı/araç özgünlüğün de kullanılabilir¹².

Şüphesiz bu benzerliklerine rağmen, kavramsal içerik yönünden dolaylı vergiler ile enflasyon vergisini birbirinden ayıran çok farklı nitelikler de vardır. Enflasyon vergisinin dolaylı vergilerden ayrılan bu farklı kendine özgü niteliklerini de şöyle sıralayabiliriz¹³.

- a) Öncelikle enflasyon ve onun oranlarına ilişkin dönemsel gelir, diğer vergiler gibi legal bir yapıya sahip değildir. Diğer bir deyişle yasama organının onayı ve kurumsal düzenlemeler ile oluşmaz.
- b) Vergi yönetimi ve yapısına ilişkin oluşturulmuş vergi tarife ve oranları, mükelleflerden belirli usullere göre toplanan vergi gelirlerini oluştururlar. Oysa ki, enflasyonist bir süreçle ilişkin gelirin miktar ve zamanı önceden bilinmemektedir.
- c) Enflasyon gelirinin devletin elde ettiği reel değer aktarımı olarak devlet bazında ele alınması, devletin egemenlik hakkından doğan yegane vergilendirme yetkisi dolayısı ile vergi adını almaktadır. Özel kurumlarda

¹² Yüksek ve kronik enflasyon süreçlerine ilişkin yerel para birikimi ve mal ve hizmet alımlarında yerel para biriminin kullanımından kaçarak, diğer dış bir ülkenin güçlü-yüksek para birimini işlemlerde kullanmak, bu madde de ifade edilen cari tüketim harcamalarını kısımada aracı rolünü bu para birimine de yükleyebilir. Kısaca "Dolarizasyon" denilen olgu öncelikle güvenceymiş gibi gözüke de yerel para sistemi ve nakit döviz stoklarını çökerterek daha yüksek enflasyon oranlarına yol açabilir. Bu ise hükümetin elde ettiği Senyoraj gelirlerinin para birimi kullanılan devlet ile bölüşülmesi demektir. Jeffrey D. Sachs and Felipe Larrain B., **Macroeconomics In The Global Economy**, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1993, s. 344.

¹³ Phillip Cagan, "The Monetary Dynamics of Hyperinflation", in Milton Friedman (ed.), **Studies in the Quantity Theory of Money**, Chicago: Chicago University Press, 1956, ss. 77-85.

vergi koyma yetkisi mümkün olmadığından, bu kurumlarca elde edilen enflasyon gelirin "Enflasyonist Finansman" terimi ile ifadesi yoluna gidilmiştir¹⁴. Dolayısı ile enflasyonist bir gelirin normal vergilerden müstesna, kamu ve özel kesimler arasında bölüşümü de söz konusudur¹⁵.

d) Normal vergiler yapılan harcamaların üzerinden veya asgari vergilerdirme limitini aşmış, vergilendirme tarifesindeki oranlar üzerinden ve kamu dışındaki tüm özel kesim birimlerinden alınırken, enflasyon vergisi, ilgili döneme ilişkin hiç bir harcama yapılmaksızın enflasyonun reel maliyeti olarak karşımıza çıkmakta ve refah kaybı ile de örtüşen sosyal maliyetlere kadar uzanabilmektedir.

Yukarıda ifade edilmesine çalışılan, yasal vergi yapısı ile konumuz olan enflasyon vergisinin benzerliklerinin hangi noktalarda örtüştüğünün ortaya konulması olmasına rağmen, Kamu Maliyesi disiplini içerisinde her zaman bu tür bir yasal olmayan verginin etkinliğinden söz edilemez. Konuya özellikle gelişmiş ülkeler açısından baktığımızda, bu ülkelere özgü yatırımların finanse edilmesinde enflasyon vergisi kavramı, parasal taban üzerinde oluşan bir vergi geliri olarak toplam yatırım büyüklüğünün küçük bir fraksiyonu olarak karşımıza çıkar¹⁶.

Enflasyondan elde edilen gelirin kavram olarak bir vergi gibi algılanmasında bir diğer uç, ulusal borç yükünün (iç borç) reel değerindeki azalmadır. Özellikle de öngörülmeven enflasyona (unanticipated inflation) ilişkin süreçte ulusal borcun reel değerindeki azalma, nominal olarak ifade edilen

¹⁴ W.T. Newlyn, "The Inflation Tax in Developing Countries", **The Journal of Development Studies**, Vol. 13, No. 2, (January 1977), s. 8.

¹⁵ Johnson, a.g.m., ss. 649-650.

¹⁶ Bruce Champ and Scott Freeman, "Money, Output and the Nominal National Debt", **The American Economic Review**, Vol. 80, No. 23, (June 1990), s. 390.

rakamın dışında ve çok üstünde gerçekleştiği için, bu borçların kendilerini finanse etmelerinde ve bir sonraki yıla ilişkin borcun reel değerinde oldukça belirgin negatif bir sapma ile sonuçlanabilmektedir¹⁷. Nominal olarak ifade edilen ulusal borçların reel değerindeki bu değişme, parasal politika anlayışının öncelikli etkisi olarak da ifade edilebilir¹⁸.

Ekonomik süreçte merkezi reel değişken sermaye stokları olarak ele alındığında, enflasyonun reel etkisi, öngörülen ve öngörülmeyen enflasyona (anticipated and unanticipated inflation) göre değişmektedir. Dolayısı ile hangi enflasyonist süreçte enflasyonist bir gelirin bir vergi olarak algılanabileceği, bizi sermayenin, verim-ürünün, ücretin ve faiz oranının, para yaratılmasına ilişkin öngörülen oranın bağımsızları olarak kabul edilmesiyle özdeş olduğu sonucuna götürmektedir¹⁹. Ayrıca konuyu hükümet tahvil ve bonoları açısından ele aldığımızda, öngörülen enflasyonun (anticipated inflation) reel olarak, ulusal borçların yapısındaki değişiklikler üzerindeki reel sapmalara pek etkisinin olmadığını söylememiz olanaklı görünmektedir. Çünkü tahvil ve bonolar üzerindeki nominal değerde öngörülen reel dönüşümün varlığı, -sermaye üzerindeki reel tekrar dönüşümün varlığına ilişkin olarak- bu tahvil ve bonoların öngörülen süreyi ve enflasyonu da gözönüne alarak hemen satılmasına bağlıdır²⁰. Bu açıdan öngörülen enflasyonun reel bir etki ve sapma yaratabileceği, dolayısıyla da vergisel bir etkisinin varlığı şüphe ile karşılanmaktadır. Öngörülen enflasyon vergisi, parasal otoritenin sıkı kontrolündeki para balanslarından ötürü, öngörülmeyen bir enflasyonist sürece göre daha küçük olarak ortaya çıkmaktadır.

¹⁷ Robert J. Barro and David B. Gordon, "A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model", *Journal of Political Economy*, Vol. 91, No. 4, (August 1983), ss. 590-610.

¹⁸ Champ and Freeman, a.g.m, ss. 391-392.

¹⁹ Champ and Freeman, ss. 393-394.

²⁰ Champ and Freeman, s. 395.

Diğer taraftan öngörülmeven enflasyon vergileri (unanticipated inflation taxes), hem kontrollü para balansları hem de nominal olarak yazılı ifadesini bulmuş ancak denominalize olmuş ulusal borçlar üzerinde etkin olduklarından etkileri daha büyük olmakta, enflasyonun bir vergi olarak varlığı da belirgin şekilde hissedilmektedir²¹. Şüphesiz öngörülmeven bir enflasyonist süreçte enflasyonun dinamiklerine ilişkin refah etkilerinin negatif eğilimi ve tüketim marjındaki olumsuz sapma, gizli bir verginin varlığının hissedilmesinde en belirgin vurgulardır²².

2. Gelir Politikası Kapsamında Enflasyon Vergisi

a. Enflasyon Vergisinin Gelir Politikası Niteliği

Enflasyonun kendi süreci içerisinde bir gelir politikası unsuru olarak ele alınması, bazı ülkeler için yaşadığı sürecin içeriğine ilişkin rasyonel gibi görünmesine karşın, bazı ülkeler için ise yaşadıkları konjonktürel dinamiklerden ötürü hiç de akılcı bir gelir politikası olarak görünmemektedir. Diğer bir ifadeyle, yaşanan kronik ve akut enflasyonist sürece (chronic and acute inflationist process) ilişkin reel para balanslarındaki azalma ve sapmaların, hükümet için bir gelir politikası olarak kullanılıp kullanılmayacağı gündemi meşgul etmektedir. Özellikle kronik enflasyon dönemlerinde kamunun, elindeki parasal nakitlerini bu döneme özgü bilgilere dayanarak ekonomize etmeye olan eğilimi, gelir politikası olarak bu sürecin kullanımının özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü olabileceğini ortaya koymaktadır²³. Gelişmiş sanayi ülkelerindeki normal

²¹ Ibid.

²² Jacob A. Frenkel and Carlos A. Rodriguez, "A Comment on Wealth Effects and the Dynamics of Inflation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. VII, No. 2, (May, 1975), ss. 259-267.

²³ Arnold C. Harberger, "A Primer on Inflation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. X, No. 4, (November, 1978), ss. 506-507.

vergi gelirlerinin hükümete sağladığı finans gücü ve bu ülkelerdeki kontrol altına alınmış öngörülen enflasyonun (anticipated inflation) varlığı, para balanslarının genişletilmesi ve arttırılmasında para otoritesinin sıkı ve/veya etkin kontrolü, enflasyona ilişkin maliyetin yüksekliğini bu unsurların yeterince kurumlaşmadığı ve göreceli olarak öngörülme-yen yüksek kronik ve/veya ciddi akut enflasyon dönemlerini yaşayan ülkelere yüklemektedir²⁴. Bu tür ülkelerde ve özellikle üçüncü dünya ülkelerinde enflasyondan uzun dönemde yararlanan taraf açıktır: Hükümet²⁵.

Enflasyon vergisinin bir gelir politikası aracı olarak görülmesinin yanısıra, bu kavrama çok yakın bir diğer olgu olarak karşımıza "Senyoraj" (Seigniorage) kavramı çıkmaktadır. Enflasyon vergisi kavramına çok yakın olmakla birlikte, aynı şeyi ifade etmezler. Parasal tabandaki (monetary base) genişleme ile hükümet lehine yaratılan ek bir satın alma paritesini ve para basımının çok düşük maliyete sahip olmasından ötürü hükümet lehine aktarılan bir gelir ifade edilmektedir²⁶. Enflasyon vergisinin dışında senyoraj gelirlerinin elde edilmesinde ulusal para biriminin kullanımının yükselen enflasyon oranı ile birlikte terkedilerek yabancı bir ülke parasına doğru sapma ve artan enflasyon oranı ile aynı oranda artan enflasyon vergisi oranlarından kaçma, "**Dolarizasyon**" süreci olarak bilinir. Ancak bu sapma ve ulusal para ile yer değiştirmesi, ülke ekonomisinin dinamiklerinin sınırlayıcı etkisi çerçevesindedir²⁷.

²⁴ Paul A. Meyer, **Monetary Economics and Financial Markets**, Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1982, ss. 649-653.

²⁵ Meyer, s. 654; Peter S. Heller, "Impact of Inflation on Fiscal Policy in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 27, No. 4, (December 1980), ss. 717-718.

²⁶ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 339-340.

²⁷ Stanley Fischer, "Seigniorage and the Case for a National Money", **Journal of Political Economy**, Vol. 90, No. 2, (April 1982), ss. 295-296.

Enflasyon vergisinin hükümetin artan harcamalarını finanse etmesinde kullanımının başlıca gerekçelerini, özetle şu şekilde sıralamamız mümkündür²⁸. (a) Ülkedeki vergi sistemi gözönüne alındığında vergi tabanlarının yüksek vergi yüküne olanak verecek şekilde eşit olmaması. (b) Vergi tabanlarında eşitlik mevcut olduğu zaman bile, ülkenin vergi yönetiminin bu eşitliğin sağlayabileceği avantajları elde edebilecek kadar etkin olmaması. (c) Ülkede politik gerçeklerden ötürü siyasi konjonktürün yüksek vergi yüklerini her bir biçimde olanaklı kılamamasıdır. Bu tür enflasyonist ortamlarda yükselen enflasyon oranları tüketici fiyatlarını ve vergi sonrası reel ücretleri arttıracak, fakat para tutmanın fırsat maliyetini düşürecektir. Ekonomide "**Tobin Etkisi**" (Tobin effect) olarak da bilinen bu olgu, enflasyon vergisi gelirlerinin büyüklüğü ile de doğru orantılıdır²⁹.

Enflasyon vergisinin bir gelir unsuru olarak kabulü, aynı zamanda vergi kavramına ilişkin temel terimlerin enflasyon vergisi içersinde neyi ifade edebileceğini gündeme getirmektedir. Enflasyon vergisine ilişkin **vergi tabanı** (The tax base), reel nakit balanslarının seviyesi; **vergi oranı** ise, paranın reel değerindeki azalma oranıdır. Dolayısı ile Cagan Modelinde enflasyon geliri, vergi tabanı ve oranının ürettiği miktardır³⁰. Diğer bir ifadeyle, "t" zamanında; "M", nominal para arzını; "P", fiyat seviyelerini belirttiğini kabul edersek bu modelde reel para balanslarını (Real money balance) "M/P" olarak ifade edebiliriz ve buradan:

²⁸ Vito Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", **IMF Staff Papers**, Vol. 25, No. 3, (September 1978), s. 417; Joshua Aizenman, "On The Complementarity of Commercial Policy, Capital Controls and Inflation Tax", **Canadian Journal of Economics**, Vol. XIX, No. 1, (February 1986), ss. 114-116.

²⁹ James Tobin, "Money and Economic Growth, **Econometrika**, Vol. 33, No. 4, (October 1965), ss. 671-684.

³⁰ Cagan, a.g.m., s. 78; Michael R. Darby, **Macroeconomics, The Theory of Income, Employment and The Price Level**, New York: McGraw-Hill Book Co., 1976, s. 369.

$$\frac{M}{P} \left(\frac{dp}{dt} \cdot \frac{1}{p} \right) \quad (1.1)$$

ifadesini yazmamız olanaklıdır. Para miktarından daha büyük oranda ücretlerin genel seviyesindeki bir artış, reel nakit balanslarında bir sapma meydana getirerek mevcut para arzının reel değerinde bir azalma meydana getirmektedir. Burada dikkate değer nokta, -reel nakit balanslarına ilişkin talebin parasal faiz oranının tek fonksiyonu olduğu göz önüne alınarak- mevcut enflasyon oranında reel balanslardaki azalma olduğunda zaman ortaya çıkan refah kaybının, hükümetin kendi vergi gelirleri ile yaptığından bağımsız oluşudur³¹.

Gelir politikası kapsamında enflasyon vergisinin ifadesine çalıştığımız Cagan Modeli içerisinde bir zaman dilimine bağımlı bu toplam gelir, iki kısımda özetlenebilir³²: Birincisi, ilgili zaman periyodunda basılmış yeni paranın reel değeridir ve şu şekilde ifadesi mümkündür:

$$\frac{dM}{dt} \cdot \frac{1}{p} \quad (1.2)$$

İkincisi ise dikkate değer parasal yükümlülük ve/veya borçlardaki azalmanın, reel nakit balanslarının reel değerindeki ilgili zaman periyodu içerisindeki sapmaya eşit olmasıdır:

$$\frac{d \left(\frac{M}{p} \right)}{dt} \quad (1.3)$$

³¹ Alvin L. Marty, "Growth and Welfare Cost of Inflationary Finance", **The Journal of Political Economy**, Vol. 75, No. 1, (February 1967), s. 72; G.L. Bach, "The Economic Effects of Inflation", in C. Lowell Harriss (ed.), **Inflation: Long-term Problems**, Newyork: Praeger Publistiers, 1975, ss. 21-25.

³² Cagan, loc. cit.

Yukarıda ifadesine çalıştığımız durumların bir bütün özdeşlik olarak ifadesi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\frac{dM}{dt} \cdot \frac{1}{P} \cdot \frac{d\left(\frac{M}{P}\right)}{dt} \equiv \frac{M}{P} \cdot \left(\frac{dP}{dt} \cdot \frac{1}{P} \right) \quad (1.4)$$

Enflasyon vergisinin bir gelir politikası kapsamında ele alınmasında kullandığımız Cagan'ın yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, para otoriteleri doğrudan vergi oranlarındaki artışı oluşturmazlar, para arzındaki bir artışla bir artan oran oluştururlar. Dolayısı ile sürecin diğer önceki kısımlarında tanımlanmış aşamalar boyunca para arzındaki bu oran, vergi (inflation tax) oranını belirler³³. Yine bu sürece ilişkin hiperenflasyonun parasal analizlerinde parasal talepte bir dengenin varlığı, enflasyon vergisi gelirlerinin kısa dönemdeki tahminini de kolaylaştırır³⁴. Burada üzerinde yoğunlaşılacak noktanın para tutmanın fırsat maliyetinin enflasyon vergisi oranına eşit olmasıdır. Çünkü tasarruf sahipleri ellerinde nakit para bulundurmamak yerine, faiz geliri getiren (veya enflasyon oranına indeksli) bonolar gibi ekonomik değerlere yönelerek göreceli seçeneklerini belirleyebilmektedirler³⁵. Enflasyon oranında beklenen belirgin bir

³³ Ibid.

³⁴ Hiperenflasyonun parasal analizlerinin köşetaşı, oluşan paranın talep fonksiyonuna ilişkin bir dengenin varlığını kabul eder varsayımdır. M^d , elde tutulması arzu edilen nominal para balanslarını; P , fiyat seviyesini; π , öngörülen veya beklenen enflasyon oranını ve $g'(\pi) < 0$, olarak üslü bir fonksiyonu ifade ettiğini kabul ederek bu dengedeki eşitliği $(M^d/P) = g(\pi)$ olarak ifade edebiliriz. Bazı ileri varsayımlar, para piyasasının bile denge içersinde olabileceğini varsaymışlar; dolayısı ile de arzu edilen reel nakit balanslarının daima güncel reel balanslara eşit olduğunu ima etmişlerdir. J.L. Evans and G.K. Yarrow, "Some Implications of Alternative Expectations Hypotheses in The Monetary Analysis of Hyperinflations", **Oxford Economic Papers**, Vol. 33, No. 1 (March 1981), s. 62.

³⁵ Kent P. Kimbrough, "Inflation Tax", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 2, Newyork: Macmillan, 1992, s. 408.

artış, para tutmanın fırsat maliyetini negatif olarak etkiler³⁶. Fakat burada ifade edilen güncel enflasyonun da, nominal paranın artış oranı ile arzu edilen ve güncel reel nakit balansları arasındaki dengesizliğe bağlı olduğu göz ardı etmememiz gerekmektedir³⁷.

Para arzındaki artış oranının hükümet tarafından belirlenmesi, hükümete enflasyon oranının ne olacağına ilişkin kontrol ve karar yetkisi fırsatı verebilir. Dolayısı ile enflasyon vergisine ilişkin vergi tabanı ve bireylerin ellerinde tuttıkları reel balansların seviyesi, hükümetin doğrudan kontrol konusu olmadan özel sektörün para talebi ile belirlenir. Bu bakımdan enflasyon vergisi ile ilişkili, maximum enflasyon vergisi ve enflasyonist finansmanın refah maliyeti (The Welfare Cost of Inflationary Finance) gibi önemli bazı konuları anlamak için para talebini belirleyen unsurların anlaşılması gerekli olmuştur³⁸. Özellikle de enflasyon vergisinin sosyal maliyetinin toplumsal-bireysel refah maliyeti çizgisine çekilmesi ve yorumlanması bu açıdan önemlidir³⁹. Kalkınmakta olan ülkelerdeki mevcut vergi sisteminin eşitsizliğe yönelik yapısından ötürü, kalkınma programlarının büyük bir kısmının enflasyon vergisi ile finanse edilme yoluna gidildiği görülür ve enflasyonun refah maliyetinin doğrudan bu programlarla ilgili sağlanan yarar ile karşılaştırılması gerekir⁴⁰.

³⁶ Douglas Fisher, **Monetary Theory and the Demand for Money**, London: Martin Robertson, 1978, s. 194.

³⁷ Douglas Fisher, s. 196.

³⁸ Kimbrough, a.g.m., s. 407.

³⁹ Bkz: Bailey, a.g.m., ss. 93-110; Bach, a.g.m., ss. 31-33; Milton Friedman, "Quantity Theory of Money", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 3, New York: The Macmillan Press, 1992, s. 252.

⁴⁰ Bijan B. Aghevli, "Inflationary Finance and Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 85, No. 6, (December 1977), s. 1296.

b. Enflasyon Vergisi ve Hanehalkı Bütçe İçeriği

Gelir politikası kapsamında enflasyon vergisinin hanehalkları üzerindeki vurgusu, enflasyonun hanehalklarının bütçe içeriği üzerindeki reel etkisiyle varlığını ortaya koymaktadır⁴¹. Bu reel etkinin nasıl oluştuğunu ve hanehalkı tüketim kısıtını nasıl etkilediğini görmek için, tüketime ayrılan vergi dışı net gelirin para ve bonoların birikimine eşit olduğu standart bir hanehalkı bütçe içeriği ile konuyu ele alıyoruz⁴². Kısaca;

$$P(Q - T) + iB_{-1} - PC = (B - B_{-1}) + (M - M_{-1}) \quad (1.5)$$

Yukarıda ifade edilen eşitlikte, P fiyat seviyesini; Q, hanehalkı üretimine ilişkin verimi; T, tahakkuk eden vergi miktarını; i, nominal (yurt içi) faiz oranını; (B - B₋₁), bir önceki peryottan güncel olana bonoların reel değerindeki farklılaşmayı; (M - M₋₁) nominal para stokundaki değişmeyi ifade etmektedir. Tüketim miktarı ise, "C" ile ifade edilmiştir. Tüketim miktarının ne olabileceğine ilişkin eşitliğin yazılması yukarıdaki eşitlikten hareket ile aşağıdaki gibi olabilmektedir:

$$C = (Q - T) - \frac{B}{P} + \frac{(1+i)B_{-1}}{P} - \frac{(M - M_{-1})}{P} \quad (1.6)$$

Birkaç küçük yönlendirme ile bu eşitliğin şu şekildeki ifadesi de olanaklıdır⁴³.

⁴¹ Meyer, a.g.e., ss. 651-654; B. Aghevli, a.g.m., ss. 1305-1306; C. Harberger, a.g.m., s. 506; Homi Kharas and Brian Pinto, "Exchange Rate Rules, Black Market Premia and Fiscal Deficits: The Bolivian Hyperinflation", *The Review of Economic Studies*, Vol. 56(3), No. 187, (July 1989), ss. 435-438.

⁴² Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 340-342.

⁴³ Tüketim eşitliğinin bu üçüncü aşamasına geçmeden önce nominal faiz oranının reel orana ve enflasyonist aşamasına ilişkin yazılımına gerek olduğu düşünüldüğünde, eşitliğin şu şekilde yönlendirilmesi düşünülebilir:

$$\frac{(1+i)B_{-1}}{P} = (1+r) \frac{[1 + (P/P_{-1})]B_{-1}}{P} = \frac{(1+r)B_{-1}}{P_{-1}}$$

Eşitlikteki r, reel faiz oranını ifade etmektedir. Bkz. Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 341.

$$C = \left[Q + r \left(\frac{B_{-1}}{P_{-1}} \right) - T \right] - \left[\left(\frac{B}{P} \right) - \left(\frac{B_{-1}}{P_{-1}} \right) \right] - \left[\frac{(M - M_{-1})}{P} \right] \quad (1.7)$$

Hanehalkı tüketimine ilişkin eşitliği oluşturan denklemin sağ tarafındaki birinci terimsel bütünlük, nominal faiz oranlarından ziyade reel olarak hanehalklarının kullandığı vergi dışı geliri ifade etmektedir. İkinci terimsel yapı önceki dönemden güncel döneme hanehalkının ellerindeki bonoların reel değerindeki değişmeyi; üçüncü terimsel bütünlük de cari fiyatlar açısından nominal para stoklarındaki değişmeyi ifade etmektedir ki bu aynı zamanda senyorajın tanımıyla da ilişkilidir, $(M - M_{-1})/P$. Enflasyon oranındaki artışın, nominal para balanslarındaki artışla eşit olduğu bir dönemde Senyoraj ve enflasyon vergisi gelirin eşit olduğu varsayıldığında, yani $M/P = M_{-1}/P_{-1}$ olduğunda reel para balanslarının dönemden döneme değişmediği gündeme gelecektir. Dolayısı ile tüketim eşitliği denklemimizin ifadesini şu şekilde yazabiliriz:

$$C = \left[Q + r \left(\frac{B_{-1}}{P_{-1}} \right) - T \right] - \left[\left(\frac{B}{P} \right) - \left(\frac{B_{-1}}{P_{-1}} \right) \right] - IT \quad (1.8)$$

Yukarıda ifade ettiğimiz tüketim kısıtı eşitliği, açık sözlülükle bizi çok önemli bir noktaya göstermektedir. Kısaca enflasyonist bir çevrede insanlar reel para stoklarının aynı kalmasını isterlerse, (IT) miktarını yani enflasyon vergisi (IT = Inflation Tax) miktarında tüketimlerini kısmak ve bu miktar kadar da tüketimlerini kurban etmek zorunda kalacaklardır. Gelir politikası kapsamında konuya yaklaşılsa eğer, her bir peryotta enflasyonun para balanslarının reel değerini düşürdüğü miktar kadar gelir hükümete "sessiz" ve "acısız" bir vergi olarak aktarılmış olacaktır. Bu sürece ilişkin olarak da hanehalkları, reel para balanslarını arzu edilen aynı seviyede tutmak amacıyla reel para balanslarını ikmal etmek için gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmek zorunda kalacaklar, dolayısı

ile de reel para balanslarını sabit seviyede tutmak için tasarruf edilen miktar, tam olarak enflasyon vergisi miktarına eşit olacaktır⁴⁴.

c. Gelişmiş Ülkeler Açısından Bir Gelir Politikası Aracı Olarak Enflasyon Vergisi

Gelir politikası kapsamında enflasyon vergisinin gelişmiş ülkeler bazında ele alınması, bu ülkelere ilişkin enflasyonist yapı ve sürecin kendisine özgü nitelikleri ile ifade edilebilir. Diğer bir deyişle bu tür kalkınmış ve enflasyon ile mücadelesini belirli bir istikrara oturtmuş ülkeler bazında gelecek yıllara ilişkin göreceli enflasyon (anticipated inflation) oranının doğru tahmini, ilgili enflasyon oranı ölçüsünde ve bununla eşdeğer nominal para balanslarının genişletilmesi ile enflasyon vergisi gelirlerini de göreceli olarak sabit kılmaktadır. Dolayısı ile parasal işlemler üzerindeki enflasyon vurgusunun maliyeti, bu tür ülkelerde ekonomistlerin optimal enflasyon oranı (The optimal rate of inflation) kavramı üzerinde yoğunlaşmalarını gündeme getirmiştir⁴⁵. Güçlü bir vergi yapısına sahip bu ülkelerde; enflasyonu kontrol altında tutmak amacıyla hükümetin piyasa fiyatından daha düşük bir fiyat tesbiti (Roll-back), açık ekonomiyi önceleyen bu ekonomilerde ortalama enflasyon oranının daha düşük olması, siyasal denge ve açık piyasa işlemlerindeki merkez bankalarından daha özerk bir piyasa hareketi tarzı, ilgili süreçte enflasyon vergisi gelirlerini (Inflation Tax Income), hükümetin diğer yasal gelirleri içersinde oran olarak daha düşük seviyede tutabilmiştir⁴⁶.

⁴⁴ Sachs and Larrain B. , s. 342; Kate Phylaktis and Mark P. Taylor, "Money Demand, The Cagan Model and The Inflation Tax: Some Latin American Evidence", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXV, No. 1, (February 1993), ss. 32-34.

⁴⁵ Sachs and Larrain B., ss. 346-347.

⁴⁶ David Romer, "Openness and Inflation: Theory and Evidence", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. CVIII, Issue: 4, (November 1993), ss. 891-892.

Enflasyon oranının düşük, hatta "sıfır" olduğunu kabul ettiğimiz bu ülkelerde, para tutmanın fırsat maliyeti reel faiz oranına eşit olacaktır. Enflasyon oranında ör: % 10'luk bir artış, insanların ellerindeki para balanslarını ekonomize etmeye itecek, dolayısı ile de nominal faiz oranı $i = r_0 + 0.1$ olarak hesaplanacaktır. Ancak enflasyon oranına eşdeğer bir oransal artış, (M/P) reel para talebi miktarını değiştirmeyerek $(M/P)_0 = (M/P)_1$, enflasyon vergisi gelirleri ile nominal senyorej miktarına ilişkin gelirin gelişmiş ülkelere özgü biçimi ve oluşumu ile birbirlerine eşit olmaları sonucunu verecektir⁴⁷. Diğer bir yaklaşımla enflasyon oranına eşdeğer ücret ve fiyatlarda özdeş bir artışla, hiçbir şey daha pahalı hale gelmeyecek; fakat para birim değer olarak daha ucuz hale gelecektir⁴⁸. Enflasyonun, refahın tekrar dağılımına ve bu sürece ilişkin kurban edilen miktara özgü değerın sabit olarak kalmasına olan bağıntısı, bu tür gelişmiş ülkelerdeki kamuoyunun enflasyonun kontrol altına alınmasındaki duyarlılığı ile doğru orantılı ve enflasyonist süreçten kim ve kimlerin yararlanabileceğinin farkında olması ile de sınırlıdır⁴⁹. Ayrıca bu ülkelere özgü olmakla birlikte genelleme yapılabilecek bir diğer yaklaşımın, para talebine ilişkin bir dengenin insanların ellerinde tutmak istedikleri miktarlarda yüzdesel artış ve azalışlar ile oluşmasıdır⁵⁰; gelişmiş ülkelerde bu denge genellikle sabit ve istikrarlı olduğundan, para tutmanın fırsat maliyeti esnekliği ile sahip oldukları vergi sisteminin yapısal özelliklerinden ve vergi toplama gecikmelerindeki kısa döneme ilişkin etkinliğinden ötürü, vergi sistemlerinin elastikiyeti "**bir**" den büyük veya "**bir**"e (1) eşittir⁵¹.

⁴⁷ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 340.

⁴⁸ Paul Heyne, **The Economic Way of Thinking**, 3 rd ed., Chicago: Science Research Associates, 1980, s. 305.

⁴⁹ Heyne, ss. 306-307.

⁵⁰ Heyne, s. 358.

⁵¹ Tanzi, a.g.m., s. 424.

d. Gelişmekte Olan Ülkeler Bazında Enflasyon Vergisi

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hedeflenen büyüme hızına ulaşılmasındaki çabaların en çarpıcı sonuçları, şüphesiz artan para talebine yönelik para sunumundaki artış, parasal tabanda genişleme ve buna ilişkin istikrarsızlık ve/veya dengesizliktir⁵². Bu durumdan kaynaklanan para arzındaki öngörülmeleyen bir artışın malların fiyatlarını göreceli olarak arttırması ve bunun da üretim artışının daha da artması ile reaksiyonel bir sürece girmesi, yine bu ülkelere özgü artan bir enflasyon sarmalı ile karşı karşıya kalmaları durumunu yaratmaktadır. Bu ise dönemsel olarak öngörülmeleyen enflasyon, istihdam seviyesi ve üretim çıktıları arasında geçici bir pozitif ilişkinin varlığı ile enflasyon sarmalını beslemektedir⁵³.

Bu durumdaki ülkelerin hükümet harcamalarını eksiksiz finanse edebilecek bir vergi yapısı ve yönetiminden genellikle yoksun bulunmaları, enflasyon vergisi ve senyoraj gelirleri miktarına bağlı gider artışlarına daha çok rağbet etmeleri ile sonuçlanmaktadır. Yine bu ülkelerde ki vergilemenin sektörel çalışmaları ve büyüme arasındaki ilişkinin dengesizliği, insan ve fiziki kapasitenin birikimine ilişkin empirik çalışmaların azlığı ve anahtar sayılabilecek parametrelerin yokluğu da ayrı bir olumsuz durum gündeme getirmektedir⁵⁴. İşte yukarıda genel anlamda çizilen çerçevenin ışığında, bu durumdaki ülkelerin dönemsel bile olsa hükümet harcamalarının hem yapısal, hem de sektörel büyüme hızlarını da düşürmeden

⁵² Patrick Honohan, "Inflation and The Demand for Money in Developing Countries", **World Development**, Vol. 22, No. 2, (February 1994), ss. 215-220.

⁵³ Alex Cukierman, **Inflation, Stagflation, Relative Prices, and Imperfect Information**, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s. 5.

⁵⁴ Eric Engen and Jonathan Skinner, "Taxation and Economic Growth", **National Tax Journal**, Vol. XLIX, No. 4, (December 1996), ss. 630-631.

nasıl finanse edileceği sorusu⁵⁵, hiperenflasyon ile de örtüşen dönemlerde özellikle enflasyon vergisi olgusunu bu ülkelerin gündeminden hiç indirmemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler bazında enflasyon olgusuna yaklaşımın politik duyarlılık açısından değerlendirilmesi, bazen bu duyarlılığın enflasyonist sürecin uzatılması ve uzun döneme yayılması lehine görünse de, bu ülkelerde gelişmiş ülkelerin tersine hükümetlerin gelir kaynakları üzerinde çok daha fazla bir kontrolü vardır ve özellikle dış borçlanmanın limitinin tükendiği bir dönemde kamu harcamalarının sınırının kendiliğinden oluşabildiğini görmek de olasıdır. Bu doğal limitasyonun ötesinde kamu harcamalarını arttırmaya yönelik her bir çaba, hükümetlerin para yaratmak yoluyla ek harcamalarını finanse etmek durumu ile karşı karşıya gelmelerini sağlayacaktır⁵⁶. Bu sürecin kendi kendini sınırlayan bir özgünlüğü vardır ve enflasyonist finansman vergi gelirlerinin reel değerini bu döneme ilişkin düşürebilir⁵⁷.

Hiperenflasyon sürecine girmiş geliştirmekte olan bir ülkenin, hükümet lehine ulusal para birimini ticari ve diğer işlemlerinde kullanımı, senyoraj geliri olduğu için kârlıdır; ancak oyunun yegane kuralı, özel para oluşumunun

⁵⁵ Azgelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerde büyüme hızlarını ve ulusal gelir bölüşümü dengelerini olumsuz bir sürece sokmadan mali açıkların -bunların finansmanına özgü-büyüklüğüne ilişkin bir limitin olup-olmadığı sorusu, geliştirmekte olan ülkelerin dış ve iç borçlanmanın etkinliği çerçevesinde de değerlendirilmesini gerekli kılmış, enflasyon vergisi geliri sürecine giren bu tip geliştirmekte olan ülkelerin iç ve dış borçlanma ile finansman yolunun genellikle kaynak olarak etkinliğini yitirdiği dönemi ile örtüşmesini enflasyon vergisinin gelir politikası kapsamında değerlendirilmesi döneminin başlangıcı kabul etmiştir. Bkz. Vito Tanzi, **Public Finance in Developing Countries**, Hants: Edward Elgar, 1991, ss. 91-95.

⁵⁶ Vito Tanzi, "Fiscal Policy Responses to Exogenous Shocks in Developing Countries", **The American Economic Review**, Vol. 76, No. 2, (May 1986), s. 91; Don Patinkin, **Studies in Monetary Economics**, 2 nd ed. Newyork: Harper and Row, 1972, ss. 153-154.

⁵⁷ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", ss. 417-444.

engelenerek parasal tüm yetkinin hükümetçe temsilidir⁵⁸. Gelişmekte olan ülkelerce yegane para otoritesinin hükümet olması, para sunumundaki dengesizliğin de bir sonucu olarak bu ülkelerin ağır enflasyon yükü altına girmelerine neden olmuştur. Adeta denilebilir ki, fiyatlardaki yıllık ortalama artış ile para arzındaki yüzdelik artış birbirlerine yakın denecek ölçüde seyretmiş, bu ülkeleri artan para arzı ile (nominal olarak) mal ve hizmet alımlarında senyoraj geliri elde etmelerine, enflasyonist sürecin refah maliyeti ile de insanlarını enflasyon vergisi ödemeye mahkum etmiştir. Yaşadıkları enflasyonist döneme ilişkin bu tür ülkelerden bazılarına özgü para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Tablo 1.1'de görmek mümkündür.

Tablo 1.1
Para Arzında Artış (%) ve Fiyat İlişkisi

Ülke	Dönem	Fiyatlarda Yıllık Ortalama*	Para Arzında Yüzdesel Artış**
Arjantin	1974-76	293	262
Bolivya	1952-59	117	100
Şili	1971-76	273	231
Endonezya	1965-68	306	223
Paraguay	1951-53	81	54
Güney Kore	1950-55	102	101
Uruguay	1965-68	95	66
Uruguay	1971-74	83	63

Kaynak: Harberger, a.g.m., s. 507.

* Aylık ücret seviyelerinin yıllık ortalaması olarak,

** Para arzı figürlerinin yıl sonu göstergeleri itibari ile

Yukarıdaki tablodan çıkan sonuç, öngörülmeven enflasyon (unanticipated inflation) sürecine giren bu ülkelerde güçlü enflasyonist (acute inflationary) baskının öncelikle gündeme gelmesi ve reel para balanslarının düşürülmesi yönünde etkisinin oldukça güçlü olmasıdır. Ayrıca normal zamanlarda nüfus

⁵⁸ Frank Hahn, "On Monetary Theory", *The Economic Journal*, Vol. 98, No. 393, (December 1988), ss. 959-960.

artışının etkisi, artan reel gelir seviyesi gibi etkenlerden ötürü para arzındaki oransal artış, tüketici fiyatlarındaki yıllık ortalama seviyesinden fazla iken; güçlü bir enflasyonist süreçte fiyatların yıllık ortalama seviyesinden düşük kalmaktadır ki, bunun en önemli belki de tek nedeni, reel para balanslarının ilgili bu dönem içerisinde düşürülmesine ilişkin enflasyonist baskının son derece güçlü oluşudur. Dolayısı ile yüksek enflasyon oranlarının, enflasyon vergisi ve döneme özgü refah maliyeti etkisiyle reel gelirin ölçümünü son derece zorlaştırması, az gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu kaçınılmaz bir durumdur⁵⁹.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin nominal para balanslarındaki genişleme ile elde ettikleri senyoraj miktarının, bu ülkelerin GSMH ve GSYH ile oranlandığındaki göreceli nisbi değeri ve bu dönemlerdeki bütçe açıkları ile reel bağıntısı ne tür bir görünüm arz etmektedir? Bu kategoriye giren ülkelere Bolivya'yı, konumuza açıklık getirmesi ve bu ülkelerde senyoraj gelirlerinin gelir politikası kapsamında nasıl değerlendirildiğini görmemiz açısından incelememizde fayda vardır.

Tablo 1.2

Bütçe Açığı, Enflasyon ve Senyoraj İlişkisi

Yıl	Bütçe Açığı (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)	Senyoraj (GSYH'nin Yüzdesi Olarak)	Enflasyon Oranı % (Ortalama)	GSYH Artış	İşsizlik Oranı	Dış Ticaret Hadleri
1980	9.0	3.2	47.2	1.2	5.8	100.0
1981	7.8	1.6	28.6	-0.4	9.7	99.7
1982	14.7	12.2	133.3	-5.6	10.9	98.1
1983	19.1	10.0	269.0	-7.2	13.0	99.3
1984	27.4	15.9	1,281.4	-2.4	15.5	104.1
1985	9.1	8.8	11,749.6	-4.0	18.0	104.3
1986	2.9	n.a	276.3	-2.9	20.0	81.9

Kaynak: Miguel A. Kiguel and Nissan Liviatan, "Inflationary Rigidities and Orthodox Stabilization Policies: Lessons from Latin America", **The World Bank Economic Review**, Vol. 2, No. 3 (September 1988), s. 275.

⁵⁹ Harberger, a.g.m., ss. 507-508.

Tablo 1.2'de, 1982 ve 1985 arasındaki yılların, arasında Bolivya'da kamu harcamalarının ve bütçe açıklarının finansmanında kullanılan dış fonların keskin bir düşük yaşandığı dönemler olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Yine aynı dönemler, genel olarak bütçe açıklarının para basımı ile karşılandığı ve nominal senyoraaj gelirin elde edildiği dönemlerdir. Para arzındaki artış, enflasyonun hiperenflasyon sürecine girmesine neden olmuş; yine aynı dönem işsizlik oranındaki artışlar gibi, sosyal dengesizliklerin arttığı yıllar olmuştur⁶⁰.

B. PARASAL TABAN VE ENFLASYON GELİRLERİ İLİŞKİSİ

1. Parasal Taban Kavramı

Enflasyon sürecindeki döneme ilişkin gelirler ile reel para balansları üzerindeki vergi etkisinin doğrudan bağıntılı oluşu ve enflasyon vergisi gelirlerinin ilgili süreçte oranının belirlenmesinde nisbi açıdan birincil öneme sahip nicel yapının, parasal taban olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu açıdan enflasyonun reel etkileri, parasal tabana ilişkin ödemeler sürecindeki gecikmelerin açıkça belirginleştirilmiş yapısına bağlı olmaktadır⁶¹.

Parasal taban kavramının ele alınmasını, ülkemiz açısından Hazine ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin Mevduatından oluşan Kamu Mevduatının eklenmesi ile Merkez Bankası Parası adı verilen büyüklüğe ulaşılması yönünde de değerlendirebiliriz. Diğer yandan TCMB'nin kendi elindeki Rezerv Paraya piyasadaki likiditeyi düzenlemek amacıyla açık piyasa işlemlerinden doğan net

⁶⁰ Kiguel and Nissan, a.g.m., ss. 273-274.

⁶¹ Keith T. Mackinnon, "More on the Inflation Tax and The Value Equity", **Canadian Journal of Economics**, Vol. XX, No. 4, (November 1987), ss. 830-831.

borçların eklenmesiyle daha geniş bir kavram olan **Parasal Taban** (monetary base) elde edilmektedir. Parasal tabana, yukarıda sözü edilen Hazine ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin Mevduatından oluşan Kamu Mevduatı eklendiğinde Merkez Bankası Parası adı verilen büyüklüğe ulaşılmaktadır. Bu büyüklüğe de Hazinenin ve İDT'nin, Fonların, Banka Dışı Kesimin döviz cinsinden olup "TL" olarak kullandırılan mevduatının eklenmesi sonucu "**TL Yükümlülüklerimiz**" adı verilen büyüklük elde edilmektedir⁶².

Parasal tabanın bu şekildeki belirlemesinden sonra kamu gelirleri ve harcamalarına ilişkin parasal taban ile olan bağıntıların, ekonominin planlanmasında orta dönem ilişkileri ile yoğunlaşarak parasal tabanda genişleme sürecine girdiğini görüyoruz. Bu sürecin enflasyonist bir dönemle örtüşmesi, Merkez Bankalarının elindeki Rezerv Parayı para basarak arttırması ile sonuçlanabilmektedir. Para basımına ilişkin bu dönemde hedeflenen amaç, talep edilen sermaye projeleri üzerinde bir harcama aracı olarak kullanıldığında, kabul edilebilir bir ekonomik dönüşümün oransal değeri olarak düşünülebilir ve enflasyonist etkisinin minimum olduğu kabul edilir. Ancak yeni para yaratılmasının ve rezerv para'daki genişlemenin hükümetin cari harcamalarında kullanılması, sivil hizmetlilerin maaşlarına harcanması, silahlı kuvvetlere ait personel giderleri ile verimsiz yatırımlara yönlendirilmesi ve kamu sektörü girişimlerinin açıklarının kapatılması gibi amaçlarla kullanımı, yüksek bir enflasyonist dönemin başlangıcına neden olabilmektedir⁶³.

⁶² Kavram olarak yukarıda ifade edilen "**TL Yükümlülüklerimiz**" kapsamında ulaşılan büyüklüğe de, bankaların döviz mevduatına uygulanan döviz cinsinden zorunlu karşılıkları ve bankalararası döviz piyasasında işlem yapabilmelerini sağlayan serbest olanakları ile "TL" mevduatı karşılığı alınan döviz mevduatının eklenmesiyle "**Toplam İç Yükümlülükler**" kavramına ulaşılmaktadır. Melike Altinkemer ve diğerleri, "Merkez Bankası Bilançosu, Parasal Büyüklükler ve Aralarındaki İlişkiler", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1990 (I), s. 32.

⁶³ Richard L. Kitchen, **Finance for The Developing Countries**, Chichester: John Wiley and Sons, 1986, s. 113.

Anlatılmasına çalışan parasal taban kavramının rezerv para temelini esas alan kapsamını, şu şekilde de formüle ederek ifade etmemiz olanaklıdır⁶⁴.

Rezerv Para (Reserve Money) = Emisyon + Bankalar Zorunlu Karşılıkları + Bankalar Serbest İmkani + Fon Hesapları + Banka Dışı Kesimin Mevduatı

Parasal Taban (Monetary Base) = Rezerv Para + Açık Piyasa İşlerinden Borçlar

Merkez Bankası Parası (Central Bank Money Stock) = Parasal Taban + Kamu Mevduatı

Toplam İç Yükümlülükler (Total Domestic Liabilities) = Merkez Bankası Parası + Döviz Olarak Takip Edilen Mevduat + Bankaların Döviz Mevduatları.

Parasal taban kavramından başka Temel Parasal Göstergeler (Basic Monetary Index) ve Parasal Büyüklükleri (Monetary Aggregates) vadeli ve vadesiz mevduat kapsamında da ele almak şüphesiz olanaklıdır⁶⁵. Ancak enflasyon vergisi'nin miktarı ve nisbi değeri ile nominal seryoraj gelirlerinin

⁶⁴ TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1990 (I), s. 39.

⁶⁵ Parasal Büyüklüklerin (Monetary Aggregates) ve Temel Parasal Göstergelerin (Basic Monetary Index), açık piyasa işlemlerinden doğan borçlar dışında ve dolaşımdaki para ile ifadesi, ayrıca Mevduat Bankalarındaki Vadesiz Mevduat ve Merkez Bankası Mevduatı ile gösteriminin şu şekilde formüle edilerek anlatımı olanaklıdır:

$$M1 = \text{Dolaşımdaki Para} + \text{Mevduat Bankalarındaki Vadesiz Mevduat} + \text{Merkez Bankasındaki Mevduat}$$

$$M2 = M1 + \text{Mevduat Bankalarındaki Vadeli Mevduat}$$

$$M2Y = M2 + \text{Döviz Tevdiat Hesabı (TL)}$$

$$M3Y = M2 + \text{Resmi Mevduat} + \text{Merkez Bankasındaki Diğer Mevduat} + \text{Döviz Tevdiat Hesabı (TL)}$$

Bkz: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s. 65; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1995 (IV), ss. 11-12.

limitinin parasal tabanı baz alması ve parasal tabandaki değişme/genişleme ile nicelik olarak ifadelendirilmesi, konumuzun spesifik açıdan parasal tabanla bağıntısını zorunlu kılmaktadır. Özellikle de hiperenflasyonist bir sürecin içerisindeki ülkelerin hükümetleri, vergi tabanı (enflasyon vergisi) ve vergi gelirlerinin göreceli büyüklüklerinin para sunumu ile genişleyen parasal taban bağıntısını ve reel para balanslarının büyüklüğüne bağlı durumu, kendi lehinde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Dolayısı ile reel para balansları ve parasal tabanın talep esnekliğine olan duyarlılığı, aynı dönemle örtüşen enflasyonun oransal değeri ve beklenen enflasyonun nisbi artış seviyesine bağlı olmaktadır⁶⁶. Parasal teoremin bu açıdan temel sonuçlarından biri, parasal otoritelerin dolaşımdaki paranın nominal arzını parasal taban bazında kontrol edebilecekleri, fakat reel paranın miktarının kontrolünün çok zor olduğu yönündedir. Çünkü reel para, faiz oranı, enflasyon oranı ve varlık/servet gibi diğer bazı değişkenlere bağlı olan bir dönüşüm içerisinde para talebi tarafından belirlenmektedir⁶⁷.

Parasal taban ve enflasyon vergisi ilişkisine monetarist bir yaklaşımı özetleyen yukarıdaki görüşlerle ek olarak, parasal görüşün reel para balanslarının dengeli bir talep fonksiyonunu temel aldığını ve az gelişmiş ülkelerdeki ampirik bulguların da, gelişmiş ülkelerdeki tersine daha fazla artma eğiliminde olan faiz oranlarından ziyade, beklenen fiyat değişmelerine rağmen paranın talep fonksiyonunun dengede durduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır⁶⁸.

⁶⁶ Bomberger and Makinen, a.g.m., ss. 551-552.

⁶⁷ Vito Tanzi "Monetary Policy and Control of Public Expenditure", in Francesco Forte and Alan Peacock (eds.), **Public Expenditure and Government Growth**, Oxford: Basil Blackwell, 1985, s. 157.

⁶⁸ Colin Kirkpatrick and Frederick Nixon, "Inflation and Stabilization Policy in LDC's", in Norman Gemmel (ed.), **Survey in Development Economics**, Oxford: Basil Blackwell, 1989, s. 178.

2. Reel Para Balansları, Enflasyon Oranı ve Enflasyon Vergisi İlişkisi

Enflasyonist bir süreçle ilişkin enflasyonist finansmandan elde edilen kazancın, reel para balanslarına sahip olanların yakalandıkları kayıplar ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, reel para balansları ve -reel gelir ile- yine bununla bağıntılı (nominal olarak) parasal tabandaki değişimlerin bunlarla olan ilintisinin açıklanması gereği ortaya çıkmaktadır. Özellikle azgelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğunun işçiler ile küçük çiftçi ve esnaftan oluşması, bu kesimlerin reel gelirlerini ve ellerindeki para balanslarını ilgili dönemdeki enflasyon oranına eşdeğer ekonomize edememesi ile sonuçlanmakta, dolayısı ile de kendi reel gelirlerine oranla ödedikleri enflasyon vergisi miktarı yüksek olmaktadır⁶⁹. Nüfusun bu kesimlerinde sabit tasarruf oranlarındaki düşme ve özgün sermaye birikiminin eksikliğinin varlığı, yine aynı sürecin işleyen bir diğer öngörülmeleyen enflasyona ilişkin etkisidir⁷⁰.

Anlatımına çalışılan bu etkiyi görebilmemiz yönünden pozitif bir parasal genişleme oranı ($\Delta M/M$) ile reel enflasyonist finansman gelirlerinin reel para balanslarının oransal değerine ($\Delta M/P$) eşit olduğunu ve paranın dolaşım hızının da sabit kaldığını varsayarak, miktar denklemini -parasal genişlemenin enflasyon oranını aşağıdaki gibi verecek biçimde- yazmak mümkündür⁷¹;

$$\frac{\Delta P}{P} = \frac{\Delta M}{M} - \frac{\Delta Y}{Y} \quad (1.9)$$

⁶⁹ Carl S. Shoup, **Public Finance**, Chicago: Aldine Publishing Company, 1969, s. 458.

⁷⁰ J.A. Kay and M.A. King, **The British Tax System**, Oxford: Oxford University Press, 1986, ss. 197-198.

⁷¹ J. Huston McCullosh, **Money and Inflation Monetarist Approach**, Newyork: Academic Press, Inc., 1975, s. 100.

Denklemdaki $(\Delta Y/Y)$ reel gelirdeki değişme oranını, $(\Delta P/P)$ ise enflasyon oranını vermektedir.

Enflasyon döneminde fiyatlar artarken kişilerin ellerinde parasal işlemler için tuttıkları nakitlerin satınalma gücü düşmektedir. Reel olarak ifade edilmek istendiğinde, yıllık nakit balanslarındaki azalma enflasyon oranı katları (M/P) ile ifade edilerek bu katlardaki oransal değere eşit olacaktır ki, bu ekonomi içersindeki herkes için, tutulan nakit balanslarının toplam reel değerine de eşit olmaktadır⁷². Yukarıdaki denklemi kullanarak bu azalma;

$$\begin{aligned} \frac{\Delta P}{P} \cdot \frac{M}{P} &= \left(\frac{\Delta M}{M} - \frac{\Delta Y}{Y} \right) \cdot \frac{M}{P} \\ &= \frac{\Delta M}{M} - \frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{M}{P} \end{aligned} \quad (1.10)$$

eşitliği ile ifade edilebilir. Diğer taraftan hiç bir parasal genişleme ve artışın olmadığı yaklaşımı ile enflasyonist finansman gelirleri "sıfır" olacaktır. Dolayısı ile paranın dolaşım hızı yine eğer sabit ise;

$$\frac{\Delta P}{P} = - \frac{\Delta Y}{Y} \quad (1.11)$$

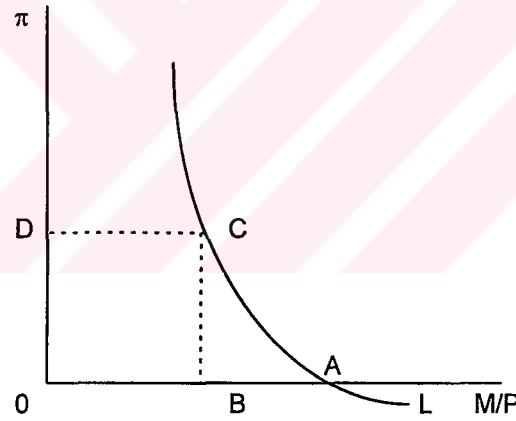
dengesi kendiliğinden kurulmuş olmaktadır. Reel olarak yıllık nakit para balansları üzerindeki sapma/azalma,

$$\frac{\Delta P}{P} \cdot \frac{M}{P} = - \frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{M}{P} \quad (1.12)$$

⁷² Cagan, a.g.m., ss. 25-31; Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 347; Kimbrough, a.g.m., s. 408; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, Application to Argentina", s. 420; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", ss. 95-97; Shamsul Alam and Shyam J. Kamath, "Models and Forecasts of Inflation in a Developing Economy", **Journal of Economic Studies**, Vol. 13, No. 4, (1986), s. 7.

eşitliği ile ifade edilebilmektedir⁷³. Enflasyonist finansman hükümetin satın alma gücünü ($\Delta M/P$) miktarınca arttırdığında nakit para sahiplerinin satın alma gücünü de o oranda düşürerek reel nakit balansları üzerinde bir vergi görevi görmektedir⁷⁴.

Reel nakit balanslarının reel gelir ile birlikte yukarıdaki ifadesinde, enflasyona olan duyarlılığın nasıl bir vergi olarak etkide bulunabileceğinin açıklanmasına çalışılmıştır. Ancak bu duyarlılığın reel nakit talebi eğrisi ile ifadesinin enflasyon oranı ile bağıntısı bazında ele alınması, reel nakit talebi esnekliğine ilişkin durumun ortaya konulması açısından önemlidir. Bu durum aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi ifade edilebilir⁷⁵.

Şekil 1.1. Enflasyon Oranı ve Reel Para Talebi

⁷³ Enflasyonun negatif bir değer alması durumunda, dolayısıyla nakit para balanslarındaki sapma da negatif olmaktadır.

⁷⁴ Charles D. Cathcart, "Monetary Dynamics, Growth, and the Efficiency of Inflationary Finance", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. VI, No. 2, (May 1974), ss. 169-173.

⁷⁵ Tanzi, *Public Finance in Developing Countries*, s. 97; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 421; Kimbrough, a.g.m., s. 408.

Şekil 1.1'deki anlatımda enflasyon, $\pi = 0$ olduğunda M/P , "OA" ya eşit olmaktadır ve bu noktada kamu açıklarının finansmanı için hiç para yaratılmamıştır. Dolayısıyla enflasyon vergisi sıfırdır. Enflasyonun, $\pi > 0$ olduğu bir noktada reel para balansları, $\pi > 0$ 'dan daha yüksektir ve enflasyon vergisi geliri pozitifdir (R^{π}). Ancak ' π ' değerinin, bir süre sonra (M/P) reel para balanslarındaki düşmenin de etkisiyle (M/P) değerinden daha yüksek değer almasıyla negatif bir etki meydana gelmektedir⁷⁶.

Reel para balansları (M/P) ile enflasyon oranı (π) arasındaki kombinasyonlarda, M/P 'deki yüzdesel azalmanın parasal büyümedeki yüzdesel artışa eşit olduğu 'C' noktasında, bu iki değişkenin üretimlerinin maksimuma ulaştığı, başka bir ifadeyle enflasyon vergisi gelirinin maksimize edildiği görülür. Buradaki toplam enflasyon vergisi geliri, OBCD bölgesinin büyüklüğüne eşittir. 'C' noktasında dengede duran OD miktarındaki enflasyon oranı, bizi "Optimum Enflasyon" kavramına götürmektedir. Hükümetin para arzını OD'den daha hızlı bir oranda arttırmasıyla, enflasyon vergisi gelirini daha da arttırmaya yönelik çabası başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Çünkü LL eğrisinin C noktasının ötesinde esnekliği artacaktır⁷⁷.

Daha önce değinmiş olduğumuz Cagan'a ait analitik çalışmanın⁷⁸ enflasyonist bir süreç altında ele alınan yapısına devam edilmesiyle, LL eğrisine ilişkin denklemin aşağıdaki gibi tanımlanması olanaklıdır:

$$\left(\frac{M}{P}\right)^d = a \frac{Y}{P} e^{-b\pi} \quad (1.13)$$

⁷⁶ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 343; Benjamin M. Friedman and Frank H. Hahn (ed), **Handbook of Monetary Economics**, Vol. 2, Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V., 1990, ss. 1087-1089.

⁷⁷ LL eğrisinin 'C' noktasındaki esnekliği '-1' eşittir.

⁷⁸ Cagan, a.g.m., ss. 33-35.

Eğer yukarıdaki denklemin kısa dönemdeki durumunda fiyatların genel seviyesine ilişkin oransal değişikliğin olmadığı kabul edildiğinde ifademizi;

$$\left(\frac{M}{Y}\right)^d = ae^{-b\pi} \quad (1.14)$$

olarak yazabiliriz. Bu formülasyondaki $(M/Y)^d$, 't' zamanındaki para talep oranının gelire oranını ifade etmekte; 'a' ise enflasyonist beklentilerin 'sıfır' olduğu bir durumda paranın karşılıklı (iki taraflı) hızını belirlemektedir ve diğer bir anlatımla $\pi = 0$ olduğunda, M/Y oranının belirleyicisi konumundadır. Diğer ifadelerden π , enflasyonist beklentileri; e , doğal logaritmik tabanı; b ise öngörülen enflasyon oranına göre reel para balanslarına ilişkin talep duyarlılığının ölçümünü vermektedir⁷⁹. Elde tutulan reel nakit balansları $(M/P)_t$ olarak belirlendiğine göre (t zamanında), enflasyon vergisi gelirini $R_t^\pi = \pi_t (M/P)_t$ ifade edebiliriz⁸⁰. Yukarıdaki denklemimiz ile bu denklemimizin enflasyon vergisi gelirini belirleyen anlatımını;

$$R^\pi = \pi a e^{-b\pi} \quad (1.15)$$

biçiminde yazabiliriz. Elde ettiğimiz son denklemde eğer b 'nin değeri biliniyorsa denklem, nominal paranın değişik miktarlarda büyüme/artmasını yansıtan enflasyonun değişik oranlarına ilişkin enflasyon vergisi gelirinin (R^π)

⁷⁹ Denklemdaki 'e' ifadesinin üstlü çokluk olarak mutlak değeri -ki bu, $-|b\pi| = -b\pi$ 'dir- para talebinin esnekliğini verir ve E_m olarak ifade edilir. Cagan, a.g.m., s. 35.

⁸⁰ Eğer ekonomide 'g' oranında bir büyüme söz konusu ise reel para balanslarında ek bir artış bu büyüme oranını karşılamak için, talep edilecektir ve para talebinin gelir esnekliğinin 1'e eşit olduğu kabul edildiğinde enflasyon vergisi gelirinin ifadesi;

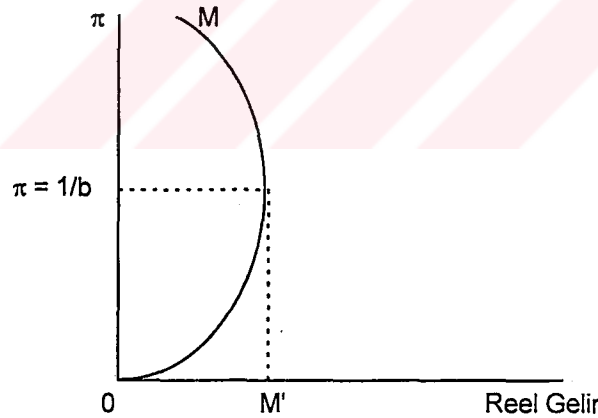
$$R_t^\pi = (\pi_t + g) \left(\frac{M}{P}\right)_t$$

olmaktadır. Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with and Application to Argentina", s. 418.

belirlenmesinde kullanılabilir. Enflasyon oranı sıfıra eşit olduğunda, denklem de sıfıra eşit olacaktır ve,

$$\frac{dR^{\pi}}{d\pi} = 0$$

olduğunda maksimuma ulaşacaktır. Bu durum Şekil 1.1'de gösterilen C noktasında ve reel balanslara ilişkin talebin esnekliğinin '1' e eşit olduğu zaman ortaya çıkmaktadır⁸¹. Yani $|b\pi| = 1$ olduğu noktada, enflasyonist geliri maksimize eden enflasyon oranı; $\pi = (1/b)$ olmaktadır. Bu oluşumdaki 'b' nin değeri ekonometrik olarak hesaplanabildiği için, maksimize edilen enflasyonist gelir oranı ülkelere özgü belirlenebilir. Oluşan enflasyon geliri eğrisinin durumu aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi ifade edilebilir⁸².

Şekil 1.2. Enflasyonist Gelir Eğrisi

⁸¹ Alvin L. Marty, "Growth, Safety and The Tax Revenue from Money Creation", *Journal of Political Economy*, Vol. 81, No. 5, (September/October 1973), s. 1146.

⁸² Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 423.

Şekil 1.2'de reel gelirin OM' kadar miktarında, bu geliri maksimize eden enflasyon oranının $\pi = (1/b)$ kadar olduğu ifade edilmiştir. Şekilde ifade edilen belirleyiciler arasındaki ilişkinin ele alınması noktasında bir diğer unsur, parasal tabanın önemidir⁸³. Çünkü daha önce öngörülen fiyatlardaki değişimin olmadığı bir dönemde bile para stoklarının milli gelire oranı bazı ülkelerde oldukça küçük, bazılarında ise oldukça büyük olanak değişiklik gösterebilir⁸⁴. Bundan ötürü yeni para yaratımı ile finanse edilen açıkların enflasyonist sonuçları, ülkeler arasında farklı farklı olabilmektedir. Öz bir ifadeyle, para stoklarının milli gelire oranı ne kadar yüksek olursa, mevcut açıkla ilişkili enflasyon oranı o kadar küçük olacaktır.

3. Senyoraj Yaklaşımı ve Döviz Rejimi Bağıntısı

a. Senyoraj ve Parasal Taban İlişkisi

Geldiğimiz bu noktada, daha önce değindiklerimiz kapsamında ele alınan "enflasyon vergisi" ve "senyoraj" adı altındaki birbirine oldukça yakın iki kavramın farklı yönlerinin ortaya konulması gereği ortaya çıkmaktadır. Enflasyonun bir sonucu olarak zarara uğrayan tasarruf ve mevcut nakit para sahipleri ile sermaye kayıplarının varlığı enflasyonun reel refah kaybını gündeme getirdiği gibi, bu döneme ilişkin enflasyon vergisinin uygulamada reel olarak anlatımı -ki daha önce de gördüğümüz gibi- ve ölçümü;

$$IT = \left[\frac{(P - P_{-1})}{P} \right] \cdot \left(\frac{M}{P} \right) \quad (1.16)$$

⁸³ Michael Bruno and Stanley Fischer, "Seigniorage, Operating Rules and The High Inflation Trap", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. CV, No. 2, (May 1990), ss. 357-358.

⁸⁴ Alvin L. Marty, "The Optimal Rate of Growth of Money", *The Journal of Political Economy*, Vol. 76, No. 4, Part II, (July/August 1968), ss. 870-873.

şeklinde ifade edilebilmektedir. Senyoraj ise, hükümetin para basmaya yetkili tek parasal otorite olmasının bir sonucu olarak hükümet tarafından toplanan gelirdir. Bu açıdan hükümetin bütçe bileşenlerinden doğan bütçe açıkların finanse edilmesinde kullanılan birincil kaynaklardan sonra, senyoraj kalan açıkların finanse edilmesinde kullanılan iyi bir örnek niteliğini göstermektedir⁸⁵. Çünkü bu yapısı ile senyoraj, bütçe içeriğini bütünleyebilmek için senyoraj seviyesiyle belirlenen ayarlamalar yönünden ekonomik araçlar ile merkez bankası arasındaki etkileşimin bir görüntüsüdür⁸⁶.

Para basmak hemen hemen maliyetsiz olduğundan, bu para hükümet lehine mal ve hizmet alımları için kullanılır. Bu açıdan senyoraj ilgili süre içerisinde dolaşıma sokulan paranın satın alma gücü olarak ölçülebilir⁸⁷:

$$SE = \frac{(M - M_{-1})}{P} \left[\frac{(M - M_{-1})}{M} \right] \cdot \left(\frac{M}{P} \right) \quad (1.17)$$

Enflasyonist süreç içerisinde hanehalkı mensupları reel para balanslarını sabit tutmak istediklerinde, enflasyon vergisi ve senyoraj birbirlerine eşit olmaktadır; yani $M/P = M_{-1}/P_{-1}$ değerlerinin oransal değerleri geçen süre içerisinde değişmemektedirler ve bu oransal eşitlik (M_{-1}/M) ile (P_{-1}/P) değerlerinin birbirine eşit olması ile de ifade edilebilir. Bu durumdan hareket ederek $(M - M_{-1})/M$ ve $(P - P_{-1})/P$ değerlerinin oransal eşitliğini yazdığımızda; $SE = IT$ 'nin eşitliği söz konusu olmaktadır. Diğer bir anlatımla M/P oransal değeri geçen süre içerisinde değişmemiştir. Ancak enflasyon vergisi (IT) ve senyorajın (SE) bu ilişkideki

⁸⁵ Tahir Andrabi, "Seigniorage, Taxation, and Weak Government", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 29, No. 1, (February 1997), s. 108.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Sachs and Larrain B., s. 340; Manfred J.M. Neumann, "Seignorage in the United States: How Much Does the U.S. Government Make from Money Production", **Review Federal Reserve Bank of St. Louis**, Vol. 74, No. 2, (May 1992), s. 29.

eşitliğine karşın, bu ikisi aynı şeyler değildir. Örneğin enflasyon oranının sıfır olduğu ve kur oranlarının sabit olduğu bir durumda, enflasyon vergisi de şüphesiz sıfır olacaktır. Dünyadaki faiz oranlarındaki gerilemenin yurt içi faiz oranlarındaki azalma ve gerilemeye neden olabileceğini varsaydığımızda paranın dolaşım hızı düşecek ve reel para balanslarına (M/P) ilişkin talepte ise artış meydana gelecektir ki, bu durum enflasyonist sürecin başlangıcıdır⁸⁸.

Yukarıdaki anlatılanlar kapsamında reel para balanslarındaki (M/P) artış meydana geldiğinde, hanehalkları kendi para balanslarını arttırmak için ulusal para birimi bazında yabancı varlıklarını merkez bankasına satacaklardır. Merkez Bankası maliyeti çok düşük para basımı ile kamunun elinde tutmak istedikleri para miktarını (nominal para) arttırarak uluslararası rezerv seviyesini arttırmış olacaktır ki, hükümet bu elde ettiği döviz geliri ile geniş bütçe açıklarını finanse edebilmektedir⁸⁹. Kısacası para talebindeki artış, hükümete maliyetsiz bir finansal kaynak kazandıracaktır. Satın alma gücündeki bu kazanç, tam olarak yukarıdaki denklem ile ölçülen "senyoraj" demektir ve senyoraj ilgili ülkenin politik dengesi ile pozitif ilişki içersindedir⁹⁰.

b. Optimal Senyoraj Yaklaşımı ve Hazineye Aktarılan Gelir

Senyoraj olgusunun ölçümüne ilişkin optimalite yaklaşımının geleneksel bir bütünlük kapsamındaki ifadesinde hazineye para yaratılması ile gelir aktarımı, ilgili zaman dilimi içersinde reel gelir ile normal vergi geliri toplamının sonucu

⁸⁸ Marcus Miller and Lei Zhang, "Hyperinflation and Stabilisation: Cagan Revisited", *The Economic Journal*, Vol. 107, No. 441, (March 1997), ss. 442-443.

⁸⁹ Stanley Fischer, "Recent Developments in Macroeconomics", *The Economic Journal*, Vol. 98, No. 391, (June 1988), s. 298.

⁹⁰ Andrabi, a.g.m., s. 106; Neumann, a.g.m., ss. 35-40; L. Randall Wray, "Money, Interest Rates and Monetarist Policy", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 15, No. 4, (Summer 1993), ss. 553-558.

olarak ele alınmaktadır. Başka bir anlatımla herbir dönemde yeni para yaratılması ve bu döneme ilişkin çıktı üzerinden alınan bir vergiden doğan gelirin konuya özgü irdelenmesi ifade edilmek istenen yaklaşımdır. Bu anlatımı formülize ederek sunmak istediğimizde, 't' döneminde reel hükümet geliri aşağıdaki gibi tanımlanabilir⁹¹:

$$T_t = Q_t \cdot Y_t + S_t \quad (1.18)$$

Denklemden Q_t , gelir vergisi oranını; Y_t , reel geliri ve S_t ise hazineye transfer edilen reel senyoraj miktarını ifade etmektedir. Senyoraj, parasal bir yapıya özgü bütçe içeriğinin duyarlılığı ile de oluşturulabilir. Dönemsel olarak t, döneminde bütçe içeriği;

$$I_t m_t = C_t + S_t \quad (1.19)$$

olarak oluşturulabilir ve bu eşitlikte I_t , nominal faiz oranını; m_t , parasal otorite/şube tarafından ortaya çıkarılan reel yüksek güçlü parayı ve C_t ise parasal şubenin sürdürülmesindeki maliyeti ifade etmektedir⁹². Monetarist literatürdeki **Optimal Senyoraj** yaklaşımı genellikle $C_t = 0$ kabul ettiği için, toplama maliyetlerinin pozitif olabilirliğini kabul ediyoruz ve gelir vergisi toplanmasına ilişkin bir benzerliğin literatürdeki varlığının genişletilmesiyle toplam maliyetlerinin genellikle vergi

⁹¹ Brian L. Goff and Mark Toma, "Optimal Seigniorage, The Gold Standard, and Central Bank Financing", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 25, No. 1, (February 1993), s. 81; Robert A. Amano, "On The Optimal Seigniorage Hypothesis", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 20, No. 2, (Spring 1998), s. 297.

⁹² Eşitlikteki $(I_t m_t)$ ölçümleri sadece piyasaya yeni para çıkarılmasından elde edilen gelir akışının ölçümünü değil, reel para balansları stoklarından önceki para çıkışlarından oluşan geliri de kapsamaktadır. Yeni para çıkışında reel para katları enflasyon oranını belirlemekte; reel para balansları stokları ise reel paranın katları olarak reel faiz oranını ifade etmektedir. Leonardo Auernheimer, "The Honest Governments Guide to Revenue from The Creation of Money", *Journal of Political Economy*, Vol. 82, No. 3, (May/June 1974), ss. 598-606; Robert J. Barro and Xayier Sala-i-Martin, "Public Finance in Models of Economic Growth", *The Review of Economic Studies*, Vol. 59(4), No. 201, (October 1992), ss. 655-656.

tabanının büyüklüğü ile olduğu kadar para üzerindeki vergi oranı ile de ilişkili olacağını bilmemizden ötürü bu durumu $C_t = c(i_t, m_t)$ olarak ifade edebiliriz. Daha açıklayıcı amaçlar için bu eşitliği;

$$C_t = a + b(i_t, m_t) \quad (1.20)$$

şeklinde yazmamız olanaklıdır. Eşitlikte hazineye aktarılan senyoraj geliri açısından değişmeyen birim 'a' dır ve toplanan senyorajın sabit maliyetlerini ifade etmektedir. Denklemdaki en önemli birim, hazineye transfer edilen senyorajın reel yapısını etkileyen $b(i_t, m_t)$ ile ifade edilen değişken maliyetlerdir ve burada 'b', değişken maliyetlerin pozitif katsayısıdır. Şüphesiz bir ülkede uygulanan altın standardı veya merkez bankası rejimine ilişkin parasal yapının özerkliğine bağlı olarak, 'a' ve 'b' katsayıları farklı değerler alabilmektedir.

Optimal senyoraj miktarının gelir olarak hazineye aktarımında hükümetin bu gelirini artırma çabası ile refah kayıplarının durumu ve seviyesinin ne olduğuna ilişkin anahtar unsur nominal faiz seviyeleri olmaktadır. Bu bakımdan birkaç yoldan nominal faiz oranlarına ilişkin oluşan bu durumun, etkisini üç değişik konumu ile özetleyerek ele alabiliriz⁹³. **Birincisi** nominal faiz oranlarındaki bir artış, paranın tutulmasına ilişkin fırsat maliyetini artırır ve paranın talep fonksiyonunun tam bir düşüşüne neden olabilir. **İkincisi**, para kaybına ilişkin bu fonksiyon, artan etiket fiyatları gibi enflasyondan gelen doğrudan bir maliyeti kapsayabilir. Böylelikle nominal faiz oranları öngörülen enflasyonun basitleştirilmiş varsayımları altında enflasyon oranını yansıtacaktır. **Üçüncüsü**, yeni para yaratılmasına ve senyorajın toplanmasına ilişkin süreç, faiz oranları ile doğrudan değiştirilebilecek maliyetleri gerekli kılabilir.

Cukierman ve arkadaşlarının ele aldığı senyoraj olgusu, $S = f(x, p)$, hazineye aktarılan gelir miktarının (S), mevcut vergi tabanlarının ölçülmesindeki

⁹³ Goff and Toma, a.g.m., s. 82.

değişkenlerin nicel belirleyicisi (X) ile ülkenin siyasi kararsızlık ve kutuplaşmasının (P) ölçülmesindeki siyasal değişkenlerin nicel yapıya sahip belirleyicisinin birlikteliği ile ifade edilebilen bir fonksiyonu olmasıyla da ifade edilmiştir⁹⁴. Bu yaklaşımda senyoraj, senyoraj ile toplanan toplam gelirin bir fraksiyonudur ve mevcut vergi tabanlarına gelirin sermayeye oranı, üretim, madencilik ve tarım, ithalat ve ihracatın büyüklüğü gibi unsurlar da dahil edilmiştir⁹⁵. Ayrıca politik durumunun yanı sıra, hazineye aktarılan senyoraj geliri kapsamında tarımcılık, madencilik ve üretim, dış ticaret, kentleşme oranı gibi unsurların Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) üzerindeki oranları gibi yapısal ekonomik değişkenler, Cukierman'ın modelinde senyoraj gelirine özgü olarak ele alınmaktadır⁹⁶.

c. Senyoraj, Ulusal Para ve Döviz Rejimi

Senyoraj gelirinin elde edilmesi ve hazineye transferi sürecinde ulusal para ve döviz rejimi, bu dönemi kapsayan bütçe açıklarının nasıl ve döviz rezervlerinin hangi durumu ile finanse edilebildiği durumunu ifade etmektedir. Sabit döviz kuru rejimi ve değişken kur sistemindeki uygulamaların ulusal paranın değer kaybını da yitirmesine neden olmadan, gerekli senyoraj oranını yakalaması mümkün olabilmekte midir? Bu soruya döviz rejimi açısından en öz cevap; mali açıkların özellikle sabit döviz kuru uygulamasında, ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervlerin eninde sonunda tüketilmeye başlaması ile finanse edileceği gerçeğidir⁹⁷. Ancak her bir durumda da kamu sektörü, uluslararası rezervlerini ve

⁹⁴ Alex Cukierman, Sebastian Edwards and Guido Tabellini, "Seigniorage and Political Instability", **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 3, (June 1992), s. 544.

⁹⁵ A. Tait, W.Gratz and I.B. Eichengreen, "International Comparisons of Taxation for Selected Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 26, No. 1 (March 1979), ss. 125-140.

⁹⁶ Sebastian Edwards, "The Political Economy of Inflation and Stabilization in Developing Countries", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 42, No. 2, (January 1994), s. 237.

⁹⁷ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 331.

ulusal para paritesini aynı eşdeğerde kalmasını sağlarken gerçekten senyoraj geliri toplayabilir.

Öncelikle enflasyonist süreci yaşayan dünya ülkeleri bazında dışsal fiyat seviyesi (P) yükselirken, satınalım gücüne ilişkin denklik (purchasing power parity) aynı zamanda yurt içi fiyatlarını da arttıracaktır. Bu durumun meydana gelmesi para balanslarının reel değerini düşürecek ve para talebine ilişkin bir fazlalığı arttıracaktır. Bu durum merkez bankasına reel para balanslarını değiştirmeden ve ulusal paranın satınalım paritesini de dengede tutarak, fiyatlardaki artışa eşdeğer bir yeterlilikte para arzını artırma fırsatı sağlamaktadır⁹⁸. Bu oluşumun en önemli dikkate değer noktası, hükümetin hiçbir döviz rezervinde kayıp vermeden fiyatların genel seviyesini arttırması sürecinde senyoraj geliri toplayabilmesidir.

İkinci olarak, ekonomide reel para balanslarına ilişkin bir büyümenin varlığı -ve hatta belki de GSMH ve GSYH'deki büyümeden ötürü- senyorajın ortaya çıkma olasılığıdır⁹⁹. Merkez bankası eğer sadece parasal talepteki artışı karşılamak yeterliliğinde para arzında bir artış sağladığında para arzında fazlalık arzeden bir artış olmayacak, enflasyonist bir süreç başlamamış olarak kalacaktır. Dolayısı ile olağan olarak fiyat seviyelerinin sabit kaldığını varsayarak hükümet bu

⁹⁸ Keynesgil bir görüş içerisinde bu durumun genel geçerliliğinin kabul edilmesi ve para arzındaki nominal bir artışın farklı durumlarda da olsa reel para stoklarını etkin bir şekilde etkilemeyeceği görüşünün kabulü oldukça farklıdır. Çünkü Keynesyen bir modelde fiyat seviyeleri hareketlerinin birbirine olan yapısal bağıllığı çok yüksektir ve nominal para arzındaki bir değişiklik etkin bir şekilde reel para stoklarındaki değişikliği oluşturabilmektedir. Neoklasiklerin görüşleri ise bu görüşün oldukça farklı tarafındadır. Lee E. Ohanian, Alan C. Stockman and Lutz Kilian, "The Effects of Real and Monetary Shocks in a Business Cycle Model with Some Sticky Prices", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 27, No. 4, Part 2, (November 1995), s. 1210.

⁹⁹ Rodney L. Jacobs, "Hyperinflation and The Supply of Money", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 2, (May 1977), ss. 294-295; Stephen G. Cecchetti, "Comment on Seigniorage As A Tax: A Quantitative Evaluation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part 2, (August 1991), s. 478.

süreçte senyoraj gelirini toplayacak, enflasyon vergisi ve ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervlerde bir kayıp meydana gelmeyecektir.

Değişken bir döviz rejimi, yani dalgalı döviz kuru sistemi (a floating exchange-rate regime) uygulamasında hükümet kendi enflasyon oranını ve toplanan optimal senyoraj seviyesini belirleyebilir ve parasal bir politikanın karşıt dönemsel kullanımına ilişkin potansiyele de sahiptir. Ulusal paranın dalgalı bir döviz kuru içindeki yapısı, hükümetin yakaladığı bu iki avantaja özgü olarak kendi değerinin korunmasındaki parasal müdahalelere etkin olumlu bir karşılık verir. Bu kontrolün olumlu etkisinin varlığı yönünde öncelikli anahtar faktör, ulusal paranın satınalma paritesi ile dalgalı döviz kuru değişim oranının para otoritesi tarafından kurulan sağlıklı dengesi ve karşılıklı etkileşimidir. Sabit döviz kuru uygulamalarında ise, daha önce değinildiği gibi, hükümet senyoraj geliri elde eder fakat bu gelirin oranı, dış bir ülkenin enflasyon oranı ile belirlenir. Bu noktada sorulabilecek soru, eğer bir ülke kendi ulusal parasını kullanıyorsa sürekli/kalıcı bir sabit döviz kur sisteminin mümkün olup-olamayacağıdır. Bu iki durumun dışında diğer bir durum sabit bir döviz kur sistemine sahip ülkenin yabancı bir dış ülkeye -ki bu ülkenin para birimini kullanarak- senyoraj gelirinin önemli bir kısmını ödemesi tercihidir¹⁰⁰.

Sabit döviz kuru ve dalgalı döviz kuru rejimi arasındaki seçim, ülkeler için o ülkede toplanan senyoraj oranı üzerindeki kontrolün kayıplarına ilişkin maliyet-fayda analizlerinin bir temeli üzerinde yapılır. Eğer bu analizler dalgalı kur lehine sonuçlandırılıyorsa, ulusal paranın kullanılması gerekir¹⁰¹. Bu karşılaştırmanın sonucu sabit döviz kuru lehine sonuçlanmış ise, eğer ulusal para birimi yine tercih nedeni olarak kullanılabilir; çünkü, para birimi olarak yabancı ülke parasının kullanımı, bu ülkeye senyoraj gelirinin neredeyse tamamının transfer edilmesine yol açacaktır.

¹⁰⁰ Stanley Fischer, a.g.m., s. 298; Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 344.

¹⁰¹ Stanley Fischer, s. 299.

Bütün bunlara karşın yabancı bir ülke parasının kullanımının desteklenmesinin, ulusal paraya kıyasla tercih edilebilecek ne tür bir özelliğe sahip olduğu bu ülkelere ilişkin temel bir tartışma konusudur. Bu bağlamda iki önemli özelliğin bu tercihlerde etkin olduğu söylenebilir. **Birincisi** ulusal para kullanımında yabancı ülke parası ile karşılıklı değişimde ek maliyetlerin kaçınılmaz olması, yabancı para kullanımında ise böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. Bu açıdan maliyetler üzerindeki tasarrufların ilgili yabancı ülkeye aktarılan senyorajın maliyetleri ile karşılaştırılması gerekir. Ülkelerarası karşılıklı işlemlerin maliyetleri üzerindeki tasarruflar, yabancılar ile ortaya çıkan işlemlerin değeri ve sayısının bir fonksiyonu olabilir. Kapalı bir ekonomi için olası bu durum açık ekonomiler açısından ise, işlemlerin maliyetlerinin senyoraj maliyetlerinden daha ağır olması ve yabancı bir paranın kullanılmasına ilişkin dengeyi bozabilir. **İkinci** neden olarak da, yabancı bir para kullanılmasının ulusal paradan daha çok disipline olmuş olmasıdır. Bu durum, dolarizasyon süreci içerisindeki ülkelerde enflasyon oranlarını olması gereken optimal oranlara da çekebilir¹⁰². Şüphesiz böyle ülkelerde siyasi otoriteler, kendi kurumları üzerindeki sıkı kontrollerini kaybederler.

Senyorajın bir gelir unsuru olması, şüphesiz -ulusal para açısından da- değişik parasal düzenlemeler ile de ilgilidir¹⁰³. Bu bağlamda senyoraj kavramını "aktif" ve "pasif" senyoraj olarakta iki tipte değerlendirmek mümkündür. Yüksek enflasyonu yaşayan ülkeler için (Arjantin, Uruguay, Şili ve Brezilya) senyoraj kullanımı aktiftir. Buna karşılık hızlı büyüyen OPEC üyesi ülkeler için ise pasif niteliklidir. Pasif bir yapıyı üstlenen senyoraj yüksek enflasyona neden olmadan,

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ayşe İmrohoroglu and Edward C. Prescott, "Seigniorage as a Tax: A Quantitative Evaluation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 23, No. 3, Part 2, (August 1991), ss. 462-474.

hızla artan talebi karşılamak için yüksek-güçlü paranın oluşturulması ile ortaya çıkar¹⁰⁴¹⁰⁵.

4. Enflasyonist Beklentiler, Enflasyon Vergisi ve Parasal Talep

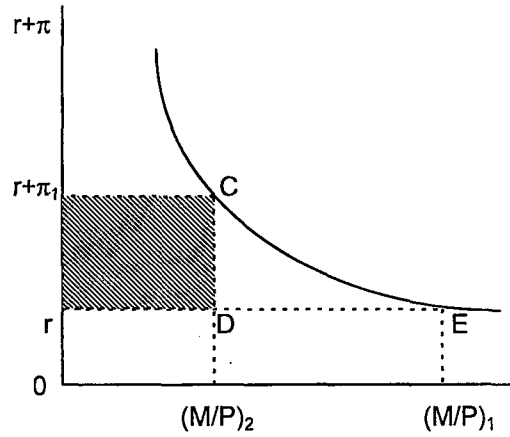
Enflasyon vergisi oranının parasal talep (reel para talebi) ile olan fonksiyonel ilişkisine daha önce değinmiştik. Ancak enflasyon vergisinin miktarına ilişkin oranın sadece reel para talebinden başka, ilgili dönemdeki enflasyonist beklentiler ile de belirlendiğini ve bu beklentilerin enflasyon vergisini belirleyen para talebi eğrisinin standart biçimini değiştirebildiğini gözönüne almamız gerekir. Tüm bunlardan önce bir ekonomik değişimin reel yapısı içersinde ilgili bileşenlerin ifadesi, enflasyon vergisi olgusunun daha realize anlatımı yönünden önemlidir.

Reel para balansları ve enflasyon oranına ilişkin enflasyon vergisini gösteren Şekil 1.1'deki oluşumu modelin ekonomik değişimiyle de örtüşen dönemsel faiz oranını ile birlikte ifade ederek daha reel bir oluşum elde etmemiz olanaklıdır. Bu açıdan ilgili döneme ilişkin enflasyon oranına reel faiz oranını da ilave ederek ve para talebi eğrisinin bu ikisinin toplamına olan duyarlılığı bazında da ifade edilmesi ile enflasyon vergisi miktarının tüm bunların bir fonksiyonel oluşumu olarak anlatımını şekilsel olarak şöyle ifade edebiliriz¹⁰⁶:

¹⁰⁴ Stanley Fischer, a.g.m., s. 301.

¹⁰⁵ Optimal Senyoraj oranının rekabetçi bir dışsallığın varlığı ortamında ele alınması ve bu bazda yüksek güçlü paranın oluşturulması çabası, ortak bir para bölgesi/birliği (common currency area) oluşturulması ile ilgili olduğu kadar, karar alıcılar arasındaki rekabetin uzlaşmacı yapısıyla ve her bir ülkenin sahip olduğu para basma kapasitesi ile ilgilidir. Joshua Aizenman, "Competitive Externalities and the Optimal Seigniorage", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 24, No. 1, (February 1992), ss. 62-63.

¹⁰⁶ Subrata Ghatak, **Monetary Economics in Developing Countries**, London: The Macmillan Press, 1981, s. 77; Edward Tower, "More On The Welfare Cost of Inflationary Finance, A Comment", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. III, No. 4, (November 1971), s. 851.

Şekil 1.3. Enflasyon Vergisi Miktarı

Şekil 1.3'de reel balanslara ilişkin talep, reel gelir ile daha önceden öngörülen enflasyon oranının bir fonksiyonudur ve talep eğrisinin durumu ise, ekonomik yapıdaki mevcut durumun ifadesini bulduğu reel gelir ve nüfus seviyesi bazında para tutmanın fırsat maliyetinin bir fonksiyonunu ifade etmektedir. Enflasyon oranının sıfır olduğu bir durumda reel para balansları $(M/P)_1$ seviyesindedir ve sadece reel faiz oranına ilişkin reel para talebi miktarının belirlenmesi söz konusudur. $(M/P)_2$ seviyesindeki reel para balanslarının durumunda reel para talebi faiz miktarını ile enflasyon oranının toplamı bazında gerçekleşecektir. Fakat ne reel gelirden, ne de nüfus oranında bir artış olmadığı zaman -miktar teorisi yaklaşımı ile- enflasyon oranı para arzındaki büyüme oranına eşit olacaktır. Böylelikle para yaratan otoritenin sağladığı kaynak, şekildeki taralı bölgeye eşit olacaktır. Öngörülen enflasyon seviyesinde kamu, (π_1) enflasyon oranında ve $(M/P)_2$ seviyesinde reel para balanslarını tutmak isteyecektir¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Bu konumda enflasyonun sadece bu anına ilişkin tam olarak öngörülen bir enflasyon olduğunu varsayıyoruz.

Ayrıca enflasyon, öngörülen enflasyon bazında bile olsa hanehalkının mevcut nominal para balanslarını aşındıracak, dengelerini bozacak ve daha genel bir yaklaşımla insanlar hem daha fazla paraya sahip olma, hem de daha düşük fiyat artışları beklentisi gibi bir ikilem döngüsüne gireceklerdir¹⁰⁸. Bu durumda da kamunun reel balanslarını sabit tutabilmek için nominal para balanslarını oluşturan gelirlerinden yeterli bir oranını tasarruf etmesi gerekli olacaktır. Yine daha önce de ifade edildiği gibi, kamunun elinde bulundurduğu reel nakit balanslarının seviyesi enflasyon vergisine ilişkin vergi tabanını, parasal büyüme oranı ise vergi oranını vermektedir. Enflasyon vergisi oranı açısından ekonomik reel büyümenin sıfır olduğu durumda, parasal artış/büyümenin enflasyon oranına eşit olduğunu örneğimizin daha iyi anlaşılması açısından vurgulamamız gerekir¹⁰⁹. Şeklimizde enflasyonun artması ile -sıfır oranından, 'E' kadar- kayıplar talep eğrisinin "EC" kısmıdır ve bunun kayıp miktarı olarak değeri "CDE" üçgenine eşittir. Enflasyonun olmadığı orjinde ise kayıp 'r'nin tüketilen değeridir. Çünkü bu noktada $(M/P)_1$ reel balanslarına ilişkin kayıp, bu balansların o dönemdeki reel faiz oranı kayıplarını vermekte; enflasyonun olmaması enflasyona özgü bir kaybı reel balanslar bazında değerlendirmemektedir.

Kısa dönemde de olsa parasal büyümede beklenmiyen bir artış oluştuğunda, hem vergi tabanında hemde vergi oranında gerçekten bir artış meydana gelebilir ve bazan maksimum gelir yönünde ülkeler artışları bilinçli olarak kendileri zorlayabilir¹¹⁰. M. Freidman'a göre ise yeni para yaratılmasında hem vergi tabanı, hem de vergi oranlarının artması açısından hükümetin elde ettiği gelir daha yüksek olacaktır ve de başlangıçta oluşan daha yüksek gelirler

¹⁰⁸ J.S. Flemming, **Inflation**, Oxford: Oxford University Press, 1978, s. 91.

¹⁰⁹ Ghatak, a.g.e., s. 78.

¹¹⁰ Mohsin S. Khan and Malcolm D. Knight, "Unanticipated Monetary Growth and Inflationary Finance", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XIV, No. 3, (August 1982), s. 362.

yönünden yüklenilen en son sınırdaki vergi kapsamında kısa dönem hileleri ile hükümet gelirlerin oluşumunu daha cazip hale de getirebilecektir¹¹¹. Ayrıca hükümet enflasyon vergisinin marjinal sosyal maliyetler ile legal vergilemeden doğan marjinal sosyal maliyetleri birbirine eşitleyerek de daha yüksek gelir talebi duyarlılığı içersinde vergi ve enflasyon oranlarını arttırma yoluna gidebilir¹¹². Bu noktada enflasyonist beklentilerin hükümetce kendi lehine nasıl yönlendireleceği, merkez bankasının açık piyasa işlemleri ile parasal otorite olarak rolünü, parasal talebi doğrudan etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Para talebini etkileyen nominal faiz oranlarının enflasyonist beklentilerden etkileşimi, nominal faiz oranlarının bu tür beklentilerden daha fazla artması yönünde de ortaya çıkabilmektedir¹¹³. Konu bir değişik yönden borç alanlar ve borç nakit verenler açısından da irdelenebilir. Enflasyonist beklentilerin yüksek olduğu böyle koşullarda borç alanlar daha düşük faiz oranı ödemeyi, borç verenler ise daha yüksek faiz oranı almayı umut edecekler; bunun parasal talep açısından net sonucu ise döneme ilişkin reel beklentilerde, mevcut enflasyonist beklentilerde ve nominal faiz oranlarında bir düşüşün meydana gelmesi olacaktır¹¹⁴.

Enflasyon oranının para talebinin bir fonksiyonu kapsamında para tutmanın fırsat maliyetini ölçümlendiğine genellikle inanıldığından, enflasyonist beklentilerin yönlendirdiği göreceli fiyat artışları ile para talebi oranındaki artış

¹¹¹ Milton Freidman, "Government Revenue From Inflation", **Journal of Political Economy**, Vol. 79, No. 4, (July/August 1971), s. 853.

¹¹² James M. Poterba and Julio J. Rotemberg, "Inflation and Taxation with Optimizing Governments", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 22, No. 1, (February 1990), s. 2.

¹¹³ Vito Tanzi, "Inflationary Expectations, Economic Activity, Taxes and Interest Rates", **The American Economic Review**, Vol. 70, No. 1, (March 1980), s. 16.

¹¹⁴ Ibid.

arasında pozitif bir korelasyon bulmak mümkündür¹¹⁵. Enflasyon vergisi açısından bu durum, reel para talebine olan duyarlılığın enflasyonist beklentiler yönünde artabileceği yönündedir ve hükümetler genelde genişletici politikalar gibi politikalar ile bu enflasyon oranını beklentiler bazında tolere ederek gelirlerini maksimize etmeyi amaçlar. Ancak çok daha yüksek enflasyon oranlarında toplam gelirler bu döneme ilişkin -ki enflasyonist beklentiler daha da artmış olsa bile- negatif enflasyon vergisi (the negative inflation-tax) korelasyonunu güçlendirerek toplam gelirlerde bir gerileme olacaktır. Negatif enflasyon vergisi korelasyonları optimizasyonu, düşük dengesiz hükümetlerin istikrarsız ve kontrolü güç daha dengeli ülkelere göre atomize olmuş siyasi yapısıyla oluşmakta ve destek görmektedirler¹¹⁶.

Enflasyon vergisinin miktarının belirlenmesi ve hükümetin toplam gelirlerinin enflasyonist süreçte enflasyondan nasıl etkilendiğinin -enflasyonist beklentiler doğrultusunda da- belirlenmesi, açıktır ki parasal genişleme/ büyümeden elde edilen gelirler üzerinde pozitif etkiler kadar negatif/yan etkilerinde (the adverse effects) hesaba katılması gereğini göstermektedir. Bu açıdan hükümet, enflasyonist finansman olarak elde edilen gelirler bazında göreceli olarak küçük ve geçici kazançlara karşın çarpıcı ve önemli maliyetleri hesaba katmak zorundadır¹¹⁷. Bu açıdan hükümetler enflasyonist beklentiler hangi düzeyde olursa olsun enflasyon ve parasal genişlemenin değişkenliği ile seviyesi üzerinde etkili bir sınırlamanın getirilmesi düşüncesine parasal talebin sıkı kontrolü açısından gereksinme duyarlar.

¹¹⁵ Robert B. Anderson, William A. Bomberger and Gail E. Makinen, "The Demand for Money, The Reform Effect and The Money Supply Process in Hyperinflations", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 20, No. 4, (November 1988), s. 657; Vito Tanzi, "Inflationary Expectations, Taxes and The Demand for Money in The United States", **IMF Staff Papers**, Vol. 29, No. 2, (June 1982), ss. 166-169.

¹¹⁶ Poterba and Rotemberg, a.g.m., s. 17.

¹¹⁷ Khan and Knight, a.g.m., s. 363.

Sermaye birikimi açısından ise reel para talebine ilişkin artışın yanı sıra, enflasyondaki bir artışın sermaye birikimini yoğunlaştırması ile bu sürece ilişkin gelirlerin artacağı görüşü, o dönemde toplanan vergi gelirleri ile ilgili olduğu gibi, süregelen enflasyonist bir sürece ilişkin refah maliyetlerine özgü maliyet-fayda analizleri ile de ifade edilebilir. Refah etkisi, sermayeye özgü harcama fonksiyonlarının başlaması ve sermaye-tüketim oranının belirlenmesi ile ele alınabilir. Bu açıdan enflasyonun sermaye oluşumuna ilişkin refah maliyetinde ki etken unsur, parasal büyüme ile ilgili çalışmalarda çok daha fazla dikkat çeken ve yerine getirilemeyen maliyetlerden daha çok tazmin edilip yerine getirilebilen karşılıklı değerler olmuştur¹¹⁸. Enflasyonist beklentilerin kısa dönemde yüksek olduğu bir dönemde sermaye birikiminin en az refah maliyeti kaybı ile oluşumu, sermaye stoklarındaki reel artışı önceleyen reel parasal talep ile pozitif bir ilişki içersindedir. Bu açıdan enflasyonist bir geliri amaçlayan iş yatırımlarının bu çerçevede hükümet tarafından finansmanı tipik olarak yüksek-güçlü para yaratılması ile karşılanacaktır¹¹⁹.

Reel para balanslarının talep esnekliği açısından enflasyon vergisi ve olağan vergiler bazında durumu ise, konumuz açısından oldukça önemlidir. Kısaca değinmek gerekirse, parasal faiz oranına duyarlı reel para balanslarının talep esnekliği '1' eşit ise, olağan vergiler değişmeden kalabilecek ve bu vergi gelirleri ile bütçe açıklarının karşılanması mümkün olabilecektir. Eğer bu esnekliklik '1'den daha büyükse (veya az ise), olağan vergi gelirleri azalacak (veya artacak) dır. Enflasyon vergisi ölçümünü parasal faiz oranını (i) reel para balansları çarpımı ile $(M/P)_i$, ele aldığımız da, olağan vergilerin yerine ikame

¹¹⁸ Toshihiro Ichori, "On The Welfare Cost of Permanent Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XVII, No. 2, (May 1985), s. 221.

¹¹⁹ Omotunde E.G. Johnson, a.g.m., s. 649.

edilebilen enflasyon vergisinin maksimum düzeyi, parasal faiz oranı ile ilgili olarak esnekliğin '1'e eşit olduğu talep eğrisinin üzerinde bulunduğu noktadır¹²⁰.

Enflasyonist beklentiler ve enflasyon vergisi ilişkisini enflasyon gelirlerinin durumu açısından ele almak, enflasyon beklentilerinin öngörülen/beklenen enflasyon oranı (the anticipated rate of inflation) ile öngörülme (unanticipated) enflasyon oranı bazında irdelenmesini de gerekli kılmaktadır ki bu durum talep eğrisinin varsayılan para balansları üzerindeki öngörülen ayarlamaların hızına da bağlı olarak oluşan biçimsel/geometrik dönüşümü açısından önemlidir.

5. Enflasyonist Beklentiler Bazında Enflasyon Vergisi Gelirleri

a. Öngörülme Enflasyon Açısından

Öngörülme, kısacası kamunun daha önceki fiyat hareketlerinden geleceğe ilişkin tahmin etmediği ve karşılaştığı enflasyon oranları bazında hükümetin elde ettiği enflasyon geliri, hükümete ek bir enflasyon geliri getirmektedir. Öngörülen enflasyon oranınca¹²¹ para balansları üzerindeki

¹²⁰ Alvin L. Marty, "Inflation Taxes and The Public Dept", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. X, No. 4, (November 1978), s. 441.

¹²¹ Öngörülen enflasyon oranını (π^*), ilgil (t), zamanında, Cagan'ın (1956) modeline adapte ettiğimiz de öngörülen enflasyon oranı, geçmişte gözlenen değerlerin ortalamasının aritmetik değeridir ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$\pi_t^* = \lambda\pi_{t-1} + \lambda(1-\lambda)\pi_{t-2} + \dots + \lambda(1-\lambda)^{n-1}\pi_{t-n}$$

Değerlerin toplamının birleştirilmesi ve birlikte toplam yazılımı ile bu ifadeyi;

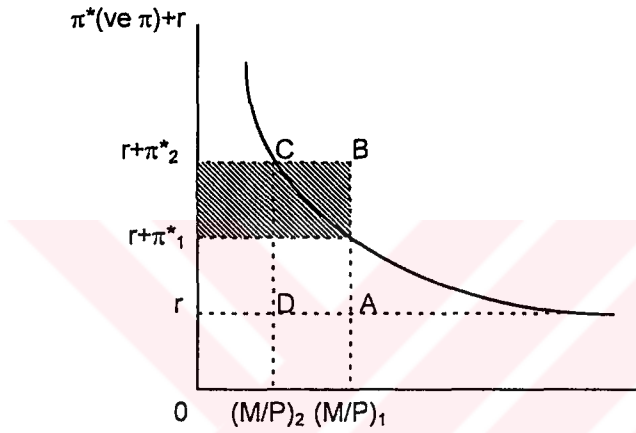
$$\pi_t^* = \lambda\pi_{t-1} + (1-\lambda)\pi_{t-1}^*$$

şeklinde veya;

$$\pi_t^* - \pi_{t-1}^* = \lambda(\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^*),$$

yazılabiliriz.

ayarlamamanın farklı bir artı yükünü kabul eden ve bu ek yük (enflasyon vergisi yükü) oranında bir enflasyon vergisi geliri beklentisi içine giren hükümet, şüphesiz ilgili dönemde enflasyon geliri oranını da arttırmaya çaba gösterecektir. Bu durumun aşağıdaki şekil yardımı ile de anlatımı olanaklıdır¹²².

Şekil 1.4. Öngörülme Enflasyon ve Enflasyon Vergisi

Şekil 1.4'deki anlatımla da uyumlu olarak, varsayalım ki insanlar geçmiş deneyimlerine de dayanarak enflasyon oranını (π^*_1) olarak beklemekte/öngörmektedirler. Eğer enflasyon öngörülme bir artışla (π_2) oranına kadar çıktığında, yani öngörülen oranın üzerinde beklenmeyen bir artış gösterdiğinde, hükümet Şekil 1.4'de görülen taralı alan kadar bir ek enflasyon vergisi geliri elde

Elde ettiğimiz son denklem önceden öngörülen ilgili dönemdeki geçmişte öngörülen enflasyon (π^*_{t-1}) ile en son izlenen, gerçekleşen enflasyon oranı (π_{t-1}) arasındaki farklılığın sabit fraksiyonları ile her bir sürece adapte edilebilir. Buradaki (λ), elde tutulduğu varsayılan arzu edilen para balanslarının tam olarak ayarlanabildiği ve ilgili dönemde uyarlandığı esasına dayanarak para balansları üzerindeki bu beklentilere ilişkin ayarlamaların hızını belirleyen alt ve üst sınırları yansıtmaktadır ve Cagan'ın (1956) ampirik çalışmasında ve yukarıdaki denklemimizde ($0 < \lambda < 1$) arasında değer almaktadır. Bu modelin arkasındaki ana düşünce insanların olmasını bekledikleri enflasyon oranıyla belirlenen davranışları ile geçmişte gözlemledikleri geçmiş fiyat hareketlerinden geleceğe ilişkin yaptıkları yaklaşık tahminlerdir. Cagan, a.g.m., s. 37; Ghatak, a.g.e., ss. 84-85.

¹²² Ghatak, a.g.e., s. 86.

etmiş olacaktır. Bu öngörülme yen orandaki artış tam olarak önceden beklenen/öngörülen enflasyon oranı (fully anticipated inflation) ile (π^*_2) belirlenen ABCD miktarındaki geliri aşmaktadır. Öngörülme yen enflasyon açısından ve para sunumuna tek yetkili kurumun gelir beklentisi içersindeki birim bazında, öngörülme yen enflasyon oranına ilişkin beklentilerin yeni duruma adaptasyonu ne kadar uzun olursa, kişiler in ellerindeki mevcut para balansları üzerindeki beklentilerine dayalı ayarlama ve uyumlarına ilişkin hızın oranı da o kadar düşük olacaktır ki; bu olgu, aynı zamanda para yaratan otoritenin de elde edeceği enflasyonist gelir açısından o kadar kendi lehine olacaktır. Bu süreçte parasal-nominal ifadeler ile belirlenen mali/ekonomik anlaşmaların, öngörülme yen oran kadar parayı kullananlara kaynak kazandıracağı da açıktır¹²³.

Öngörülme yen enflasyonist süreçte elde bulundurulması arzu edildiği varsayılan para balansları üzerindeki beklentilerin bu sürece uyarlanması hızının, (λ) parametrik değ erinin küçük olması enflasyon oranında bir artışı ifade ettiğ i gibi, beklentileri etkilemesi uzun zaman alacak ve yeni denge seviyesine ilişkin ayarlama/uyarlama süreci, para balansları talebi bazında yavaş iş lemiş olacaktır. Yine bu süreçte, enflasyonist beklentiler yeni enflasyon oranına adapte olurken ABCD miktarındaki enflasyonist gelir elimine olmaktadır. Böylesi bir durumda hükümet, sabit enflasyon oldu ğ u (π_2) durumdan, gelirin geçici olarak da olsa daha büyük oldu ğ u enflasyonun daha yüksek seviyelerine yönelmesinin cazip hale geldiğ i bir duruma doğru teş vik edilebilir ki, bu yaklaşım öngörülen enflasyon oranını (π^*_2) artan bir durum içersine de itebilir.

Geliş miş ülkeler bazında öngörülme yen enflasyon oranlarının göreceli varlığının nisbi değ erinin düş üklüğü, enflasyon vergisi gelirinin zora dayalı elde

¹²³ Joseph E. Stiglitz, "On the Almost Neutrality of Inflation and Notes on Taxation and the Welfare Costs of Inflation" in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), **Development in an Inflationary World**, New York; Academic Press, Inc., 1981, s. 427; Lloyd G. Reynolds, **Economics**, 4 th ed., Ontario: Richard D. Irwin Inc., 1973, ss. 188-189.

edinimini toplam para arzı üzerinden değil de parasal tabana dayalı elde ettiğinden, ABD'nin sahip olduğu ekonomik yapı gibi yapıya sahip ülkeler açısından bu tür bir verginin reel süreç ve oluşumu, ilgili dönemde hükümetin sahip olabileceği dezavantajlar ile enflasyonist sürecin kötüleşebilecek devamı açısından sağlanacak geliri pozitif bir realite olarak görmemizi engellemektedir¹²⁴.

Bir diğer yandan öngörülmeyen bir enflasyonist süreci yaşayan, fakat aynı zamanda parasal bir birliğe (currency union) dahil edilen ülkeler bazında enflasyonist gelirin belirlenmesi, parasal birliğe sahip ülkelerin optimal vergi problemlerinin çözümü ile enflasyonist bir gelir düzeyini ve senyorajı amaçlayan ülke için hedeflenen optimal enflasyon oranının belirlenmesi/uyumlaştırılması yönünde politik zorluklar ile karşılaşılacaktır. Bu tür potansiyel bir seçimle karşı karşıya kalan ülkelerin, dahil oldukları parasal birliğin yönetimine/uygulanmasına ilişkin kurumsal çerçeveyi oluştururken refahı maksimize eden enflasyon vergisi ve senyoraj oranından daha çok, bu sürece ilişkin enflasyon-senyoraj gelirini maksimuma çıkarabilecek bir dürtüye de sahip oldukları görülecektir. Şüphesiz bu aşamada, ilgili dönemdeki gelirin uluslararası transferini etkilemesi için enflasyonist gelirin toplanması ve dağıtımına ilişkin adapte olunacak düzenlemelerin hızlandığını görmek olasıdır¹²⁵.

Öngörülmeyen bir enflasyonist süreçte hükümetin elde edeceği gelirler açısından çarpıcı bir diğer nokta, kamunun elde ettiği gelirlere oranla ilgili dönemde parasal (nakit) oranındaki azalmanın hükümetin de elde edeceği enflasyon gelirini azaltmasıdır. Böyle bir süreçte para yaratılması ile oluşan potansiyel finansman oluşumunun miktar olarak gelişimi, insanların

¹²⁴ Don Patinkin, "Some Observations on the Inflationary Process", in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), **Development in an Inflationary World**, Newyork: Academic Press, Inc., 1981, s. 32.

¹²⁵ David Laidler, **Taking Money Seriously and Other Essays**, London: Philip Allan, 1990, s. 178.

öngörülmeven bu enflasyonist süreçteki enflasyon oranının kendi tuttıkları nakit miktarlarını nasıl etkileyebileceği tahminlerinin bilinmesini gerekli kılmıştır¹²⁶. Bu açıdan enflasyon oranındaki ani ve beklenmedik bir patlama, elde tutulan nakit balanslarından elde edilen gelirin başka bir yöne yönlendirilmesinde etkili olacaktır¹²⁷. Çünkü insanların ne olduğunu idrak etmeleri ve tuttıkları paraları reel olarak uyumlaştırabilmeleri için zamana gereksinimleri vardır ve böyle öngörülmeven bir süreç, kısa bir dönem içinde bile muntazam devam eden bir enflasyon ortamından daha çarpıcı bir maksimize edilmiş gelir elde edinimini (daha küçük para yaratımı ile bile) hükümete sağlayabilir. Durgun/değişmez bir enflasyon oranının ortalama enflasyon oranına eşit olduğu bir yapıdan oluşabilecek bu durumun, düzensiz bir enflasyon oranının yıllarca devam edebilecek bir yapısıyla aşılması sonucu, öngörülmeven enflasyon oranına özgü gelirin devam etmesi şüphesiz olasıdır¹²⁸.

b. Öngörülen Enflasyon Açısından

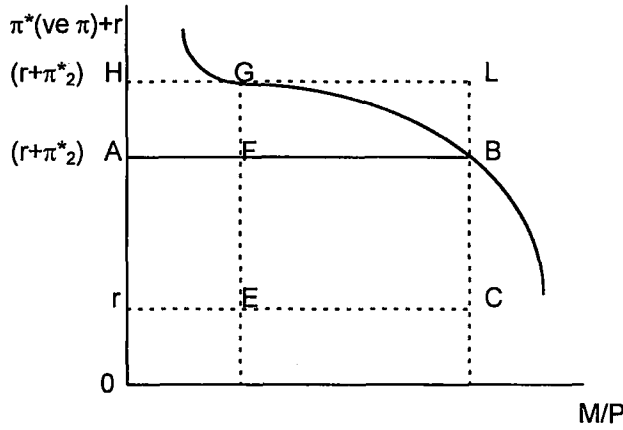
Öngörülen enflasyon oranı (anticipated rate of inflation) kapsamında enflasyon vergisi gelirinin, Şekil 1.4'de ifade ve edilen tümüyle öngörülen enflasyon oranında (π^*_2) toplanan vergi geliri olarak, önceki öngörülen oranından (π^*_1) daha az toplanan bir vergi geliri manasına gelmediğini ifade etmemiz gerekir. Bu durum konuyla ilgil kapsam üzerinde reel nakit balanslarına ilişkin talep esnekliğinin '1'in üzerine çıkması, aşması ile ortaya çıkacaktır. Bu durumu aşağıdaki şekil yardımı ile daha detaylı ifade edebiliriz¹²⁹.

¹²⁶ Richard Goode, **Government Finance in Developing Countries**, Washington DC.: The Brookings Institution, 1984, s. 219.

¹²⁷ Goode, s. 220.

¹²⁸ Harry G. Johnson, "A Note on The Dishonest Government and The Inflation Tax", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 3, (July 1977), ss. 375-377.

¹²⁹ Ghatak, a.g.e., s. 86.

Şekil 1.5. Öngörülen Enflasyon ve Enflasyon Vergisi

Şekil 1.5'de anlatımını bulan bu dönem, elde tutulması arzu edilen para balanslarının tam olarak öngörülen enflasyon oranında reel değerinin uyumlaştırılmasındaki beklentilere ilişkin uyumlaştırma hızının parametrik değerine (λ) bağlı olarak ortaya çıkacaktır ki bu oluşum, (π_2) enflasyon oranına doğru enflasyon oranındaki bir artış süresince gelirleri arttıracaktır. Enflasyon oranında $\pi_1 (= rA)$ dan $\pi_2 (= rH)$ a kadar yükselmeye, enflasyon vergisi gelirini BLHA kadar arttıracaktır. Öngörülen enflasyon oranına ilişkin beklentiler uyum göstermeye başladığında (ve reel balansların elde tutulan miktarı $(M/P)_2$ 'ye doğru düşer) enflasyonist gelir azar azar düşmeye başlar ve enflasyon oranı tam olarak öngörülen/beklenen enflasyon oranına ulaştığında -ki $\pi_2 = \pi_2$ olur- toplam gelir $rEGH$ alanına eşit olur. Bu gelir düzeyi orijinal gelir düzeyi olan $rABC$ 'den daha azdır, (çünkü $AHGF < EFBC$ 'dir). Bu oluşan yeni duruma eklenmesi gereken bulgu; enflasyonist beklentilerin katsayısının sabit olmadığı ancak enflasyon oranı ile ilgili çok çeşitli oransal değişkenliğin varlığıdır¹³⁰.

Enflasyonist beklentilere ilişkin değişken bir katsayı ve farklı oransal yapılarıdaki çok çeşitli enflasyonist trend çerçevesinde enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, beklentilerdeki değişikliklere ilişkin uyarılmanın yavaşlığının ve

¹³⁰ Ghatak, s. 87.

öngörülen enflasyonun tam olarak öngörülen oranına özgü başarısızlığının maliyeti o kadar büyük olacaktır. Bundan dolayıdır ki, enflasyon oranındaki sürekli bir artış, dönem başındaki oransal duruma dönülmesi durumu olasılığını da düşürecektir¹³¹. Özetle, reel para balansların talep esnekliği, oluşan enflasyon ile tümüyle öngörülen enflasyon oranının birlikte olan uyumluluğu ile artıyorsa, bu oluşacak olasılığın etkisini daha da güçlendirecektir¹³².

Hükümetin makro-ekonomik politikası kapsamında bu durum, ilgili makro politikaların amaçlarına ulaşılması yönünde hükümete, insanların beklentilerini daha düşük enflasyon oranı beklentileri yönünde değiştirmesini ve ikna edilmesini deneme şansı da yaratabilir. Örneğin, çoğu kez yönetim değişikliğinin takip ettiği istikrarlı bir süreç oluşumu çabalarına ilişkin bir denge programının bildirimi ve kamuoyuna duyurumu, insanların beklentilerinde daha esnek olabileceklerine ilişkin bir durumu yaratabilir. Bu durumda başarılı bir yaklaşım gerçekleştiğinde, reel para balansları talebinin keskin bir artışı ile sonuçlanacak durum oluşacak; dolayısı ile de talepte ve gelecek yıllara ilişkin enflasyon oranındaki artışlar kapsamında insanların beklentilerinin gecikmiş enflasyonist uyumlaştırılmalarından oluşan kazançların elde edilmesi yönünde, hükümetin enflasyon oranını arttırmaya teşvik edileceği görülebilecektir¹³³. Bu bazda hükümet, yerli/yurt içi kaynaklardaki bölümüşünün ve aldığı payın artırılması doğrultusunda dengeli bir yapı arz etmeyen enflasyon politikalarının sürdürülmesi yönünde eğilim gösterebilir. Çünkü enflasyon vergisine karşı daha zayıflatılmış ve enflasyonist geliri daha da daraltan bir yapıya sahip dengeli bir enflasyondan, ekonomi üzerinde daha çok yan etkiye sahip dengesiz bir enflasyonun varlığı bu açıdan

¹³¹ Blejer and Liviatan, a.g.m., s. 436.

¹³² Antonio Kandir, "**The Dynamics of Inflation**", Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991, ss. 103-106.

¹³³ Marty, "The Optimal Rate of Growth of Money", s. 872.

tercih edilmektedir¹³⁴. Yine bu kapsamda, ücret geliri kazananlardan kâr sağlayanlara gelir dağılımının enflasyon ile kurulan köprüsünden süregelen yatırımlar üzerindeki olası lehine etkiler kısmen öngörülmeden oluşan enflasyona bağlıdır olarak da oluşabilmektedir¹³⁵.

Öngörülen enflasyon bazında reel faiz oranlarının enflasyona bağlı öngörülen yapısı ise, hem nakit borç alanları, hem de nakit borç verenleri gerçekleştiren reel faiz oranlarından daha fazla etkiler durumdadır. Ancak öngörülen reel faiz oranları öngörülen enflasyondan bağımsız olarak tüketim zevki ve üretim teknolojisi tarafından da belirlenir¹³⁶. Bu kapsamda öngörülen reel faiz oranlarının gerçekleşen faiz oranlarına eşitliği gerekli değildir, çünkü insanlar nadir olarak öngörülen enflasyon oranını tam doğru tahmin edebilirler. Öngörülen/beklenen reel faiz oranını (r) ile, borç anlaşmaları üzerine yazılan nominal faiz oranını (i) ile ve güncel enflasyon oranını ise $(\Delta P/P)$ ile ifade ettiğimizde, öngörülen enflasyon oranını da $(\Delta P/P)^*$ olarak yazmamız -aynı ifadeleri kullanarak- mümkündür. Reel faiz oranı ise nominal faiz oranından öngörülen enflasyon oranının çıkarılması ile elde edilir¹³⁷.

¹³⁴ Dean S. Dutton, "A Model of Self-Generating Inflation-The Argentine Case", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. III, No. 2(1), (May 1971), s. 261; Vito Tanzi, "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", **IMF Staff Papers**, Vol. XXIV, No. 1, (March 1977), ss. 164-165.

¹³⁵ McCullach, a.g.e., s. 103-4.

¹³⁶ Öngörülen enflasyon bazında reel faiz oranlarının belirlenmesine ilişkin teori ve diğer belirleyici bağımsız değişkenlerin etkileri, öngörülen değişik enflasyonist süreçlerde ele alınmakta, nominal faiz oranları öngörülen enflasyon oranlarına eşdeğer farklılaştırılmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için Bkz.; Irving Fisher, **The Theory of Interest**, Newyork: Kelley, 1965.

¹³⁷ İfade edilen bu oluşumun bir formül ile anlatımı,

$$r = i - (\Delta P/P)^*$$

şeklinde yazılabilir. Bu oluşumdan hareketle nominal faiz oranı öngörülen enflasyon oranı ile reel faiz oranının toplamına eşit olmaktadır:

$$i = r + (\Delta P/P)^*$$

Aynı zamanda öngörülen enflasyon oranı bu faiz oranları kapsamında:

$$(\Delta P/P)^* = i - r$$

şeklinde ifade edilebilir. McCulloch, a.g.e., s. 47.

II. ENFLASYONİST FİNANSMAN, REFAH MALİYETİ VE EKONOMİK GELİŞME

A. ENFLASYON VERGİSİ VE REFAH MALİYETİ

Enflasyonist finansman kapsamında hükümetin enflasyon vergisi adı altında ulusal gelirin bir kısmını kendi adına elde etmesi, ile bu sürece ilişkin kamu üzerinde oluşan refah maliyeti etkisi her zaman tartışıla gelmiştir. Refah maliyeti etkisinin en önemli durağı, gelirin yeniden dağılımı üzerinde öngörülen enflasyonun etkileri olmuştur şüphesiz. Bu bazda öngörülen enflasyon oranı tam olarak tahmin edildiği ve öngörülen oranda oluştuğunda, özel sektör içerisinde gelirin yeniden dağılımı üzerine vurgu/etkisi o oranda düşük olmaktadır. Fakat bu aşamada enflasyonist bir ekonomi içerisinde ekonomik kaynaklar parayı mevcut şartlarda ekonomize etmek için yönlendirildiğinden enflasyon etkisiz durumdadır ve bu durum, bir malı üretilmesi bazında enflasyona karşı maliyetsiz kılabilir¹³⁸.

Enflasyon vergisine ilişkin maliyetler talep eğrisinin altındaki bölgede, yaklaşık değerler olarak hem enflasyonist finansmanın etkinliğinin ölçülmesi, hem de para yaratılması yoluyla toplanan gelirin ortalama maliyeti olarak anlatımını bulmuştur. Bu açıdan konuyla ilgili marjinal maliyetlerin uygun kriterlerinin de ortaya konulması gereği doğmaktadır. Konuya genel anlamda maliyetler açısından yaklaşılması, enflasyonun refah maliyeti ölçümünü, sıfır enflasyon oranında olduğu gibi enflasyonun pozitif değerlerinde de hanehalklarına sunulan tüm malların tüketimindeki sürekli yüzdelik artışlar olarak ifade edilmesini

¹³⁸ Tower, a.g.m., s. 850; McCulloch, a.g.e., ss. 101-103.

gündeme getirmiştir¹³⁹. Enflasyon vergisi açısından ise Bailey ve M. Friedman refah maliyeti tahmin ve belirlemelerini, kurdukları genel denge analizleri içersinde sadece enflasyon vergisinin toplam maliyetinin bir fraksiyonu olarak görmüşlerdir¹⁴⁰. Bu anlamda enflasyon vergisi, marjinal kararların çeşitliliğini sınırlandırmakta ve bozmakta; reel nakit balanslarının ekonomize edilmesini etkisiz bir yapıya dönüştürmekte ve refah maliyeti etkisinin uzun dönemdeki vurgusunun bireyler üzerindeki çarpıtıcı etkisini geniş bir ölçeğe yaymaktadır¹⁴¹.

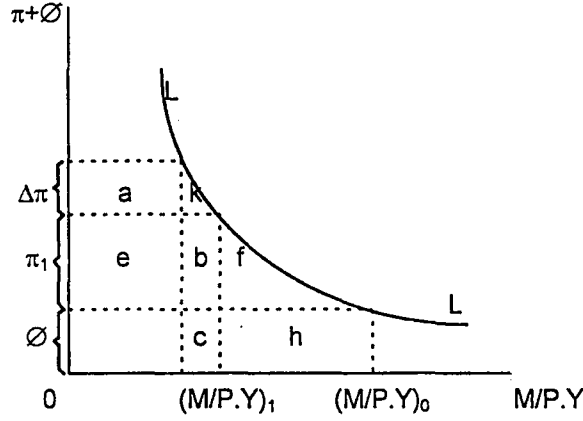
Daha önce de aldığımız ve Şekil 1.4 ile ifade ettiğimiz reel para talebi ve enflasyon arasındaki ilişkinin birlikteliği ile anlatımını bulan talep eğrisinin fonksiyonel yapısına ait modeli kullanarak, enflasyonist finansmanın refah maliyetini, yine bu oluşum üzerinde ifade etmemiz olanaklıdır. Ancak konuya yaklaşım kriterimiz refah maliyeti olduğundan ve hükümetin ulusal gelirden aldığı payın bireylerin yüzyüze geldiği refah maliyeti kayıpları ile olan pozitif-doğrudan ilişkisinden ötürü yatay eksendeki ifadeyi, milli gelirin her bir birimi başına talep edilen reel nakit balanslarının miktarı (M/P.Y) olarak ifadelendiriyoruz. Bu yaklaşım çerçevesinde enflasyon ile ilişkili reel para talebi eğrisini şu şekilde biçimlendirebiliriz¹⁴².

¹³⁹ Michael Dotsey and Peter Ireland, "The Welfare Cost of Inflation in General Equilibrium", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 37, No. 1, (February 1996), s. 40.

¹⁴⁰ Bailey, a.g.m., ss. 93-110; Thomas F. Cooley and Gary D. Hansen, "The Welfare Costs of Moderate Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 483-485.

¹⁴¹ Dotsey and Ireland, a.g.m., s. 45.

¹⁴² Tower, a.g.m., s. 851.

Şekil 1.6. Reel Gelire İlişkin Reel Para Talebi
(Reel Gelirin Birimi Başına)

Şekil 1.6, kısa dönem alacaklara alternatif olacak ekonomik unsurlar ile para üzerinde tekrar dönüşüm oranı arasındaki fiyat farklarının bir fonksiyonu olarak, reel gelirin her bir birimi başına talep edilen reel para balanslarını göstermektedir. Paradan başka kısa dönemdeki finansal alacakların (veya malların) üzerindeki reel faiz oranı ($\emptyset$) ile ifade edilmekte ve varsayımımız da fiyat seviyesi denge de ve esnek yapıda, elde tutulan para miktarı daima hedeflenen seviyeye eşittir. Öngörülen enflasyon oranı (π_1)'e çıktığında ulusal gelirin her bir birimi başına elde tutulan (talep edilen) nakit balansları $(M/P.Y)_1$ 'e düştüğünden, parasal faiz oranı ($\pi_1 + \emptyset$) olarak belirlenmektedir. Yine bu oluşumda kısa ve uzun dönemdeki faiz oranları arasındaki farka kuramsal para talebinin (speculative demand for money) duyarlı olduğu varsayılmaktadır. Çünkü para üzerindeki faiz oranı ile kısa dönemdeki faiz oranı arasındaki fark, paranın marjinal biriminin elde tutulmasıyla sakınılan zamanın her bir birimi başına öngörülen işlemlerin maliyetine eşittir¹⁴³.

¹⁴³ Tower, s. 852.

Varsayalım ki, ekonomi başlangıçta dengeli bir fiyat yapısı ile enflasyonsuz bir süreç içersindedir. Bu aşamada hazinenin, reel nakit olarak tutulan miktarları (balansları) $(M/P.Y)_0$ 'dan yeni hedeflenmiş daha düşük nakit balansları $(M/P.Y)_1$ hedefine yönlendiren bir enflasyon oranı oluşumunu sağlamak için yeterli gelecek bir para yaratma oranını planladığını kamuoyuna duyurduğunu düşünelim. Bu durumda reel balansların talebindeki düşme, fiyat seviyesini, $(M/P.Y)_0/(M/P.Y)_1$ oransal oluşumunun katları miktarınca yukarı itecektir. Hükümet borçları ödenmedikçe, başlangıçtaki fiyat değişikliklerinin bir sonucu olarak hükümete ve/veya hükümetten hiç bir reel kaynak transferi söz konusu olmayacaktır. Bunun sadece tek etkisi ise geniş/esnek nakit balansları ve kaynak sahiplerinden daha dar ve sabit para talebi içersinde bulunanlara (negatif para tutanlara) kaynak sahipliği transferi olmaktadır ve bu durum para ile verim arasındaki düzenli korelasyonu da gündeme getirmektedir¹⁴⁴.

Özel sektör, yeni duruma ilişkin kendi elinde tuttuğu nakit balanslarını uyumlaştırıp ekonomize ettikten sonra, oluşan yeni enflasyonist durumda, şekil 1.6'daki f+h bölgelerinin toplamına eşit oranda artan işlemlere ilişkin bir maliyet ödemektedir. Ancak burada bir yanılgı olabileceği gözden kaçmamalıdır. Çünkü öngörülen enflasyon sıfırdan (π_1) oranına yükselirken artan işlem maliyetleri f+h bölgelerinin toplamına eşit olduğunda, özel sektör alacaklarından kazandıkları fazla nakitin bu yönde değiştirilmesi ve yönlendirmesiyle 'h' alanına eşit olan kayıpları tekrar kazanabilmektedir. Bu arada toplumun net kaybı sadece 'f' alanına mı eşittir? Bunun cevabı "hayır" dır ve bunun açıklaması, malların farklılaştırılması ile elde edilen ticari paranın, ekonomiye yeni reel kaynakları sağlar hale getirememesidir. Bu açıdan kazanılan alacakların reel toplam değeri değişmeden aynı kalmaktadır. Bu yaklaşım içersinde de bir birey, yalnız başına

¹⁴⁴ Dotsey and Ireland, a.g.m., ss. 41-44; Catchart, a.g.m., ss. 169-173; Thomas F. Cooley and Gary D. Hansen, "The Inflation Tax in a Real Business Cycle Model", **The American Economic Review**, Vol. 79, No. 4, (September 1989), ss. 734-735.

elinde tuttuğu parasının bir kısmını kullanılmaz hale getirirse bile, böyle birşey yapmasıyla paranın dolaşım hızını arttırır ki, bu durum fiyatların yukarıya itilmesi sonucunu verebilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, bir bireyin kazanmış olduğu alacakların reel değerindeki bir artışın, aynı ekonomik döngüdeki ekonominin diğer üyelerinin alacaklarından kazandıkları tutarlardaki reel değer azalışına eşit olmasıdır. Dolayısıyla açıkça görülmektedir ki, (π_1) oranındaki enflasyon oranıyla ilişkili aşırı-fazla yük, daha öncede değinildiği gibi $f+h$ alanlarının toplamına eşittir. Bu açıdan Bailey, eğer hükümet daha hızlı bir oranda para yaratılmasıyla $e+b$ alanlarına eşit bir gelir topluyorsa enflasyon sıfır (0)'dan (π_1) oranına yükselecek, enflasyon vergisinin refah maliyeti $f+h$ alanlarının toplamına eşit olacaktır görüşündedir¹⁴⁵.

Ayrıca Bailey söz konusu çalışmasıyla, Cagan'ın üzerinde çalıştığı yedi ülkenin¹⁴⁶ her birine özgü enflasyonist finansmanın ortalama maliyetlerini de hesaplamıştır. Bu yaklaşım içerisinde, enflasyonist finansmanın avantajları hakkında olası en cömert sonuçların belirlenmesi amacıyla, ayrıca "Silvanya" adı altında diğer gözlenen ülkelerden daha az kayıplara uğrayan kuramsal bir ülke ile karşılaştırmalara gitmiş; dolayısı ile de maximum arzu edilebilir enflasyon oranını (maximum desirable rate of inflation); enflasyonist finansmanın ortalama maliyetine doğrudan yönetsel maliyetler, kabul edilebilir maliyetler ve refah maliyetlerini de dahil ederek, diğer vergi biçimlerinin toplanmasına ilişkin toplam maliyetlere eşitlemesiyle bulduğunu göstermiştir. Hatta Silvanya için bu oranı yıllık % 10 olarak bulmuşsa da¹⁴⁷, Alvin L. Marty bu oranın ilgili değerler açısından yanlış olduğunu, arzu edilen maximum enflasyon oranının yıllık % 18 olmasının

¹⁴⁵ Bailey, a.g.m., ss. 94-95; Johnson, a.g.e., s. 125; Milton Friedman, **A Program for Monetary Stability**, New York: Fordham University Press, 1959, s. 22.

¹⁴⁶ Bu ülkeler, Avusturya, Almanya, Yunanistan, Macaristan I ve Macaristan II, Polonya ve Rusya'dır. Cagan, a.g.m., s. 26.

¹⁴⁷ Bailey, a.g.m., s. 108.

doğru cevap olduğunu vurgulamıştır¹⁴⁸. Şimdi sözkonusu olan bu ülkelere ilişkin enflasyonist finansmanın refah maliyetini ve marjinal maliyetlerinin durumunu ilgili değerlerin değişikliği bazında görelim:

Tablo 1.3.
Sekiz Ülkeye İlişkin Enflasyonist Finansman Maliyeti İle
İlişkili İstatistikler (1971 Yılı İtibari İle)

Ülke	$g = \text{Max.}$ $\lambda=0$ ve $\emptyset=0$ ise $\pi=$	$w/g = \% 7$ $\lambda=0$ ve $\emptyset=0$ ise $\pi=$	$mc = \% 10$ $\lambda=0$ ve $\emptyset=0$ ise $\pi=$	$mc = \% 10$ $\lambda=0$ ve $\emptyset=\%4$ ise $\pi=$	$mc = \% 10$ $\lambda=\%6$ ve $\emptyset=\%14$ ise $\pi=$	$mc = \% 10$ $\lambda=\%6$ ve $\emptyset=0$ ise $\pi=$	$\pi=\%10$ ve $mc=\%10$ $\lambda=0$ ve $\emptyset=0$ ise $g=$
Avusturya	% 140	% 18.8	% 12.8	% 9.1	% 8.6	% 12.2	% 2.83
Almanya	% 220	% 29.4	% 20.0	% 16.3	% 15.8	% 19.4	% 3.18
Yunanistan	% 293	% 39.2	% 26.7	% 23.0	% 22.5	% 26.1	% 3.88
Macaristan I	% 138	% 18.4	% 12.5	% 8.9	% 8.4	% 12.0	% 3.89
Macaristan II	% 331	% 44.2	% 30.0	% 26.4	% 25.9	% 29.5	% 1.19
Polonya	% 528	% 69.8	% 47.4	% 43.8	% 43.2	% 46.9	% 1.04
Rusya	% 392	% 52.5	% 35.6	% 32.0	% 31.5	% 35.1	% 2.04
Silvanya	% 133	% 17.8	% 12.1	% 8.5	% 7.9	% 11.6	% 4.15

Kaynak: Tower, a.g.m., s. 854.

mc = Enflasyonist finansmanın marjinal maliyeti

w = Ulusal gelirin bir bölümü olarak enflasyonist finansmanın refah maliyeti.

g = Ulusal gelirin bir bölümü olarak yeni para yaratılmasından hükümetin elde ettiği gelir.

λ = Reel para talebine göre ekonomide o ana ilişkin büyüme oranı.

Ancak her iki yazarında enflasyonist finansmana yaklaşımında eksiklik ve hata bulmak mümkündür. Çünkü enflasyonist finansmanın etkinliğinin ayrıca doğru olan ölçümü, marjinal maliyet yaklaşımıdır. Fazlasıyla artan yükün bu artışla bölünmesi, enflasyon oranındaki çok küçük etkisiz artışlardan ötürü toplanan gelirde bir artış meydana getirir. Diğer bir yaklaşımla aşırı değerlendirilen yük, küçük enflasyon oranlarında sürece ilişkin bölündüğünde, toplanan gelirde bir artışa neden olur¹⁴⁹. Hatta dahası bu sürece özgü oluşan enflasyon oranı,

¹⁴⁸ Marty, a.g.m., s. 71.

¹⁴⁹ Tower, a.g.m., s. 853.

alternatif vergiler ile toplanan gelirin marjinal toplam maliyetine ilişkin orana eşit duruma gelir¹⁵⁰. Şekil 1.6'daki anlatımıyla, eğer enflasyon oranı (π_1) den $\pi_1 + \Delta\pi$, oranında bir artış gösterdiğinde hükümet gelirleri a ve b alanlarının farkı miktarınca artar ve böylelikle de aşırı yük veya refah maliyeti $b+c+k$ miktarınca artmış olur ki buradan da marjinal maliyet $(b+c+k)/(a-b)$ olur¹⁵¹. Bu duruma paralel olarak Bailey'de marjinal refah maliyetinin, olağan bir vergiden elde edilen marjinal geliri dengelediğini vurgulamıştır¹⁵².

Enflasyonist finansman kapsamında ilgili maliyetlerin belirlenmesi, optimal enflasyon oranına bağlı olduğu kadar, para balansları üzerinde etkin olarak "ödenen faiz oranları ve bunlara ilişkin vadelerin uzunluğuna da bağlıdır. Bu açıdan fiyatlarda ve dengesiz olarak göreceli talep oluşumundaki sapma, ilgili sürece ilişkin faiz oranları ve reel para talebi ilişkisine ait dengeleride, aynı sürece ilişkin optimal enflasyon oranını belirleme bazında değiştirecektir¹⁵³. Çünkü reel para balansları talebi, parasal faiz oranının bir fonksiyonudur ve reel para balansları düştüğünde ortaya çıkan refah kaybı, hükümetin kendi vergi gelirleri ile yaptıklarından da bağımsızdır¹⁵⁴.

Bireysel açıdan ise enflasyonist finansmanın refah kaybı/maliyeti, bireyden toplanan ekstra vergi geliri üzerinden başlangıçtaki seviyesine gelmesi için bireye vermemiz gereken ekstra gelirin miktarıdır¹⁵⁵. Birey bunu kişisel amaçları için

¹⁵⁰ Robert A. Mundell, "Growth, Stability and Inflationary Finance", **The Journal of Political Economy**, Vol. LXXIII, No. 2, (April 1965), s. 102.

¹⁵¹ Tower, a.g.m., s. 854.

¹⁵² Bailey, a.g.m., ss. 100-110.

¹⁵³ Michael Mussa, "The Welfare Cost of Inflation and The Role of Money as a Unit Account", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 2, (May 1977), s. 281.

¹⁵⁴ Marty, "Growth and The Welfare Cost of Inflationary Finance", s. 72.

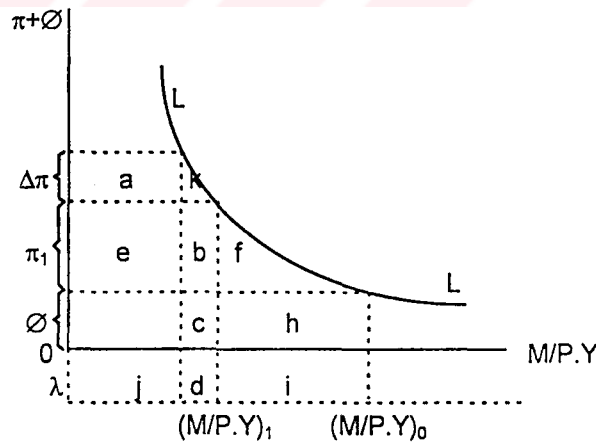
¹⁵⁵ Ihori, a.g.m., s. 224; Randall Wright, "Comment on The Welfare Costs of Moderate Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), s. 516.

değil, para balanslarının reel değerini korumak amacıyla yönlendirecek böylelikle de kişisel refah düzeyi sabit kalacak veya gerileyecektir¹⁵⁶.

B. GELİŞEN EKONOMİK BİR YAPI KAPSAMINDA ENFLASYON VERGİSİ

1. Gelişen Bir Ekonomide Enflasyon Vergisi Maliyetleri

Enflasyonist finansmanı, yaşadıkları enflasyonist sürece özgü bir gelir unsuru olarak kullanabilmeyi hedeflenen ülkeler için artan bütçe açıkları ve bozulan ödemeler dengesinin yanısıra, bu ülkelerde ekonomik gelişmenin/ büyümenin varlığı da, yaşanan konjonktüre göre bir gerçektir. Bu açıdan durgun durum içerisindeki bir ekonomiden çok, büyümekte olan bir ekonomik yapı içerisindeki enflasyonist finansmana ilişkin maliyetlerin içeriğinin oluşumu önem kazanmaktadır. Bu anlatımı önceki şeklimiz Şekil 1.6'ya dayanarak, fakat daha da geliştirerek -ilgili süreçle örtüşen ekonomik büyüme oranını da kapsama alarak- aşağıdaki şekil ile ifade ederek açıklamaya çalışacağız¹⁵⁷.

Şekil 1.7. Gelişen Bir Ekonomide Reel Para Talebi
 λ = ilgili sürece ilişkin (anlık) ekonomik büyüme oranı.

¹⁵⁶ Kent P. Kimbrough, "Inflation, Employment and Welfare in The Presence of Transactions Costs", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol.XVIII, No.2, (May 1986), ss.134-135.

¹⁵⁷ Tower, a.g.m., s. 855.

Şekil 1.7'den hareketle hükümetin kendi para basma hakkına dayanarak ulusal gelirin kendi lehine uygun bölüşümün, fiyatlardaki artış oranı ve ekonomideki büyüme oranının toplamı (özeti) ile çok yönlü parasal biçimde tasarruf edilen gelirin oranına eşit olduğunu söyleyebiliriz. Yani ekonomideki büyüme oranına ve fiyatlardaki artış miktarına özdeş bir parasal tasarruf kapsamında para arzının artmasıyla, reel değerinde düşme yaşanan paranın, düşen reel değeri oranında hükümetin ulusal gelirden aldığı payı kendi lehine çevirmesidir¹⁵⁸. Bu açıdan enflasyonist finansmanın refah maliyeti, yıllık değişik enflasyon oranları ile ilişkilendirildiğinde, o döneme ilişkin üretim çıktılarının durgun-durum değeri, tüketim, yatırımlar, sermaye stokları ve çalışma saatleri gibi ekonominin iç dinamikleri de doğrudan rol oynamaktadırlar¹⁵⁹. Çünkü gelişen bir ekonomide para arzının artması ve ekonomik gelişme oranının doğrudan birbirleri ile olan ilişkisi, enflasyonist finansmanın refah maliyetini o döneme ilişkin enflasyon oranına bağımlı olarak arttırmaktadır¹⁶⁰. Bu noktadan hareket ile reel gelirdeki olası bir artış, enflasyon vergisi yükündeki aşırı bir artışı düşürmekte, dolayısı ile bu enflasyonist finansmanın marjinal maliyetini -reel gelirden ne kadar büyüme oranı yüksek olursa o kadar düşük enflasyon oranı garanti edileceğinden- arttırmaktadır¹⁶¹.

¹⁵⁸ Flemming, a.g.e., ss. 93-94; Dotsey and Ireland, a.g.m., ss. 40-41; Ihori, a.g.m., s. 224; Mundell, a.g.m., s. 99; Mussa, a.g.m., ss. 276-277.

¹⁵⁹ Thomas F. Cooley and Garry D. Hansen, "The Inflation Tax in a Real Business Cycle Model", *The American Economic Review*, Vol. 79, No. 4, (September 1989), s. 743; Roland Benabas, "Comment on The Welfare Costs of Moderate Inflation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), s. 511.

¹⁶⁰ Tower, a.g.m., s. 855; George Davis and Bryce Kanago, "Contract Duration, Inflation Uncertainty and The Welfare Effects of Inflation", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 19, No. 2, (Spring 1997), ss. 238-239.

¹⁶¹ Catchart, a.g.m., s. 189.

Yine Şekil 1.7'den hareketle, enflasyon oranı (π_1) oranında arttığında, enflasyondan ötürü refah maliyetleri oranının (w) para yaratımı ile toplanan resmi toplam gelire (g) oranı, şekildeki, $e+j+b+d$ bölgelerinden ayrı olarak gösterilen $f+h$ bölgelerinin toplamına eşittir. Marty'nin ortaya koyduğu gibi, para yaratımı yoluyla toplanan gelirin ortalama maliyeti olarak tanımlanan bu genel yaklaşım¹⁶², gelişen bir ekonomik büyümeyle yavaşlatılır ve durgunlaştırılır. Çünkü Şekil 1.7'de, kesik çizgili kısmın yönünde daha aşağıya doğru ilerlenmesi ile $f+h$ değerlerinde değişim söz konusu olmaktadır. Bu durum yine, Marty tarafından enflasyonist finansmana ilişkin daha güçlü bir yapı ile örtüşen bir gözlemin sonucudur. Çünkü hükümet bütçesine oranla refah maliyetindeki oransal bir azalma, ekonomik büyümenin reel değeri ile doğrudan ilişkilidir ve mevcut enflasyon oranı içerisinde refah maliyeti oranının hükümetin bütçesiyle olan ilişkisinde bir oransal azalışa (hükümet tarafından), enflasyonist finansman yoluyla teşvik edilen büyüme oranındaki bir artışın hesap edilebilir değerler olarak ele alınması durumunda yer verilir¹⁶³. Bu bakımdan yüksek enflasyon oranları, reel nakit balanslarının hedeflenen seviyesinin daralmasına neden olur ki; bu durum, ekonomik büyümenin izin verdiği enflasyonist olmayan para arzındaki artıştan hükümete ilişkin bölünen, hükümete ait kısmını çalar.

Yukarıda açıklanmasına çalıştığımız olgunun ışığında, yine Şekil 1.7'ye dönerek büyüyen bir ekonomik yapıda enflasyonist finansmanın marjinal maliyetinin, $(b+c+k)/(a-b-d)$ alanları oranının sınırına eşit olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca burada enflasyonist finansmanın marjinal maliyeti ($\Delta\pi \rightarrow 0$ iken), reel para balansları talebinin artan oranına ilişkin artan bir fonksiyondur¹⁶⁴. Çünkü marjinal

¹⁶² Marty, a.g.m., ss. 71-74.

¹⁶³ Marty, s. 72.

¹⁶⁴ Enflasyonist finansmanın marjinal maliyetine ilişkin ve Şekil 1.7'den hareketle analitik çözümlemesi ile ilgili eşitliği: $mc =$

$$\frac{dw/d\pi}{dy/d\pi} = \frac{\pi + \phi}{\pi + \lambda - 1/a} \quad \text{ve} \quad \pi = \frac{-\phi + mc(1/a - \lambda)}{1 + mc}$$

maliyet, siyasi karar birimleri ve politika üreticileri için uygun bir önlem unsuru sayılabildiğinden, ekonomik büyüme açıkça enflasyonist finansman durumunu zayıflatır. Bu açıdan enflasyona ilişkin alternatif sayılan vergilerin toplanmasındaki maliyetlerde eğer farklılıklar yoksa ve değişik ülkelerde para talebi eğrisi farklı biçimlerde şekilleniyorsa, çok hızlı kalkınan, gelişen bu ülkeler, en düşük enflasyon oranları ile yaşayan ülkeler konumundadır¹⁶⁵.

Öngörülmeleyen bir enflasyonist süreçte refah maliyetinin bireysel açıdan tüketim bazında ele alınması, sürekli artan bir enflasyonun kabul edilmesi için bireylerin ödemesi zorunlu kılınan artan tüketim harcamalarının nasıl uyumlaştırılacağı veya tüketimlerinin nasıl kısılarak enflasyonist bir finansman bedeli ödeyeceklerini vurgulamaktadır. Bu açıdan sürekli artan bir enflasyonist dönemde hükümet, eğer enflasyonist finansmana özgü bir gelir beklentisi içersinde ise, tüketimi teşvik eden ve para tutmanın fırsat maliyetini arttıran, dolayısı ile de tüketim harcamaları ile artan enflasyondan gerekli geliri elde etme amacına yönelik bir politika izlencesi içersine girebilir¹⁶⁶. Ancak nominal para miktarını para otoriteleri belirlerken büyüyen bir ekonomide gelirin kazanılım

şeklinde yazmamız mümkündür. Simgelerin ifadelendirdiği anlam Tablo 3'deki anlatımdan anlaşılabilir. Buradaki 'a' pozitif sabit bir değerdir ($0 < a < 1$). Daha önce değindiğimiz Cagan'a ait eşitlikteki ifadelere dayanarak enflasyonist finansmanın ortalama maliyeti şu şekilde belirtilebilir. $\equiv w/g =$

$$\frac{dw}{d\pi} = k(\pi + \phi)ae^{-a(\pi + \phi)}$$

ve

$$\frac{dg}{d\pi} = k[1 - a(\pi + \lambda)]e^{-a(\pi + \phi)}$$

Analitik eşitliğine değindiğimiz enflasyonist finansmanın ortalama ve marjinal maliyetlerine ilişkin Cagan'a ait temel eşitliği yani reel gelirin birimi başına para talebi dengesini;

$$\frac{M}{PY} = ke^{-a(\pi + \phi)}$$

temel aldığını söylememiz gerekir. Tower, a.g.m., s. 859; Cagan, a.g.m., s. 35.

¹⁶⁵ Tower, a.g.m., s. 856.

¹⁶⁶ Ithori, a.g.m., s. 225.

hızını (mevcut verim açısından) ve paranın reel değerine ilişkin elde tutulacak ve harcanacak oranını toplumun, dolayısı ile bireylerin kendi belirlemektedir. Bu açıdan hedeflenen optimum bir enflasyonist finansman maliyeti bazında, gelişen bir ekonomik yapıda parasal genişleme oranı, toplumsal beklentiler ve ekonomik uyumlaştırmadaki tepkilere bağlı olarak ılımlı hale getirilmelidir¹⁶⁷.

2. Enflasyon Vergisi, Ekonomik Gelişme ve Parasal Taban

Enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kesinliği ve bu süreçteki enflasyonist gelirin oransal değeri, reel kaynakların para yaratan otoriteye aktarılan miktarına ve bu otoritelerin bu kaynakları nasıl yönlendirdiğine bağlıdır¹⁶⁸. Diğer bir yaklaşımla, dolaşıma aktarılan yeni paranın tümü hükümet tarafından yaratılmadıkça, bunun kaynak transferine ait bölüşümü de % 100 olmayacaktır¹⁶⁹. Özellikle bankacılık sisteminin bu rezervlerin önemsiz bir kısmını rezerve ettiği bir ekonomik oluşumda, hükümet (veya merkez bankası) yüksek güçlü parayı veya parasal tabanı kontrol edecek ve bu sürece ilişkin toplam para arzı aşağıdaki eşitliğin birimleri arasındaki ilişkiye göre belirlenecektir¹⁷⁰.

$$M = \frac{1+c}{b+c} \cdot H \quad (1.21)$$

Bu eşitlikte **H**, yüksek güçlü parayı -ki bu merkez bankasında, bankerlerin pozitif depozitlerinin nakit değerine eşittir- **b** ise bankaların nakit rezerv oranını

¹⁶⁷ Mundell, a.g.m., s. 98.

¹⁶⁸ Kitchen, a.g.e., ss. 113-115; Anne O. Kruger, "Interactions between Inflation and Trade Regime Objectives in Stabilization Programs", in William R. Cline and Sidney Weintraub (eds.), **Economic Stabilization in Developing Countries**, Washington DC.: The Brodings Institution, 1981, s. 89.

¹⁶⁹ C. V. Brown and P. M. Jackson, **Public Sector Economics**, Oxford: Martin Robertson, 1978, ss. 210-212.

¹⁷⁰ Ghatak, a.g.e., s. 78; Newlyn, a.g.m., s. 11.

ifade etmektedir ve bankalardaki depozitlerin tüm çeşitleri için aynı olan bir örneğin olduğu varsayılmaktadır; c ise kamunun elinde bulundurduğu paranın banka depozitlerine oranı ve M ise kamunun elinde tutmakta olduğu mevcut para ile banka depozitlerinin toplamıdır. Ödenen faiz oranı mevcut enflasyon oranına eşit olmadıkça, enflasyon kamunun elindeki nakit balanslarından para yaratanlara reel kaynak transferinde bulunacak; ayrıca özel bankalardan aldığı borca tahakkuk eden ve ödenen nominal faiz oranlarının mevcut enflasyonun altında kalması ile de kamuya reel kaynak transferi bankalardan gerçekleşecektir ki, gerçekleşen reel faiz oranı gerçekte nominal faiz değerinden yüksektir.

Enflasyon sürecinde enflasyonist gelirin hükümetçe bankalar bazında paylaşımı, banka kredilerinin çeşitliliğinin büyüklüğüne ve bankacılık sisteminin parasal değeri, artan alacakları içersinde hükümetin güvenli bölüşümüne bağlıdır. Bu açıdan bankalardan kendilerine aktarılan reel kaynakları, kamu ve diğer yandan hükümet verimli yatırımlara yönelik kullandıklarında, ekonomik gelişmenin teşvik edildiği bir büyüme süreci yaşanacaktır. Burada eğer enflasyon vergisi artan oranlı bir yapıyla tamamen tüketim üzerinde bir vurguya sahipse yatırımlardaki, net artışın sadece kaynak transferine eşit olacağı belirtilmelidir. Enflasyon vergisinin reel para balansları talebinin esnekliği ve enflasyon oranının bir fonksiyonu olması nedeniyle transfer edilen kaynakların miktarı da doğrudan bu unsurlara bağlı olarak ve ekonomik gelişmeyle doğrudan ilişkili, konjonktüre uyumlu olarak belirlenmektedir. Daha genel bir yaklaşımla parasal genişleme oranı, olarak ele alınan enflasyon oranı konjonktürel yapıya koşut enflasyon vergisi gelirini maksimize edebilecektir (Bu yaklaşımda tüm yeni paranın hükümet tarafından yaratıldığını varsayıyoruz).

Ekonomik gelişme süreci içersinde ekonomik gelişmeye ölçüt sayılacak unsurları, nüfusun artış oranı (g_N); sermaye başına reel gelirde büyüme oranı (g_Y); nominal para arzının büyüme oranı (g_M) ve para talebinin sermaye başına

reel gelir esnekliği (η_{MY}) olarak kabul ettiğimizde, para yaratımı ile elde edilecek enflasyonist geliri, gelişen bir ekonomi kapsamında şu şekilde yazabiliriz¹⁷¹;

$$R = \frac{M}{P}(g_N + \pi + \eta_{my} \cdot g_Y) \quad (1.22)$$

Para talebinin para arzına eşit olduğu bir yapının varlığını varsayarak, alternatif-durgun enflasyon oranlarında reel para balanslarına ilişkin sermaye başına talebin (m^D) oluşumuna ait eşitliği de şu şekilde yazabiliriz;

$$m^D = f(Y, \pi) \quad (1.23)$$

Bu eşitlikte m^D , sermaye başına reel para talebini; Y , sermaye başına reel geliri; π , enflasyon oranını ifade ettiğinde, mevcut nüfusa ve fiyat seviyesine duyarlı nominal para miktarını (M);

$$M = N \cdot P \cdot f(Y, \pi) \quad (1.24)$$

olarak ifade edebiliriz. Buradan hareketle nominal para arzındaki artış oranını (g_M), şu şekilde ifade etmemiz olanaklıdır;

$$g_M = g_N + \pi + \eta_{my} g_Y \quad (1.25)$$

Gelişmekte olan bir ekonomik yapının analitik çerçevesi içerisinde değerlendirilen enflasyonist finansman, bu kez gelişmenin durduğu/olmadığı bir bazda ele alındığında; yani nüfus olarak büyümenin olmamasının yanısıra sermaye başına reel gelirden de büyümenin varlığından söz edilmediği bir oluşumda ($g_N = g_Y = 0$) nominal para artışından elde edilen enflasyonist gelir ilk denklemden hareketle¹⁷²;

¹⁷¹ Ghatak, s. 79.

¹⁷² Ibid; C.G.F. Simkin, "Hyperinflation and Nationalist China", in A.R. Bergstrom (ed.) ve diğerleri, **Stability and Inflation**, Chichester: John Wiley and Sons, 1978, s. 120.

$$R = \frac{M}{P} \pi \quad (1.26)$$

olmaktadır ki bu eşitlik, daha önce verdiğimiz enflasyon vergi denklemiyle sonuç-değer açısından özdeştir. Ancak ilk eşitliğimizi, arzu edilen enflasyon oranında hedeflenen gelire duyarlı olarak ve ekonomik gelişmenin iç dinamikleri ile birlikte devam ettiği bir süreçte ilişkin olarak yazmak istediğimizde aşağıdaki eşitlik oluşumuyla ifademiz mümkündür¹⁷³;

$$\frac{dR}{d\pi} = \frac{M}{P} \left[1 + g_Y \frac{d\eta_{my}}{d\pi} + (g_N + \pi + \eta_{my} g_Y) \frac{d \log m^D}{d\pi} \right] = 0 \quad (1.27)$$

Enflasyonist geliri maksimize eden enflasyon oranı eşitliğini, gelişmekte olan bir ekonomik yapıda;

$$(g_N + \pi + \eta_{my} g_Y) \frac{d \log m^D}{d\pi} + g_Y \frac{d\eta_{my}}{d\pi} = -1 \quad (1.28)$$

şeklinde (bir önceki denklemi baz alarak) yazabiliriz¹⁷⁴. Yine karşıt bir oluşumda, yani ekonomik büyümenin olmadığı bir çerçevede ($g_N = g_Y = 0$) enflasyonist geliri maksimize eden enflasyon oranı;

¹⁷³ Ghatak, a.g.e., s. 80.

¹⁷⁴ Gelişen bir ekonomide nominal para arzının büyüme oranını (g_M), $g_M = g_N + \pi + \eta_{my} g_Y$ eşitliği ile daha önce ifade etmiştik. Eşitliğin yukarıdaki aşamasındaki oluşumu kullanarak ve g_N nin yerine g_M yi ikame ederek büyüyen bir ekonomide arzu edilen enflasyon seviyesinde ($d\pi$) hedeflenen enflasyonist geliri (dR) -para yatırılması yoluyla- elde etmek için, nominal para arzındaki büyüme oranı aşağıdaki şekilde belirlenir; Ibid.

$$g_M = \frac{-1 - g_Y \frac{d\eta_{my}}{d\pi}}{\frac{d \log m^D}{d\pi}}$$

$$\pi \frac{d \log m^D}{d\pi} = -1 \quad (1.29)$$

eşitliği ile ifade edilebilir. Eşitliğin (-1) değerine ilişkin eşitlik mutlak değer olarak, $|-1| = |1| = 1$, şeklinde ifade edilebildiğinden, enflasyon oranına duyarlı/iliskili reel nakit balanslarının talep esnekliği '1' olduğunda, enflasyonist süreçteki gelir maksimize edilir¹⁷⁵.

Uygulamaya yönelik bir formülasyon için, öncelikle paranın talep fonksiyonuna ilişkin eşitliğin açıkça belirlenmesi gerekir. Cagan tarafından kullanılan ve enflasyon ile ilgili birçok çalışmaya yön veren $m_D = L(Y)e^{-b\pi}$ oluşumundan¹⁷⁶ hareketle;

$$\frac{d \log m^D}{d\pi} = -b \quad (1.30)$$

eşitliğini yazabiliriz. Daha öncede belirtildiği gibi eşitlikteki b , öngörülen enflasyon oranına göre reel nakit balansları talebinin duyarlılığının ölçümüdür. Eşitlikteki e , üstlü değeri mutlak değer olarak ifade edilen ($|-b\pi| = |b\pi|$) para talebinin esnekliğini; m_D ise sermaye başına talep edilen reel para balanslarını göstermektedir. Bu fonksiyonda paranın sermaye başına istenen reel gelir esnekliğinin olmadığını, yani sıfıra eşit olduğunu bildiğimiz için;

$$\frac{d\eta_{my}}{d\pi} = 0 \quad (1.31)$$

şeklinde yazarak daha önceki ekonomik gelişmenin süregeldiği eşitlik ifadesini kullanarak enflasyon oranını (π);

¹⁷⁵ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 422.

¹⁷⁶ Cagan, a.g.m., s. 35.

$$\pi = \frac{1}{b} - g_N - \eta_{my} g_Y \quad (1.32)$$

biçimiyle yazabiliriz ve bu değerleri dipnotumuzda belirtilen nominal para arzındaki büyüme oranını (g_M) veren eşitlikteki;

$$g_M = \frac{-1 - g_Y \frac{d\eta_{my}}{d\pi}}{\frac{d \log m^D}{d\pi}} \quad (1.33)$$

yerine koyduğumuzda;

$$g_M = \frac{1}{b} \quad (1.34)$$

eşitliğine ulaşmaktayız ki, Tanzi'de (1978) çalışmasında, daha önce Şekil 1.2 yardımıyla değindiğimiz maksimum enflasyon vergisi gelirinin, enflasyon oranı ve parasal büyümenin oransal değeri ile olan ilişkisine dikkat çekmiştir¹⁷⁷. Bu demektir ki, Cagan'ın (1956) reel para balansları oluşumundaki ($m^D = L(Y)e^{-bn}$) uygunluğu sağlayıp 'b'ye ilişkin parametrik değeri eğer saptayabilirsek, enflasyon ve parasal büyüme oranlarına ilişkin maksimum enflasyonist geliri belirleyebiliriz¹⁷⁸. Ancak bu noktada Freidman'ın görüşü, alternatif bir yaklaşım

¹⁷⁷ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 423.

¹⁷⁸ Bu çerçevede yapılan hesapların güncel uygulamalarına ilişkin Aghevli ve Khan'ın Endonazya ile ilgili 1950-1972 dönemini kapsayan analitik çalışmalarını gösterebiliriz. Aghevli ve Khan yıllık % 182 oranında, enflasyonist geliri maksimize eden bir parasal genişleme kapsamında 'b' ye ilişkin 0.55 değerini saptamışlardır. Bu ise Endonozya'da açıkların finanse edilmesine ilişkin hükümet için ulusal gelirin % 6'sına eşit bir gelirin elde edilmesi demektir. Buna karşın enflasyonist gelirin refah maliyetinin ulusal gelirin % 14'üne eşit olduğu yine yazarlarca tespit edilmiştir. Bijan B. Aghevli and Mohsin S. Khan, "Inflationary Finance and Dynamics of Inflation: Indonesia, 1951-72", **The American Economic Review**, Vol. 67, No. 3, (June 1977), ss. 390-402.

olma açısından önemlidir. Freidman'ın üzerinde durduğu nokta, büyüyen bir ekonomi içersinde reel nakit balanslarının talep esnekliğinin bir (1) olduğu bir bazda, enflasyonist geliri maksimize eden enflasyon oranı olmayışıdır. Çünkü bu oran, mevcut reel balanslara ilişkin talep eğrisinde geliri maksimize etmektedir. Fakat büyüyen bir ekonomide nüfusun artış oranı (g_N) ve/veya sermaye başına (sermayeye oranla) reel gelirdeki büyüme oranından (g_Y) ötürü, talepteki artıştan ortaya çıkan para yaratanlara ilişkin diğer gelir kaynakları da vardır. Bu artışlar (parasal veya değer olarak) ne kadar küçük olursa, enflasyon oranı o kadar yüksek olacaktır ve bu açıdan Freidman'ın modelinde optimal enflasyon oranı, durgun bir ekonomide olduğundan büyüyen bir ekonomide daha düşüktür. Yukarıda ele alınan eşitliklerde de bu durum açıkça ifade edilmektedir. Cagan'ın (1956) yaklaşımıyla geliştirilen son eşitlikler de ise, enflasyon gelirini maksimize eden parasal büyüme oranı, 'b' tarafından belirlenmektedir. Oysaki $g_M = g_N + \pi + \eta_{my}g_Y$ eşitliğinde açıkça görülmektedir ki, ekonomi içersinde büyümenin varlığı parasal büyümenin her verilen oranı için daha düşük bir enflasyon oranında sonuçlanmaktadır¹⁷⁹.

Gelişen bir ekonomik yapıdaki öngörülen enflasyon bazında, enflasyonun para talebine ilişkin negatif etkisinden ötürü sosyal bir maliyeti vardır. Ancak öngörülme-yen enflasyonun ne ölçüde olursa olsun-gelir etkisinden başka ikame etkisi yoktur. Bu açıdan büyüyen bir ekonomide beklenmeyen, sürpriz, öngörülme-yen bir enflasyon, "götürü vergi (maktu vergi)" vergi gibi işlem görmekte ve sonuçta refah kaybı olmayan bir vergi görüntüsü vermektedir¹⁸⁰. Eğer taahhüt edilen bir politika öncelikle hükümet tarafından yüklenilmemiş ise hükümet enflasyon vergisi yoluyla ilgili zamanda hükümet harcamalarını tam

¹⁷⁹ Ghatak, a.g.e., s. 81.

¹⁸⁰ Guillermo A. Calvo and Pablo E. Guidotti, "On The Flexibility of Monetary Policy: The Case of The Optimal Inflation Tax", *The Review of Economic Studies*, Vol. 60(3), No. 204, (July 1993), s. 668.

olarak finanse etmek için, ilgili zaman ile örtüşen optimal bir enflasyon oranını belirleyebilir¹⁸¹. Hükümet tarafından öncelikli bir taahhüt politikası ile ise, bütçenin finansmanına ilişkin uç/aşırı bir politikanın önceden bildiriminin genelde aşırı-artan bir maliyet unsuruna yol acabileceğinden ötürü, durum radikal bir farklılık gösterebilmektedir. Fakat öngörülme-yen bir enflasyonun ekonomik gelişme içersindeki sosyal maliyetinin göreceli azlığına rağmen, ilgili durumun doğasına yüksek derecede duyarlı ve öncelikli politik bir sorumluluğu içeren optimal monetarist bir politikanın gerekliliği, şüphe götürmez derecede gerçektir¹⁸².

3. Olivera - Tanzi Etkisi

Gelişen bir ekonomik yapıda, öngörülen enflasyon bazında bir enflasyonist süreç, hem vergi sistemi üzerinde, hem de enflasyon vergisinin toplumun bireylerine bölüştürülmesi yönünde kötü bir etki ve manipülasyona neden olabilir. Öncelikle, vergi sistemi kapsamında gelir vergisi dilimleri üzerine olan etkisi en çarpıcı olanıdır, denilebilir. Marjinal vergi dilimlerinin nominal terimlerle ifadelerinde geçen zaman içersinde nominal gelir yükselirken, bireyler kendi marjinal vergi oranlarının artmasıyla daha yüksek vergi dilimleri içine itilirler. Enflasyondan ötürü -öncelikle reel geliri vergilendirilen- bir kimse eldeki kazancının reel kaybının yanısıra, vergi yükümlülüklerin artan yapısıyla da karşı karşıyadır¹⁸³.

¹⁸¹ Guillermo A. Calvo and Leonardo Liederman, "Optimal Inflation Tax under Precommitment: Theory and Evidence", **American Economic Review**, Vol. 82, No. 1, (March 1992), ss. 179-194.

¹⁸² Calvo and Guidotti, loc. cit.; V.V. Chari, Lawrence J. Christiano and Patrick J. Kehoe, "Optimal Fiscal and Monetary Policy: Some Recent Results", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 520-521.

¹⁸³ Amelio Humberto Petrei, "Inflation Adjustmen Schemes Under The Personal Income Tax", **IMF Staff Papers**, Vol. XXII, No. 2, (July 1975), s. 552.

Birçok gelişmekte olan ülkelerde şirketlere, -ve bazı zamanda bireyler-sahip oldukları vergilenebilir gelirden yapılan harcamalarından faiz ödemelerinin çıkarılmasına müsaade edilir. Mevcut enflasyon çerçevesinde nominal faiz oranları yükselirken, reel faiz oranları aynı kalmaya devam eder ve vergi indirimi artar. Bundan başka şirketler bazında bina ve ekipman maliyetleri üzerinden düşümü sağlanan miktarın, spesifik bazı biçimlerde de vergilenebilir gelirden düşümüne izin verilir. Bu yaklaşım içersinde şirketler üzerindeki vergi yükünün, verimli yatırımlar üzerinde olumsuz ve caydırıcı bir etkisi gözetilir. Benzer bir problem sermaye kazançları için de söz konusudur¹⁸⁴.

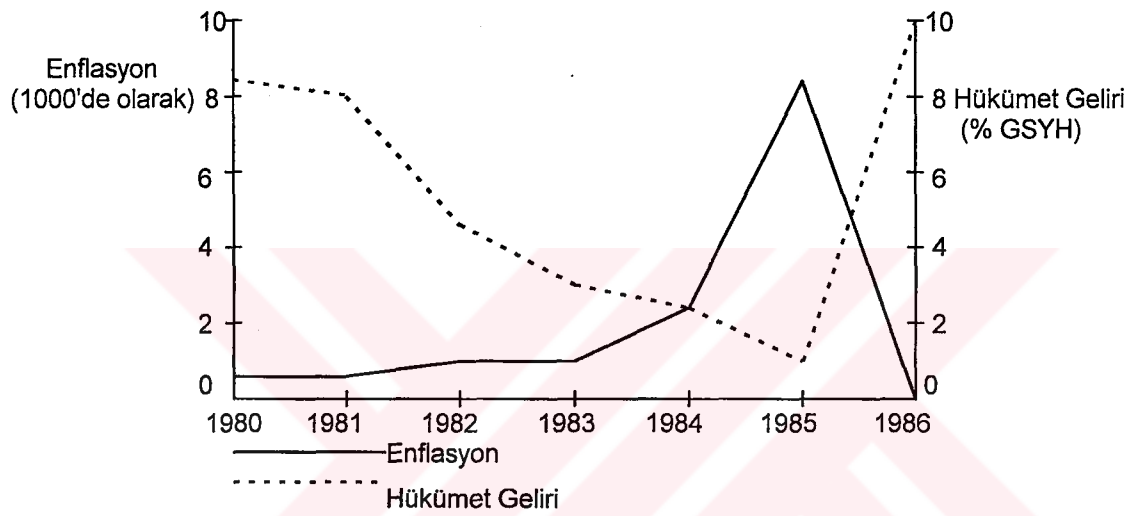
Enflasyonun geleceğe ilişkin belirlenmesi ve vergi yükü üzerindeki etkisi açısından, vergi toplanmasına ilişkin gecikmelerle arasında sıkı bir bağ vardır. Daha açık bir yaklaşımla vergi toplanmasına ilişkin gecikmeler, büyüyen bir ekonomik yapıda vergi yükünün reel değerini etkiler. Gecikme ile ilgili bu süreç, ilgili zamana ilişkin enflasyon vergisi gelirine olan alternatif-pozitif eğilimi kamçılar. Gecikme ile ilgili bu problem, belli bir noktada vergi yükümlülükleri arttığında daha da belirginleşmektedir. Vergi ödemeleri daha sonraki bir tarihte yapıldığında, vergi yükleri ilgili gecikme sürecine bağlı olarak azalmakta, bu azalma ise, artan enflasyon oranı ile doğru orantılı olarak oluşmaktadır ki bu fenomen, Olivera - Tanzi etkisi olarak bilinir ve mali bir kısır döngüye neden olabilir¹⁸⁵.

Mali açıklarda bir artış enflasyonu yukarı iterken, gerçekte de vergi gelirlerini düşürecek; düşen vergi gelirleri ile alternatif sessiz bir vergi arayışı, enflasyonun artışı ile orantılı enflasyon vergisi gelirlerini açıkların finanse edilmesi

¹⁸⁴ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 348.

¹⁸⁵ Vergi gecikmelerine ilişkin bu etki ismini Julio H.G. Olivera ve Vito Tanzi'den almaktadır. Bkz. Julio H.G. Olivera, "Money, Prices and Fiscal Lags: A Note on The Dynamics of Inflation", **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review**, Vol. 82, No. 4, (September 1967), ss. 258-267; Tanzi, "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", ss. 154-167.

yönünde gündeme getirecektir. Bu süreç oldukça dengesiz olabilir ve özellikle 1980'li yılların başında önemli alternatiflerin arayışını geliştirmekte olan ülkeler bazında gündeme getirmiştir. Bolivya'daki hiperenflasyon dönemlerine ilişkin Olivera-Tanzi etkisini, aşağıdaki şekilde daha çarpıcı ve açıklayıcı görmek olanaklıdır¹⁸⁶.

Şekil 1.8. Bolivya'da Olivera-Tanzi Etkisi, 1980-86

Şekil 1.8'den de görüleceği gibi, 1980'li yılların başında hükümetin geliri GSYH'nın % 10 civarında iken enflasyon yaklaşık yıllık % 25 oranındadır. 1982 ve özellikle 1983'ten sonra enflasyonun % 300 (yıllık) olması ile hükümet gelirlerinde GSYH'ya olan oranda yarıyarıya bir düşme gözlenmektedir. 1985 yılında Bolivya'nın girdiği hiperenflasyonist dönemde ise, vergi gelirleri GSYH'nın % 1.3'ne kadar inmiştir ki, bu dünyada en düşük vergi yükü niteliğini almıştır. Buna karşılık 1986 yılındaki keskin dönüşte uygulanan başarılı bir denge programı ile enflasyon yıllık % 66'lara inerken, hükümet gelirleri de GSYH'nın % 10'na ulaşabilmiştir.

¹⁸⁶ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 349.

Enflasyon sürecinde hükümet gelirlerindeki azalma, enflasyon tahminleri ile birlikte (kısa ve uzun dönem faiz oranlarının durumları da dahil) enflasyon vergisinin optimum enflasyon oranı ile olan bağıntısını sorgulamayı gerektirmiştir. Ancak bu noktadan hareketle kısa dönem faiz oranları enflasyonun geleceğinin tahmininde iyi bir belirleyici olamayabileceği¹⁸⁷ gibi, optimum enflasyon oranı, enflasyon vergisi ve tüm vergilerin sapmalarını en aza indirerek, dolayısı ile Olivera-Tanzi etkisinin olumsuzluğuna alternatif olabilecek bir çerçevede ancak kabul görmektedir¹⁸⁸.

C. ENFLASYON GELİRLERİNİN SINIRI VE LİBERALİZASYON

1. Enflasyon Vergisi Limiti

Klasik vergilendirme esasına dayalı vergi toplanmasına ilişkin maksimum vergi gelirin elde edilmesi, bilindiği gibi, ulaşılan maksimum vergi geliri noktasından sonra vergi oranlarının artmasına karşın vergi gelirlerinde azalan bir orana olan dönüşümü de gündeme getirmektedir. Diğer bir yaklaşımla vergideki sürekli bir artış, gelirin vergiler çıktıktan sonra kalan kısmında (disposable income) sürekli bir düşüş meydana getirmektedir¹⁸⁹. Vergilere ilişkin sürekli oransal artış verimli yatırımlar açısından da cesaret kırıcı ve teknolojik büyümeyi düşürücü bir etkiye sahiptir¹⁹⁰.

¹⁸⁷ William J. Crowder and Dennis L. Hoffman, "The Long-Run Relationship Between Nominal Interest and Inflation: The Fisher Equation Revisited", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 28, No. 1, (February 1996), s. 116.

¹⁸⁸ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 347.

¹⁸⁹ Sachs and Larrain B., s. 215.

¹⁹⁰ Engen and Skinner, a.g.m., s. 634; William T. Smith, "Taxes, Uncertainty and Long-Term Growth", **European Economic Review**, Vol. 40, No. 8, (November 1996), s. 1656.

Bunun nedenini şöyle açıklamak mümkündür: Vergi gelirleri, vergilendirilen unsur olan vergi tabanının katları kabul ettiğimiz vergi oranlarına eşittir. Örneğin gelir vergisi için vergi geliri, hanehalkı gelirleri miktarının katları olan gelir vergisi oranlarına eşittir. Vergi oranları artarken buna karşılık hanehalkı, çalışmalarına ilişkin bir kısıtlamaya gidebilir ve kazanç dilimlerini düşürme yönünde bir davranışı benimseyebilir. Bu açıdan vergi oranları yükselmeye devam etse bile vergi tabanı daralır/düşer ki, bu durum vergi gelirlerinin düşmesi sonucunu da verir.

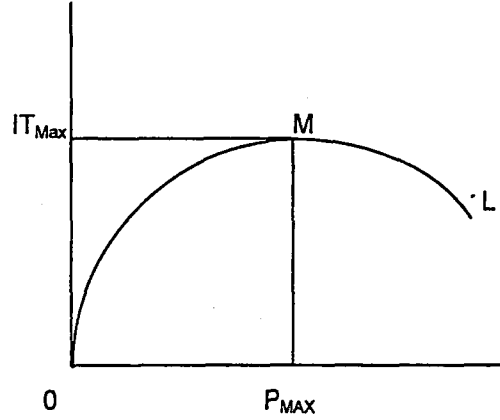
Enflasyonist bir ortamda ise vergi tabanının azaltılmasına ve vergi gelirlerinin düşürülmesine ilişkin etki çift yönlüdür. Enflasyon gönüllü tasarruflara ilişkin cesaret kırıcı bir rol oynarken, insanlar enflasyon kurbanı olan paralarını kurtarmak ve mal kazanmak için bir uğraş vermeye başlarlar ki, bu aynı zamanda enflasyonist süreçteki gizli vergilemeden ve gelirin yeniden dağılımına ilişkin çarpık süreç getirisinden bir uzaklaşma çabasıdır¹⁹¹. Bu bağlamda tüketiciler, reel kaynakların kişisel bazdan transfer edilmesine neden olan enflasyondaki artışlar karşısında negatif gelir olarak düşünülecek bir olguya karşı, harcamalarını uyarılama yoluna giderekte kişisel vergi tabanında bir daralma yaratabilirler¹⁹².

Yukarıda sıraladığımız vergi gelirleri ve vergi tabanına ilişkin saptamalar, aynı nedenlerden ötürü enflasyon vergisi için de geçerlidir. Hükümetin enflasyon vergisi gelirini maksimize eden bir enflasyon oranı vardır. Ancak enflasyon oranına ilişkin bu noktanın ötesine geçecek sürekli bir enflasyon artışı, hükümetin elde ettiği gelirin artmasından çok azalması ile sonuçlanacaktır. Başka bir deyişle "Laffer Eğrisi" ile durum açıklandığında, enflasyon vergisinin enflasyon oranı ile ilişkisi daha iyi anlaşılabilir¹⁹³.

¹⁹¹ Henry J. Bruton, **Principles of Development Economics**, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1965, s. 161.

¹⁹² Thomas Von Ungern-Sternberg, "Inflation and Savings: International Evidence on Inflation-Induced Income Losses", **The Economic Journal**, Vol. 91, No. 364, (December 1981), s. 961.

¹⁹³ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 343; Tanzi, "Inflation, Real Tax and The Case For Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 423.

**Şekil 1.9. Enflasyon Vergisi ve Enflasyon Oranı
İlişkisinde Laffer Eğrisi**

Şekil 1.9'dan anlaşılacağı gibi OML eğrisi, dönemden döneme enflasyon oranında bir değişimin olmadığını varsayarak değişik enflasyon oranlarına ilişkin enflasyon vergisi değerlerini ifade etmektedir. Enflasyonun sıfır olduğu orjinde enflasyon vergisi geliri de sıfırdır. Enflasyon artarken, vergi tabanı -bu durumda reel para balansları talebi- küçülme/azalmaktadır. Enflasyonun P_{max} oranında enflasyon vergisi geliri maksimuma ulaşmakta IT_{max} , ancak enflasyon oranında daha fazla ve süregelen bir artış gelirden bir düşüş meydana getirmektedir. Çünkü fazlasıyla artan enflasyon, vergilendirilmekte olan reel para balanslarındaki düşme/azalma ile dengelendiği noktadan daha yüksektir¹⁹⁴. Bu durum Laffer eğrisinin LM dilimi boyunca oluşur.

Bu durum önemli bir noktaya değinmemizi gerekli kılmaktadır. Varsayalım ki, durgun bir enflasyon oranında para basımı ile finanse edilebilecek ve IT_{max} miktarına eşit maksimum bir açık vardır. Hükümetin bu açığı IT_{max} miktarından daha yüksek ve geçici olarak finanse etmesi olanaklı olabilir. Ancak bu durumda hızlanan enflasyonist artışın maliyeti durgun orandaki enflasyondan daha yüksek

¹⁹⁴ Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 95.

olacak; hükümet IT_{max} değerinden daha yüksek bir oranda açığı finanse etmede ısrarlı davrandıkça, bu sürecin sonu hiperenflasyon ile noktalanacaktır¹⁹⁵.

Enflasyon oranında artış hızının süregeldiği bir çerçevede kamuoyu, her bir döneme ilişkin oluşacak enflasyon oranını daha düşük tahmin etmede ısrarlı davranabilir ve oluşacak enflasyon oranı açısından enflasyonun oluşabilecek oranından daha yüksek para balanslarını elinde tutmaya devam edebilir. Bu durumda hükümet, enflasyon vergisinin daha da artan maksimum değeri kapsamında senyorej gelirlerinin toplanmasının anlamlı duyumsanması yönünde -en azından bir süre için- bu hatalı algılamının avantajını kullanabilir. Bu duruma örnek olarak, Tayvan'ın 1945-1949 yılları arasında yaşadığı yüksek enflasyon sürecine ilişkin kamuoyunun savaş sonrası beklentileri gösterilebilir. Aylık enflasyon oranının bu dönemlerde % 100'ün üstüne çıktığı Tayvan'da hiperenflasyonun parasal dinamiklerine ilişkin kamu beklentisi ve enflasyona uyumlaştırma çabaları enflasyon artış hızının gerisinde kalmış, bu olgu da hükümeti enflasyon vergisi gelirlerini maksimize etmesi yönünde teşvik etmiştir¹⁹⁶.

Enflasyon vergisine ilişkin üst sınırın, hiperenflasyonist bir süreçte -savaş sonrası olmamasına rağmen- hiperenflasyonun parasal dinamikleri ile sınırlandığı ve yine bu döneme ilişkin Olivera-Tanzi etkisinin yoğun görüldüğü bir diğer ülke Bolivya olmuştur. Bu ülkeye özgü yüksek enflasyon, yüksek mali açıklarla ilişkili

¹⁹⁵ Yüksek enflasyon döneminin aylık enflasyon oranı olarak % 100'ün üzerine çıkması ile hiperenflasyon olarak karakterize edilmesindeki ölçütümüz, 1921-1924 dönemleri arasında Avusturya, Macaristan, Polonya ve Almanya'nın yaşamış olduğu enflasyonist sürecin bu yaklaşımla ifade edilmesidir. Thomas J. Sargent, "The Ends of Four Big Inflations" in Forrest H. Capie (ed.), **Major Inflations in History**, Hants: Edward Elgar Publishing Ltd., 1991, ss. 153-156.

¹⁹⁶ Kate Phylaktis and Mark P. Taylor, "The Monetary Dynamics of Sustained High Inflation: Taiwan, 1945-1949", **Southern Economic Journal**, Vol. 58, No. 3, (January 1992), s. 618.

olduğu gibi; kayıt dışı ekonomi ve onun ödüllendirdiği kara piyasa ile de bağıntılı olmuştur. Enflasyon gelirlerinin sınırlarının bu çerçevede üst sınırını çizen bu ülkeye özgü belki de en etkili anahtar unsur, 1984 yılı sonlarına doğru erken gelen siyasal seçimlerin kamuoyuna bildirimi ve bunu takiben yeni ekonomik kurumsallaşma ve özellikle de para arzını birinci derecede etkileyen ticari krediler ile ilgili sınırlayıcı-uzlaşmacı tutumdur. Yüksek enflasyona rağmen kamuoyunu yanıltan bu durum, hem yasal ülke ekonomisinden gelir alan hükümeti, hem de kayıt dışı ekonomi birimlerini maksimuma ulaşan enflasyon gelirleri bazında ödüllendirmiştir¹⁹⁷.

2. Öngörülen Enflasyon Bazında Senyoraj Gelirlerinin Sınırı

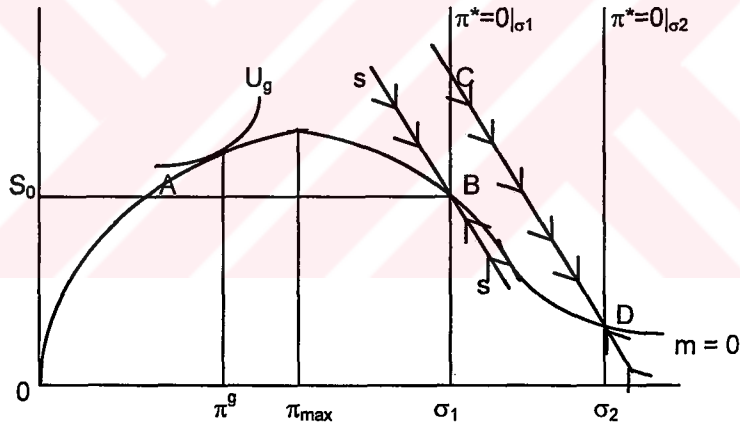
Enflasyon gelirlerinin enflasyon vergisinin yanısıra senyoraj geliri olarak öngörülen enflasyon bazında ele alınması, enflasyon vergisi ve senyoraj gibi birbirine çok yakın iki kavram arasındaki farkı irdelemekle beraber, ilgili dönemdeki her iki kavrama ilişkin gelir oluşum formasyonundaki değişimin vurgulanması açısından da önemlidir.

Enflasyonist bir süreçte özel sektör, bilindiği gibi daha önceki dönemde öngörülen enflasyon seviyesinden güncel enflasyondaki sapmaya da duyarlı olan bir yaklaşım içersinde, mevcut enflasyon seviyesindeki değişikliklere kendi beklentilerine ilişkin değişiklikleri uyarlamakta/ayarlamaktadır. Bu varsayım çerçevesinde ilgili enflasyon dönemindeki hükümetin elde ettiği (veya hükümete akan) senyoraj geliri, S , özel sektör tarafından tutulan parasal tabanın reel değerindeki büyümeye eşit olacaktır ki, bu durumu aşağıdaki gibi formülize edebiliriz:

¹⁹⁷ Homi Kharas and Brian Pinto, "Exchange Rate Rules, Black Market Premia and Fiscal Defecit: The Bolivian Hyperinflation", *The Review of Economic Studies*, Vol. 56(3), No. 187, s. 445.

$$S = \frac{M}{P} = \sigma \cdot m \quad (1.35)$$

Bu eşitliğimizde M , nominal para stoklarındaki artışı; P , toplam fiyat seviyelerini ve σ ise nominal para arzındaki büyüme oranını ifade etmektedir. Durgun-durumdaki bir dengede nominal para arzındaki büyüme, öngörülen enflasyon oranına (π^*) eşit olacaktır ve öngörülen enflasyon oranının (π^*) güncel enflasyon oranına (π) eşitliğinin olduğu durgun-durum dengesinde senyoraj, $S^{ss} = \pi \cdot m$ biçimiyle ifadesini bulacaktır. Daha öncede enflasyon vergisi gelirinin enflasyon oranı ile olan ilişkisindeki Laffer eğrisinin anlatımını, senyoraj gelirlerinin anlatımı içinde kullanabiliriz¹⁹⁸.

Şekil 1.10. Senyoraj Gelirleri Laffer Eğrisi

Şekil 1.10, paranın talep fonksiyonunun yapısı, gelir seviyesi ve öngörülen enflasyonun her bir seviyesinden oluşan senyoraj gelirlerine ilişkin Laffer eğrisini göstermektedir. Laffer eğrisinin şekli basitçe para talebinin oluşumuna ilişkin

¹⁹⁸ Christopher Adam, "Fiscal Adjustment, Financial Liberalization and The Dynamics of Inflation: Some Evidence From Zambiya", **World Development**, Vol. 23, No. 5, (May 1995), s. 738.

talebi de yansıtmaktadır ve bu durumu yansıtan para talebine ilişkin formülasyon, Cagan tarafından önceden de ifade edilmiştir¹⁹⁹;

$$\frac{M}{P} = m = ye^{-b\pi^*} \quad (1.36)$$

Daha öncede ifade edildiği gibi yukarıdaki eşitlikte y , sabit olduğu varsayılan gelir seviyesini; π^* öngörülen enflasyon oranını; b öngörülen enflasyona göre talep edilen reel balansların duyarlılığını ve e ise, doğal logaritmalar tabanını ifade etmektedir. Bu yaklaşım içersinde öngörülen enflasyon seviyesi yükselirken, özel sektör kendi talep edilen işlemlerini tam olarak gerçekleştirebilmek için reel para balanslarının yeterli oluşumuna yönelik kendi para talebini de arttıracaktır²⁰⁰. Eğer enflasyon artmaya devam ederse, buna karşılık bu işlemlere yönelik oluşturulması istenen reel balanslara yönelik arzu, enflasyon vergisinin para balanslarının reel değerini aşındırması ile ortaya çıkan enflasyon vergisi maliyeti ile artacaktır. Dolayısı ile maksimum senyoraj seviyesinden daha ileriye enflasyon artışı, vergi tabanını (reel para talebi) daralttığından senyoraj gelirlerinde sapma meydana gelecektir²⁰¹. Bu durumda aynı miktarda senyoraj gelirini hükümete aktaran iki farklı durum ortaya çıkmaktadır ki bunlar, düşük enflasyon seviyesi-yüksek para talebi dengesinin olduğu **A** noktası ve yüksek enflasyon-düşük para dengesinin olduğu **B** noktalarıdır.

Yukarıda ifade ettiğimiz klasik duruma ilişkin ek çarpıcı nokta, hükümetin senyoraj gelirini maksimuma ulaştırması çabasıyla birlikte artan enflasyonun

¹⁹⁹ Cagan, a.g.m., s. 80; Tanzi, "Inflationary, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", ss. 420-421; Tanzi, **Public Finance in Developing Countries**, s. 97; Auernheimer, a.g.m., s. 600; Marty, a.g.m., s. 72.

²⁰⁰ Honohan, a.g.m., s. 215.

²⁰¹ Khan and Knight, a.g.m., s. 348; McCulloch, a.g.e., s. 102; Bailey, a.g.m., ss. 93-94.

maliyetinden de sakınması durumunda ortaya çıkan sapmadır. Bu açıdan hükümetin kendi tercihlerinin -artan enflasyonun maliyetinden sakınması amacıyla²⁰²- senyoraj gelirlerinde ve öngörülen enflasyondaki (π^*) farksızlık eğrisinin pozitif eğimli olmasıyla tekrar ifadesi/sunumu yapılabilir ki, bu durumda ortaya çıkan optimal enflasyon oranı π^g , maksimum enflasyon oranından (π_{MAX}) daha küçük olmaktadır.

Öngörülen enflasyon bazında, durgun-durum dengesine özgü bir yapıda ifade edilen senyoraj gelirlerinin yukarıdaki duruma ek olarak, parasal büyümenin aşırı oransal artışı ile senyoraj gelirlerinin bununla ilişkili değişen yapısının irdelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan durgun-durum dengesinin söz konusu olmadığı (non steady-state) bir ekonomik yapıda, senyoraj olgusunun para arzındaki büyüme oranının bir fonksiyonu olarak öngörülen ve güncel enflasyona ilişkin ifadesini -bir model olarak yapısını- aşağıdaki gibi yazmamız olanaklıdır²⁰³;

$$\pi = \frac{\Delta}{M} + b\pi \quad (1.37)$$

$$\pi^* = \frac{\beta}{(1 - b\beta)} [\sigma - \pi^*] \quad (1.38)$$

$$S = \sigma.y.e^{-b\pi^*} \quad (1.39)$$

²⁰² Hükümet tarafından yorumlanan bu yaklaşım çerçevesinde sürekli artan bir enflasyonun bireyler açısından sakınılan maliyet girişimi, bireylerin iki alternatif ekonomik davranışı ile ortaya çıkar: **Birincisi**, bireyler monetize olmuş işlemlere ilişkin işlem sıklığını/hızını arttırırlar; **ikinci** olarak da kendi işlemlerinin daha büyük pay alması için daha yüksek işlem maliyetleri ile alternatif ödeme araçlarını kullanırlar. Yüksek ve sürekli artan bir enflasyon için geçerli olan bu durum, ılımlı enflasyon oranlarında parasal alternatif ödeme araçlarının ikamesi için ampirik bazda önemli değildir. Robert J. Barro, "Inflationary Finance and The Welfare Cost of Inflation", *Journal of Political Economy*, Vol. 80, No. 5, (Semtember-October 1972), s. 991.

²⁰³ Adam, a.g.m., s. 739.

Yukarıda ifade edilen ilk denklemimiz, bir sonraki denklemle belirlenen öngörülen enflasyon oranı ve para arzındaki artışın toplamı ile belirlenen güncel (actuel) enflasyon seviyesini vermektedir. Denklemimizdeki β , enflasyonist beklentilerin, uyarılama/ayarlanmasına ilişkin alt ve üst sınırların ($0 < \beta < 1$) parametrik değerini ifade etmektedir. Ayrıca bu denklemimiz, adapte edilecek beklentilerin yeterince yavaş olduğu ve tam olarak, $\beta < 1/b$, olarak ifade edilebilecek bir durumu da ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım içersinde öngörülen enflasyon parasal büyüme oranının eğer üzerinde ise, öngörülen enflasyon oranı azalacak/gerileyecek veya öngörülen enflasyon bu oranın altında ise, karşı durum meydana gelecektir. Diğer başka bir ifade ile durum dengededir. Beklentilerin uyumlaştırılması hızlandığı zaman, $\beta < 1/b$ duyarlılığı çerçevesinde ikinci denklemimizdeki $\beta/(1-b\beta)$ değeri negatif olmakta, sistem geniş ölçüde dengesiz bir özellik göstermektedir. Sonuçta, üçüncü denklemimiz öngörülen enflasyon oranı ve para arzındaki büyüme seviyesi ile güncel-oluşmuş senyoraj seviyesinin gelişimini tanımlamaktadır. Enflasyonist beklentilerin dengede olduğu bu durum Şekil 1.10'da SS eğrisi ile gösterilmektedir.

Senyoraj gelirlerinin sınırına ilişkin bu modelin nasıl çalıştığını daha iyi irdelememiz açısından bir şok durumunu, örneğin finansal bir genişlemeden ortaya çıkan ve para arzının büyüme oranında öngörülmeyen, beklenilmeyen bir artışın olduğunu gözönüne alalım. İkinci denklemimiz ile bakıldığında bu durum, oluşan enflasyonu öngörülen enflasyonun üzerine çıkaracaktır. Özel sektörün var olan para talebi, oluşan güncel enflasyondan daha çok öngörülen enflasyonu temel aldığından, $\sigma > \pi^*$ durumuna ilişkin her değer, o değere özgü senyoraj gelirini arttıracak ve ekonomi Laffer eğrisinin dışında biçimlenmiş bir denge üzerinde olacaktır. Ekonomi, enflasyon dengesinin ters yönünde hareket ederken enflasyon artmaya devam edecek; ancak, $\sigma < \pi^*$, durumuna ilişkin değer pozitif

olduğu sürece senyoraj geliri düşüyor olacaktır²⁰⁴. Sonuçta Laffer eğrisindeki kuzeybatıya olan hareketin yönü, Şekil 1.10'da da görüldüğü gibi Laffer eğrisinin dışında güneydoğuya yönelmektedir. Enflasyonist uyumlaştırma ve ayarlamaların hızı artığında, $\beta > 1/b$ durumun oluşması sonucu polarize olmuş rezervler ve hiperenflasyona özgü dinamikler oluşur²⁰⁵. Para arzı şoklarının hem pozitif hem de negatif her iki durumunda da enflasyonun dinamikleri ve senyoraj, sanılanın aksine para arzındaki büyümeyle değil, enflasyona uyumlaştırma sürecine ilişkin beklentiler ile yönlendirilir. İkinci denklemimizden de anlaşılacağı gibi enflasyonist beklentiler arttığı zaman enflasyon, parasal büyüme oranını aşar; buna karşılık enflasyon beklentilerinin düşmesi durumunda da bu durumun tersi oluşur²⁰⁶.

Başka bir açıdan konuya önemli bir sonuç yaklaşımıyla yukarıda anlatılanlar ışığında baktığımızda, ekonomi senyoraj gelirinin maksimize edildiği noktanın yukarısında işlem gördüğü zaman mali genişleme ile açıkların finanse edilmesine ilişkin düzenleme kendi-kendini başarısızlığa uğratacaktır. Senyoraj, σ_0 'dan σ_1 'a hareketle para arzındaki artan büyüme oranını takiben **B** noktasından **C** noktasına sıçrayacak, ancak **D** noktasındaki daha yüksek bir enflasyon dengesinden ötürü daha düşük senyoraj gelirleri yönünde bir sapma oluşacaktır ki, bu durumu Şekil 1.10'da açıkça görmek mümkündür.

²⁰⁴ Negatif bir parasal şoka ilişkin durumlarda da Laffer eğrisi üzerinde aynı mantıksal yaklaşım ve muhakeme geçerliliğini korumaktadır.

²⁰⁵ Hiperenflasyona ilişkin bu dinamikler öncelikle döviz kuru oranlarının aşırı değerlendirilmesi ve genel denge değerlerini büyük ölçüde bozması ile oluşmaktadır ki dışsal dengenin oluşmasının hedeflenmesinde zorunlu olarak ulusal faiz oranlarının yükseltilmesiyle süre gelen bu durum, geçici olarak döviz kur oranlarının dönemsel artışının kabul edilmesi ve hiperenflasyon sarmalı ile karşı-karşıyadır. Bkz. Patrizio Tirelli and David Vines, "Kohl, Keagan and Open Economy Macroeconomies: Revisiting Rules For Fiscal and Monetary Policy", *Oxford Economic Papers*, Vol. 47, No. 4, (October 1995), s. 571.

²⁰⁶ Enflasyonist beklentilerin dönemsel yapı ve dinamiklerine ilişkin tahminlerin teorik oluşumu ve detaylı analitik analizi için Bkz.: Donalt Robertson, "Term Structure Forecasts of Inflation", *The Economic Journal*, Vol. 102, No. 414, (September 1992), ss. 1083-1092.

Senyoraj gelirlerinin sınırına ilişkin yukarıda anlatımına çalıştığımız durumu, şu şekilde özetleyerek ifade edebiliriz: Ekonomi, $\pi^* > \sigma$ durumunun varlığında düşük enflasyon ve artan senyoraj olarak; veya göreceli olarak enflasyona uyumlaştırmanın yavaş olduğu $\pi^* < \sigma$ durumunda, enflasyon artarken senyorajın düştüğü bir kapsamda karakterize edilebilir. Uyumlaştırma, yani enflasyona ayarlama hızı öngörülen enflasyona göre para talebi duyarlılığından daha hızlı arttığı zaman, uyumlaştırma/ayarlama süreci yön değişikliğine neden olmakta ve ekonomi dengesiz hale gelmektedir. Durgun-durum dengesinin varlığının sürdüğü bir ekonomide, güncel enflasyon para arzındaki büyüme oranına eşit olacaktır. Fakat realite de ekonomi her zaman durgun-durum dengesinde değildir ve enflasyon beklentileri arttığı (veya düştüğü) zaman, güncel enflasyon para arzı büyümesinin üzerinde (veya altında) kalacaktır.

Senyoraj gelirlerinin sınırlarının bilinmesi açısından β değerinin, $1/b$ değerinden daha büyük veya daha küçük olması son derece önemlidir²⁰⁷. Cagan 1956 yılında farklı ülkeler arasında yaptığı çalışmasında β değerini, $1/b$ değerinden daha küçük olarak saptayarak beklentilere ilişkin dinamiklerin dengede olmasına rağmen hiperenflasyon oluşabileceğine de değinmiştir²⁰⁸.

3. Liberalizasyon ve Laffer Eğrisi

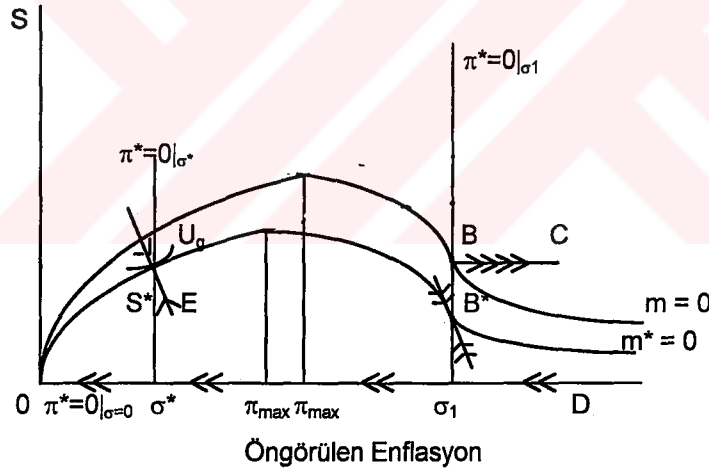
Finansal liberalizasyona ilişkin programların ekonomik büyüme süreci içerisindeki spesifik yeri, aynı sürece ilişkin senyoraj gelirlerinin yapısının biçimlendiği Laffer eğrisinin biçimsel yapısını da kendine özgü değiştirmektedir. Liberalizasyon sürecinde senyoraj gelirlerine ilişkin durumun anlatımında

²⁰⁷ Ghatak, a.g.e., s. 80; Honohan, a.g.m., s. 220; Adam, a.g.m., s. 740; Tanzi, "Inflation Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 422.

²⁰⁸ Cagan, a.g.m., ss. 41-43.

öncelikle enflasyon beklentilerinin $\beta < 1/b$ durumundan ötürü dengede olduğunu varsayarak, özel sektörün de liberalizasyon programları kapsamında daha düşük işlem maliyetlerini hedeflediğini ve ulusal paraya ilişkin alacaklarını daha geniş bir alana/ölçeğe ulaştırabildiğini biliyoruz. Bu açıdan özel sektörün iş kapsamına ilişkin mali ölçümler ile enflasyon arasındaki bağıntının, liberalizasyon sürecine ilişkin kaynak değerleri yönünde (reel olarak) ağırlık kazandığı görülmektedir²⁰⁹.

Liberalizasyon sürecine ilişkin yukarıda ifade edilen bu oluşumlara ilişkin etkiler, paranın talep fonksiyonu kapsamında 'b' değerindeki bir artış ile (ve senyoraj gelirini maksimize eden enflasyon değerindeki $-\pi_{MAX} = 1/b$ - doğal bir düşme ile) ve ayrıca 'β' değerindeki bir yükselme ile oluşurlar²¹⁰. Bu açıdan 'b' değerindeki yükselmenin kaçınılmaz sonucu, aşağıdaki Şekil 1.11'de görüldüğü gibi Laffer eğrisinin aşağıya ve sağa doğru bir değişimidir²¹¹.

Şekil 1.11. Finansal Liberalizasyon ve Senyoraj Laffer Eğrisi

²⁰⁹ W.A. Paton, "Observations on Inflation From an Accounting Stance", *Journal of Accounting Research*, Vol. 6, No. 1, (Spring 1968), ss. 82-84.

²¹⁰ Liberalizasyon sürecine ilişkin oluşan etkilerin fiyat-ücret dengesi ile ve β değerindeki değişimlere ($0 < \beta < 1$) olan duyarlılığındaki alternatif oluşumlar için Bkz.: Hans Brems, *Inflation, Interest and Growth*, 2nd ed., Lexington: DC. Heath and Company, 1981, s. 68.

²¹¹ Adam, a.g.m., s. 740.

Şekil 1.11'de liberalizasyon süreci etkilerinin açıkça görüldüğü gibi Laffer eğrisi üzerinde her bir noktada senyorajın ortalama değeri daha düşüktür ve enflasyondaki bir değişimden marjinal senyoraj geliri elde edilmektedir. Bu süreç, orjinal-önceki " S_{max} " değerinin yeni oluşan S_{max} değerinden daha büyük olması ile kesinlik kazanacaktır ve daha uzun süre mantıklı olması söz konusu değildir. Diğer bir yaklaşımla mevcut, süregelen makul bir mali açık daha, yüksek enflasyon seviyelerinde önceki düşük enflasyon dengesinden daha kalıcıdır ve güçlüdür. β değerindeki artış, Laffer eğrisinin biçimini veya pozisyonunu etkiler etkiler²¹². Bu noktada özellikle sektörlerle ilişkin sermaye birikimi bazında daha yüksek oranlı bir enflasyon, bu sektörlerle girdi faktörlerinin yeniden dağılımı kadar sabit mallara ilişkin kredi talebini de arttıracaktır²¹³.

4. Enflasyon Gelirlerinde Liberalizasyona Karşı Duyarlılık

Laffer eğrisine ilişkin genel biçimsel yapıyı kısaca irdeledikten sonra, hükümetin finansal liberalizasyonun sonuçlarına nasıl bir duyarlılık ve uyum ile yaklaştığını şimdi gözönüne alabiliriz. İlk aşamada ekonominin, para arzındaki büyüme oranının σ_1 daki durumuyla, **B** noktasında durgun-durum dengesinde bulunduğunu (Şekil 1.10) varsayıyoruz ki; bu, yüksek enflasyon ve düşük para talebi pozisyonu, stabilizasyon programlarının başlangıcındaki ekonomilere özgü ortak bir özellik de oluşturmaktadır²¹⁴. Liberalizasyonu takiben orijinal biçimsel bu

²¹² George Evans, "Bottlenecks and The Phillips Curve: A Disaggregated Keynesian Model of Inflation, Output and Unemployment", *The Economic Journal*, Vol. 95, No. 378, (June 1985), s. 354.

²¹³ Teh-Ming Huo, "Inflation and Capital Accumulation in A Two-Sector Cash-in-Advance Economy", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 19, No. 1, (Winter 1997), s. 110.

²¹⁴ Patinkin, *Studies in Monetary Economics*, ss. 67-69; Don Patinkin, "Israel's Stabilization Program of 1985, Or Some Simple Truths of Monetary Theory", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No. 2, (Spring 1993), ss. 107-110; Benjamin Bental and Zvi Eckstein, "On The Fit of a Neoclassical Monetary Model in High Inflation: Israel 1972-1990", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 29, No. 4, (November 1997), s.739.

denge daha fazla kalıcı olmayacak ve hükümet politikasını değiştirmek zorunda kalacaktır. Bu aşamada üç seçenek ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, liberalizasyondan önceki durumda olduğu gibi senyoraj gelirlerinin aynı seviyesinin oluşmasına yönelik hükümet faaliyetleri kapsamında duyarsızlık görüşüdür. Bu durum, mali yükümlülük ve taahhütlerin artan açıklarla ödüllendirilmek zorunda kalması gerekçe gösterilerek, hükümetin harcama ve gelirlerinde değişmezlik politikasını katı bir şekilde uygulamaya başlamasıyla ortaya çıkar²¹⁵. Bu aşamada orijinal biçim, Laffer eğrisinin sağına doğru kayarak dengesiz bir pozisyon içersindedir. Eğer senyoraj miktarının düşmesine göz yumulduğunda, ekonomi aşağıya doğru ve Şekil 1.10'da gösterildiği gibi sağa hareket etmektedir. Buna karşın senyoraj gelirin orijinal seviyesinde sürdürülmesi için, hükümet artan bir oranda paradaki büyüme oranını arttırmak zorundadır. Böyle bir durum ise, **C** noktasının yönündeki bir hareket ile gösterildiği gibi (Şekil 1.11), hızlı bir biçimde artan enflasyon beklentileri ve enflasyon oranları ile de sonuçlanır. Bu durumda ulaşılabilecek son nokta, hızlanan bir oranda fiyatlardaki yükseliş ile hiperenflasyondur²¹⁶.

İkincisi, para arzındaki güncel büyüme oranının mevcut yapısı ile Laffer eğrisinin daha düşük yeni durumu bazında oluşan durgun-durum seviyesine ilişkin senyorajın bir anlık düşüşünün olduğu, karşı durum oluşmasına özgü duyarlılıktır ki, bu durumda da **B** noktasından **B'** noktasına bir düşüşün olduğu görülecektir. Ne para arzındaki, ne de para talebindeki büyüme oranı, bir anda

²¹⁵ Antonio Kandir, *The Dynamics of Inflation*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991, ss. 121-129.

²¹⁶ 1943-1946 yıllarında Yunanistan'da yaşayan hiperenflasyonist dönem, para arzı arttırım ile hızlandırıldığı gibi, senyoraj gelirlerinin önceki oranına ilişkin beklentiler gerçekleşmemiş, hükümet parasal talebi kısıcıcı bir önlem demeti ile sıkı bir para politikasına girmiştir ki, ilgili paragraftaki anlatımı -Yunanistan hiperenflasyonu- teyid etme açısından iyi bir örnek sayılabilir. Gail E. Makinen, "The Greek Hyperinflation and Stabilization of 1943-1946", *Journal of Economic History*, Vol. 46, No. 3, (August 1995), ss. 795-805.

oluşan bu duruma uyum gösteremiyceklerinden (beklentiler değişmediği için) bu uyumlaştırma, fiyatlardaki ani bir sıçrama ve reel senyoraj seviyesinde de bununla eşzamanlı ani bir düşmeyle meydana gelecektir ki bu durum, hükümetin kendi harcamalarını da uyumlu hale getirmesini ve uyarlamayı (veya diğer kaynaklardan gelirlerini arttırmayı) eşzamanlı kılmasını gerekli kılmaktadır²¹⁷.

Üçüncü durum ise, fiyatlardaki uyarlamanın hemen yapılmadığı ve dolayısı ile hiperenflasyonist bir durumdan sakınılarak fiyat dengesinin yenilendiği yaklaşımıdır ki, bu durumda hükümetin ekonomiyi yeni Laffer eğrisinin altına çekmek zorunda olması ve daha düşük bir enflasyon dengesi için yeni bir yol izleme durumuyla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olmaktadır²¹⁸. Bu durumda sonsuz sayıda birleşim noktası olduğu için, prensipte hükümet sadece yeni Laffer eğrisi üzerinde daha düşük bir noktada bulunan optimal enflasyon ve senyorajdan oluşan daha düşük para arzı büyüme oranını seçer. Şekil 1.11'de görüldüğü gibi bu durum, E noktasına ilişkin ortak bir ekonomik bileşim noktasının oluşmasının öngörülmesiyle ve σ^* 'ye oranla para oranındaki büyümenin oluşturulması ile başlar. Buna karşılık uygulamada bu strateji takip edilmez ve onun yerine para tabanındaki her bir artışı elimine eden bir nakit bütçenin kurumsallaştırılmasıyla tam olarak sıfır bir senyorajın amaçlandığı seçenek uygulanır. Kısaca bu eşitliğin oluşumu, $\sigma = \pi = \pi^* = 0$ olarak orjinde ifade edilebilir²¹⁹. Son denkleminizden hareketle güncel senyoraj, σ değeri sıfır olduğu için ani bir düşüşle sıfıra iner ve enflasyonist beklentiler x ekseninde orjine hareket halinde bu duruma uyum gösterirler²²⁰.

²¹⁷ Gustavo H.B. Franco, "Fiscal Reforms and Stabilisation: Four Hyperinflation Cases Examined", *The Economic Journal*, Vol. 100, No. 399, (March 1990), s. 179.

²¹⁸ Tanzi, "Fiscal Policy Responses to Exogenous Shocks in Developing Countries", s. 91.

²¹⁹ Evans and Yarrow, a.g.m., s. 71.

²²⁰ Evans and Yarrow, a.g.m., s. 74.

Liberalizasyon sürecine ilişkin ifadesine çalıştığımız bu opsiyonların kapsamında iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi güncel enflasyonu ilgilendirmektedir. Denklemimiz $\pi = \frac{\Delta}{M} + b \pi^*$ 'deki duruma göre güncel enflasyon, enflasyon beklentileri azalıp düşerken aynı sürece ilişkin para arzındaki büyümeden daha az olacaktır. Nakit bütçe yaklaşımı içerisinde paradaki büyüme-artış oranı sıfır olduğu için enflasyon, fiyat dengesi kurulmadan önceki geçiş süreci boyunca negatif olacaktır. Nakit bütçe uygulamasının süregeldiği bir ekonomik yapıda Zambia'daki oluşan durum, bunun eksiksiz bir örneğidir²²¹.

Ortaya çıkan ikinci önemli durum, yukarıdaki modelimiz kapsamında nakit bütçe çözümünün açıkça, E noktasında ifadesini bulduğu, sunulan sonuçtan daha pahalı olması sonucudur ki, Şekil 1.11'de görüldüğü gibi E noktası, liberalizasyona olan duyarlılık sürecinde oluşan, daha yüksek enflasyonist olmayan açık S^* ile desteklenen, optimal (ve dengesindeki) enflasyon-senioraj dengesini ifade etmektedir. Bu nedenle, enflasyon beklentilerinin nakit bütçe dışı adaptasyonuna ilişkin oluşum optimal değildir²²².

Hükümet niçin bir nakit bütçesini kabul etme durumuyla karşı-karşıyadır? Liberalizasyon sürecinde bunun açık cevabının, nakit-bütçe tercihinin, rezerv paranın düşük büyüme oranı (veya hatta sıfır) ile oluşmasına ilişkin mekanizmasının basit-yalın olmaması olduğu görülür. Daha da doğrusu nakit-bütçe, yukarıdaki modelde yer almayan mali disiplinlere özgü dönemlerde kendi sahip olduğu önemli dışsallıklara ilişkin bütçeleme sürecinde ki değişiklikleri de sunumlamaktadır. Öncelikle yeni durgun-durum senioraj Laffer eğrisinin yerinin saptanması artan ölçüde belirsizleştiğinde, -ki bu durum geçiş sürecindeki ekonomilerde kaçınılmazdır- para arzındaki optimal büyüme oranının

²²¹ Adam, a.g.m., ss. 741-742.

²²² Evans and Yarrow, loc. cit.

belirlenmesi, nakit-bütçenin sıfır senyoraj sonucunun olabilirliği ve/veya mümkün olmasından ötürü zor olabilir. İkinci olarak enflasyon beklentilerinin genişliği bazında bu beklentilerin hükümet politikasının kredibilitesi ile oluşan bir kapsamda şekillenmesi durumunda, nakit-bütçe tercih ve uygulaması, deflasyonist bir görüş yapısına ilişkin hükümet taahhütleri açısından daha önemli bir araç olma özelliği kazanmaktadır. Üçüncü olarak da gerçekçi bir çerçevede, optimal enflasyon oranında oluşan ek senyoraj geliri, -en azından kısa dönemde olasılıkla küçük olmaktadır (Zambia'da GSYH'nın yaklaşık % 1 kadardır)²²³. Diğer bir yaklaşımla, nakit-bütçe tercihi/uygulaması sonucu oluşan pozitif dışsallığa karşı bir oluşumun varlığında, optimal enflasyonun neticesi ikinci derecede kalabilmektedir. Buna karşın orta dönemin üzerine çıkan bir süreç, nakit- bütçenin bir sonucu olarak senyoraj gelirlerini döneme ilişkin yükseltmesiyle, nakit-bütçeye özgü fayda yoğunluğunu arttıracak, gelişen bir ekonomide bu durumun karşı oluşumları ile nakit-bütçe de ulaşılan bu noktaki yararlar dengeli bir yapıya kavuşturulacaktır.

²²³ Adam, loc. cit.

III. ÜLKELERARASI ENFLASYON VERGİSİ VE SENYORAJ GELİRLERİ

A. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ENFLASYON VERGİSİ VE SENYORAJ

1. Enflasyon-Enflasyon Vergisi

Enflasyon vergisinin artan bütçe açıklarının finansmanında bir gelir unsuru olarak düşünülmesi, konunun özellikle azgelişmiş/gelişmekte olan ülkeler bazında ve aynı dönemle örtüşen enflasyon oranıyla irdelenmesini gerekli kılmıştır. Birçoğu üçüncü dünya ülkeleri kabul edilen bu ülkelerde, süregelen enflasyona oranla ülkelerin elde ettiği enflasyon vergisi geliri farklılıklar arz etmektedir. S. Edwards ve G. Tabellini'ye ait bir çalışmada (1991) bu ilişkiyi ve ülkelerarası enflasyon vergisi farklılıklarını görmek olanaklıdır:

Tablo 1.4.
Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon ve Enflasyon Vergisi (Dönemsel %)

Ülkeler	1963-73		1973-78		1978-83		1983-87	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Kamerun	3.80	0.49	13.60	1.81	11.40	1.52	5.30	1.40
Gana	10.00	1.51	58.70	9.81	73.20	7.84	28.60	2.09
Malawi	5.50	0.63	9.60	1.28	13.00	1.25	17.40	1.49
Tanzanya	10.00	1.77	15.10	3.03	25.10	7.08	32.90	7.41
Zaire	19.00	3.61	50.90	10.72	59.80	9.14	53.30	7.87
Hindistan	8.30	1.33	7.30	1.15	10.10	1.43	7.80	1.13
Pakistan	6.80	1.96	14.20	3.41	8.90	2.29	4.90	1.23
Yunanistan	3.90	0.69	15.70	2.82	21.90	3.64	19.30	2.81
İspanya	7.40	2.13	18.40	5.34	14.50	3.62	8.50	2.12
Portekiz	6.42	3.36	23.30	11.08	21.60	7.32	17.40	6.36
Türkiye	7.70	1.63	24.90	5.03	53.80	7.73	41.70	4.61
Yugoslavya	15.10	3.53	16.90	4.55	32.70	7.54	84.40	9.38
G. Afrika	4.50	0.75	11.50	1.63	13.80	1.92	15.70	2.73
Brezilya	34.50	5.20	36.20	4.42	96.20	6.66	199.70	8.24
Şili	65.70	24.95	244.70	13.06	25.10	1.45	22.50	1.27
Meksika	4.60	0.53	20.20	2.05	46.60	3.93	85.30	4.36
Nikaragua	27.10	3.38	7.90	0.91	32.60	6.14	462.10	8.61
Uruguay	62.20	7.82	62.40	5.68	46.50	3.81	66.90	4.42
Venezuela	2.40	0.31	8.20	1.44	13.20	2.52	15.80	2.83

Kaynak: Sebastian Edwards and Guido Tabellini, "Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries", *Journal of International Money and Finance*, Vol. 10, No. 1, (March 1991), ss. 518-548.

A: Enflasyon Oranı

B: Enflasyon Vergisi Geliri/GSMH

Tablo 1.4'deki verilerin dikkatli bir şekilde karşılaştırılmasından özetle şu noktaları yakalamak mümkündür: Ülkelerin çoğunda 1970'li yılların başından itibaren enflasyonist süreç tırmanışa geçmiş, ancak artan enflasyon ile özdeş ve artan oranda enflasyon vergisi geliri mümkün olmamıştır. Gana, Malawi, Zaire, Türkiye ve Meksika bu irdelemeye uygun örneklerdir. Kısaca, enflasyon oranlarındaki artış bu ülkelerde enflasyon vergisi gelirlerinde düşme ile sonuçlanmıştır.

Tablo 1.4'de en çarpıcı analizin oranlar ve gelirler açısından ifadesi, 1963-73 döneminde en yüksek enflasyon vergisi oranı, en düşük enflasyon vergisi oranının 80.4 katı iken 1983-87 periyodunda bu oran artan enflasyona rağmen 8.3'e düşmüştür. Bu açıdan Latin Amerika ülkelerin bazında özellikle çok farklı gelişmeler göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra 1963-87 yılları arasındaki oldukça düşük enflasyon oranına sahip bazı Latin Amerika ülkeleri -Pakistan, Hindistan, Venezuela gibi -Asya ülkelerinin düşük enflasyon oranlarında altında kalmışlardır ki, enflasyon vergisi beklentisindeki Latin Amerika ülkeleri için bu sonuç çarpıcı kabul edilebilir. Tablo 1.4'de, son olarak Uruguay'ın durumu oldukça ilginçtir. Bu ülkede 1963-73 yılları arasında enflasyon oranı % 62.20 iken enflasyondan sağlanan kamu geliri/GSMH oranı % 7.82'dir. 1973-78 periyodunda enflasyon oranı değişmediği halde, enflasyon vergisi/GSMH % 5.68'e kadar düşmüş, 1983-87 döneminde enflasyon oranı 1963-87 yılları arasında en yüksek seviyeye geldiği halde enflasyon geliri % 4.42'yi geçememiştir. Nikaragua'da ise son dönemdeki % 462.10'luk enflasyon, enflasyonist geliri bloke etmiştir. Bu farklı çarpıcı duruma Tablo 1.4'deki ülkeler açısından açıklayıcı bir yorum olarak bu ülkelerin ilgili dönemlerdeki sosyo-ekonomik değişkenlikleri ile örtüşen istikrar arayışları ve uygulanan modelleri, hükümet-merkez bankası ilişkileri, ülkenin finansal yapısının iç ve dış dengesi ve yine bu süreçteki liberalizasyon gibi ekonomik değişim yoğunlukları gösterilebilir.

Enflasyon ve enflasyon vergisi bağıntısı bağlamında gelişmekte olan ülkelerdeki enflasyon vergisi olgusunun bir diğer ifadesi, Dünya Bankası'nın

enflasyonist geliri $[M(\dot{P}/(1+\dot{P}))]$ şeklinde tanımladığı yaklaşımdır²²⁴. De Haan, Zelhorst ve Roukens yaptıkları çalışmada (1993), gelişmekte olan 42 ülkeyi, 1962-1985 yılları arasında bu ölçüye göre, artan enflasyon ile olan bağıntısı bazında incelemiştir. İfademizdeki ' $\dot{P}$ ' göreceli fiyatlardaki değişmeyi, yani enflasyon oranını göstermekte; M ise cari yıla (current year) ilişkin, yıl başlangıcı ve yıl sonundaki ortalama rezerv paradaki değişimi ifade etmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle fiyatlardaki oransal bir yükselme, ilgili dönemde para biriminin reel değerini $\dot{P}/(1+\dot{P})$ kadar düşürmekte ve bu oran hükümetin elde ettiği enflasyon vergisi gelirine eşit olmaktadır.

Tablo 1.5
Gelişmekte Olan 42 Ülkede Enflasyon Vergisi* (%)

Ülkeler	1962-1985	Ülkeler	1962-1985
Yugoslavya	3.78	El Salvador	0.92
Uruguay	3.24	Jamaika	0.90
Malta	2.93	Paraguay	0.89
Peru	2.89	Nijerya	0.88
Portekiz	2.77	Hindistan	0.80
Gana	2.39	Fas	0.80
Mısır	2.28	Haiti	0.76
Brezilya	2.07	Dominik Cum.	0.74
Meksika	1.88	Filipinler	0.69
Bolivya	1.85	Trinidad ve Tobago	0.68
Türkiye	1.84	Sri Lanka	0.65
Sudan	1.76	Venezuela	0.60
Yunanistan	1.60	Fiji	0.54
Kolombiya	1.34	Tunus	0.53
Burma	1.30	Nepal	0.51
Guyana	1.28	Guatemala	0.49
Kosta Rika	1.22	Tayland	0.47
Pakistan	1.15	Kongo	0.47
Kıbrıs	1.08	Malezya	0.43
Ekvator	1.03	Honduras	0.39
Kore	0.93	Güney Afrika	0.38

Kaynak: Jacob De Haan, D. Zelhorst and O. Roukens, "Seigniorage in Developing Countries", **Applied Financial Economics**, Vol. 3, (1993), s. 314.

* Enflasyon Vergisi, $M \frac{\dot{P}}{(1+\dot{P})}$ = Reel Değer Kaybı (Düşümü)(%)

²²⁴ Kimbrough, a.g.m., s. 408.

Tablo 1.5, Dünya Bankası tarafından belirlenen ölçüler esas alınarak, en yüksek enflasyon vergisi kazanan ülkelerden, en az kazanan ülkeye ilişkin bir sıralama ile oluşturulmuştur. Bu çerçevede kazanılan enflasyon vergisi 42 ülke arasında (ilgili döneme ilişkin) % 3.78 ile % 0.38 arasında değişmektedir. Tablo da Türkiye belirlenen ölçütlere göre orta sıralarda yer almaktadır. Aslında bu oran, enflasyona göre daha düşük olmasına rağmen ülkemizdeki 1975 sonrası sürekli artan-kontrol edilemeyen fiyat istikrarsızlığı nedeniyle ilgili dönemde yüksek çıkmıştır. Bolivya hiperenflasyonu periyodunu tam kapsadığı söylenemiyen bu dönemde, Ülkemiz ve Bolivya'nın enflasyon vergisi gelirleri oldukça yakındır²²⁵. De Haan, Zelhorst ve Roukens tarafından Tablo 1.5'deki ülkelerin seçimi ise, 10 düşük gelirli ülke, 22 alt-orta gelir grubundaki ülke ve 10 üst gelir grubundaki ülkeler olarak dünya ölçeğine yayılmıştır²²⁶.

Enflasyon vergisi gelirlerinin, yıl başlangıcı ve sonu itibarıyla rezerv paradaki değişimin (nominal değişim) milli gelire olan oranına ilişkin değer in yüzdesi olarak ifadesi, Newlyn'in çalışmasında oldukça ilginçtir. Daha önce değindiğimiz Cagan'a ait $\left(\frac{M}{P}\right)^d = \alpha \frac{Y}{P} e^{-b\pi}$ oluşumundan²²⁷ hareketle, Tanzi (1978) ilgili çalışmasında kısa dönemdeki bir oluşum bazında rezerv para miktarının milli gelire oranını $\left(\frac{M}{P}\right)^d = \alpha e^{-b\pi}$ şeklinde ifade etmiştir²²⁸. Biz burada

²²⁵ Bolivya'da fiyatların hızlı-sürekli artışı 1983 yılı ortalarında başlamış, hiperenflasyonist süreç 1984-85 yılları arasında en üst seviyesine ulaşmıştır ki, bu periyod Tablo 5'in ilgili çalışma dönemleri dışında kabul edilir. Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 349; Kiguel and Liviatan, a.g.m., s. 279.

²²⁶ De Haan, Zelhorst and Roukens, a.g.m., ss. 312-313.

²²⁷ Cagan, a.g.m., ss. 78-80.

²²⁸ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 421.

Newlyn'in çalışmasını daha anlaşılır kılmak için $\frac{M-M_{-1}}{Y} = \frac{\Delta M}{Y}$ oranının sabit kaldığını kabul ederek, fiyatlardaki yüzdesel artışın, $\frac{\Delta M}{Y}$ oranının bir yüzdesi olarak, enflasyon vergisi geliri adı altında hükümete hangi oranlarda aktarıldığını göstermek istiyoruz. Nominal para talebinin milli gelire (GSMH) oranı olarak tanımlayabileceğimiz bu oluşumun yüzdesi, alt gelir grubu ve alt-orta sınıf olarak seçilen onbir ülke üzerinde oluşturulmuştur. Kabul edilebilir bir enflasyon oranından ($P = \% 10$), oldukça yüksek yüzdesel fiyat artışlarına ($P = \% 50$) kadar oransal enflasyon artışı çeşitlendirilmiştir.

Tablo 1.6.
Gelişmekte Olan Ülkelerde Fiyatlardaki Değişime Göre
Enflasyon Vergisi Geliri ($\frac{\Delta M}{Y} \%$)

	$\dot{P} = 10\%$	$\dot{P} = 20\%$	$\dot{P} = 30\%$	$\dot{P} = 40\%$	$\dot{P} = 50\%$
Argentina	3.0	5.5	7.6	9.4	11.0
Bolivia	1.2	1.8	2.2	2.5	2.8
Dominik Cum.	1.5	2.8	3.8	4.6	5.5
Yunanistan	1.7	2.2	2.4	2.5	2.5
İrlanda	5.9	11.0	15.9	19.2	22.1
Kore	1.8	2.6	3.3	3.6	3.8
Libya	1.8	3.2	4.3	5.1	6.8
Morocco	3.0	5.3	7.4	8.9	10.3
Paraguay	1.0	1.4	1.7	1.9	2.1
Taiwan	2.2	3.4	4.1	4.6	4.9
Uruguay	3.2	6.0	8.8	11.2	13.8

Kaynak: Newlyn, a.g.m., s. 17.

Tablo 1.6'da en düşük ve en yüksek oransal fiyat artışlarında Arjantin, Uruguay ve İrlanda'nın durumları çarpıcıdır. Ör: İrlanda'da $\% 10$ 'luk bir fiyat değişiminde enflasyon vergisi geliri $\frac{\Delta M}{Y}$ 'nin $\% 6$ 'sı iken, fiyatlardaki beş katına varan artış sonucu bu oran oldukça doğru orantılı $\% 22.1$ 'e ulaşmıştır. Aynı doğru orantılı artış Arjantin, Dominik Cum., Libya ve Uruguay için de geçerlidir.

Fiyatlardaki değişime oranla, en az artan enflasyon vergisi geliri Paraguay'dadır ve bu artış oranı $\frac{\Delta M}{Y}$ 'nin yüzdesi olarak % 1 civarındadır. Tablo 1.6'da seçilen onbir ülkenin hepsi gelişmekte olan ve yarattıkları GSMH değerleri açısından da farklılıklar gösteren ülkelerdir. Bu açıdan fiyatlardaki değişime oranla ortaya çıkan farklı enflasyon vergisi oranları, $\frac{\Delta M}{Y}$ bileşiminin her ülkeye özgü oldukça farklı oluşumuyla ortaya çıkar ki, özellikle her ülkenin büyüme hızındaki farklılık nominal para talebini farklı kıldığı gibi, ülkelerdeki sektörel oluşum ve üretim bazında sektörel altyapı kompozisyonları da farklılıklar göstermektedir²²⁹. Özellikle gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerinde tarım sektörü gibi ağırlıklı sektörlerdeki yapısal farklılıklar, bu oransal farklılığı büyük ölçüde arttırmaktadır²³⁰. Ayrıca $\frac{\Delta M}{Y}$ bileşiminin farklılaştığı ülkelerde bu ülkelere ilişkin farklı ekonomik performansın açıklanması, makroekonomik dinamikleri içeren ekonomik yaklaşımlarla beraber, istihdam gücü, tüketim-tasarruf dengesi gibi politik performansın ekonomik analizlerini de gerekli kılmaktadır²³¹.

2. Enflasyon-Senioraj Gelirleri

Uluslararası bazda enflasyon gelirlerinin enflasyon vergisi yanında, bu kavrama oldukça yakın senioraj gelirleri kapsamında ve enflasyon oranı ile olan bağıntısı düzeyinde karşılaştırılması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu gelire ilintili yapısının ortaya konulması açısından oldukça önemlidir. Çünkü, farklı kontrollü bir ekonomik gelişme ve buna ilişkin yapısal özelliklerinden ötürü amprik

²²⁹ Sektörel oluşum ve üretim alt yapısı farklılıkları göstererek gelişmekte olup, mali reform ve denge oluşumunu bu süreç ve oluşumda gösteren ülkeler için Bkz. Franko, a.g.m., ss. 176-186.

²³⁰ Eprime Eshag, **Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries**, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, ss. 112-115.

²³¹ Paul Whiteley, **Political Control of the Macroeconomy: The Political Economy of Public Policy Making**, London: Sage Publications Ltd., 1986, s. 90.

ilişkilendirme ve dengesiz senyoraj oluşumları, bunların farklı özellikteki ülkelerle karşılaştırılması yönünde makroekonomik konularda ekonomistlere önemli ipuçları vermektedir. Cukierman, Edwards ve Tabellini'ye ait ortak bir çalışmada, 1971-1982 yıllarını kapsayan senyoraj gelirleri ve enflasyon oranına ilişkin uluslararası bir karşılaştırma, ülkeler bazında oldukça geniş bir ölçeğe yayıldığı için iyi bir örnek olarak verilebilir.

Tablo 1.7.

Enflasyon ve Senyoraj: 1971-1982 Ortalaması (%)

Ülke	Enflasyon (%)	Senyoraj (%)	Ülke	Enflasyon (%)	Senyoraj (%)
Avustralya	10.4	3.0	Moritanya	0.1	3.0
Avusturya	6.2	2.7	Maurityus	14.6	10.6
Belçika	7.5	1.8	Meksika	21.2	23.9
Bolivya	30.3	21.6	Fas	9.0	7.3
Botswana	11.4	3.6	Hollanda	7.1	1.1
Brezilya	47.4	17.7	Yeni Zelanda	13.0	1.6
Burma	9.9	15.2	Nikaragua	16.8	8.8
Burindi	12.1	6.4	Nijer	12.2	9.4
Kamerun	10.8	5.1	Nijerya	15.5	7.2
Kanada	8.6	3.0	Norveç	9.0	2.1
Orta Afrika C.	10.5	20.0	Umman	9.3	4.4
Çad	10.1	9.5	Pakistan	12.0	12.8
Şili	147.6	17.5	Papua Y. Gine	8.6	0.4
Kolombiya	22.0	17.1	Paraguay	12.8	15.4
Kongo Halk C.	9.7	4.6	Peru	38.2	20.7
Fildişi Kıyıları	11.5	1.1	Filipinler	14.3	6.7
Danimarka	10.0	0.7	Portekiz	18.8	16.6
Dominik Cum.	10.0	6.7	Ruanda	12.5	10.3
Ekvator	13.2	14.4	Gün. Afrika	11.3	2.8
El Salvador	11.2	11.4	Sierra Leone	13.7	9.5
Etiyopya	9.0	9.6	Singapur	6.6	8.8
Finlandiya	11.2	1.6	Somali	18.8	15.4
Fransa	10.1	2.1	İspanya	14.9	9.1
Gabon	12.0	3.6	Sri Lanka	9.8	7.1
Almanya	5.2	2.5	Sudan	18.7	16.9
Gana	47.8	28.0	İsveç	9.4	2.2
Yunanistan	15.8	14.6	Tanzanya	16.4	9.3
Honduras	8.3	5.8	Tayland	9.8	7.9
Hindistan	8.4	13.1	Togo	11.1	10.3
Endonezya	16.7	9.0	Trinida&Tobag	13.0	4.2
İran	14.3	12.9	Tunus	6.9	4.9
İrlanda	14.5	5.8	Türkiye	33.6	15.3
İtalya	14.7	12.4	Uganda	34.3	24.8
Jamaika	17.0	4.7	İngiltere	13.2	1.7
Japonya	8.2	8.3	A.B.D.	7.9	2.3
Ürdün	10.7	20.9	Venezuela	9.2	5.7
Kenya	12.7	4.5	Zaire	42.8	15.5
Kuveyt	8.9	2.6	Zambiya	11.5	2.6
Lesato	0.1	2.4	Zimbabve	8.3	4.0
Malezya	6.2	7.3			

Kaynak: Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., ss. 538-539.

Tablo 1.7'de en yüksek senyoraj gelirinin 79 ülke içersinde % 47.8'lik enflasyon ile % 28 oranında Gana'ya ait olduğu görülmektedir. İkinci sırada, elde ettiği % 23.9'luk senyoraj oranı ile Meksika gelmesine rağmen, ortalama enflasyon oranı Gana'nın yarısından daha az % 21.2 civarındadır. Tablo 1.7'de senyoraj oranının yüzdelik artışı (kazanım değeri), para tabanında artış oranının (nominal bazda) tüm hükümet gelirlerine oranla kabul edilen nisbi artışıdır²³². Ayrıca tablo da, kendi gelirlerinin % 20 ve üzerinde senyoraj geliri elde eden ülkelerin kendi harcamalarını finanse etmede senyoraj geliri olan güvenini görmek-yorumlamak olanaklıdır. Tabloya dahil edilen ülkelerarası farklı değişkenliklerin ne kadarının sadece ekonomik değişkenlerce açıklanabileceği tartışma konusudur. Bu paradoksa en uygun cevap, farklı eko-dinamik değişkenlere sahip bu ülkelerde, literatürde önerilen yapısal değişkenlerin oluşumunda senyorajla ilgili paralel denkliklerin olabileceğidir²³³. Özetle senyoraj, ekonomik değişkenlere bağlı ülkelerarası farklılıklar göstermektedir ve bu bağımsız değişkenleri Tablo 1.7'deki verileri de gözönüne alarak üç kategoride sınıflamamız olanaklıdır²³⁴:

(a) Öncelikle farklı sektörler bazında, vergi toplama yönetimindeki farklılıkların hesaplanmasına ilişkin GSYH'nın büyüklüğünün sektörel kompozisyonu, bu dinamiklerin değişkenliğinde önemli bir unsurdur. Ör: tarım sektörü vergi toplanmasında oldukça zorluklar ve belirsizliklerle karşılaşılacak bir sektördür ve optimal bir vergileme bazında vergi gelirlerinin azalmasında pozitif bir katsayıya sahiptir. Madencilik ve üretim sektörleri ise, genellikle vergilenmesi

²³² Senyoraj ölçümlerinin temelde bizi aynı tabloya götüren alternatif ölçüm yolları vardır. Belirlediğimiz senyoraj tanımına ek $\Delta H/E$, $\pi H/E$, oluşumları gibi senyoraj ifadelerine de değinilebilir. Buradaki ifadelerde H, yüksek-güçlü parayı; E, toplam hükümet harcamalarını ve Y ise nominal GSMH'yı temsil etmektedir. Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., s. 538.

²³³ Goode, a.g.e., ss. 216-220; Stephen J. Turnovsky, "Macroeconomic Dynamics and Growth in a Monetary Economy", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. X, No. 1, (February 1978), ss. 5-7.

²³⁴ Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., s. 539.

en kolay sektörler olarak görülür ve vergi gelirlerinin düşmesinde negatif bir katsayıya sahiptirler. Ayrıca dış ticaret oranlarının GSMH içinde nisbi değerinin yeri, bir çok gelişmekte olan ülkelerde ihracat ve ithalat ucuz bir vergi tabanı olarak karşımıza çıktığından dolayı vergi gelirleri açısından negatif bir katsayıya sahip olduğu öngörülebilir.

(b) Ayrıca ekonomik gelişmenin iki ayrı ölçümü, bağımsız değişkenlerin değerlerini daha da farklılaştırmaktadır. Bunlardan ilki, sermaye başına GSYH ile olan ölçüm; diğeri ise endüstrileşmiş ülkeler için yapay-model bir değişkenin değerinin "1" veya "0" olarak alınmasıdır. Her iki değişkeninde negatif bir katsayı olarak vergi gelirleri bazında öngörülmesi, teknolojik gelişim açısından zora dayanan bir vergi toplama girişiminin azgelişmiş ülkelerde çok daha fazla etkisizliğine ilişkin olasılığından kaynaklandığı vurgulanabilir.

(c) Son olarak kentleşmenin vergi toplama maliyetleri açısından ele alınması ve bağımsız bir değişken olarak değerlendirilmesi üzerinde durulabilir. Çünkü vergi toplama maliyetleri, genel bir olasılıkla kentlerde kırsal alanlara göre daha küçüktür ve vergi gelirlerinin azalmasında negatif bir katsayı (etkinlik) olarak düşünülebilir. Ancak daha yüksek derecede kentleşme, yeraltı ekonomik faaliyetlerinin artmasıyla sonuçlanabilir ve enflasyon vergisi olgusunun daha hızlı işlemesi-kullanılmasını cesaretlendirebilir ki, bu durumda kentleşmenin ölçümüne ilişkin değişken katsayısının pozitif olduğu görülecektir²³⁵.

Senyorajın, hızlı kentleşmenin yoğun yaşandığı ve kamu sektörünün bu duruma ilişkin ekonomideki konumunu yansıtan farklı bir görüntüsünü, gelişmekte olan bazı Asya ülkelerinde de değişik bir açıdan izlemek olanaklıdır. Ondört gelişmekte olan bu Asya ülkesinde kamu sektörüne oranla yerli kredinin yüzdesel değeri olarak ve ticari bankaların aktiflerinin bir yüzdesi açısından merkez bankası aktifleri, senyorajın oransal konumunun anlaşılması yönünden çarpıcıdır.

²³⁵ Ibid.

Tablo 1.8.**Gelişmekte Olan Bazı Asya Ülkelerinde Senyoraj - 1977**

Ülke	Kamu Sektörüne İlişkin Yerli (iç) Kredinin Bir Yüzdesi Olarak	Ticari Banka Aktiflerinin Bir Yüzdesi Olarak Merkez Bankası Aktifleri
Bengaldeş	70	56
Burma	81	n.a.
Hong Kong	n.a.	n.a.
Hindistan	41	54
Endonezya	-6	91
Kore	13	42
Malezya	12	42
Nepal	60	121
Pakistan	48	61
Filipinler	20	37
Singapur	-92	57
Sri Lanka	42	119
Tayvan	9	33
Tayland	20	31

Kaynak: Maxwell J. Fry "Money, Interest and Banking in Economic Development", 2 nd ed., London: The Johns Hopkins University Press, 1989, s. 401.

Tablo 1.9.**Seçilen Bazı Ülkelerde Senyoraj - 1975-1985***

Ülke	Senyoraj Olmayan Hükümet Gelirlerinde (%) Olarak	GSYH'nın Bir Yüzdesi Olarak - %
Amerika (U.S.A.)	6.02	1.17
Kanada	6.61	1.26
İngiltere (U.K.)	5.31	1.91
İtalya	28.00	6.60
Fransa	7.19	2.73
Almanya	3.85	1.08
Bolivya**	139.50	5.00
Brezilya	18.36	4.13
Şili	7.48	2.39
Hindistan	14.30	1.81
Kore	10.70	1.84
Meksika	18.70	2.71
Filipinler	7.79	0.99
Tayland	7.06	0.94
Turkey***	24.40	5.09
Venezuela	10.76	3.05
Peru	29.71	4.92
İsrail	24.55	2.99

Kaynak: Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 341.

* Yıllık verilerin dönemsel ortalaması

** Bolivya'ya ilişkin veriler 1977-1985 yıllarını kapsamaktadır.

*** 1982 yılı verileri dahil edilmemiştir.

Senyoraj gelirlerine ilişkin bir başka yaklaşım, senyoraj gelirlerinin GSYH'nın bir oranı olarak 18 ülkenin karşılaştırılması bazında ele alınmasıdır. 1975-1985 dönemine ilişkin bu çalışmada 18 ülke arasındaki fark, senyoraj olmayan hükümet gelirlerinin bir yüzdesi olarak ve GSYH ile olan nisbi karşılaştırmasında özellikle Latin Amerika ülkeleri bazında dikkat çekicidir.

Tablo 1.9'da en yüksek senyoraj oranının diğer ülkelerden farklı oransal yapısı ile Bolivya'da oluştuğunu ve GSYH'nın % 5'ini teşkil ettiğini görmekteyiz. Ancak ilginç ve çarpıcı nokta, GSYH'nın bu oransal değerine yakın bir değerle (% 4.13) Brezilye'da oluşan senyoraj oranının, senyoraj olmayan hükümet gelirlerinin % 18.3'ünü teşkil ettiği görülür, bu durumu Tablo 1.9'da Peru için de söylemek mümkündür. Buna karşın Meksika, Hindistan ve Kore'de bu oransal ilişkinin tersi bir durum söz konusudur denilebilir. Bu farklılıkların açıklanmasında doğrudan ilintili, zemin siyasal-ekonomik dinamikler ve bunlara ilişkin değişkenlikler ile oluşmakta-açıklanmaktadır.

3. Devlet Harcamaları Bazında Senyoraj Gelirleri

Devlet harcamaları miktarının enflasyonist finansmanla ve özellikle de senyoraj gelirleri ile finansa edilen oranı, enflasyonist finansmanın hedeflenmesi ve öncelikle öneminin benimsenmesi bazında, gelişmiş ve gelişmekte olan (veya azgelişmiş) ülkeler arasındaki finansman tercihi politikalarına ilişkin farklılığın ortaya konulması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, özellikle gelişmekte olan ülkelere ilişkin devlet harcamalarının bir yüzdesi olarak senyoraj gelirleri oranlarının yüksekliği, diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça çarpıcıdır. 1971 ve 1990 yılları arasındaki dönemi kapsayan ortalama senyoraj oranlarının devlet harcamaları bazındaki oransal konumunu, Tablo 1.10'da izlemek mümkündür.

Tablo 1.10
Devlet Harcamaları ve GSYH Bazında Senyoraj Gelirleri (1971-1990)

Ülke	GSYH'nin Yüzdesi Olarak Senyoraj	Devlet Harcamalarının Yüzdesi Olarak Senyoraj	Ülke	GSYH'nin Yüzdesi Olarak Senyoraj	Devlet Harcamalarının Yüzdesi Olarak Senyoraj
Yeni Zelanda	0.3810	1.0436	Hindistan	1.7192	11.8175
Danimarka	0.3943	1.0512	Venezuela	1.7948	7.6515
ABD	0.4295	1.9552	Dominik Cum.	1.8561	11.6631
Kanada	0.4371	2.0144	Morocco	1.8887	5.9533
Kuveyt	0.4610	1.2196	Etopya	1.9988	8.5599
İngiltere	0.4737	1.2800	Singapur	2.0098	9.1736
Belçika	0.4910	1.0187	İspanya	2.0267	7.5584
Rwanda	0.5262	n.a.	Lesotho	2.1606	5.1142
Hollanda	0.5352	1.0184	Tanzanya	2.1641	8.2810
Fransa	0.5520	1.3863	Pakistan	2.1722	11.4778
Norveç	0.5630	1.4598	Ekvator	2.1725	15.8076
Gabon	0.5756	1.5615	Mauritius	2.1757	8.7001
Finlandiya	0.5966	2.1217	Paraguay	2.2438	21.6222
İsviçre	0.6189	6.7397	Kolombiya	2.3178	17.5651
Avustralya	0.6271	2.5722	İceland	2.3250	38.3515
Kamerun	0.6376	3.3825	Jamaika	2.3427	n.a.
Güney Afrika	0.6535	2.5281	İtalya	2.3572	7.4229
Katar	0.6536	n.a.	Uganda	2.3754	21.6516
Almanya	0.6869	2.3539	Romanya	2.4491	6.5803
Avusturya	0.6940	1.8944	Togo	2.7308	7.7544
İsveç	0.7234	1.9301	Brezilya	3.0394	13.7132
Burundi	0.8524	6.1174	Yunanistan	3.1291	10.5149
Macaristan	0.8994	5.2043	Zaire	3.2641	10.6499
Kongo	0.9026	n.a.	Ghana	3.3136	22.0139
Nijerya	0.9037	n.a.	Kosta Rika	3.3337	15.0873
Zimbabwi	0.9442	2.7438	Zambia	3.5082	10.4253
Japonya	0.9585	5.6200	Sierra Leone	3.5618	16.5434
Kenya	0.9837	3.9985	Türkiye	3.5821	15.2030
Tayland	1.0872	6.3018	Uruguay	3.7044	15.1053
Trinidad & Tobago	1.1148	3.0989	Meksika	3.7207	18.9687
Moritanya	1.1524	n.a.	Burma	3.7268	24.9233
Barbados	1.1924	3.7201	Bolivya	3.8067	19.7555
Merkezi Afrika Cum.	1.1961	n.a.	Portugal	4.0034	10.0712
Filipinler	1.2251	8.9611	Sudan	4.4325	n.a.
Tunus	1.3418	4.0607	İran	4.6616	15.0880
Endonesya	1.3908	6.8590	Ürdün	4.9885	12.1835
Cote d'Ivoire	1.4156	n.a.	Peru	4.9935	28.2328
İrlanda	1.5178	3.4922	Mısır	5.4170	12.1084
Sri Lanka	1.5179	4.9710	Polonya	6.9379	n.a.
El Salvador	1.5259	10.8938	Malta	7.5743	18.3596
Nepal	1.5343	10.0539	Nikaragua	7.8601	23.7008
Botswana	1.5484	4.4003	Arjantin	9.7299	62.0003
Kore	1.5690	9.6979	Şili	10.3001	32.5765
Nijerya	1.5728	11.1197	Yugoslavya	11.8731	148.9518
Malezya	1.5749	5.2696	İsrail	14.8424	22.2781

Kaynak: Reid W. Click, "Seigniorage in a Cross Section of Countries", Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 30, No. 2, (May 1998), s. 155

n.a. : Bilgi mevcut değil.

B. ENFLASYON GELİRLERİ VE SİYASAL-EKONOMİK DEĞİŞKENLİK İLİŞKİSİ

Enflasyon sürecine ilişkin enflasyon gelirlerinin ülkelerarası global ölçekte farklılık arzeden yapısı, ilgili ülkelerdeki vergi yapısının gelişimindeki farklılık kadar ekonomik yapısının ve siyasal sistemindeki özelliklerin farklılaşmasına bağlıdır. Diğer bir yaklaşımla, ülkeye özgü vergi sisteminin işleyen yapısındaki etkinsizlik (veya yetersizlik), ilgili ülkenin hükümetinin harcamalarını finanse etmede vergi gelirlerinin toplanmasına ilişkin zorlayıcı bir politik çerçeve çizmesine gerekçe olabilir veya hükümet, enflasyon süreciyle örtüşen dönemde polarize olmuş sosyo-ekonomik yapısı ile artan mali açıklarının kapatılmasında enflasyon vergisi ve senyoraj gelirleri ikamesine gidebilir ki; şüphesiz ekonomik değişkenlerin artan dengesiz yapısı bu gelirlerin artmasında pozitif bir katsayı etkinliğinde ortaya çıkmaktadır²³⁶.

Enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin ülkelerarası farklılıklarında etkin öncelikli değişkenlerin başında, ilgili ülkelere ilişkin kamu sektörünün artan büyüklüğü ve enflasyon arasındaki siyasal-ekonomik bağıntı gelmektedir. Ör. OECD ülkeleri kapsamında GSMH ölçümlerini belirleyen kamu ve özel sektör bileşenlerinin göreceli ekonomik değişkenliği Latin Amerika ülkelerine göre farklılık göstermekte ve özellikle bu politik-ekonomik farklılık Amerika, Almanya, Belçika, Avusturya ve İspanya gibi ülkeler bazında kişisel gelirin, sosyal güvenlik harcamalarının, cari hükümet harcamaları ve vergi gelirlerinin GSMH içindeki nisbi değeri açısından kamu sektörünün enflasyon ölçeğinde fırsat maliyetini etkilemektedir²³⁷.

²³⁶ Cukierman, Edwards and Tabellini, ss. 537-538.

²³⁷ Alan T. Peacock and Martin Ricketts, "The Growth of Public Sector and Inflation" in Fred Hirsch and John H. Goldthorpe (eds.), **The Political Economy of Inflation**, London: Martin Robertson, 1978, ss. 121-123; Ben Lockwood, Apostolis Philippopoulos and Andy

Enflasyonist süreçte adaptatif beklentilerin ilgili her ülkenin-siyasal ve ekonomik-konjonktürel yapısıyla şekillendiği düşünüldüğünde, enflasyon vergisi ve senyorajın nisbi değerini belirleyen reel balansların bu beklentilerin altında veya üstünde oluşu, mali bir dengenin bu değişkenlerden nasıl etkilenebileceğini de gündeme getirir²³⁸ ve diğer yandan finansal denge beklentilerinin politik denge beklentilerini belirlemedeki bağımsız rolünü de ortaya çıkarır²³⁹. Siyasal değişkenliğin özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası finansal beklentileri nasıl biçimlendirdiğini ve reel balansların adaptatif beklentilerden daha yüksek çıkması sonucu rasyonel beklentiler bazında doğru bir zamanlama ile bunun ülkenin politik yapısıyla bir ülkenin mali geleceğine yönelik nasıl uyumlaştırıldığını, o yılların Almanya'sında görmek mümkündür²⁴⁰.

Ülkelerarası siyasal-ekonomik değişkenliğin bu ülkelerdeki enflasyon (veya hiperenflasyon) dönemine ilişkin hükümet gelirlerini etkileyen yapısal değişiklikler ile olan ifadesi, özellikle Latin Amerika ülkeleri bazında daha da çarpıcı bir görünüme dönüşmektedir. Diğer bir anlatımla, ülkelerin ilgili dönemde yaşadığı enflasyonist süreç, bu dönemle ilişkili gelirleri o dönemle örtüşen-uygulanan siyasal ve mali güvenirlik çözümlerinin etkinliği nisbetinde biçimlendirmekte, dolayısı ile kamu sektörü gelirleri GSYH'nın bir oranı olarak farklılaşmakta, bu farklılık enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin GSYH içindeki payını da doğrudan etkilemektedir²⁴¹. Bu açıdan Latin Amerika ülkeleri gibi enflasyon (veya

Snell, "Fiscal Policy, Public Dept Stabilisation and Politics: Theory and UK Evidence, *The Economics Journal*, Vol. 106, No. 437, (July 1996), s. 894.

²³⁸ Marcus Miller and Lei Zhang, "Hyperinflation and Stabilization: Cagan Revisited", *The Economic Journal*, Vol. 107, No. 441, (March 1997), ss. 452-453.

²³⁹ Cagan, a.g.m., ss. 55-57; Steven B. Webb, "Government Debt and Inflationary Expectations as Determinants of The Money Supply in Germany" in Forne H. Cagie (ed.), *Major Inflation in History*, Hants: Edward Elgar Ltd., 1991, s. 526.

²⁴⁰ Steven B. Webb, "Fiscal News and Inflation Expectations in Germany After World War I", *Journal of Economic History*, Vol. 46, No. 3, (September 1986), ss. 769-780.

²⁴¹ Bruton, a.g.e., ss. 162-163; Turnovsky, a.g.m., ss. 1-10; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", ss. 86-87; Cagan, a.g.m., s. 82; Goode, a.g.e., ss. 226-228.

hiperenflasyon) oluşumları ile karşılaşan ülkeler, aynı dönemde örtüşen siyasal-ekonomik dinamiklerin yapısal-süregelen farklılıklarının yönlendirmesi ile oldukça farklılaşmışlardır²⁴².

Tablo 1.9'da üç Latin Amerika ülkesindeki enflasyon oranına bağlı senyoraj ve GSYH ile oransal farklılıklarında etkin olan siyasal-ekonomik değişkenlerin; kentleşme, sanayileşme, tarım sektörünün GSYH içindeki konumu, sermaye başına GSYH, madencilik ve üretim sektörlerinin GSMH'nın yaratılmasında oransal değeri ve dış ticaret ile oluştuğunu görmekteyiz²⁴³. Bu değişkenlerin yanısıra bu farklılıkta etkin olan bir başka iki önemli unsur, ülkelerin farklı vergi yapısı ve reformu ile sahip oldukları mali politikalarıdır. Ülkeler açısından mali bir politikanın farklılaşması ve değişkenliği, o ülkenin hükümet harcamalarının kompozisyonu ve seviyesi ile vergi oranlarının seçimindeki farklılığın bir sonucudur. Bu açıdan ilgili ülkenin politik kurumsallaşmanın başarısına ilişkin öncelikli sonucu, yapısal vergi politikasının (tax-structure policy), vergilenebilir kapasitenin (taxable capacity) ve vergi gayretinin (tax effort) duyarlılığı-etkinliği ile belirlenmektedir ki; bu noktada vergi politikasının sadece bağımsız bir değişken olarak değil, kalkınma politikasının diğer yönleriyle ve diğer değişkenler ile gözönüne alınması gereği de ortaya çıkmaktadır²⁴⁴.

²⁴² Ör. Arjantin için süregelen ekonomik dinamikler bazında diğer Latin Amerika ülkelerinden çok daha farklı bir yaklaşım ve etkinlik çerçevesinde yüksek faiz oranları özellikle kısa dönemde enflasyonist primlerin düşürülmesinde ve istikrar programlarının oluşturulmasında anahtar bir unsur olarak kullanılmış (1985-1990), bu durum kamuya ulusal paranın kullanılması konusunda cesaret vermiş ve dolarizasyona bağlı senyoraj kayıplarını azaltarak yurt içinde GSYH ilişkin oranını yükseltmiştir. Bu istikrar programı çerçevesinde siyasal-ekonomik değişkenlerin yönlendirilmesi: a) Ulusal paranın sürekli bir değerlemesine ilişkin parasal rezervlerin dengeli bir artışı ve faiz oranlarının hedeflenen düzeyde tutulması, b) İstikrar programı sonuna ilişkin hedef faiz oranının saptanması ile gerçekleşmiştir. Guillermo A. Calvo and Carlos A. Vegh, "Fighting Inflation with High Interest Rates: The Small Open Economy under Flexible Prices", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 27, No. 1, (February 1995), ss. 49-63.

²⁴³ Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., s. 540.

²⁴⁴ Musgrave and Musgrave, a.g.e., s. 747.

Tablo 1.11.
Arjantin, Bolivya ve Brezilya'da Vergi Gelirleri,
Senyoraj (GSYH %) ve Enflasyon

Ülke	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
ARJANTİN*							
Enflasyon %	159	101	104	165	344	627	672
Kamu Sektörü Gelirleri (GSYH'nın % si olarak)	29	31	32	28	29	31	32
Senyoraj (GSYH'nın % si olarak)	5.9	4.8	3.5	7.8	8.6	7.1	6.5
BOLİVYA							
Enflasyon %	20	47	29	133	269	1.281	11.750
Merkezi Hükümet Gelirleri (GSYH'nın % si olarak)	9.4	9.6	9.4	4.6	2.6	2.6	1.3
Senyoraj (GSYH'nın % si olarak)	1.1	3.2	1.6	12.1	10.0	15.9	8.8
BREZİLYA							
Enflasyon %	53	83	106	98	142	197	227
Hükümet Gelirleri Toplamı (GSYH'nın % si olarak)	28	28	31	34	32	30	33
Senyoraj (GSYH'nın % si olarak)	3.3	2.0	2.0	2.1	2.0	2.7	2.7

Kaynak: Kiguel and Liviatan, a.g.m., s. 279.

* Arjantin için banka rezervleri üzerindeki net faiz ödemeleri senyoraj kavramına ilişkin daha iyi yaklaşımlar verdiği için, parasal taban yerine M1 Parasal Göstergesi (Dolaşımdaki Para + Vadesiz Mevduat + Merkez Bankasındaki Mevduat) kullanılmıştır.

Siyasal-ekonomik değişkenlerin farklılaştığı bu tip ülkelerde vergi reformlarının geçirdiği evrim, bu değişkenlerin zaman ve ülke kaynaklarının yönlendirilmesindeki etkinliği bazında saptanan maliye politikasının kapsamına da doğrudan etki etmiş ve maliye politikasının finansal hedeflere yönelik, diğer siyasal-ekonomik değişkenlerle uyumlu, daha hızlı bir araç olarak algılanması ile son bulmuştur²⁴⁵. Siyasal ve ekonomik değişkenliğin hızlı olduğu ülkelerde enflasyon vergisi ve senyorajın farklılaşmasını dolaylı olarak etkileyen vergi yapısı, vergi politikası ve reformları bu açıdan bakıldığında, hükümetin geleceğine yönelik finansal politikaların ne şekilde hesaba katılması gerektiği üzerine

²⁴⁵ Engen and Skinner, a.g.m., ss. 618-621.

kurulmuş stratejik unsurlar ile belirlenmektedir²⁴⁶. Diğer belirleyici değişkenlerle bağıntılı vergi politikasının özellikle gelir vergileri bazında optimal oluşumu, eşit kazançlar ile daha yüksek marjinal vergi oranları arasında bir denge kurulmasını bu açıdan zorunlu görmüştür²⁴⁷.

Enflasyon gelirlerinin farklılaşmasında politik değişkenliği tanımlayan unsurların özetle aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür²⁴⁸:

a) Hükümet değişikliğinin dönemsel sıklığı ve hükümet değişikliğinin oluşumunda yasal çerçevenin tutarlılığına kamuoyunun duyarlılığı ve tepkisi

b) Ekonomik Performans²⁴⁹:

1. GSYH'nın yıllık büyüme oranına aynı yıla ilişkin enflasyonun değer olarak yakınlık oranı veya eşitliği,
2. Son iki yıl ve cari yıl içerisindeki özel tüketimdeki kümülatif artış oranına, aynı yıla ilişkin ekonomik büyümenin yakınlık oranı veya eşitliği.

²⁴⁶ Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., s. 541.

²⁴⁷ James Alm, "What is an Optimal Tax System", *National Tax Journal*, Vol. XLIX, No. 1, (March 1996), s. 120.

²⁴⁸ Cukierman, Edwards and Tabellini, a.g.m., s. 546.

²⁴⁹ Ekonomik performansın açıklanmasında öncelikle ekonomik yaklaşımların ve makroekonomik değerlerin belirlenmesinin yanında, bu değerlere ilişkin sosyo-politik bir yaklaşımda öncelikli değerlerin şekillenmesine olan etkisi yönünde incelenmesi gereği de doğmaktadır. Ekonomik performansın sosyo-ekonomik bir çerçevede gelir, tüketim, tasarruflar, para arzı, faiz oranları, istihdam ve yatırımlar gibi unsurlar ile belirlenmesi, ülkelerarası ekonomik farklılıkların saptanması açısından anahtar değişkenleri de ortaya koymaktadır. Whiteley, a.g.e., ss. 90-91; Graham C. Hockley, *Public Finance*, 2nd ed., Norfolk: Lowe and Brydone Ltd., 1979, s. 398.

c) Siyasal Olaylar:

1. Sosyal ayaklanmalar ve şiddet ayaklanmalarının sayı olarak miktarı ve denklığı,
2. Siyasi-mali zora dayalı yaptırım,
3. Yürütmeye ilişkin siyasi-ekonomik ayarlama-uyum politikaları ve ticari işlemler döngüsü²⁵⁰,
4. Hükümetlerin bir önceki hükümete göre değişim süresi ve sıklığı,
5. Hükümetin siyasi kurum ve güç odaklarının değiştirilmesine ilişkin başarısız (veya sonuçsuz) faaliyet ve çabaları.

d) Yapısal Değişiklikler ve Kamu Sektörünün Gelişmesi²⁵¹:

1. Cari para değeri sabit kabul edildiğinde, sermaye başına yaratılan GSYH,
2. Demokrasi ve demokratik kurumsallaşma²⁵²,
3. Seçimler ve katılımcı demokrasinin etkinliği²⁵³,
4. Kamuoyunun (çoğunluk olarak) destekçisi hükümetin yapısal değişikliklerdeki etkinliği ve kamuoyu duyarlılığı.

Enflasyon gelirlerinin ülkelerarası farklı yapısı bu ülkelere özgü ekonomik büyümeye olan etkilerini de ekonomik değişkenler bazında farklılaştırmıştır. Her ülkenin farklı parasal mali politikası, farklı ekonomik dönüşüm hızı ve sermaye başına verimi, enflasyonist finansmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini

²⁵⁰ Brittan, a.g.m., ss. 168-169.

²⁵¹ Peacock and Ricketts, a.g.m., ss. 122-123.

²⁵² Brittan, a.g.m., ss. 164-168.

²⁵³ C.B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford: Oxford University Press, 1977, ss. 93-96; George S. Alogoskoufis, Ben Lockwood and Apostalis Philippopoulos, "Wage Inflation, Electoral Uncertainty and The Exchange Rate Regime: Theory and UK Evidence", *The Economic Journal*, Vol. 102, No. 415, (November 1992), ss. 1379-1382.

belirleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerarası enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin değişik çerçevelerde karşılaştırılan, farklılık arzeden yapısının o ülkenin büyüme kapasitesi, ekonomik süreç ve yapısıyla doğrudan ilişkili olması, ekonomik büyümeye de enflasyon gelirlerinin aynı dönüşüm çerçevesinde etkilerinin irdelenmesini bir monetarist model kapsamında zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan ülkelerarası enflasyon gelirlerinin farklılaşması nedeninin her ülkenin kendine özgü değişkenler ile açıklanması, diğer bir anlamda, her ülkeye göre farklılık gösteren enflasyonist finansmanın o ülkenin ekonomik gelişimine olan etkisini gündeme getirmektedir.

C. ENFLASYONİST FİNANSMANIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ VE ÜLKELERARASI FARKLILIK

Uluslararası enflasyon vergisi ve senyoraj farklılıklarının, her ülkenin kendine özgü para arzı (M), parasal gelirin dolaşım hızı (V)²⁵⁴, fiyat seviyesi (P) ve sermaye başına verim/çıktı (Y) değişkenleri ile belirlendiğini ve aynı zamanda bunların ekonomik büyümenin yapısal değişkenleri olduğuna kısacası değinmiştik. Ekonomik gelişmeye ilişkin bu değişkenlerin eşitliğini, Mundell'in (1965) çalışmasına dayanarak²⁵⁵;

$$M \cdot V = P \cdot Y \quad (1.40)$$

şeklinde yazabiliriz. Eşitliğimizi öngörülen zaman içersinde ele aldığımızda, yani zaman (t) ile ilişkilendirdiğimizde;

²⁵⁴ Parasal gelirin dolaşım hızı $M \cdot V = P \cdot Q$ eşitliğinden, $V = (P \cdot Q) / M$ şeklinde ifade edilebilir. Eşitlikteki Q, sermayeye ilişkin çıktı/verimi ifade etmektedir. Paranın gelir hızı (V), aynı zamanda GSMH'nın bir oranıdır. Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 240; McCulloch, a.g.e., s. 31; Cafer Unay, **Ekonomik Konjonktür**, 5. b., Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1996, s. 178.

²⁵⁵ Mundell, a.g.m., s. 98.

$$\frac{1}{V} \frac{dV}{dt} = \pi + \lambda - p \quad (1.41)$$

eşitliğini bulabiliriz ki, burada enflasyon oranını $\pi = (1/P)(dP/dt)$ olarak; ekonomik büyüme oranını $\lambda = (1/Y)(dY/dt)$ ve parasal büyüme oranını (nominal) $P = (1/M)(dM/dt)$ şeklinde daha önceki çalışmalara dayanarak ortaya koyuyoruz²⁵⁶. Sermaye ve verim arasındaki ilişkiyi ise;

$$Y = \emptyset K \quad (1.42)$$

olarak ifade ettiğimizde $\emptyset$, sermaye verimliliğini; K ise sermaye stokunu belirlemektedir ve biz burada sermaye verimliliğini ($\emptyset$) sabit kabul ederek son eşitliğimizi 't' zamanına göre tekrar yazdığımızda;

$$\frac{dY}{dt} = \emptyset \frac{dK}{dt} \quad (1.43)$$

eşitliğine ulaşabiliriz²⁵⁷. Bu aşamadan itibaren hükümetin tüm yatırımlarının merkez bankası tarafından finanse edildiğini ve diğer tüm yatırımları gözardı ettiğini varsayalım²⁵⁸. Bu kapsamda hükümete ait yatırımların reel değeri;

$$\frac{G}{P} = \frac{1}{P} \frac{dR}{dt} = \frac{dK}{dt} \quad (1.44)$$

²⁵⁶ Cagan, a.g.m., ss. 33-35; Aizenman, a.g.m., ss. 63-64; Marty, "Growth and The Welfare Cost of Inflationary Finance", s. 71; Rodney L. Jacobs, "Hyperinflation and the Supply of Money", in Forest H. Capie (ed.), **Major Inflation in History**, Hants: Edward Elgar, 1991, s. 567.

²⁵⁷ Johnson, a.g.m., s. 642.

²⁵⁸ Hükümete ait yatırımların reel değeri açısından diğer yatırımların gözardı edilmesinden kastedilen, özel yatırımların sıfır olduğu ve enflasyondan etkilenmediğidir. Ancak kamu yatırımlarında olsa, kredi ile finanse edildiklerinde özel yatırımların hesabından -kısmen de olsa- finanse edilebileceklerini gözden kaçırmamak gerekir.

eşitliği ile ifade edilebilir ki bu eşitlikte R, banka rezervlerini; G ise hükümet yatırımlarını ifade etmektedir. Para arzı ve banka rezervleri arasındaki ilişki;

$$R = rM \quad (1.45)$$

olduğunda r, eğer insanların cebindeki para gözönüne alınmaz ise oldukça küçük (kesirsel-fraksiyonel) rezerv oranını ifade etmektedir. Bu son eşitliğin ilgili zamana göre farklılaştırılması;

$$\frac{dR}{dt} = r \frac{dM}{dt} \quad (1.46)$$

şeklinde yazılabilir ve bu eşitliğin $(G/P) = (1/P)(dR/dt) = (dK/dt)$ eşitliğimiz içinde ifadesi ile,

$$\frac{dK}{dt} = r \frac{1}{P} \frac{dM}{dt} \quad (1.47)$$

eşitliğine ulaşabiliriz ki, son aşamada yazdığımız bu denklemi daha önceki $dY/dt = \emptyset (dK/dt)$ denklemimizin çerçevesi ile birlikte tekrar ifade ettiğimizde:

$$\frac{dY}{dt} = r \emptyset \frac{1}{P} \frac{dM}{dt} \quad (1.48)$$

eşitliği yazılabilir. Denklemimizin her iki tarafını verim (Y) ile böldüğümüzde;

$$\frac{1}{Y} \frac{dY}{dt} = r \emptyset \frac{1}{PY} \frac{dM}{dt} = r \emptyset \left(\frac{1}{M} \frac{dM}{dt} \right) \frac{M}{PY} \quad (1.49)$$

eşitliğini elde ederiz ki, denklemimizin her tarafındaki oransal oluşum aynı zamanda bize parasal büyüme (nominal) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir²⁵⁹ ve bu ilişkiyi ilk önce yazdığımız eşitliği hatırlayarak;

²⁵⁹ Parasal büyüme (nominal) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide optimum öngörülen enflasyon oranı $\pi^* = -P/(1+p)$ şeklinde ifade edilmektedir. Kimbrough, a.g.m., s. 135.

$$\lambda = \frac{r\emptyset}{V} P \quad (1.50)$$

şeklinde de yazmamız olanaklıdır. Daha önceki denklemlerde yer alan ifadelerden λ , ekonomik büyüme oranını; $\emptyset$, sermaye verimliliğini; r , baz oranda rezerv oranını; V , gelir hızını ve P ise parasal büyüme oranını (nominal) ifade ettiğini hatırlayarak, gelir hızını sabit kabul ettiğimiz de daha önceki $(1/V)(dV/dt) = \pi + \lambda - P$ denkleminizi;

$$\pi = P - \lambda \quad (1.51)$$

şeklinde yazabiliriz²⁶⁰ ve bunun daha önceki $\lambda = (r\emptyset/V) P$ denklemi ile birlikte ifadesinde;

$$\pi = \left(1 - \frac{r\emptyset}{V}\right) P \quad (1.52)$$

veya

$$\pi = \left(\frac{V}{r\emptyset} - 1\right) \lambda \quad (1.53)$$

şeklinde yazımı oluşturulabilir. Yukarıda ifadesine çalıştığımız bu denklemler zinciri, enflasyon oranının parasal büyüme/artış oranına olan ilişkisi ile açıklarının finanse edilmesiyle teşvik edilen ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiyi vermektedir.

Yukarıdaki denklemlerin ulaştığı noktadaki sonuçların ifade ettiği anlam, sermaye malları üzerindeki banka rezervlerinin birimlerine ilişkin hükümet harcamalarıyla ilgili zaman aralığını gözönünde tutarak ve gelire oranla arzu edilen para oranı olarak, $1/V$ 'nin ifadesiyle açıklanabilir. Ücretlerin sabit olduğu bir ekonomik çerçevede bu aynı şekilde kesirsel (fractional) rezerv oranları (r) sermaye oluşumu ve dolayısı ile de $r\emptyset$ 'nin birimleri ile ilişkili çıktı/verim de bir artış

²⁶⁰ Cathcart, a.g.m., s. 179.

manasına da gelmektedir. Ancak bir birim çıktı/verimdeki artış, $1/V$ kadar bir oransal para talebindeki artışı da oluşturacaktır. Çünkü ' $r\emptyset$ ' birimlerinin çıktı/verimdeki sağladığı artış, $r\emptyset/V$ birimlerinin oransal değeri kadar para talebini de arttıracak, dolayısıyla nominal para miktarındaki artışın güdülediği hükümetin enflasyon vergisi ve senyoraj beklentisine ilişkin eğilimi artacaktır. Bu arada fraksiyonel rezerv oranına (r) ilişkin banka rezervlerindeki artış, para arzını da 1 birim kadar arttıracaktır. Bu noktadan ücretlerin sabit olduğu bir yapıda para talebi, $r\emptyset/V$ birimleri kadar yükselirken para arzı da 1 birim kadar artacaktır. Bu demektir ki, $r\emptyset/V$ 'nin 1'den daha büyük veya daha küçük olma durumuna göre para arzı veya talebinde bir artış/fazlalık oluşacak ve açıkların finanse edilmesi, her ülkenin kendi ekonomik konjonktürel yapısı ile de bağıntılı V_r durumuna göre²⁶¹ enflasyonist veya deflasyonist olacaktır²⁶².

Ancak konuya güncel pratik yapısı çerçevesinde yaklaşıldığında ekonomik kamu açıklarının finanse edilmesi daima enflasyonisttir. Paranın gelir hızı (V) çok değişkenli bir birimdir ve hem sermayenin verimliliği ($\emptyset$), hem de fraksiyonel rezerv oranı (r) aynı birlikteliğin parçaları/kesirleridirler. Gerçekte $r\emptyset/V$ oranı,

²⁶¹ $V \geq r\emptyset$, oluşumunun anlamsal ifadesi gelir hızının, sermaye verimliliğinin ve fraksiyonel rezerv oranına ilişkin ürün/sonuçtan daha küçük veya büyük olup olmaması olarak belirtilebilir.

²⁶² Her ülkenin ekonomik konjontürüne ilişkin farklılık konjonktürel yapıdaki enflasyon beklentilerinin oluşumunu da doğal olarak farklı kılmış, hatta bu beklentilerin etkinliğinin ölçüsünün ortaya konulmasında farklı, tartışılır modellerin şekillenmesine de yol açmıştır. Ülkelerarası adaptatif-rasyonel beklentilerin farklılaşmasına ilişkin verilerin sınanması açısından parasal gelir hızının (V) ilgili dönem içersinde fiyat seviyelerine olan etkisinin rasyonel beklentiler modeli içersindeki sunumu, $P = M + V \cdot (Y - Y^*) - Y^*$ şeklinde ifade edilmektedir. Parasal gelir hızının (V) ve öngörülen verimin (Y^*) sabit oranlarda kabul edildiği ekonomik bir yapıda ise, konjonktürel döneme ilişkin ücret $P = C_0 + m \cdot d(Y - Y^*)$ durumuyla oluşmaktadır. Eşitlikteki C_0 , sabit parasal gelir hızı oranını; m , para arzındaki büyüme oranını ve d , verim/çıktı açığının türevini ifade etmektedir. $V \geq r\emptyset$ oluşumunun enflasyonist olup-olmadığı, döneme ilişkin fiyat seviyesi (P) ve diğer değişkenler ile pozitif oranlıdır. Edward M. Gramlich, "Models of Inflation Expectations Formation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 15, No. 2, (May 1983), s. 159.

sermaye stoklarının banka rezervlerinin oranına olan değerden daha fazla bir şey değildir. Ekonomik kamu açıklarının finansmanın daima enflasyonist bir süreçle sonuçlanması, paranın gelir hızının (V), $r\emptyset$ değerinden daha büyük olması sonucudur. Sabit ücret seviyelerinde bile her ülkenin kendine özgü paranın gelir hızına ilişkin farklılık, farklı enflasyonist sonuçlar vermiş; ekonomik büyümeye sermaye oranlarındaki verimliliğin farklılaştırılması ölçüsünde farklı etkiler yaratmış ve tüm bunlarla bağıntılı artan parasal genişlemenin hükümete aktardığı ek satın alma gücü ile kamu yatırımlarının finansmanı sağlanırken, aynı enflasyonist süreçte para tutmanın fırsat maliyetine ilişkin hükümete reel değer aktarımı ile enflasyon vergisi geliri elde edilmiştir.

Ülkelerarası enflasyonist finansman farklılığının bir çok açıdan öngörülen fiyat artışları bazında (Tablo 1.6) değerlendirilmesinin yanısıra, paranın gelir hızı ve konjontürel yapıdaki sermaye verimliliği ile banka rezervleri çerçevesinde de değerlendirilmesi gereği bu açıdan dikkat çekicidir. Uluslararası enflasyon gelirlerinin karşılaştırılmasında enflasyon oranını belirleyen değişkenlerin her ülkeye özgü farklılığının irdelenmesi zorunluluğu bu noktadan doğmakta, öngörülen enflasyon oranının saptanması ve bu saptamaya ilişkin enflasyonist gelir beklentisinin nisbi değeri de, ilgili ülkeye ilişkin yine bu değişkenler ile ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE AÇIKLARI, BÜTÇENİN MONETİZASYONU VE ENFLASYONİST FİNANSMAN

I. KAMU BÜTÇESİ BİLEŞENLERİ VE BÜTÇE AÇIKLARI

A. BÜTÇE AÇIĞINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

1. Bütçe Açığı Kavramı

Gelişmekte olan ülkeler bazında güncel açıdan en önemli sorunlardan bir tanesi (ve belki de birincisi), artan kamu harcamalarının finansmanının yetersizliği ve sistematik çarpıklığından doğan bütçe açığı sorunudur. Özellikle kamu borçları birikiminin birincil nedeni olarak gösterilen bütçe açıkları, oransal artışıyla, kamu borçlarının GSMH'ya olan payının da artmasına yol açmıştır. Özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bütçe açıklarının ağırlığı, bu ülkelerde vergiler yerine, kamu giderlerine ilişkin finansmanın borçlanma yoluyla karşılanması kapsamında daha da belirginleşmektedir¹. Diğer bir yaklaşım ile bütçe açıklarının artan oranı, kamu borçlarının daha da artmasına neden olabilmektedir ve hükümet bütçesindeki açığın büyüklüğü, mali politikanın merkezi hükümet bazındaki önemi ile doğrudan ilişkilidir².

Hükümet bütçesini oluşturan bütçe bileşenlerinin yapısal özelliği bütçe açıklarının ve bunun finansmanının istihdam, enflasyon ve ekonomik büyümeyle

¹ Robert Eisner, "Budget Deficits: Problems of Measurement", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 1, New York: The MacMillan Press, 1992, s. 246.

² Helen B. O'bannon and David E. Bond, **Money and Banking-Theory, Policy and Institutions**, New York: Harper and Row, 1975, s. 446; M.H. Peston, "Budgetary Policy", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 1, New York: The MacMillan Press, 1992, s. 244.

olan doğrudan ilişkisini gündeme getirmektedir. Hükümetin mali politikası, bütçe açıklarının nasıl finanse edileceğine bağlı olarak tasarrufları, yatırımları, refah ve gelir dağılımını etkileyebilir, hükümet harcamaları ve gelirlerinin toplam talep üzerindeki etkisini kendi hedefi doğrultusunda yönlendirebilir³.

Kamu sektörü harcamalarının, kamu gelirlerinden göreceli azlığı ve artan Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG), bütçe açıklarındaki oransal (GSMH'ya oranla) açığı en belirgin hale getiren öğeler durumundadır. Ancak bütçe açığı kavramının daha iyi anlaşılması, bütçe açığının etkilerine ilişkin yaklaşımların bu çerçevede incelenmesini gerekli kılmaktadır.

a. Keynesyen Yaklaşım

Klasik anlamda Keynesyen model, kişilerin cari kullanılabilir gelirlerini tüketme eğiliminde olduklarını varsayarak, geçici bir vergi azalması ve bunun sonucu olarak toplam talepte ani ve miktar olarak önemli bir etkinin oluşacağı esasına dayanmaktadır. Diğer bir deyişle bütçe açıkları, tüketimi ve milli geliri teşvik ettiği için, tasarruf ve sermaye birikimi üzerinde olumsuz, ters yönlü bir etki oluşmayacaktır. Ekonomide para arzı sabit ise, özel yatırımlar faiz oranlarının yükselmesi ile düşecektir⁴. Bu, hem milli gelirin azalması ve hem de Keynesyen çarpan etkisinin dışlama etkisi ile (crowding-out) ile dengelenmesi demektir⁵.

³ O'bannon and Bond, s. 453; Cedric Sanford, **Economics of Public Finance**, 4 th ed., Oxford: Pergamon Press, 1992, ss. 318-321; James M. Buchanan, "The Balanced Budget Amendment: Clarifying The Arguments", **Public Choice**, Vol. 90, No. 1-4 (March 1997), ss. 134-135; Kim-Heng Tan, "Can Budget Deficit Improve Welfare in Both The Short Run and Long Run?", **The Economic Record**, Vol. 73, No. 220 (March 1997), ss. 16-21.

⁴ Bu durumda, mevcut bütçe açığının kapatılmasında hükümetin kişi ve firmalardan yaptığı borçlanmalarla bunu gerçekleştirme yoluna gittiği görülmektedir.

⁵ G.K. Shaw, **Keynesian Economics: The Permanent Revolution**, Hants: Edward Elgar, 1988, ss. 48-52; B. Greenwald and J.E. Stiglitz, "Keynesian, New Keynesian and New Classical Economics", **Oxford Economic Papers**, Vol. 39, No. 1 (March 1987), ss. 120-132.

Keynesyen görüş, neo-klasik görüşten bu noktada ayrılmakta ve bütçe açıkları olgusunun özel yatırımlar üzerinde olumsuz bir dışlama etkisi yaratmayacağı görüşünü savunmaktadır⁶. Bu yaklaşım çerçevesinde bütçe açığının arttırdığı toplam talep aynı zamanda özel yatırımların kârlılığını arttırmakta, elde edilen faiz oranı daha yüksek bir yatırım düzeyine olanak sağlamaktadır. Özetle bütçe açıkları, faiz oranlarının yükselmesine rağmen toplam yatırım ve tasarrufları teşvik edici bir rol üstlenmektedir⁷. Ekonomideki eksik istihdam koşullarının varlığında bile, -ters/negatif bir para politikası uygulanmadığı sürece- nominal bütçe açığı olgusu hem reel, hem de nominal bazda talebi tam istihdam düzeyine kadar yükseltebilmekte ve talepteki bu artış, tüketimi arttırmasının yanı sıra tüketimdeki artış nedeni ile yatırımların kârlılığına pozitif etkisinden ötürü faiz oranlarındaki artışa rağmen dışlama etkisi oluşmamaktadır⁸. Ancak bu noktada, tam istihdama ulaşıldığında fiyatlar genel düzeyinin arttığını da gözardı etmememiz gerekir. Bu durumda enflasyon vergisi açısından konuya yaklaşıldığında, reel bütçe açıklarının aynı dönemde yaratılan milli gelirdeki artış oranına eşit durumu, enflasyonist bir vurgunun artışını değil, sadece nominal enflasyon değerinin artışını gündeme getirmektedir. Bu açıdan Keynesgil bir görüş çerçevesinde bütçe açığı kavramı, ekonomideki eksik istihdam ve kişilerin parasal likiditelerinin sınırlı olduğu yaklaşımları ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

⁶ Robert Eisner, "Budget Deficit: Rhetoric and Reality", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, No. 2 (Spring 1989), ss. 90-93; Bill Gerrard, "Keynes's General Theory: Interpreting The Interpretations", *The Economic Journal*, Vol. 101, No. 405 (March 1991), ss. 276-287.

⁷ John J. Klein, *Money and The Economy* 4 th ed., New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1978, ss. 560-563; G.C. Harcourt, "Kahn and Keynes and The Making of The General Theory", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 18, No. 1 (February 1994), ss. 16-17; Allin Cottrell, "Post-Keynesian Monetary Economics", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 18, No. 6, (December 1994), s. 599; Korkut A. Ertürk, "From The Treatise to The General Theory: The Transformation of Keynes's Theory of Investment in Working Capital", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 22, No. 2, (March 1998), ss. 173-185.

⁸ Roy J. Rotheim, "Keynes and The Marjinalist Theory of Distribution", *Journal of Post Keynesyen Economics*, Vol. 20, No. 3, (Spring 1998), s. 374.

b. Neo-klasik Yaklaşım

Keynesci yaklaşıma önemli bir alternatif, bütçe açıkları bazında neo-klasik yaklaşımdır denilebilir. Neo-klasik çerçevede kişilere ait tüketimin zamana bağlı bir optimizasyon sorunu kabul edilmesiyle, dolayısı ile kişilerin bu bazda yaşamlarının sınırlı olduğu ve tüm zamanlarda dengeli bir piyasa yapısının varlığı kabul edilir⁹. Geleceğe yönelik tüketim hesapları, bütçe açıkları ve açıkların finansmanını gelecek nesiller üzerine yönlendirmektedir.

Neo-klasik yaklaşımda, tam istihdamda olan ekonomi içersinde tüketim marjının doğal biçimiyle artışını kabul ederek faiz oranlarının da sermaye piyasasını dengeye getirmek için artışı kaçınılmazdır. Bu bazda oluşabilecek sürekli bir bütçe açığı -keynesci görüşün aksine- özel sermaye birikimini olumsuz etkileyecek, yani dışlayacaktır. Ancak dışlama etkisinin önemsenmediği kapalı bir ekonomide bütçe açığı sermaye birikimini geciktirerek, ekonomiyi kişi başına daha az sermaye birikimi ve daha düşük milli gelirin var olduğu bir konuma götürecektir. Açık bir ekonomide ise, bütçe açıklarının temel göstergelerinden olan cari dış ticaret açığı dış borçları da arttırarak, ülkedeki kişi ve firmalara ait kullanılabilir geliri düşürerek geleceğe yönelik borç ve faiz ödemeleri yükünü daha da arttıracaktır¹⁰.

Neo-klasik görüş içersinde yurt içi yükselen faiz oranları bütçe açıklarına bağlı olarak arttığında, yurt dışı fonların ilgili ülkeye akmasına neden olmakta; ilgili

⁹ Özellikle Ricardian bir görüşte tüketim eğilimindeki kişilerin sınırlı bir yaşam standartına sahip olmaları, Keynesci görüşten ayrıldığı temel noktalardan kabul edilir. Tam istihdam yaklaşımı ise, yine Neo-klasik görüşün Keynesci yaklaşımdan temelde ayrıldığı olgudur. Bkz. Robert J. Barro, "The Ricardian Approach to Budget Deficit", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, No. 2, (Spring 1989), ss. 37-54; Robert J. Barro, "Are Government Bonds Net Wealth", *Journal of Political Economy*, Vol. 82, No. 4 (November-December 1974), ss. 1095-1118.

¹⁰ B. Douglas Bernheim, "A Neoclassical Perspective on Budget Deficit", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, No. 2, (Spring 1989), ss. 57-59.

dış ülkede eğer esnek döviz kuru sistemi uygulanıyorsa, yurt dışı sermayenin ülke parasını aşırı değerlemesi sonucu o ülkenin dış piyasalarda kendi ürünleri açısından rekabetini azaltmakta ve bu ülkenin döviz rezervlerini son derece olumsuz etkileyerek bütçe bazında bir dış ödemeler krizi tablosu oluşturmaktadır¹¹. Bu yaklaşım içerisinde eğer kamu harcamaları sabit tutulursa, geçici bütçe açıklarının vergilerin azalması veya daha düşük marjinal vergi oranları anlamına geleceğini de gözardı etmemiz gerekir.

c. Ricardian Yaklaşım

Bütçe açığı kavramının açıklık kazandırılmasında alternatif bir diğer yaklaşım, 19. yy. İngiliz ekonomisti Daviz Ricardonun görüşleridir. Bütçe açıklarına ilişkin Ricardo'nun temel görüşü, ekonomik bir yapıdaki her bir ekonomik birim tüketim ve tasarruf eğilimlerini belirlerken, tüm yaşam süresince gelirlerini de gözönüne alınmasıdır. Yani bütçe açıklarının borçlanma ile olan ilişkisi, kişilerin yaşam boyunca ödedikleri vergilerin yalnızca yeniden dağılım sürecinin bir parçası olarak kabul görmesi ve bu ekonomik birimlerin açığı kapatmak için cari tüketimlerini kısırarak, geleceğe yönelik daha fazla oluşacak vergi yükleri için tasarruf yapmaları yönünde olmaktadır¹². Kamu harcama düzeyinin sabit, piyasa yapısı ve sermaye yapılanması ve dönüşümünün kusursuz, kişilerin akılcı ve ileri görüşlü olduğu esasına dayanan bu yaklaşıma göre, tüm vergilerde de aslında götürü kabul edilmektedir. Bu açıdan kamu harcamaları (faiz ödemeleri de dahil), vergi gelirleri ve kamu borçlarının toplamına eşittir ve dolayısı ile de kamu harcamalarının reel değeri sabit kaldıkça, vergilerin reel değeride değişmemiş olacaktır. Kamu harcamaları ve vergi dışı gelirler sabit

¹¹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 336.

¹² Tasarrufların artmasının en belirgin etkisi faiz oranlarının artmamasıdır ki, bu aynı zamanda özel yatırımların dışlanmaması ile de sonuçlanacaktır. Cebula, Killingsworth and Belton, Jr., a.g.m., s. 176.

varsayıldığında, bütçe açığının reel etkisiyle cari vergilerin reel değerindeki azalma, gelecekteki vergi değerlerindeki aynı reel artışla dengelenebilecek ve bu aynı zamanda kişilerin talebini vergi beklentilerine göre belirleyecektir¹³.

Cari vergiler yerine borçlanmaya başvurma, toplam talebi etkilemeyecek ve Ricardo denkliği esasına göre, bütçe açığı ve vergilemenin ekonomi üzerindeki korelasyon etkisi aynı olacaktır¹⁴. Ricardian yaklaşıma göre cari bütçe açığı anlamındaki kamu tasarruflarındaki azalma, özel tasarruflar düzeyindeki bir artışla dengelenerek, ulusal bazda bir tasarruf azalması olmayacağı görüşü ile tam örtüşüdür. Ekonomik yapının durumu ve oluşumu açısından örneğin, kapalı bir ekonomide reel tasarruf düzeyi değişmediği için, reel faiz oranları da ulusal tasarruf ve yatırım talebi arasındaki dengeyi oluşturmak için yükselmeyecek, dolayısı ile yatırımlar üzerinde olumsuz bir etkinin olmamasının yanısıra, kamu borçlanmasının yükü bütçe üzerinde negatif bir etki oluşturmayacaktır. Açık bir ekonomide de bütçe açısından cari ödemeler dengesinde olumsuz bir etki, arzulanan özel tasarrufların yurt dışından borçlanmayı önleyebileceği ve bütçe bazında ödemeler bilançosu açığına neden olmayacağından oluşmayabilecektir.

Bütçe açığının kavram olarak üç farklı açıdan ele alınması, -bütçe açıklarının ekonomik etkilerinin öncelik kazanmasını yukarıda ele aldığımız bazında detaylandırılmasının yanısıra- kavramın özüne ilişkin daha kapsamlı bir yaklaşımın sağlanmasını da amaçlamıştır. Bu açıdan bütçe açığı kavramının ilgili zaman dilimindeki oluşumu, o süreçteki ekonomik konjonktürün dinamikleri ile doğrudan ilintilidir ve aynı süreçteki mali politikanın amaçları ile bir uyum içindedir. Bu kapsamda, bütçe açıklarının ve buna bağlı borç birikiminin özetle iki amaca hizmet ettiği söylenebilir: **a)** Gelirin yeniden dağılımını zamana bağlı olarak gerçekleştirmesi yönünde etkin bir aracı rolündedir. **b)** Kamu malları ve

¹³ Barro, "The Ricardian Approach to Budget Deficit", ss. 37-39.

¹⁴ Barro, ss. 39-54.

hizmetlerinin provizyonu ile doğrudan ilintili; vergi kayıplarının ve negatif mali etkilerinin minimuma çekilmesinde doğrudan etkilidir¹⁵. Bütçe açığı kavramının ekonomik konjunktürdeki durumunun ve içeriğinin anlaşılması çabası, enflasyonist bir ortamda vergi sistemi ve bütçe açığı ilişkisinin, aynı süreçteki fiyatlar genel düzeyi ile birlikteliği kapsamında irdelenmesini de önemli kılmaktadır¹⁶.

2. Bütçe Açıkları, Enflasyon ve Fiyatlar Genel Düzeyi İlişkisi

Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olduğu ve cari bütçe açığının olduğu genel bir yapıda bu açıkların süregelmesi ve/veya açıkların finansmanı, temelde üç biçimde ortaya çıkar. Hükümet kamudan borçlanır, döviz rezervlerini tüketerek dış ödemeler dengesi açığını kapatmaya çalışır veya para basarak özellikle iç borçlarını ödeme yoluna gider ve iç borçların reel değerindeki düşme ile borçların amortizasyonunu -ve enflasyon vergisini- hedefler¹⁷. Bu kapsamda ortaya çıkan enflasyon ve kamu açıkları karşılıklı etkileşim halindedirler ve kamu açıkları enflasyonun artması yönünde etki ederken, enflasyon ise, kamu harcamalarının artış oranını vergi gelirlerinin artış oranından fazla olması durumunu yarattığı ve bu süreci hızlandırdığı için kamu açıklarının oransal değerini (GSMH'ya oranla) yükseltmektedir¹⁸.

¹⁵ Alberto Alesina and Guido Tabellini, "A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt", *The Review of Economic Studies*, Vol. 57, No. 3, (July 1990), s. 403.

¹⁶ Rudiger Dornbusch and Stanly Fischer "**Macroeconomics**", New York: Mc-Graw-Hill Book Co., 1979, s. 451; Nanak Kakwani, "Taxation in an Inflationary Economy: A Note, *The Economic Record*, Vol. 54, No. 145, (April 1978), ss. 140-142.

¹⁷ Sachs and Larrain B. a.g.e., s. 249; Nii Kwaku Sowa, "Fiscal Deficits, Output Growth and Inflation Targets in Ghana", *World Development*, Vol. 22, No. 8, (August 1994), s. 1106; Michael Bleaney, "Why Do So Many Attempts to Stop High Inflation Fail", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 22, No. 2, (1995), ss. 127-128.

¹⁸ Bijan B. Aghevli and Mohsin S. Khan, "Government Deficits and The Inflationary Process in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, Vol. 23, No. 3, (September 1978), ss. 383-416.

Enflasyonist süreçteki bütçe açıkları, aynı süreçteki vergi toplanmasına ilişkin gecikmeler ve göreceli fiyat artışlarının reel değerlerdeki meydana getirdiği sapmalar ile daha da hızlanmakta; mali yıl sonu açıkları bir sonraki yıl cari açıkların finansmanını ipotek altına alarak cari açıkların devrinden doğan açıkların katlanarak büyümesine yol açmaktadır¹⁹.

Bütçe açıklarından birinci derecede etkilenen artan kamu borçlarının varlığı, ekonomideki reel faiz oranlarını, reel ücret düzeyini ve döviz kurunun oluşumu ve işleyişini oldukça önemli ölçüde etkilemektedir. Ekonomik yapıda bu durumun en belirgin özelliği, borçların faiz ve anapara ödemeleri aşamasında oluşan fiyatların, uzun dönemdeki değerlerinden oldukça farklı biçimde ortaya çıkmaları durumudur. Dış ticaret fazlasının dış borç servisine yönlendirilmesi aşamasında eğer dış ticaret fazlası düşük değerlendirilmiş döviz kuru yoluyla yaratılmışsa, bu kâr gerçek anlamda borç sorunu giderildiğinde oluşacak uzun dönem döviz denge kurundan daha düşük olacak ve ülkenin özellikle yatırım bütçesi açıkları yönünden önemli etkiler yaratabilecektir. Bu durum, örneğin uzun dönem dengesi bazında kârlı sayılabilecek yatırımların, şimdiki döviz denge oranları kapsamında kârlı olmaması gibi bir durumu ortaya çıkaracaktır. Gelişmekte olan ülkelerin yatırım bütçeleri bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmektedirler²⁰.

¹⁹ Tanzi, "Inflation, Lags in Collection, and The Real Value of Tax Revenue", ss. 164-165.

²⁰ Ülkemizde özellikle 1970'lerin sonlarında, devletin ekonomik girişimciliği bazında yatırım bütçeleri, düşük reel faizler ve aşırı değerlendirilmiş döviz kuru nedeniyle büyüme eğilimine girmiş, ancak 1980'lerde büyük kamu borçlarından kaynaklanan çok yüksek reel faiz oranları ve düşük değerlendirilmiş döviz kurları nedeniyle önemli oranda azalmıştır. Ziya Öniş, "Stabilization and Growth in a Semi-Industrial Economy: An Evaluation of The Recent Turkish Experiment, 1977-1984, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 13, No. 1-2, (1986), ss. 10-15; Cevat Karataş, "Public Economic Enterprises in Turkey: Reform Proposals, Pricing and Investment Policies", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 13, No. 1-2, (1986), s. 136.

Hükümetin iç ve dış borç yükünün borç servisi kapasitesinin ötesine sıçradığı bir durumun olduğu kapsamda, hükümet döviz stoklarını tüketmenin yanısıra, para basımıyla da enflasyonu tahrik eder duruma gelecektir. Diğer bir deyişle hükümet, genişleyen bir mali politika ile toplam talebi arttırmış ve bütçe açıklarının monetizasyonunu sağlamıştır²¹. Kamu harcamalarının vergi gelirleri ile değilde para arzındaki artış ile finansmanı, reel gelirlerin sabit düzeyde tutulması amacıyla ekstra ücret artışlarını da gündeme getirmiş ve hızlanan parasal büyüme, bütçe açıklarının artmasını bir kısır döngü içine itmiştir²². Ancak bütçe açıklarının enflasyonu para arzındaki artış ile yükseltmesinin yanında, enflasyonun bir hiperenfalyona dönüşmesi, Cagan'a göre sadece enflasyon oranının tahmin edilmesi ve öngörülen enflasyon oranının belirlenmesinde ekonomik dinamiklerin ve araçların sistematik bir hata yaptıklarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan geniş bütçe açıklarının hiperenflasyona varan enflasyonist yükselişlerinin olabilirliği, her zaman kabul görmemektedir²³.

Bütçe açıkları ve yüksek enflasyonun birlikte süregeldiği Latin Amerika ülkelerinde, özellikle 1980'li yıllar süresince süreklilik gösteren bütçe açıklarının merkez bankası tarafından monetizasyonu ve buna bağlı para arzındaki artış, bu ülkelerde, ilgili süreç içerisinde ağır bir dış borç yükünün oluşması ile sonuçlanmıştır. Dış borç yükünün varlığı, monetizasyondan daha çok hem borçlanma ile bütçe açıklarının finansmanına bir sınır getirmiş, hem de bunun

²¹ William J. Baumol and Alan S. Blinder, "Economics, Principles and Policy, 4 the ed., New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1991, ss. 307-309; Stuart London and Bradford G. Reid, "Government Deficits and Money Growth", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. LXXII, No. 3 (August 1990), s. 383.

²² Walter Eltis, "The Interconnection Between Public Expenditure and Inflation in Britain", *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 2, (May 1983), ss. 291-292.

²³ Miguel A. Kiguel, "Budget Deficits, Stability and The Monetary Dynamics of Hyperinflation", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 21, No. 2, (May 1989), s. 149.

dolaylı etkisi çerçevesinde bütçe açıklarının genişlemesine bu dinamiklere bağlı bir limit de getirmiştir ki, ayrıca bu olgu, diğer bir görünümüyle, az gelişmiş ülkelerin optimal bir ödemeler dengesi stratejisi hedeflerinin özgün gerekçelerinden biri olarak da kabul edilmektedir²⁴.

Enflasyon, bütçe açıkları yönünden hükümet gelirleri ve harcamalarını değişik biçimlerde etkiler. Bu yaklaşımın daha realistlik olan noktası, bütçe bileşenlerinin her birinin enflasyonist süreçten farklı duyarlılıkla etkilenmeleridir. Diğer bir deyişle bu etkileşimin farklılığı, ilgili ülkenin siyasal koşul ve kurumsallaşmasına, sendikal güçlerine ve ücret-maaşların enflasyonist sürece indekslenme kural ve koşullarına göre oluşmaktadır. Özellikle enflasyonist bir süreçte bütçe açıklarının artmasında faiz ödemelerinin artan ağırlığı ve faiz ödemelerinin artan-öngörülen enflasyon oranında nominal bazda yükselişi, enflasyona oranla gelir girdileri nispetinde uyumlaştırılmamış bütçenin açıklarının daha da büyümesine yol açmaktadır²⁵. Bu açıdan bütçe üzerindeki faiz yükü, oransal değerine göre bütçe bileşenleri üzerinde, enflasyonist süreçte pozitif ve/veya negatif bir katsayı etkisi gösterebilmektedir²⁶.

²⁴ Sachs and Larrain B., loc cit.; Milton Ame Iyoha, "The Optimal Balance-of-Payments Strategy of a Less Developed Country", **The Economic Record**, Vol. 49, No. 126, (June 1973), ss. 270-272.

²⁵ Enflasyonist bir yapıda faiz ödemelerinin artışı/büyümesi, **Fisher** etkisi olarak ifadelendirilir ve öngörülen enflasyon oranı nispetinde faiz oranlarının nominal bir artışı, enflasyonun olmadığı bir çevredeki reel parasal-nakit değerlerinin reel bazda korunması amacıyla gerekli görülür. Hükümet tarafından yapay bir müdahale olmadıkça, öngörülen enflasyon oranı yükselirken nominal faiz oranlarının artışı iç dinamiklerin dengede olduğu bir yapıda kaçınılmazdır. Öncelikle yurtiçi kamu borçlarının GSYH'ya oranının önemli büyüklükte olduğu ekonomik bir yapıda öngörülen enflasyon oranındaki bir artış, bütçe bazında nominal faiz harcamalarının oldukça dramatik ve hızlı bir artışına neden olabilir. Bkz. Crowder and Hoffman, a.g.m., ss. 115-116; David H. Pyle and Stephen J. Turnovsky, "The Dynamics of Government Policy in An Inflationary Economy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. VIII, No. 4, (November 1976), s. 432.

²⁶ Peter S. Spiro, "The Exclusive Effect of Fiscal Deficits on Interest Rates", **IMF Staff Papers**, Vol. 34, No. 2, (June 1987), ss. 400-403.

Enflasyonist bir yapıda nominal faiz ödemelerindeki artış, reel anlamda satın alma gücünün hükümetten borç alacaklısı kamuya aktarımını ifade etmez. Reel faiz oranları değişmediği sürece, bu süreç içerisinde enflasyon oranındaki şok bir öngörülmeyle artış, hem kamunun, hem de hükümetin alacakları ve harcamalarının reel değerini düşürerek nominal faiz oranlarının üzerinde bir oluşum gösterebilir. Ayrıca enflasyon oranının artışı, ülke içerisindeki fiyat seviyelerine ilişkin değişikliklerle orantılı, dış borçların ulusal para olarak değerinde yarattığı bir artışla da bütçe açıklarını etkilemektedir. Çünkü borç stoklarının reel değerinde bir değişme söz konusu olmamakta ve faiz ödemeleri yurt içi fiyat seviyeleri ile aynı oranda artmaktadır. Ancak GSYH'ya oranla faiz ödemelerinin reel değerinde de bir sapma söz konusu olmamaktadır. Özet bir anlatımla bütçe açıkları, enflasyon ve fiyatlar genel düzeyi ilişkisini, şu üç fonksiyonel yapıda toplamak olanaklıdır²⁷. 1) Enflasyon oranı ve bu orana duyarlı göreceli fiyat değişiklikleri. 2) Yurt içi kamu borçlarının büyüklüğü ve GSYH'ya oranı. 3) Dış borçlara ilişkin borç değerinin yerli borçlar bazındaki reel değeri kapsamında, toplam kamu borçlarının kompozisyonu ve bileşenleri. Bütün kamu borçlarını yabancı bir ülkenin parası biriminde ele alan ülkeler için (dolarizasyon) kamu mali açıklarının GSYH'ya oranı, enflasyon oranından etkilenmeyecek veya çok az etkilenecektir. Buna karşılık dalgalı faiz biçimine ilişkin ulusal borçlardaki durumda ise, mali açıkların yapısı ve büyüklüğü, enflasyon oranı ile kendi kamu borçlarının seviyesine bağlıdır.

Bütçe açıklarının, enflasyonist bir ortamda borçlanma ile olan finansmanında borç araçlarının diğer bazı çeşitlerinin varlığı, mali açıklar üzerindeki enflasyonun etkilerinin farklı yorumlanışlarını da gündeme getirmektedir. Bu noktada en çarpıcı borç araçlarından biri, hükümet lehine

²⁷ Vito Tanzi, Mario I. Blejer and Mario O. Teijeiro, "Inflation and The Measurement of Fiscal Deficit", *IMF Staff Papers*, Vol. 34, No. 4, (December 1987), s. 717.

sayılan uzun vadeli sabit faiz tahvilleridir. Nominal faiz tahvilleri, satıldıkları zamanda öngörülmeleyen bir enflasyon patlamasından etkilenmeyecek; fakat faiz ödemeleri ve mali açıkların GSYH'ya oranla değeri, düşme eğilimi gösterecektir. Buna karşılık uzun vadeli borç aracı sayıdıklarından dolayı bunların amortizasyonu, yeni piyasa sürülen bono ve tahviller ile finanse edilmek zorunda kalacaktır²⁸. Bu durum, hükümeti öngörülen enflasyon oranı artışını yansıtan daha yüksek faiz oranlarına taşıyacaktır.

Enflasyon oranı (π), GSYH, kamu borçları stoku (S_n) ve 'n' zamanında " D_n " olarak mali açıkların birbiriyle olan bağıntısını, eşitlik düzeyinde şöyle ifade etmemiz olanaklıdır²⁹.

$$\frac{D_n}{GSYH_n} = \frac{S_0}{GSYH_0} \left(\frac{\pi}{1 + \pi} \right) \quad (2.1)$$

Bu eşitlikte D_n , "n" zaman diliminde mali açığı; S_0 , ilgili dönemin dönem başındaki kamu borçları stokunu; $GSYH_0$ ise dönem başı ve $GSYH_n$ 'de "n" zamanındaki Gayri Safi Yurt içi Hasılayı ifade etmektedir. Eşitlikten de görüldüğü gibi ilgili sürece ilişkin mali açığın GSYH'ya oranı, dönem başındaki borç stoklarının GSYH'ya olan oransal değeriyle ve ilgili dönemdeki enflasyon oranı ile pozitif ilişkilidir. Ancak bütçe açıklarının oluşumundaki bütçe bileşenlerinin yapısı, hem bütçe açıklarının değişik yapı ve bileşenler yönünde sınıflandırılıp çeşitlendirilmesini, hem de bunlara ilişkin bütçe açığı ölçümlerinin farklılığını gündeme getirmiştir.

²⁸ Tanzi, Blejer and Teijeiro, s. 718.

²⁹ Tanzi, Blejer and Teijeiro, s. 733.

3. Bütçe Açıklarının Sınıflandırılması

a. Geleneksel Kamu Ekonomisi Açığı

Geleneksel (conventional) mali açıklar, faiz harcamaları da dahil hükümetin toplam nakit harcamalarının aynı dönemdeki hükümet gelirleri ile arasındaki farkı ifade etmekte, ancak hükümet gelirlerine vergi ve vergi dışı gelirler dahil iken, toplam nakit harcamalarına toplam nakit alımlar ve kamu borç stoklarının ödenmemiş miktarları üzerindeki amortizasyon ödemeleri dahil olmamaktadır. Bu kapsamda geleneksel mali açık kavramı, merkez bankasından doğrudan borçlanmada dahil, hükümet tarafından oluşturulan net borçlanma ile örtüşen boşluğu yansıtmaktadır. Hükümetin cari gelirleri, borçlanma süreci hariç, gelirin elde edildiği ve hükümete dönemsel gelirin kazandırıldığı dönemin bir ürünü olmaktadır. Geleneksel açık kavramı çerçevesinde mali açıklar, merkez bankasının tam olarak para politikası amaçları doğrultusu dışında ve borç monetizasyonunun derecesi ile hükümetin ödenmemiş iç borçlarından bağımsız olarak oluşmaktadır³⁰.

Geleneksel açık, diğer bir yönden hükümetin toplam talebe ilişkin katılımı olarak da oluşturulur. Bu durumun diğer bir alternatifi özel, sektörün dışlama etkisi (crowding-out) ile olan ilişkisinin ölçümü olabilir. Bu yaklaşım içerisinde amortizasyon ödemeleri, diğer farklı hükümet giderlerine eklenmez ve temel varsayım olarak da bu amortizasyonlar bunları elde edenler için de gelir olarak görülmeyecektir³¹. Geleneksel kamu açıklarının ölçümünde hükümetin muhasebe standartlarından yoksun olduğu bir durum, bu açıkların tanımının oldukça iyi bir biçimde ortaya konulmasını da güçleştirmekte ve ülkelerarası geleneksel açıkların karşılaştırılmasına ilişkin doğrudan bir karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır.

³⁰ Tanzi, Blejer and Teijeiro, ss. 714-715.

³¹ Tanzi, Blejer and Teijeiro, s. 719.

Geleneksel kamu açıkları açısından bu değişkenler, iki ana bazda nitelendirilebilir³². a) Ülkelerarası finans kalemleri, hükümet gelirleri ve giderleri arasındaki farkın ve bunlara ilişkin bütçe bileşenlerinin farklı yapısı. b) Bütçeye ilişkin kaynakların ve kullanımlarının ölçümünde, her ülkeye göre farklılık gösteren konjonktürün özgünlüğü.

Geleneksel bütçe açığı yaklaşımı hükümetin toplam açığı olarak da ifade edilebilir ve hükümetin GSYH'na oranla artan bu açığı, gelecekteki kamu borçlarının ödenmesi konusunda hükümetin toplam talep fonksiyonunun da önemli belirleyicisidir. Bu çerçevede hükümetin bütçe açığı, geleneksel (conventional) bir yaklaşımla, nominal hükümet harcamaları ile -ki bu harcamalara faiz ödemelerinin reel miktarı da dahildir- vergi ve vergi dışı gelirleri arasındaki ilişki ile ortaya çıkmakta; bu ilişkiden ortaya çıkan fark, bütçe açığı olarak hükümetin yatırım ve cari harcamalar bazında talep fonksiyonunu biçimlendirmektedir³³. Hükümetin mali açığını yukarıdaki ifadeler çerçevesinde şu şekilde ifadelendirmek mümkündür³⁴.

$$D_G = G + I - T \quad (2.2)$$

Bu eşitlikteki D_G , hükümetin mali açıklarını ifade ederken, G , nominal hükümet harcamalarını; I ³⁵, parasal düzeltim ve reel uyumlaştırmayı; T ise vergi ve vergi olmayan cari hükümet gelirini ifade etmektedir. Gelişmekte olan bir

³² Mario I. Blejer and Adrienne Cheasty, "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXIX, No. 4, (December 1991), s. 1646.

³³ Raja J. Chelliah, "Significance of Alternative Concepts of Budgets Deficit", *IMF Staff Papers*, Vol. 20, No. 3, (November 1973), ss. 742-745.

³⁴ Tanzi, Blejer and Teijeiro, a.g.m., s. 721.

³⁵ I , ifadesi alternatif olarak enflasyon indeksli borçların nominal değerlerinde oluşan artışı da ifade etmektedir ve böyle bir artışın, açıkların belirlenmesindeki harcamalar ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülür.

ekonomide özel sektörün sahip olduğu net balanslar (D_p) da, hükümetin mali açıkları ile toplandığında cari hesap açığına (CA) ulaşılmaktadır³⁶:

$$CA = D_G + D_P \quad (2.3)$$

Kamu bütçesindeki faiz ödemelerinin ağırlıkta olarak neden olduğu kamu sektör açıklarındaki bir artış parasal tabanda bir artışı (nominal) gündeme getirdiği gibi, yurt içi borçlanmanın da net değer olarak artmasına neden olacaktır:

$$D_G = F_G + \Delta M^s + \Delta B^s \quad (2.4)$$

Eşitlik (2.4)'deki ifadelendirmede F_G , kamu sektörünün yurt dışından borçlandığı miktarı; ΔB^s ise hükümetin yurt içinden ulusal para türünden borçlanmasındaki net yükselişi ifade etmekte ve ΔM^s , parasal tabandaki nominal artışı belirtmektedir. Denkleminin sağ tarafı, mali açıkların finanse edilmesindeki alternatifleri özetlerken, sol taraftaki D_G ifadesi, geleneksel (conventional) olarak ölçülen/belirlenen mali açıkları ifadelendirmektedir. Aynı yaklaşımdan hareketle özel sektöre ilişkin net mali dengenin (D_p) oluşumunu;

$$D_P = F_P - \Delta M^D + \Delta B^D \quad (2.5)$$

şeklinde yazabiliriz. Eşitlik (2.5)'deki F_P özel sektörün finansmanında kullandığı yabancı kaynağı; ΔM^D , özel sektörün tuttuğu net para balanslarındaki artışı ve ΔB^D ise devlet tahvili ve bono olarak bulundurulmuş değerlerdeki artışı belirtmektedir. Denkleminiz (2.5), özel sektörün sahip olduğu net taşınabilir değerlerindeki değişikliklerle, mali açığın ölçüsünün belirlenmesindeki durumu ortaya koymaktadır. Bütçe açığının finanse edilmesinde hem özel sektör, hem de

³⁶ Enflasyonist bir ortamda özel sektör dengesinin $D_p = 0$ olduğu bir yapıda cari hesap açığı, hükümetin mali açıklarına eşit olur ($CA = D_G$). Ancak enflasyonun olmadığı şartlarda özel sektöre ait mali dengenin az ya da çok dengede kaldığı (en azından kısa dönemde) öngörülür.

kamu sektörü için -geleneksel bir yaklaşım çerçevesinde- ülke dışından borçlanmanın olmadığı, yani $F_G = F_p = 0$ olduğu bir durumda yeni eşitliğimizi, bir önceki (2.5) eşitliğimiz bazında yazdığımızda cari hesap açığı (CA) aşağıdaki gibi oluşturulabilir³⁷:

$$CA = D_G - \Delta M^D + \Delta B^D \quad (2.6)$$

Denklem (2.6)'dan da anlaşılacağı gibi geleneksel (conventional) olarak tanımlanan değişiklikler cari hesap bütünü, hükümet bonoları ve para talebindeki değişikliklerle -aynı bazda/yönde karşılaşılmadığı sürece- etkiler durumdadır. Geleneksel bütçe açığı yaklaşımı doğrultusunda bütçe açığının finansmanında nominal para artışının olmadığı, yani $\Delta M^D = 0$ olduğu bir durumda cari hesap açığını (CA), $D_G = G + I - T$ denklemi ile olan birlikte ifadesinde;

$$CA = (G - T) + (I - \Delta B^D) \quad (2.7)$$

şeklinde yazabiliriz. Geleneksel (conventional) bütçe açığı kavramı çerçevesinde ifade etmeye çalıştığımız yapıda, yüksek enflasyon oranları ile çok yüksek geleneksel mali açıklar arasında empirik bir doğru orantılı ilişkiden söz edilebilir. Bununla birlikte, mali açıkların büyüklüğü ile cari hesap açıklarının büyüklükleri (GSYH'ya olan oransal değerleri açısından) arasında oldukça az bir bağıntı (correlation) gözükmemektedir³⁸.

b. Cari Hesap Açığı: Kamu Tasarrufları ve Yatırım Bütçesi

Daha öncede değinildiği gibi geleneksel (conventional) açık, kamu yatırımları ve kamu tasarrufları arasındaki farklılığı ölçerek, bütçe bileşenlerinin -gelir ve harcamalar yönünde- bu bazda farklılaşmasını öngörüyordu. Cari hesap

³⁷ Tanzi, Blejer and Teijeiro, s. 722.

³⁸ Ibid.

açığı ise, sermaye giderleri ve mal satışları gibi sermaye gelirlerini gözönüne almamaktadır. Bu durumda cari hesap açığı, sermaye gelirleri ve harcamaları dışında kalan farklılığı ifade etmektedir. Ayrıca cari açık, faiz gelirlerine mahsus bir değer olarak karşımıza çıkmakta ve buna neden olarak da, özel firmaların muhasebe süreci ile kamu sektörü sermaye bütçelemeşi karşılaştırıldığında kamu sektörü aleyhine oluşan bir eksiklik/kusur gösterilmektedir³⁹. Özellikle de kavramsal bir yaklaşımla cari hesap ve sermaye hesap sistemi üzerinde bir ayrıma gidildiğinde, cari hesap üzerindeki açık kavramının realiteye daha uygun olduğu görülecektir. Çünkü, sermaye hesapları üzerindeki satın alımlara ilişkin harcamalardaki her bir artış, hükümet mallarının net pozisyonunu değiştirmeyecek ve yeni borç, yeni bir hükümet malı ile uyumlu ve denk duruma getirilecektir⁴⁰.

Cari hesap açığı, hükümetin yatırım harcamaları ve sermaye gelirleri arasındaki tasarruf edilen fark olması açısından gelişmekte olan ülkelerde özellikle artan ölçüde kullanılmasına rağmen, kendi hesaplamalarına ilişkin bazı eksiklikleri de söz konusudur⁴¹. Bunlardan ilki, hükümet açısından diğer ulusal hesapların bileşenleri ile karşılaştırmalarda veya özel sektör hesaplarının normlarına göre hükümet hesaplarının değerlendirmesinde öncelikle faydalı olmasına karşılık, kamu sektörüne ilişkin hesapların diğer sektörler ve temel girişim faaliyetleri hesaplarından çok daha detaylı ve bürokratik olmasıdır. İkincisi, yatırımlara ilişkin hesap kavramları, ekonomistlerin istediğinden daha dardır. Örneğin insan sermayesi yatırımı, ekonomik büyümedeki önemine karşın, cari bir gider olarak düşünülür⁴². Üçüncü olarak her yatırım projesinin cari/yatırım

³⁹ Blejer and Cheasty, a.g.m., s. 1651.

⁴⁰ Michael J. Boskin, "Federal Government Deficits: Some Miths and Realities", **American Economic Review**, Vol. 72, No. 2, (May 1982), s. 298.

⁴¹ Blejer and Cheasty, loc. cit.

⁴² Goode, a.g.e., s. 240.

harcamaları ayrımı, siyasal manipölasyonun da etkisiyle ve oldukça farklı yollarla birçok değişik yapılarla sonuçlanabilir ve hükümet tasarruflarının ölçümünü oldukça farklı kılabilir.

Bütçe açıklarının ölçümünde cari hesap açığı yaklaşımının kullanımı, öncelikle yapısal problemlerle karşılaşmakta ve özellikle yeni vergi sistemine geçiş sürecinde kısa döneme ilişkin gelir kayıpları oluşmaktadır. Bu durum, düzenleme programları süresi boyunca hükümet tasarruflarını düşürmektedir. Ayrıca gayri safi hükümet tasarrufları, bu yaklaşım kapsamında cari hükümet gelirlerinden hükümete ait fiziki aktiflerin aşınma ve yıpranma payları oranının çıkarılması ve ancak kamu işletmelerindeki aşınma-yıpranma paylarına ilişkin oranların eklenmesi ile ortaya çıkar⁴³.

c. Yurtiçi Açık

Kamu sektörü ve dış sektörler arasında sermaye ve ticaret akışı, ülkeden ülkeye oldukça büyük farklılıklar göstermekte ve mevcut geleneksel açık bazında yurtiçi ekonomiye de geniş bir katkı sağlayabilmektedir. Diğer bir deyişle, üretilen yerli mallar üzerindeki harcamalar toplam talebi düşüren unsurları etkileyerek, toplam talebin artışına katkıda bulunan yabancı ülke yardımları ve katılımlarıyla finanse edilebilir. Hükümet ithalatları yurtiçi vergilerle finanse edildiğinde, ithalat hesaplarına eşdeğer dengede bulunan toplam talep düşme eğilimi gösterir. Bu yaklaşım içersinde yurtiçi açık kavramı, ülke ekonomisini doğrudan etkileyen, sadece bütçesel unsurların hesaba katılmasıyla ölçülür⁴⁴.

⁴³ Blejer and Cheasty, a.g.m., ss. 1651-1652.

⁴⁴ Bu yaklaşım içersinde **yurtdışı** açık kavramı da, sadece dış sektörler ile bağıntılı ve onunla doğrudan ilişkili bütçe işlemlerinin ele alınması ile ölçülür.

Yurtiçi açığın ölçümüne ilişkin hesapların çoğu, kamulaştırılmış petrol endüstrisine sahip ülkelerin petrol ihracatına ilişkin ortaya çıkmaktadır. Petrol alımlarındaki parasal etki (döviz bazında) kontrol altına alınmadıkça, finansal harcamaların kullanımı bütçe açıklarının artmasına neden olacak; ancak geleneksel (conventional) ölçümler bu açıkların belirlenmesinde yetersiz kalacaklardır ki, bu durum, ilgili ülkelerin genişletici bir maliye politikası uygulamalarını da gündeme getirecektir⁴⁵.

Kamu sektörü, dünyanın diğer ülkelerine (veya ülkelerinden) ticaret ve sermaye akışına olanak verecek büyüklüğe sahip olduğunda, bütçe açığına ilişkin tüm ölçümler özellikle yanıltıcı olabilir. Örneğin, ekonomik konjonktürdeki develüasyonlar, hükümetlerin ithalat ve dış borç yükümlülüklerinin ağır olduğu zamanlarda bütçe açıklarının daha da artmasına neden olabilmektedir. Bu durumda hükümet tarafından yeni kaynakların ekonomiye enjektisi ve bununla paralel genişletici bir maliye politikasının uygulamaya konulması, bütçe açıklarının kapatılmasına ilişkin belirgin uygulamalardır⁴⁶.

d. Birincil Açık

Kamu açıklarının ölçümünde, hükümetin mali değişkenlerine ilişkin akılcı seçim ve ölçümlere rağmen, kamu borç stoku üzerindeki faiz ödemeleri gibi bütçe açıklarının net ölçümünü güçleştiren değişkenlere de yer verildiğini görmekteyiz. Bu durumda bütçe açıkları, daha önceki kamu borçlarından ve bunlara ilişkin faiz ödemelerinden birinci derece etkilenmekte ve her borç dönemi, bir sonraki döneme ilgili faiz ödemeleri yükünü de devretmiş olmaktadır. Birincil açık kavramı ise bütçeden net faiz ödemelerinin çıkarılarak, dahi edilmeden bütçesel durumu

⁴⁵ David R. Morgan, "Fiscal Policy in Oil Exporting Countries, 1972-78", *IMF Staff Papers*, Vol. 26, No. 1, (March 1979), ss. 55-86.

⁴⁶ Farrokh K. Langdana, *Sustaining Budget Deficits in Open Economies*, London: Routledge, 1990, s. 104.

değerlendirmekte ve bütçe açıklarını bu kritere göre saptamaktadır. Bu yaklaşım içersinde birincil açıklar, genellikle hükümet harcamalarından toplam faiz ödemeleri çıkarılarak hesaplanmaktadır. Ancak kavramsal olarak sadece net faiz ödemelerinin hükümet tarafından çıkarıldığı görülmektedir⁴⁷.

Birincil açık, aynı zamanda süregelen ekonomik bir büyüme süresince ekonomik hareketliliğe yön veren politikaların başarı ölçülerini de yansıtmaktadır. Bu anlamda birincil açık kavramı, kamu borçlarına ilişkin cari hareketlerin nasıl geliştiğini ifade etmektedir ve hükümet açıklarının kalıcılığının gelişimi ve nedenlerinin açıklanması için de oldukça önemlidir. Diğer mali açık kavramlarının bazen belirsizleşen yaklaşımlarına rağmen birincil açık kavramı, faiz ödemelerinin en az kısmını kapsıyan bir denge kurmakta; ancak kamu gelirleri ve ekonomi, reel faiz oranlarından daha hızlı büyüdüğünde bile birincil açık dengesi, kamu açıklarını net ifade edebilmektedir⁴⁸. Buna rağmen uzun dönemde kamu gelirleri ve ekonomisinin reel faiz oranlarından daha hızlı büyümesinin mümkün olmadığı bilinmektedir⁴⁹. Birincil açık yaklaşımının, geleneksel açık kavramı ile aynı ekonomik konjonktür ve kamu borçları bazında karşılaştırması oldukça farklı sonuçlar vermektedir. Örneğin Şili, Meksika ve İspanya gibi ülkeler, önce geleneksel açık yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, (bu değerlendirme 1983-1987 yıllarını kapsamaktadır) bütçenin ilgili bu üç ülkede açık verdiği, yani negatif bir

⁴⁷ Blejer and Cheasty, a.g.m., s. 1655.

⁴⁸ World Bank, **World Development Report, 1988/1989**, Washington, D.C.: The World Bank, 1989, s. 56.

⁴⁹ Kamu gelirlerinin özellikle uzun dönemde reel faiz oranlarından daha hızlı artmaması, ilgili konjonktürde genişletici bir maliye politikasını ve bütçe açıklarının monetizasyonunu gündeme getirir ki, bu bir taraftan reel GSMH ve fiyatları yükseltirken, diğer taraftan da faiz oranlarını yükselterek bütçe açıklarının uzun dönemde daha da büyümesi ile sonuçlanabilir ve aynı döneme ilişkin "**pozitif vergi yükü etkisinin**" varlığı ile vergi yükü daha da artar: Baumol and Blinder, a.g.e., ss. 308-309; R.E. Rowthorn, "Conflict, Inflation and Money" in Malcolm C. Sawyer (ed.), **Post-Keynesian Economics**, Hants: Edward Elgar, 1988, ss. 430-431.

çizgide bulunduğu görülmekte; ancak aynı yıllara ilişkin aynı ülkeler birincil açık yaklaşımıyla pozitif sonuç vermektedirler⁵⁰.

e. Operasyonel (İşlemsel) Açık: Faiz Ödemelerinden

Enflasyonun Etkilerinin Çıkarılması

Faiz hesapları, cari mali politikanın kontrolünün ötesindedir ve bu durum sadece önceki bütçe açıklarının maliyetini ifade etmesinden değil, ayrıca parasal politikanın faiz oranlarını ve bütçesel faiz ödemelerini de etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca enflasyondaki dalgalanmalar, hükümetin nominal borç yükünün hacmini de etkilemektedir. Hükümetin alacakları ve borçlarının reel değeri, enflasyondan doğrudan etkilenmektedir. Nominal faiz oranlarının daha yüksek olduğu durumlarda, hükümet kredi alacaklılarına kredilerdeki reel kayıplar için ayrı bir bedel ödemek durumunda kalmaktadır. Diğer bir deyişle hükümetin borçları üzerindeki faiz ödemelerinden bir kısmı, bu borçların amortizasyonunun gerçekte bir parçası olmaktadır. Eğer faiz oranlarının enflasyonist bileşeni faiz hesaplarından çıkarılıp uzaklaştırılmazsa (düşük oranda olmasından çok yüksek oranlardaki faiz ödemeleri de dahil), amortizasyon unsurunun büyüklüğünün etkisiyle bütçe açıkları olması gerekenin çok üstünde gerçekleşecektir⁵¹.

Bu kapsam içerisinde alternatif bir bütçe açığı yaklaşımı olan operasyonel açık kavramı, sadece enflasyona ilişkin bedelin kamu borçları üzerindeki oranını dışlamaktadır⁵². Kısaca, kamu borçları üzerindeki faiz oranlarının enflasyon oranıyla artan nominal değerinin çıkarılmasıyla, faiz oranlarının reel değerinin bütçe açıkları kapsamındaki oranına ulaşılmaktadır. Ancak enflasyonun kamu

⁵⁰ Blejer and Cheasty, a.g.m., s. 1656.

⁵¹ Blejer and Cheasty, s. 1655.

⁵² Tanzi, Blejer and Teijeiro, a.g.m., s. 728.

borçlarına ilişkin faiz üzerindeki oransal değerinin de, öngörülen enflasyon oranının gerçekleşmesi ile doğru bir ölçüme ulaşabileceğini unutmamak gerekir. Kamu borçlarına ilişkin nominal faiz oranlarının güncel enflasyonun altında kalması, borçların hükümet lehine hem amortizasyonunu, hem de kamunun elinde bulundurduğu parasal-nakit unsurun enflasyon vergisi ile vergilenmesi sonucunu doğurabilir⁵³.

Operasyonel bütçe açığı kavramının niteliklerine özgü bu zorluklara rağmen, bu yaklaşım enflasyon oranı çok yüksek olduğu zaman politika üreten hükümet birimlerine faydalı bilgiler sağlayabilir ve kamu sektörü açıklarının daha düşük tahmin sınırlarına çekilmesini yansıtabilir. Ancak operasyonel bütçe açığı yaklaşımı, enflasyon oranı düşük ülkeler için uygun olmayabilir. Geleneksel bütçe açıklarından bütünüyle enflasyonun teşvik ettiği faiz ödemelerinin çıkarılması, düşük enflasyon ile yaşayan ülkelerin açıklarının tam olmak karşılaştırılmasını mümkün kılmamaktadır⁵⁴.

4. Engelleme-Dışlama Etkisi (Crowding-Out Effect)

Bütçe açıkları kavramı ile yakından ilişkili bir diğer kavram, -özellikle genişletici maliye politikası bazında- engelleme/dışlama etkisidir. Bütçe açıklarının kapatılması (veya en azından azaltılması) açısından, faizlerin yükselmesi sonucu bütçe borçlanmasının sınırlarının daraltılması ve özel harcamaların kısılması-azalması bazında dışlama etkisi, genişletici maliye politikasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵.

⁵³ Crowder and Hoffman, a.g.m., ss. 115-116; Jerry Green and Eytan Sheshinski, "Budget Displacement Effects of Inflationary Finance", *The American Economic Review*, Vol. 67, No. 4, (September 1977), ss. 681-682.

⁵⁴ Tanzi, Blejer and Teijeiro, a.g.m., s. 731.

⁵⁵ Michael Haliassos, "Sustainability of Macroeconomic Policies, Inflation Targeting and Crowding Out", *Southern Economic Journal*, Vol. 57, No. 4, (April 1991), ss. 1016-1018; John E. Floyd and J. Allan Hynes, "Deficit Finance and First-Round Crowding Out:

Dışlama etkisi yaklaşımında, hükümetin harcamalarını kısması ile özel sektörün yatırımlarının kamu tarafından uzun dönemde olumsuz etkilenmesi de söz konusudur. Bu durum ekonomide, daha fazla kamu borcu stoku oluştuğunda ekonomik yapı içersindeki reel sermayeyi özel sektör aleyhine yönlendirebilmekte ve kısıtlayıcı bir para politikasının uygulanması durumunda negatif etki daha da yoğunlaşmaktadır⁵⁶. Kamu yatırımlarının tamamının vergi gelirleri ile finanse edildiği bir ekonomide eğer sermaye hareketliliği optimum seviyesinde ise, faiz oranlarının yüksekliği, özel yatırımları ve özel sektör üretimine hükümetin talebini etkilemez. Kamu harcamalarının düşürüldüğü daraltıcı bir bütçe politikasında, net ihracatın durumundan önce şüphesiz yatırım harcamaları üzerinde olumsuz, dışlayıcı bir etki oluşur. Bununla birlikte kamu harcamalarının arttırıldığı ve sermaye dolaşım hızının yüksek olduğu bir ekonomide özel harcamaların dışlanmasının yanısıra, denk bütçe yaklaşımıyla artan kamu harcamaları, yatırım harcamalarının dışlama etkisinden daha az etkilenmesini ve dolaylı olarak da sermaye ve yatırım harcamalarının etkin kontrolünü olanaklı kılar⁵⁷.

Keynesçi görüş yanlılarına göre durum dışlama etkisi bazında biraz daha farklıdır. Kısaca, bir ülkenin ekonomik gelişmesiyle paralel artan özel tasarruflar, ayrıca özel harcamalara da olanak sağlar ve konjonktürel bir kriz durumunda önceki tasarruflar bu durumu dengeye taşır, yani borç alınabilir fonları daha aktif kılar. Bu açıdan dışlama etkisinin olumsuz varlığı nötr hale getirilerek, eksik istihdam tam istihdam seviyesine, para arzı sabit kalsada ulaşabilir⁵⁸.

A Clarification "The Canadian Journal of Economics", Vol. XI, No. 1, (February 1978), s. 98; Ben J. Heijdra, Jenny E. Ligthart and Frederick Van Der Ploeg", Fiscal Policy, Distortionary Taxation and Direct Crowding Out Under Monopolistic Competition, **Oxford Economic Papers**, Vol. 50, No. 1, (January 1998), ss. 79-87.

⁵⁶ Haliassos, ss. 1018-1020; Dornbusch, a.g.m., s. 148.

⁵⁷ Heyne, a.g.e., ss. 424-425.

⁵⁸ Shaw, a.g.e., s. 52; Milton H. Spencer, **Contemporary Macroeconomics**, 3 rd ed., New York: Worth Publishers, Inc., 1977, s. 268.

Dışlama etkisinin oluşabilecek iki durumda varlığı, şu şekilde irdelenebilir: **Birincisi** hükümet harcamalarının geçici olarak vergilerle finanse edildiği durumdur ki, bütçe açıklarının ve mali hareketlerin faiz oranlarını etkilemediği bu yaklaşımda özel yatırımlarda etkilenmeyecektir. Hükümetin cari hesaplarındaki kötüleşme, dışlama etkisinin değişik bir biçimini ortaya koyacaktır: Ülkenin net ihracatında azalma olduğu ülkelerde, net ihracattan çok yatırımlar etkilenecektir. Bunun yanında tasarruflarda azalma yurtiçi faiz oranlarını arttıracak, dolayısı ile ülke içindeki yatırımları olumsuz etkileyecektir⁵⁹. Açık sermaye hareketliliğinin olduğu ülkelerde kamu harcamalarındaki artış ise, yurt dışındaki tüketim ve yatırımlar kadar, hem yurtiçi özel harcamaları ve hem de net ihracatı dışlama etkisinin olumsuz kapsamına alacaktır. **İkinci** olarak, hükümetin harcamalarına sürekli artarak devam etmesi durumunda, yatırım ve net ihracatın dışlama etkisinin daha küçük olduğu görülmektedir⁶⁰. Bu yaklaşımda tüketim marjındaki düşme, hükümet harcamalarındaki artışa eşit olacaktır⁶¹. Bütçe açıklarının kapatılmasında kamu harcamalarının etkisi, uzun-dönemde özel yatırımlar bazında bu açıdan önemlidir.

B. KAMU BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYONİST FİNANSMANI

1. Kamu Bütçesi ve Cari Hesap

Bütçe açığına ilişkin yaklaşımların hükümet bütçesi ve cari hesap kavramı ilişkisi bazında de alınması, kamu açıklarının bütçe bileşenleri çerçevesinde

⁵⁹ Tüketim marjı faiz oranlarının azalan bir fonksiyonu olduğunda, özel tüketim de dışlama etkisinden olumsuz etkilenecektir.

⁶⁰ Richard J. Cebula, John Killingsworth and Willie J. Belton, Jr. "Federal Government Budget Deficit and The Crowding Out of Private Investment in The United States", **Public Finance**, Vol. 49, No. 2, (1994), ss. 170-176.

⁶¹ Sachs and Larrain B., ss. 199-200.

incelenmesinin önemli bir basamağını oluşturmaktadır. Özellikle de hükümet tasarrufları, yatırımları ve borçlanması hükümet bütçesi kapsamındaki yeri, kamu açıklarının analitik bir yapıda ortaya konulması ve işlemsel ifadesi için bu noktada daha da önem kazanmaktadır. Bütçe açıklarının finansmanında hükümetin net finansal alacakları stoğu (B^g) ve hükümetin elde ettiği ilgili döneme ilişkin net vergi gelirleri (T) ile hükümetin tüketim harcamaları (G) ve yatırım harcamaları (I^g) bu kapsamda birebir ilişki içersindedirler ki, bu noktada hükümetin net finansal alacak stoğunun (B^g) bir bütün olarak ifadesi:

$$B^g = B^g_{-1} + r B^g_{-1} + T - (G + I^g) \quad (2.8)$$

şeklinde yazılabilir⁶². Eşitlik (2.8)'deki B^g_{-1} , hükümetin bir önceki finansal alacak stoğunu; rB^g_{-1} ise, hükümetin önceki finansal alacakları üzerindeki faiz oranını ifade etmektedir. Eşitlik (2.8)'e göre hükümetin cari dönem sonundaki alacakları, bir önceki dönemdeki alacaklarının üzerindeki faiz ve vergi gelirlerinden tüketim ve yatırım harcamalarının çıkarılması ile elde edilen miktara eşittir. Başka bir deyişle, hükümetin borç yükümlülüğü alacaklarından daha büyükse, hükümetin net finansal alacakları negatiftir⁶³. Hükümetin net borç yükünü (2.8)'deki denklemimize uygun olarak yazabiliriz⁶⁴:

$$D^g = D^g_{-1} + r D^g_{-1} + G + I^g - T$$

veya

$$D^g + D^g_{-1} = G + r D^g_{-1} + I^g - T \quad (2.9)$$

⁶² Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 193; Juan Urrutia "Comment on Dornbusch" in E. Claassen and P. Salin (eds.), *Recent Issues in International Monetary Economics*, Amsterdam: Nort-Holland Publishing Co., 1976, s. 283.

⁶³ Hükümetin net borç yükünün (D^g) net alacaklarından (B^g) fazla olmasına ilişkin finansal alacakların negatif oluşu, $D^g = -B^g$ olarak ifadelendirilir ve hükümetin net borç yüküne, yatırım harcamaları, cari tüketim harcamaları ile önceki borç yükü ve üzerindeki faiz oranları toplamından ilgili döneme ilişkin vergi gelirleri çıkarılarak ulaşılır.

⁶⁴ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 194.

Eşitlik (2.9)'da, denklemin sağ tarafı bütçe açıklarını ifade etmektedir ki; toplam harcamalardan gelirlerin çıkarılmasıyla bulunan miktara eşittir. Denklem (2.9)'un sonuç olarak bizi hükümetin net borçlarındaki değişikliğin bütçe açıklarına eşit olması noktasına götürdüğü görülmektedir. Bu noktada tüm hükümet bütçe açıklarının finanse edilmesi için, özel sektörün nakit kaynaklarından borçlanıldığı varsayılmaktadır. Ancak gerçekte durum bu varsayımdan farklıdır. Hükümetler öncelikle ulusal merkez bankalarından borçlanırlar ve merkez bankası hükümet borçlarının finansmanında para arzındaki yükselmeyi, yani nominal para ankeslerinin artışıını öngörür. Hükümet borçlarındaki değişme, kamusal yatırım ve tasarruflar (S^g) bazında da ifadelendirilebilir⁶⁵:

$$S^g = (T - r D^{g-1}) - G \quad (2.10)$$

Eşitlik (2.10)'daki $(T - r D^{g-1})$ ifadesi, cari dönemdeki vergi gelirlerinden, önceki döneme ilişkin hükümet borçları üzerindeki faizi çıkartmasıyla net hükümet gelirlerini belirlemektedir. Eşitlik (2.10) ve (2.9) birlikte hükümetin bütçe açıklarını (DEF), kamu sektörüne ilişkin yatırım ve tasarruflar arasındaki fark olarak aşağıdaki gibi ifade edebilir:

$$DEF = D^g - D^{g-1} = I^g - S^g \quad (2.11)$$

Bütçe açığı bu şekilde ifade edildiğinde bütçe fazlası da açıkça bunun karşıtı olmakta ve bütçe fazlalığına (budget surplus) hükümet tasarruflarından yatırım harcamalarının çıkarılması ile ulaşılmaktadır. Bu noktada hükümet bütçesi ve cari hesap (CA) bağıntısı gündeme gelmektedir ki, bu yaklaşım kapsamında cari hesap (CA) daha öncede ifade ettiğimiz gibi ekonomideki toplam tasarruflarla yatırımlar arasındaki farktır. Ekonomideki toplam tasarruf ve yatırımları, kamu tasarrufları (S^g), özel tasarruflar (S^p) ve kamu yatırımları (I^g), özel yatırımlar (I^p) olarak ayırdığımızda, cari hesabın (CA) şu şekildeki anlatımı da mümkündür:

⁶⁵ Ibid.

$$\begin{aligned}
CA &= (S^p + S^g) - (I^p + I^g) \\
&= (S^p - I^g) + (S^g + I^g) \\
&= (S^p - I^p) - DEF
\end{aligned} \tag{2.12}$$

Hükümet bütçesi kapsamında cari hesap, özel finansal fazlalıktan hükümet bütçesi açığının çıkarılması ile elde edilen miktara eşit olmaktadır. Ayrıca eşitlik (2.12), hükümet bütçe açığının büyüklüğü ve cari hesap dengesi arasında bir paralelliğin varlığını da ortaya koymaktadır⁶⁶. Eğer özel sektör fazlalığı ($S^p - I^p$) sabit ise, bütçe açıklarındaki bir artış doğrudan cari hesaptaki düşme ile bağıntılı olmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların -tipik olarak- cari hesap açığının üstesinden gelmenin en iyi yolunun kamu sektör açıklarında bir azalma sağlanması şeklindeki önerilerinin gerekçesinin bu bağıntı olduğu öne sürülebilir⁶⁷. Ancak hükümet bütçesi ve cari hesap ilişkisi açısından kamu sektörü dışındaki özel sektör fazlalığının, bütçe açıklarındaki değişikliklere ilişkin değişmez bir unsur olmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Bununla birlikte bütçe açıklarındaki değişikliklerin de, cari hesap dengesi üzerinde önemli etkileri olabileceği unutulmamalıdır.

⁶⁶ John T. Cuddington and Jose M. Vinals, "Budget Deficit and The Current Account", **Journal of International Economics**, Vol. 21, No. 1/2, (August 1986), s. 16; Walter Enders and Bong-Soo Lee, "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXII, No. 3, (August 1990), s. 380; John T. Cuddington and Jose M. Vinals, "Budget Deficits and The Current Account in The Presence of Classical Unemployment", **The Economic Journal**, Vol. 96, No. 381, (March 1986), s. 113.

⁶⁷ Cuddington and Vinals, "Budget Deficits and The Current Account", s. 1; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 88.

2. Kamu Bütçe Bileşenleri ve Enflasyon Vergisi Geliri

Hükümet bütçe açıklarının finansmanında bütçe bileşenlerinin yapısı, hükümetin gelir kaynaklarının toplanması ve bunlara ilişkin harcamalarda anahtar bir rol üstlendiği gibi, bu kapsamda bu bileşenlerin yapısı ve birbirine olan denkliği, hükümet gelirleri ve harcamalarının hem kendi içlerinde ve hem de karşılıklı eşitliklerine ilişkin oransal dengeyi de ifade etmektedir. Gelir kaynakları açısından hükümet normal vergi gelirleri ve diğer fonlardan vergi dışı yasal gelirler elde ederken, parasal tabandaki reel (veya nominal) değişmelerle senyoraj geliri⁶⁸ ve/veya enflasyon oranındaki artışlar ile paranın reel değerindeki düşme oranında enflasyon vergisi geliri elde edebilmektedir. Hükümet bütçe bileşenlerini şöyle ifade edebiliriz⁶⁹:

$$G_t + R_{t-1} \cdot B_{t-1} = T_t + B_t - B_{t-1} + M_t - M_{t-1} \quad (2.13)$$

Eşitlik (2.13)'de G_t , t yılı içerisindeki hükümet harcamalarını; B_t , t yılı sonundaki ödenmemiş hükümet borçlarını; T_t mali vergilerden (gelir vergisi, mal vergisi, katma değer vergisi ve diğer vergiler) elde edilen "t" dönemindeki vergi

⁶⁸ Hükümetin bütçe bileşenlerine ilişkin senyoraj geliri daha öncede değinildiği gibi $(M_t - M_{t-1}) / P = (1 - M_{t-1}/M_t) \cdot m_t$ şeklinde ifade edilebilir ve hükümete aktarılan reel senyoraj gelirini belirtir. Eşitlikteki m_t , tasarruf sahiplerinin elinde tuttuğu paranın reel değerini; P_t ise 't' dönemindeki fiyat seviyesini ifadelendirmektedir. Hükümetin elde ettiği bu reel senyoraj geliri bazında bütçe borç kısıtı (limitasyonu), şu şekilde belirtilmektedir:

$$b_t = (1 + r) b_{t-1} + G_t - Q_t Y_t - (1 - M_{t-1}) M_t$$

Eşitlikteki b_t , ilgili 't' dönemindeki hükümet borçlarını; G_t aynı döneme ilişkin reel hükümet harcamalarını ve y_t ise aynı dönemdeki reel geliri ifade etmekte ve yine Q vergi oranını ifade ederken r ise, sabit faiz oranını (reel) belirtmektedir. Hakan Berument, "Political Parties and Optimum Government Financing: Empirical Evidence for Industrialized Economies", *Southern Economic Journal*, Vol. 61, No. 2, (October 1994), s. 512.

⁶⁹ Kimbrough, "Inflation Tax", s. 407; Benjamin and Zvi Eckstein, "Inflation, Deficit and Seignorage with Expected Stabilization", in Elhanan Helpman, Assaf Razin and Efraim Sadka (eds.), *Economic Effects of The Government Budget*, Massachusetts: The MIT Press, 1988, s. 247.

gelirini; M_t , t yılı sonundaki para stoğunu ve R_{t-1} bir önceki yıl piyasaya çıkarılan bono ve tahviller üzerindeki nominal faiz oranını ifade etmektedir. Daha öncede ele alındığı gibi, enflasyon vergisinin de -her vergide olduğu gibi- kendi gelir bütününe etkileyen bir vergi oranı ve vergi tabanı vardır. Enflasyon vergisi oranı ve vergi tabanı ölçümünün daha iyi anlaşılmasının hükümet bütçesi gelirleri açısından önemi, bütçe bileşenleri bazında değerlendirilmesi ile açıklık kazanacaktır. Bu açıdan tekrar eşitlik (2.13)'e döndüğümüzde, denklemimizin - nominal terimler içersinde- sol tarafının hükümetin borç ödemeleri ve harcamaları için kullanılan fonları yansıttığını, sağ tarafın ise hükümetin bu harcamalarına ilişkin gelir kaynaklarını ortaya koyduğu görülmektedir⁷⁰. Hükümet bütçesi içeriğinin ilgili " t " dönemindeki reel terimler bazındaki ifadesine ulaşmak için, eşitliğin her iki tarafını aynı döneme (t) ilişkin fiyat seviyesine bölmek gerekmektedir.

$$\frac{G_t}{P_t} + (1 + r_{t-1}) \frac{B_{t-1}}{P_{t-1}} = \frac{T_t}{P_t} + \frac{B_t}{P_t} + \frac{M_t - M_{t-1}}{P_t} \quad (2.14)$$

Eşitlik (2.14)'deki r_{t-1} , bir önceki yıl yani $t-1$ döneminde oluşan hükümet borçlarının " t " yılında (veya döneminde) ödenen reel faiz oranını ifade etmektedir⁷¹. Aynı eşitliği (2.14) kullanarak enflasyon vergisi ile ilgili bazı temel sonuçlara ulaşmak mümkündür. Enflasyon vergisi oranı ne kadar yüksekse, para arzındaki artış oranı o kadar hızlıdır ve enflasyon vergisi tabanı reel para balanslarının (M_t/P_t) seviyesi ile ifadelendirilir ki; reel para balansları, ilgili dönemdeki (t) yurtiçi reel gelir seviyesinin (Y), ulusal (yurtiçi) faiz oranının (r) ve

⁷⁰ Hükümetin bu gelir kaynaklarına, mali vergi gelirleri, yeni borç alımlarından aktarılan kaynaklar ve para basımından elde ettiği satın alma gücü bazındaki gelirler dahildir.

⁷¹ Fisher denkleminin kullanımı ile reel ve nominal faiz oranlarının birbirine eşit dengesine ilişkin denklemsel yapı, $1+R_t = (P_{t+1}/P_t)(1 + r_t)$ şeklinde oluşturulabilir. Bruno and Fisher, a.g.m., ss. 354-356.

$[(dP/t) \cdot (1/P)]$ olarak tanımlanan enflasyon oranının (π) bir fonksiyonudur⁷²:
 $(M_d/P) = f(Y, r, \pi)$.

Hükümet harcama ve gelirlerinin her bir yıl için kısılarak, cari yıl ($t=0$) içerisinde mevcut değerlerini olduğu gibi reel olarak koruması açısından güncel bütçe gelirleri ve harcamalarına eklendiğini varsayarak⁷³; reel faiz oranlarını da değişmez kabul ettiğimizde hükümetin bütçe kapsamının bileşenler bazında ifadesi:

$$(1+r_{-1}) \frac{B_{-1}}{P_{-1}} + \sum_{t=0}^{\infty} \frac{1}{(1+r)^t} \cdot \frac{G_t}{P_t} = \sum_{t=0}^{\infty} \frac{1}{(1+r)^t} \cdot \left[\frac{T_t}{P_t} + \frac{R_t}{1+R_t} \cdot \frac{M_t}{P_t} \right] - \frac{M_{-1}}{P_0} \quad (2.15)$$

şeklinde yazılabilir. Eşitlik (2.15)'in sağ tarafı $[R_t/(1+R_t)]$ enflasyon vergisi tabanı olan reel nakit balansları seviyesini göstermektedir. Daha önce değindiğimiz Fisher denklemi bazında nominal faiz oranı, enflasyon oranı ile pozitif ilişkilidir⁷⁴ ve para arzındaki artış enflasyon oranını ve nominal faiz oranını artırırken, hükümetin elde ettiği enflasyon vergisi geliri de parasal büyümeyle pozitif bir ilişki içerisinde artmaktadır⁷⁵.

⁷² Bijan B. Aghevli and Mohsin S. Khan, "The Monetary Approach to Balance of Payments Determination: An Empirical Test", in **The Monetary Approach to The Balance of Payments**, 3 rd ed., Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1980, s. 278.

⁷³ Bu varsayımlar çerçevesinde, 't' peryodunda hükümetin üretim ve gelir üzerinden aldığı yasal vergiler ile nominal para arzındaki artışla sağladığı toplam reel gelir (T_t), şu eşitlikle ifade edilmektedir:

$$T_t = Q_t y_t + S_t$$

Eşitlikteki Q_t , ilgili zaman peryodundaki gelir vergisi oranını; y_t , aynı döneme ilişkin (sermaye birimi başına) yaratılan reel geliri ve S_t ise, yine aynı dönemde hazineye aktarılan reel senyora miktarını belirtmektedir. Goff and Toma, a.g.m., s. 81.

⁷⁴ Pyle and Turnovsky, a.g.m., s. 432; Mario I. Blejer, "Money and The Nominal Interest Rate in An Inflationary Economy: An Empirical Test", **Journal of Political Economy**, Vol. 86, No. 3, (June 1978), s. 530.

⁷⁵ Enflasyon vergisi geliri ile aynı bazda ele alınabilecek ve pozitif ilişkili hükümetin kullandığı yollardan bir diğeri, aynı enflasyonist süreçle örtüşen iç borçların ertelenmesi

Hükümet açısından enflasyon vergisi tabanı ve oranını rasyonalize etmek bazında örneğin, ilgili (güncel) yıl içersinde hükümet tarafından bir miktar daha para basıldığını varsayalım. Bu, hükümetin borç ödeyeceği miktarın bu miktar kadar azaltılması olarak kullanılabilir ve güncel yılda $R_t/(1+R_t)$ oluşumundaki mevcut R_t değerinin, gelecek yıldaki borç ödemeleri oranında düşürür. Böylece reel para balanslarına ilişkin azalan her bir birim, $R_t/(1+R_t)$ ile pozitif ilişkili hükümet lehine geliri oluşturur⁷⁶.

Hükümet, para arzındaki artış oranının kendi tercihleri doğrultusunda belirlenmesiyle, hedeflediği enflasyon vergisi oranını belirleyebilir. Ancak enflasyon vergisi tabanına ilişkin reel para balansları seviyesi, hükümetlerin doğrudan kontrolüne konu olmazlar. Çünkü reel para balansları seviyesi, özel sektörün para talebiyle belirlenir⁷⁷. Enflasyon vergisi ile önemli ayrıntıların anlaşılmasında para talebini belirleyen unsurlarının anlaşılmasının gereği, bu açıdan önemlidir. Para talebinin, genellikle gelir ve refah gibi işlemlerin ölçümünün bazı durumlarında pozitif; fakat para tutmanın fırsat maliyeti üzerinde de negatif eğilimli olarak ortaya çıktığı görülür⁷⁸ ve para tutmanın fırsat maliyeti,

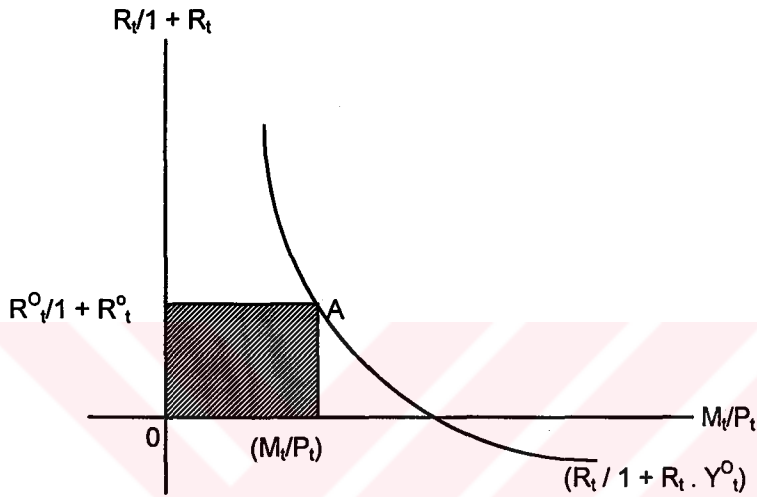
(rescheduled debt) alternatifidir. Böyle bir süreçte iç borçların hükümet lehine reel erozyonu, göreceli olarak ihracat miktarına, ithalat rezervleri oranına, amortizasyon oranına ve cari hesap dengesinin ihracat gelirlerine olan göreceli oranının katlarına bağlıdır ki; ayrıca yurt içi tasarruf oranı, reel büyüme oranı, sermaye başına reel gelir ve dönemsel artış oranı, ithalata dayalı global dış borç ve ihracata bağlı (göreceli) net borç miktarı ve değişim oranı da, iç borçların erozyonunda (reel) birinci derecede pozitif ilişkili değişkenlerdir. William R. Cline, **Systemic Risk and Policy Response**, Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1984, s. 225.

⁷⁶ Mundell, a.g.m., s. 97; Kimbrough, "Inflation, Employment and Welfare in The Presence of Transactions Costs", ss. 133-134; Tanzi, "Inflation, Real tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 419; Edwards, a.g.m., ss. 236-237.

⁷⁷ Dornbusch, a.g.m., ss. 143-150.

⁷⁸ Kimbrough, "Inflation, Employment, and Welfare in The Presence of Transactions Costs", ss. 134-135.

enflasyon vergisi oranına eşittir. Bu kapsamda $R_t/(1+R_t)$ gelir, refah seviyesi ise Y_t^0 'dir. Hükümetin bütçe bileşenleri bazında elde ettiği ve $R_t/(1+R_t)$ olarak ifade edilen enflasyon vergisi oranının, reel para balanslarıyla olan ilişkisini daha önce de kullandığımız Laffer eğrisiyle ifade edebiliriz⁷⁹.

Şekil 2.1. Hükümetin Enflasyon Vergisi Geliri

Şekil 2.1'de taralı alan enflasyon vergisi gelirini göstermektedir ve bu gelirin toplanmasında ayrıca, ekonomik etkinlikteki kayıplar bazında refah maliyetinin varlığı da gündeme gelmektedir. Bu açıdan reel balansların $(M_t/P_t)^0$ para tutmanın fırsat maliyeti (enflasyon vergisi oranı) $R_t^0/(1+R_t^0)$ ile dengede olduğu A noktasında, reel balansların her bir ek biriminin elde tutulmasına ilişkin marjinal fayda $R_t^0/(1+R_t^0)$ noktasındaki enflasyon vergisi oranına eşittir. Buradaki anahtar nokta, reel para balanslarının her bir seviyesinde para talep eğrisi yüksekliğinin, reel para balanslarına ilişkin ek bir birimi ellerinde para olarak tutan tasarruf sahiplerine marjinal bir fayda sağlamasıdır⁸⁰.

⁷⁹ Kimbrough, "Inflation Tax", s. 408.

⁸⁰ Ibid.

Hükümetin bütçe açıklarının, yeni para yaratımı yoluyla finanse edilmesi zorunluluğunun olduğu bir ekonomik yapıda ve durağan bir dengenin süregeldiği süreçte, bütçe açığı enflasyon vergisinden elde edilen gelire eşit olacaktır. Aynı zamanda bu gelir, enflasyon oranının katları olan parasal tabana eşittir⁸¹. Bu çerçevede öngörülen (beklenen) enflasyon oranı ile öngörülen enflasyon oranına duyarlı para talebi esnekliği, para piyasası kapsamında denge halindedirler ve geçen süreç, reel nakit balansları arzındaki büyümenin para talebindeki artış oranına eşitliğini gerekli kılar⁸². Buna karşılık enflasyon oranlarının tahminindeki belirsizlik, bütçe açıklarını ve ülkelerin merkez bankaları bazında reel verim artışını düşürürken nominal para talep dengesini tahrik ederek, özellikle uzun dönem bütçe açıklarına ilişkin para politikasını belirsizleştirir⁸³ ve bu belirsizlik davranışı ülkeden ülkeye farklılaşır⁸⁴.

Hükümet bütçe açıklarının enflasyonist finansmanının reel para balansları ve enflasyona olan duyarlılığının Laffer eğrisi ile anlatımı, durgun-durumdaki bir ekonomik sürece ilişkin bütçe açıklarının enflasyon vergisinden elde edilen gelire eşitliği ve bununla ilişkili alternatif oluşumların varlığının ifadesi için önemlidir⁸⁵.

⁸¹ Kiguel and Liviatan, a.g.e., s. 280.

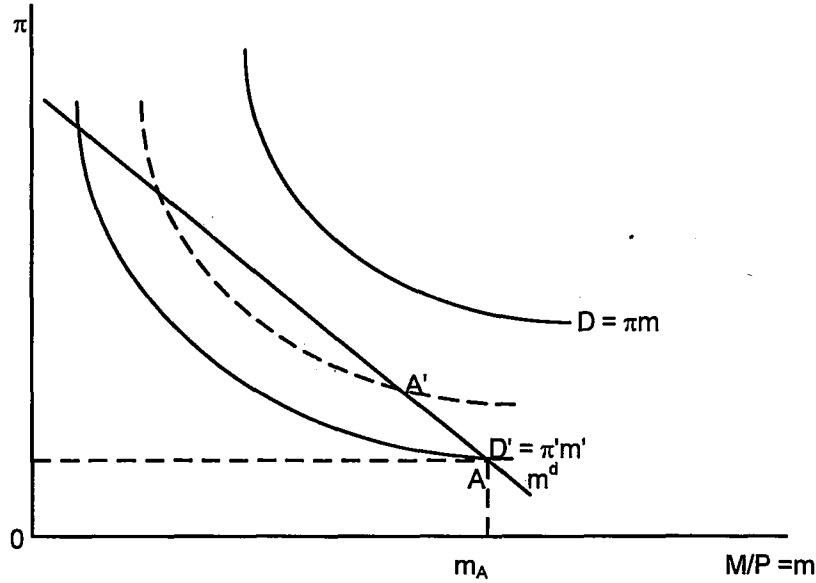
⁸² Rudier Dornbusch and Stanley Fischer "Stopping Hyperinflations Past and Present", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 122, Heft 1, (1986), s. 2; Don Patinkin, "Real Balances", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Vol. 3, New York: The MacMillan Press, 1992, s. 296.

⁸³ Ben S. Bernanke and Michael Woodford, "Inflation Forecasts and Monetary Policy", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 29, No. 4, (November 1997), ss. 654-656.

⁸⁴ Christine Sauer and Alok K. Bohara, "Monetary Policy and Inflation Uncertainty in The United States and Germany", *Southern Economic Journal*, Vol. 62, No. 1, (July 1995), s. 156.

Her ülkenin kendine özgü reel ekonomik faaliyet biçimi ile dönemsel enflasyonist belirsizlik arasındaki ilişki/paralellik ve vektörel bulgular için ayrıca bkz. Martin Evans and Paul Wachtel, "Inflation Regimes and The Sources of Inflation Uncertainty", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 25, No. 3, (August 1993), ss. 502-508.

⁸⁵ Kiguel and Liviatan, a.g.m., s. 281; Dornbusch and Fischer, a.g.m., s. 3.

Şekil 2.2. Bütçe Açıklarının Enflasyonist Finansmanı

Şekil 2.2'de D ve D' olarak ifade edilen yerlerde iki olası bütçe açığı ifade edilmektedir ki, burada $D > D'$ durumu söz konusudur. Bu iki bütçe açığına ilişkin aynı zamanda iki ayrı oranlarda $-\pi m$ ve $\pi' m'$ olarak- enflasyon vergisi geliri ortaya çıkmaktadır. İki farklı enflasyon vergisi geliri, mevcut bütçe açıklarının finanse edilmesinde enflasyon oranındaki bir azalışın (vergi oranı) reel para balanslarındaki (vergi tabanı) bir artışı gerekli kılmasından aşağıya doğru eğilimlidir ve " m^d " eğrisi para talebi dengesini ifade etmektedir. Para talep eğrisi de (m^d), -daha önce de değinildiği gibi- enflasyon oranındaki bir artış para tutmanın fırsat maliyetini arttırdığı ve para talebini düşürdüğü için aşağıya, doğru eğilimlidir⁸⁶. Enflasyonun durgun-durum oranı ve reel para balansları stoğu, bu iki

⁸⁶ Para tutmanın fırsat maliyetinin artan enflasyon oranıyla arttığı bir ekonomik süreçte, öngörülen enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasındaki doğrusal-oransal ilişkinin varlığının, (Fisher Hipotezi kapsamında) enflasyonun arttığı ülkeler bazında kaçınılmaz bir olgu olduğu bulgulanmıştır. Güçlü bulguların saptandığı bu ülkeler, Arjantin, Brezilya ve Meksika'dır. Düşük enflasyonu yaşayan ülkeler açısından bu bulguların sonuçlarının belirsizliğine karşı, yüksek enflasyonlu ülkelerde bulgular arasındaki pozitif korelasyon çarpıcıdır. Metodolojik olarak Fisher Hipotezi kapsamında nominal faiz oranını (i) ilgili

eğrinin kesişmesiyle belirlenecektir. A noktasında dengenin oluştuğu bir oluşumda, ekonomi sabit bir enflasyon oranına sahip olacaktır (π_A) ve elde tutulan reel balanslar M_A noktasında dengelenecektir.

Hükümetin bütçe açıkları artarken, Şekil 2.2'deki "A" noktasındaki denge yukarıya doğru değişmeye başlar. Bu yükselme para talep eğrisi (m_d) üzerine çıktığında ve bunu aştığında, insanlar artık enflasyonun her bir oranında açıkları finanse etmek için ellerinde yeterince geniş miktarda para bulundurmakta isteksiz davranacaklar ve ekonomide durağan bir çözümün olmadığını göreceklerdir. Ekonomik süreç, artık sabit oranlarda artan enflasyon süreciyle hiperenflasyon döngüsü eşiğine gelmiştir ve hükümet enflasyondaki artış yoluyla, özel sektörden yasalar ile ifadelendirilmeyen reel kaynak transferine olanak bulmuştur. Para piyasasındaki güncel enflasyona ilişkin anlık uyarılama/uyumlaştırmaların beklentiler bazında tam-yetkin olmadığı zaman dilimlerinde ve yine para piyasasındaki uyumlaştırma kapsamındaki katı ve esnek olmayan bir yapının varlığı, hükümet lehine reel kaynak transferini daha da hızlandırmaktadır⁸⁷. Artan enflasyon oranlarının daha da artan senyoraj gelirlerini ifade etmesine rağmen, hızlanan enflasyon artış hızı, sadece parasal-nominal uyumlaştırmalar bazında daha yüksek yeni bir durağan enflasyon seviyesine geçiş evresi görevini üstlenmektedir. Şekil 2.2'de A noktasından A' noktasına hareket bunu açıkça

(t) sürecinde, reel faiz oranı (r_t) ve öngörülen enflasyon oranı (π) bazında şu şekilde ifade edebiliriz:

$$i_t = r_t + \pi_t$$

Kate Phylaktis and David Blake, "The Fisher Hypothesis: Evidence From High Inflation Economies", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 129, Heft 3, (1993), ss. 591-593; Gürcharan S. Laumas, "Anticipated Federal Budget Deficits, Monetary Policy and The Rate of Interest" *Southern Economic Journal*, Vol. 56, No. 2, (October 1989), ss. 375-381; Khan H. Zahid, "Government Budget Deficits and Interest Rates: The Evidence since 1971, Using Alternatif Deficit Measures", *Southern Economic Journal*, Vol. 54, No. 3, (January 1988), ss. 725-731.

⁸⁷ Bental and Eckstein, a.g.e., ss. 239-240.

göstermektedir ve ulaşılan yeni noktada (A'), daha yüksek bir senyorej seviyesinde uzun dönem bir dengenin varlığından söz edilebilir⁸⁸.

Bütçe açıkları ve enflasyon oranları arasındaki korelasyonun, kamunun mali politikalarının ekonomik dengeyi etkilemesine ilişkin beklentilerine bağlı olduğuna da ayrıca değinmemiz gerekir⁸⁹. Etkin bir kamu harcamaları politikasının önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Mali politikaların bütçe açıklarının kapatılmasına (veya finansmanına) ilişkin uzun dönemdeki kamu harcamaları ile birlikte dengeli bir korelasyonu veya reel GSMH ile reel kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki pozitif ilişki, W. Anderson ve arkadaşlarının yaptığı (1986) bir ampirik çalışmada saptanmıştır⁹⁰. Bu kapsamda hükümet bütçesi açıklarının finansmanında enflasyonist finansmanı hükümet lehine olanaklı kılan para arzı artışı ve bununla doğrudan ilişkili artan kamu harcamaları, daha yüksek enflasyonist finansmana olanak sağlarken reel vergi gelirlerini düşürmekte ve toplam talep üzerindeki dengesiz bir para arzı politikası, sabit döviz kuru rejimiyle ödemeler dengesinin çöküşüne yol açarak hiperenflasyonist olabilmektedir⁹¹.

⁸⁸ Kiguel and Liviatan, loc. cit.

⁸⁹ Allan Drazen and Elhanan Helpman, "Inflationary Consequences of Anticipated Macroeconomic Policies", **The Review of Economic Studies**, Vol. 57(1), No. 189, (January 1990), s. 148.

⁹⁰ William Anderson, Myles S. Wallace and John T. Warner, "Government Spending and Taxation: What Causes What?", **Southern Economic Journal**, Vol. 52, No. 3, (January 1986), ss. 630-638.

⁹¹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 337; Mario I. Blejer, "Devaluation, Inflation, and The Balance of Payments: A Short-Run Monetary Approach", **The Economic Record**, Vol. 55, No. 148, (March 1979), ss. 38-39.

3. Enflasyonist Süreçte Bütçe Açıkları Finansmanın

Döviz Rejimi Bağıntısı

a. Sabit Döviz Kuru Çerçevesinde Bütçe Açıklarının

Durumu ve Finansmanı

Bütçe açıklarının kavramsal çerçevesini ifade ederken, hükümetin bütçe açıklarını kapatması (veya finanse etmesi) için genelde bilinen üç legal yola başvurduğundan söz etmiştik. Bunlardan ilki, kamudan hükümetin borçlanması; ikincisi, döviz rezervlerini tüketmeye-aşındırmaya başlaması ve son olarak üçüncüsü, hükümetin para basarak kendine ek bir satın alma gücü yaratması durumuydu. Ancak hükümetler açısından konjontürel duruma koşut yurtiçi ve yurtdışından borçlanmanın mümkün olmadığı ve borç hizmetlerine dayalı referans kredinin tükendiği bir çerçevede hükümetler, zorunlu olarak dış döviz rezervlerini kullanmak zorunda kalacaklardır. Bunun yanında kronik bütçe açıklarına sahip bir hükümet, bütçe açıklarının finanse edilmesinde senyoraj ve enflasyon vergisi gelirleri doğrultusunda yeni para basma durumuyla da doğrudan zorunlu olarak karşı karşıya kalacaktır⁹². Buradaki çelişkili olgu, kronik bütçe açıklarına rağmen hükümetlerin niçin yine de para basmaya devam etmeleridir ki, bunun arkasında lobi gruplarının, sendikal güçlerin ve/veya koalisyondaki siyasi partilerin varlığını kabul etmemiz zorunluluğu bu noktada doğmaktadır⁹³.

Yukarıda çizdiğimiz genel çerçeve kapsamında, hükümetlerin yurtiçi ve yurt dışından borçlanmasının ülkenin borç ödeme yükünü aşmasından ötürü mümkün olmadığı ve yeni para basımının bir süre konjonktüre bağlı askıya

⁹² Goff and Toma, a.g.m., ss. 79-80; Berument, a.g.m., ss. 510-511; Sauer and Bohara, a.g.m., ss. 145-150; Kiguel and Neumeyer, a.g.m., ss. 672-674; Kimbrough, "Inflation Tax", s. 407.

⁹³ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 330.

alındığı, sabit döviz kuru (fixed exchange rates) uygulamasının da hüküm sürdüğü bir ekonomik yapıda, hükümet için genelde tek seçenek vardır: Merkez bankasından borçlanmak⁹⁴. Bu durumdaki bir hükümetin sahip olduğu konsolide hükümet bütçesinden ve bunun içeriğinden hareketle, hükümet bütçesi bütçe bileşenleri eşitliğini şu şekilde ifade etmemiz olanaklıdır⁹⁵.

$$D^g - D^g_{-1} = P \cdot (G + I^g - T) + iD^g_{-1} \quad (2.16)$$

Eşitlik (2.16)'da ($D^g - D^g_{-1}$), bir önceki yıl ve cari yıl arasındaki hükümet borçlarındaki değişmeyi ifade etmektedir⁹⁶. G , cari hükümet harcamalarını; I^g hükümetin yatırım harcamalarını ve T , vergi gelirlerini ifade ederken, $P \cdot (G + I - T)$, yani fiyat seviyesi (P) ile çarpımları bunların reel değerlerine ilişkin miktarı belirtmekte; iD^g_{-1} ise, önceki yıl hükümet borçları üzerindeki nominal faizi ifade etmektedir. Hükümetin merkez bankasına olan borcundaki değişim değerini,

$$D^g_c - D^g_{c-1} = (D^g - D^g_{-1}) - (D^g_p - D^g_{p-1}) \quad (2.17)$$

şeklinde yazabiliriz. Eşitlik (2.17)'yi parasal tabandaki (M_h)(yüksek güçlü para) değişimle bağıntılı olarak yazmak istediğimizde,

⁹⁴ Sachs and Larrain B., s. 331; Assar Lindbeck, "Stabilization Policy in An Open High-Employment Economy: Swedish Experiences" in Emil Claassen and Pascal Salin, (eds.), **Stabilization Policies in Interdependent Economies**, Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1972, ss. 244-247; Sweder Van Wijnbergen, "Fiscal Deficits, Exchange Rate Crises and Inflation", **The Review of Economic Studies**, Vol. 58(1), No. 193, (January 1991), ss. 85-86.

⁹⁵ Sachs and Larrain B., s. 275.

⁹⁶ Hükümet borçlarına ilişkin farklılaştırmayı iki grupta toplamamız olanaklıdır. **Birincisi** hükümet nezninde hazinenin kamuya olan borcu ve bunlardaki değişme ($D^g_p - D^g_{p-1}$) ve **ikincisi** hükümetin merkez bankasına olan borcu ve buna ilişkin değişim miktarıdır. ($D^g_c - D^g_{c-1}$). Eşitlik (2.16)'nın aynı reel değeri verebilecek bir diğer ifadesi:

$$D^g - D^g_{-1} = G + I^g - T + rD^g_{-1}$$

şeklinde yazılabilir ki, burada rD^g_{-1} , bir önceki yılda hükümet borçları üzerindeki reel faiz değerini ifade etmektedir.

$$M_h - M_{h-1} = (D^g_c - D^g_{c-1}) + E (B^*_c - B^*_{c-1}) \quad (2.18)$$

şeklinde parasal tabandaki değişim miktarını eşitleyebiliriz. Eşitlik (2.18)'de E, kur oranını ve B^*_c merkez bankası tarafından tutulan yabancı rezerv stoğunu, $(B_c - B^*_{c-1})$ ise bu stoklardaki değişim miktarını ifade etmektedir⁹⁷. Eşitlik (2.17)'den $(D^g_c - D^g_{c-1})$ ifadesini, eşitlik (2.18)'deki yerine ikame ederek ve yeniden düzenleyerek;

$$D^g - D^g_{-1} = (M_h - M_{h-1}) + (D^g_p - D^g_{p-1}) + E (B^*_c - B^*_{c-1}) \quad (2.19)$$

eşitliğine ulaşabiliriz ki, bu eşitlik para arzına ilişkin hükümet bütçe içeriği açısından oldukça önemli kabul edilebilir. Daha öncede değindiğimiz gibi bütçe açıklarının $(D^g - D^g_{-1})$ finanse edilmesinde eşitlik (2.19), bize üç alternatif yolu formülize etmektedir⁹⁸: (1) Yüksek güçlü paradaki (veya parasal tabandaki) bir artışla $(M_h - M_{h-1})$; (2) Kamunun elinde bulundurduğu hazine bonolarındaki (veya hükümet tahvillerindeki) bir artışla; (3) Ya da merkez bankası döviz rezervlerindeki bir kayıplarla. Özetle, hükümet kamudan veya yurtdışından borçlanabilir, para basabilir ve yukarıda değinildiği gibi bunların mümkün olmadığı durumlarda kendi döviz rezervlerini tüketmeye başlar⁹⁹. Eşitlik (2.16) ve (2.17) birlikte bütçe açıklarının finanse edilmesiyle ilişkili bir denklik biçiminde ve hükümetin vergi gelirleri ve harcamaları ile de ilişkili olarak yazıldığında,

$$(D^g_p - D^g_{p-1}) + (M_h - M_{h-1}) - E (B^*_c - B^*_{c-1}) = P (G + I^g - T) + iD^g_{-1} \quad (2.20)$$

⁹⁷ Eşitlik (2.18)'deki $E(B^*_c - B^*_{c-1})$ işlemindeki (EB^*_c) çarpanının değeri, yabancı rezervlerin değerinin yurt içi para birimi cinsinden değerini ifade etmektedir.

⁹⁸ Duc-Tho Nguyen and Stephen J. Tur Novsky, "Monetary and Fiscal Policies in An Inflationary Economy", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. XI, No. 3, (August 1979), s. 263.

⁹⁹ Rudiger Dornbusch and Stanley Fischer, "Budget Deficits and Inflation" in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), *Development in an Inflationary World*, New York: Academic Press, 1981, s. 331.

eşitliğine ulaşabiliriz¹⁰⁰. Hazine, merkez bankasından aldığı borç üzerinden merkez bankasına bir faiz öder. Merkez bankası ise faiz olarak aldığı ve elinde bulundurduğu bu parayı, bütçesel bir transfer altında tekrar hazineye aktarır. Bu kapsamda hazine, gerçekte sadece kamudan aldığı borçlar üzerinden kamuya bir faiz ödemesinde bulunur ve merkez bankasından alınan borç ödemelerine de gerçekte faiz ödemez. Bu yaklaşım çerçevesinde eşitlik (2.16)'daki (iD^g_{-1})'in yerine iD^g_{p-1} yazabiliriz. Bu durumda merkez bankası hazineye yabancı paralar üzerinden kazandırdığı faiz gelirini de transfer etmiş olmaktadır ve bunun miktarı ulusal para cinsinden $E(i^* B^*_{-1})$ oranına eşittir. Tüm bu ifadeler ışığında konsolide kamu bütçesi bütçe bileşenleri bazında şu şekilde yazılabilir¹⁰¹:

$$(D^g_p - D^g_{p-1}) + (M_h - M_{h-1}) - E(B^*_c - B^*_{c-1}) \\ = P(G + I^g - T) + iD^g_{-1} - E(i^* - B^*_{c-1}) \quad (2.21)$$

Yüksek enflasyonun olduğu ülkelerde kamu, yeni hükümet borçlarını üstlenmez ve merkez bankaları da döviz rezervlerini tüketmeye başlarlar. Hükümetin bu aşamada yeni para basmak ($M_h - M_{h-1}$) ve enflasyonist finansmana (enflasyon vergisi geliri ve senyoraj) başvurmaktan başka seçeneği yok gibidir. Bu kapsamda hiperenflasyon teorisi, geniş anlamda mali açıklarının monetizasyonu teorisiyle eşdeğerdir¹⁰². En son ulaştığımız eşitlik (2.21)'in sağ tarafı mali açıkları, yani hükümet gelirleri (döviz rezervleri kur oranı üzerindeki faizler ve vergi gelirleri) oranından daha yüksek/aşırı gerçekleşmiş hükümet harcamalarını (cari harcamalar, yatırım harcamaları ve yurtiçi borçlar üzerindeki

¹⁰⁰ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 276.

¹⁰¹ Sachs and Larrain B., s. 330.

¹⁰² Richard C.K. Burdekin and Mark E. Wohar, "Deficit Monetisation, Output and Inflation in The United States, 1923-1982", *Journal of Economic Studies*, Vol. 17, No. 6, (1990), ss. 51-52; Michael G. Porter, "Aspects of Monetary Theory and Policy", *The Economic Record*, Vol. 56, No. 152, (March 1980), s. 11.

faiz ödemeleri) göstermektedir. Eşitlik (2.21)'in sol tarafı ise, bütçe açıklarının finansman kaynağını ifade etmektedir. Hükümetin eğer kamudan borçlanma olanağının artık tükendiğini varsaydığımızda, $(D_p^g - D_{p-1}^g) = 0$ olacaktır. Örneğimize ilişkin olarak yüksek güçlü paranın (M_h) para arzına (M) eşit olduğunu kabul ettiğimizde, bütçe açığı (DEF) nominal bütçe açığına eşit olacaktır ve piyasadaki fiyat seviyesi ile de bütçe açığının reel baza çekilmesiyle¹⁰³ bütçe açığı (DEF), eşitlik (2.21)'den yararlanarak:

$$(M - M_{-1}) - E (B_c^* - B_{c-1}^*) = P (DEF) \quad (2.22)$$

şeklinde ifade edilebilir. Sabit döviz kuru uygulamasının süregeldiği bir ekonomide para stoğu, yalnızca para talebiyle belirlenmektedir¹⁰⁴. Sabit döviz kuru uygulamasının olduğu, $E = E_{-1}$; tam istihdam ile çalışılan ekonomik bir süreçte son noktada artış çıktı/verim artışının olmadığı, $Q = Q_{-1}$; ve analizlerimizde iç ve dış değişkenlerin sabit olduğu yani, $P^* = P_{-1}^*$ ve $i^* = i_{-1}^*$ kabul edildiği çerçevede, $M = M_{-1}$ olacaktır. Eşitliğimiz (2.22)'yi kullanarak bu varsayımlar altında:

$$- E (B_c^* - B_{c-1}^*) = P (DEF) \quad (2.23)$$

¹⁰³ Yurt içi borçlanma olanağının tükendiği, $(D_p^g - D_{p-1}^g) = 0$ olduğu bir ekonomik yapıda para arzı göstergesinin (M) yüksek güçlü parayı temsil etmesinde bütçe açıklarının reel baza çekilmesi, cari fiyat seviyeleri oranı olarak ifadeyi gerekli kılar ve bu çerçevede reel bütçe açığı;

$$DEF = (G + I^g - T) + (i D_{p-1}^g - E^* B_{c-1}^*)/P$$

şeklinde yazılabilir. Nadeem UL. Hague and Peter J. Montiel, "Pakistan: Fiscal Sustainability and Macroeconomic Policy", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 447.

¹⁰⁴ Sabit döviz kuru uygulamasının süregeldiği bir ülkede para miktarı dengesi şu eşitlikle belirlenmektedir;

$$M = EP^*Q/V(i^*) \text{ veya bir önceki durumda } \Rightarrow M_{-1} = E_{-1} P_{-1}^* Q_{-1}/V(i_{-1}^*)$$

Eşitliklerdeki E , döviz kuru oranını (ulusal para ile); P , cari fiyat seviyesini; $V(i^*)$, faiz oranının (yurt içi nominal faiz) artan bir fonksiyonu olduğu varsayılan paranın dolaşım hızını ve Q , üretime ilişkin çıktı/verimi ifade etmektedir.

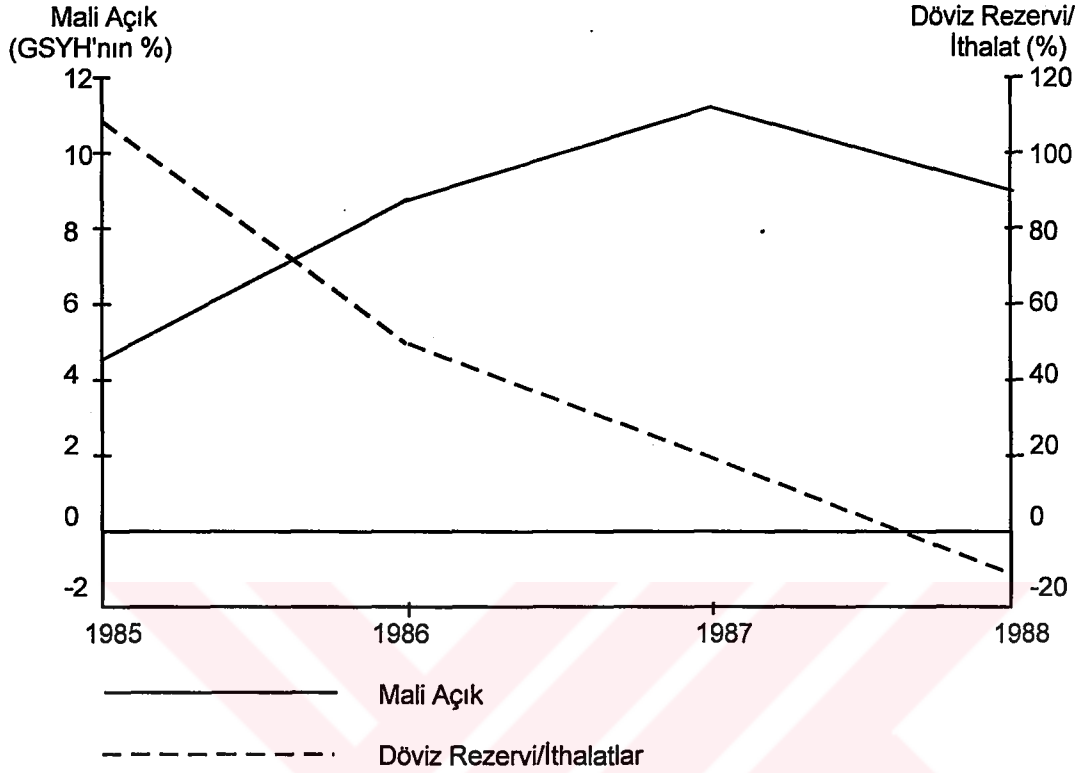
eşitliğine ulaşabiliriz¹⁰⁵. Eşitlik (2.23) bize oldukça temel bazı unsurları ifade etmektedir. Eğer para talebi sabit ise ve hükümet sadece yurtdışından veya merkez bankasından borç alabiliyorsa, bunun reel etkisi, aslında hükümetin tüm borçlanmalarının yurtdışından yapılmış gibi ortaya çıkmasıdır ki, hükümet isterse sadece merkez bankasından borçlansın. Merkez bankasından hükümetin borç almasına ilişkin her bir çaba, yüksek-güçlü paranın (high-powered money) bir artışına neden olacak ve para arzındaki artışın ters yönde sonra gelen etkisi (ikamesi), gerçekte döviz rezervlerinin azalması/kaybına neden olacaktır. Maliye Bakanlığı ve diğer para otoritelerinin merkez bankasından bütçe açıklarının kapatılması amacıyla yaptığı borçlanma, dolaylı olarak öncelikle para arzının arttırımı ile parasal tabanın genişlemesine ve hemen sonra da uluslararası rezerv kayıpları ile finanse edilen bir bütçe sürecine dönüşecektir.¹⁰⁶

Yukarıda ulaştığımız sonuçlar, gerçek dünyadaki olaylar bazında da önemli uygulamalara konu olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetler, bütçelerini finanse edebilmek için bir kaç kaynak bulabilirler. Ancak yurtiçi borçlanmanın hemen hemen olanaksız hale geldiği, bunun yanında yurtdışından da borçlanmanın çıkmaza girdiği bir süreçte -daha öncede gördüğümüz gibi- tek seçenek vardır: Merkez bankasından borçlanmak. Sermaye hareketinin tam ve sabit döviz kuru uygulamasının hakim olduğu 1985-1988 yıllarını kapsayan dönemde Peru'da, buna oldukça benzeyen bir süreç yaşanmıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 331.

¹⁰⁶ Nigel W. Duck, "Prices, Output and The Balance of Payments in an Open Economy With Rational Expectations", *Journal of International Economics*, Vol. 16, No. 1/2, (February 1984), s. 71.

¹⁰⁷ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 332.

Şekil 2.3. Peru'da Uluslararası Rezervler ve Kamu Sektörü Açıkları

Şekil 2.3 Peru'da 1985-1988 yılları arasında kamu açıkları artarken ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervlerin nasıl düştüğünü, sabit döviz kuru uygulamasının varlığında bize açıkça göstermektedir. Bütçe açıklarının GSYH'nın % 12'sine yaklaştığı 1987 yılında, ithalata oranla merkez bankası döviz rezervleri % 10 civarına inmiştir ve 1988 yılında artık sıfır noktasının altındadır. Merkez bankasının artık kendi ulusal parasını devalüe etmekten ve sabit döviz kuru uygulamasını terketmekten başka seçeneği yoktur ki, bu duruma kısaca ekonomi literatüründe ödemeler dengesi krizi (balance-of-payments crisis) denmektedir.

Hükümetin bütçe açıklarının finansmanına sabit döviz kuru sistemi altında devam edildiğinde, merkez bankası rezervleri mevcut olduğu sürece enflasyondan kaçınılabilir. Ulusal paranın bu aşamada satın alma gücü paritesi ve yurtiçi fiyat seviyesi hala dengededir. Ancak buna rağmen bütçe açıklarının

finansmanında uluslararası rezerv stoğu azalmaya başlamıştır ve sonuçta tükenecektir. Bu aşamadan sonra artan para arzı, enflasyonun artmasına ilişkin zinciri harekete geçirecek, hükümetlerin enflasyonist finansmana ilişkin beklentileri yoğunlaşacak ve ekonomik konjonktür dalgalı döviz kuru rejimine doğru kayacaktır¹⁰⁸.

b. Dalgalı Döviz Kuru Rejiminde Bütçe Açıklarının

Enflasyonist Finansmanı

Sabit döviz kuru rejiminin uluslararası döviz rezervlerini tüketerek çökmesiyle ülkenin dalgalı kur sistemine geçtiğini, yurtiçi ve dışından borçlanması olanağını konjonktüre bağlı olarak yitirdiğini ve daha uzun süre kullanacak merkez bankasında stok edilmiş yabancı döviz rezervlerinin kalmadığını, yani $B^* - B_{t-1}^* = 0$, olduğunu varsayalım. Bu çerçevede hükümetin açıklarını finanse etmesinde tek yol, yeni para yaratması (veya basımı) ile olacaktır¹⁰⁹. Sachs ve Larrain B.'nin ifadelerinden yararlanarak bütçe açıklarının (DEF) finansmanında, bütçe açıklarının reel değeri, para arzındaki değişimin reel değerine eşit olacaktır¹¹⁰:

$$DEF = \frac{(M - M_{-1})}{P} \quad (2.24)$$

¹⁰⁸ Sabit döviz kuru sisteminin çöküşü aynı zamanda ilgili ülkenin politik dengesizlik ve etki-siyasal çözülüşü ile de süreç olarak uyumludur. Richard Cooper 1953-1966 yılları arasında develüasyona uğrayan 24 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı çalışmada, bu ülkelerin % 30'unda develüasyon yapıldığı yıllarda hükümetler iktidardan düşmüştür. Yine bulgular içersinde sabit döviz kuru uygulamasının sonucu ödemeler dengesi krizi yaşayan bu ülkelerde maliye bakanlarının % 60'ının bakanlıktan ayrıldığı saptanmıştır. Sachs and Larrain B., s. 333.

¹⁰⁹ Duck, a.g.m., s. 72.

¹¹⁰ Sachs and Larrain B., loc. cit.

Şüphesiz para arzındaki bu değişiklik enflasyona neden olacaktır ve eşitlik (2.24)'ün yönlendirilmesiyle bütçe açıkları ve enflasyon oranı arasında bir paralellik kurarak, bütçe açıkları eşitliğini tekrar şu şekilde yazarak ifade edebiliriz:

$$DEF = \left[\frac{(M - M_{-1})}{M} \right] \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.25)$$

Para talebinin -daha önce ifade ettiğimiz gibi- $M=(PQ/V)$ olarak (sabit döviz kuru rejiminde) belirlendiğini ifade etmiştik. Bu aşamada bütçe açıklarının (DEF), dönemden-döneme değişmediğini varsaydığımızda ve çıktı/verim (Q)'de değişmiyorsa, bu durum bize paranın dolaşım hızında (V) değişmediği garantisini verecektir. Böylece $M_{-1}=(P_{-1}Q/V)$ durumu ortaya çıkacaktır. Eşitlik (2.25)'in sağ tarafına M ve M_{-1} eşitliklerini uyarladığımızda ortak terimleri iptal ederek:

$$DEF = \left[\frac{(P - P_{-1})}{P} \right] \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.26)$$

eşitliğine ulaşabiliriz ve eşitliğin sağ tarafını, P_{-1}/P_{-1} ile çarptığımızda:

$$DEF = \left[\frac{(P - P_{-1})}{P_{-1}} \right] \left(\frac{P_{-1}}{P} \right) \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.27)$$

eşitliğini elde ederiz. Sonuçta enflasyonun tanımı olan $\hat{P} = (P - P_{-1})/P_{-1}$ eşitliği, $P/P_{-1} = 1 + \hat{P}$ şeklinde de yazarak bunu eşitlik (2.27)'deki ilgili konumuna bağtladığımızda elde ettiğimiz son eşitlik¹¹¹:

$$DEF = \left[\frac{\hat{P}}{(1 + \hat{P})} \right] \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.28)$$

¹¹¹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 334.

şeklindedir. Dalgalı (değişken) döviz kuru uygulamaları çerçevesinde bütçe açıkları enflasyonla sonuçlanmaktadır ve burada bütçe açıklarının büyüklüğü ile enflasyon oranı arasında tanımlanan bir paralellik söz konusudur¹¹². Özetle enflasyon oranı ne kadar yüksekse, mali açıta o kadar büyük olmaktadır¹¹³.

Eşitlik (2.28)'de konumuz ile doğrudan ilgili asıl önemli nokta, bütçe açıklarının reel para balansları üzerindeki enflasyon vergisiyle finanse ediliyor olmasıdır. Eşitlik (2.28)'deki $\hat{P}/(1+\hat{P})$ oluşumu enflasyon vergisi seviyesini, $\hat{P}$ ise enflasyon oranını ifade etmektedir. Enflasyon vergisi tabanı ise, reel para balansları seviyesi (M/P) 'dir. Enflasyon vergisine ilişkin vergi tabanı ve vergi oranının üretimi, bütçe açıklarının finanse edilmesinde kullanılan toplam enflasyon vergisi geliridir¹¹⁴.

Bütçe açıklarının finansmanında döviz kuru rejiminin enflasyonist süreçteki etkinliği, seçilen kur rejiminin yapısal özelliklerine göre oldukça farklılık gösterdiği ve farklı sonuçlar doğurduğu yukarıdaki incelemelerimizden de anlaşılmaktadır. Bu çerçevede sonuç olarak, seçilen döviz kuru rejimiyle, bütçe açıkları arasında önemli bir paralellik ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda, özet olarak bu durumu görmek mümkündür.

¹¹² Jaleel Ahmad, "Inflationary Expectations and Transmission of Inflation Under Floating Exchange Rates", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 120, Heft 3, (1984), ss. 424-428.

¹¹³ Jay H. Levin, "On The Dynamic Effects of Monetary and Fiscal Policy Under Floating Exchange Rates: Simulations With an Asset Market Model", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 125, Heft 4, (1989), ss. 669-674.

¹¹⁴ Sachs and Larrain B., loc. cit.

Tablo 2.1
Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Döviz Kuru Rejimi

Bütçe Açıklarının Finansmanı	Döviz Kuru Rejimi	
	Sabit Kur	Değişken/Esnek Kur
Doğrudan Mekanizma	Para Yaratımı	Para Yaratımı
En son (nihâi) Mekanizma	Uluslararası Rezervler	Enflasyon Vergisi

Kaynak: Sachs and Larrain B.; a.g.e., s. 335.

Tablo 2.1'den de anlaşılacağı gibi, kronik enflasyon ve geniş bütçe açıklarıyla yaşayan ülkeler sabit döviz kuru sisteminin sürdürülmesinde zorluklarla karşılaşacaklar, ya değişken/dalgalı kur sistemine geçmek zorunda kalacaklar veya ulusal para birimi paritesini sık sık ayarlama gibi bir durumla yüz yüze geleceklerdir.

4. Optimal Devlet Yaklaşımında Enflasyonist Gelir Politikası

a. Enflasyon Gelirlerinin Maksimizasyonu

Optimal devlet yaklaşımında öncelikli unsur, hükümetin bütçe bileşenleri ve ilgili finansmanına ilişkin vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve senyoraj gelirleri arasında kendi harcamalarının yükünü optimum dağıtabilmesidir¹¹⁵. Bu anlamda hükümetin enflasyon gelirlerinin maksimize edilmesinde hedeflenen-öngörülen enflasyon oranını belirlemesi ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde bu bazla ilişkili ödemeler dengesi sorununu aşması zorunluluğu doğmaktadır¹¹⁶. Ödemeler

¹¹⁵ Berument, a.g.m., s. 511.

¹¹⁶ Harry G. Johnson, "Fiscal Policy and The Balance of Payments", in Richard M. Bird and Oliver Oldman (eds.), **Reading On Taxation in Developing Countries**, Baltmor: The John Hopkins Press, (1967), ss. 54-56.

dengesi zorunluluğunun enflasyonist bir ekonomide varlığını dengeleyen bir diğer husus, ilgili konjonktüre ilişkin optimal vergileme yaklaşımıdır¹¹⁷.

Çizilen bu çerçevede kapsamında Cagan'a (1956) ait para talebi yaklaşımı baz alınarak ve para talebi gelir esnekliğini değişmediğini varsayarak¹¹⁸, hükümetin ilgili konjonktürde sadece tek parasal otorite olduğunu kabul ettiğimizde her bir zaman dilimine ilişkin tanımlanan toplam-reel enflasyon geliri şu şekilde ifade edilebilir¹¹⁹:

$$R_t = \frac{dM}{dt} \frac{1}{P} = \frac{dM}{dt} \frac{1}{M} \frac{M}{P} = pm_t \quad (2.29)$$

Eşitlik (2.29)'da P , parasal büyüme oranını (oransal olarak)¹²⁰, " m " ise reel nakit balanslarını göstermektedir. Daha önceki ifadelerimizden reel nakit balanslarını $m=M/P$ olarak ifade etmiştik. Bu özdeşlik ile eşitlik (2.29) farklılaştırarak,

$$R_t = pm_t = m_t \pi_t + m_t \quad (2.30)$$

şeklinde yazılabilir. Eşitlik (2.30)'da π_t enflasyon oranıdır ve zamana ilişkin türevleri belirleyen değişkenler üzerinde etkin bir noktadır. Bu aşamada elde tutulması arzu edilen para stoğunu -güncel stoklara eşit olduğu yaklaşımı altında- şu şekilde yazılabilir¹²¹:

¹¹⁷ Bruce D. Smith, "Government Expenditures, Deficit and Inflation: On The Impossibility of A Balanced Budget", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. C, Issue 3, (August 1985), ss. 734-735.

¹¹⁸ Para talebinin gelir esnekliğinin değişmezliğinde " 1 "e eşitliği zorunlu değildir.

¹¹⁹ Cagan, a.g.m., s. 78; Auernheimer, a.g.m., s. 600.

¹²⁰ Parasal büyüme seviyesinin oransal olarak belirlenmesi -daha öncede değinildiği gibi- $M-M_1/M$ şeklindedir ve nominal senyoraşa eşittir. Sachs and Larrain B., a.g.e., s.340.

¹²¹ Cagan, a.g.m., s. 35; Cathcart, a.g.m., s. 171; Auernheimer, loc. cit.; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 421.

$$m_t = A \cdot e^{Yt} \cdot e^{-b(r+\pi)} \quad (2.31)$$

Eşitlik (2.31)'deki "Y", büyüme faktörüdür ve ekonomik büyüme yaklaşımında $(n+g\eta)$ toplamına eşittir. Burada "n" nüfustaki büyüme oranını; g sermaye geliri başına artış oranını ne "η" ise talebin gelir esnekliğini ifade etmektedir. Eşitlik (2.31)'de "r" reel faiz oranıdır. "A" enflasyonist beklentiler sıfır olduğunda para hızının (iki taraflı) göstergesidir ve $\pi = 0$ durumunda gelire oranla reel para seviyesini göstermektedir. Eşitlikteki "b" parametrik bir değer olanak, $b > 0$, para talebinin duyarlılığını ifade etmektedir¹²². Bu aşamada "t" zamanına ilişkin reel nakit balanslarındaki değişme:

$$\dot{m}_t = ym_t - bm_t \pi \quad (2.32)$$

şeklinde belirtilecektir. Enflasyon oranı $\pi = 0$ ise ve $t = 0$ durumuna ilişkin parasal uyumlaştırma söz konusu olduğunda bu uyumlaştırma anlıktır ve $t = 0$ zamanına ilişkin enflasyon geliri,

$$R_t = m_t \pi + \dot{m}_t = m_t (\pi + \gamma) \quad (2.33)$$

biçiminde bir eşitlik olarak ortaya çıkacaktır. Bu aşamada cari faiz oranının (r) indirim (iskonto) olarak hükümet tarafından kullanıldığı varsayıldığında ve anlık parasal uyumlaştırma durumunda ($t = 0$), hükümetin yeni para yaratmasından sağladığı gelirin şu andaki değeri (V_t) şu şekilde belirlenmektedir:

$$V_{t=0} = \int_{t=0}^{\infty} m_t (\pi + \gamma) e^{-rt} dt + (m_{t=0+} - m_{t=0}) \quad (2.34)$$

¹²² Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory With an Application to Argentina", s. 433.

Eşitlik (2.34)'de $m_{t=0}$, enflasyon oranının (π_0) olduğu önce oluşan enflasyon oranındaki reel nakit balanslarıdır ve $m_{t=0+}$ ise, enflasyon oranındaki değişimden sonra oluşan yeni enflasyon oranındaki (π_n) reel nakit balanslarını göstermektedir. Eşitlik (2.34) kullanarak $t=0$ değerinden sonra geçen zamana ilişkin her bir zaman diliminde elde edilen enflasyonist gelirin şimdiki değeri, $m_{t=0+} \geq m_{t=0}$ veya $\pi \geq \pi_0$ değişkenlerine göre (ve $t = 0$, şimdiki değerde) ifade edilmek istendiğinde şu eşitliğe ulaşırız¹²³:

$$V_{t=0} = Ae^{-b(r+\pi)}(\gamma + \pi) \int_{t=0}^{\infty} e^{(\gamma-r)t} dt + Ae^{-br}(e^{-b\pi} - e^{-b\pi_0}) \quad (2.35)$$

Reel faiz oranının (r) büyüme faktöründen (γ) büyük olduğu varsayıldığında, $r > \gamma$, eşitlik (2.35)'deki integral bizi sonuca ilişkin değere götürecektir.

$$V_{t=0} = \frac{Ae^{-b(r+\pi)}(\gamma + \pi)}{(r - \gamma)} + Ae^{-br}(e^{-b\pi} - e^{-b\pi_0}) \quad (2.35)'$$

Eşitlik (2.35)'i, enflasyon oranına ilişkin duyarlılığı bazında farklılaştırarak (türevi alınarak) ve sıfıra eşitlediğimizde şu yeni oluşuma ulaşırız¹²⁴:

$$\begin{aligned} \frac{\partial V_{t=0}}{\partial \pi} &= Ae^{-br} \left(-\frac{b}{\gamma-r} + \frac{1}{\gamma-r} - \frac{b\pi}{\gamma-r} + b \right) \\ 1 - b\gamma - b\pi + b(\gamma-r) &= 0 \\ \pi &= \frac{1}{b} - r \end{aligned} \quad (2.36)$$

¹²³ Auernheimer, a.g.m., s. 601.

¹²⁴ Ibid.

Eşitlik, (2.36) $\pi = (1/b) - r$ oranıyla, **optimal hükümet yaklaşımındaki enflasyonist geliri maksimize eden enflasyon oranını ifade etmektedir** ve bu oran eşitlik (2.35)' ve (2.36)'dan da anlaşılacağı gibi ekonomik büyüme oranından bağımsızdır¹²⁵.

b. Optimal Enflasyon Vergisi Bazında

Hükümetin Enflasyon Politikası

Optimal devlet yaklaşımında enflasyon gelirlerinin maksimizasyonu, hükümetin bütçe bileşenleri bazında optimal enflasyon vergisine ilişkin enflasyon politikasının da nasıl olması gerektiği gerçeğini gündeme getirmektedir. Optimal devletin diğer bir açıdan kendi bütçe bileşenleri kapsamında toplam arz ve toplam talebin birbirine eşitliği yönünde değerlendirilmesi¹²⁶, devlet alacaklarının enflasyonist süreçte reel değerinin enflasyonist politikalarla uyumlaştırılması sorununa ilişkin bütçesel denklik politikalarının oluşturulmasına yol açmıştır. Bu çerçevede hükümetlerin karşılaştığı problem, bütçe bileşenleri bazında şöyle ifade edilebilir¹²⁷:

¹²⁵ W. Stanners, "Inflation and Growth", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 20, No. 4, (July 1996), ss. 509-512.

¹²⁶ Optimal devlet yaklaşımında bütçe bileşenleri bazında toplam arz (Y); tüketimin (C), net yatırımların (I), hükümet satınalmalarının (G) ve net ihracatın (X) toplamına eşittir. Bu oluşumu şu şekilde formülize edebiliriz:

$$Y_t = C_t + I_t + G_t + X_t$$

Eşitliğimizin sağ tarafı "t" zaman dilimindeki toplam talebi ifade ederken sol taraf ise aynı zaman dilimindeki toplam arzı (hükümete ilişkin) ifade etmektedir. Aynı model yaklaşımı parasal sektör bazında ifade edildiğinde, para talebi (L) para arzına (M) eşit olmaktadır. $L_t = M_t$. Dean D. Croushore, Ronald S. Koot and David A. Walker, "Economic Stability and The Government Deficit", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 12, No. 3, (Spring 1990), s. 392.

¹²⁷ Guillermo A. Calvo and Leonardo Leiderman, "Optimal Inflation Tax Under Precommitment: Theory and Evidence", **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 1, (March 1992), s. 182.

$$Z_t = Z_{t-1}R_{t-1} + X_t + \frac{(M_t - M_{t-1})}{P_t - g_t} \quad (2.37)$$

Eşitlik (2.37)'de Z_t , $t+1$ döneminin başlangıcında hükümetin elinde bulundurduğu reel alacaklara (aktiflerin) ilişkin stokları; R_{t-1} , ' t ' döneminin başlangıcındaki reel faiz oranını¹²⁸; X_t , ' t ' zaman dilimine ilişkin net vergi gelirlerinin reel değerini; g_t , hükümetin götürü transferlerinin reel değerini; P_t , ' t ' zamanındaki fiyat seviyesini; M_t , ' t ' zamanındaki ve M_{t-1} , ' t ' dönemi başındaki para stoğunu (faiz yüklenimi olmayan) ifade etmektedir. Reel para dengesinin (t dönemine ilişkin) $m_t = M_t/P_t$ olarak ve enflasyon faktörünün de (t ve $t-1$ dönemleri arasında ilişkin) $\pi_t = P_t/P_{t-1}$ biçiminde tanımsal ifadesini göz önüne alarak, hükümetin $t+1$ dönemi başındaki sahip olduğu alacakların/aktiflerin (Z_t) eşitliğini, eşitlik (2.37)'den yararlanarak tekrar şu şekilde yazabiliriz:

$$Z_t = Z_{t-1}R_{t-1} + X_t + M_t - \frac{M_{t-1}}{\pi_t - g_t} \quad (2.38)$$

Daha öncede ifade edildiği gibi eşitlik (2.38)'de ' m ', reel para balansları talebini göstermektedir. Hükümetin ' t ' zaman periyodu başında enflasyon faktörünü, oransal olarak $t+1$ zaman dilimi için önceden belirleyerek ilan ettiğini varsayalım (π_{t+1}). Önceki fiyat seviyesini (P_t) ve buna ilişkin talebi karşılamak için hükümet piyasaya yeterli miktarda para arz edecektir. Bu yaklaşım içerisinde hükümetin amaçlarından bir diğerinin de, sosyal refahı maksimize etmek olduğunu da gözönüne alarak -daha da önemlisi- özel sektörün para talebini

¹²⁸ Eşitlik (2.37)'de ifade edilen ' t ' zamanı ve $t+1$ zaman dilimi arasındaki nominal faiz oranı (i) enflasyon ve reel faiz oranı ile ilişkili olarak şu şekilde ifade edilebilir.

$$R_t \pi_{t+1} = 1 + i_t$$

temel konu kabul ettiğini vurgulamamız gerekir¹²⁹. Hükümet, 't' dönemi başlangıcında temsili bir tüketici gibi, 't' döneminden t_{+1} dönemine enflasyon faktörü ve bununla ilgili 't' zamanına ilişkin ekonomik değişkenlerin, $t_{+1}(\pi_{t+1})$ zamanında daha küçük veya aynı/eşit kalıp-kalmayacağını bilir¹³⁰. Çizdiğimiz bu varsayımlar çerçevesinde hükümet aktiflerinin t_{+1} zaman dilimi sonrasındaki t_{+2} sürecindeki reel değerinin belirlenmesine yönelik enflasyon oranı ile reel para balansları ve para stoğu değişikliklerine ilişkin **optimal hükümet yaklaşımı çerçevesinde enflasyon politikasını**, eşitlik (2.38)'den yararlanarak Calvo ve Leiderman'ın ifadeleriyle şu şekilde yazabiliriz¹³¹:

$$\begin{aligned}
 Z_{t+2} = & M_{t+2} - \frac{M_{t+1}}{\pi_{t+2}} + X_{t+2} \\
 & + R_t + 1 \left\{ M_{t+1} - \frac{M_t}{\pi_{t-1}} + X_{t+1} \right. \\
 & \left. + R_t \left[M_t - \frac{M_{t-1}}{\pi_t} + X_t + Z_{t-1} R_{t-1} - g_t \right] - g_{t+1} \right\} - g_{t+2}
 \end{aligned} \tag{2.39}$$

¹²⁹ Özel sektörün para talebi Cagan'ın (1956) yaklaşımı çerçevesinde 't' zaman periyoduna ilişkin, $m_t = A_t e^{-\alpha \omega t}$, olarak ifade edilmektedir. Eşitlikte m_t , özel sektörün para talebini; A para stoğunu ve gelire olan oranını; e , logaritmik tabanı; α parametrik sabit değeri ($\alpha > 0$) ve ω_t ise ilgili t zamanında para tutmanın fırsat maliyetini ifade etmektedir ve bu olgu nominal faiz oranıyla (i_t) ilintili şu şekilde ifade edilebilir.

$$\omega_t = i_t / (1 + i_t)$$

Cagan, a.g.m., s. 80; Calvo and Leiderman, loc.cit.

¹³⁰ Optimal hükümet yaklaşımında t_{+1} döneminden; t , zaman dilimine geçişte hükümet bütçe bileşenlerini dönemselsel olarak etkileyen en önemli unsurlardan biri, hükümet borçları ve birikiminin tanımlanmasıdır ki, t_{+1} ve sonrası dönemler için de geçerli olan **hükümet borçlarının birikimine (b_t)** ilişkin teorik yaklaşım şöyle ifade edilebilir:

$$b_t = (1 + r_{t-1})b_{t-1} - S_t$$

Eşitlikteki b_t , hükümet borçlarının reel değerini; r_{t-1} dönem başındaki reel faiz yükünü (oranını) ve S_t ise, faiz içermeyen hükümet fonlarına ilişkin fazlalılığı ifade etmektedir. David W. Wilcox, "The Sustainability of Government Deficits: Implications of The Present-Value Borrowing Constraint", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 21, No. 3, (August 1989), s. 292.

¹³¹ Calvo and Leiderman, a.g.m., s. 182.

II. BÜTÇE AÇIKLARI, PARASAL UYUM VE ENFLASYONİST GELİR

A. KAMU YATIRIMLARININ FİNANSMANI VE PARASAL TABAN

1. Enflasyon Vergisi ve Tasarruf/Gelir Oranı İlişkisi

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin doğrudan kamu tasarruflarının kamu gelirlerine olan oranıyla ilişkili yönü, bu tip ülkelerde aynı dönemi kapsayan enflasyonist süreçteki enflasyon vergisi geliri ile tasarruf-gelir oranı ilişkisi de sorgulamayı gerekli kılmıştır. Özellikle mevcut ulusal kaynakların enflasyonist süreçteki bölüşümünün hükümet açısından marjinal sosyalitesinin kârlı yatırım projeleri bazında optimaliteden uzaklığı, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, parasal otoritenin yarattığı yeni parasal oluşumlarla göreceli olarak büyüyen parasal tabanın (yüksek-güçlü para) güdüleyip motive ettiği enflasyon olgusu ile ilişkilendirilmekte ve bu süreç, bu ülkeleri kamu bütçesi açısından tasarruf-gelir oranı ilişkisinin enflasyon vergisiyle artırılıp artırılamayacağı sorusuna yöneltmektedir¹³². Konu, öngörülen enflasyon açısından değerlendirildiğinde (yukarıda çizilen çerçeve kapsamında), enflasyon ve büyüme arasındaki ilişki ekonomi politikasının bir sonucudur ve bu bağlamda enflasyon doğrudan bir politika aracıdır^{133*}.

¹³² Golf and Toma, a.g.m., s. 93; Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 740-741; Cagan, a.g.m., s. 79; Smith, a.g.m., ss. 716-717; Calvo and Leiderman, a.g.m., ss. 179-180; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance; Theory with an Application to Argentina", ss. 417-419; Auernheimer, a.g.m., ss. 598-606.

¹³³ Berument, a.g.m., s. 511; Tibor Scitovsky, **Money and The Balance of Payments**, London: George Allen and Unwin LTD, 1969, ss. 69-70.

* Enflasyonun doğrudan bir politika aracı olması yönünde Sadka ve Hercowitz (1987) yaptıkları çalışmada, enflasyonun mali rolünü ve enflasyonist finansmanın düz-oranlı gelir vergilerinin toplanması maliyetleri üzerindeki mali etkilerini araştırmışlar; gelinen noktada

Bu kapsamda, hükümetin ek para yaratarak (money issued) yüksek güçlü parayı, (H), (high powered money) arttırdığını ve -parasal tabanı genişleterek- bunu kamu yatırımlarının finansmanında (G_t) kullandığını varsayalım¹³⁴. G. Johnson'un (1984) analitik yaklaşımını kullanarak, reel sermaye (K) ve yüksek güçlü para (H) -veya parasal taban stoğu- arasındaki eşitlik ilişkisini (ilgili 't' dönemindeki fiyat seviyesinde, "P", dikkate alarak) şu şekilde ifade edebiliriz¹³⁵:

$$\frac{dH}{dt} \cdot \frac{1}{P} = \frac{dK}{dt} \quad (2.40)$$

Hükümet yatırımları varsayım olarak -eşitlik (2.40)'daki eşitlik çerçevesinde- özel sermayeyi etkilememekte ve dışlama etkisi (crowding-out effect) oluşmamaktadır¹³⁶. Yine bir varsayım olarak sermayeye oranla verimi,

hem ulusal para değerindeki azalma ve hem de değer saklama aracı olarak yabancı para biriminin aşırı değerlenmesi sonucuna ulaşmışlardır. Bu açıdan enflasyon, politik bazda mali açıdan ulusal paraya dayalı hükümet harcamaları ile kamunun değer saklama/sığınma aracı olarak konjonktürel bir mali fenomen niteliğine dönüşmüştür. Z. Hercowitz and E. Sadka, "On Optimal Currency Substitution Policy and Public Finance", in A. Razin and E. Sadka (eds.), *Economic Policy in Theory and Practice*, New York: St. Martin Press, 1987, ss. 147-164.

¹³⁴ Parasal tabandaki değişimlerin (genişlemenin) kamu yatırımlarının finansmanında kullanımı, cari olarak parasal tabandaki artışın reel olarak ifadesini gerekli kılmıştır ($M_t - M_{t-1}$)/ P_t . Bu çerçevede hükümetin yatırımlar açısından reel senyoraajının şu eşitlikle de saptanması olanaklıdır:

$$(M_t - M_{t-1}) / P_t \Rightarrow (1 - M_{t-1}/M_t) m_t$$

Eşitlikteki " m_t ", elde tutulan paranın reel değerini; "P" ise, her zaman olduğu gibi fiyat seviyesini ifade etmektedir. Berument, a.g.m., s. 512.

¹³⁵ Omotunde E.G. Johnson, a.g.m., s. 642.

¹³⁶ Hükümet yatırımları, **kapalı bir ekonomik yapıda** milli gelir (Y) eşitliği ile ilişkilendirilip yazıldığında, ulusal gelir (GSMH); tüketim (C), Yatırım (I) ve hükümet harcamalarının (G) toplamına eşit olmaktadır:

$$Y = C + I + G \Rightarrow I = Y - C - G$$

Tüketim harcamaları ve hükümet harcamalarının GSMH'dan çıkarılmasıyla, milli gelirin yatırımlara ayrılan payı (gayri safi) ortaya çıkmaktadır. Ancak dışlama etkisinin varlığı kaçınılmazdır. G.K. Shaw, *Fiscal Policy*, London: MacMillan Press Ltd., 1972, s. 61.

yani verim/sermaye oranını "k" ve reel verimi (veya reel ürünü) "y" ile ifade ederek $y = kK$ eşitliğini kabul ettiğimizde:

$$\frac{dy}{dt} = k \cdot \frac{dK}{dt} = \frac{\frac{dH}{dt} k}{P} \quad (2.41)$$

eşitliğine ulaşabiliriz. Ayrıca reel verimdeki (veya ürün/çıktıyı) ilgili zaman dilimine ilişkin değişimin, $\hat{y} = (dy/dt)(1/y)$ şeklinde ifade edilebileceğini gözönüne alarak eşitlik (2.41)'in yeniden aşağıdaki gibi yazılması olanaklıdır:

$$\hat{y} = \frac{\frac{dH}{dt} k}{P_y} = \frac{(\hat{H} \cdot H) k}{P_y} \quad (2.42)$$

Eşitlik (2.42)'de " $\hat{H}$ ", yüksek-güçlü paradaki değişim oranını ifade etmektedir. Yukarıda kurgulanan modele ilişkin konjonktürde, yüksek-güçlü, paranın gelir hızının (V_h) sabit olduğunu kabul ederek (varsayarak), para stoklarındaki değişim oranının ($\hat{M}$) şu şekilde kabul edildiğini görmekteyiz:

$$\hat{M} = \hat{P} + \hat{y} \quad (2.43)$$

Konjonktürel yapıda paranın gelir hızının (V_h) değişmediği varsayıldığında, $\hat{M} = \hat{H}$ olmaktadır ve bu yaklaşımı eşitlik (2.42) ile bir denklik olarak değerlendirdiğimizde reel verimdeki (veya ürün/çıktıdaki) değişim oranı şu şekilde yazılabilir :

$$\hat{y} = \left[\frac{1}{V_h} \right] [k(\hat{P} + \hat{y})]$$

veya

$$\hat{y} = \hat{P} \left(\frac{k}{V_h - k} \right) \quad (2.44)$$

Eşitlik (2.44)'den çıkarılabilecek bulgu, mevcut " V_h " ve " k " değerleri çerçevesinde reel yurt-içi gayri safi milli hasılanın (GSYH) büyüme oranının, enflasyon oranı ile doğrudan değişebilir görünmesidir. Fakat genelde realiteye uygun bir ekonomik konjonktürde paranın gelir hızının (V_h), enflasyon oranının ($\hat{P}$) etkisiyle artma eğiliminde olacağı bilinmektedir¹³⁷. Artma eğiliminin doğrusal bir seyir izleyebileceği yani, artan enflasyon oranıyla ($\hat{P}$) paranın gelir hızındaki (V_h) artışın pozitif ilişkili olduğu kabul edildiğinde, $V_h = ae^{\alpha \hat{P}}$ ifadesini Cagan'ın (1956) enflasyon vergisi modelinden yararlanarak yazabiliriz. Daha öncede ifade edildiği gibi 'e' doğal logaritmik tabanı; 'a' enflasyonist beklentiler kısa dönemde sıfır olduğunda reel para balanslarının reel gelire oranını ve " α " ise reel para balanslarına ilişkin talebin duyarlılığını ifade etmektedir¹³⁸. $V_h = ae^{\alpha \hat{P}}$ eşitliğinde "a" ve " α " sabit kabul edildiğinde ve eşitlik (2.42)'de $V_h = P_y/H$ oluşumunun yerine ikame edildiğinde:

$$\hat{y} = \hat{H}.k \left(\frac{e^{-\alpha \hat{P}}}{a} \right) \quad (2.45)$$

şeklindeki eşitliğe ulaşırız¹³⁹. Son olarak ulaştığımız eşitlik (2.45)'deki sonuçlar, hükümetin ilgili dönem içersinde para basması sonucu **reel yüksek-güçlü paranın artışıyla yatırım yapması ve reel tasarrufların (ve yatırımların) reel yüksek-güçlü paranın miktarıyla pozitif ilişkili artması varsayımıyla oluşmaktadır. Böylece tasarruf-gelir oranına ilişkin oransal değer, enflasyon vergisinden ötürü artmaktadır**¹⁴⁰.

¹³⁷ W.T. Newlyn and R.P. Bootle, **Theory of Money**, 3 rd ed., Oxford: Clarendon Press, 1979, s. 99.

¹³⁸ Cagan, a.g.m., S. 80; Cathcart, a.g.m., s. 171; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 97; Tanzi, "Inflation Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 421.

¹³⁹ Omotunde E.G. Johnson, a.g.m., s. 643.

¹⁴⁰ Ibid.

Hükümet yatırımları açısından enflasyonist finansman ve büyüme tezleri bazında yukarıdaki analitik yaklaşımın bize ulaştırdığı yorumsal sonuç, kısaca şöyle özetlenebilir: Hükümetin sermaye harcamaları ve yatırım harcamalarının toplam hükümet harcamalarına olan oranındaki değişme ne kadar büyük olursa, hükümet yatırımlarının marjinal etkisi o kadar büyük olur ve diğer yandan da hükümet yatırımlarının GSYH'ya olan göreceli oranındaki bir artıştan ortaya çıkan özel yatırımların dışlama etkisi o derece küçük olur¹⁴¹. Bu aşamada, ayrıca, hükümet yatırımlarının **enflasyon vergisi yoluyla finansmanında**, enflasyondaki marjinal bir artıştan ortaya çıkan ekonomik gelişmedeki artış da o derece büyük olacaktır¹⁴².

2. Kamu Yatırımlarına İlişkin Operasyonel-Birincil Bütçe Açıkları, Parasal Uyum ve Enflasyon Vergisi

Kamu yatırımlarının gerçekleşme sürecinde merkez bankası stratejisi ve hazineyle olan ilişkilerindeki parasal uyum olgusu, aynı süreçte oluşan operasyonel ve birincil açıkların ve bunun finansmanındaki enflasyon vergisi gelirinin parasal tabandaki pozitif değişikliklerle olan bağıntısı ile hükümet bonolarının aynı süreçteki finansal konumunun uzlaştırılması gereğini gündeme getirmiştir. Bu konuda Calvo ve Fernandez'in (1983) reel kamu harcamaları ile vergiler arasındaki bir farklılık olarak tanımlanan birinci bütçe açıkları (D) ile enflasyon vergisi ilişkisini gözönüne alan çalışmalarında, özel bankalara ilişkin rezervlerin parasal taban kavramı ile aynı bağlamda değerlendirildiğini ve reel kamu harcamaları değerine, faiz ödemelerinin olmadığı toplam harcamalardan vergi gelirleri çıkarılarak ulaşıldığını görmekteyiz¹⁴³.

¹⁴¹ Lok Sang Ho, "Government Deficit Financing and Stabilisation", *Journal of Economic Studies*, Vol. 15, No. 5, (1988), ss. 36-37.

¹⁴² Omotunde E.G. Johnson, a.g.m., s. 644.

¹⁴³ Guillermo A. Calvo and Roque Fernandez, "Competitive Banks and The Inflation Tax", *Economic Letters*, Vol. 12, No. 4, (December 1983), ss. 313-317.

Merkez bankası, politikası gereği birincil bütçe açığını (D) kapatmak için, hazinenin parasal tabanını genişletecek parasal sunumda bulunur ve aynı süreçte özel banka rezervlerine de nominal bir faiz (i_r) öder. Teorik çerçevenin çözümüne ilişkin kolaylık için, süreçteki paranın sadece nominal faiz oranı kazanan (i_d) banka depozitlerinden oluştuğunu varsayıyoruz¹⁴⁴. Bu varsayımın getirisi (enflasyon vergisi açısından), banka rezervlerinin parasal tabana özdeşliğidir. Çizilen bu çerçevede ticari borçlar üzerinde piyasa değeri olarak nominal faiz oranını 'i' ile ve sabit rezerv oranını 'a' ile sembolleştirdiğimizde, banka depozitleri üzerindeki faiz oranı (i_d), banka rezervleri ve ticari borçlar üzerindeki faiz oranlarının ağırlıklı toplamıdır¹⁴⁵:

$$i_d = i(1-a) + i_r a \quad (2.46)$$

Aynı süreçte parasal tabanın reel değerini "h" ile ve reel banka depozitlerine ilişkin talebi ise "L" ile ifade ettiğimizde parasal tabanın reel değerini (h):

$$h = aL \quad (2.47)$$

şeklinde yazabiliriz¹⁴⁶. Eşitlik (2.47)'de 'L'nin banka depozitleri oranı ile ticari borç oranları arasındaki farkın, $i - i_d$, üzerinde negatif bir etkisi olduğunu varsayıyoruz ve bu aynı zamanda para tutmanın fırsat maliyetidir. Eşitlik (2.46), bu varsayım

¹⁴⁴ Oluşturulan varsayımda rekabetçi bir bankacılık sisteminin varlığı kabul edilmiştir.

¹⁴⁵ Kiguel and Liviatan, a.g.m., s. 282.

¹⁴⁶ Parasal tabanın reel değerinden hareketle, kronik enflasyon sürecindeki ülkelerde Ortodox denge yaklaşımı, parasal uyum modelimizdeki yaklaşım ve varsayımlarda da görülebileceği gibi üç tip denge programını kapsamaktadır: **Birincisi**, öncelikle mali uyumlaştırma üzerine temellendirilmiş ve **ikincisi**, parasal nominal göstergeler ile mali uyumlaştırmanın birlikteliğini esas alan, **üçüncüsü** ise döviz kur politikasının mali uyumlaştırma ile olan birlikteliğine dayanan programdır. Kiguel and Liviatan, ss. 282-291; Scitovsky, a.g.e., s. 67.

altında, $a(i-i_d)$ değerine eşit olmaktadır ve varsayımınızı, ticari borçlar üzerindeki piyasa faiz oranının (nominal), (i) , enflasyona (π) eşit olduğu düşüncesiyle sürdürdüğümüzde, reel banka depozitlerine ilişkin talebimizi (L) şu şekilde belirleyebiliriz:

$$L = L(x); x = a(\pi - i_r) \quad (2.48)$$

Durgun durumdaki bir konjontüre ilişkin bütçe açığı:

$$D = (\pi - i_r) h \quad (2.49)$$

ile ifadelendirilebilir ve eşitlik (2.43)'teki (πh) değeri, rezervler üzerindeki faizi ve mali açığı finanse etmek için kullanılan **enflasyon vergisi ve senyoraj değerini belirler**. Eşitlik (2.47) ve (2.48)'i, eşitlik (2.49)'un bileşenleri kapsamında ve mali açık denklemini bazında ifade ettiğimizde¹⁴⁷:

$$D = xL(x); x = a(\pi - i_r) \quad (2.50)$$

şeklinde yazabiliriz. Eşitlik (2.50), mevcut bütçe açığı (D) bazında (X) değerini belirlemektedir ve bu saptama bize enflasyon oranını da vermektedir. Çünkü enflasyon oranı (π) (eğer $\pi > i_r$ ise), rezerv oranıyla (a) ters yönde değişecektir ve rezervler üzerindeki nominal faiz oranıyla (i_r) doğrusal (pozitif) ilişkilidir.

Varsayımlara ilişkin kurulan bu örnek, bizi bazı önemli sonuçlara ulaştırmaktadır. **Birincisi**, mevcut bütçe açığı, birçok enflasyon oranıyla ortaya çıkabilmektedir. **İkincisi**, sıfır bir bütçe açığı (eğer $i_r = \pi$ ise) her bir enflasyon seviyesinde oluşabilmektedir. Böylece eğer merkez bankası elde ettiği tüm senyorajı, banka rezervleri üzerindeki faiz biçiminde kamuya tekrar döndürebiliyorsa (ki bu durum $\pi = i_d$ eşitliğini ifade eder) bunun sonrasında enflasyon belirsiz bir duruma dönüşecektir.

¹⁴⁷ Kiguel and Liviatan, a.g.e., s. 283.

Yukarıda saptanan iki sonuç ışığında enflasyon oranlarına ilişkin bütçe açıkları, rasyonel beklentiler bazında enflasyon ile olan bağıllılığında özetle şu sonuçları vermektedir: Bütçe açığı sıfır olduğunda, $D = 0$, doğal çözüm $x = 0$ için $-i_r = \pi > 0$ olmasından daha ziyade $x = i_r = \pi = 0$ olmasıdır ve bu yaklaşım rasyonel beklentiler bazında $D = 0$ iken, enflasyonun $\pi > 0$ olması için herhangi bir sebep olmadığı biçimiyle algılanır.

Bütçe açıklarının sıfır olduğu, $D = 0$, bir ekonomik süreçte, enflasyon oranlarına ilişkin reel para balanslarından elde edilen enflasyon vergisi gelirinin senyoraj ile birlikte tümünün merkez bankası tarafından kamuya döndürülmesi, enflasyon vergisine ilişkin enflasyon oranlarındaki belirsizliği arttıracaktır. Bu durumun diğer bir görünümü, senyoraj gelirlerinin kamuya aktarılıp enflasyon oranlarının saptanmasının zor bir süreçte girdiği belirsizlikte, **enflasyon vergisi** gelirinin de kamuya aktarılabilenidir.

Dengeli bir mali bütçe ve parasal uyumlaştırmanın yokluğu kavramsal olarak farklıdır¹⁴⁸. Diğer bir deyişle bütçe açığı sıfır olduğunda, enflasyonun da sıfır olması zorunluluğunu gerektiren mantıksal bir gerekçe yoktur. Çünkü bütçe açığının sıfır olması, enflasyonun da sıfır olması için yeterli bir şart değildir¹⁴⁹. Bu çerçevede eşitlik (2.48) ve (2.50)'yi, tek bir ifade halinde tekrar düzenleyerek şu şekilde yazabiliriz:

$$\pi = \frac{D}{aL(x)} + i_r \quad (2.51)$$

Bu noktada sözde mali açık veya merkez bankası kayıpları olarak parasal taban üzerinde ödenen faiz ödemeleri ($i_r h$), bütçe açığı görüntüsü içerisinde

¹⁴⁸ Sangkyun Park, "The Relationship Between Government Financial Condition and Expected Tax Rates Reflected in Municipal Bond Yields", *National Tax Journal*, Vol. L, No. 1, (March 1997), ss. 31-37.

¹⁴⁹ Cuddington and Vinals, a.g.m., ss. 112-115.

dikkat çekebilir. Bu durumun ortadan kaldırılması ise, $D + i_r h = \pi h$ eşitliği gereğinden, uzun dönemde enflasyonun sona erdirilmesiyle gerçekleşecektir. Bu durumun gerçekleştirilmesi zorunluluğuna karşın bu süreç, aynı zamanda hükümetin sadece mali kapsamdaki düzenleme ve istikrarını değil; inatçı enflasyonist beklentilere ilişkin uyumlaştırma ve ayarlamaların durdurulması arzusunda olmayı da gerekli kılmaktadır¹⁵⁰.

Sonuçta, operasyonel açık kavramı çerçevesinde (özel bankacılık sisteminin varlığını gözardı ederek) hükümet bono stokları üzerinde ödenmemiş nominal faiz ödemelerinin de olduğu, **enflasyon vergisi, senyoraj ve yeni hükümet bonolarının satımıyla** finanse edilen bir bütçe eşitliğini, şu şekilde yazabiliriz¹⁵¹:

$$D + ib = \frac{\dot{H}}{P} + \frac{\dot{B}}{P} \quad (2.52)$$

Eşitlik (2.52)'de nominal faiz oranı, $i = r + \pi$ (r , reel faiz oranı) ile gösterilirken $b = B/p$ hükümet bonolarının reel stoğunu (B , nominal bonolar ve P , fiyat seviyesi); $\dot{H}$, yeni basılan parayı ve $\dot{B}$, yeni bonoları ifade etmektedir. Durgun-durum bir enflasyonist süreçte reel bono stoğu (b) sabittir. Çünkü yeni bono çıkarımındaki değişim oranı, enflasyondaki değişim oranına eşittir, $\dot{B}/B = \pi$.

¹⁵⁰ Büyüyen bir ekonomide, enflasyon vergisi açısından adaptatif beklentiler çerçevesinde gelecek yıla ilişkin öngörülen enflasyon oranını (π^*):

$$\pi^* = b (\pi - \pi^*) \quad b > 0$$

şeklinde belirlemek mümkündür. Eşitlikte b , adaptatif beklentiler katsayısını; π , ise güncel enflasyonu ifade etmektedir. İnatçı adaptatif beklentilerin kırılması (veya durdurulması) ilgili katsayının (b) sıfıra yaklaştırılması (veya sıfırlanması) ile oluşacak ve katsayının küçülmesi ile bu katsayının çarpanı durumundaki enflasyon değerleride küçülecektir. Cathcart, a.g.m., s. 179.

¹⁵¹ Kiguel and Liviatan, a.g.m., s. 284.

Eşitlik (2.52) çerçevesinde, eğer hükümet bonolarının reel stoğu (b) ve bütçe açığı (D) sabitse, operasyonel açık:

$$D^0 = D + rb = \pi h \quad (2.53)$$

şekline tanımlanır. Eşitlik (2.53)'deki enflasyon oranı (π), **enflasyon vergisi** ile finanse edilen **birincil açığı** ve **-artı- reel faiz ödemelerine** ilişkin oranı belirleyecidir ve **kamu yatırımlarına ilişkin enflasyon vergisi geliri, birincil açığın finansmanında etkin gözükebilir.**

Bu bağlamda eşitlik (2.52) ve (2.53) ışığında Kamu Kesimi Borçlanma Gereğini (KKBG)'de ifade etmemiz olanaklıdır:

$$D + ib = D^0 + \pi b \quad (2.54)$$

Eşitlik (2.54)'de KKBG, D^0 tarafından dolaylı olarak belirlenmektedir. Kamu yatırımlarının finansmanında KKBG, operasyonel açıkların oluşması bazında etkindir ve operasyonel açıklar uzun dönemde enflasyonun nedenidirler. Özellikle de ithalat fiyatları gibi diğer nedenlerin enflasyonu tahrik ettiği dönemlerde, KKBG'nin enflasyonist etkisi daha belirginleşmektedir¹⁵². Artan enflasyon kamu yatırımları açısından enflasyon vergisi gelirini gündeme getirirse de, operasyonel açıklar bazında etkin-sağlıklı bir kaynak değildir.

¹⁵² Özellikle az gelişmiş ülkelere mahsus bu duruma ilişkin KKBG'nin enflasyonist etkisinin belirlenmesi ve KKBG miktarının GSMH ile olan ilişkisinin ve oransal sapmasının saptanmasına etki eden unsurları beş ana noktada toplamak olasıdır: (1) Toplam vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı, (2) Hükümet gelirlerinin kompozisyonu, (3) Hükümet gelirlerinin toplanmasındaki etkinlik, (4) Hükümet harcamalarının kompozisyonu ve (5) Hükümet harcamalarının etkinliği. A.R. Prest, **Public Finance in Developing Countries**, London: Weidenfeld and Nicolson, 1975, s. 194.

3. Merkez Bankası Transferleri, Özel Sektör Yatırım

Açıkları ve Enflasyonist Gelir

a. Hükümetin Bütçe Kısıtlaması, Merkez Bankası

Transferleri ve Senyoraj Geliri Bağıntısı

Hükümet bütçesi ve cari hesap açığı çerçevesinde de ele aldığımız gibi, mali açık olgusu hükümetin ilgili süreçte elde ettiği gelirler ile harcamaları arasındaki farklılıktan çok daha fazla birşey değildir. Bu kapsamda öncelikli en sade yaklaşımla mali açık, ilişkin olduğu dönemdeki belirgin borçlanmayla finanse edilmesi gereken harcamaların miktarına eşittir ve hükümet kendi bütçesine ilişkin elde ettiği nakit değerden daha fazlasını, yine nakit olarak bütçe gideri altında dışarıya çıkartmaktadır. Merkez Bankası transferlerinin de bütçe bileşenlerine dahil olduğu ve tüm hükümet borçlarının bir dönemlik borç kabul edildiği varsayımından hareketle, hükümet bütçe kısıtına ilişkin açığı bir eşitlik olarak şöyle ifade edebiliriz¹⁵³:

$$G_t + R_{t-1} B_{t-1} - T_t - T_t^f = \Delta B_t \quad (2.55)$$

Hükümet bütçe bileşenlerine ilişkin eşitlik (2.55)'deki ifadelerden " G_t ", " t " zaman dilimindeki nominal hükümet harcamalarını; R_t hükümet borçları üzerindeki nominal faiz oranını; B_t hükümetin Merkez Bankası ve özel yatırımcılara olan borcunun nominal değerini; T_t hükümetin ilgili " t " zamanında kamudan elde ettiği vergi gelirlerini ve T_t^f ise öncelikli olarak Merkez Bankasından (veya parasal otoriteden) aldığı transferleri sembolize etmektedir. Harf ile ifadelendirmedeki sadeleştirme amacıyla -aynı zamana ilişkin olan tüm bütçe bileşenlerinin varlığından ötürü- " t " ifadesini kaldırarak eşitlik (2.55) reel

¹⁵³ Gerald P. Dwyer, JR., "Federal Deficits, Interest Rates and Monetary Policy", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. XVII, No. 4, Part 2, (November 1985), s. 657.

değerlerine bazında ifade edilmek istendiğinde, eşitliğin her iki tarafını ilgili dönemdeki fiyat seviyesi (P) ile böldüğümüzde şu eşitliğe ulaşabiliriz¹⁵⁴:

$$g + \frac{R_{-1}}{1 + \pi} b_{-1} - \gamma - \gamma^f = \frac{\Delta B}{P} . \quad (2.56)$$

Eşitlik (2.56) hükümet harcamaları üzerinde herhangi bir sınırlamayı belirlemediği için hükümet bütçesi kısıtını ifade etmez ve bu yönde hükümet bütçe kısıtını ifade eden eşitlik (2.55)'den farklılaşmıştır. Bu açıdan eşitlik (2.55), nakit-akış biçimini-özelliğini ifade eden bir denklidir.

Ülkelerin ekonomik yapısında etkin bir konumdaki parasal otorite ve merkezi yetki kurumu da, yukarıdaki duruma benzer bir nakit-akış denklğine sahiptir¹⁵⁵. Bu duruma ilişkin nakit-akış denkleminin ifadesi için -yaklaşım çerçevemizi daha da basitleştirmek amacıyla- parasal otoritenin elinde bulundurduğu varlıkların (alacakların) sadece hükümet borçları (B^f) olduğunu varsayarak ve ödenecek borcun (borç yükümlülüğünün) parasal taban (H) kabul edilmesiyle, parasal otoritenin nakit-akış denklemi aşağıdaki gibi biçimlendirilebilir¹⁵⁶:

¹⁵⁴ Dwyer, JR., s. 658.

Eşitlikteki farklı sembollere dönüşen ifadelerin açılımı şöyledir: $g = G/P$; $b_{-1} = B_{-1}/P_{-1}$ ve enflasyon oranı, $\pi = (P - P_{-1})/P$ şeklindedir. Aynı döneme ilişkin vergi gelirlerinin reel değeri (γ), $\gamma = T/P$ ve Merkez Bankasının hükümete aktardığı transferlerin ilgili süreçteki reel değeri (γ^f) ise $\gamma^f = T^f/P$ biçiminde ifadelendirilir.

¹⁵⁵ Kevin D. Hoover, "Money, Prices and Finance in The New Monetary Economics", *Oxford Economic Papers*, Vol. 40, No. 1, (March 1988), s. 152.

¹⁵⁶ Ayrıca merkezi parasal yetki kurumu olan merkez bankasının nominal para stoklarındaki artışın sabit kalmasıyla, (Q) **nakit akış bileşenleri** -hazine ve sermaye ile olan ilişkileri bazında- şöyle yazılabilir:

$$Q = M/M = M_1/M + M_2/M$$

Eşitlikteki $Q = M/M$, merkez bankasının değişmeyen nominal para stoklarını; M_1/M , hazine idaresi yoluyla gerçekleştirilen parasal transfer ödemelerine ilişkin nakit-akış oranını göstermektedir. M_2/M ifadesi ise sermaye satın alımı için gerekli para arzındaki

$$\gamma^f + g^f = \frac{R_{-1}}{1+\pi} b_{-1}^f \quad (2.57)$$

Eşitlik (2.57)'de g^f , parasal otorite tarafından yapılan reel harcamaları¹⁵⁷; b_{-1}^f ise, parasal yetki kurumu tarafından tutulan bir önceki döneme ilişkin (veya bu dönemin başındaki) hükümet borçlarının reel değerini ifade etmektedir, $b_{-1}^f = B_{-1}^f/P_{-1}$. Parasal yetki kurumundan mali otoriteye (veya mali yetki kurumlarına) aktarılan transferler, basit bir yaklaşımla yapılan harcamalara ilişkin net faiz ödemelerinin tekrar dönüşümüdür ve parasal otoritenin elinde bulundurduğu alacakların geçen zaman süresince gelişimi şu şekilde ifade edilebilir:

$$\frac{\Delta B^f}{P} = \frac{\Delta H}{P} \quad (2.58)$$

artışa ilişkin değişim oranıdır ki, bu aynı zamanda reel sermayenin artışı için gerekli nakit-akış oranıyla doğrudan ilintilidir. Edwin Burmeister and Edmund Phelps, "Money, Public Dept, Inflation and Real Interest", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 3, No. 2, (May 1971), s. 159.

¹⁵⁷ Parasal bir monopolde parasal otorite tarafından yapılan reel harcamaların (E), aynı döneme ilişkin fiyat seviyeleri (p) ve dönem başındaki para balansları (M) ile ilgili bağıntısının **Walrasian** modeli adı altında mali içerikli versiyonu, şu şekilde ifade edilmektedir:

$$P.E \leq M$$

Bu aşamada bütçe içeriği (veya kısıtı), yasal bir yaptırıma bağlı olduğunda, toplam harcamalar toplam gelire eşit olmaktadır ki, bu durumda konjontürel fiyat:

$$p = M/E$$

eşitliği ile ifade edilmektedir ve aynı zamanda miktar denklemini de ortaya koymaktadır. Bu analitik yaklaşımın bireysel bazda ele alınışında ise, bir birey kendi öznel finansal kısıtını rahatlatmak için nakit borç alabilir ve böyle bir borçlanma, nakit paranın yalnızca tekrar dağılımını sağlar ve bu durumda $P.E \leq M$ ve $P = M/E$ eşitliklerimiz etkilenmez. Bir birey ayrıca talep depoziti (D) (veya kredisi) olarak bir bankadan borç alabilir ki, bu borçlanma nakit paranın basit bir dağılımı değildir ve bu aşamada toplam bütçe kısıt tekrar şu şekilde belirtilebilir:

$$p.E \leq M + D \quad \text{veya} \quad p = (M + D)/E$$

Eugene Fama, "Banking in Theory of Finance", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 6, No. 1, (February 1980), ss. 39-57.

Eşitlik (2.57) ve (2.58) yapısal bileşenleri olarak dikkatlice karşılaştırıldığında, parasal otorite ve mali otoritenin nakit akışlarının kendi içlerinde oldukça benzer oldukları (intertwined) görülmektedir. Bu noktadan hareketle, eşitlik (2.57) ve (2.58) birlikte, eşitlik (2.56)'nın yaklaşımı ve denklem bileşenleri içinde ifade edilmek istendiğinde, kamunun elinde bulundurduğu ve tuttuğu hükümet borçlarının reel değerindeki değişimin terimsel ifadesine ilişkin eşitlik (2.56)'nın tekrar yazılımını:

$$g + g^f + rb^P_{-1} - \Upsilon = \Delta b^P + \frac{\Delta H}{P} \quad (2.59)$$

şeklinde biçimlendirmek olanaklıdır. Eşitlik (2.59)'da r , reel faiz oranını ifade etmektedir¹⁵⁸. Ayrıca b^P , kamunun elinde tuttuğu hükümet borçlarının reel değerini belirtmektedir. Parasal otoriteden mali otoritelere yapılan cari transferler, şüphesiz ki mali otoritenin nakit akışını etkileyecektir. Bu yönde geçici bir karşılıklı ilişkinin varlığından da söz edilebilir ve parasal otorite tarafından satın alınan borç toplamı, özel ekonomik birimlerce tutulan borç değerini azaltırken, diğer taraftan aynı şekilde mali otoritenin gelecekte özel birimlere/acentalara ödeyeceği reel faiz yükünü de düşürür¹⁵⁹.

Parasal otorite senyoraj uyum zincirini (the sequence of seigniorage) kontrol edebilse bile, bu durumun sürekliliği daha düşük enflasyon seviyelerinde

¹⁵⁸ Eşitlik (2.59)'daki reel faiz oranı (r), eşitlik olarak ifade edilmek istendiğinde, $1 + r_{-1} = (1+R_{-1})/(1+\pi)$ şeklinde belirtilebilir. Bu yaklaşımdan hareketle reel faiz oranlarının ifade edildiği faiz ödemelerine oranla nominal faiz oranlarına ilişkin negatif bir sapma, $r = R - \pi - r\pi$ eşitliğini temel alarak açıklanabilir. Eşitlikteki π , enflasyon oranı olarak -enflasyondan ötürü- nominal değerdeki öngörülen değer azalmasını ve $r\pi$ ise, enflasyonun neden olduğu faiz ödemelerine ilişkin öngörülen değer kaybını yansıtmaktadır. Dwyer JR., a.g.m., s. 659.

¹⁵⁹ Tanzi, "Inflationary Expectations, Economic Activity, Taxes and Interest Rates", ss. 15-18; Robert Mundell, "Inflation and Real Interest", *Journal of Political Economy*, Vol. 71, No. 3, (June 1963), ss. 280-283.

mümkün olmayabilir. Eşitlik (2.59), hükümet bütçe kısıtı ile parasal tabandaki değişikliklerden elde edilen senyoraj geliri arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle hükümetin bütçe kısıtına ilişkin, g , g^f , Υ ve b^p_{-1} değerler ile yeni para yaratılmasıyla elde edilen gelirin şimdiki mevcut değeri ($\Delta H/P$), arasındaki bağıntı, eşitlik (2.59)'da ifadelendirilmektedir. Para yaratılması ile ilgili elde edilen gelir $\Delta H/P$, enflasyonist bir ortamda $\Delta H/P = \mu h - 1(1+\pi)$ değerine eşittir ve değeri nominal senyoraj değerini ortaya koymaktadır $\mu = (H - H_{-1})/H_{-1}$.

b. Özel Ticari Yatırımların Enflasyonist Finansmanı

Konumuz ile ilgili enflasyon vergisi çalışma çerçevemiz bağlamında yüksek-güçlü paranın yaratılması, tipik olarak devlet yatırımlarının finansmanı amacına dönüktür. Fakat aynı zamanda dolaylı veya dolaysız, ekonomik gelişme politikasının bir aracı olarak, selektif kredi kontrol tartışmaları bazında yüksek güçlü paranın özel sektör açısından yatırımların finansmanı için yaratılmasına ilişkin bir konjonktürel olgu da vardır¹⁶⁰. Özel ticari yatırımların enflasyonist finansmanına ilişkin konuya daha da spesifik yaklaşıldığında, merkez bankasının özel ticari yatırımlara ilişkin borçlanmalar bazında ticari bankalara mevcut fonlar sağladığı veya ticari banka rezervlerine ait likiditeyi arttırmak için ticari bankalar banknotlarına ilişkin reiskont hadlerini düşürdüğü de görülmektedir. Bu kapsamda merkez bankası, yatırım amaçlı ek borçlanmalara da olanak sağlayarak, reiskont politikasıyla birlikte kümülatif bir uygulamayı da esas alabilmektedir¹⁶¹.

¹⁶⁰ Omotunde E.G. Johnson, "Credit Control as Instruments of Development Policy in The Light of Economic Theory", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 6, No. 1, (February 1974), ss. 85-99.

¹⁶¹ Omotunde E.G. Johnson, "On Growth and Inflation in Developing Countries", s. 649.

Tam ya da eksik bir istihdam seviyesinde bile, süregelen bir ekonomik yapıda kaynakların, ayrıcalıklı/imtiyazlı ek banka borçlarını kullanan kimselerce çabuk ve etkili mobilizasyonu, ek yüksek-güçlü paranın yaratılmasından oluşacak enflasyon olasılığını şüphesiz düşürecektir¹⁶². Bu açıdan enflasyon, yapılması zorunlu tasarruflar ve tüketim mallarından öteye ekonomik kaynakların hedefi dışında kullanılması durumunda ortaya çıkmaktadır ve bu kapsamda iş yatırımları için ek borçlanmanın, özel sektör açısından arzu edilen yatırımları arttırdığı varsayılır¹⁶³. Ancak toplam talep, fiyat seviyelerini de yükseltir. İfade ettiklerimiz ışığında ayrıca, ücret artışlarındaki gecikmeler, yukarıda değindiğimiz süreçten ortaya çıkan fiyat artışlarından daha küçüktür. Fiyatların ötesinde ücretlerin bu gecikmesi, devam eden süreçte özel sektör bazında kâr bölüşümünü arttırırken marjinal doğal eğilim/temayülün (the marjinal propensity) kâr elde edenlerin tasarruflarına ilişkin ücret kazananlardan daha büyük olduğunun varsayılmasıyla hanehalkları açısından reel tüketim daha da azalır ve bu durumda reel tasarrufların da arttığı görülür. Bu süreç, artan reel tasarruflar iş-ticari sektörlerce arzu edilen reel yatırımların artışına eşit oluncaya kadar devam etmek zorundadır.

Uygulama da tasarruf-gelir oranı, enflasyonist finansman politikasının bu biçimiyle artar. Başka bir deyişle enflasyonun, mevcut geliri ücret kazanan bir gruptan kâr kazanan bir gruba transfer ettiği düşünülerek, kâr elde eden grubun tasarruf-gelir oranı artarken, ücret elde eden (ücret ile geçinen) grubun tasarruf-gelir oranında azalma, negatif bir sapmanın oluşacağı varsayılır. Toplam tasarruf-gelir oranı artışına ilişkin reel gelirin mevcut her bir seviyesinde kâr elde edenlerin

¹⁶² Peter S. Heller, "Impact of Inflation on Fiscal Policy in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, Vol. 27, No. 4, (December 1980), ss. 712-748.

¹⁶³ D.E.W. Laidler, *Essays on Money and Inflation*, Manchester: Manchester University Press, 1977, s. 24.

artan tasarrufları, ücret geliri elde edenlerin tasarruflarındaki azalmadan daha büyük olması gerekmektedir¹⁶⁴.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız mikro yaklaşımı, enflasyonist finansman açısından şu şekilde özetleyebiliriz: İş-ticari yatırımların enflasyonist finansmanı, ücret geliri elde edenlerden (ve tüketicilerden) kâr geliri elde edenlere gelirin yeniden dağılımına olanak vermektedir ve bu süreçte tasarruf oranlarında (S/Y) etkili bir artış söz konusudur¹⁶⁵. Thirlwall'ın aşağıdaki modeli de içeren çalışmasında tasarrufların Kaldorian tipi bir fonksiyonel kullanımı için, ($S = s_w W + s_r R$) biçiminde bir eşitliği esas almıştır¹⁶⁶. Thirlwall'ın spesifik yaklaşımı çerçevesinde "t" zamanında tasarruflara ilişkin fonksiyon, aşağıdaki gibi yazılabilir¹⁶⁷.

$$S_t = s_w W_0 e^{wt} + s_r (Y_0 e^{\hat{P}t} - W_0 e^{wt}) \quad (2.60)$$

Eşitlik (2.60)'da s_w ve s_r marjinal tasarruf eğilimini ifade etmektedir. Daha öznel olarak s_w ücret geliri elde edenlerin; s_r ise kâr geliri elde edenlerin kârdan ayırdıkları tasarruf miktarını, yani marjinal tasarruf eğilimini ortaya koymaktadır¹⁶⁸. Eşitlikteki W_0 , önceki ('t' dönemi başındaki) ücret hesabı (veya ilanı), Y_0 ise,

¹⁶⁴ George G. Kaufman, **Money, The Financial System, and The Economy**, 3 rd ed., Chicago: Rand McNally College Publ. Co., 1973, ss. 410-413.

¹⁶⁵ Tasarruf oranlarındaki etkin bir artışın oransal ölçüsünün " S/Y " şeklindeki ifadesinde " Y " değeri $GSYH$ 'ya eşittir ve dolayısı ile tasarrufların oransal artışı $GSYH$ 'ya oranla artış olarak düşünülür.

¹⁶⁶ Thirlwall'ın tasarruf-gelir ilişkisine ilişkin, ilgili çalışma çerçevesinin analitik detayları ve analiz edilen modellerdeki bulgular için, bkz. A.P. Thirlwall, **Growth, and Development with Special Reference to Developing Economies**, 2 nd ed., London: Mcmillan, 1978.

¹⁶⁷ Omotunde E.G. Johnson, "On Growth and Inflation in Developing Countries", s. 650.

¹⁶⁸ Ele aldığımız modelde tasarruflara konu olan kâr, çıktı/verim ile ücretler arasındaki fark olarak ele alınmaktadır.

GSYH olarak da belirtilen gelir seviyesidir. P , enflasyon oranı¹⁶⁹ ve " w ", ilgili " t " zamanında (wt) ücret hesaplarındaki artış oranıdır. Eşitlik (2.60)'ın her iki tarafının da $Y_0 e^{pt}$ ile bölünmesiyle:

$$\left(\frac{S}{Y}\right)_t = \frac{W_0}{Y_0} e^{wt - \hat{P}t} (s_w - s_r) + s_r \quad (2.61)$$

eşitliğine ulaşabiliriz. Geldiğimiz bu noktada konjonktürel yapıya ilişkin ücretlerin fiyatlarla değiştiğini ve bu kapsamda da $w = w_0 + w_1(p)$ eşitliğinin oluştuğunu varsayalım. Bu eşitlikteki w_0 , ücretlerdeki bağımsız değişme oranını ve w_1 ise ücret-fiyat katsayısını (the wage-price coefficient) ifade etmektedir. Bu eşitlikten yararlanarak aşağıdaki eşitliğe ulaşabiliriz:

$$\left(\frac{S}{Y}\right)_t = \frac{W_0}{Y_0} e^{\hat{P}(w_1 - 1)t + w_0 t} (s_w - s_r) + s_r \quad (2.62)$$

Eşitlik (2.62)'yi Thirlwall'ın yaklaşımını takip ederek enflasyon oranına (P) duyarlılığı bazında farklılaştırarak ifade ettiğimizde:

$$\frac{\partial \left(\frac{S}{Y}\right)_t}{\partial \hat{P}} = (w_1 - 1) \frac{W_0}{Y_0} e^{\hat{P}(w_1 - 1)t + w_0 t} (s_w - s_r) \quad (2.63)$$

En son ulaşılan eşitlik (2.63)'den hareketle bu yaklaşım içerisinde iş/ticari yatırımların enflasyonist finansmanı $\partial(S/Y)_t / \partial \hat{P} > 0$ olarak varsayıldığında tartışma alanı bulunmaktadır ve yine eşitlik (2.63)'den de görülebileceği gibi bu durum sadece, eğer $w_1 < 1$ ve $s_w < s_r$ durumlarında olmaktadır. Gelir dağılımının ücret geliri elde edenler ile kâr geliri elde edenler arasında oluşması gerekmektedir ve

¹⁶⁹ Enflasyon oranı ilgili " t " zamanında fiyatlardaki değişme (P) olarak ele alınır ve $\hat{P}_t = P_t - P_{t-1} / P_{t-1}$ olarak ifadelendirilir. Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 226.

kâr geliri elde edenlerin¹⁷⁰ marjinal tasarruf eğilimi (ve yatırım eğilimi) ücret geliri elde edenlerin marjinal tasarruf eğiliminden büyük olmalıdır¹⁷¹.

Özel iş/ticari yatırımların enflasyonist finansmanı açısından $s_w < s_r$ varsayımı, $w_1 < 1$ varsayımından daha kolay kabul edilebilir konumdadır. Genelde enflasyon oranı artarken (p), w_1 1'e yaklaşıma eğiliminde olabilir. Özetle, oldukça düşük enflasyon oranlarında (ve kronik olmayan bir durumda) özel iş/ticari yatırımların enflasyonist finansman etkisi, enflasyon oranı sanki sabit olacakmış gibi davranabilen ücret geliri elde edenlerden ötürü ekonomik büyüme için tercih edilerek daha uygun olabilir¹⁷². Fakat enflasyon oranı artarken tasarruf-gelir oranı ve buradan da GSYH'daki büyüme; w_1 hemen hemen 1'e (unity) yaklaştığından dolayı, enflasyona eşdeğer artış oranında olma olasılığında değildir.

Özel ticari teşviklerin bankalar aracılığı ile finansmanı, mülkiyet sahiplerinin pazar değerlerinde bir artışa neden olmaktadır. Bu artış sırası ile reel faiz oranlarını düşürürken, özel sektörün arzu edilen refahını yükseltmekte ve hanehalkları ile iş dünyasının mevcut sermaye stoklarını (S_k) da arttırmaktadır¹⁷³ ki, bu durumun nihai sonucu artan büyüme olmaktadır. Ancak enflasyon oranındaki süregelen bir artış, bu nihai sonucu belirsiz bir eğilim sürecine iterek ilgili sürecin biçimini tersine döndürebilmektedir¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Marjinal tasarruf (ve yatırım) eğilimi içersinde bulunan kâr geliri elde eden kesim ile reel geliri kazanan/elde eden ve ücret geliri elde eden kesim için de reel gelir kaybına uğrayan sınıf yaklaşımında bulunulabilir.

¹⁷¹ Omotunde E.G. Johnson, "On Growth and Inflation in Developing Countries", s. 681.

¹⁷² A.J. Hagger, **Inflation: Theory and Policy**, London: Macmillan, 1977, s. 196.

¹⁷³ Ettore F. Infante and Jerome L. Stein, "Money Financed Fiscal Policy in a Growing Economy", **Journal of Political Economy**, Vol. 88, No. 2, (April 1980), s. 281.

¹⁷⁴ Victor A. Canto, M. Chapman Findlay and Marc R. Reinganum, "The Monetary Approach to Stock Returns and Inflation", **Southern Economic Journal**, Vol. 50, No. 2, (October 1983), ss. 396-404.

Bu görüşten hareketle, ılımlı enflasyon oranlarının ötesinde böyle bir enflasyonist finansman, reel gelirin ücret geliri elde edenlerden kâr geliri elde edenler yönünde tekrar dağılımına ilişkin etkili olarak kullanılamaz. Özel sektördeki yatırımların kalitesinin enflasyon oranı artarken kötüleşeceği öngörülür ve yatırımların tekrar dönüşüm -oranı ve dolayısı ile de GSYH'ye ilişkin reel büyüme-bu bazda olumsuz-ters yönde etkilenir ki, enflasyon bu aşamada reel nakit balansları üzerinde bir vergi rolü oynayarak sermayenin marjinal verimliliğini de etkiler ve sermaye-emek oranı ilişkisi de bu durumdan dolayı olarak etkilenir. Bu etkileşim, alternatif enflasyon oranlarına göre biçimlenir¹⁷⁵.

B. ENFLASYON GELİRLERİNDE BÜTÇE AÇIKLARINA İLİŞKİN DÖNEMSELLİK, ENFLASYONİST BİR SÜREÇTE VERGİ GELİRLERİ VE ENFLASYON VERGİSİ KOMPOZİSYONU

1. Bütçe Açıklarının Sürekliliği

Bütçe açıklarının sürekliliği, öncelikle birincil bütçe açıkları bazında ele alınarak ifade edilmek istendiğinde, Buiter'in geliştirdiği kamu sektörüne ilişkin çözümleme yaklaşımı ve Van Wijnbergen'in analitik çerçevesi, temel belirleyici-yönlendirici bir kapsam rolü üstlenmektedir ve bu kapsam, mali ve mali olmayan sektörler ile birlikte merkez bankasının finansal aktivitelerini de içeren toplam kamu sektörü konsolide bütçesinden oluşmaktadır¹⁷⁶. Bu yaklaşımla hükümet

¹⁷⁵ Rudiger Dornbusch and Jacob A. Frenkel, "Inflation and Growth", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 5, No. 1, (February 1973), ss. 144-145.

¹⁷⁶ Willem H. Buiter, "Measurement of Public Sector Deficit and Its Implications for Policy Evaluation and Design", *IMF Staff Papers*, Vol. 30, No. 3, (June 1983), ss. 306-349; Sweder van Wijnbergen, "External Debt, Inflation and The Public Sector: Towards Fiscal Policy for Sustainable Growth", *World Bank Economic Review*, Vol. 3, No. 3, (1989), ss. 297-320.

bütçesi içeriğine ilişkin toplam nominal açıkların, (ki bunlar toplam net faiz ödemeleri ile birincil açıkların toplamından oluşur) bunları finanse eden kaynaklara (ki bunlar parasal ve parasal olmayan unsurlardan oluşan kamu borçlarından oluşur) eşit olmasından söz edilebilir. Konsolide hükümet bütçesi çerçevesinde bu eşitlik, şu şekilde oluşturulabilir¹⁷⁷:

$$\frac{PD}{P_y} + i \frac{D}{P_y} + i^* \frac{ED^*}{P_y} = \frac{\dot{M}}{P_y} + \frac{\dot{D}}{P_y} + \frac{ED^*}{P_y} \quad (2.64)$$

Eşitlik (2.64)'de **PD**, toplam konsolide birincil kamu sektörü açıklarını; **P**, sabit fiyatlara dönüştürülen GSYH'yi; **Y** reel GSYH'yi; **i**, yurt içi nominal faiz oranını; **D**, yurt içindeki kamu borçları stoğunu; **E** nominal döviz kuru oranını¹⁷⁸; **i*** yurt dışı nominal faiz oranını; **D***, ilgili devletin yurt dışındaki borç stoğu¹⁷⁹ ve **M** ise parasal stok (yurt içi) tabanını ifade etmektedir.

Birincil bütçe açıklarını temel alarak oluşturulan eşitlik (2.64), birincil açığın GSYH'ya olan oranının türevinin alınmasına ilişkin yalın bir yönlendirilmesiyle:

$$pd = \dot{m} + (\pi + n)m + \dot{d} + (n - r)d + \dot{d}^* + (n - r^* - \epsilon)d^* \quad (2.65)$$

şeklinde ifade edilebilir. Eşitlik (2.65)'de küçük harflerle ifade edilen **pd**, **d**, **d*** ve **m**, değişkenleri, eşitlik (2.64)'de yer alan **PD**, **D**, **E**, **D*** ve **M** değişkenlerinin cari fiyatlar düzeyinde GSYH'ya olan oranları olarak tanımlanır. Ayrıca eşitlik

¹⁷⁷ William Easterly and Klaus Schmidt-Hebbel, "Fiscal Adjustment and Macroeconomic Performance: A Synthesis", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficit and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 69.

¹⁷⁸ Nominal döviz kuru oranı, ilgili dış ülkenin her bir para birimine karşılık gelen yurt içi para birimidir.

¹⁷⁹ Yurt dışı borç stoğu, borçlanılan ülkenin para birimi bazında cari fiyatları ile ifadelendirilen miktar olarak değerini ifade etmektedir.

(2.65)'deki π , ülke içindeki enflasyon oranını; n , GSYH'ya ilişkin reel büyümeyi; r , yurt içi reel faiz oranını, r^* yurt dışı reel faiz oranını ve ϵ , reel döviz kuru oranına ilişkin değer kaybı oranını ifade etmektedir.

Eşitlik (2.65), GSYH'nın bir oranı olarak konsolide birincil kamu sektörü açıklarını göstermektedir ve bunları finanse eden altı kaynağın toplamını aşmaması için de sıkı bir bütçe kısıtı oluşumu hedeflenmektedir¹⁸⁰. Birincil konsolide kamu sektörü açığının (the primary deficit of the consolidated public sector) finansmanında ve eşitlik (2.65) bazında kullanılan altı finansman kaynağını şöyle sıralamak mümkündür: **a)** Parasal taban üzerindeki enflasyon vergisinden elde edilen gelir ile, **b)** Para talebinde ekonomik büyümeyi de teşvik eden bir artış ile, **c)** Yurt içi ve **d)** Yurt dışı borçlara ilişkin reel faiz maliyetlerinin üzerinde gerçekleşen yurt içi ekonomik büyümenin fazlalığı yoluyla, **e)** Parasal veya **f)** Parasal olmayan borç talebindeki artış ile.

¹⁸⁰ Böyle bir bütçe kısıtının hedeflendiği parasal bir rejimin -finansal reform çerçevesinde faiz oranlarının liberalizasyonunun hariç tutulduğu bir yaklaşım içerisinde- dört safhaya bölünerek incelenebilecek yapısal - işlevselliğini 1979-1989 yıllarını kapsayan dönemde Arjantin'de görmek mümkündür. Özetle mali ve parasal düzenlemelerin yer aldığı bu dört dönemi kapsayan düzenlemelerde hedeflenen bütçe kısıtı için: **a)** 1981 Şubatı ve 1982 Haziranı arasında finansal ve parasal dengesizliğe ilişkin durumun geniş ölçüde karakterize edilerek, faiz oranlarında ve döviz değişim piyasasında öngörülen düzenlemelerdeki değişikliklere ilişkin sonuçlarını, karakterize edilen konjonktürle ilişkilendirilmesi, **b)** 1982 Temmuz ve 1985 Mart ayını kapsayan dönemde faiz oranlarının ve döviz piyasası kontrolünün birlikteliğinden doğan paralellik, çift/ikili piyasa (the dual market) ve geniş ölçeğe yayılan daha dengeli bir makroekonomik politika ile yurt içi ekonomik büyümenin pozitif tutarlılığı, **c)** Nisan 1985 ile 1988 Aralık ayı arasında uygulanan makroekonomik politikaların istikrarlı devamı ve para talebindeki ekonomik büyümeyi teşvik eden artışın, düşürülmesi hedeflenen oldukça yüksek orandaki enflasyon ile dengelenmesi, **d)** 1989 sonrası dönemde kamu sektörünün büyüklüğünü dikkate alan mali/parasal duruma ilişkin her bir değişimin, para piyasalarındaki monetarist uygulamalar ile uygunluğu ve öneminin ağırlığı, uygulamaları görülmektedir. Miguel A. Kiguel and Pablo Andres Neumeyer, "Seigniorage and Inflation: The Case of Argentina", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 27, No. 3, (August 1995), s. 674.

Birincil kamu sektörü açıkları, gelire oranla para ve borç oranlarına (ve bölüşümüne) ilişkin artışlar gerekli olmadıkça **kalıcıdırlar**¹⁸¹. Kamu borç ve yükümlülüklerine ilişkin belirgin bir talebin yokluğunda kamu ödeme gücü (Public solvency) açısından hesaplanan yaklaşım, çıktıya (veya verime) oranla paranın ve sabit borç oranlarının daha sınırlayıcı bir kapsamı içersinde **kamu sektörü açıklarının kalıcılığını belirler** ve konjonktür aynı zamanda sabit faiz oranlarını ve durgun-durum veya sabit enflasyon oranlarını da (the steady-state and constant-inflation) içerir. Bu çerçevede gelir oranlarına ilişkin durgun-durum sabit yükümlülük şartlarının (The steady-state condition of constant liability to income ratios) vergilendirilmesinden sonra -eşitlik (2.65) ile de belirlendiği gibi-, birincil kamu sektörü açıklarının kalıcılığı daha net ve özet bir nitelik kazanmaktadır. Her bir ülkeye ilişkin sabit değerlerdeki farklılaşma, ilgili ülkenin kamu sektörüne ilişkin niteliğinin merkezi olup-olmamasına ve tüm kamu sektörü faaliyetlerinin finansal ve finansal olmayan bazda ne ölçüde kapsandığına göre ortaya çıkmaktadır¹⁸².

2. Enflasyon Gelirlerinde (Senyoraj-Enflasyon Vergisi)

Dönemsel Ayırışma ve Sapma

Enflasyon gelirlerinde ilgili dönem açısından ayırışma (The Decomposition of Inflation Revenue), durgun durumdaki senyoraj gelirlerinden başlayarak ifade edilebilir. Bu durumda enflasyon oranındaki artış, parasal büyüme oranındaki artışa eşit ve denk olduğu için, enflasyon vergisi gelirinden çok, parasal tabandaki genişlemeden kaynaklanan senyoraj geliri hedeflenmektedir ve senyoraj gelirinin

¹⁸¹ Easterly and Schmidt-Hebbel, a.g.m., s. 69.

¹⁸² Jorge Marshall and Klaus Schmidt-Hebbel, "Chile: Fiscal Adjustment and Successful Performance", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, Newyork: Oxford University Press, 1994, ss. 174-175.

(S), ilgili 't' dönemine ilişkin ayrışmasına dayalı eşitliği aşağıdaki biçimde ifade edebiliriz¹⁸³:

$$S_t = \frac{P_t M_t - P_{t-1} M_{t-1}}{P_t} = \left(\frac{\pi_t}{1 + \pi_t} \right) M_{t-1} + M_t - M_{t-1} \quad (2.66)$$

Eşitlik (2.66)'da ' P_t ' ilgili 't' zamanındaki fiyat seviyesini; ' M_t ' yine aynı 't' zamanındaki nominal para arzını ve daha önce de ifade edildiği gibi ' π_t ' ise, aynı zaman dilimindeki enflasyon oranını belirtmektedir¹⁸⁴. Eşitlik (2.66)'nın yönlendirilmesiyle ve konjonktürdeki durgun-durum çerçevesi esas alınarak ilgili senyorağın durgun-durum değeri (The steady-state value of seigniorage), şu şekilde yazılabilir:

$$\bar{S} = \frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} + \frac{\bar{g}}{1 + \bar{g}} \bar{M} \quad (2.67)$$

Eşitlik (2.67)'de sembol ifadeler üzerindeki çizgi/bar, ilgili değişkene ait ortalama bir seviyeyi ifade etmektedir ve eşitlik aynı zamanda da ekonomideki çıktı/verime oranla varsayılan reel para miktarındaki büyümeyi de göstermektedir. Ekonomideki mevcut çıktı/verimdeki büyüme (ortalama değişken değer olarak) $\bar{g}$ ile, reel para miktarındaki ortalama trend değeri ise $\bar{M}$ ile gösterilmektedir. Eşitliğin

$$\frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}}$$

işlem çerçevesi **senyorağın, enflasyon vergisi bileşenini**; eşitliğin

$$\frac{\bar{g}}{1 + \bar{g}} \bar{M}$$

¹⁸³ Easterly and Schmidt-Hebbel, a.g.m., s. 70.

¹⁸⁴ Enflasyonist bir süreçte, ilgili zaman dilimindeki enflasyon oranlarıyla bağıntılı refah etkilerinin dönemsel ayrışma ve sapmasına ilişkin ampirik bulgular için Bkz.: Dotsey and Ireland, a.g.m., ss. 42-44.

çerçevesi ise, reel para balanslarındaki bir artıştan elde edilen **senyoraj** ortaya koymaktadır.

Eşitlik (2.66) ve (2.67) ile enflasyon gelirlerine ilişkin çizilen analitik çerçeve kapsamında enflasyonist finansmanın senyoraj bazında ortalama değerinden sapması, dönemselliğine ilişkin durumu da dikkate alınarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir¹⁸⁵:

$$\begin{aligned} s_t - \bar{s} = & \left(\frac{\pi_t}{1 + \pi_t} - \frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} + \left(\frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \left(M_{t-1} - \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} \right) \\ & + \left(M_t - M_{t-1} - \frac{\bar{g}}{1 + \bar{g}} \bar{M} \right) \\ & + \left(\frac{\pi_t}{1 + \pi_t} - \frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \left(M_{t-1} - \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} \right) \end{aligned} \quad (2.68)$$

Eşitlik (2.68)'deki ilk işlemsel çerçeve olan

$$\left(\frac{\pi_t}{1 + \pi_t} - \frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}}$$

oluşumu, **ortalama senyorajın ortalama enflasyon vergisine eşit olduğu değeri vermektedir.** İkinci işlemsel kapsam olan

$$\left(\frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \left(M_{t-1} - \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} \right)$$

çerçevesi ise, **ortalama enflasyon gelirinin ortalama reel para tabanına eşit olduğu miktarı** ifade etmektedir. Üçüncü analitik oluşum olan

¹⁸⁵ Ibid.

$$\left(M_t - M_{t-1} - \frac{\bar{g}}{1 + \bar{g}} \bar{M} \right)$$

işlem bütünü, parasal tabandaki reel değişmeden, verim/çıktı ile birlikte ifade edilen parasal büyümenin yer aldığı miktarın farkını ortaya koymaktadır¹⁸⁶ ve son işlemsel bütün olan

$$\left(\frac{\pi_t}{1 + \pi_t} - \frac{\bar{\pi}}{1 + \bar{\pi}} \right) \left(M_{t-1} - \frac{\bar{M}}{1 + \bar{g}} \right)$$

işlemsel oluşum ise, **para ve enflasyonun** karşılığını göstermektedir.

3. Parasal Monopolde Mali Senyorajın Dağılımı

Parasal monopol bir yapıda, ilgili merkez bankasının topladığı toplam senyoraja oranla, hükümetin güncel olarak elde ettiği senyoraj gelirininde daha düşük seyretmesi, senyoraj ölçümlerine ilişkin **mali senyorajın** (fiscal seigniorage) dağılımının tekrar analitik bir yapıda irdelenmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca merkez bankasının parasal monopolüne karşın, ilgili dönemdeki hükümetin senyoraj ve enflasyon vergisi gelirininde özel sektör aktiflerinin seçimiyle belirlenmesi¹⁸⁷, dönemsel mali senyorajın (ve enflasyon vergisi gelirininde) dağılımını hükümet bazında negatif olarak farklılaştırmıştır.

¹⁸⁶ Parasal tabandaki reel değişimin, verim/çıktı ve enflasyon oranı ile olan ilişkisinde, toplam piyasa arzı ve talebini belirleyici etkileri ve rolü için Bkz.: Georgios Karras, "Money, Intlation and Output Growth: Does The Aggregate Demand-Aggregate Supply Model Explain The International Evidence?", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 129, Heft 4, (1993), ss. 662-673.

¹⁸⁷ Riccardo Faini, "Morocco: Reconciling Stabilization and Growth", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), *Public Sector Deficits and Macroeconomic Preformance*, New York: Oxford University Press, 1994, s. 384.

a. Analitik Çerçeve

Mali senyorajın dağılımına ilişkin analitik çerçevenin çizilmesi, öncelikle merkez bankasının elde ettiği kazançlara (R) ilişkin denklemin Klein ve Neumann'a göre yazılmasıyla başlayabilir¹⁸⁸.

$$R = aA + bB + dD + eF + N_r - V - C \quad (2.69)$$

Eşitlik (2.69)'da '**V**', merkez bankasının sahip olduğu net uluslararası rezervlere ilişkin revalüasyona bağlı kayıpları ifade etmektedir¹⁸⁹. Eşitlikte sırasıyla '**A**', merkez bankasından hükümete aktarılan kredinin seviyesini; '**B**', merkez bankasınca tutulan hükümet bonolarını, '**D**', merkez bankasının özel sektöre transfer ettiği kredi seviyesini ve '**F**' ise, merkez bankasının sahip olduğu net uluslararası rezervleri göstermektedir ki bu ifadelerin önündeki küçük harfle gösterilen çarpanlar, **A, B, D** ve **F** ifadelerinin herbirine ilişkin **dönüşüm oranlarını** ifade etmektedir. Son olarak da eşitlikteki '**e**' döviz kur oranını; '**C**', merkez bankası işlemlerine ilişkin maliyetleri ve '**N_r**' ise diğer tüm net gelirleri göstermektedir.

Merkez bankası kâr denklemi eşitlik (2.69), diğer koşulların denkleğinin/eşitliğinin olduğu bir durumda, -ceteris paribus- merkez bankası hükümete olan kâr transferlerini, karşılaştığı değer kayıpları miktarınca düşürür.

¹⁸⁸ Martin Klein and Manfred J.M. Neumann, "The Distribution of Seigniorage-Reply", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 128, Heft 2, (1992), s. 353.

¹⁸⁹ Ulusal paranın dış değerinin yabancı paralar yönünden yükselmesi (Revaluation) sonucu, merkez bankasının sahip olduğu net uluslararası rezervlerdeki kayıplar (V), merkez bankasının net varlıklarında (W^{CB}) bir düşmeye de neden olmaktadır ki bu durumu eşitlik olarak:

$$V = - W^{CB}$$

şeklinde ifade edebiliriz. Ancak, Klein ve Neumann'ın ölçüm sisteminde diğer koşullar eşit veya dengede iken -ceteris paribus- merkez bankasının net refahı, revalüasyondan doğan kayıplardan etkilenmemektedir. Klein and Neumann, s. 352.

Açıkça anlaşılmaktadır ki, merkez bankası için değer kayıplarından ortaya çıkan erozyona karşı, kendi net refahını koruması açısından bu yol tek seçenektir¹⁹⁰. Çizilen bu çerçevede merkez bankasına ilişkin transfer/aktarım dengesinin, Klein ve Neumann'a göre şu şekilde biçimlendirildiğini görmekteyiz¹⁹¹:

$$\dot{M} = \dot{A} + \dot{B} + \dot{D} + e\dot{F} + N_M \quad (2.70)$$

Eşitlik (2.70)'de " N_M " ifadesi, yalnızca merkez bankasının net varlıklarındaki değişimi değil, aynı zamanda yıl sonunda merkez bankasının net varlıklarındaki fazlalık olarak net dengeyle örtüşen, örneğin kararsız hesaplar gibi unsurları da göstermektedir. Eşitlik (2.69)'daki " N_R " ifadesi de, benzer bir mantıklı yaklaşımla net kalan-gelir yaklaşımı çerçevesinde de ele alınabilir. Bu

¹⁹⁰ Senyorajın yeniden dağılımı açısından analitik çerçeveyi Klein ve Neumann'dan farklı olarak Ewijk, merkez bankası dengeleri bazında şu şekilde biçimlendirmiştir:

$$A + B + F = M + W^{CB}$$

Eşitlikteki, " A " merkez bankasının hükümete verdiği borç miktarını; " B ", hükümet bonolarını; " W ", net değeri; " M ", parayı ve " F " ise merkez bankasının diğer aktiflerini göstermektedir ki; " F " aynı zamanda özel sektör ve dış rezervlere aktarılan krediyi de kapsamaktadır. Ewijk'e göre, merkez bankası ve hükümet arasındaki bütçe transfer kısıtı (veya içeriği) şu şekildedir:

$$\dot{B}_T + \dot{A} = G - T + r_B B_T + r_a A - R$$

ve

$$\dot{A} + \dot{B} + \dot{F} - \dot{M} = r_a A + r_B B + r_f F - C - R$$

Eşitliklerindeki " G ", hükümet harcamalarını; " T ", vergileri; " R ", merkez bankası kârlarından hükümete aktarılan transferleri; " C ", merkez bankasının işlemlerinden doğan maliyeti ve " r " nominal dönüşüm oranını ifade etmektedir. Eşitlik aynı zamanda döviz kurlarındaki dalgalanmalardan oluşan revalüasyon kazançlarını (veya kayıplarını) da kapsamaktadır. Hükümet borçları üzerindeki nominal faiz getirisindeki farklılıklar eşitlikte " r " ile; merkez bankasının hükümete verdiği borçlar üzerindeki faiz getirisi " r_a " ile; ve diğer aktifler (alacaklar) üzerindeki faiz getirisi " r_f " ile gösterilmektedir. Ewijk'in biçimlendirdiği bu analitik oluşumda, para üzerinde oluşan faiz getirisi yoktur. Casper van Ewijk, "The Distribution of Seigniorage: A Note on Klein and Neumann", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 128, Heft 2, (1992), s. 347.

¹⁹¹ Klein and Neumann, loc.cit.

yaklaşımından hareketle, " N_M " ve " N_A " ifadelerine ilişkin artan-kalemlere duyarlı ikili bir yaklaşımın varlığından da söz edilebilir¹⁹².

Parasal monopolün yokluğunda merkez bankasının negatif etkilenecek varlıklarında düşme olduğu ve kendi likitidasyonundan elde ettiği gelirin hükümet borçlarından çıkarıldığı varsayılmaktadır ($W^{CB}-A$). Bu kapsamda kamu sektörünün paradan elde ettiği toplam gelir (Φ), parasal monopolün yokluğunda açıkların bir parçası olarak tanımlanır ki, bu açıklar yeni yaratılan net borç oluşumlarınca ($B_T - B - F$) finanse edilen açıklar değildirler. Bu durum, kamu sektörünün paradan elde ettiği toplam gelirin (Φ) aşağıdaki gibi bir ifadesi ile sonuçlanır¹⁹³:

$$\Phi = \dot{M} + rM - [C + (r - r_f)F] \quad (2.71)$$

Bu çerçevede toplam gelir, yeni para basımıyla kazanılan satın alımlar ile merkez bankası aktifleriyle (alacakları) hükümet borçları arasındaki farklılıktan ve merkez bankası işlem maliyetlerinin de azalmasıyla ortaya çıkan kârlardan oluşmaktadır. Bu farklılığın, merkez bankasının sahip olduğu yabancı rezervlerin, hükümet borçları üzerindeki tekrar dönüşüm oranından farklılaşması bazında ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle deflasyon dönemlerinde bu durum, enflasyon ve deflasyon dönemlerinin farklılığını ortaya koyması açısından çarpıcıdır ve merkez bankası, deflasyonist bir süreçte, deflasyonist maliyetleri düşük tutmak amacıyla finansal seçeneklerini daha kısa dönemlere uyarlama çabası içerisinde¹⁹⁴. Bu aynı zamanda, deflasyonist bir dönemde mali gerileme

¹⁹² Net kalan ifadesi için; $N = N_R - N_M$ ifadesinde denklemdaki yaklaşım gereği 'N' ifadesinin cebirsel ifadesi negatif değil pozitif olmalıdır.

¹⁹³ Ewijk, a.g.m., s. 348.

¹⁹⁴ Thomas J. Jordan, "Disinflation Costs, Accelerating Inflation Gains and Central Bank Independence", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 133, Heft 1, (1997), s. 16.

ve düşüşün (the fiscal recessions) belirgin özelliği ve etkileriyle de doğrudan ilintilidir¹⁹⁵.

Benzer olarak hükümetin kamu sektörüne ilişkin kâr bölüşümü, (Φ^G) - parasal bir monopolün yokluğunda- oluşan net hükümet borçları ($B_T + A$) bazında, hükümet açıklarının fazlalığı olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede senyorajın tamamı, merkez bankasına geçmesi açısından hükümet üzerinden aktarılmaz. Merkez bankasının özel sektör için birikimlediği isteklere/paya eşittir ($B+F$). Bu bağlamda hükümetin senyoraj geliri payı (Φ^G), merkez bankasının aldığı pay ile toplam senyoraj geliri arasındaki fark olarak ifade edilebilir¹⁹⁶:

$$\Phi = \dot{M} + rM - [C + (r - rf)F] - [\dot{B} + \dot{F}] \quad (2.72)$$

Eşitlik (2.72)'de, analitik çerçevenin irdelenmesi açısından üç çeşit merkezi parasal gelir kavramı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan **ilki**, hükümetin elde ettiği gelirdir ki Klein ve Neumann bu geliri **mali senyoraj** (The fiscal seigniorage) olarak nitelendirmişlerdir¹⁹⁷. **İkincisi**, bir önceki dönemde basılan paranın üzerinde fırsat maliyeti olarak ifadelendirilen faizin yokluğuna ilişkin faiz tasarrufu geliridir. **Üçüncüsü** ise yeni para basımından elde edilen Parasal Senyorajdır (The monetary seigniorage)¹⁹⁸:

¹⁹⁵ L. Ball, "What Determines The Sacrifice Ratio", in Gregory Mankiw N. (ed.), **Monetary Policy**, Chicago: The University of Chicago Press, 1994, s. 155; Michael Bruno and William Easterly, "Inflation Crises and Long- Run Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 41, No. 1, (February 1998), ss. 19-20.

¹⁹⁶ Ewijk, a.g.m., s. 349.

¹⁹⁷ Klein and Neumann, a.g.e., s. 354.

¹⁹⁸ Carlos Alfredo Rodriguez, "Argentina: Fiscal Disequilibria Leading to Hyperinflation", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 118.

b. Klein ve Neumann'ın Mali Senyoraj Yaklaşımı

Bir bütün olarak senyoraj gelirinden hükümetin aldığı payın, yani mali senyorajın (S_G), Klein ve Neumann'a göre hükümet bazında reel değer olarak eşitliği şu şekilde ifade edilmektedir¹⁹⁹.

$$S_G = \frac{G - T + bB_P - \dot{B}_P}{P} \quad (2.73)$$

Mali senyorajı (S_G) ifade eden eşitlik (2.73)'de ' G ' birincil hükümet harcamaları; ' T ' vergi gelirlerini; ' B_P ' özel sektörün elinde bulundurduğu hükümet bonolarını ve ' P ' ise genel fiyat düzeyini göstermektedir. Mali senyorajın kaynak kısmına ilişkin ve ampirik tahminler için daha uygun bir oluşumu açısından eşitlik (2.79)'un hükümet bütçe içeriği ile birlikte alınan bir türevini:

$$G - T + bB_T + aA = \dot{B}_T + \dot{A} + R \quad (2.74)$$

şeklinde bir eşitlik olarak yazmak mümkündür. Eşitlik (2.74)'ün mali senyoraj çerçevesinde yönlendirilmiş ifadesinin Klein ve Neumann'a göre yazılımı ise²⁰⁰:

$$S_G = \frac{R + \dot{A} + \dot{B} - aA - bB}{P} \quad (2.75)$$

şeklindedir ve son ulaşılan eşitlik (2.75), ilgili dönem içersinde merkez bankasından hükümete aktarılan güncel-nakit senyorajı göstermektedir. Konuya ilişkin analitik çerçevede de ifade edildiği gibi eşitlik (2.75)'de de ' A ', hükümete yöneltlen kredilerin seviyesini ve ' B ' ise, hükümet bonolarının elde tutulan (hükümet dışında) miktarını/değerini göstermektedir. Sembolik ifadeler üzerindeki

¹⁹⁹ Klein and Neumann, loc.cit.

²⁰⁰ Ibid.

nokta (point) ilgili sembole ilişkin değişim oranıdır²⁰¹. Bir kaç istisna dışında hükümete doğrudan aktarılan kredi aktarımının mümkün olmadığı bir ekonomik yapıda, bu durumun getirisi olarak mali senyorajın hacmi, sadece merkez bankasının kâr transferlerini kapsamaktadır²⁰². Bu çerçevede merkez bankasınca aktarılan kâr transferleri (R) bazında, hükümetin reel mali senyoraj gelirini şu şekilde ifade etmek olanaklıdır²⁰³:

$$S_G \approx \frac{R}{P} \quad (2.76)$$

Klein ve Neumann'ın yaklaşım çerçevesine özgü ve merkez bankasının para arzı bilgilerinden hareketle ilgili, "t" zamanına ilişkin merkez bankasının parasal senyoraj (S_M) gelir akışının ortalama yıllık bazda (The Average Annual Flow of Monetary Seigniorage) ifadesi, şu şekilde irdelenmektedir²⁰⁴:

$$S_M = \frac{1}{t_1 - t_0} \int_{t_0}^{t_1} \frac{\dot{M}}{P} dt \quad (2.77)$$

²⁰¹ Klein ve Neumann'ın mali senyoraj yaklaşımındaki analitik eşitliğe, eleştirel bir mali senyoraj oluşumu Ewijk'ten gelmiş ve Klein ve Neumann'ın, mali senyorajın, özel sektöre olan mevcut borç oluşumu ile merkez bankasına olan net faiz ödemelerinin de dikkate alındığı hükümet açıklarının fazlalığı tanımından hareketle şu şekilde ifade edilebileceğini irdelenmiştir:

$$S_G = G - T + rB_p - \dot{B}_p$$

Bu eşitlikteki 'r' faiz oranını (özel sektörün elinde bulunduğu hükümet bonolarına ilişkin) göstermektedir. Değindiğimiz analitik çerçeve bazında bu eşitliğin yönlendirilmesi Ewijk'e göre aşağıdaki gibidir:

$$S_G = \dot{M} - C - V - (F - r_t F)$$

Daha önce de değinildiği gibi bu eşitlikte de 'V' merkez bankasının sahip olduğu net uluslararası rezervler üzerindeki revalüasyondan dolayı oluşan kayıpları ve $r_t F$ ise merkez bankasının diğer varlıkları üzerindeki faiz yükünü göstermektedir. Diğer sembol ifadelerinin anlamı daha önce değinildiği gibidir. Ewijk, loc.cit.

²⁰² Marshall and Schmidt-Hebbel, a.g.m., ss. 173-178.

²⁰³ Klein and Neumann, loc.cit.

²⁰⁴ Klein and Neumann, s. 355.

Merkez bankasının parasal senyoraj geliri (S_M) (The Monetary Seigniorage Revenue) çerçevesinde eşitlik (2.77)'den hareketle, ilgili "t" zamanına ilişkin hükümetin mali senyoraj geliri (S_G), eşitlik (2.75) ve (2.77)'nin birlikte ele alınması-yönlendirilmesiyle, aşağıdaki gibi ifade edilebilir²⁰⁵:

$$S_G = \frac{1}{t_1 - t_0} \int_{t_0}^{t_1} \frac{R + \dot{A} + \dot{B} - aA - bB}{P} dt \quad (2.78)$$

Diğer taraftan merkez bankasının işlem maliyetlerinin (C) aynı zaman dilimindeki reel ifadesi de, aynı yaklaşımla şu şekilde yazılabilir²⁰⁶:

$$C = \frac{1}{t_1 - t_0} \int_{t_0}^{t_1} \frac{C}{P} dt \quad (2.79)$$

Eşitlik (2.78) ve (2.79)'da, mali senyorajın hükümete yıllık ortalama gelir akışı ve işlem maliyetleri görülmektedir. İlgili zaman dilimine ilişkin parasal ve mali senyoraj gelirleri ile işlem maliyetlerine ilişkin her üç eşitlikteki oluşumlar bazında, bir tarafta ölçülen parasal senyoraj ve diğer tarafta da işlem maliyetleri ile mali senyorajın toplamı arasındaki nicel ayrılığı ortaya koymak olanaklıdır²⁰⁷.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Merkez bankasının sahip olduğu uluslararası rezervler üzerindeki değer kayıplarının (V), cari yıla ilişkin yıllık ortalamasının (V^A) hesaplanmasında, ifade edilen üç eşitlik bazında ve paralel bir yol olarak şu analitik ifadelendirmenin olduğunu görüyoruz:

$$V^A = \frac{1}{t_1 - t_0} \int_{t_0}^{t_1} \frac{V}{P} dt$$

Klein ve Neumann'ın ortaya koyduğu bu eşitlik, aynı zamanda Alman Merkez Bankası (Bundesbank) tarafından kendi kârları ve kayıp finansal değerleri bazında güncel kayıpları da ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda Bundesbank'ın 1960 ve 1987 yılları arasında kapsayan dönemde hükümete transfer ettiği kendi kâr oranını, aynı yıla ilişkin uluslararası rezerv kayıpları oranında düşürmesi anlamına da gelmiştir. Klein and Neumann, a.g.m., ss. 355-356.

Özellikle Klein ve Neumann'ın 1960-1987 yıllarını kapsayan dönem açısından Alman Merkez Bankası (Bundes-bank) senyoraj gelirlerine ilişkin parasal senyoraj ve mali senyoraj ayırımlarında, mali senyoraj yaklaşımının Ewijk tarafından eksik kabul edildiğini ve eleştirildiğini görüyoruz. Mali senyoraj (S_G) bazında Ewijk'in eksik gördüğü temel nokta, Klein ve Neumann'ın mali senyoraj (S_G) yaklaşımına, merkez bankasının uluslararası rezervleri üzerindeki kayıpları (V) dahil etmemesidir. Merkez bankasının hükümete aktardığı senyoraj gelirinin (S_G), yani mali senyorajın yüzdelik oranını hemen hemen iki katına yakın değiştiren bu yaklaşım, 1960-1987 yılları arasında Almanya'da senyorajın dağılımı açısından oldukça farklı sonuçlar vermiştir.

Tablo 2.2.
Almanya'da Parasal Gelirin Dağılımı* 1960-1987

	Parasal Senyoraj M	Klein ve Neumann'a Göre Mali Senyoraj S^G	Ewijk'e Göre Mali Senyoraj $S^G = S^G + V$
1960-87	7.73	2.96 (% 38.3)	5.01 (% 64.8)
1960-73	8.99	1.16 (% 12.9)	3.02 (% 33.6)
1974-87	6.48	4.76 (% 73.4)	6.98 (% 107.7)

Kaynak: Ewijk, a.g.m., s. 350

* 1980 fiyatları bazında milyar mark (Deutch Mark) olarak

Tablo 2.2'de 1960-87 yılları arasında Klein ve Neumann'a göre 2.96 milyar marklık mali senyoraj, toplam senyoraj gelirlerinin % 38.3'ünü oluşturmaktadır. Ewijk'e göre aynı zaman dilimindeki bu oran, 5.01 milyar mark ile toplam senyorajın % 64.8'ine ulaşmıştır.

Senyoraj ve senyoraj dağılımlarına ilişkin bir diğer önemli noktanın, literatürde dar anlamda bir parasal gelir kavramını kullanmış olması, yani yüksek güçlü paradaki değişimi nitelendirmesidir. Ancak bu kavramsal yaklaşım, merkez

bankasının işlem maliyetleri ve diğer maliyetleri kadar, parasal gelirin stok bileşenlerini de gözardı etmektedir²⁰⁸. Bu durum literatürde, vergisel senyorajın ve enflasyon vergisi yaklaşımlarının optimal senyoraj kavramından farklılaştırılarak ele alınmasını gündeme getirmiştir. Başka bir açıdan, parasal monopolun faydalarına ilişkin gelişim ve artıştan çok, para yaratımının bir getirisi olan parasal tasarruflar üzerindeki vergi oluşumunun mali analizi öncelik kazanmaktadır²⁰⁹.

4. Enflasyonist Dönemde Vergi Gelirleri ve Enflasyon Vergisi

Reel vergi gelirleri açısından enflasyonist bir süreçte hükümetin elde ettiği yasal vergi gelirlerindeki azalma, aynı süreçte bütçe bileşenlerinin oransal nominal değerindeki artış ile de bütünleştiğinde, enflasyonist maliyet bazında ve enflasyon oranlarındaki süregelen artışla doğrudan ilişkili olarak mevcut vergi yükünün olumsuz-dengesiz süregelen bir yapısıyla sonuçlanmaktadır. Bu durumun yansıması, dolaylı-dolaysız vergilerin yapısal-işlevsel değişkenliğine ilişkin oluşumlarla birlikte, daha yüksek nominal faktör fiyatlarının gündeme gelişiyle de kendini gösterir²¹⁰. Vergi yükü açısından durum değerlendirildiğinde ise, enflasyonist süreç öncesi vergi yükü ne kadar yüksekse, enflasyonist süreç başladığında enflasyon oranları ile doğrudan ilintili şekilde vergi gelirlerindeki mutlak kayıp da o kadar büyük olmaktadır²¹¹. Enflasyonist süreçteki bu döngü,

²⁰⁸ Ewijk, a.g.m., s. 351.

²⁰⁹ Vittorio Grilli, "Seigniorage in Europe", in Marcello de Cecco and Alberto Giovanni (eds.), **A European Central Bank? Perspectives on Monetary Unification After Ten Years of The EMS**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, ss. 53-79.

²¹⁰ Assar Lindbeck, "The Budget and Inflation; Budget Expansion and Cost Inflation", **The American Economic Review**, Vol. 73, No. 2, (May 1983), s. 285; Ahmad Ebrahimi and Cristopher Heady, "Tax Design and Household Composition", **The Economic Journal**, Vol. 98, No. 390, (Conference 1988), s. 89.

²¹¹ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 426; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 127.

döviz rejimine bağlı yasal vergi kayıpları olarak ele alındığında -ör. sabit döviz kuru uygulamasında-, ihracat azalırken ithalatın arttığı ve buna bağlı olarak da daha hızlı fiyat artışlarıyla reel vergi gelirlerine ilişkin reel gelirde düşme ve vergi dilimlerinde olumsuz sapma gözlenmektedir²¹². Bu bağlamda hükümetin yasal-birinci derecede gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin enflasyon sürecindeki nicel konumunun ortaya konulması, bir bakıma ilgili süreçteki vergi toplanmasına ilişkin esneklik kombinasyonunun da irdelenmesi anlamına gelmektedir denilebilir²¹³.

a. Vergi Toplanmasındaki Gecikmelere İlişkin Enflasyonist

Kayıp ve Vergisel Gelir

Enflasyonist bir süreçte vergi gelirlerinin reel konumunun ortaya konulması, öncelikle vergiyi doğuran olayın gerçekleştiği zaman dilimi sonrasında (dolaysız vergiler bazında) oluşan bir vergiyi toplama olayının ve toplanan vergi gelirlerine ilişkin toplama gecikmeleri esnekliğinin öncelikle açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmıştır²¹⁴.

Bilindiği gibi, vergiyi doğuran olay gerçekleştiğinde ilgili duruma ilişkin verginin tam olarak, hemen o zaman içerisinde ödenmesi bazı vergiler için olası değildir ve bazı vergiler için ise daima zordur. Bu kapsamda vergiler -özellikle de beyanname usulüne bağlı vergiler- gecikmeyle toplanırlar. Konu gelişmiş sanayi ülkeleri bazında değerlendirildiğinde, oldukça iyi işleyen bir muhasebe süreci ve kaynakta kesilen vergi yapısının olumlu-yerleşik işlevselliğinden ötürü, vergilerin

²¹² Kaufman, a.g.e., s. 410.

²¹³ Marshall and Schmidt-Hebbel, a.g.m., s. 212.

²¹⁴ Tanzi, "Inflation, Renal Tax Revenue, and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 423.

toplanmasına ilişkin gecikme bir ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirilebilmektedir. Şüphesiz dolaylı vergilerle ilişkili vergi yükümlülükleri, daha çabuk bir süreyi kapsamaktadır²¹⁵. Vergilerin toplanmasına ilişkin gecikmeler açısından yukarı da değinilen alternatifler topluca değerlendirildiğinde, toplam vergi gelirlerinin esnekliği: a) Bir'den küçük, b) Bir'den büyük ve c) Bir'e eşit olarak tanımlanabilir.

Gelişmiş sanayi ülkelerinde mevcut vergi sistemiyle ilişkili olarak bu gecikmeler oldukça kısa dönemlidir ve yüksek esnekliğe sahiptir (Bir'den büyüktür)²¹⁶. Eğer bu ülkeler etkili bir enflasyon sürecine girmişlerse ve bu süreçte enflasyonist bir uyarılama/indeksleme söz konusu olmamışsa, ilgili vergi sisteminin esnekliği "1"den aşağı düşer. Gelişmekte olan ülkelerde ise büyük bir olasılıkla daha düşük esnekliğe sahip bir vergi sistemi mevcuttur²¹⁷ ve vergi toplanmasına ilişkin gecikmeler daha uzundur²¹⁸. Bu çerçevede vergi toplanmasına ilişkin gecikmeleri kısa ve uzun süreç olarak karakterize ettiğimizde, bu duruma ilişkin alternatifleri aşağıdaki tabloda izleyebiliriz:

²¹⁵ Park, a.g.m., s. 28.

²¹⁶ Park, a.g.m., s. 31.

²¹⁷ Gelişmekte olanl ülkelerden ör. Ghana'da, vergi sisteminin sahip olduğu düşük esneklik, merkez hükümet harcamaları ile olan uyumsuzluğu çerçevesinde, 1961-1966 yılları arasında GSYH'nın % 17'sini oluşturan merkezi hükümet gelirlerini, 1978-83 döneminde GSYH'nın % 6.6'sına düşürmüştür. Roumenn Islam and Deborah Wetzel, "Ghana: Adgustment, Reform and Growth", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 312.

²¹⁸ Prest, a.g.e., ss. 33-34.

Tablo 2.3
Vergi Sisteminin Dönemsel Esneklikleri

Esneklik	Vergi Toplama Gecikmeleri	
	Uzun	Kısa
< 1	A	B
= 1	C	D
> 1	E	F

Kaynak: Tanzi "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 424.

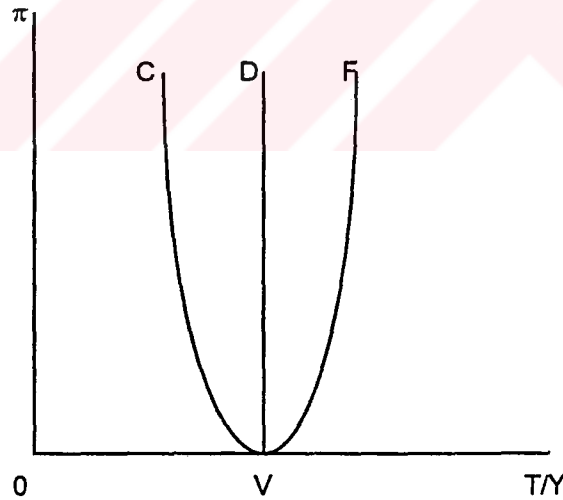
Tablo 2.3'deki kombinasyonlardan "D" ve "F", gelişmiş sanayi ülkelerine ilişkin durumu yansıtmaktadır. Başka bir deyişle bu varyasyonlardan "D", gelir vergilerine ilişkin indekslemenin olduğu bir durumu; "F" ise, indekslemenin olmadığı bir yapıyı göstermektedir. Tablodaki "C" ve "A" varyasyonları ise, daha çok gelişmekte olan ülkelere özgü durumu ifade etmektedir.

Tablo 2.3'deki alternatiflerden hareketle, vergi sisteminin birimsel esnekliği ile eşit/uyumlu kısa bir vergi toplama gecikmesinin enflasyon ile uyumu, reel vergi gelirleri üzerinde küçük ve az bir etkiye sahiptir (kombinasyon D). Yine enflasyonist etkiyi gündemine alan ve kısa dönemli bir gecikmeye ilişkin vergi sistemi esnekliğinin "1" den büyük olduğu bir vergi kompozisyonu, reel vergi gelirleri üzerinde yaklaşık bir artışa neden olacaktır (kombinasyon F)²¹⁹. Vergi toplama gecikmelerinin uzun olduğu ve vergi sistemi esnekliğinin "1" eşit olduğu bir vergi yapısı ve uygulaması da, kaçınılmaz olarak reel vergi gelirlerinde bir düşmeye neden olurken fiyatlarda da bir artış söz konusu olacaktır (kombinasyon

²¹⁹ Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 119.

C). Eğer vergi sisteminde vergi toplanmasına ilişkin gecikmelerin uzun olduğu ve vergi sistemi esnekliğinin olmadığı (veya $x < 1$ olup çok az olduğu) bir vergi yapısı oluşumunda ise, reel vergi gelirlerindeki bu düşüş çok daha çarpıcı olacaktır (kombinasyon A)²²⁰.

Ele aldığımız bu değişken durumlar bazında, birbirlerinin zıt-uç kutupları olan "B" ve "E" ve kombinasyonlarını gözardı ederek; ve hatta "A" versiyonunun da "C" versiyonunun sadece bir uç oluşumu olduğunu dikkate alarak yalnızca "C" versiyonunun tartışılabilirliğini (ve yeterli olacağını) düşünerek; Tablo 2.3'ün üzerindeki tartışma kombinasyonlarını, "D", "F" ve "C" kombinasyonları ile sınırlamak olanaklıdır. Bu üç kombinasyona ilişkin durumu, vergi gelirlerinin milli gelire oranı (GSYH) ve enflasyon bazında şekilsel bir gösterimle ifade edebiliriz²²¹:

Şekil 2.4. Enflasyon ve Reel Vergi Gelirleri Bağintısı

²²⁰ Tanzi, "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", ss. 160-161.

²²¹ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 425.

Şekil 2.4'de eksenin dik kısmı enflasyon oranını, yatay kısmı ise reel vergi gelirini veya alternatif olarak -şekilde görüldüğü gibi- vergi gelirlerinin milli gelire (GSYH) oranını göstermektedir. Bu noktadan hareketle, enflasyonun olmadığı bir yapıda reel vergi gelirinin "OV" kadar olduğu açıktır.

Ülkenin enflasyonist bir sürece girdiğini varsaydığımız da, eğer ilgili ülkeye ilişkin vergi sisteminin işlevselliği "D" kombinasyonu ile karakterize ediliyorsa, o ülkenin reel vergi gelirleri enflasyonist süreçten zorlukla etkilenecek ve belki de hiç etkilenemeyecektir. Bu durum Şekil 2.4'de "VD" doğrusuyla gösterilmektedir. Eğer "F" kombinasyonu geçerli ise, reel vergi gelirleri aynı süreçte artmaya devam eden fiyatlar süresince artmaya devam edecektir. Yani oluşan bir enflasyon oranının oransal değeri daima artan fiyat seviyeleri ile ilişkili olacaktır. Bu durum Şekil 2.4'de "VF" ile eğrisiyle ifade edilmiştir²²². Bunlardan başka, vergi sistemine ilişkin eğer "C" kombinasyonu (veya A kombinasyonu) geçerlilik kazanmışsa, enflasyon reel vergi gelirlerinde bir düşme meydana getirecektir. Bu durum Şekil 2.4'de "VC" eğrisiyle belirtilmiştir.

Enflasyonun, $\pi = 0$ olduğu bir durumda vergi gelirlerinin "OV" ye eşit olacağına değinmiştik. Bu aynı zamanda enflasyon oranında meydana gelen bir artışın, reel vergi gelirlerinde ki düşmeyi de gündeme getirmesi demektir (VC)²²³. Vergi gelirlerinde yüzdeler oransal bir düşme sadece enflasyon oranına değil,

²²² Oluşan bu alternatifte, reel vergi gelirlerinin belirlenmesine ilişkin enflasyon oranından daha ziyade fiyat seviyeleri dikkate alındığından, "V" den "F" ye hareketin ters/geri çevrilebilir bir iletim ve bağıntı olmadığı anlaşılmalıdır ve aynı süreçte fiyat endeksleri enflasyon oranı sıfırın üzerinde olduğu sürece, $\pi > 0$, artmaya devam edecektir.

²²³ Bu aynı zamanda ülke içinde reel refahın düşmesi ve yurt içi tüketimin kısılması durumunu da gündeme getirmektedir. Betty C. Daniel, "Monetary Autonomy and Exchange Rate Dynamics Under Currency Substitution", *Journal of International Economics*, Vol. 19, No. 1/2, (August 1985), s. 125; H. Sönmez Ateşoğlu, "Inflation and Real Income", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 20, No. 3, (Spring 1998), ss. 487-491.

ayrıca vergi toplanmasına ilişkin gecikmeye de bağlıdır. Buna karşılık reel vergi gelirindeki düşmenin mutlak büyüklüğü, ayrıca önceki vergi oranlarının (bir önceki vergi yükünün) milli gelire (GSYH) oranına da bağlıdır. Başka bir deyişle önceki vergi yükü ne kadar ağır ve yüksekse, enflasyon oranındaki mevcut artışla ilintili vergi gelirlerindeki mutlak kayıp da o kadar büyük olacaktır²²⁴.

Anlatımına çalıştığımız bu durumun kapsamını, numerik bir açıklamayla da ortaya koymamız olanaklıdır:

Vergi toplanmasına ilişkin ortalama gecikmenin yedi ay; vergi sistemi esnekliğinin, $E=1$ olduğunu ve enflasyon oranındaki artışın sıfırdan, % 3 oranında arttığını varsaydığımız da (aylık olarak), bu oluşum reel vergi gelirlerinin değerini yaklaşık % 20 oranında düşürecektir. Eğer önceki vergi yükü milli gelirin (GSYH) % 10'nu oluşturuyorsa, vergi gelirlerindeki bu azalma milli gelirin % 2'sine denk düşecektir. Buna karşın, ör. önceki vergi yükü milli gelirin % 30'unu teşkil ediyorsa, vergi gelirlerinin reel değerindeki azalma milli gelirin % 6'sına denk gelecektir. Eğer süregelen bir ekonomik yapıda enflasyon yok ise, şüphesiz bütçe dengede olacak; ancak enflasyonist bir sürecin başlangıcı ise, bütçe de enflasyon oranı ile doğrudan ilintili bir bütçe açığı meydana getirecektir. Bu noktadan hareketle, oluşan bütçe açığı ilk durumda milli gelirin (GSYH) % 2'sini, ikinci durumda ise % 6'sını oluşturacaktır.

Toplanan vergi gelirlerinin, değişik enflasyon oranları ve gecikme sürelerine ilişkin reel değerindeki azalma açısından ifadesi, "1" birim liranın reel değerindeki azalma olarak belirlendiğinde, reel değerdeki bu düşüş şu şekilde ifadelendirilebilir:

²²⁴ Haque and Montiel, a.g.m., s. 425.

$$\frac{1}{(1+P)^n} \quad (2.80)$$

Eşitlik (2.80)'de " p ", aylık enflasyon oranını ve " n " ise ay olarak belirtilen vergi toplanmasına ilişkin gecikmeleri ifade etmektedir. Eğer vergi sisteminin esnekliği $E = 1$ ise²²⁵, vergi yükü üzerindeki enflasyonun etkisi aşağıdaki eşitlik yardımıyla bulunabilir²²⁶.

$$T^\pi = \frac{T_0}{(1+p)^n} = \frac{T_0}{(1+\pi)^{n/12}} \quad (2.81)$$

Eşitlik (2.81)'de, ekonomik süreçteki enflasyon oranının sıfır olduğu bir durumda " T_0 ", vergi gelirlerinin milli gelire (G.S.Y.H) oranını göstermektedir. Dolayısıyla enflasyon oranının " π " olduğu bir süreçte de " T^π " bununla ilişkili oranı ifade etmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi " π ", yıllık enflasyon oranını ve " P " ise aylık enflasyon oranını göstermektedir. Eşitlikteki " n " ise aylık olarak ifade edilen vergi toplanmasına ilişkin gecikmeyi belirtmektedir.

Tanzi'nin (1977), $1/(1+p)^n$ oluşumundan hareketle ve aylık enflasyon oranlarını da gözönüne alarak, vergi gelirlerinin (bir yıla mahsus) reel değeri üzerindeki enflasyon oranlarının ve vergi ödemelerindeki gecikmelerin etkilerini bir tablo halinde göstermek mümkündür.

²²⁵ Tanzi, vergi sistemi esnekliğinin $E < 1$ veya $E > 1$ olması durumlarında analizlerin çok daha kompleks hale geleceğini ifade ederek, bu iki duruma ilişkin analitik oluşumların çalışmasını ilgili makalesinde ele almıştır. Tanzi, "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", ss. 166-167.

²²⁶ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 426.

Tablo 2.4.
Reel Vergi Gelirleri Üzerinde Enflasyon Oranlarının ve
Vergi Ödemelerine İlişkin Gecikmelerin Etkileri

Aylık Enflasyon Oranları	Vergi Ödemelerinde Aylık Gecikmeler												
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
0	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
1	1.00	0.99	0.98	0.97	0.96	0.95	0.94	0.93	0.92	0.91	0.90	0.90	0.89
1.5	1.00	0.99	0.97	0.96	0.94	0.93	0.91	0.90	0.89	0.87	0.86	0.85	0.84
2	1.00	0.98	0.96	0.94	0.92	0.91	0.89	0.87	0.85	0.84	0.82	0.80	0.79
3	1.00	0.97	0.94	0.91	0.89	0.86	0.84	0.81	0.79	0.77	0.74	0.72	0.70
4	1.00	0.96	0.92	0.89	0.85	0.82	0.79	0.76	0.73	0.70	0.68	0.65	0.63
5	1.00	0.95	0.91	0.86	0.82	0.78	0.75	0.71	0.68	0.65	0.61	0.58	0.56
6	1.00	0.94	0.89	0.84	0.79	0.75	0.70	0.67	0.63	0.59	0.56	0.53	0.50
7	1.00	0.93	0.87	0.82	0.76	0.71	0.67	0.62	0.58	0.54	0.51	0.48	0.44
8	1.00	0.93	0.86	0.79	0.74	0.68	0.63	0.58	0.54	0.50	0.46	0.43	0.40
9	1.00	0.92	0.84	0.77	0.71	0.65	0.60	0.55	0.50	0.46	0.42	0.39	0.36
9.4	1.00	0.91	0.84	0.76	0.70	0.64	0.58	0.53	0.49	0.45	0.41	0.37	0.34
10	1.00	0.91	0.83	0.75	0.68	0.62	0.56	0.51	0.47	0.42	0.39	0.35	0.32
20	1.00	0.83	0.69	0.58	0.48	0.40	0.33	0.28	0.23	0.19	0.16	0.13	0.11
30	1.00	0.77	0.59	0.46	0.35	0.27	0.21	0.16	0.12	0.09	0.07	0.06	0.04
40	1.00	0.71	0.51	0.36	0.26	0.19	0.13	0.09	0.07	0.05	0.03	0.02	0.02
50	1.00	0.67	0.44	0.30	0.20	0.13	0.09	0.06	0.04	0.03	0.02	0.01	0.01

Kaynak: Tanzi, "Inflation, Lags in Collection, and Tax Revenue", s. 158.

b. Enflasyonist Bir Süreçte Devletin Vergi ve Enflasyonist Gelirleri

Enflasyon süreciyle bağıntılı olarak ilgili süreçteki hükümetin enflasyon vergisi gelirlerinin büyüklüğünü, nominal para stoklarının milli gelire (GSYH) olan oranıyla (M/Y) ilişkilendirmiş; enflasyon vergisi gelirlerinin dönemsel büyüklüğünü ise, nominal para stoklarının milli gelire oranı (M/Y) ne kadar yüksekse, -ceteris paribus- enflasyonist finansmana ilişkin gelirin de o kadar büyük olacağı ile

açıklamıştık. Ancak hükümetin yasal olmayan bir illegal enflasyon geliri açısından olumlu gözüken bu süreç, normal vergi gelirleri ve oranları açısından negatif bir durum arz etmektedir. Diğer bir deyişle, enflasyon oranı ve vergi toplama gecikmeleri arttıkça, yasal vergilere ilişkin dönemsel-reel kayıp da artmaktadır.

Konunun vergi sistemine ilişkin olarak değerlendirilip irdelenmesi, aynı yaklaşımının bir diğer görünümüdür. Ortalama bir vergi toplama gecikmesine ve esneklik olarak da hem "1" eşit, hem de esnekliği "1" den az bir esnekliğe sahip bir vergi sistemi bazında konu ele alındığında, eğer önceki M/Y oranı yüksekse, vergi gelirlerinin (T) (yasal vergi gelirleri) milli gelire oranı (T/Y) düşük olacak ve aynı süreçte **enflasyon vergisinin** kamu sektör gelirlerine katkısı belirgin bir seyir izleyecektir²²⁷. Diğer bir deyişle, eğer dönem başındaki (önceki) M/Y oranı düşük ise, vergi yükü (T/Y) yüksek olacak ve aynı döneme ilişkin hükümetin toplam mevcut kaynaklarına enflasyonist finansmanın katkısı çok daha küçük olacaktır ki bu durumda hükümetin, reel/yasal vergi gelirlerindeki amaçlanan artışla da doğrudan ilintili olarak deflasyonist bir süreçten kazanç sağlaması daha rasyonel gözükmemektedir²²⁸.

²²⁷ Vergi sisteminin esnekliğine ilişkin varsayılan "1"e eşitlik oluşumunun olmadığı ve vergi toplama gecikmeleriyle birlikte bu esnekliğin "1"den büyük olduğu varsayılan bir durumda, genel fiyat seviyesindeki oransal-sabit bir artış (fiyat dengesine ilişkin bir süreci takip ederek) öncelikle Tablo 2.3'de ifade edilen reel değerlere ilişkin aynı oranda bir düşmeye neden olacaktır. Bu oluşumun devam etmesi durumundaki getirisi, ortalama fiyat seviyesinin daha yüksek bir konuma gelmesi ve fiyat seviyelerine ilişkin bu artışın, reel vergi gelirleri ve nominal vergi gelirlerindeki oransal artıştan daha büyük bir konumla uyumlu hale gelmesidir ki ulaşılan bu nokta da fiyat seviyeleri artmaya devam ettiği sürece, ortalama fiyat seviyelerinin de artması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda vergi gelirlerine ilişkin önceki kayıp tamamlanmış olacaktır ve eğer enflasyon devam ederse reel gelir de yükselecektir. Başka bir deyişle, vergi toplamadaki gecikmeler ne kadar kısa ise ve vergi sistemine ilişkin esneklik ne kadar yüksekse ($E > 1$), vergi gelirlerinin tekrar elde edilmesine ilişkin reel seviye de o kadar çabuk oluşacaktır. Tanzi, "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", s. 160.

²²⁸ Anderson, Wallace and Warner, a.g.m., s. 638.

Vergi sistemi esnekliğin "1"e eşit olduğu varsamından hareketle, enflasyon süreciyle kendiliğinden bir uyum sağlanması ve diğer faktörlerinde yokluğu durumunda hükümet gelirlerinde reel bir artış veya düşüş oluşmayacaktır. Vergi sisteminin esnekliğinin "1"e eşit olması, bir çok gelişmekte olan ülkeler için (hatta bazı gelişmiş ülkeler için bile) bu ülkelerdeki gelir vergilerinin (Personel Income Tax) ezici bir öneminin ve özellikle de sık sık ilerleyen-gelişen bir yapısının olmamasından ötürü, realistik-pozitif bir olgudur²²⁹. Buna karşılık eğer bir ülke vergi gelirleri açısından yüksek derecede gelir vergisine bağlı ise ve bu vergiler kısa bir gecikmeyle toplanıyorsa²³⁰, vergiler üzerindeki enflasyonist etkinin daha önce irdelenmesiyle de vurgulandığı gibi, enflasyonist koşullar (The inflationary conditions), vergi dilimlerindeki ve istisnalarındaki daralma ile (ceteris paribus) vergi gelirlerinin reel değerinde bir artış meydana getireceklerdir. Böylece vergiler eğer bir gecikmeyle toplanıyorsa, yukarıda gözönüne alınan ile süreçten doğan kazanç, Tablo 2.4'te belirtilen kayıplara karşı dengeli olmak zorundadır²³¹. Bu çerçevede vergi gelirlerinin reel değerlerine ilişkin bir artışın veya azalmanın olup-olmaması, vergi toplamadaki gecikmeye, enflasyon oranına ve vergi sisteminin esneklik kombinezonları arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda çizdiğimiz çerçeveye ilişkin her bir olayda ve vergi toplamının gecikmesiz ve vergi sistemi esnekliğinin "1"e eşitliğinin varsayılmadığı bir kapsam ile irdelenen analizlerin varlığında, bir kimse, normal vergilerdeki teşvik edilen değişikliklerin neden olduğu enflasyonist süreçten elde edilen enflasyonist

²²⁹ Helmuth Cremer and Firouz Gahvari, "Uncertainty, Optimal Taxation and The Direct Versus Indirect Tax Controversy" , **The Economic Journal**, Vol. 105, No. 432, (September 1995), ss. 1175-1178.

²³⁰ Bir çok ülkede kaynakta kesilen vergiler (Deduction at The Source) hariç, gelir vergileri (Personel Income Tax) o ülkeye ilişkin öngörülen gecikmelerle toplanır. Vergi toplanmasına ilişkin bu öngörülen gecikme o ülkenin vergi yapısı, muhasebe sisteminin yapısal işlevselliği ve ülkenin konjonktürel sürecindeki etkiler ile belirlenir.

²³¹ Prest, a.g.e., ss. 197-198.

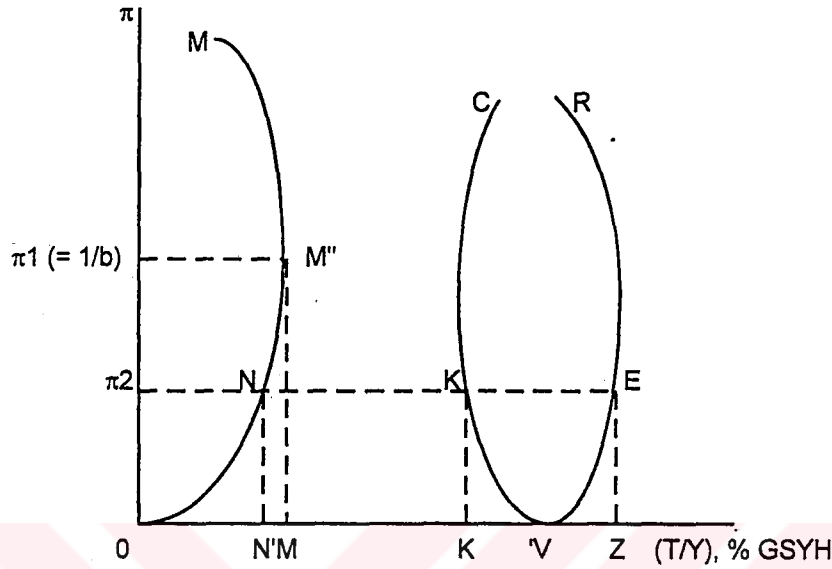
finansman gelirini, bu durumlardan ayırarak tecrit edemez²³². Daha önce de değinildiği gibi Şekil 2.4'te gösterilen "VC" eğrisi ifadesi bazında, enflasyonist finansman normal vergi gelirlerinde daima bazı kayıpları da beraberinde getirecektir. Başka bir yaklaşımla, bu durum Şekil 2.4'teki grafik yaklaşım çerçevesinde "VF" eğrisine ilişkin ifadelendirildiğinde, enflasyonist finansman normal vergi gelirlerinde yaklaşık bir kazancı/artışı gündeme getirecektir. Konu enflasyonist süreçteki hem normal vergi gelirleri ve hem de enflasyon vergisi gelirlerine ilişkin değerlendirildiğinde, bu noktada şu sorunun sorulması olasıdır: Hangi enflasyon oranı ilgili enflasyonist süreçte normal vergi gelirleri ile enflasyon vergisi gelirinin toplamını maksimize eder? Tanzi'nin (1978) yaklaşımıyla bu soruya hem analitik, hem de grafik olarak cevap verilebilir. Daha önce de ortaya koyduğumuz açıkların finansmanına ilişkin enflasyon vergisi gelirinin, $R = \pi a e^{-b\pi}$; ve enflasyonist süreçteki (vergi toplama gecikmeleriyle de bağıntılı) gelirin ifadelendirildiği $T^\pi = T_0 / (1 + \pi)^{n/12}$ oluşumlarının toplanması ile ilgili süreçteki bu toplam geliri (TR) bulabiliriz:

$$(TR)^\pi = \pi a e^{-b\pi} + \frac{T_0}{(1 + \pi)^{n/12}} \quad (2.82)$$

Eşitlik (2.82) çerçevesinde (TR)'nin enflasyon oranıyla ilintili olarak türevinin alınması ve eşitlik (2.82)'nin sıfıra eşitlenmesi, bize ilgili süreçteki toplam geliri (enflasyon vergisi + normal vergi gelirleri) maksimize eden enflasyon oranını (π) verecektir. Bu sürece ilişkin enflasyon vergisi ve normal vergi gelirlerini, enflasyon oranına olan duyarlılığı bazında bir şekil yardımıyla da gösterebiliriz²³³.

²³² Jeffrey Sheen, "Inflation Debt and Fiscal Policy Attitudes", *Oxford Economic Papers*, Vol. 39, No. 1, (March 1987), s. 99.

²³³ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 429.

Şekil 2.5. Enflasyon Sürecinde Enflasyon Vergisi ve Yasal Vergi Gelirleri İlişkisi

Şekil 2.5'de enflasyon oranına ilişkin, önceden öngörülen bir enflasyon oranının kabul edilmesiyle, öngörülen enflasyon oranının güncel enflasyon oranıyla eşit olduğu ve dolayısıyla da bu oranının para arzındaki değişim oranına denkliği varsayılmaktadır. Şekil 2.5'in yatay ekseninde ilgili süreçteki makro değişkenler milli gelirin (GSYH)'nın bir yüzdesi olarak ifade edilmiştir ki bu aynı zamanda reel vergi değerlerinin de yüzdesel ifadesini ortaya koymaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi Şekil 2.5'de de "OM" eğrisi enflasyon vergisi getirini göstermektedir. Yani enflasyon oranının "sıfır" olduğu noktada, enflasyon vergisi geliri de "sıfır" dır. Enflasyon oranı arttıkça enflasyon vergisi geliri de giderek artmakta ve M" noktasında bu gelir maksimum noktasına ulaşmaktadır ki, bu noktada geliri maksimize eden enflasyon oranı $\pi = 1/b$ olmaktadır²³⁴.

²³⁴ Enflasyon vergisi gelirini maksimize eden enflasyon oranı $\pi = 1/b$ için analitik analiz, birinci bölümde detaylı olarak irdelenmiştir.

Önceki Şekil 2.4'de normal vergi gelirlerinin değişik enflasyon oranları ile ilişkili davranışlarının grafiksel anlatımına değinmiş ve enflasyon oranı ne kadar yüksekse, vergi gelirlerinin milli gelire (GSYH) oranının o kadar düşük olacağını vurgulamıştık. Bu aşamada şu sorunun sorulması olanaklıdır: Enflasyonist bir süreçte enflasyon vergisi ve normal vergi gelirleri toplamını birlikte maksimize edecek ilgili sürece ilişkin enflasyon oranı nedir? Tanzi'nin (1978) analitik yaklaşımı çerçevesinde eşitlik (2.81)'den hareketle, ilgili süreçteki arzu edilen enflasyon oranına ($d\pi$) ulaşmak mümkündür²³⁵:

$$\begin{aligned}
 TR^{\pi} &= \pi a e^{-b\pi} + T_0 (1 + \pi)^{-\frac{n}{12}} \\
 \frac{dTR^{\pi}}{d\pi} &= \left[a e^{-b\pi} + (-ab\pi e^{-b\pi}) \right] - \frac{n}{12} T_0 (1 + \pi)^{-\frac{n}{12}-1} = 0 \\
 \frac{dTR^{\pi}}{d\pi} &= a e^{-b\pi} - ab\pi e^{-b\pi} - \frac{n}{12} \frac{T_0}{(1 + \pi)^{\frac{12+n}{12}}} = 0 \quad (2.82)
 \end{aligned}$$

Şekil 2.5'deki oluşuma tekrar döndüğümüzde, ilgili enflasyon sürecinde enflasyon oranıyla ilişkili toplam gelire (enflasyon vergisi + normal vergi gelirleri) biçimsel olarak ulaşmak için "OM" (enflasyon vergisi eğrisi) ve "VC" eğrilerine, toplam geliri ifade eden "VR" eğrisi eklenebilir. Böylece ilgili süreçte hükümetin toplam geliri " π_2 " ile belirtilen enflasyon oranında maksimize edilecektir ki, "VR" eğrisinin sağa kayan en uç noktası da aynı zamanda " π_2 " enflasyon oranına denk düşen konumdadır ve hükümetin toplam gelirini maksimize ettiği konjonktürel yapıyı/oluşumu da ifade etmektedir²³⁶. Enflasyon vergisi geliri Şekil 2.5'in yatay eksenini üzerinde ifade edilen "ON" (=K'Z) oranında oluştuğunda ise, bu toplam

²³⁵ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 428.

²³⁶ Bu oranın dinamik olarak dengede olup-olmadığı konusu burada göz ardı edilmektedir.

gelir "OZ" miktarına eşit olacaktır ki, bu duruma ilişkin olarak normal vergi gelirleri ise "N'Z" (=OK') oranında gerçekleşmiş bulunmaktadır. Enflasyon sürecinde enflasyonun bir sonucu olarak yasal/normal vergi gelirleri, Şekil 2.5'de de görüldüğü gibi "K'V" kadar düşmektedir ve bu durumda ilgili enflasyon oranı bazında enflasyonist finansmanın toplam gelirlere net katkısı, sadece "VZ" kadar olmaktadır. Bu net enflasyon geliri katkısı, daha önce değinilen "ON'" katkısından oldukça düşüktür.

Sonuç olarak enflasyonist finansmanın toplam hükümet gelirleri (vergisel gelir olarak) içindeki artan katkısıyla, aynı süreçteki normal vergi gelirleri üzerindeki enflasyonun etkilerinin gözardı edilmesi, yanlış yönlendirilmiş ve hatalı uygulamalara neden olabilmektedir. Şekil 2.5'de enflasyon vergisi en yüksek düzeye ulaştığı " π_1 " enflasyon oranı, aynı zamanda normal vergi gelirlerinde de oldukça büyük reel kayıpları gündeme getirmektedir ve bu durum hükümetin enflasyonun yaşanmadığı bir süreçte sahip olduğu kaynaklardan daha az ve düşük bir kaynak dinamiği sürecine girmesi anlamına da gelmektedir²³⁷. Bu açıdan hükümete ilişkin net ek kaynak oluşumunda enflasyonist finansmanın rolü, bir ülkenin vergi sistemi üzerinde, yalnızca enflasyonun da etkilerini öngören bir genel denge çerçevesi içersinde sadece geliştirilebilir²³⁸. Şüphesiz ki vergi sisteminin enflasyona olan duyarlılığı, ilgili ülkenin vergi sistemindeki vergi toplama gecikmelerinin nicel ağırlığı ve vergi sisteminin esnekliğine bağlı olarak ülkeler arasında çeşitlik gösterecektir²³⁹. Enflasyon, ilgili süreçte vergi gelirlerinde

²³⁷ Alex Mourmouras, "Infant Governments and The Fiscal role of Tariffs, Inflation and Reserve Requirements", *Journal of International Economics*, Vol. 31, No. 3/4, (November 1991), s. 276.

²³⁸ Enflasyonun etkileri bazında enflasyonist finansmanın refah maliyeti Bailey'in de ilgili makalesinde irdelediği gibi, paranın talep fonksiyonu kapsamında ölçümlemeye ilişkin sınırlandırılmaz ve bu durumda refah maliyeti vurgusu, enflasyonist finansmanın öngörüldüğü bir vergi sistemi içersinde hesaba katılmalıdır. Bailey, a.g.m., ss. 93-110.

²³⁹ Richard Goode, "Some Economic Aspects of Tax Administration", *IMF Staff Papers*, Vol. 28, No. 2, (June 1981), ss. 264-267.

nicel olarak -artış veya azalış- bir sapma oluşturacak; bu sapma kısmen ve/veya tamamen enflasyonist finansmanla dengelenebilecek (Neutralizing) veya artacaktır (Magnifying)²⁴⁰.

c. Arjantin Örneği

Enflasyonist bir dönemde vergi gelirlerinin ve enflasyon vergisi gelirinin toplam hükümet gelirleri olarak Arjantin'de 1968-1976 dönemine ilişkin durumu, vergi sistemi esnekliğinin ve enflasyon oranı ilişkisinin irdelenmesi bakımından oldukça çarpıcı bir örnektir. Şüphesiz ki, o dönemin başlarında da Arjantin'de hükümet kamu harcamalarını finanse etmek için elde ettiği vergi gelirlerinin yanında özel sektörden borçlanıyor ve diğer bir taraftan da merkez bankası üzerindeki borçlanabilme yetisinin güvenirliğini yaşıyordu. Bu döneme ilişkin, dönem başından dönem sonuna kadar -meydana getirdiği değişik sonuçlar açısından, üç çarpıcı gelişmenin- oluşumun varlığından söz etmek olanaklıdır²⁴¹.

a) Enflasyon oranlarının, yıllık olarak "sıfırdan" % 500'e varan oranlarda alışılmışın dışında bir artış seyri izlemesi. **b)** Reel para balansları talebine ilişkin "M1" paritesinin GSYH oranının maksimum (0.167) den minimum (0.069) oranına kadar düşüşünün yaşandığı oldukça etkili değişikliklerin oluşumu. **c)** Merkez bankasının finanse ettiği mali açıkların özellikle bazı yıllarda reel olarak çok geniş bir ölçeğe ulaşması²⁴². Bu üç durumu yansıtan temel bilgileri aşağıdaki tablodan da izlemek mümkündür.

²⁴⁰ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 430.

²⁴¹ Tanzi, s. 436.

²⁴² Ke-Young Chu and Andrew Feltenstein, "Relative Price Distortions and Inflation: The Case of Argentina, 1963-76", *IMF Staff Papers*, Vol. 25, No. 3, (September 1978), s. 473.

Tablo 2.5
Arjantin'de 1968-1976 Dönemine İlişkin Temel Göstergeler

Yıllar ve Üç Aylık Dönemler	TEFE* Üç Aylık Değişim %	Index*	M1*		GSYH		M/GSYH	Vergi Geliri	
			Cari Fiyat	1960 Fiyat.	Cari Fiyat	1960 Fiyat.	Index 100	Gelir	GSYH %
			MİLYAR PEZO						
1967									
IV		461.7							
1968 Average	-	469.0	9.5	2.03	63.42	13.52	15.01	12.4	19.55
I	0.1	462.3	8.7	1.88		12.69	14.81		
II	0.8	465.8	9.1	1.95		13.68	14.24		
III	1.8	474.2	9.8	2.07		13.73	15.07		
IV	0.0	473.8	10.2	2.15		13.96	15.39		
1969 Average	6.1	497.5	11.4	2.30	73.24	14.70	15.64	14.0	19.12
I	0.4	475.5	11.0	2.31		13.83	16.69		
II	2.9	489.5	11.3	2.31		14.88	15.51		
III	5.0	513.8	11.7	2.28		15.02	15.18		
IV	0.0	511.3	11.7	2.29		15.08	15.19		
1970 Average	14.1	567.6	12.9	2.27	87.62	15.43	14.70	16.6	18.95
I	0.7	514.8	12.2	2.37		14.70	16.12		
II	5.6	543.4	12.5	2.30		15.91	14.46		
III	6.5	578.5	13.2	2.28		15.74	14.49		
IV	9.5	633.6	13.7	2.16		15.38	14.04		
1971 Average	39.4	791.8	16.9	2.13	128.22	16.18	13.16	20.7	16.14
I	7.7	682.3	14.7	2.15		15.03	14.30		
II	8.4	739.7	16.1	2.18		16.43	13.26		
III	13.7	840.8	16.9	2.01		16.60	12.11		
IV	7.6	904.4	20.0	2.21		16.67	13.26		
1972 Average	76.6	1.398.9	23.9	1.71	234.42	16.75	10.20	29.7	12.67
I	26.9	1.147.7	21.1	1.84		15.86	11.60		
II	15.0	1.319.6	22.1	1.67		16.87	9.89		
III	13.0	1.490.5	23.5	1.58		17.09	9.24		
IV	9.9	1.637.6	28.9	1.76		17.18	10.24		
1973 Average	50.4	2.103.5	41.5	1.97	372.83	17.72	11.12	53.6	14.38
I	15.3	1.187.8	32.1	1.70		16.82	10.11		
II	14.3	2.157.7	38.8	1.80		17.94	10.03		
III	9.7	2.178.7	45.0	2.07		17.79	11.64		
IV	0.5	2.189.8	56.2	2.57		18.32	14.03		
1974 Average	20.2	2.528.4	71.9	2.84	477.21	18.87	15.05	85.5	17.92
I	1.2	2.216.0	58.0	2.62		17.54	14.94		
II	7.1	2.372.5	66.8	2.82		19.29	14.62		
III	10.0	2.610.9	73.9	2.83		19.08	14.82		
IV	11.6	2.914.3	88.8	3.05		19.57	15.59		
1975 Average	192.0	7.384.0	157.3	2.13	1.374.30	18.61	11.45	165.9	12.07
I	20.8	3.520.8	93.8	2.66		18.11	14.68		
II	32.8	4.677.4	112.9	2.41		19.52	12.34		
III	93.1	9.031.2	162.2	1.80		18.36	9.80		
IV	36.1	12.289.6	260.1	2.12		18.34	11.55		
1976 Average	499.1	44.233.7	627.5	1.42	7.768.82	17.56	8.09	1.057.9	13.62
I	85.7	22.819.3	359.4	1.58		17.34	9.11		
II	83.6	42.081.9	540.0	1.28		18.53	6.90		
III	20.5	50.715.8	686.4	1.35		18.20	7.41		
IV	20.9	61.317.8	924.0	1.51		18.20	8.29		

Kaynak: Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 450.

* Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE), 1960 = 100

+ M1 = Dolaşımdaki Para + Mevduat Bankalarındaki Vadesiz Mevduat + Merkez Bankasındaki Mevduat

Enflasyonist sürecin başlangıcı olan 1967 yılı sonundan 1968 yılı sonuna kadar geçen bir yıllık dönemde, Arjantin'de toptan eşya fiyatları endeksinin (The Wholesale Price Index) % 2.6'dan, % 7.9 oranında arttığını görüyoruz. Ayrıca geçen bu iki yıllık süre boyunca toplam vergi gelirleri, GSYH'nin yaklaşık % 20'sini; M1 para paritesi ise, GSYH'nin % 15'ini oluşturuyordu. Merkezi hükümete ilişkin mali açık, GSYH'nin % 2'sinden daha azdı ve bunun % 1'inden azı, Merkez Bankası finansmanı yoluyla finanse ediliyordu. 1970'li yılların başından itibaren ise, hızlanan enflasyon ile beraber vergi gelirlerinin GSYH'ya olan oranının düşmeye başlamasıyla mali açıkların GSYH içindeki oransal değeri artmaya başladı. Diğer bir açıdan reel para balanslarının (M1 olarak tanımlandığı kapsamda) GSYH'ya olan oransal değeri, 1968-69 da mevcut % 15'lik orandan, 1972'de % 10.2'ye düştü. Bu bir bakıma, Merkez Bankası tarafından finanse edilen reel açıkların, Merkez Bankası bazında dönem başından finanse edilenlerden daha uzak enflasyonist olması demektir. Çünkü mevcut reel açıkların finansmanı ile ilgili vergi gelirlerindeki kayıp, artan/ilerleyen bir ölçekte daha büyük hale dönüşen bir seyir izlemekteydi.

Arjantin'de reel vergi gelirlerindeki tüm bu değişiklikleri yalnızca enflasyonun bir sonucu olarak görmek şüphesiz ki hem eksik, hem de yanlıştır. Enflasyon olgusunun yanısıra yine aynı süreçteki vergi yasalarındaki ve türlerindeki değişiklikler, vergi yönetimindeki yeni yapılanma ve oluşumlarla, bireylerin vergiden kaçınma çabaları da büyük rol oynamaktadır²⁴³.

Arjantin örneğini ilgili periyotda daha analitik irdellemek için, enflasyonun sıfır olduğu bir durumda, vergi yükünü (T_0) % 20 olarak alacağız ki, bu oran 1968-69 yılları oranına oldukça yakındır. 1974 yılı için vergi sistemi bazında vergi

²⁴³ Nicholas Kaldor, "An Expenditure Tax", 5 th ed., London: Unwin University Books, 1969, ss. 174-179; Helmut Cremer and Firouz Gahvari, "In-Kind Transfers, Self-Selection and Optimal Tax Policy", *European Economic Review*, Vol. 41, No. 1, (January 1997), ss. 99-101.

toplama gecikmelerinin 4.3 ay olduğu belirlenmiştir²⁴⁴. Şüphesiz gecikmeyle ilgili bu rakam ortalama bir rakamdır. Çünkü toplam vergi gelirlerindeki o verginin önemi kadar, o verginin toplanmasında spesifik gecikmede oldukça etkilidir. Buna karşılık ortalama gecikme Arjantin örneği için beş ay kabul edilmektedir. 1968-76 yılları arasında Arjantin'de yasal vergi gelirleri ve enflasyon vergisi gelirinin enflasyon oranları ile ilişkisini, aşağıdaki tablodan da izlemek olanaklıdır.

Tablo 2.6
Arjantin'de Enflasyonist Finansman ve Vergilerden Elde Edilen
Gelire İlişkin Model Değerler (1968-72 ve 1973-76) (% GSYH)

Enflasyon %	Vergi Geliri	Enflasyonist Finansman		Toplam Gelir	
		1968-72	1973-76	1968-72	1973-76
0.05000	0.19598	0.00725	0.00637	0.20323	0.20234
0.10000	0.19221	0.01283	0.01238	0.20504	0.20459
0.15000	0.18869	0.01701	0.01806	0.20570	0.20674
0.20000	0.18537	0.02006	0.02341	0.20543	0.20877
0.25000	0.18224	0.02218	0.02844	0.20442	0.21069
0.30000	0.17929	0.02354	0.03318	0.20282	0.21247
0.35000	0.17649	0.02428	0.03764	0.20077	0.21413
0.40000	0.17384	0.02454	0.04182	0.19838	0.21565
0.45000	0.17131	0.02442	0.04574	0.19573	0.21705
0.50000	0.16891	0.02399	0.04940	0.19290	0.21832
0.60000	0.16443	0.02252	0.05603	0.18695	0.22046
0.70000	0.16033	0.02054	0.06179	0.18087	0.22212
0.80000	0.15655	0.01836	0.06674	0.17492	0.22330
0.90000	0.15307	0.01616	0.07097	0.16922	0.22404
1.00000	0.14983	0.01404	0.07453	0.16387	0.22436
1.20000	0.14400	0.01030	0.07990	0.15430	0.22389
1.40000	0.13887	0.00735	0.08327	0.14622	0.22214
1.60000	0.13431	0.00514	0.08501	0.13946	0.21933
1.80000	0.13023	0.00354	0.08544	0.13377	0.21567
2.00000	0.12654	0.00240	0.08480	0.12894	0.21134
2.50000	0.11867	0.00088	0.07996	0.11955	0.19863
3.00000	0.11225	0.00031	0.07237	0.11255	0.18462
3.50000	0.10687	0.00011	0.06369	0.10698	0.17056
4.00000	0.10228	0.00004	0.05490	0.10232	0.15718
4.50000	0.09830	0.00001	0.04658	0.09831	0.14488
5.00000	0.09480	0.00000	0.03904	0.09480	0.13384

Kaynak: Tanzi, "Inflation, Real Tax Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 451

* Hesaplamalarda $T_0 = 0.20$ ve vergi toplanmasına ilişkin gecikme olarak da, $n = 5$ ay kabul edilmiştir.

244

Arjantin'de 1974 yılı için vergi toplama gecikmeleri sosyal güvenlik vergileri de dahil edildiğinde 5.7 aya çıkmaktadır ve bu gecikmeye, sosyal güvenlik vergileri bu açıdan dahil edilmemektedir. Ayrıca, kamu sektörüne ilişkin diğer açıklar geniş ölçüde merkez hükümetin transfer ödemelerinden oluştuğu için, bu göstergeler aynı zamanda tüm kamu sektöründe ne tür bir oluşumun süre geldiğini de yakinen yansıtmaktadır.

Tablo 2.6'daki model değerler, Tanzi (1978) tarafından -ve daha önce de değindiğimiz- $(M/Y)^d = ae^{-b\pi}$ eşitliğinden hareketle enflasyon vergisi geliri olarak:

$$R^\pi = \pi \cdot a \cdot e^{-b\pi} \quad (2.83)$$

eşitliği ile belirlenmiştir. Arjantin örneği açısından eşitlik (2.83)'deki "a" değeri -ki bu değer daha öncede değinildiği gibi enflasyonist beklentiler sıfır olduğu zaman paranın gelire oranını ifade eder- 0.13 kabul edilirken, "b" değerinin -ki bu değer de öngörülen enflasyon oranı bazında reel para balanslarına ilişkin talebin duyarlılığının bir ölçümüdür- 0.56 kabul edildiğini varsaydığımızda,

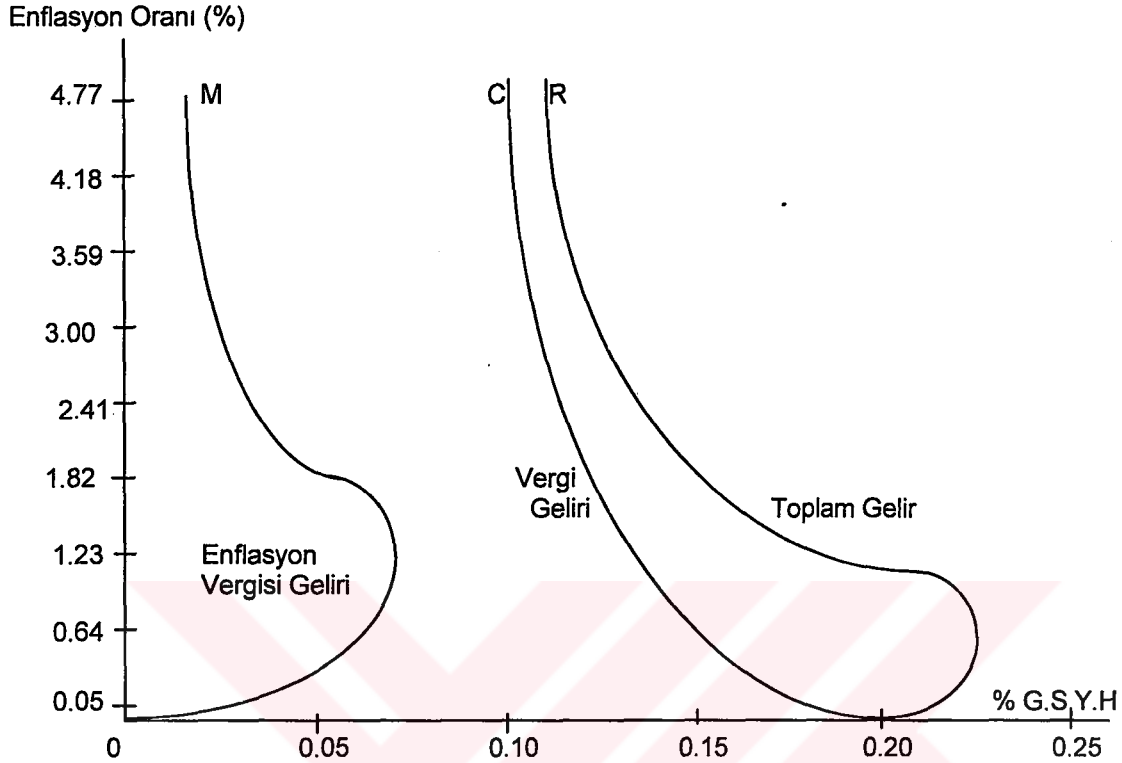
$$\left(\frac{M}{Y}\right)^d = 0.13e^{-0.56\pi} \quad (2.84)$$

eşitliğini yazabiliriz. Eşitlik (2.84)'den hareketle de, enflasyon oranlarına ilişkin enflasyon vergisi geliri (R) eşitliğini,

$$R^\pi = \pi \cdot 0.13 \cdot e^{-0.56\pi} \quad (2.85)$$

biçiminde ifade etmemiz olanaklıdır. Enflasyon oranlarına ilişkin GSYH'nın bir yüzdesi olarak enflasyon vergisi geliri ve normal vergi gelirlerinin, Arjantin örneği açısından eşitlik (2.84) ile (2.85)'in değersel ifadeleri bazında ve Şekil 2.6 çerçevesinde aşağıdaki biçimde şekillendiğini görürüz²⁴⁵.

²⁴⁵ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 440.

Şekil 2.6. Arjantin'de (1968-76) Enflasyon Vergisi ve Normal Vergi Gelirleri

1968-72 yılları arasında Arjantin'de hükümet toplam gelirini sadece GSYH'nın % 0.5'i kadar arttırabilmiş ve bu dönemde vergi gelirlerindeki kayıp, enflasyonist finansmana ilişkin kazançların artan enflasyon oranları doğrultusunda ağırlık kazanmasıyla büyük olmuştur. 1973-76 yılları arasında ise, hükümet toplam gelirden GSYH'nın % 2.4'ünü oluşturan bir artışa ulaşabilmiş, fakat bu döneme ilişkin enflasyon oranlarının % 100'ün üzerine çıkmasıyla da toplam gelirdeki pozitif değerler reel bazda negatif bir sapma ile sonuçlanan bir sürece girmişlerdir²⁴⁶.

²⁴⁶ Chu and Feltenstein, loc.cit.

C. HİPERENFLASYONİST BİR SÜREÇTE ENFLASYONİST GELİR

1. Hiperenflasyonun Genel Yapısı

Hiperenflasyonun genel dinamiğine ilişkin tüm hiperenflasyonların ortak özelliği, hükümetlerin çok geniş bütçe açıklarını finanse etmeleri açısından ihtiyaç duyulan para arzında oldukça büyük artışların meydana gelmesidir²⁴⁷. Bu açıdan hiperenflasyonist süreç bir kez başladığında, hiperenflasyon sarmalı kendi kendini besler duruma rahatlıkla dönüşebilmektedir²⁴⁸. Diğer açıdan ise bütçe açıklarındaki artış, açıkları aynı seviyede tutmak için kamu harcamalarında daha çok bir kısmayı/kesintiyi de gündeme getirmektedir²⁴⁹. Bu süreçte eğer hükümet oldukça zayıf ve etkisiz bir konumda ise, vergi toplanmasına ilişkin artan başarısızlıkların neden olduğu artan bütçe açıklarıyla birlikte önceki bütçe açıklarının artan yükünün azaltılması, daha olanaksız bir döngüye girecektir. Bu noktada kısaca hiperenflasyon sürecinin doğmasında önemli ilk etkenin, bütçe açıklarının parasal finansmanında -yani bütçenin monetizasyonunda- büyük bir artışın ortaya çıkması olduğu söylenebilir²⁵⁰.

Hükümetlerin karşılaştığı iç ve dış şoklar, hükümet bütçelerini oldukça geniş mali açıkların süregeldiği döngülere itebilir. Mali açıklar bir kez oluşup süreç başladığında, hükümet bu açığı kapatmak için öncelikle parasal olmayan yollar arama çabasına girerek dış ülkeler bazındaki kredibilitesini kullanmaya çalışır²⁵¹. Eğer bu mümkün değilse yurt içindeki özel bankalardan, ya da çıkarttığı bonolar yoluyla iç piyasadan borçlanmayı yeğler. Enflasyonist süreçteki mali açıklar geçici

²⁴⁷ Bomberger and Makinen, a.g.m., s. 558.

²⁴⁸ Lawrence S. Ritter and William L. Silber, **Principles of Money, Banking and Financial Markets**, 6 th ed., Newyork: Basic Books, Inc., 1989, ss. 385-386.

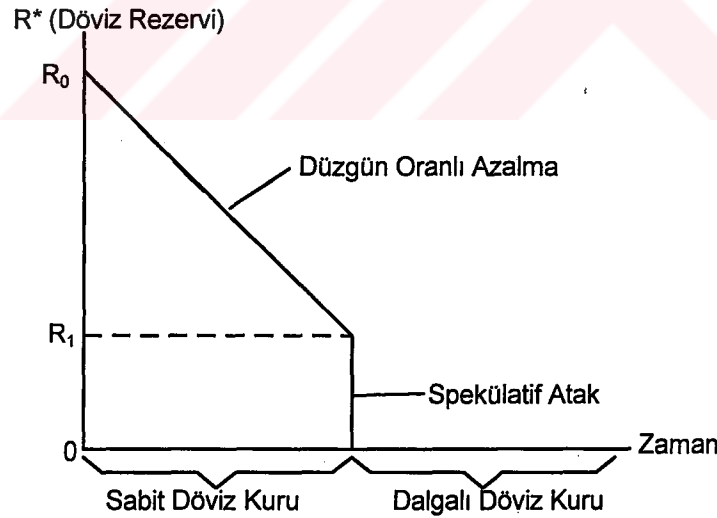
²⁴⁹ Kharas and Pinto, a.g.m., s. 436.

²⁵⁰ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 737.

²⁵¹ Ursula K. Hicks, **Development Finance, Planning and Control**, Oxford: Oxford University Press, 1965, s. 47.

bir durum arz ediyorsa, hükümet kontrol altındaki sıkı bir para politikası süresince yüksek enflasyondan sakınabilir.

Ancak enflasyonist sürecin devam ederek hiperenflasyonist bir nitelik kazanmasıyla girilen dönemde, hükümet borçlarının sürekli artışının da etkisiyle, hükümet açıklarının finansmanında borç verenler isteksizlik gösterirler ve enflasyonist riski yüklenmek istemezler. Bu durumda hükümet, diğer finansman kaynaklarının tükendiğini görmesiyle son çare olarak parasal finansmana başvurur²⁵². Parasal finansman süreci başlamış bile olsa, eğer hükümet olabildiğince enflasyon sürecine girişi geciktirebiliyorsa, bu durum hükümet lehine sabit döviz kuru oranlarının sürdürülmesi fırsatını verecek; ancak enflasyonist sürecin başlaması ve hızlanması, o ülkedeki geçerli değişim araçları üzerindeki spekülatif atakların oluşmasına kadar devam edecek ve bu durum, sabit döviz kuru sistemin son bulmasıyla noktalanacaktır. Enflasyonist süreçte sabit döviz kuru rejiminin sona ermesi, aşağıdaki şekil ile de ifade edilebilir²⁵³:

Şekil 2.7. Hiperenflasyonist Süreçte Sabit Döviz Kuru Rejiminin Çöküşü

²⁵² James L. Pierce, *Monetary and Financial Economics*, Newyork: John Wiley and Sons, Inc., 1984, ss. 588-589.

²⁵³ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 337.

Mevcut tarihi bulgular çerçevesinde konu ele alındığında, mali açıkların parasal finansmanının sürekliliği ve bu açıkların finansmanının yaklaşık GSMH'nin % 10-12'sini oluşturan -yeni para yaratımı ile- bir parasal finansmanın politikası ile devamı, hiperenflasyonun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ancak bu açıkların varlığı aniden hiperenflasyonu doğurmamakta, bu süreci başlatan iç ve dış bir çok unsurun varlığı da bu sürecin başlamasında etkin olabilmektedir²⁵⁴.

2. Hiperenflasyon Sürecinde Reel Para Talebi

Fonksiyonu ve Mali Dinamikler

Gelişmekte olan diğer bir çok ülkede olduğu gibi hiperenflasyonist süreç, para sunumundaki artışın hız kazanmasının yanı sıra, bu olgunun uyardığı enflasyonist beklentilerin, öngörülen hızlı enflasyon oranı artışı bazında biçimlenen adaptatif beklentilere göre manipüle edilerek artan bir ivme kazanmasıyla da oluşabilmektedir²⁵⁵. Bu açıdan bu sürece ilişkin reel para talebi fonksiyonu bazında fiyatlardaki her bir zaman dilimi açısından güncel değişme oranı, aynı zaman dilimine özgü reel para balansları miktarını ortaya koymamaktadır²⁵⁶. Diğer bir deyişle hiperenflasyonist bir sürecin başladığı ve enflasyonist belirsizliğin süregeldiği bir süreçte fiyatlardaki öngörülen değişme oranının, geçmişte oluşmuş fiyatlardaki değişme oranına bağlı olarak ortaya çıktığı ve öngörüldüğü görülmektedir²⁵⁷. Reel para talebi fonksiyonunun hiperenflasyon sürecinde enflasyonist gelir ile olan bağıntısının, hiperenflasyon

²⁵⁴ Thomas F. Dernburg and Duncan M. McDougall, *Macroeconomics*, 5 th. ed., Newyork: McGraw-Hill Book Co., 1976, ss. 311-312.

²⁵⁵ Jacobs, a.g.m., s. 289.

²⁵⁶ Cagan, a.g.m., s. 37.

²⁵⁷ Ibid.

sürecine ilişkin bir parasal model çerçevesinde irdelenmesi de bu açıdan önem kazanmaktadır.

a. Hiperenflasyona İlişkin Parasal Bir Model .

Öngörülen bir enflasyonun hüküm sürdüğü ve hiperenflasyonist bir sürecin henüz başlamadığı bir ekonomik yapıda, reel para balanslarına ilişkin talebin seviyesi, hemen hemen bütünüyle öngörülen enflasyon seviyesine/oranına bağlıdır. Yine aynı süreçte, diğer bir açıdan nominal para talebi (veya nominal faiz oranları (i) üzerindeki para talebi) de yaklaşık olarak, reel faiz oranı (r) ve öngörülen enflasyon oranı ($\dot{p}e$) toplamına eşit olacaktır²⁵⁸. Çizdiğimiz bu çerçevenin ışığında para talebi fonksiyonunu şu şekilde yazabiliriz²⁵⁹:

$$\frac{M}{P} = m(i) = (r + \dot{p}e) \quad (2.86)$$

Eşitlik (2.86)'dan hareketle, yüksek oranlı bir enflasyon sürecine girildiğinde, nominal faiz oranlarındaki tüm değişimlerin reel faiz oranlarındaki (r) değişimlerden ziyade, öngörülen enflasyondaki ($\dot{p}e$) değişimlere bağlı olarak ortaya çıktığı görülecektir. Başka bir deyişle, yıllık reel faiz oranları yüzdelik olarak sadece bir kaç puan artarken, nominal faiz oranları yüzdelik dilimi ise bir kaç katı artışla karşımıza çıkacaktır. Böyle bir hiperenflasyonist süreçte reel para balansları seviyesini:

$$\frac{M}{P} = m(\dot{p}e) \quad (2.87)$$

²⁵⁸ James Pemberton, "The Macroeconomics of Inflation Non-Neutrality", *The Economic Journal*, Vol. 99, No. 394, (March 1989), ss. 63-64.

²⁵⁹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 740.

biçiminde ifade edebiliriz²⁶⁰. Bu oluşum bize diğer bir yönden, öngörülen enflasyona ilişkin dinamiklerin, ilgili konjonktürde nasıl yorumlandığına da açıklık getiricidir. Para tutmanın maliyetinin oldukça yüksek olduğu yüksek beklentisel enflasyon oranlarında, hanehalkı bireyleri ellerindeki nakit para balanslarını da düşüreceklerdir. Dengeli bir yapının süregeldiği konjonktürel bir periyotta öngörülen/beklentisel enflasyon ($\hat{p}_e$) düşük olduğunda ise, hanehalkları ellerindeki nakit balansları seviyesini yükselteceklerdir.

Alternatif olarak, öngörülen enflasyon oranının, güncel enflasyon oranına eşit olduğu durgun-durum bir enflasyonist (The Steady-State Rate of Inflation) süreçte ise reel para balansları, güncel enflasyonun (The Actual Inflation) bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır:

$$\frac{M}{P} = m(\hat{p}) \quad (2.88)$$

Oldukça hızlı artan enflasyon oranlarıyla büyüyen bütçe açıklarını finanse etmek için merkez bankasından borçlanma yoluna giden hükümet (ki bu yeni para basımı demektir), reel harcamalarının miktarı kadar para basımıyla elde ettiği satın alma gücünü, reel senyoraj olarak ifade etmek durumundadır:

$$SE = \frac{\Delta M}{P} \quad (2.89)$$

²⁶⁰ Reel para balancı seviyesinin $m(\hat{p}_e)$ olarak belirlendiği 1989 yılı Arjantin'deki hiperenflasyonist süreç, yoğun bir finansal adaptasyonun işlevselliğini gerçekleştirme çabaları içermesine rağmen, önemli derecede dolarizasyon olgusuna da maruz kalmıştır. Bu açıdan çok yüksek oranlarda enflasyonist bir süreç yaşayan ülkeler (ve özellikle de gelişmekte olan ülkeler), ilgili süreçte elde ettikleri nominal enflasyon gelirlerinin -ki genellikle nominal senyorajın- reel değerinin, para birimine güvence olarak sığınılan ülkeye kaçışını önleyememektedirler. Federico A. Sturzenegger, "Hyperinflation With Currency Substitution: Introducing an Indexed Currency", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 26, No. 3, (August 1994), s.391.

Birinci bölümde senyoraj kavramına ilişkin yaklaşımda da değinildiği gibi eşitlik (2.89)'da da ΔM , para stoklarındaki artışı; P , ilgili dönemdeki fiyat seviyesini ve SE ise, yeni para basımıyla satın alınabilen malların reel değerini, yani reel senyorajı ifade etmektedir. Eşitlik (2.89), diğer bir yandan para stoklarındaki yüzdelik artış oranlarının, reel para balansları ile çarpımı anlamına da gelmektedir:

$$SE = \left(\frac{\Delta M}{M} \right) \left(\frac{M}{P} \right) = \frac{\Delta M}{P} \quad (2.90)$$

Daha önce de değinildiği gibi, senyoraj ve enflasyon vergisi kavramı iki yakın kavram olmalarına rağmen, aynı kavramlar değildir. Özetle²⁶¹:

Senyoraj, hükümetin yeni para basımıyla elde etme fırsatı yakaladığı reel kaynakların miktarını ölçümlemekte;

Enflasyon vergisi ise, enflasyonun neden olduğu reel para balanslarındaki negatif değer sapmasıyla belirlenmektedir:

$$IT = \left(\frac{\Delta P}{P} \right) \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.91)$$

Hiperenflasyonist bir süreçle ilişkin geline bu noktada **yıllık senyoraj gelirlerinin, GSYH'ya oranla** nasıl belirlenebileceği soruşturulabilir. Öncelikle parasal tabandaki aylık artış (sabit fiyatlar bazında), parasal tabandaki aylık değişimin aylık tüketici fiyat endeksine (TFE) bölünmesiyle tanımlanır ve böylece yıllık senyoraj (S_T):

$$S_T = \frac{\sum_{t=1}^{12} \frac{M_t - M_{t-1}}{TFE_t}}{GSYH_T} \quad (2.92)$$

²⁶¹ Sachs and Larrain B., loc.cit.

biçiminde ifade edilir²⁶². Eşitlik (2.92)'de M_t , 't' ayı sonunda cari fiyatlar bazında parasal tabanı; TEF_t , "t" ayına ilişkin tüketici fiyat endeksini ve $G.S.Y.H_T$ ise "T" yılındaki sabit fiyatlar bazında Gayri Safi Yurt içi Hasılayı göstermektedir²⁶³.

b. Enflasyon ve Enflasyonist Finansman Arasındaki Durgun-Durum İlişkisi

Hiperenflasyonist bir süreçte, artan enflasyon oranı ölçeğinde para, kendi reel değerini bu ölçekle eşdeğer kaybetmeye devam eder. Bu durumda hanehalkları sahip oldukları parasal/nakit balanslarının reel değerini korumak için, ellerindeki nominal parasal miktarı arttırmak zorunda kalacaklardır. Ancak enflasyon oransal olarak (yüksek bir seviyede bile) eğer sabit ise, reel para balansları da (M/P) sabittir ve bu durumda hanehalkları da kendi nominal para ankeslerini, tam olarak hükümetin elde ettiği senyoraj gelirleriyle aynı oranda arttırmış olacaktır. Bu diğer bir açıdan:

$$\frac{\Delta M}{M} = \frac{\Delta P}{P} \quad (2.93)$$

demektir²⁶⁴ ve eşitlik (2.90)'nın senyoraj yaklaşımı gözönüne alınarak durgun-durum senyorajı şu şekilde ifadelendirilebilir:

²⁶² William Easterly and Klaus Schmidt-Hebbel, "Statistical Appendix", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 527.

²⁶³ Bu kapsamda yıllık reel faiz oranı (r_t), aylık reel faiz oranları çıktılarının geometrik ortalaması bulunarak saptanır ki, bu oluşumu şu şekilde yazabiliriz:

$$r_t = [(1+i_t) / (1+\pi_t)] - 1$$

Eşitlikteki (i_t) yıllık olarak ifadelendirilen aylık nominal faiz oranını ve (π_t) ise yine yıllık olarak ifadelendirilen -tüketici fiyat endeksleri bazında- aylık enflasyon oranını ifade etmektedir. Easterly and Schmidt-Hebbel, s. 528.

$$SE = \left(\frac{\Delta P}{P} \right) \left(\frac{M}{P} \right) \quad (2.94)$$

Eşitlik (2.94)'den hareketle, durgun-durum bir enflasyon sürecinde enflasyonist finansman açısından senyoraj ve enflasyon vergisi gelirlerinin birbirine eşitliği söz konusudur, $SE = IT$. Bu diğer bir açıdan hükümetin ihtiyaç duyduğu enflasyon vergisi ile, senyoraj miktarı arasında, bir paralellik kurmamıza da yardımcı olur. Bir varsayım olarak, örneğin, hükümetin senyoraj (SE) miktarını arttırmak zorunda olduğu bir durgun-durum enflasyonda senyoraj, $SE = \dot{P}m(\dot{P})$ biçiminde ifade edilebilecektir. Bu aşamada, her bir senyoraj seviyesiyle ilintili enflasyon oranını ortaya koyabilmemiz açısından -ki bu aynı zamanda senyorajın (SE) enflasyon oranının bir fonksiyonu, $f(\dot{P})$ olduğu anlamını da vermektedir- aşağıdaki gibi fonksiyonel bir ilişki kurabiliriz²⁶⁵:

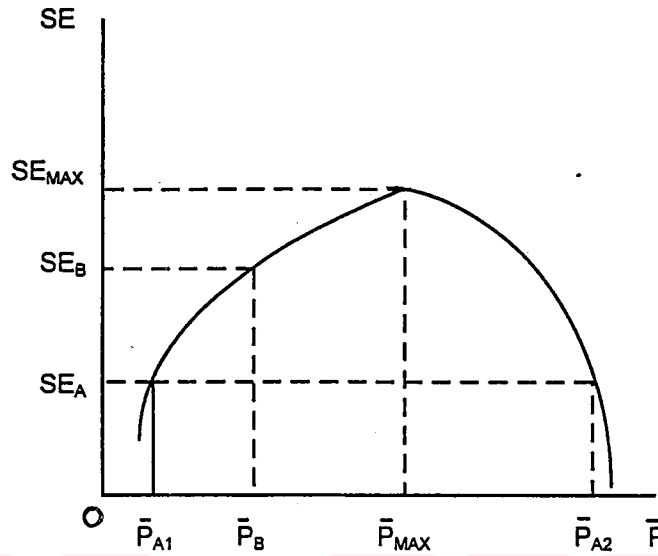
$$\begin{aligned} SE &= f(\dot{P}), \quad \dot{P} < \dot{P}_{MAX}, \quad \text{bazında} \\ &+ \\ SE &= f(\dot{P}), \quad \dot{P} > \dot{P}_{MAX}, \quad \text{bazında} \end{aligned} \quad (2.95)$$

Eşitlik (2.95)'de analitik olarak ortaya koyduğumuz bu ilişki bütünü, detayların da irdelenmesi açısından bir şekil yardımıyla da ifade etmek olanaklıdır²⁶⁶:

²⁶⁴ Stephen J. Turnovsky, "Monetary and Fiscal Policy in a Long-Run Macroeconomic Model", *The Economic Record*, Vol. 56, No. 153, (June 1980), s. 164.

²⁶⁵ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 741.

²⁶⁶ Ibid.

Şekil 2.8. Senyoraj ve Enflasyon Arasında Durgun-Durum İlişkisi

Şekil 2.8'de görüldüğü enflasyon oranı, senyoraj miktarı ile yükselmekte ve maksimum senyoraj seviyesine ulaşmaktadır. Bu durumda enflasyon oranının " $\bar{P}_{MAX}$ " olduğu nokta, optimum/dengedeki bir enflasyon oranıyla en yüksek senyoraj miktarını kazandırmaktadır. " SE_{MAX} " noktasından daha fazla bir senyoraj getiri olasılığının, bu noktadan sonra sadece sabit bir oranda artan enflasyon oranıyla ve yeterince budala bir nüfusun manipülasyonu ile olacağı gözardı edilmemelidir. Ancak bu olasılığın dışında ve normal hanehalkı davranışı/tepkisi bazında, enflasyon oranlarının " $\bar{P}_{MAX}$ " noktasının daha da üzerine çıkmasıyla, gerçekte senyoraj daha düşecek ve " SE_{MAX} " noktasını aşması mümkün olamayacaktır. Daha önce de değinildiği gibi bunun birincil nedeni, hiperenflasyonu andıran çok yüksek enflasyon oranlarında reel para balanslarının " $\dot{m}(\dot{P})$ ", çok düşmesidir ki bu durumda enflasyon vergisi, " $\dot{P}m(\dot{P})$ ", hükümete çok az gelir kazandırmaktadır. Bu açıdan enflasyon vergisi ve senyorajla finansmana çalışan bir hükümet, düşük enflasyon oranı bazındaki aynı miktar enflasyonist finansmanı hedefleyecek ve " P_{A2} " den ziyade, " P_{A1} " enflasyon oranı bu noktada tercih sebebi olacaktır.

Genel bir yaklaşımla, değindiklerimiz bazında yüksek enflasyona ilişkin temel yorum, durgun-durum bir enflasyonist süreçte enflasyon oranı artarken hükümetin de senyoraj (= enflasyon vergisi) gelirini artırabilmesidir. Eşitlik (2.95) ve Şekil 2.8'de bu durum açıkça ifade edilmektedir. Bu olgu ayrıca bizlere hedeflenen senyoraj ($\Rightarrow = SE = IT$, durgun-durum bazında) miktarındaki sürekli bir değişimin varlığında, enflasyon oranının da ne kadar artması gerektiğini ifade etmektedir. Şekil 2.8'de, örneğin senyorajın " SE_A " dan " SE_B "ye yükselmesi durumunda, durgun-durum bir enflasyon oranının da " P_{A1} " den " P_B " ye ulaştığı izlenmektedir²⁶⁷.

Ülkelerin hiperenflasyonist bir sürece girmeleri, enflasyon oranlarının acımasızca artarak bir fenomene dönüşmeleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan hiperenflasyonlar, genellikle olağanüstü bütçe şoklarından sonra, sürekli yüksek bir seyir izleyen duruma dönüşmüş enflasyon oranları bazındaki olaylar değildirler ve bu kapsamda durgun-durum bir enflasyon ile güncel enflasyonist durum arasındaki en çarpıcı farklılık, hanehalklarının çok yüksek oranlı enflasyon oranlarının oluşabilmesi ihtimalini gözardı etmeleri ve beklememeleridir²⁶⁸. Cagan'a (1956) göre de hiperenflasyonist süreç keskin bir yükselişle oransal olarak artmakta ve enflasyonist beklentiler, güncel fiyatlar bazında gecikme

²⁶⁷ Bu durumu numerik -basit bir örnekle de ortaya koymak olanaklıdır. Durgun-durum bir enflasyonist süreç yaşayan bir ülkede, hükümetin, bir varsayım olarak, yıllık GSMH'nin % 2'si oranında bir senyoraj miktarına ihtiyaç duyduğunu ve hedeflediğini; para balanslarının da GSMH'nin % 10'una denk gelecek şekilde dengede olduğunu ($\Delta m = 0$) varsayalım. Eşitlik (2.95) den hareketle senyoraj sağlayan enflasyon oranının yıllık % 20 olduğu görülecektir. Yani, $IT/GSMH = SE/GSMH = 0.02$; $M/GSMH = 0.10$ ve $\Delta P/P = 0.2$ dir. Bu durum hükümet hedeflediği senyoraj miktarını GSMH'nin % 6'sına çıkarmayı hedeflediğinde, para balansları GSMH'nin % 5'ine düşecektir ve yıllık enflasyon oranı da yıllık % 120'ye çıkacaktır. Kısaca, $IT/GSMH = SE/GSMH = 0.06$; $M/GSMH = 0.05$ ve $\Delta P/P = 1.2$ olmaktadır.

²⁶⁸ Jacobs, a.g.m., s. 288; Phillip Cagan, "Hyperinflation: Theory", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Vol. 2, London: The Macmillan Press, 1992, s. 324.

eğiliminde süregelmektedirler. $P_e < P$. Bu durumda da hanehalkları enflasyonist beklentilerinin daha gerçekçi/doğru olması durumunda, sahip olabileceklerinden çok daha fazla reel para balanslarını arttırma eğilimine gireceklerdir. Durgun-durum bir enflasyon sürecinden daha fazla artan para balansları (nominal), hükümete de durgun-durum bir enflasyonist süreçteki aynı enflasyon oranından daha fazla bir enflasyon vergisi kazandırmaktadır. Özetle enflasyon vergisinin $\dot{P}_m(\dot{P}_e)$ ifadesi çerçevesinde ve hiperenflasyon sürecine ilişkin $\dot{P}_e < \dot{P}$ oluşumundan hareketle, $m(\dot{P}_e)$ 'ye ilişkin değer, durgun-durum enflasyon sürecinden daha büyük olmaktadır ve bu olgu, diğer bir deyişle hiperenflasyonist süreçteki enflasyon vergisi gelirin, hükümet açısından, durgun-durum enflasyonist bir süreçten daha fazla olması anlamına da gelmektedir²⁶⁹.

c. Mali Dinamikler

Hiperenflasyonist bir süreçte, (durgun-durum enflasyonist yapıda dahil) enflasyon oranlarındaki değişime de bağlı bir senyoraj gelirin oluşumu, aynı süreçteki mali politika ile olan karşılıklı etkileşimi de gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle senyoraj gelirin oluşumu, hiperenflasyonist süreçte çok küçük oransal değişikliklere gereksinme duysa bile, bu ülkede büyük bir olasılıkla uygulanan mali politikada oldukça yoğun bir sertliğin ve esneksizliğin etkilerinin de varlığından söz edilebilir. Bu oluşumun diğer bir görünümü hiperenflasyonun tipik olarak, bütün bir mali politikanın çökmesine neden olabilecek şekilde vergi sisteminin harap olmasına yol açmasıdır²⁷⁰. Bunun en tipik örneği, Bolivya'da 1980-1986 yılları arasında yaşanan dönemdir ki, 1980 yılı başlarında vergi gelirleri GSMH'nin % 10'nu oluştururken, hiperenflasyonist sürece girildiğinde,

²⁶⁹ Adrew J. Oswald, "Three Theorems On Inflation Taxes and Marjinal Employment Subsidies", *The Economic Journal*, Vol. 94, No. 375, (September 1984), ss. 602-603.

²⁷⁰ Bu durum, birinci bölümde "Olivera-Tanzi" etkisi olarak ele alınmıştır.

1985 yılı ortalarında bu oran GSMH'nin % 1.5'na kadar düşmüştür²⁷¹. Vergi gelirlerindeki bu etkin düşme, ülkenin iç borç yükünü arttırmasının yanısıra, özel sektör açısından da düşük vergiler, iç borç yükünün özel sektör lehine arttırımını hızlandıracaktır²⁷². Mali dinamiklerdeki bu negatif sapma, aynı süreçteki enflasyon vergisi gelirin hedeflenmesi için de gerekçe oluşturmaktadır²⁷³.

Bolivya'da vergi sisteminin çöküşü gibi tipik durumlarda hükümet -hiper-enflasyonların ortak bir oluşumu olan- senyoraj gelirlerinin gerektirdiği parasal tabandaki daha da artması gereken genişlemeyi sağlamak için, kamu harcamalarını kısmak ve hemen hemen de tüm kamu harcamalarını durdurmak zorunda kalacaktır²⁷⁴. Şüphesiz burada hükümetin en iyi/olumlu çabası, ileriye dönük mali politikalarda etkinlik, dürüstlük, doğru-iyimser tahminler ve artan bütçe açıklarından biraz daha fazlasına ilişkin mali disiplin ve bunun etkin uygulamasıdır²⁷⁵. Gerçekten Bolivya'da hükümet açığı, 1982 yılında GSMH'nin % 22'siydi. Bu oran 1983'de % 18'e düştü. 1984 yılı sonları ve 1985 yılı başlarında ise tekrar % 30'a yükseldi. Dönemin başında toplanan vergiler oldukça hızlı bir düşüşe geçti ve bu dönemde, bütçe açıklarının harcamalarının kısılması ile kapatılması hemen hemen olanaksız bir durum gösterdi. Ancak 1985 yılı başlarındaki yeni hükümet, istikrarlı bir mali disiplin ve kamu harcamalarının etkin

²⁷¹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 349.

²⁷² Carlos Alfredo Rodriguez, "The External Effects of Public Sector Deficits", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 82.

²⁷³ Rodriguez, s. 83.

²⁷⁴ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 745.

²⁷⁵ Vito Tanzi, "The Political Economy of Fiscal Deficit Reduction", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 516; H. Myint, **Economic Theory and The Under-developed Countries**, New York: Oxford University Press, 1971, ss. 34-35.

kontrolü ile vergi gelirlerinin arttırılmasında yoğun bir çaba göstererek ekonomik ve mali istikrarı yeniden sağladı.

3. Hiperenflasyonun Parasal Dinamiği

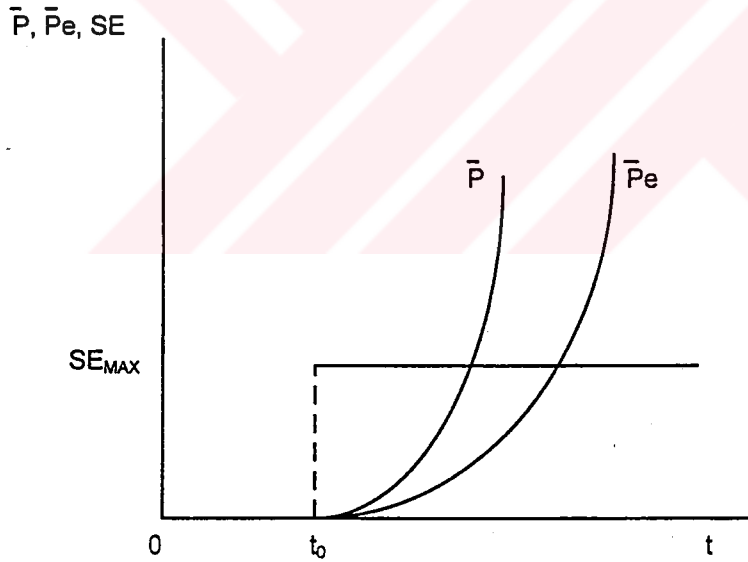
Bir varsayım olarak, örneğin enflasyon oranının sıfır olduğu ve bu sürece ilişkin senyoraj gelirinin de hükümet bazında "sıfır" senyoraj olarak ele alındığı bir ekonomik yapının varlığını düşünelim. Konjonktürün ilerleyen yapısı içerisinde, mali harcamalardaki beklenmeyen bir artıştan dolayı hükümetin ihtiyaç duyduğu senyoraj gelirlerindeki olası bir artış sonucu, öncelikle hükümet -daha öncede değinildiği gibi- bu harcamalarını finanse etmek için yeni para çıkarma/basma yoluna gidecek; ancak yeni bir durgun-durum seviyesini yakalaması bütünüyle mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan hanehalkları bu ilk/başlangıç aşamasındaki parasal genişlemeden yüksek oranlı bir enflasyon henüz beklemediklerinden, yüksek oranda reel para balanslarını ellerinde tutmaya devam edeceklerdir ki, bu noktada hükümetin yüksek oranlarda enflasyon vergisi (hatta başlangıç seviyelerine ilişkin oransal düşük enflasyon seviyelerinde bile) toplaması olasılığı da yüksek olacaktır²⁷⁶.

Enflasyonist sürecin başlaması ile geçen süre içinde hanehalkları, daha yüksek enflasyon oranlarını bekler duruma gelerek, enflasyon tahminlerini ($\dot{P}_e$) daha tutarlı kılmaya çalışacaklar ve reel para balanslarını ekonomize etme yoluna gideceklerdir²⁷⁷. Böylece reel para balansları, $M/P = m(\dot{P}_e)$, düşmeye başlayacak, daha önce toplanmış aynı miktardaki enflasyon vergisini toplamak

²⁷⁶ Keynes'in, Almanya'nın savaş ve sonrası (1914-1923) hiperenflasyonist sürecine ilişkin analizleri de, bu sürecin başlangıcında bireylerin nominal balanslarını arttırma çabası içersine girdiklerini ve bu durumun enflasyon vergisinin yükünü arttırdığını doğrulamaktadır. Don Patinkin, *Keynes' Monetary Thought*, Durham: Duke University Press, 1976, s. 14.

²⁷⁷ Harberger, a.g.m., s. 506.

için, daha yüksek bir enflasyon oranının varlığı kaçınılmaz bir zorunluluk olarak karşımıza çıkacaktır. Enflasyonist süreçteki hızlanma ve oransal artış sonucu hanehalkları, ellerinde tutmak istedikleri reel para balanslarının azaldığını izleyeceklerdir. Dolayısı ile enflasyon oranı artarken, hükümet de harcamalarına ilişkin ödemeleri finanse edecek enflasyon vergisi gelir toplamaya devam edebilecektir. Hükümetin maksimum senyoraj gelirini hedefleyen tutumu kapsamında, her bir sabit enflasyon oranında para basmaya devam etmesiyle oluşan dengesiz bir enflasyon oranı, hükümete senyoraj geliri aktarmaya devam etse bile, sonuçta hiperenflasyon kaçınılmazdır. Ancak hükümetin bu çerçevede hiperenflasyon süresince topladığı senyorajın, dengeli bir enflasyon oranında topladığından daha fazla olacağı açıktır. Bu bağlamda hiperenflasyonun parasal dinamiğine ilişkin oluşumları aşağıdaki şekil ile daha detaylı irdeleyebiliriz²⁷⁸:

Şekil 2.9. Hiperenflasyonun Parasal Dinamikleri

Şekil 2.9'de görüldüğü gibi, hiperenflasyon sürecinin başlangıcı olan "sıfır" (t.) zamanında enflasyon oranı (ve öngörülen enflasyon oranı da) sıfır ve

²⁷⁸ Sachs and Larrain, B. a.g.e., s. 743.

dolayısıyla da senyoraj beklentisi/gereksinimi de sıfırdır. Konjonktürel bir çok oluşum karşısında senyoraj (SE) artar ve artan enflasyon oranı, hükümetin kendi ödemelerini yapabilmesi için bastığı yeni paraların yarattığı parasal genişleme ile hız alır²⁷⁹. Başlangıçta, kamunun enflasyondaki artışı farketmesi zaman alır. Diğer bir deyişle, enflasyonist beklentiler gerçekleşen güncel enflasyonun gerisinde kalır / gecikir ve reel para balansları talebi de ani olarak değil, azar azar düşer²⁸⁰. Yani " $\dot{P}_e$ " artarken, $m(\dot{P}_e)$ düşer ve her bir enflasyon oranına ilişkin hedeflenen enflasyon vergisi geliri artış gösterirken, bu noktada hükümete ihtiyaç duyduğu enflasyonist geliri, sadece sabit oranlarda artan enflasyon verebilir.

Hiperenflasyonun parasal dinamiklerine ilişkin diğer bir olgu, reel para balansları yapısının çöküşüyle başlayan hiperenflasyonist süreçte yurtiçi para biriminin günden güne değer kaybetmesiyle elde tutmanın maliyetinin artması ve "dolarizasyon" sürecine girilmesidir. 1914-1923 yılları arasında Almanya'da, kamu harcamalarındaki -iç ve dış nedenlere bağlı- aşırı artışın getirdiği parasal genişleme ve bunun sonucu olarak başlayan hiperenflasyonist süreç, buna örnek olarak gösterilebilir²⁸¹. Hiperenflasyonist süreçte fiyat artışlarının hızlanan dinamiği, para ikamesine (Currency Substitution) neden olur ve kişilerin dengeli/güvenli değer saklama amacına yönelik monetarist arayışları ve beklentileri, "dolarizasyon" sürecini daha da hızlandırır. Paranın, değer saklama, bir hesap birimi olma ve değişim aracı olması olarak bilinen üç klasik özelliğinden

²⁷⁹ Gail E. Makinen, "Hyperinflation: Experience", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 2, London: The Macmillan Press, 1992, s. 326.

²⁸⁰ Evans and Yarrow, a.g.m., ss. 74-75; Cagan, "Hyperinflation: Theory", s. 325.

²⁸¹ Carl-Ludwig Holtfrerich, "The Determinants of Monetary Expansion in The German Inflation 1914-1923: Causes and Effects in International Perspective", in Forrest H. Capie (ed.), **Major Inflation in History**, Hants: Edward Elgar Publishing Ltd., 1991, ss. 485-490.

sadece değişim aracı olması, dolarizasyon lehine varlığını sürdürerek hiperenflasyonun parasal dinamiklerini bu yönde manipüle eder.

Latin Amerika Ülkelerindeki (Peru, Arjantin, Boliviya, Brezilya ve Şili) hiperenflasyon sürecine ilişkin güncel tahminlerdeki belirsizlik, bu sürecin hızlanmasına yol açmakla birlikte²⁸², paranın dolaşım hızını da parasal ikame oranını arttırması bazında tahrik etmiştir²⁸³. Bu bağlamda parasal ikame oranının hiperenflasyonist bir ortamda artmasının, bu süreçte bireylerin tutmayı arzu ettikleri reel nakit balanslarını etkileyen ana değişkenler olan: 1) Reel koşullarda bireyin serveti, 2) Bireyin cari reel geliri²⁸⁴ ve 3) Bireyin servetine ilişkin her bir biçimde öngörülen geri dönüşümün elde edilebilirliği, unsurlarıyla da doğrudan ilintili olduğu görülmektedir²⁸⁵.

²⁸² George Davis and Bryce Kanago, "High and Uncertain Inflation: Results from a New Data Set", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 30, No. 2, (May 1998), s. 220; Nalan Ölmezogulları, "Latin Amerika'da Kronik Enflasyon ve Enflasyonun Yapısal Analizi", U.Ü. İİBF Dergisi, Cilt. XI, Sayı. 1-2, (Mart-Kasım 1990), ss. 17-18.

²⁸³ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 744; Ugo Fasano Filho, "Currency Substitution and The Demand for Money: The Argentine Case, 1960-1976", **Weltwirtschaftliches Archive**, Band 122, Heft 2, (1986), ss. 327-328.

²⁸⁴ Diğer bir anlamda reel para balansları, -uzun dönemde- faiz oranlarının, bireyin cari reel gelirinin ve fiyatların bir fonksiyonu olarak kabul edilir. Keith Cuthbertson and Mark P. Taylor, "The Demand For Money: A Dynamic Rational Expectations Model", **The Economic Journal-Conference Papers**, Vol. 97, (Conference 1987), s. 65.

²⁸⁵ Cagan, a.g.m., s. 29; Roberto Chang, "Endogenous Currency Substitution, Inflationary Finance, and Welfare", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 26, No. 4, (November 1994), s. 904.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VERGİSİ VE ENFLASYONİST FİNANSMANIN 1990 SONRASI MALİ POLİTİKALARDAKİ YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. 1990 SONRASI ENFLASYONİST SÜRECİN MALİ ETKİLERİ YÖNÜNDEN GÖRÜNÜMÜ

A. BÜTÇE AÇIKLARI, PARA ARZINDAKİ GELİŞMELER VE ENFLASYON İLİŞKİSİ

Parasal tabandaki genişleme ve artan bütçe açıklarının monetizasyonu, 1990 sonrası dönemde öncelikle enflasyondaki çarpıcı bir artışla varlığını hissettirmiş, diğer yandan toplam yatırımlardaki ve özellikle de imalat sanayiindeki yatırımları daha da genişleterek reel büyüme hızında istikrarsızlık ve belirsizliğe yol açmıştır¹. Parasal tabandaki ve dolayısı ile emisyon hacmindeki bu artışla birlikte, yine aynı döneme ilişkin reeskont ve rezerv oranlarının yükseltilmesine rağmen para sunumunu sınırlandıramamış, fiyatlar genel düzeyinin arz ve talep yönünden yükselmesini -teoride- önlemeye yönelik iktisadi ve mali politika² uygulamalarını da başarısız kılmıştır³. 1990'lı yılların

-
- ¹ Emin Çarıkçı, *Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler*, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, s. 88.
- ² Naci Kepkep, *Enflasyon, Kuramlar-Politikalar ve Avusturya Keynesçiliği*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, ss. 113-124.
- ³ Ömer Faruk Çolak, *Finansal Piyasalar ve Para Politikası*, Ankara: Alkım Yayıncılık, 1996, ss. 38-40.

başlarında uygulanan para politikasının tutarlılığına rağmen, Hazine'nin farklı ve T.C. Merkez Bankası (TCMB) politikasıyla çelişen uygulamaları, parasal tabanın daha da genişlemesiyle, bütçenin monetizasyonunu daha da hızlandırarak, parasal göstergelerin enflasyonu tahrik etmesi yönünde farklılaşmasıyla sonuçlanmıştır⁴. Bu olgu bizleri, başarılı bir mali -parasal politika yürütülmesinde TCMB'nin kendi başına yeterli olamayacağı ve etkisinin diğer kurumlarla uyumlu- (dolaylı ve dolaysız) olması gerektiği sonucuna götürdüğü gibi⁵, enflasyonu arttırıcı üç önemli değişkenin, kamu açıkları/parasal taban (veya rezerv para) oranı, reel döviz kuru ve enflasyonist beklentiler, olduğuna da yönlendirmektedir⁶.

1. Ülkemizde 1990 Sonrası Kamu Açıkları Sınıflaması ve Ölçümler

1990 sonrası yıllarda yaşanan enflasyonist süreçle birlikte artan oranda ortaya çıkan kamu açıkları, bütçe gelir ve gider kalemlerinin işlevsel değişik yorumlanmasına ilişkin farklı ölçümlerle karşımıza çıkmış ve bütçenin hedeflenen etkinliği yönünde farklı değerlere konu olmuştur. Bu bağlamda geleneksel-klasik anlamdaki bütçe açığından öteye, tasarruf ve yatırım harcamalarını gündeme alan, cari açığın saptanması ve bütçe faiz ödemelerini enflasyonist süreçle birlikte değerlendiren diğer farklı kamu açığı tanımları ve

⁴ Ernur Demir Aba, "Goverment Dept, The Central Bank and Inflation: Testing Three Hypotheses and The Structure of Causality", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 20, No. 3 (1993), ss. 257-259.

⁵ Ömer Faruk Çolak, "TCMB'nin Para Programı ve Para Politikası", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 6, (Haziran 1994), s. 47, Ö. Turgut Telman, **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı**, İstanbul: Günay Matbaası, 1994, s. 66, Hüseyin Şahin, **İktisada Giriş**, 4. b., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994, ss. 356-358.

⁶ Nesrin Ertel ve Aysu İnel, "Türkiye'de Kronik Enflasyon Süreci ve Antienflasyonist Politikaların Etkinliği, 1981-1991", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 20, No. 3, (1993), s. 306.

ölçümleri ortaya çıkmıştır. Ancak diğer kamu açığı sınıflamalarına temel oluşturması açısından geleneksel/klasik kamu açığı yaklaşımından başlayarak diğer sınıflama ve ölçümleri inceleyeceğiz.

a. Geleneksel Kamu Açığı Yaklaşımı

Geleneksel kamu açığı yaklaşımında öncelikli kriter, kamu harcamaları ve gelirlerinin ilgili yılda cari olarak karşılaştırılması olmaktadır⁷. Bu bağlamda harcamaların kamu gelirlerinden farkı, geleneksel anlamda nakit finansman gereksinimi olarak irdelenmektedir ki, bu diğer bir anlamda KKBG olarak da ifade edilmekte; ancak kamu kesimi kamu gelirleri lehine fazlalık verdiği ise, bu noktada da "Kamu Sektörü Borç Geri Ödemesi" yaklaşımı söz konusu olabilmektedir⁸.

Ülkemiz bazında geleneksel kamu açığı yaklaşımına ilişkin KKBG, şu kalemlere ilişkin dengelerden oluşmaktadır: Merkezi Hükümet, Yerel Yönetimler, Döner Sermayeli Kuruluşlar, KİT'ler, Fonlar ve Sosyal Güvenlik Kuruluşları. Bu çerçevede kamu tasarrufları; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, faktör gelirleri ve sosyal fon gelirleri toplamından cari transferlerinin çıkarılması ile elde edilen değere eşit olmaktadır. Kamu tasarrufları ve yatırım harcamaları arasındaki tasarruf yatırım farkından, sermaye transferlerinin çıkarılmasıyla Kasa-Banka/Borçlanma değerine ulaşılmakta; Kasa-Banka/Borçlanma değerinden de stok değişim fonu değeri çıkarıldığında ise Kamu Borçlanma Gereği değerine ulaşılmaktadır⁹.

⁷ Blejer and Cheasty, a.g.m., s. 1645.

⁸ David Leslie, *Advance Macroeconomics*, New York: McGraw-Hill Co., 1993, s. 1.

⁹ Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Başlıca Ekonomik Göstergeler*, Mayıs-Temmuz 1998, s. 79, Hazine Müsteşarlığı, *Hazine Aylık İstatistikleri*, Ocak-Mayıs 1997, s. 23.

Yukarıda değindiğimiz KKBG'ne ilişkin genel denge değerlerini özetle aşağıdaki gibi formülüze etmek olanaklıdır:

$$\text{Kamu Tasarrufları} = \text{Vergiler} + \text{Vergi Dışı Gelirler} + \text{Faktör Gelirleri} + \text{Sosyal Fonlar} - \text{Cari Transferler.}$$

$$\text{Tasarruf Yatırım Farkı} = \text{Kamu Tasarrufları} - \text{Yatırımlar.}$$

$$\text{Kasa-Banka / Borçlanma} = \text{Tasarruf Yatırım Farkı} + (-) \text{Sermaye Transferleri.}$$

$$\text{Kamu Kesimi Borçlanma Gereği} = \text{Kasa-Banka/Borçlanma} + (-) \text{Stok Değişim Fonu.}$$

Tablo 3.1'de, 1990 sonrası döneme ilişkin geleneksel bütçe açığı bazında (KKBG), kamu tasarruf açıkları ile kamu borçlanma gereği arasında ki bağıntıyı görmek mümkündür. Aynı dönemdeki sermaye transferlerinin artan açığı, tasarruf-yatırım farkının büyümesinde öncelikli bir etkide bulunduğu gibi¹⁰, sonuç olarak Kasa-Banka/Borçlanma değerinin ve dolayısıyla da KKBG'nin sürekli artışına gerekçe oluşturmuştur. Sermaye transferlerinin artan açığında ikinci derecede sayılabilecek bir diğer etkenin ise, aynı döneme ilişkin yıldan-yıla düşen servet vergileri geliri olduğu da ayrıca söylenebilir¹¹.

¹⁰ Sermaye transfer gelirlerini arttıran bir unsur olarak özelleştirme gelirleri, KKBG bazında hükümetin reel gelir kazanımı olarak değerlendirilmediği gibi, kamu ve özel kesim arasında nominal sermaye geçişi olarak kabul edilir. TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, Ankara: 1998, ss. 107-108.

¹¹ Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara: 1997, s. 85.

Tablo 3.1.
KKBG ve Tasarruf-Yatırım Açığı İlişkisi

Yıl \ Trilyon (TL)	KKBG	Tasarruf Yatırım Farkı	Sermaye Transferleri	Stok Değişimi Fonu	Kasa-Banka/Borçlanma
1990	29.3	- 20.5	- 2.5	- 6.3	23.0
1991	65.6	- 44.9	- 7.4	- 13.3	52.2
1992	116.5	- 83.5	- 10.8	- 22.2	94.2
1993	233.9	- 194.4	- 7.4	- 31.8	202.1
1994	314.2	- 189.4	- 23.8	- 100.9	213.3
1995	425.5	- 324.5	- 13.2	- 87.7	337.8
1996	1340.7	- 1078.2	- 90.9	- 171.5	1169.1
1997	2770.5	- 2226.9	- 187.0	- 356.4	2414.0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 79; Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Ocak 1995, s. 74.

b. Kamu Cari Açıkları ve Sermaye Dengesi Ayrımı

Ülkemizde cari kamu açıklarının belirlenmesi, genel anlamda cari gelirler ile cari kamu harcamaları arasındaki fark olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda cari gelirler, vergi ve vergi dışı gelirler ile sosyal fon değerlerinin toplanması ile oluşurken; cari harcamalar ise, cari giderler ve cari transferlerin toplamına eşit olmaktadır. Bu ifadelerimizi özetle şu şekilde formülüle etmek olanaklıdır¹².

Cari Gelirler = Vergiler + Vergi Dışı Gelirler + (-) Sosyal Fonlar

Cari Harcamalar = Cari Kamu Giderleri + Cari Transferler

¹² Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 82, Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 79.

Yukarıda ifade edilen yaklaşımlar çerçevesinde ülkemiz bazında cari bütçe tanımlamasının, yatırım giderleri ayırımına ilişkin bir yaklaşıma sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu nokta da yatırım harcamaları ve sermaye gelirleri hesabının ileriye yönelik *reel getirilerinin* cari gelir dışında tutulmasının, bu yaklaşımının ana gerekçesini oluşturduğu söylenebilir ve cari harcamaların dışında yatırım harcamalarının kendi-kendini finanse edebileceği -iç borçlanma + reel faiz ve sermaye gelirleri ile- varsayılır.

Tablo 3.2'de 1990 sonrası cari kamu açıkları pozisyonunu, ifade ettiğimiz yaklaşım çerçevesinde izleyebiliriz.

Tablo 3.2.
Kamu Cari Açıkları Dengesi

Yıl	Trilyon (TL)	Kamu Cari Gelirleri	Cari Giderler	Denge
1990		66.9	- 65.6	1.3
1991		110.0	- 111.3	- 1.3
1992		200.8	- 211.1	- 10.3
1993		361.2	- 428.9	- 67.7
1994		727.0	- 849.2	- 122.2
1995		1325.1	- 1610.3	- 285.2
1996		2526.5	- 3493.2	- 966.7
1997		4923.3*	- 6587.0*	- 1663.7*

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 79.

* Geçici/Tahmin.

Tablo 3.2'de 1990 sonrası döneme ilişkin olarak ülkemiz, 1990 yılı dışında, kamu cari gelir ve gider dengesi sürekli artan bir cari açık pozisyonu yaşamış, özellikle 1993 yılında bir önceki yıla göre cari açık dengesi yaklaşık 6.5 kat artışla dönemin en yüksek oransal açık pozisyonunu oluşturmuştur. Bu

bağlamda artan oranda büyüyen cari açık dengesinin, kamu maliyesine ilişkin konjonktürel dengeler açısından önemli bir sorun oluşturduğu görülmektedir.

c. Birincil Açık (The Primary Deficit)

İkinci bölümün başlarında bütçe açıkları sınıflaması kapsamında da değindiğimiz gibi, birincil bütçe açıkları yaklaşımındaki belirleyici ana unsur, bütçe açıklarının saptanmasında faiz ödemelerinin dahil edilmemesi ve bunun dışında kalan hükümetin kontrol edebileceği bütçe açıklarının belirlenmesidir. Daha önceki yıllara ilişkin borç-faiz ödemelerinin bütçe açıklarındaki ağırlığı, ilgili yıla ilişkin ihtiyari açık belirlemesini daraltmış, dolayısıyla da etkin bir maliye politikasına ilişkin araçların konjonktürel kullanımı ve sonuçlarını etkisiz bir konuma düşürmüştür. Bu açıdan faiz ödemelerinin (iç borç ve dış borç faiz ödemeleri) dahil edilmediği salt bir bütçe açığı, Birincil Kamu Borçlanma Gereğinin (BKBG) büyüklüğünün ve süregelen yapısının kontrolünde öncelikle tercih nedeni olarak kabul edilmektedir.

Ülkemizde faiz hadleri ve ödemelerini etkileyen diğer bir ana etken, uygulanan para politikaları olmuştur. Bu noktada bir para politikası aracı olarak kullanılan faiz hadlerinin dışında, kamu bütçesinin sürekli açık vermesinin söz konusu olamayacağı gündeme gelmiş, bu duruma da sonraki yıllara ilişkin karşılanması zorunlu faiz ödemeleri gerekçe gösterilmiştir.

Ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin birincil bütçe açığı dengelerinin gelişimini Tablo 3.3'de izlemek mümkündür.

Tablo 3.3'de birincil bütçe açığı, 1994 yılında 1993 yılına oranla % 87 civarında bir düşüşle gerçekleşmiştir. Çünkü 1994 yılına ilişkin faiz ödemeleri bir önceki yıla oranla yaklaşık 2.6 kat artış göstermiş, yine aynı oransal artışa denk sayılabilecek bir diğer artış da 1996 yılında gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu

durumun birincil nedeni, bu yıllara ilişkin olarak hükümetin iç borçlanmasını arttırmasıdır. Özellikle hükümet bonoları bazında iç borç stoku 1993 yılında 64.4 trilyon TL iken 1994 yılında yaklaşık 4.8 kat artışla 304.23 trilyon TL'ye çıkmıştır¹³.

Tablo 3.3.
Birincil Bütçe Açığı Dengeleri

Yıl \ Trilyon (TL)	KKBG	İç Borç Faiz Ödemeleri	Dış Borç Faiz Ödemeleri	b + c	BKBG**	BKBG/ GSMH
	(a)	(b)	(c)	(d)	(a) - (d)	%
1990	29.3	9.6	4.3	13.9	15.4	3.8
1991	65.6	16.9	7.1	24.0	41.6	6.5
1992	116.5	30.5	9.7	40.2	106.8	9.6
1993	233.9	92.5	23.9	116.4	117.5	5.8
1994	314.2	233.1	65.1	298.2	16.0	0.4
1995	425.5	475.5	100.6	576.1	- 150.6	- 1.9
1996	1340.7	1329.1	168.3	1497.4	- 156.7	- 1
1997	2770.5	1977.9	299.9	2277.8	492.7	-

Kaynak: Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 138; Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s. 59; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, Ankara: 1997, s. 3; Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 79, s. 91.

* Dış borç faiz ödemeleri, (dolar bazında) ortalama döviz kuru ile çarpılarak bulunmuştur.

** Birincil Kamu Borçlanma Gereği (Primary Public Borrowing Requirement, PPBR).

İç borç faiz ödemeleri bazında toplam iç borç stoku, iç borç faiz ödemelerinin bir önceki yıla oranla dönemsel (1990-1996) en yüksek oransal artışın yaşandığı 1996 yılında, bir önceki yıla ait 1.833.1 trilyon TL değerinden

¹³ Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 91.

yaklaşık 3 kat artışla 5345.7 trilyon TL'ye ulaşmış ve dönemin oransal en yüksek iç borç yükü artışı yaşanmıştır¹⁴.

Borç yükü faiz ödemeleri toplamının KKBG'ne göre yüksek artışı (ve negatif değer alması) özellikle iç borçlar açısından birincil borçlanma gereğini kamu kesimi borçlanma gereği olanaklarının ölçüsü dışına çıkmasına neden olmasının yanında, bu olgunun oluşumunda etkin olan bir diğer unsur da KKBG/GSMH oranının 1994 yılından itibaren % 30'luk bir düşme periyoduna girmesi olmuştur¹⁵. Tüm bunların sonucunda birincil bütçe açığının büyümesi, fonksiyonel arzına göre bütçe kapsamındaki faiz yükünün artışıyla özdeş hale gelmiş ve bütçe giderleri içindeki payı 1992'de % 17.9 olan borç faizleri, 1996'da % 37.8'e çıkmıştır. Bu oran idari ve fonksiyonel ayrıma göre harcamaların dağılımındaki diğer harcama kalemlerine göre en yüksek gider unsurudur ve kendisine en yakın genel idare harcamaları kalemine göre, 1996 bazında % 13.5 daha yüksektir¹⁶.

Tablo 3.3'de izlendiği gibi, 1995 ve 1996 yılları açısından birincil bütçe dengeleri, genel bütçe dengeleri bazında değerlendirildiğinde görülmektedir ki, genel bütçe giderleri içersinde faiz ödemelerinin çıkarılması (veya dikkate alınmaması) sonucu bütçe fazlası oluşmakta ve diğer bütçe gider kalemleri payları (savunma hizmetleri payı hariç) daha dengeli oransal bir yapı/kapsam arzirmektedirler¹⁷.

¹⁴ İbid.

¹⁵ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 21.

¹⁶ Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara: 1997, s. 45.

¹⁷ İbid.

d. İşlemsel Açık (The Operational Deficit)

Enflasyonist bir süreçte bütçe açıkları olgusunun ifade edilmesi ve nicel çerçevesinin çizilmesi, şüphesiz birincil açıkta olduğu gibi sadece faiz ödemelerinin çıkarılmasıyla değil, bütçe açıklarından enflasyonun etkisi ile reel kayba uğramış (veya aşınmış) oranın düşümüyle daha gerçekçi bir görünüm kazanacaktır. Bu bağlamda işlemsel açık, ikinci bölümde de değinildiği gibi, reel faiz ödemelerini öncelikle kapsayan ve birincil açıklar ile birlikte bir toplamı ifade eden değer bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Enflasyon sürecinde, enflasyon oranlarına eşdeğer bir nominal faiz oranının, borcun enflasyonist amortizasyonu olarak ele alınmasına karşın, enflasyon oranlarını aşan bir nominal faiz oranının devletin borç senetlerine sahip olanlara reel bir kaynak transferi yaratacağına şüphe yoktur. Bu durumun tersi olan bir durumda, kısaca nominal faiz oranlarını aşan enflasyonist bir süreçte ise, hükümete aktarılan reel kaynak transferi de basit anlamda enflasyon vergisi olgusunu gündeme getirmektedir. İrdelen ilk durumda, bireylerin faiz gelirinin talep artırıcı bir etken olmasının yanısıra, ikinci durumda ise, talep kısıcı bir unsur-gizli/illegal bir vergileme ve hükümete örtülü bir kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır¹⁹.

Enflasyonist bir ortamda, amortizasyon ödemelerinin işlemsel bütçe açığı yaklaşımına dahil edilmemesi, enflasyonist süreçte işlemsel bütçe açığı değerlerini ilgili süreçte daha güvenilir kılmaktadır. Bu bağlamda nominal faiz oranı, -daha önceki bölümde de irdelendiği gibi- , $i = r (1 + \pi) + \pi$, biçiminde ifade edilmektedir ve eşitlikteki enflasyon oranı, yalın olarak (π), kendi başına anaparanın amortizasyonunu (veya aşınmasını) ifade etmektedir.

¹⁸ Blejer and Cheasty, a.g.m., s. 1655.

¹⁹ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 340-342, Cagan, a.g.m., ss. 77-78.

1990 sonrası enflasyonist dönemde işlemsel bütçe açıklarının durumunu ve enflasyon oranlarıyla nominal faiz gelirleri ilişkisini aşağıdaki Tablo 3.4'den izlemek mümkündür.

Tablo 3.4
İşlemsel Açık

Yıl	Nominal Faiz Oranı ¹ (i)	Enflasyon Oranı ² (π)	Reel Faiz Oranı ³ (r)	$r(1 + \pi)$
1990	0.594	0.604	- 0.039	-0.062
1991	0.727	0.716	0.066	0.113
1992	0.742	0.660	0.104	0.172
1993	0.748	0.711	0.313	- 0.222
1994	0.956	0.125	0.200	0.225
1995	0.923	0.760	0.166	0.92
1996	0.937	0.798	0.136	0.244
1997	0.966	0.991	-	-

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü; **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Ankara: Mayıs-Haziran 1998, s. 219 ve s. 265; TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 76.

1. Bir yıl vadeli devlet tahvilleri bazında en yüksek faiz oranı.

2. TÜFE = 1987 = 100 ve TÜFE 1994 = 100

3. Gerçekleşen reel faiz, $r = [(1 + i) / (1 + p)] - 1$

Tablo 3.4'de görüldüğü gibi, 1990 ve 1993 yılları dışındaki diğer yıllarda, faiz geliri elde edenler, enflasyonist amortizasyonlarını sağlamalarının yanı sıra, reel kaynak aktarımından, enflasyon oranlarını aşan nominal faiz oranlarının büyüklüğü nispetinde fayda sağlamışlardır. Enflasyon oranının 1990 sonrası en yüksek değere ulaştığı 1994 yılı, iç borçlanma ve tahvil ihracının dönemsel en yüksek orana ulaştığı yıl olarak da, bu yıla özgü nominal faiz oranları bazında devlet borç senedi sahiplerine reel kaynak aktarımını arttırmış ve işlemsel açık yaklaşımına ilişkin parametreleri yükseltmiştir. Bunun yanında, 1990 sonrası

yüksek oranlı enflasyonist yapıdaki artan nominal faiz oranlarına ilişkin reel faiz oranlarının düşmesinin de, işlemsel açığın büyümesinin öncelikli nedeni olarak kabul gördüğü söylenebilir.

2. Para Arzındaki Artışlar ve Enflasyon

a. Temel Parasal Göstergeler ve Enflasyon İlişkisi

1990 sonrası dönemde öncelikle rezerv para olarak, parasal-temel göstergelerdeki belirgin/yüksek artışlar ve bu durumla doğrudan bağıntılı enflasyon oranındaki çarpıcı yükselişler, bu döneme özgü bir mali karakter olarak karşımıza çıkar. Gerek dar tanımlı para arzı (M1) ve gerekse de geniş anlamli/tanımlı para sunumundaki (M2) yıllara özgü artış ve dalgalanmalar yine aynı yıllardaki enflasyonist dalgalanmalarla pozitif bir görünüm arz etmektedir. 1990'lı yılların başından günümüze siyasi belirsizliğin piyasalar üzerindeki olumsuz etkisinin belkide öncelikle sorumlu tutulabileceğine ilişkin bu durumun getirisi, Merkez Bankası'nın piyasalar ve konjonktür üzerindeki olumsuz etkilerini de tahrik etmiştir. Şüphesiz ki bu olumsuz etkinin bir diğer önemli görünümü, hızlı-belirgin enflasyonist artışlardır. 1990 sonrası yıllara ilişkin parasal-temel göstergeler ve enflasyon oranları ilişkisini Tablo 3.5'de izlemek olanaklıdır.

Tablo 3.5'den de izlenebileceği gibi, 1995 yılındaki parasal göstergelerin, 1996 yılına ilişkin artışındaki neden, 1995 yılı Nisan ayında başlayan ve iç talepteki artıştan da kaynaklanan ekonomik canlanmanın 1996 yılında da sürmesidir. Merkez Bankası rezervlerindeki hızlı artışın yol açtığı para arzı artışı iç talepteki bu canlanmayı destekler nitelikte olmuş, ancak 1997 yılına ilişkin siyasal belirsizliğe koşut para sunumundaki dengesizlik, 1997 yılı enflasyon oranlarının % 100'lere tırmanması ile sonuçlanmıştır.

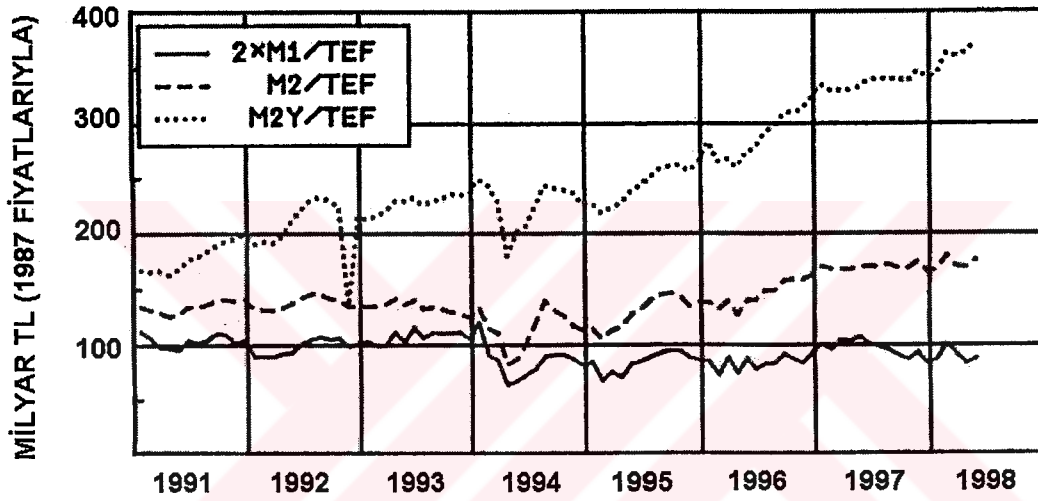
Tablo 3.5.
Temel Parasal Göstergeler ve Enflasyon (% Değişim)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Rezerv Para	67.1	68.7	82.6	84.9	80.0	84.7
Parasal Taban	97.6	51.0	51.2	92.3	72.8	- 35.4
Merkez Bankası Parası	105.5	45.5	50.8	93.0	72.2	1.2
Toplam İç Yükümlülükler (TİY)	104.9	48.5	73.4	113.1	94.5	70.9
Bilanço	85.3	59.7	142.5	105.1	88.5	76.9
M1	67.4	87.6	80.6	65.7	109.9	65.8
M2	61.1	59.6	120.0	97.7	120.5	87.9
M2Y	80.5	88.2	133.2	106.5	109.7	96.7
M3Y	80.1	86.0	133.1	106.8	111.2	103.9
Mevduat	60.0	56.7	122.0	100.9	132.7	97.6
Krediler	78.5	99.4	85.3	149.9	114.0	130.0
TİY/GSMH ²	0.11	0.10	0.07	0.08	0.09	0.07
TİY/M2Y ²	0.41	0.32	0.25	0.25	0.23	0.20
Toptan Eşya Fiyat Endeksi ³	61.4	60.2	149.5	65.6	81.9	91.0
Tüketici Fiyat Endeksi ³	66.0	71.1	125.5	76.0	79.8	99.1

Kaynak: TCMB, **Yıllık Rapor 1996**, Ankara: 1997, s. 52; TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, Ankara: 1998, s. 70; Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara: 1997, s. 157.

- 1 Rezerv Para = Emisyon + Bankalar Zorunlu Karşılıkları + Bankalar Serbest İmkânı + fon Hesapları + Banka Dışı Kesimin Mevduatı
Parasal Taban = Rezerv Para + Açık Piyasa İşlemlerinden Borçlar
Merkez Bankası Parası = Parasal Taban + Kamu Mevduatı
Toplam İç Yük. = MB Parası + Döviz Olarak Takip Olunan Mev. + Bankaların Döviz Mevd.
M1 = Dolaşımdaki Para + Mevduat Bankalarındaki Vadesiz Mev. + Merkez Bankasındaki Mev.
M2 = M1 + Mevduat Bankalarındaki Vadeli Mevduat
M2Y = M2 + Döviz Tevdiat Hesabı (TL)
M3Y = M2 + Resmi Mev. + Merkez Bankasındaki Diğer Mev. + Döviz Tevdiat Hesapları (TL)
- 2 TİY/GSMH, TİY/M2Y için tabloda verilen değerler yüzde değişim değil orandır.
- 3 1992-1994 yılları için DİE Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1987 = 100), yıl sonu, TÜFE (1987 = 100), yıl sonu.
1995-1996 yılları için DİE Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1994 = 100), yıl sonu, TÜFE (1994 = 100), yıl sonu.

1990 sonrası enflasyon oranlarındaki hızlı yükseliş, bu döneme ilişkin parasal büyüklüklerin (veya para arzı göstergelerinin) özellikle reel bazda miktar olarak konumunun saptanmasını gerekli kılmıştır. Tablo 3.5 bilgileri ışığında toptan eşya fiyatları (TEF) baz alınarak reel parasal büyüklüklere ilişkin çizilen Grafik 3.1, enflasyonist finansmanın alternatif bir gösterimi açısından oldukça çarpıcıdır²⁰:

Grafik 3.1. Reel Para Arzı Büyüklükleri

Grafik 3.1, enflasyon sürecinin getirisi olarak temel parasal büyüklüklerin reel konumuna özgü ve özellikle de "M1" parasal göstergesindeki reel kayıpların, 1994 yılında başlayan artışını göstermesi yönünden anlamlıdır. Gerçekten de 1994 yılında dönemin en yüksek enflasyon oranı (TEFE, % 149.6; 1987 = 100) gerçekleşmiş, 5 Nisan 1994 kararlarından sonra tüm

²⁰ TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, s. 33, Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1997, ss. 257-259, Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 219, Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 111, TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 69.

parasal göstergelerde (ve özellikle "M2Y" de) önemli reel kayıplar oluşmuştur. 5 Nisan 1994 dönemi ve sonrasında döviz kur değerlerinin aşırı değerlenmesi sonucu döviz tevdiat hesaplarının dahil olduğu "M2Y" para göstergesinin reel artışıyla, dolarizasyon (veya marklaşma) sonucu şüphesiz dış ülkelere önemli ölçüde senyoraj geliri aktarılmıştır²¹. Bu olguya karşılık enflasyon sürecine koşut "M1" ve "M2" para arzı göstergelerindeki nominal uyarlama ve artışlar, bu göstergelere ilişkin reel değerlerde belirgin bir artış olmadan, ancak negatif bir saptamayı da gündeme getirmeden süregelmesini sağlayabilmişlerdir. Bu bağlamda, hükümet bazında, reel kayıplar açısından pek oransal değişikliğin gerçekleşmediği -M1 ve M2 para arzı göstergeleri için- bu durum, gerçekte hanehalkının enflasyonist sürece ilişkin nakit-nominal değerlerindeki reel kayıpların, hükümete enflasyon vergisi olarak aktarım sürecinden başka bir şey değildir.

b. Emisyon Hacmi ve M2Y'de Değişimler

1990 yılını takip eden dönem ve yıllara özgü çarpıcı bir nitelik de, şüphesiz emisyon hacmindeki artış ve dalgalanmalardır. Merkez Bankasının banknot çıkarmak (emisyon yapmak) hususunda bir monopol yetkisine sahip olmasına rağmen, teoride bir yöntem olarak, genelde Merkez Bankalarının üç ana durum/koşulda emisyon yapabildiği görülür²²:

²¹ "M2Y, para arzı göstergesinin dönemsel -özellikle 5 Nisan 1994'ten sonra- yükselişinin enflasyonist süreçteki konumundan başka, bu konjonktürel yapıyla ilintili alternatif bir diğer olgu da, reel kur endekslerinin (Real Exchange Rate Index) 1990 sonrası denge hareketleridir. 5 Nisan 1994 kararlarından sonra reel kur endekslerindeki ani düşüş, daha sonraki yıllarda yükselmiş bile olsa, 1994 öncesi dönemini hiç bir zaman yakalayamamış, enflasyon oranlarına koşut artan nominal döviz değerlemesinin sürekliliği ile de, reel kur endeks değerleri -küçük dalgalanlara rağmen- sabit bir oranda seyretmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 7.

²² Sadun Aren, **Para ve Para Politikası**, 4. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1991, s. 40, Feridun Ergin, **Para ve Faiz Teorileri**, 2. b., İstanbul: Beta Basım-Yayım, 1983, ss. 77-78.

- 1) Altın ve döviz karşılığı,
- 2) Piyasa senetleri karşılığı,
- 3) Hazine gereksinimleri karşılığı²³

Özellikle 1992 yılı Kasım ayından başlayıp, 1993 yılında oldukça çarpıcı sıçramalar gösteren emisyon artışları, 1994 ve 1995 yıllarında da devam etmiş ve 1996 yılı Mayıs ayından itibaren oransal-dengeli bir azalma peryoduna girmiştir²⁴. Para arzındaki emisyonu dayalı bu artışın parasal göstergeler bazında ilişkisi, döviz tevdiat hesaplarının dahil olduğu "M2Y"²⁵, parasal göstergesiyle daha çarpıcı ortaya konulabilir²⁶.

²³ Ülkemizde de teorideki bu üç unsur çerçevesinde Merkez Bankası'nın emisyon yetki ve kararları sınırlandırılmış, hazine gereksinimleri karşılığı basmak durumunda olduğu para miktarı üzerinde birinci derecede söz sahibi olması kısıtlanmıştır. Bu amaca yönelik ülkemizde basılabilecek paranın azami miktarı yasa ile, cari bütçe ödeneklerinin % 15 olarak belirlenmiştir. Başka bir deyişle Hazine, bu sınırlar içerisinde olması şartıyla Merkez Bankası'ndan emisyonu arttırma isteğinde doğrudan bulunabilecek, ancak bu nokta da emisyon miktarının Merkez Bankası'nca denetlenmesi ve bir politika aracı olarak kullanılması söz konusu olmayacaktır. Ayrıca piyasa senetleri karşılığı yapılan emisyonun detayları da, ilgili Merkez Bankası yasasıyla belirlenmiş, sınır ve çerçevesi çizilmiştir. Ayrıntılar için halen yürürlükte olan, **26 Ocak 1970 tarih ve 12111 sayılı Merkez Bankası Yasası**, bkz: Md. 45, Md. 46, Md. 48, Md. 50, Md. 51, Md. 52 ve Md. 53.

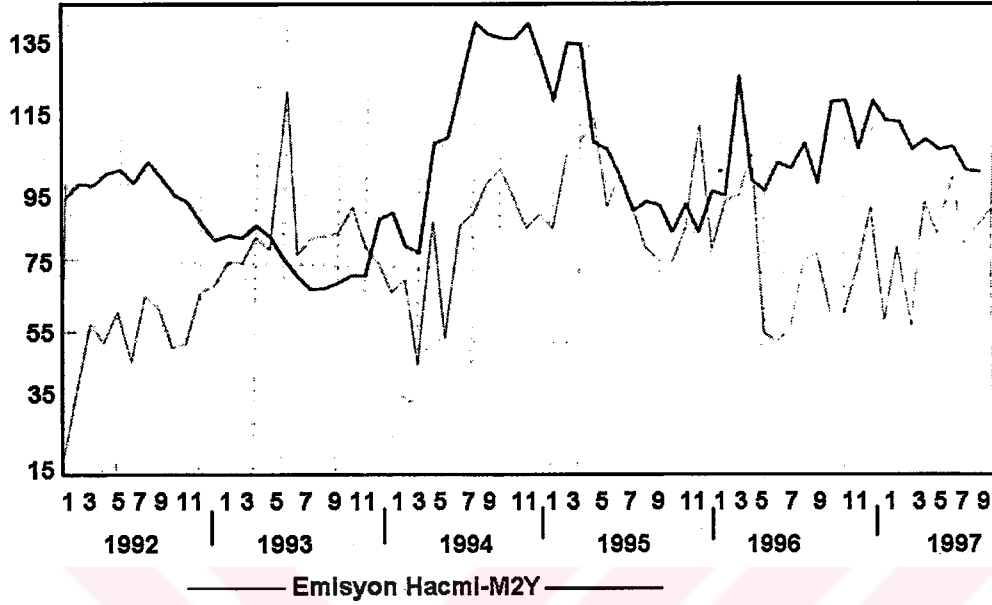
²⁴ Emisyon hacmini belirleyen faktörleri, -geniş anlamda- emisyonu arttıran ve azaltan faktörler olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür:

Arttırıcı Faktörler: 1) Altın ve Döviz Mevcudu, 2) Açılan Dış Krediler, 3) Menkul Değerler, 4) Yurt İçi Krediler (Kamu Kredileri ve Özel Krediler), 5) İtfaya Tabi Hesaplar, 6) Açık Piyasa İşlemleri, 7) Diğer Aktif Hesaplar.

Azaltıcı Faktörler: 1) Mevduat (TL cinsinden ve Döviz cinsinden), 2) Alınan Dış Krediler (Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları ve Diğer), 3) İthalat Teminat ve Depozitoları, 4) Açık Piyasa İşlemleri, 5) Diğer, Pasif Hesaplar olarak sınıflandırabiliriz. Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 92.

²⁵ $M2Y = \text{Dolaşımdaki Para} + \text{Mevduat Bankalarındaki Vadesiz Mevduat} + \text{Merkez Bankası Mev.} + \text{Mevduat Bankalarındaki Vadeli Mevduat} + \text{Döviz Tevdiat Hesabı}$.

²⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 8.

**Grafik 3.2. Emisyon Hacmi (Currency Issued) ve M2Y
(12 Aylık % Değişim)**

Grafik 3.2'deki 1990 sonrası yıllara ilişkin emisyon hacminin, "M2Y" para arzı göstergesiyle karşılaştırılması, 1986 yılından itibaren TCMB'nin para arzı hesaplarında Döviz Tevdiat Heaplarını da gözönüne almasındandır. Özellikle 1989 yılı Ağustos ayında başlayan döviz ve sermaye piyasalarındaki liberalleşme çabalarından sonra, "M2Y" ve "M3Y" para arzı göstergelerinin emisyon hacmi ile karşılaştırmalı yorumunun öneminin daha da arttığı izlenmektedir. Gerçekten de toplam mevduatlar içerisinde döviz tevdiat hesaplarının oransal değeri 1990'lardan itibaren artışlar göstermiş, kısaca bu oranlar; 1990'da % 23.1, 1991'de % 31.5, 1992'de % 35.8, 1993'de % 37.7, 1994'de % 49.7 ve 1995'te % 51 olmuştur²⁷. Özetle, ülkemizde para ikamesi olgusunun hızlandığı ve döviz tasarruf faizlerinin bu konuda etken olduğu söylenebilir.

²⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1996, Ankara: 1997, s. 568.

Ayrıca 1990 sonrası hızlanan enflasyonun zararlarından ve enflasyon vergisinden kaçış, özellikle 5 Nisan 1994 kararlarından sonra "M2Y"de bir sıçrama, "over valuation" oluşmasına yol açmış ve "M2Y"nin enflasyonist süreçteki hızlanmasına koştur, Döviz Tevdiat Hesaplarının (DTH), "M2Y" içerisindeki oranını da yükseltmiştir²⁸. Aynı yıllara özgü, bu olgunun bir diğer görünümü ise yurt içi faiz oranlarının artışı ve artan para ikamesi sonucu hükümetin enflasyon vergisi ve senyoraj gelirindeki azalmanın bir sonucu olarak, borç politikasının ilgili süreçte öncelik kazanmasıdır. Faiz oranlarındaki artış, 1990 sonrası yıllarda sıcak para girişini de hızlandırmıştır²⁹.

Bu çerçevede grafik 3.1, Merkez Bankası'nca yıllara göre arttırılan emisyon miktarıyla, "M2Y" para arzı göstergesinin enflasyonist süreçte oldukça bağımlı hareket ettiklerini ve para arzının miktarı ve kontrol edilebilirliğinin, dönem-dönem bir belirsizlik sürecine girebildiğini de göstermektedir. Ülkemiz de 1990 ve sonrası yıllarda Kamu Kesimi Nakit Finansman Gereksinimiyle kontrolsüz artan emisyon, hem hızlanan para ikamesini (**M2Y artışı**), hem de enflasyonist açığı tahrik etmesinin yanı sıra, kamu tasarruflarının, GSMH içindeki payını düşürmüş, buna karşılık kamu kesimi harcamaları oranını da arttırarak reel değer kaybını hızlandırmıştır³⁰. Bu nokta da görülüyor ki, reel

²⁸ Döviz Tevdiat Hesaplarının (DTH), "M2Y" para arzı göstergesi içerisindeki artışı, 1990 sonrası yıllar için, örneğin 1993'de % 46.3, 1994'de % 49.1, 1995'de % 51.2, 1996'da % 49.1 ve 1997'de ise % 50.0 civarındadır. DTH'nin "M2Y" içinde az da olsa bir düşme eğilimine girmesi, para ikamesinin hızını kesmemiş, hatta ulusal para olmanın değer saklama gibi işlevlerini de üstlenir duruma gelmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 91.

²⁹ Nazım Kadri Ekinci, "Kamu Açıkları ve Sıcak Para", **Ekonomide Durum**, Türk-İş Araştırma Merkezi, (Kış 1997), ss. 163-166.

³⁰ 1990 sonrası enflasyon sürecinde kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, 1995'de % 26.1, 1996'da % 30.8 ve 1997'de % 31.3 olarak gelişme göstermiş, bu oransal göstergelere ilişkin borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı ise 1995'de % 5.2, 1996'da % 9.0 ve 1997'de ise % 9.5 civarında gerçekleşmiştir. 1998 yılı mali programında ise borçlanma gereğinin GSMH'nın % 8.6'sına düşürülmesi hedeflenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı,

bütçe açıkları bazında enflasyonist bir sürece ilişkin devalüasyon ve enflasyon oldukça yakın bir makroekonomik ilişki içindedirler ve döviz rejimi yaptırımları ile birlikte uygulanmaları gereği kaçınılmazdır³¹.

c. Kamu Kesimi Nakit Finansman Gereksinimi

1990 ve sonrası yıllarda enflasyon oranlarının artışıyla birlikte parasal tabanda ve emisyon hacmindeki genişlemeye etki eden unsurlardan bir diğeri, kamu kesimi nakit finansman gereksinimidir. Özellikle nakit finansman gereksinimi Kamu İşletmeleri ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) bazında, dönem başında fazla olmasıyla iç borçlanma gereksinimini ve yeni para girişini (emisyon hacmini) hızlandırmış, ancak özelleştirme kapsamının 1993 yılında daha da genişletilmesiyle hem kamu işletmeleri gereksiminin ve hem de toplam nakit finansman gereksiniminin GSMH'ya olan oranını düşürmüştür.

Tablo 3.6'da Konsolide Bütçe nakit açığının, GSMH'ya olan oranının artışı, yani kamu kesimi nakit açığının artan yapısı, para arzının kamu bazında miktar olarak belirlenmesinde pozitif-vektörel etkide bulunmuştur. Ör. Kamu kesiminin -nakit finansman açığını da dikkate alarak- nakit finansman gereksiminin 1996 yılına ilişkin yaklaşık 3.5 kat artarak 1366.3 trilyon hacmine ulaştığı görülmektedir ki, bu durumda hükümetin iç borçlanmasının dönemsel aşırı artış limiti de dikkate alındığında, hükümetin yeni para yaratımı yoluyla emisyon hacmini arttırmak ve dolaşımdaki para rezervi ile Merkez Bankası mevduatları oranını (M1) yükseltmek zorunluluğu ile karşı-karşıya kaldığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1997, s. 88; Alternatifbank, **Haftalık Ekonomik Rapor**, İstanbul: 11 Ocak 1999, s. 2.

³¹ Emin Ertürk, **Döviz Ekonomisi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s. 34; Mükerrerem Hiç, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1988, s. 201.

Tablo 3.6.
Kamu Kesimi Nakit Finansman Gereksiminin
Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı (%)

	1992	1993	1994	1995	1996 ⁵	1996 ⁶	1997 ⁵	1997 ⁶
Konsolide Bütçe ²	5.4	6.3	3.9	3.7	6.4	8.4	0.0	7.4
KİT'ler ³	4.5	3.5	1.9	- 0.7	0.8	0.1	0.2	1.0
Fonlar	1.3	0.9	0.9	0.6	- 0.2	0.1	- 0.2	0.2
Diğer Kamu ⁴	0.5	1.0	1.2	1.5	0.5	0.5	0.4	- 0.8
Toplam Nakit Finansman Gereksinimi	11.7	11.6	7.9	5.1	7.5	9.1	0.4	8.0

Kaynak: TCMB, Yıllık Rapor 1996, s. 25; TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 32.

1) "-" işareti fazla anlamındadır.

2) Konsolide bütçe nakit açığının GSMH'ya oranıdır.

3) Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar dahildir.

4) Mali KİT'ler, Mahalli İdareler, Döner Sermayeli Kuruluşlar ve Sosyal Güvenlik Kuruluşlarını kapsamaktadır.

5) Program.

6) Yıl sonu.

Gerçekten de enflasyonist sürecin reel kayıpları artırıcı etkisinin, 1996 yılına ilişkin, Kamu Kesimi Finansman Gereksinimini (KKFG) reel bazda iki kat arttırdığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, Toptan Eşya Fiyatları (TEF) endeksiyle (veya Tüketici Fiyat Endeksiyle - TÜFE) karşılaştırıldığında, kamu kesimi nakit finansman gereksiminin bir yıl öncesine göre reel olarak önemli oranda arttığı gözlenmektedir. Bu durumu aşağıdaki tablodan da izlemek olanaklıdır:

Tablo 3.7
Kamu Kesimi Nakit Açığı, Finansmanı ve Enflasyon
(Cari Fiyatlarla, Trilyon Türk Lirası)

					Program		Program	
	1992	1993	1994	1995	1996	1996 ⁴	1997	1997 ⁴
Nakit Açığı	- 106.4	- 200.2	-204.5	- 315.5	916.2	- 1192.2	98.2	- 1945.7
Stok Değer Artışı	- 22.2	- 31.8	- 100.9	- 87.8	- 100.9	- 171.6	- 203.1	- 356.5
Finansman ¹	128.6	232.0	305.4	403.3	1017.1	1370.8	104.9	2302.2
Kasa-Banka	- 16.5	- 27.4	- 91.3	- 191.8	- 109.7	- 322.8	- 685.2	- 465.4
Dış Borçlanma (net)	17.6	27.7	- 68.3	- 67.9	- 80.1	- 183.8	- 193.2	- 221.5
Konsolide Bütçe	4.0	21.1	- 67.2	- 81.2	- 113.5	- 134.0	- 193.3	- 452.6
KİT'ler ²	2.4	- 1.3	- 4.8	- 13.5	- 7.2	- 58.9	- 43.6	50.9
Fonlar	2.0	- 0.9	3.1	13.7	11.0	18.8	23.8	99.0
Diğer Kamu ³	9.1	8.9	0.5	13.2	29.6	- 9.7	19.9	81.2
İç Borçlanma (net)	127.5	231.8	465.0	662.9	1206.8	1877.4	983.3	2989.1
Konsolide Bütçe	55.4	105.0	219.1	375.5	974.5	1402.0	1+93.3	2613.2
Kısa V. Avans	17.4	53.0	51.9	94.7	179.0	229.0	135.6	0.0
Devlet Tahvili	15.4	30.1	- 70.3	85.7	403.5	274.0	1412.1	1484.0
Hazine Bonosu	24.0	22.2	244.2	197.2	392.0	792.1	- 1374.4	1020.7
"Diğer" Finansman	- 1.4	- 0.4	- 6.6	- 2.1	0.0	86.6	0.0	107.7
KİT'ler ²	52.2	79.8	111b6	51.7	157.7	146.5	551.4	428.5
Merkez Bankası	- 0.7	8.4	- 11.8	0.2	- 0.7	0.3	0.0	0.0
Ticari Banka	4.0	19.5	- 7.2	7.8	10.3	- 35.3	153.7	157.4
Eximbank	- 0.3	- 0.1	1.2	- 0.5	- 0.2	0.0	0.0	0.0
Devlet Tahvili	14.5	14.7	13.9	6.2	0.0	0.0	0.0	0.0
Net Ödeme Ertelemeleri	34b.7	37.2	115.5	38.0	148.3	230.8	397.7	271.1
Fonlar	10.8	22.9	28.4	41.2	- 31.2	39.7	- 66.2	- 48.8
Diğer kamu ²	9.1	24.1	105.9	194.5	105.8	240.2	304.8	- 3.8
Toptan Eşya Fiy. En. (TEFE), (%) ⁵	61.4	60.2	149.5	65.6	-	84.9	-	91.0
Tüketici Fiyat En. (TÜFE), (%) ⁵	66.0	71.1	125.5	76b0	-	79.8	-	99.1

Kaynak: TCMB, Yıllık Rapor 1996, s. 26; TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 33; TCMB Üç Aylık Bülten, Ekim-Aralık 1997, ss. 50-56.

1 Konsolide Bütçe nakit açığı finansmanı ve diğer kamu kuruluşları finansman gereksinimlerinin toplamıdır.

2 Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar dahildir.

3 Mali KİT'ler, Mahalli İdareler, Döner Sermayeli Kuruluşlar ve Sosyal Güvenlik Kuruluşları'nı kapsamaktadır.

4 Yıl sonu

5 TEFE ve TÜFE için, 1992-1994 yılları Endeks 1987 = 100

TEFE ve TÜFE için, 1995-1997 yılları Endeks 1994 = 100

Tablo 3.7, 1990 sonrası dönemde gittikçe artan bir hacimde ortaya çıkan kamu kesimi nakit açığı, aynı döneme ilişkin para arzı ve parasal tabandaki aşırı genişlemenin nedenini ve bütçenin monetizasyonunu enflasyona koşut açıkça ortaya koymaktadır. Tablo dikkatle incelendiğinde kamu kesimi nakit açığının (cari fiyatlar bazında) dönem başından (1992), 1997 yılı sonuna kadar yaklaşık dokuz kat arttığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle 1997 yılı sonundaki bütçe açığının GSMH'ya oranı yaklaşık % 7.5 civarında olmuş, bütçe açığının monetizasyonu ise para arzı ve enflasyonist beklentileri arttırmıştır. Enflasyon oranlarının ilgili dönemdeki oransal artışının, 1997 yılına ilişkin kamu kesimi nakit finansman gereksinimini reel olarak azalttığı, yine Tablo 3.7'den izlenmektedir ki, bu farklı bir açıdan hükümetin zorunlu olarak karşıkarşıya kaldığı, **negatif enflasyon vergisi** olgusunu da gündeme getirmektedir.

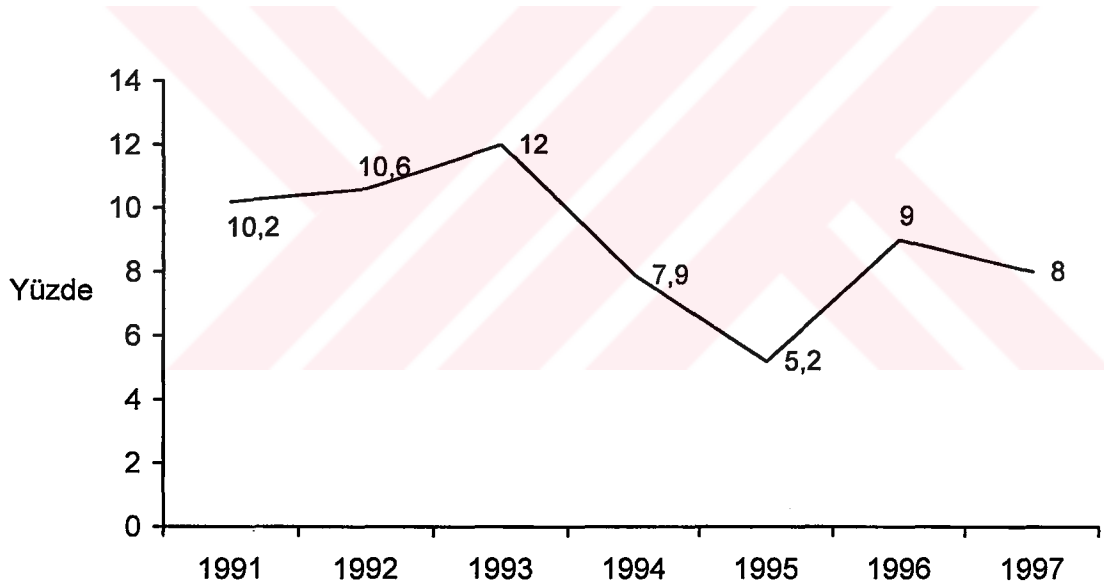
Hükümetin kullanımındaki fonlara ilişkin nakit finansman gereksinimindeki dalgalanma³², konsolide bütçe nakit gereksinimiyle karşılaştırıldığında, Toplam Nakit Finansman Gereksinimi (TNFG) bazında oran olarak pek de önemli görünmemektedir. Şüphesiz tüm bunlarla birlikte para arzının artışı, dolaysız olarak kamu açıklarının enflasyon ile olan ilişkisiyle irdelenebilir ve para arzının belirlenmesi bazında rezerv paranın, emisyon hacminden de doğrudan etkilendiği görülür.

³² Ör. Tablo 3.7'den de saptanabileceği gibi, fonların nakit finansman gereksiminin GSMH içindeki payı, 1996 yılında, 1995 yılına oranla % 65 azalmış ve bu oran 1997 yılına ilişkin daha da artarak (yaklaşık % 220.2 pozitif artış) ortalama 56.1 trilyon TL civarında olması tahmin edilmiştir. TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 31.

Para arzının artışı ve konsolide bütçe nakit finansman gereksinimine dolaylı olarak etki eden fonlarla ilgili bir diğer husus, 1990 ve sonrası yıllarda fon harcamalarındaki artışlardır. 1993 mali yılından itibaren fonların büyük bir kısmı bütçe kapsamına alındığından kurum içindeki bütçelerden, fonların hizmetlerini yerine getirebilmeleri için ödenek tahsisi yoluna gidilmiş ve dolayısıyla fon harcamalarının bütçede yer alması, 1993 mali yılından günümüze bütçe harcamalarının ve kamu kesimi nakit finansman gereksiniminin önemli ölçülerde genişlemesine neden olmuştur. Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, ss. 36-37.

d. Para Arzı Açısından Enflasyon ve Kamu Açıkları Bağintısı

Kamu açıklarının reel olarak enflasyonist süreçteki artışı, bir diğer görünümüyle, hükümet açısından Kamu Kesimi Borçlanma Gereğindeki (KKBG) artışların aynı dönemdeki enflasyon oranı hareketleriyle olan bağıntısını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda büyüyen kamu açıklarına koşut artan KKBG, enflasyonist süreçle oluşan reel kayıplarla doğrudan bağıntılıdır ve nominal büyüme açısından da GSMH'nin oransal bir değeri olarak ifade edilebilir bir konuma kavuşmaktadır³³. 1990 sonrası yıllara ilişkin, GSMH'nin bir payı olarak KKBG'deki değişimleri (%) aşağıdaki grafikten izleyebiliriz³⁴:

Grafik 3.3 Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH

³³ İlker Parasız, *Para Politikası*, 4. b., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996, s. 53.

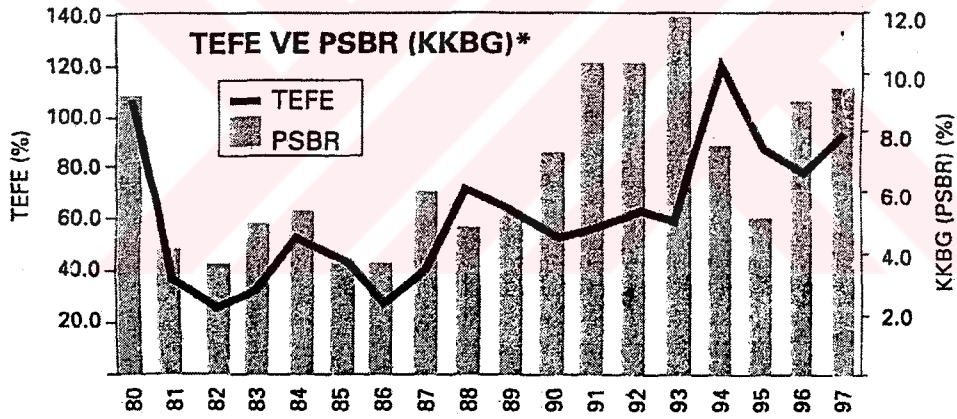
³⁴ TCMB, *Yıllık Rapor 1997*, s. 32.

Grafik 3.3'de 1995 yılına ilişkin yüzde oranının, en küçük KKBG/GSMH oranına inmesinin öncelikli nedeni, 1990 sonrası dönemde yaratılan en yüksek GSMH oranına ilişkin reel büyümenin (bir önceki yıla göre % 13.5) 1995 yılında meydana gelmesindendir. Enflasyon oranlarının (TÜFE, 1987 = 100) 1992 ve 1993 yıllarında yaklaşık % 60'lar civarında seyretmesi, KKBG/GSMH oranlarının dönemsel en yüksek değerlere ulaştığı yıllardır. 1994 yılında ise KKBG/GSMH oranının % 35 civarındaki düşüş nedenleri; bu yıla ilişkin GSMH'daki negatif/eksi büyüme, dönemin en yüksek oranda yaşanan enflasyonun (TÜFE, % 125.5) getirisi yüksek faiz oranlarından ötürü kamu bütçelerinin daha çok kısa süreli kaynaklarla faaliyetlerini sürdürme çabaları ve yine yüksek enflasyonun bir sonucu, döviz kurunun aşırı değerlenmesiyle kamu kesimi nakit açığındaki GSMH'ya oranla ortaya çıkan reel kayıplardır.

Dönemsel bazda artan KKBG'nin borçlanmaya dayalı sınırlı yapısı³⁵, kamu açıklarının ve dolayısıyla bütçenin monetizasyonunun gündeme gelişi açısından da yeni para sunumuna gerekçe oluşturan öncelikli etkindir. Bu açıdan ülkemiz de dahil bir çok gelişmekte olan ülkelerde, yüksek enflasyon ve artan KKBG ile birlikte, para arzı (veya rezerv para) ve parasal tabandaki genişleme zorunlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁵ 1990 sonrası yıllarda, giderek artan bir yapıya bürünen ve konsolide bütçeden kaynaklanan kamu kesimi açıklarının büyümesi iç borç stokunun da hızla büyümesine neden olduğu gibi, iç borçlanmanın sınırlarının çok ötesinde hükümetin normal ötesi boyutlarda ağır bir iç borç yükü altına girmesine neden olmuştur. Ör. 1993 yılı itibari ile 357 trilyon olan iç borç stoku, 1995 yılına gelindiğinde, bir önceki yıla göre % 70.4 oranında artarak 1.4 katrilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu miktar 1996 yılı sonunda gerçekten iç borçlanmanın mali sınırlarının çok ötesine geçerek % 131.4 oranında artarak 3.1 katrilyon TL'ye ulaşmıştır. İç borçlanmaya taban oluşturması bazında, iç borç yükü 1996 yılı sonunda GSMH'nın % 21'ne ulaşmıştır. 1997 yılı Ağustos ayı sonunda iç borç stoku 4.9 katrilyona yükselmiştir. Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 5.

Ülkemizde de 1990 sonrası döneme ilişkin bu olgu değişmemiş, yükselen enflasyon oranları ile büyüyen kamu açığı olgusu, aynı döneme ilişkin KKBG'deki artışlarla da bir diğer kendi görüntüsünü çizmiştir. Özellikle 5 Nisan 1994 kararları ve sonrası patlayan enflasyona kadar, KKBG'deki oransal yükselme en yüksek oranlarına ulaşmış, yine bu tarihe kadar (ve özellikle 1994 Nisan ayında) emisyon hacminde de belirgin oransal artışlar olmuştur. Grafik 3.1'den de açıkça saptanabileceği gibi, 1994 yılı sonrası enflasyondaki yükseliş, yine aynı yıllara özgü emisyon hacminde -ve oldukça çarpıcı biçimde M2Y para arzı göstergesinde- artışların meydana geldiği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki Grafik 3.4'de kamu açığı ve enflasyon ilişkisini, KKBG bazında izlemek mümkündür³⁶:

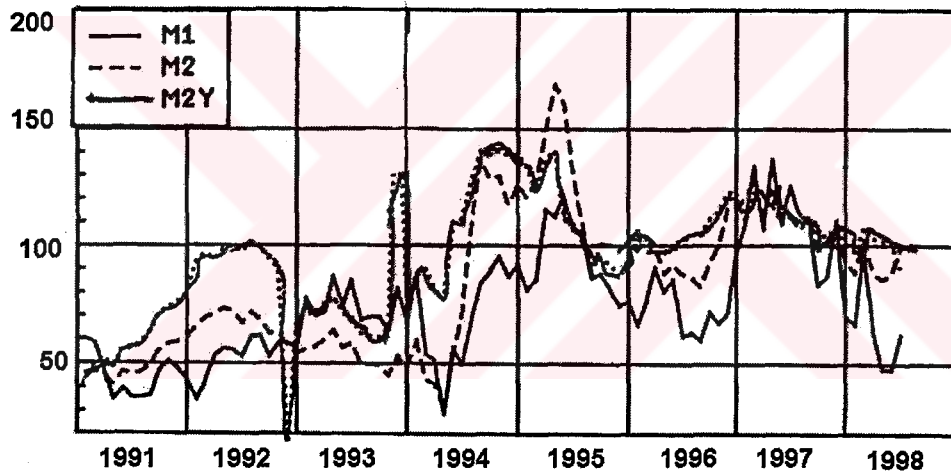
(*) Kamu kesiml borçlanma gereği / Public Sector Borrowing Requirement (P.S.B.R.)

Grafik 3.4. Kamu Açığı - Enflasyon İlişkisi

Grafik 3.4'den de izlendiği gibi, 1993 yılına ilişkin KKBG oransal olarak döneme özgü maksimum seviyededir ve aynı yıla özgü emisyon hacminde de -

³⁶ Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 151, Maliye Bakanlığı, 1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 12.

Mayıs ayında- Grafik 3.2'de de görüldüğü gibi döneme ilişkin en yüksek oransal büyüme oluşmuştur. Emisyon hacmini belirleyen faktörler (Factors Determinings Currency Issued) gözönüne alındığında, KKBG ile olan bu oransal artış birlikteliğinin para arzı açısından oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. Gerçekten de ülkemizde emisyonun arttığı 1990 sonrası yıllara bakıldığında, para arzlarının (M1, M2 ve M2Y) artışındaki oransal değerlerle, Grafik 3.2'deki emisyon hacmi oranı artışındaki bağıntı açıkça görülebilir. 1990 sonrası yıllarda para arzı göstergelerindeki artış birlikteliği, aşağıda Grafik 3.5'de ifade edilmiştir³⁷:

Grafik 3.5. Para Arzları (Yıllık % Artış)

Kamu açıkları bazında kamu kesimi finansman dengesinin bozulmasında şüphesiz konsolide bütçe kapsamındaki faiz ödemelerinin artmasının önemli etkisi olmuştur. Diğer bir deyişle, kamu açıkları açısından bütçede yer alan faiz ödemeleri hariç tutulduğunda, 1995 yılında % 2.1, 1996 yılında da kamu kesimi

³⁷ TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, s. 33, Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 118, TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, ss. 194-195.

finansman gereksiniminin yaklaşık % 1 oranında fazla verdiği görülmektedir. Ayrıca 1998 yılı mali hedefleri çerçevesinde KKBG'nin GSMH'nın % 8.6'sına çekilmesinin ve faiz hariç % 3.4 oranında da fazla vermesinin hedeflendiğini görmekteyiz³⁸.

Kamu açıklarının finansmanı açısından, KKBG'nin finansmanına ilişkin önemli araçlardan bir diğeri de şüphesiz dış borçlanmadır. Kamu Maliyesi teorisinde bir ülkenin dış borç kredibilitesinin yüksekliği, o ülkeye ilişkin enflasyonist beklenti/eğilimleri ve enflasyon baskısını azaltan bir unsur olarak görülür³⁹. Dış borç kredibilitesinin düşüklüğü, 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde görüldüğü gibi, Merkez Bankası kaynakları sınırlarının zorlanması ve hatta aşılmasıyla, hükümetlerin enflasyonist finansman hedeflerine yoğunlaşmasını gündeme getirmektedir.

Ülkemizde kamu kesiminin 1987 yılına kadar büyük ölçüde net dış kaynak girişine ilişkin bu tür bir enflasyonist riskin olmadığı rahatlıkla söylene bile, 1987 yılından sonra ve özellikle 1990 sonrası yıllarda artan enflasyon oranlarıyla birlikte, net dış kaynak kullanımında negatif bir sapma ve belirgin bir azalış dönemi izlenmiştir ki, bu aynı zamanda iç borç finansmanı/stokunun artmaya başladığı yıllarla da denk düşmektedir. Bu açıdan özellikle 1990'lı yıllardan sonra ülkemizde hükümetlerin enflasyonist finansman ve gizli vergileme trendleri yükselmiş, yine aynı yıllara ilişkin faiz oranlarının yükselmesi ve bunun bütçeye büyük bir faiz ödemesi yükü getirmesi, reel kamu açıkları yönünden hükümetlerin enflasyonist bir politikaya yakınlığını da arttırmıştır.

³⁸ Maliye Bakanlığı, 1998 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 12.

³⁹ Alternatif Bank, Haftalık Ekonomik Rapor, İstanbul: 9 Kasım 1998, s. 2.

Kamu açıklarının, iç borç yüküne göre daha az enflasyonist olduğuna ilişkin teoride kabul gören dış borçlanma yoluyla finansmanında şüphesiz ülkemiz açısından dış borçlanma olanakları, IMF'nin yaptırımcılığa dayalı şartlı politikaları ile dünya konjonktürünün dış ülkeler üzerindeki mali-iktisadi etkilerine bağlıdır. Dış borç yükünün reel olarak, dış borç yükü (Faiz + Anapara = Dış Borç Servisi) ödemelerinde ülkenin gelecek yıllarına ilişkin reel üretim bazında artı bir yük yarattığı kabul edildiğinde, dış borç yükü oransal artışının o ülkenin kendi ekonomik rasyoları ile de kendi kendini sınırladığı söylenebilir⁴⁰. Ülkemizde 1990 sonrası dönemde Dış Borç Rasyolarının (External Dept Rations) iç borçlanma politikasına ağırlık verilmesini gerekli kıldığı söylenebilecek makro profilini Tablo 3.8'de görebiliriz.

Kamu açıklarının finansmanında 1990 sonrası döneme ilişkin dış borç kullanılabilirliğinin sınırlılığı, hükümetlerin iç borç finansmanı ile Merkez Bankası kaynaklarının birlikte kullanılmasına ilişkin hassas-optimum bir denge ve bölüşümün zorunluluğunu, artan enflasyon oranlarıyla daha da ağırlıklı hissettirmiştir. Bu bağlamda ülkemiz açısından kamu açıkları ve enflasyon ilişkisinde Merkez Bankası ağırlıklı bir politika, para arzı artışının da teşvik edilmesiyle toplumsal bedelini, haksız-gizli bir vergilendirme ve sosyal refahın reel düşüşüyle ödemekte, devlet ise sürecin getirisi olan monetizasyon sonucu dış ülke paralarının aşırı değerlenmesinden ötürü ağır bir senyorej kaybına uğramaktadır⁴¹.

⁴⁰ Türkiye'de dış borç yükü ödemelerinde gelecek yıllara aktarılan ve dolayısıyla da gelecek kuşaklar üzerindeki vergi yükünü arttırabileceği varsayılan 1998 ve sonrası (2005'e kadar) yıllara ilişkin dövizle ödenecek dış devlet borçlarının yıllar itibariyle dağılımı için bkz: Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 120.

⁴¹ İzzettin Önder ve Hülya Kirmanoğlu, "Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri", **Kamu Kesimi Finansman Açıkları**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1996, s. 57.

Yazarların aynı makalesi, 14-18 Mayıs 1994 tarihleri arasında Kemer-Antalya'da yapılan **X. Türkiye Maliye Sempozyumu**'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Tablo 3.8.
Dış Borç Rasyoları (%)

(%)	Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996*
Toplam Dış Borç/G.S.M.H		33.2	34.6	37.0	49.9	43.5	42.8
Toplam Döviz Gel.**/Toplam Dış Borçlar		55.6	52.8	46.3	50.6	58.1	52.9
İhracat/Toplam Dış Borçlar		26.9	26.5	22.8	27.6	29.5	28.9
Dış Borç Servisi/GSMH		5.0	5.3	4.5	7.6	7.1	6.3
Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Geliri		29.2	29.9	27.0	30.5	28.7	27.1
Dış Borç Servisi/İhracat		55.2	57.2	52.7	54.3	54.1	49.5
Cari İşlemler Dengesi/GSMH		0.2	0.6	3.5	2.0	- 1.4	- 2.2
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Top. Dış Borçlar		18.1	22.8	27.5	17.2	21.4	25.7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s. 59; Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 106; Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara: 1996, s. 402.

* Geçici

** Toplam Döviz Gelirleri = İhracat (FOB) + Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri + Karşılıksız Transfer Girişleri (Özel - net) + Karşılıksız Transferler (Resmi - net)

3. Bütçe Dengeleri Açısından Konsolide Bütçe Nakit Açığı ve Finansmanı

a. Genel Bütçe Değerlerinin Gelişimi ve Nakit Açığı

1990 ve sonrası yıllarda yaşanan yüksek oranlı bir enflasyonist süreç, mali politika açısından hiç şüphesiz en büyük etkisini artan kamu açıkları bazında göstermiş; artan kamu açıklarının iki temel kaynağı olarak da bütçe ve KİT açıkları (veya zararları) neden olarak kabul edilmiştir. Yüksek oranlarda seyreden enflasyonun süregeldiği konjonktürel bir süreçte, kamu gelirlerinin kısa dönemde arttırılmasının tek yolunun teoride dolaylı vergiler olarak kabul edilmesi bazında dolaylı vergiler böyle bir sürece ilişkin hem enflasyonu tahrik edecek, hem de gelir dağılımını bozucu etkilerinin yanında vergi yükünün düşük

gelirli kesimlerin üzerinde daha da artmasına yol açacaklardır⁴². Bu bağlamda 1990 sonrası döneme ilişkin ülkemizde bütçe açıkları, kamu harcamalarının yüksekliğinden daha çok, enflasyonist süreçteki bütçe gelirlerinin düşüklüğü ve bunlara ilişkin reel değer kayıplarından ortaya çıkmaktadır⁴³.

Konuya bütçe gelirleri açısından bakıldığında ise, iki ana vergi grubu olan gelir ve kurumlar vergisi gelirlerinin yükseltilmesi açısından her iki verginin tarifelerine ilişkin arttırmaların da vergi hasılatına etkisinin sınırlı olduğu görülecektir ki; bu nokta da, bütçe vergi gelirlerindeki negatif sapmanın, Türkiye'deki vergi idaresi boşlukları ve vergi sistemi esnekliğinin düşüklüğünden de öncelikle etkilendiği ortaya çıkmaktadır⁴⁴.

Türkiye'de son bir kaç yıldır oldukça büyük boyutlara ulaşmış iç borç ve faiz ödemelerin yükü, enflasyonist süreçte reel bütçe açığının (ve GSMH'ya oranının) önemli artışına neden olmuş; bunu takip eden bir diğer önemli bütçe gider kalemi olan personel harcamalarındaki miktar olarak (TL) artış ise, enflasyonunda etkisiyle özellikle 1987'den günümüze her yıl % 100'lük bir artış oranıyla gelmiştir. Bütçe değerlerinin 1987-1996 yılları arasındaki gelişimini Tablo 3.9'da görmek mümkündür.

Tablo 3.9 her yıl bir önceki yıla göre, miktar ve oran olarak, yaklaşık iki kat artan bütçe giderleri ve bütçe açığını ifade etmesinin yanı sıra, faiz giderlerine ilişkin artan oranların genel bütçeye getirdiği yük ve nakit açığı gereksinimini de göstermektedir. Bu durumun getirisi ise, 1987 yılından itibaren

⁴² Martin Feldstein, Jerry Green and Eytan Sheshinski, "Inflation and Taxes in a Growing Economy with Debt and Equity Finance", *Journal of Political Economy*, Vol. 86, No: 2, (April 1978), ss. 53-55.

⁴³ Friedrich Ebert Vakfı, **Kronik Enflasyon ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: 1992, s. 9.

⁴⁴ Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 93.

bütçe açığının GSMH içindeki payının, 1997 yılı başında 1987 yılına oranla yaklaşık üç kat artmasıdır. Bütçe nakit açığını diğer bir taraftan artmasına neden olan unsur da vergi gelirleri oranının bütçe giderlerine olan oranının 1987 yılından bugüne önemli düşüş kaydetmesidir ki, 1987 yılında bütçe giderlerinin vergi gelirleriyle yaklaşık % 71'i karşılanırken bu oran 1997 yılının başında % 56'lara düşmüş, hükümetlerin nakit ihtiyaçları, enflasyonist reel kayıpların da yoğunluğu ile merkez bankası kaynaklarının -özellikle emisyon ağırlıklı- kullanımında limitlerin, siyasi gündemin de etkisiyle, önemli ölçülerde aşılmasına neden olmuştur.

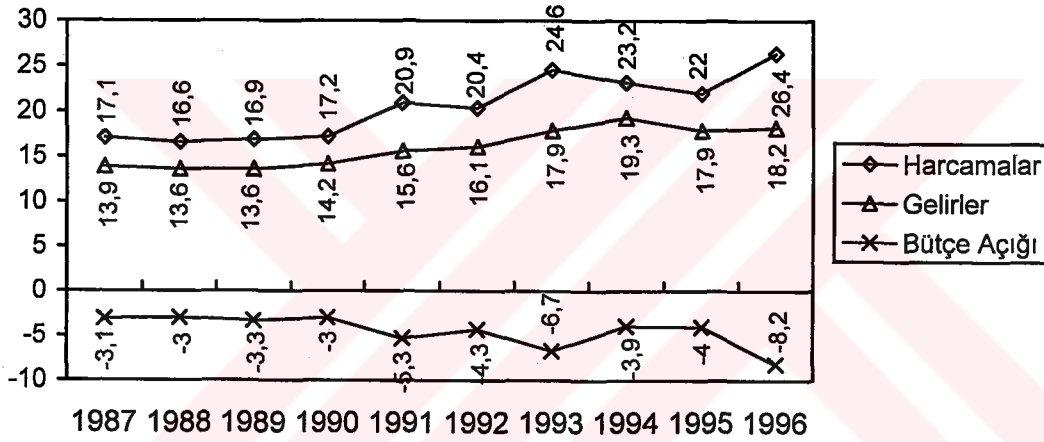
Tablo 3.9.
Bütçe* Büyüklüklerinin Gelişim (Milyar TL)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
BÜTÇE GİDERİ	12.791	21.446	38.871	68.354	132.401	225.398	490.454	902.454	1.724.194	3.961.308
- Personel Gideri	2.996	5.053	12.539	26.465	49.291	94.076	273.062	273.062	502.600	974.148
BÜTÇE GELİRLERİ	10.445	17.587	31.369	56.572	99.084	178.070	357.333	751.615	1.409.251	2.722.958
- Vergi Gelirleri	9.051	14.232	25.550	45.399	78.643	141.602	264.273	587.760	1.084.351	2.244.094
BÜTÇE AÇIĞI	2.346	3.859	7.502	11.782	33.317	47.328	133.105	150.839	314.943	1.233.350
BORÇ FAİZLERİ	2.266	4.978	8.259	13.966	24.073	40.298	116.470	298.285	576.115	1.497.401
FAİZ HARIÇ BÜTÇE AÇIĞI	80	+ 1.119	+ 757	+ 2.184	9.244	7.030	16.635	+147.446	+261.172	+264.051
GSMH	75.019	129.175	230.370	397.178	634.393	1.103.605	1.997.323	3.887.903	7.854.887	14.978.067
- Bütçe Açığı/GSMH	3.1	3.0	3.3	3.0	5.3	4.3	6.7	3.9	4.0	8.2
- Faiz Hariç Açığı/GSMH	0.1	+ 0.9	+ 0.3	+ 0.5	1.5	0.6	0.8	+ 3.8	+3.3	+1.8
- Bütçe Gideri/GSMH	17.1	16.6	16.9	17.2	20.9	20.4	24.6	23.2	22.0	26.4
- Faiz Hariç Bütçe Gideri/GSMH	14.0	12.7	13.3	13.7	17.1	16.8	18.7	15.5	14.6	16.5
- Personel Gideri/GSMH	4.0	3.9	5.4	6.7	7.8	8.5	8.5	7.0	6.4	6.5
- Faiz/GSMH	3.0	3.9	3.6	3.5	3.8	3.7	5.8	7.7	7.3	10.0
- Bütçe Geliri/GSMH	13.9	13.6	13.6	14.2	15.6	16.1	17.9	19.3	17.9	18.2
- Vergi Geliri/GSMH	12.1	11.0	11.1	11.4	12.4	12.8	13.2	15.1	13.8	15.0
- Bütçe Geliri/Bütçe Gid.	81.7	82.0	80.7	82.8	74.8	79.0	72.9	83.3	81.7	68.9
- Vergi Geliri/Bütçe Gid.	70.8	66.4	65.7	66.4	59.4	62.8	53.9	65.1	62.9	56.7

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1997 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 57; Maliye Bakanlığı, 1998 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 67; Maliye Bakanlığı, 1997-Yıllık Ekonomik Rapor, s. 85; Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar- Haziran 1997, s. 245; Devlet Planlama Teşkilatı, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1997, s. 88.

* Genel Bütçe

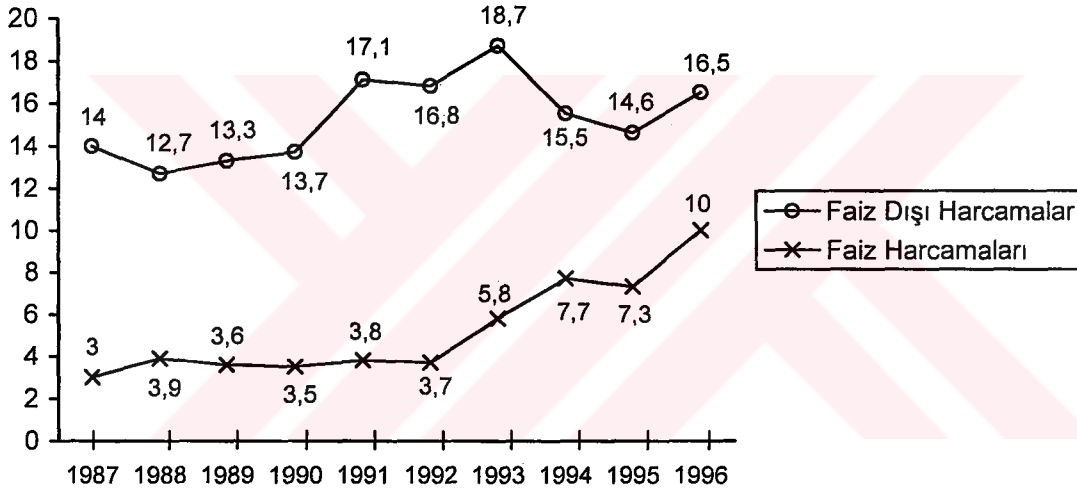
Faiz ödemelerinin de dahil olduğu bütçe giderlerinin GSMH'ya olan oranı (veya GSMH içindeki payı), 1987 - 1996 yılları arasındaki dönemde % 17.1'den % 26.4'e yükselerek, yaklaşık 9.3 puan; bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı ise % 13.9'dan % 18.2'ye olan artışıyla 4.3 puan artmasına bağlı olarak bütçe açığının GSMH'ya olan yükü % 3.1'den % 8.2'ye yaklaşık üç kat ağırlaşmıştır. Söz konusu döneme ilişkin bütçe büyüklükleri (Gelirler, Harcamalar ve Bütçe Açığı) ilişkisi ve durumunu, GSMH bazında, Tablo 3.9'dan yararlanılarak çizilmiş aşağıdaki Grafik 3.6'dan da izlemek mümkündür.

Grafik 3.6. Bütçe Değerleri / GSMH

Genel bütçe açıklarının artışına ilişkin bütçe harcamalarının yukarıda değindiğimiz 9.3 puanlık artışında şüphesiz en büyük etken unsur, genel bütçe harcamaları içersindeki faiz ödemeleridir. Tablo 3.9'dan da izlenebileceği gibi, 1987-1996 yıllarını kapsayan dönemde faiz harcamalarının GSMH içindeki oranı % 3'den % 10'a yaklaşık 7 puanlık bir artış göstermiş; bunun yanında faiz ödemelerinin dahil olmadığı harcamalar bünyesindeki artış ise sadece 2.5 puan civarında gerçekleşmiştir. Denilebilir ki, ilgili dönemde artan enflasyon oranlarıyla birlikte büyüyen nakit açığı gereksinimi, özellikle iç borç yükünün

yaklaşık kümülatif 3.5 kat artışıyla bütçe harcamalarının reel yatırımlar yönünde yoğunlaşmasına sekte vurduğu gibi, yıllık iç borç faiz ödemeleri, para arzının (ve emisyon) kısılması ve sıkı kontrolüne rağmen tüketim talebinin düşürülmesi ve antienfasyonist politikaların etkinliğini olumsuz etkilemiş, sosyal politikalar yönünden de gelir dağılımını daha da kötüleştirerek kesimler arasındaki dengeyi bozmuştur. Yine Tablo 3.9'daki verilerden yararlanarak çizdiğimiz, önce faiz dışı ve sonra da faiz harcamalarının da dahil olduğu bütçe harcamalarının GSMH içindeki oransal dağılımını aşağıdaki Grafik 3.7'den izleyebiliriz.

Grafik 3.7 Bütçe Harcamaları Kompozisyonu / GSMH

Grafik 3.7'den de görüldüğü gibi, bütçe harcamaları kompozisyonunda GSMH içindeki payıyla sürekli artan harcama kalemi faiz harcamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütçe harcamalarına ilişkin faiz dışı harcamalar ise oransal dalgalanmalar göstermekte ve özellikle 1993 dönemi sonrası faiz dışı bütçe harcamalarında belirgin oransal bir düşme gözlenmektedir ki; faiz dışı bütçe harcamalarında düşüşün yaşandığı 1993 sonrası yıllar, bütçe faiz harcamalarına ilişkin oranların yaklaşık üç kat gibi arttığı yıllara denk

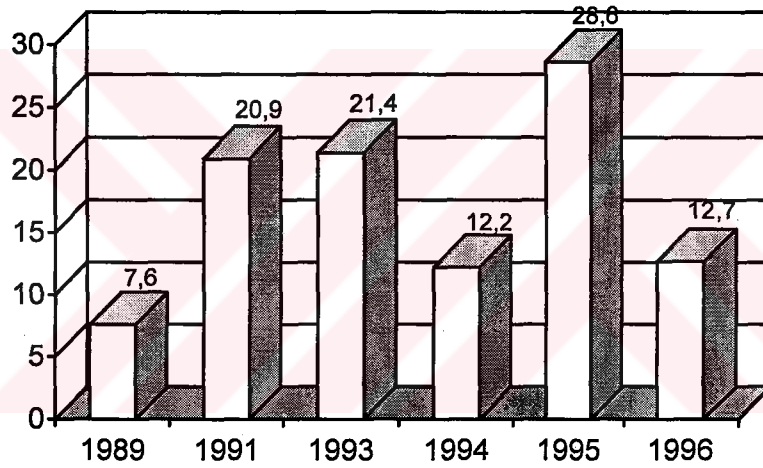
düşmektedir. Bu aşamada denilebilir ki, genel bütçe harcamaları içersinde dönemsel bütçe açıkları ve nakit açığının sınırlanması, harcama kalemleri bazında faiz harcamaları miktarlarının artışına karşılık faiz dışı harcamalarının oran ve değer olarak düşürülmesi/kısılması ile dengelenmeye çalışılmış; geline bu nokta ise, bütçeye aktarılan sonraki ödeneklere duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir.

Enflasyonist bir süreç içersinde şüphesiz en büyük sorunlardan biri, belki de birincisi, kamu hizmetlerinin (ve kamu yatırımlarının) yerine getirilmesi için kurumlara bütçeden ayrılan başlangıç ödeneklerinin reel kayıplarından ötürü - nominal para arzının da (ve emisyonun) doğrudan artışına etki edebilecek- yıl içersindeki nakit açığına ilişkin alınan ek ödenekler ve bunun sonucu olarak da yıl sonu ödeneklerindeki ölçsüz artışlardır. Bu bağlamda bütçe başlangıç ödenekleri ile yıl sonu ödenekleri arasındaki fark ve oransal büyüme, ihtiyaç duyulan dönemsel bütçe nakit açığının da doğrudan göstergesi olmaktadır. Genel bütçe bazında ek ödeneklerin, başlangıç ödeneklerine olan oranlarındaki ilgili yıllara ilişkin oransal değişim, yine aynı yıllardaki enflasyonun da etkisiyle dalgalanmalar göstermekte, fakat bu oransal değişimler aynı yıllara özgü enflasyonist dalgalanmalarla benzerlik de göstermektedirler.

1989 yılına ilişkin enflasyon oranı, 1990 sonrası enflasyon oranlarının gerisinde gerçekleşmiş ve Grafik 3.8'de de görüldüğü gibi başlangıç ödenekleri ile ek ödenekler arasındaki oransal değer, (Ek Ödenek/Başlangıç Ödeneği, %) 1990 ve sonrası yıllara oranla oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir⁴⁵. 1990 sonrası ekonomik, mali ve yapısal nedenlerle enflasyon oranındaki artış sürecinin reel etkisi, ek ödeneklerin başlangıç ödeneklerine göre artmasına yol

⁴⁵ Maliye Bakanlığı, 1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 42.

açmış; özellikle de 5 Nisan 1994 iktisadi kararlarının etkisiyle ve bu dönemin konjontürel uzantısıyla da 1995 yılında ek ödenek nakit ihtiyacı, dönemin en üst oranı olan % 28.6'ya kadar çıkmıştır. Şüphesiz enflasyon ile birlikte 1996 yılı sonunda yaklaşık 3.2 katrilyona ulaşan iç borç servisinin (anapara + faiz) bu oranların üzerindeki etkisi de bu oluşum da oldukça etkin kabul edilebilir. Ancak 1995 yılına ilişkin genel bütçe vergi gelirlerinin aynı yılda gerçekleşen GSMH'ya oranındaki bir önceki yıla göre oransal değerindeki düşme, 1995 yılına özgü % 28.6'lık bir maksimum - dönemsel artışın öncelikli nedenidir denebilir⁴⁶.

Grafik 3.8. Başlangıç Ödeneklerine Göre Ek Ödeneklerin Oransal Değişimi (Ek Öd./Baş. Öd.)

Genel bütçe vergi gelirlerine ilişkin dolaylı vergiler bazında mal ve hizmetlerden alınan vergilerin belirgin oransal artışından başka, hem dolaylı ve hem de dolaysız vergilerin genel bütçe vergileri içindeki oransal payları

⁴⁶ Maliye Bakanlığı, 1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 86.

artmamış, hatta servet vergilerinde miktar (TL) olarak azalmıştır⁴⁷. Vasıtasız vergilerin en önemlisi konumunda olan gelirden alınan vergilerin toplam genel bütçe gelirleri içindeki payı, 1994'de % 42 iken, 1995'de % 40.2'ye ve 1996 yılında da % 38.6'ya inmiştir. Servetten alınan vergilerde ise, 1994 yılında genel bütçe toplam vergi gelirlerindeki payı % 6.3 iken 1996 yılı sonunda bu oran % 0.8'e kadar düşmüştür⁴⁸.

1990 yılı ve sonrasında yaratılan reel GSMH'nın 1995 yılı ikinci üç aylık döneminde bir önceki yıla oranla dönemsel-maksimum % 13.5 gibi bir büyüme göstermesi de diğer bir açıdan vergi gelirlerinin artan GSMH'ya oranını düşük çıkarmıştır⁴⁹. Bu durum genel bütçe nakit açığına ilişkin artan ek ödeneklerin ve yüksek oranlara ulaşan yıl sonu ödeneklerinin, enflasyonist süreçteki reel kayıpların ve büyüme hızının dengelenmesi açısından nominal gerekçesini de ortaya koymaktadır.

⁴⁷ Genel bütçe vergi gelirleri kompozisyon içerisinde dolaysız vergiler kapsamındaki servetten alınan vergilerde -aynı grubdaki gelirden alınan vergiler miktar (TL) olarak artarken- düşme eğilimi izlenmiştir. Örneğin 1990 sonrası döneme ilişkin olarak dolaysız vergiler içerisindeki payı 1994 yılında yaklaşık 37.2 trilyon TL olan servet gelirleri tutarı, 1995 yılında % 35 oranındaki bir düşme ile yaklaşık 24.5 trilyon TL'ye ve 1996 yılında da 1995 yılına oranla % 24'lük bir azalma ile 18.7 trilyon TL'ye inmiştir. 1997 yılında servet vergisi ile ilgili düzenlemelerden ötürü bu miktarın yeniden 35.2 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Enflasyon sürecinin yarattığı reel kayıplar hariç 1993 yılı ile 1996 yılı sonu arasındaki miktar (TL) olarak servet vergilerinde yaklaşık % 55 civarında nominal bir düşme söz konusu olmuştur. Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 85, Devlet İstatistik Enstitüsü, **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs 1998, s. 294.

⁴⁸ Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 86.

⁴⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 12.

b. Konsolide Bütçe Dengelerinin 1990 Sonrası

Durumu ve Bütçe Finansmanı

Konsolide Bütçe'ye ilişkin⁵⁰ büyüklüklerin 1990 sonrası durumu ve bu döneme ilişkin mali değişim oranları, yaşanan enflasyonist süreçteki konsolide bütçe dengelerinin reel ifadesi ve yorumlanması açısından oldukça anlamlıdır. Yüksek enflasyon oranlarıyla birlikte artan Konsolide Bütçe harcamaları şüphesiz yıldan-yıla artan Konsolide Bütçe gelirlerinin de bir ifadesidir. Ancak artan konsolide bütçe harcamalarının bütçe gelirleriyle farklılaşan mali görünümü, zorunlu olarak, sürekli negatif artan bütçe ve nakit dengesi açığının her yıla ilişkin -ve GSMH'nin bir oranı olarak- irdelenmesini de gerekli kılmıştır. Bu açıdan özellikle, Konsolide Bütçe gelirleri bazında dengelerin 1990 sonrası döneme özgü yapısı ve oransal değişimi, enflasyonist süreçteki mali çerçeve açısından öncelik kazanmaktadır.

⁵⁰ Genel ve katma bütçeler toplam devlet bütçesini oluşturur. Bu iki bütçenin iki ayrı devlet bütçesi kapsamında değerlendirilmesiyle de "bütçenin birliği" ilkesine de (Budget Unity Principle) istisna getirilmiş olur. Bu nedenle, ülkemizde birlik ilkesi istisnalarına karşın, yine de devlet bütçesinin birleştirilmesi (Consolidated) ve bir bütün olarak hesaplanabilmesi için, **konsolide devlet bütçesi** büyüklüklerinin ortaya konulması gerekmekte ve konsolide bütçe hesabında da özellikle hazine yardımlarının dikkate alınması zorunluluğu doğmaktadır. Katma bütçeli kuruluşların giderlerini, özel gelirleriyle karşılayamadıkları miktar gereksinimi kadar bu tür kuruluşlara hazine yardımı adı altında aktarılan nakdi değerler, bu kuruluşların gelir bütçesi "B" cetvelinde yer alırken, genel bütçenin de gider bütçesi, "A" cetvelinde yer alırlar. Bu açıklamalardan hareketle konsolide devlet bütçesinin hesabı şu şekilde yapılmaktadır:

$$\text{Konsolide Bütçe} = (\text{Genel Bütçe} + \text{Katma Bütçe}) - \text{Hazine Yardımları}$$

Nihat Edizdoğan, **Kamu Maliyesi**, Cilt I, 3. b., Bursa, Ekin Kitabevi, 1993, s. 136, Nihat Edizdoğan, **Kamu Bütçesi**, 3. b., Bursa, Ekin Kitabevi, 1995, s. 69, Şerafettin Aksoy, **Kamu Bütçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, s. 237.

Tablo 3.10.
Konsolide Bütçe Gelirleri Dengesi (%)

Vergi Büyüklükleri	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Toplam Gelirler/GSMH	16.1	17.6	19.2	17.7	18.3	20.1
Vergi Gelirleri/GSMH	12.9	13.2	15.1	13.8	15.2	16.3
Dolaylı Vergiler/GSMH	6.4	6.8	7.8	7.9	9.2	9.7
Dolaysız Vergiler/GSMH	6.5	6.4	7.3	5.9	5.9	6.7
Vergi Gelirleri/Toplam Harcamalar	63.9	54.5	65.5	63.4	56.8	59.1
Toplam Gelirler/Toplam Harcamalar	79.0	72.3	83.0	81.4	68.6	72.9
Vergi Gelirleri/Faiz Dışı Bütçe Harcaması	78.1	71.7	98.1	94.8	91.5	82.5
Dolaylı Vergiler/Toplam Vergi Gelirleri	49.6	51.4	51.7	57.5	60.0	59.3
Dolaysız Vergiler/Toplam Vergi Gelirleri	50.4	48.6	48.3	42.5	39.4	40.7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, ss. 23-25; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs 1998, s. 294.

Tablo 3.10'da görüldüğü gibi 1990 sonrası dönemde GSMH'nın bir payı olarak toplam konsolide gelirlerde 1992-1997 yılları arasındaki dönemde % 4'lük bir artış söz konusu olmuş, ancak vergi gelirlerinin ve toplam gelirlerin, toplam harcamalara oranla değerleri sırasıyla % 4.8 ve % 6.1 oranlarında düşmüştür. Konsolide bütçe vergi gelirleri kompozisyonu açısından ise, toplam vergi gelirleri içersindeki dolaylı vergilerin oranı yine bu yıllar arasında % 9.7 oranında artarken, dolaysız vergilerin oranında ise 1997 yılı sonu itibariyle de yaklaşık % 9.7'lik bir düşme meydana gelmiştir. Dolaylı vergilerin dönemsel bu artışı, vergi yükü dağılımı/adaletini bozmasının yanısıra, enflasyonist süreçteki reel vergi kayıplarını hızlandıran bir görünüm de yaratmıştır. Çünkü dolaysız vergilerin toplanmasına ilişkin gecikmeler ile vergi matrahlarının geçen süre zarfındaki enflasyonist kayıplarının yanısıra, toplanması hedeflenen miktarlardaki düşme, reel kayıpların oranını yükseltmiştir⁵¹.

⁵¹ Hazine gelirlerinin vergi gelirleri bazında irdelenmesi açısından, ör. 1991'de yaklaşık 95.3 trilyon TL vergi geliri tahakkuk etmişken ancak 78.6 trilyon TL, tahsil edilebilmiş, 1992'de 173.3 trilyon TL tahakkuk etmişken 141.6 trilyon TL toplanabilmiş, 1993 yılında 325.04

Konsolide bütçe dengelerinin 1990 sonrası enflasyon sürecindeki bir başka açıdan görünümü, konsolide bütçe harcamalarındaki nominal artışa koşut harcama dengelerindeki oransal artışlardır. 1990 sonrası artan bütçe nakit açıklarının öncelikli getirisi olan iç borç yükü ve faiz oranlarının toplam konsolide bütçe harcamaları içersindeki sürekli artan oranı, faiz dışı harcamaların reel anlamda zorunlu olarak kısılmasına da gerekçe olmuştur. Bu açıdan konsolide bütçeye ilişkin harcamalar, hem enflasyona bağımlı nominal artışların, hem de faiz dışı -ve GSMH'nin bir oranı olan- reel yatırım (ve cari) harcamalarının reel bir büyümeyi manipüle etmesi zorunlu işlevselliği arasında sıkışıp kalmıştır.

Tablo 3.11
Konsolide Bütçe Harcamaları

	1993	1994	1995	1996	1997
Toplam Harcamalar/GSMH ¹	24.3	23.1	21.8	26.2	27.7
Faiz Dışı Harcamalar/GSMH ¹	18.5	15.4	14.6	16.3	19.8
İç Borç Faiz Öd./GSMH ¹	4.6	6.0	6.1	8.8	6.8
Faiz Dışı Harcamalar/Toplam Harcamalar	76.0	66.8	66.9	62.2	71.6
İç Borç Faiz Öd./Toplam Harcamalar	19.1	26.0	27.8	33.6	24.6
Diğer Transferler/Toplam Harcamalar	17.5	17.7	20.5	21.9	27.5

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s. 28; TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 36; Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 82

trilyon TL tahakkuk etmiş ancak 264.2 trilyon TL vergi tahsil edilebilmiş ve 1994 yılında ise 709.6 trilyon TL tahakkuk eden vergi miktarına karşılık ise sadece 587.7 trilyon TL vergi geliri hazineye aktarılabilmektedir. Konsolide bütçe vergi gelirleri açısından ise, Ör: 1995 yılında tahsil edilen vergi, aynı yılda tahakkuk eden verginin ancak % 85.6'sını, 1996 yılında ise % 88.1'ini karşılayabilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara: 1996, s. 392, Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s.27.

Tablo 3.11'den de izlendiği gibi, konsolide bütçe harcamalarında ağırlıklı harcama kalemi iç borç faiz ödemeleridir ki, bu bir diğer özdeş yaklaşımla, konsolide bütçe açıkları ve gelir-gider dengesi sapmalarının sorumlu unsuru olarak da kabul edilmektedir. Konsolide bütçe gelir ve giderlerinin, tablosu (3.6) ile tablo (3.11)'nin de yardımıyla hazırlanabilecek bütçe açığı ve GSMH ilişkisine dayalı oransal değişimlerini, aşağıdaki Tablo 3.12'den izlemek mümkündür.

Tablo 3.12
Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açığının GSMH'ya Oranı (%)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997*
Bütçe Gelirleri/GSMH	15.6	16.1	17.9	19.3	17.9	18.2	21.1
Vergi	12.4	12.8	13.2	15.1	13.8	15.0	17.5
Diğer	3.2	3.3	4.7	4.2	4.1	3.2	3.6
Bütçe Giderleri/GSMH	20.9	20.4	24.6	23.2	22.0	26.4	27.8
Cari	9.5	10.4	10.3	8.9	8.2	8.6	9.8
Personel	7.8	8.5	8.5	7.0	6.4	6.5	8.6
Diğer Cari	1.8	1.8	1.8	1.9	1.8	2.1	1.2
Yatırım	3.0	3.0	2.9	2.0	1.3	1.7	1.4
Transfer	8.3	7.1	11.4	12.3	12.4	16.2	16.5
Bütçe Açığı/GSMH	- 5.3	- 4.3	- 6.7	- 3.9	- 4.0	- 8.2	- 6.7
Bütçe Gelirleri/Giderler	74.8	79.0	72.9	83.3	81.7	68.9	75.8
Vergi Gelirleri/Giderler	59.5	62.9	53.9	65.2	62.9	56.7	62.9

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 82; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs 1998, s. 494.

* Haziran ayı itibariyle

Tablo 3.12'den de izlenebileceği gibi GSMH'nın bir oranı olarak bütçe açıklarındaki dönemsel (1991-1997) artma yaklaşık % 1.5 civarında gerçekleşmiş; bu açığın oransal artışında en büyük etken aynı yıllara ilişkin yaklaşık % 8.2'lik artışla (GSMH'nın bir oranı olarak) transfer harcamaları

olmuştur. Faiz ödemelerinin de dahil olduğu transfer harcamalarındaki bu artışın enflasyonist süreçteki etkisi -daha önce de değinildiği gibi- yatırım harcamalarının reel-oransal azalmasıyla kendini hissettirmiştir. Bu olgunun bir diğer görünümü, vergi gelirlerinin GSMH'nin bir oranı olarak 1991-1997 yılları arasında % 5.1'lik artışına rağmen, aynı yıllara ilişkin iç borç stoku ve faiz ödemelerinin oran olarak artışının bunun çok üzerinde gerçekleşmesidir.

1990 sonrası dönemde konsolide bütçe dengelerindeki nominal artış, şüphesiz konsolide bütçeye ilişkin sürekli nakit dengelerindeki nominal açığın büyümesine yol açmış, Merkez Bankası bazında rezerv paranın sınırlandırılması çabalarını çoğu kez olumsuz bir sonuca itmiştir. Konsolide bütçenin finansman kompozisyonunun hangi yön ve ağırlıkta süreceleceğini enflasyon sürecini de dikkate alarak yönlendiren bu olgu, konsolide bütçe finansman rejiminin konjonktürel -mali belirleyicisi konumunu teşkil etmiştir. Tablo 3.12'de konsolide bütçe dengelerinin ve finansman kompozisyonunun GSMH'nin bir oranı olarak 1990 sonrası durumunu- diğer Tablo 3.11, Tablo 3.12 ışığında Tablo 3.13'de görmek mümkündür.

Konsolide bütçe dengeleri açısından, yüksek oranlı enflasyonun süregeldiği 1990 sonrası yıllara ilişkin ve bütçe açıkları bazında en çarpıcı göstergelerden biri de, nominal -reel bütçe açıklarının yapısı ve süregelen konumudur. Konsolide bütçe dengelerinin özellikle reel bazda irdelenen bu konumunu, reel nakit gereksinimi açısından hükümetin hanehalkları ölçeğinde hedeflediği reel kaynak aktarımının da gerekçesini oluşturmaktadır ki, bu olguda oldukça yüksek oranlarda artan nominal konsolide bütçe dengesine rağmen, enflasyonist sürecin getirisi olarak reel konsolide bütçe açıklarında göze çarpan, belirgin bir azalmanın olmadığı izlenmektedir⁵². Bu çerçevede

⁵² TCMB, Üç Aylık Bülten, Ekim-Aralık 1996, s. 29.

enflasyon sürecindeki reel açıkların büyüklüğü, aynı sürece ilişkin enflasyonist finansman beklentilerinin lokomotifidir denebilir.

Tablo 3.13

Konsolide Bütçe Dengeleri ve Finansman Göstergeleri (Trilyon TL)

	1993	1994	1995	1996	1997	1997*
Bütçe Dengesi	- 134.0	- 152.0	- 316.6	- 1 238.0	0	- 2 180.8
Nakit Dengesi	- 126.1	- 151.9	- 294.3	- 1.268.0	0	- 2 160.6
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	- 17.0	146.0	259.0	259.0	1 864.0	97.1
Faiz Dışı Nakit Dengesi	- 9.6	146.1	281.8	229.4	1 864.0	117.3
(Yüzde)(2)						
Bütçe Dengesi/GSMH	- 6.7	- 3.9	- 4.0	- 8.3	0	- 7.5
Nakit Dengesi/GSMH	- 6.3	- 3.9	- 3.7	- 8.4	0	- 7.4
Faiz D. Bütçe Deng./GSMH	- 0.9	3.8	3.3	1.7	7.3	0.3
Faiz D. Nakit Deng./GSMH	- 0.5	3.8	3.6	1.5	7.3	0.4
Dış Borçlanma (net)/GSMH	1.1	1.7	- 1.0	- 0.9	- 0.8	- 1.6
Devlet Tahvili (net)/GSMH	1.5	- 1.8	1.1	1.9	5.6	5.1
Hazine Bonosu (net)/GSMH	1.1	6.3	2.5	5.4	- 5.3	3.5
Kısa V. Avans (net)/GSMH	2.7	1.3	1.2	1.5	0.5	0
Diğer Finansman/GSMH	- 0.02	- 0.2	- 0.03	0.6	0	0.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1997, s. 249; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1998, ss. 245-249.

* 1997 yılı sonu itibariyle gerçekleşen.

Enflasyonist finansman açısından konsolide bütçe dengeleri bazında çarpıcı bir diğer olgu, şüphesiz yüksek oranlı enflasyon oranlarının süregeldiği 1990 sonrası dönemde bütçenin finansmanı açısından devlet tahvilleri dengesinin GSMH'nın bir oranı olarak artışıdır. Bir yıl ve daha fazla ödeme süreli bir finansman aracı görülen devlet tahvillerindeki nominal ödeme/karşılık değeri ile satıldığı ve ödendiği süre zarfındaki enflasyon oranı farkı, başka bir

deyişle enflasyonist reel kayıp, iç borçlanma gerekçesinin görünmeyen kaynak aktarımı olarak hazineye dönmektedir. Tablo 3.13'de kısa dönemli iç borçlanma aracı hazine bonolarının GSMH'nin bir oranı olarak artışının, devlet tahvillerinin oransal artışına (GSMH'ya oranla) oranla oldukça geride kaldığı görülmektedir ki, aslında dönem bazında hazine bonoları ve devlet tahvilleri arasındaki oransal yakınlığa rağmen, 1997 yılı sonunda bu oran yaklaşık % 33 fazlalıkla devlet tahvilleri lehine artmış; adeta konsolide bütçe açıklarının finansmanında hükümeti, uzun vadeli enflasyonist bir politika çizgisine çekmiştir⁵³. 1993 yılı sonunda konsolide bütçe finansmanına ilişkin iç borçlanma bazında devlet tahvili hacmi 30.1 trilyon iken 1997 yılı sonunda 1.4 katrilyon (TL) ulaşmış, ancak yine aynı yıllara ilişkin hazine bonusu hacmi 22.2 trilyondan TL ancak 1 katrilyon TL civarında kalmıştır⁵⁴.

1997 yılı bütçe programında konsolide bütçe gelirlerine ilişkin hazine bonoları bazında tamamen bir azaltım hedeflenmiş, ancak 1996 yılına oranla artması engellenememiştir⁵⁵. Gerçekte uzun vadeli devlet tahvillerinin dışında, hazine bonolarına dayalı kısa dönemli borçlanmanın en büyük oransal artışı, dönemin en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılında bir önceki yıla oranla yaklaşık miktar olarak 11 kat artmıştır. 1994 yılı aynı zamanda uzun vadeyi hedefleyen devlet tahvilleri artışının negatif değer aldığı yıl olarak da karşımıza çıkmaktadır⁵⁶. Yaşanan olağanüstü yüksek enflasyon ve 5 Nisan 1994 kararlarının getiriyle artan konsolide bütçe açığının finansmanı, yıla ilişkin kısa dönemli borç hedefini hükümetin enflasyonist bir politikası olarak

⁵³ Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997, s. 51.

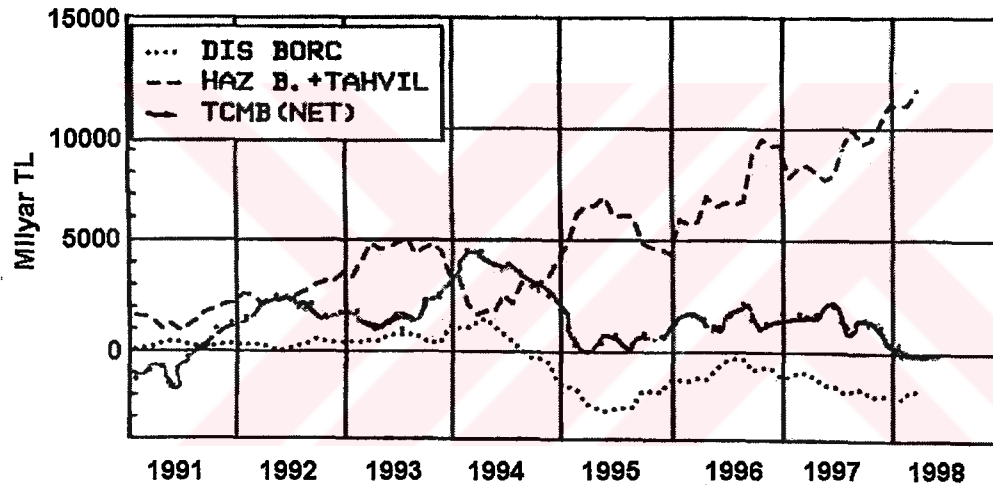
⁵⁴ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 33.

⁵⁵ Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 124.

⁵⁶ İbid.

gündeme getirmiştir. Çünkü 1994 yılında 244.2 trilyon TL hacmine ulaşan hazine bonosu hacmi, 1995 yılında yaklaşık % 20'lik bir düşüşle 197.2 trilyon TL civarına inmiştir⁵⁷.

Konsolide bütçe finansmanı açısından süregelen enflasyonun yarattığı finansal reel kayıplar, hükümetlerin bütçe finansmanındaki yaşanan sürece ilişkin bütçe finansman kompozisyonunu da şekillendirmişlerdir. Aşağıdaki Grafik 3.9'da yaşanan enflasyonist sürece ilişkin reel finansman bileşenlerinin trendini, 1990 sonrası döneme özgü izlemek mümkündür⁵⁸.

Grafik. 3.9 Konsolide Bütçe Finansmanı (Reel)

Grafik 3.9'da izlendiği gibi, 1990 sonrası dönemde reel bazda da hazine bonosu ve tahvil ihracına dayalı iç borçlanma trendi artarak oldukça yüksek miktarlara ulaşmış; bunun yanında, özellikle 5 Nisan 1994 kararlarından sonra döviz bazında dış borç ve nominal emisyon artışına rağmen reel olarak TCMB reel nakit finansmanı düşüş süreci yaşamışlardır. Özellikle döviz endeksli dış

⁵⁷ TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 33.

⁵⁸ TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, s. 32.

borcun reel olarak oldukça yüksek değer alması⁵⁹ daha önce irdelenen Grafik 3.2 ve Grafik 3.5 ile doğrudan bağıntılıdır. 5 Nisan 1994 devalüasyonu hem nominal ve hem de reel açıdan "M2Y" para arzı göstergesini -emisyona artışına rağmen- olumsuz etkilemiş, hükümeti iç borçlanmaya dayalı enflasyonist finansman beklentisine sokmuştur⁶⁰.

Sonuç olarak denilebilir ki, konsolide bütçe dengeleri ve bütçe açığının 1990 sonrası dönemde artan yapısı, konsolide bütçe finansmanının ilgili dönemde yaşanan enflasyonist süreçle uyumlu bir finansman mozaiğinin biçimlenişini de gündeme kazandırmış; hükümetler bütçe açıklarının finansmanında hedefledikleri nakit açığını merkez bankası kaynaklarıyla sağlamalarının yanısıra, reel değer kayıplarına konu olan hanehalkı bütçe içeriği ile de (hanehalkı yatırımları + nakit tasarrufları) öngörmüşlerdir. Bu açıdan bütçe finansmanı kapsamında bütçe açıkları veya dengesinin konsolide bütçe harcamaları ile olan bağımlı ilişkisi, dönemsel olarak konsolide bütçe giderlerinin de ekonomik yapısını belirler konuma gelmektedir. Konsolide bütçe finansmanındaki iç borç yükünün artan yapısı, konsolide bütçe giderlerinin ekonomik dağılımı bazında transfer harcamalarının -faiz ödemeleri de dahil- bu nokta da birincil ağırlıkta olmasının gerekçesini de açıklığa kavuşturmaktadır⁶¹

⁵⁹ 1990 sonrası döneme ilişkin enflasyon oranının en yüksek düzeyde seyrettiği, 1994 yılında *reel efektif döviz kuru*, 1987 = 100 baz alındığında 101.9 ve 1990 = 100 endeksi baz alındığında ise 133.8 olarak gerçekleşmiştir. TCMB tarafından yapılan bu hesaplamalarda, ABD Doları ve Alman Markı'nın TCMB döviz alış kurlarındaki aylık ortalama değerleri esas alınmıştır. TCMB, *Yıllık Rapor 1997*, s. 50.

⁶⁰ Teorik olarak da II. Bölümde ele aldığımız gibi, ülkelerin döviz rezervine ilişkin reel kayıpların yaşanan enflasyonist süreç içerisindeki getirisi, yüksek oranlı devalüasyonlar (veya reel kur endekslerinin çöküşü) ve bunun alternatif finansmanı ölçüsüz iç borç yükünün artışıdır ki, özellikle 5 Nisan 1994 sonrası durumun getirisi de bu yaklaşımla oldukça benzerlik göstermektedir. Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 335-339.

⁶¹ Konsolide bütçe giderleri içerisinde birincil ağırlıkla ödemeyi teşkil eden transfer harcamaları, kendi kapsamında şu tür transfer ödemeleri kompozisyonundan oluşmaktadır: 1) Mali Transfer, 2) Sermaye Teşkili, 3) Sosyal Transfer, 4) İktisadi Transfer, 5) Diğer

ki; bu noktada 1990 sonrası enflasyonist süreç, konsolide bütçe dengelerini, bütçe gelirleri bazında olduğu kadar, bütçe harcamaları dengesi ve dağılımı açısından da manipüle etmekte ve biçimlendirmektedir denilebilir.

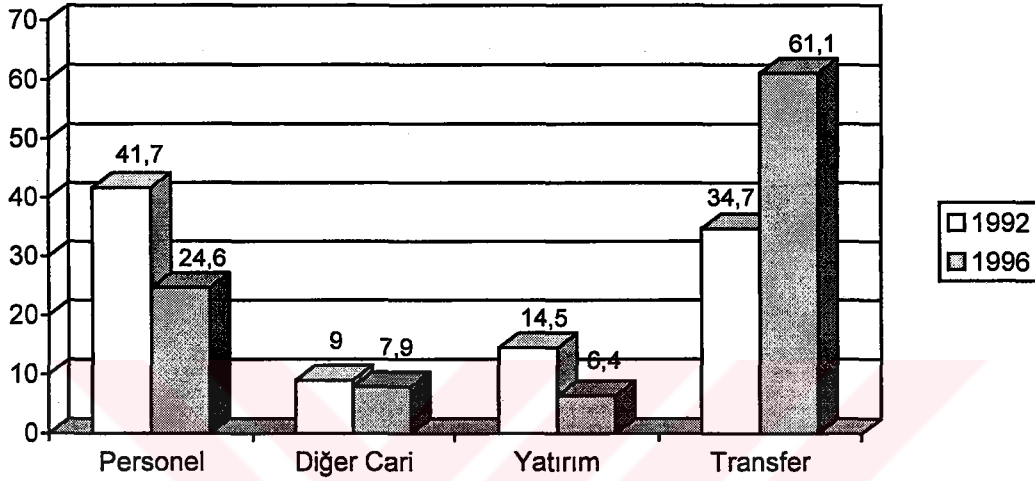
c. Bütçe Açıkları Bazında 1990 Sonrası Konsolide Bütçe Harcamaları Dengesi ve Harcamaların Dağılımı

Konsolide bütçe dengesinin bütçe gelirlerine bağımlı bir diğer belirleyicisi, şüphesiz bütçe harcamalar dengesi ve yaşanan sürece ilişkin konjonktüre bağlı dağılımlarıdır. 1990 sonrası yıllara ilişkin konsolide bütçe gelirleri ve harcamalar dengesinde, artan harcamalara bağlı sürekli artan bütçe açıkları, konsolide bütçe finansmanının ilgili dönemdeki kompozisyonundan doğrudan etkilemiş, cari ödemeler, faiz ödemeleri ve transfer ödemeleri bölümünde -daha önce de değinildiği gibi- cari ve yatırım harcamalarına göre transfer harcamaları (faiz ödemeleri dahil) oldukça yüksek miktarlara ulaşmıştır⁶². Bu olgu diğer bir açıdan konsolide bütçe harcamalarına ilişkin başlangıç ve yıl sonu ödenekleri farkının gittikçe artan yapısıyla da sonuçlanmıştır. Böylece konsolide bütçe harcamalarının enflasyonist sürece ilişkin ekonomik ayırım itibarıyla dağılımı, ilgili süreçteki harcamaların reel kayıplar bazında yönlendirilişinin de bir

Transfer, 6) Diğer Borç, 7) Kamulaştırma, 8) Borç Faizleri. Değinildiği gibi, transfer harcamaları içersinde şüphesiz en büyük ağırlıklı ödemeyi borç faizleri teşkil etmiş ve 1990 sonrası dönemde transfer harcamaları içeriğine ilişkin 1991 yılı başında 13.9 trilyon TL olan borç faizi ödemeleri (Dış + İç borç faizi) nominal artışla, 1997 yılı sonunda yaklaşık 2.2 katrilyon TL'ye yükselmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 248, Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 60.

⁶² Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 43.

göstergesi olmuştur⁶³. Aşağıdaki Grafik 3.10'da 1990 sonrası dönemde konsolide bütçe harcamalarının ekonomik ayırımına ilişkin farklılıkları izlemek mümkündür⁶⁴:

Grafik 3.10 Konsolide Bütçe Harcamalarının Ekonomik Ayırım İtibariyle Dağılımı, 1992-1996

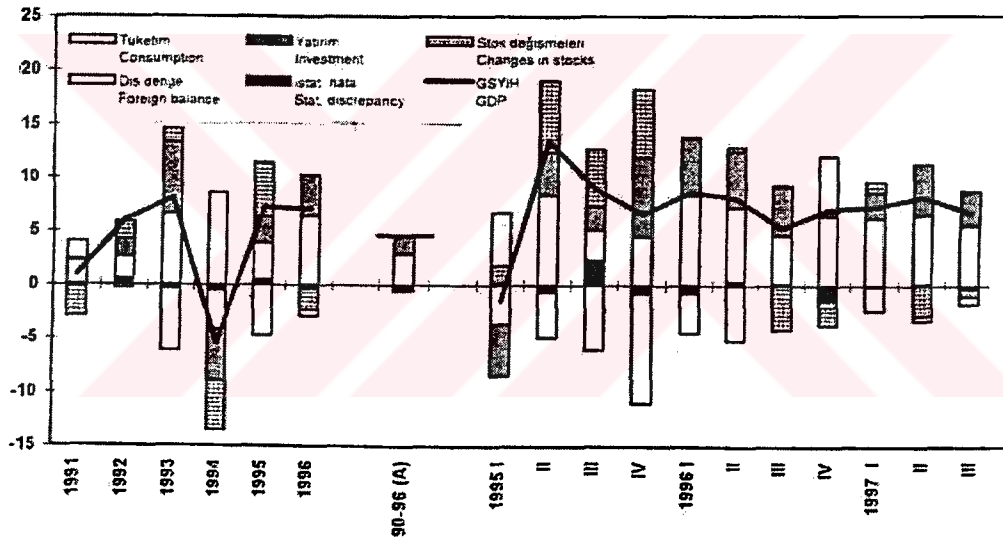
Grafik 3.10'da izlendiği gibi, 1990 sonrası yıllara ilişkin, ör. 1992'de, % 50.7 olan cari harcamaların payı (Personel harcamaları + diğer cari harcamalar), 1996 yılı sonunda % 32.5 oranına düşerken, yatırım harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içerisindeki payı da aynı dönemde % 14.5'den % 6.4 oranına inmiştir. Özellikle personel harcamalarının ağırlıklı oran teşkil ettiği cari harcamalar (ve hizmet harcamaları) bir yana bırakıldığında, enflasyonist süreç içerisinde reel talep dengesini etkilemesi açısından belirgin-

⁶³ Bu bağlamda tüketim ve yatırım harcamalarına ilişkin büyüme hızlarındaki farklılık ve özellikle de 1990 sonrası yatırım harcamlarındaki belirgin reel düşüşler, ilgili süreçteki konsolide bütçe harcamalarının reel bazda değerlendirilmesindeki çarpıcı-öncelikli unsurlar konumunda olmuşlardır. Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 22.

⁶⁴ Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 43.

negatif etkilenenlerin yatırım harcamalarını yönlendirmesi bazında olduğu görülmektedir. 1992-1996 dönemine ilişkin bu oransal düşüş, yaklaşık % 8.1'dir.

Bu oransal düşüşün cari harcamalardan daha az olmasına karşın kamu yatırımlarında yarattığı daralma, reel GSYH'nın büyüme hızına katkısının, özellikle dönemsel en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılında (TÜFE = % 125.5, TEFE = % 149.6, 1987 = 100) negatif değer almasıyla sonuçlanmıştır. Konsolide bütçe harcamalarının, tüketim, dış denge, yatırım ve stok değişimleri ayrımı bazında, reel GSYH'nın dönemsel konumuna (%) ilişkin yatırım harcamalarıyla etkileşimini, aşağıdaki Grafik 3.11'de izleyebiliriz⁶⁵:

* Yüzde değişim bir önceki yılın aynı dönemindeki GSYH'nın bir oranı olarak.

90 - 96 (A) = 1990 - 1996 Yılı Ortalaması

Grafik 3.11 Harcamaların Reel GSYH'nın Büyüme Hızına Katkısı

1990 sonrası konsolide bütçe harcamalarının GSYH'daki artış hızını belirlemesi, harcamaların enflasyonist süreçteki reel yatırım değerleri

⁶⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Mayıs-Haziran 1998, s. 4.

kapsamında değerlendirilmesiyle oluşmuş; bütçe açıkları bazında da yatırım harcamalarının reel değeri, enflasyon oranlarına koşut artarken yatırımlara ilişkin istihdam oranı 1995 yılından sonraki dönemde GSYH'nın düşüşüne paralel azalmaya başlayarak, 1996 yılı sonundan itibaren de oransal-negatif değer almıştır⁶⁶.

GSMH açısından ise aynı dönemde enflasyonist sürece ilişkin olarak enflasyon oranının dönemsel en yüksek olduğu 1994 yılında ve özellikle 1994 yılı Ekim ayı itibariyle reel bazda GSMH'nın da dönemsel en düşük oransal-negatif değeri olduğu; buna karşılık, enflasyonun da dönemsel en düşük değere ulaştığı 1995 yılı Aralık ayında⁶⁷ reel GSMH'nın büyüme hızının dönemsel en yüksek oransal değerine ulaştığı görülmektedir⁶⁸. Konsolide bütçe harcamalarına ilişkin yatırım harcamaları bazında 1995 yılına ilişkin yatırım harcamaları oranlarının artışı, 1990 sonrası yıllar içinde en yüksek değer aldığı yıl dilimidir denebilir.

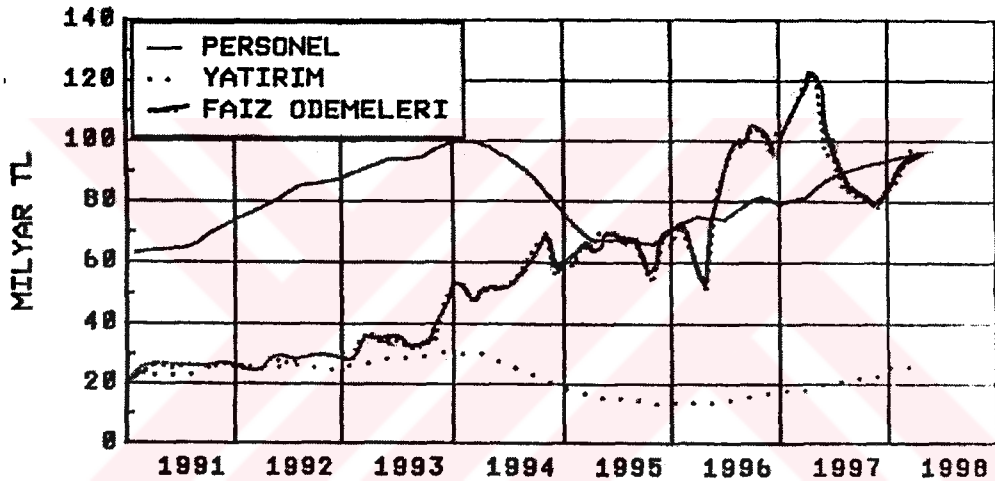
Konsolide bütçe harcamalarının finansmanında enflasyon süreciyle ilgili olarak, faiz ödemelerinin transfer harcamaları içersindeki ağırlıklı oranı, harcamalar içersindeki diğer ağırlıklı bazı harcama kalemleriyle de konsolide bütçe harcamalarının irdelenmesini gündeme getirmiştir. Daha önce de değinildiği gibi, yüksek oranlı personel harcamaları ve faiz ödemelerinin de dahil olduğu en yüksek harcama kalemi olan transfer harcamaları, yatırım

⁶⁶ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 28, Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 131.

⁶⁷ 1995 yılı Aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına ilişkin TÜFE = % 78.1 ve TEFE = % 64.9 olarak gerçekleşmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1997, s. 219.

⁶⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 132.

harcamalarının bütçe içersindeki oransal payını daraltmış, buna karşılık faiz ödemelerini ve cari harcamalar içersindeki personel harcamalarını da nominal bazda arttırarak, hem enflasyonist reel değer kayıplarına ve hem de emisyon artışına gerekçe kabul edilebilecek unsurların etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamalarındaki diğer harcama kalemleri ile olan miktar-değer olarak konumunu aşağıdaki Grafik 3.12'de görebiliriz⁶⁹:

**Grafik 3.12 Konsolide Bütçe Faiz Ödemelerinin
Diğer Harcama Kalemlerine Göre Konumu**

Grafik 3.12'de izlendiği gibi, konsolide bütçe harcamaları içersinde enflasyonist süreçle de doğrudan bağıntılı olarak 1994 yılı ve sonrasındaki artan iç borçlamanın getirisi, faiz ödemelerindeki personel harcamaları düzeyine ulaşan ve hatta bu miktarı zaman-zaman geçen yükselişlerdir. Bu bağlamda, 1990 sonrası dönemde konsolide bütçe harcamalarının yüksek

⁶⁹ TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, s. 32.

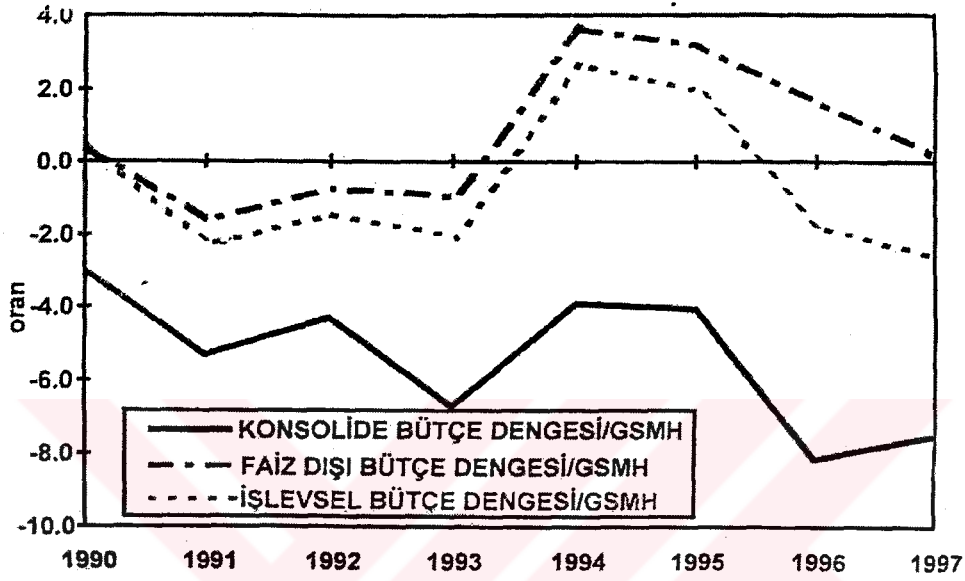
oranlı enflasyonist sürecin getirisi olan zorunlu iç borçlanmaya dayalı faiz ödemelerinin dışında ele alınmasıyla, bütçe dengeleri, döneme ilişkin yaratılan GSMH'nın bir oranı olarak oldukça farklı ve olumlu bir görünüm arz etmektedir. Bu olgu basit bir yaklaşımda, enflasyon sürecine ilişkin hanehalkı reel kayıpları faiz ödemeleriyle birlikte-eşdeğer düşünülüğünde⁷⁰, bu ikisi arasındaki fark hükümetin enflasyonist gelirini; konsolide bütçe faiz harcamalarının gözardı edilen faiz dışı bütçe dengesi ise, özellikle 1994 yılı sonrası girilen daha yüksek oranlı enflasyonist süreçte bütçe fazlasını ifade etmektedir.

Grafik 3.13'de faiz harcamalarının olmadığı ve savunma, altyapı, sağlık ve eğitim gibi fonksiyonel harcamalara ilişkin işlevsel bütçe dengesi, enflasyon sürecinden doğrudan etkilenen idari-fonksiyonel harcamalar kapsamındaki faiz harcamalarının özellikle 1994 yılından sonraki artışıyla düşüşe geçmiş ve açık vermiştir⁷¹. İşlevsel (idari-fonksiyonel) bütçe bazında faiz ödemeleri 1992-1996 yılları arasında % 17.9'dan % 37.8'e yükselmiştir. Bu durumun getirisi ise,

⁷⁰ İç borç hacminin artırılması çabalarına ilişkin olarak hazine, tahvil ihracının artırılması bazında ilk kez 1998 Ocak ayında TÜFE endeksli olup kupon ödemelerinin yapılmadığı tahvil ihraç etmiştir. Bu bağlamda Ocak, Şubat ve Nisan aylarında itfadan daha az borçlanırken, Mart ayında itfadan daha fazla borçlanmıştır. Burada amaç faiz ödemelerinin enflasyon eşdeğerlemesiyle, TÜFE endekslerinin yarattığı reel kayıplardan korunulmasıdır. Ayrıca hazine, enflasyonist risk ve reel değer kaybı açısından 1998 yılı ilk üç aylık dönemde iskontolu ihalelerin yanında TÜFE x Risk primli ihaleler de gerçekleştirmiş, diğer yandan 1998 yılı içinde enflasyondaki olası bir düşüşü borçlanma maliyetlerine yansıtmak amacı ile de borçlanma araçlarını düzenleme yoluna gitmiştir. Bu düzenlemede faiz ödemelerinin enflasyonist süreçle reel eşdeğerlemesi açısından 1 yıl vadeli yeni tahviller çıkarılmış ve ödemeye esas alınacak değerlendirme oranı, ödeme dönemi itibarıyla gerçekleşen TÜFE artış/değişim oranı olarak belirlenerek, hanehalklarının reel enflasyonist kayıplarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 16, TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 99.

⁷¹ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 34.

savunma hizmetlerinin payından başka diğer fonksiyonel harcama kalemlerinin enflasyonist süreç içerisinde yaşadıkları reel kayıplar olmuştur⁷².

Grafik 3.13 Alternatif Bütçe Dengeleri / GSMH

B. 1990 SONRASI SÜREÇTE VERGİ GELİRLERİNİN DURUMU VE ENFLASYONİST REEL ETKİLER

1990 sonrası yıllara ilişkin konsolide bütçe gelirleri bazında en çarpıcı nokta, şüphesiz ilgili dönemdeki vergi gelirlerinin enflasyonist süreçteki durumu ve vergi kompozisyonunun sürece özgü biçimlenişidir. Konsolide bütçe vergi gelirlerini oluşturan genel bütçe vergi kompozisyonu, bu bağlamda hem vergi yükü ve hem de bu kompozisyona ilişkin vergi esnekliği ile irdelenebilir. Diğer

⁷² Maliye Bakanlığı, 1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 45.

bir taraftan vergi gelirleri açısından enflasyonist reel etkiler ise, ilgili enflasyon ortamındaki vergi gelirlerinin toplanmasındaki gecikmeler bazında oluşmaktadır ve bu olgu, vergi gelirlerinin enflasyonist reel kayıplarının ilgili zaman diliminde enflasyon vergisi gibi başka bir alternatififiyle olan ikamesinde eş-değer sayılabilecek önemli bir gerekçesini de desteklemiştir.

Vergi gelirlerinin -cari fiyatlarla- genel bütçe içersindeki yıllara göre miktar olarak artışı, vergi yükü açısından GSMH bazında pek artmış görünmese de, süregelen enflasyonist ortamın getirisi, özellikle genel vergi bileşimini dolaysız vergiler aleyhine bozarak vergi adaletini zedelemekle kalmamış; dolaylı vergilerin oransal artışıyla da, enflasyonun ayrıca vergilendirdiği toplum kesiminin reel kayıplarına ilişkin yükü ağırlaştırmıştır. Gerçekte genel olarak bu olgu, mali açıdan optimal vergi tabanının aşınması anlamına gelmekte ve kamu açıklarının reel olarak daha da genişlemesiyle sonuçlanmaktadır ki, hükümetin bütçe açıklarının monetizasyonu konusundaki genel gerekçesinin de bu olgu olduğu söylenebilir⁷³.

Ayrıca vergi politikasına ilişkin yapının enflasyonist sürecin reel etkileri açısından işlevsel-negatif bir konuma gelmesi sonucu oluşan enflasyon oranlarıyla uyumsuz bir gelir vergisi fonksiyonu, hanehalkı ücret geliri matrah esnekliğinin enflasyonun etkisiyle artmasına yol açarak reel ücretleri düşürecek ve ücretlilerin vergi yükünü arttıracaktır ki, bu olgunun diğer bir görünümü, toplumun bu kesiminin milli gelirden aldıkları payın reel olarak yıldan-yıla düşmesidir⁷⁴.

⁷³ George Junge and Max Schieler, "The Real Choices Facing The Deftor Countries", **Economic and Financial Prospects**, Swiss Bank Co., No. 2, (April-May 1990), s. 3.

⁷⁴ Fevzi Devrim, Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan, "Vergi Sistemi", **Hak-İş Aylık Mesleki Eğitim Dergisi**, Sayı: 19 (Mayıs-Haziran-Temmuz 1992), s. 15.

1. Vergi Gelirleri ve Vergi Esnekliği

1990 sonrası vergi gelirlerinin konsolide gelirler bazındaki oransal konumu ve vergi gelirlerinin GSMH'nin bir payı olarak oranı, dönemsel vergi esnekliği açısından temel kriterler olarak görülebilir. Bu açıdan nominal bazda vergi gelirlerinin ve GSMH'nin dönemsel-miktar artışının bir birleriyle olan değer ilişkisi, dönemsel vergi yükünü belirlerken, döneme ilişkin oransal artışlarının oranlaması ise, 1990 sonrası enflasyonist süreçteki vergi gelirlerinin dönemsel esnekliğini vermektedir. Süregelen enflasyon ortamında enflasyonist finansman açısından vergi gelirlerinin esnekliğinin, -enflasyonist reel vergi kayıplarının ifade edilmesinde olduğu kadar- enflasyonist gelirin oransal artışıyla da doğrusal-pozitif bir ilişki içersinde olduğu kabul edilebilir. Aşağıdaki Tablo 3.14 vergi gelirlerinin (Milyar TL), konsolide gelirlerin ve GSMH'nin bir payı olarak 1990 sonrası enflasyonist süreçteki oransal konumunu izlemek mümkündür.

Tablo 3.14'de vergi gelirlerinin konsolide gelirler içersindeki payının genel olarak değişmediği düşünülürse de, yüksek oranlı enflasyon yıllarına ilişkin reel vergi kaybının yanında, vergi yükü ve vergi esnekliğinin yüksek oranlı değerlere koşut dönemsel en yüksek değerlere ulaştığı da göze çarpan olgular arasındadır. Daha önce de değindiğimiz Tanzi'nin (1978) yaklaşımı çerçevesinde konu ele alındığında, dönemsel yüksek oranlı enflasyon, fiyat artışlarıyla da koşut reel vergi gelirlerini, uzun dönemli gecikmeler bazında azaltacaktır⁷⁵. Ancak vergi esnekliğinin "1" den büyük olması durumuna ilişkin gelişmiş ülkelere özgü bir durumda ise, vergi esnekliğinin yine "1" den büyük olmasına rağmen uzun dönemli gecikmelerin yüksek enflasyon oranlarıyla birlikte süregeldiği Türkiye gibi ülkelerde pek olumlu sonuçlar oluşmamaktadır.

⁷⁵ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 424.

Tablo 3.14
Vergi Gelirlerine İlişkin Göstergeler ve Enflasyon

Yıl	Vergi Gelirleri/ GSMH	Vergi Gelirleri/ Konsolide Gelirler	Enflasyon Oranı (%)*	
			TÜFE	TEFE
1990	11.4	80.2	60.4	48.6
1991	12.4	78.8	71.6	59.2
1992	12.8	81.3	66.0	61.4
1993	13.2	75.2	71.1	60.3
1994	15.1	78.1	125.5	149.6
1995	13.8	77.3	76.0	65.6
1996	15.0	82.1	79.8	84.9
1997	16.0	81.1	99.1	91.0
90-97 (A)	13.7	79.2	81.1	77.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 245; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1997, s. 245; Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, s. 370.

* 1984 = 100 ve 1994 sonrası yıllar için 1994 = 100 baz alındı.

Tablo 3.15, 1990 sonrası enflasyonist süreçte vergi gelirlerinin aynı sürece ilişkin milli gelire olan duyarlılığını ifade etmesinin yanında, vergi gelirlerinin oransal artışının (nominal bazda), enflasyon oranlarına koşut artışını göstermesi açısından da çarpıcıdır. 1994 Nisan ayında yaşanan devalüasyon ve yine 1994 yılında gerçekleşen dönemin en yüksek enflasyon oranı, bu yıla ilişkin reel bütçe açıklarını arttırmış, bunun sonucunda da ek-vergi (bir defalık) uygulamalarını gündeme getirerek yıla ilişkin vergi gelirleri artış oranını diğer yıllara oranla yükselmiştir.

Tablo 3.15
Vergi Gelirleri, Vergi Yüğü ve Dönemsel Vergi Esneklikleri
(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

Yıllar	GSMH* (1)	Artış (%)	Vergi Gelirleri** (2)	Artış (%)	Vergi Yüğü (%)(2/1)	Elastikiyet
1990	397,177.5	72.4	45,399.5	77.7	11.4	1.1
1991	634,392.8	59.7	78,642.8	73.2	12.4	1.2
1992	1,103,604.9	74.0	141,602.1	80.1	12.8	1.1
1993	1.997,322.6	81.0	264,272.9	86.6	13.2	1.1
1994	3.887,902.9	94.7	534,888.1***	102.4	13.8	1.1
1994	3.887,902.9	94.7	587,760.2****	102.4	15.1	1.3
1995	7,854,887.2	102.0	1,084,350.5	102.7***	13.8	1.0***
1995	7,854,887.2	102.0	1,084,350.5	84.5****	13.8	0.8****
1996	14,978,067.3	90.7	2,244,093.8	107.0	15.0	1.2
1997	29,694,889.0	98.3	4,750,451.2	110.1	15.9	1.1

Kaynak: Maliye Bakanlığı, **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 84; Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 93; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 247; Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 82.

* Alıcı fiyatlarıyla (Yeni Seri)

** Vergi Gelirleri, Genel Bütçeye gelen miktarlar olup, Mahalli İdarelere ve Fonlara ayrılan payları kapsamamaktadır.

*** Bir defalık ek vergiler hariç.

**** Bir defalık ek vergiler dahil.

1994 yılında hükümetin reel vergi gelirlerine ilişkin kayıpların, bir defalık ek vergi uygulamalarıyla kapatılması hedeflenirken, dolaylı vergilerin miktar ve oran olarak dolaysız vergilere oranla artışı ise, vergi gelirleri bazında hem reel vergi gelirleri kayıplarını azaltmayı amaçlarken, hem de yüksek oranlı enflasyon kapsamında hanehalkı nakit balanslarını vergilendirmeyi de hedeflemektedir. Vergi gelirlerine ilişkin oransal artışın, vergi yükünün ve vergi esnekliğinin 1994 yılında, 1990 sonrası döneme ilişkin aldığı en üst değerler, % 100'ün çok

üzerindeki enflasyon oranıyla birlikte, yukarıdaki söz konusu hedeflerinin gerekçesi ve etkin aracı olmuşlardır.

Dolaysız vergiler bazında vergi esnekliğine ilişkin yaklaşım, şüphesiz iki ana dolaysız vergi türü olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi kapsamında irdelenebilir. Dolaylı vergilerin tersine⁷⁶, dolaysız vergilerin 1990 sonrası dönemdeki vergi esnekliği (Gelir Vergisi + Kurumlar Vergisi), enflasyonist süreç açısından da değerlendirildiğinde oldukça farklı, hatta tersi bir durum ortaya koymaktadır. Dolaysız vergilerin 1990 sonrası vergi esnekliği, dönemin en düşük enflasyon oranının yaşandığı 1991 yılında (TEFE = % 59.2, 1987 = 100 End.) en yüksek değere ulaşmış; bunun yanısıra dönemin en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılında ise, dolaysız vergilere ilişkin vergi esnekliği dönemsel en düşük değere inmiştir. Bu olguyu aşağıdaki Tablo 3.16'da görmek mümkündür.

Tablo 3.16
Gelir ve Kurumlar Vergilerinin Esnekliği

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Gelir V. (Milyar TL)*	33,356	60,056	106,661	181,884	329,795	675,632
Kurumlar V. (Milyar TL)	7,063	10,078	19,132	43,976	103,241	189,338
GV + KV Yıllık Artışı (%) (1)	73.9	73.5	79.4	79.5	91.7	99.7
GSYH Yıllık Artışı (%) (2)*	60.3	73.5	81.3	95.2	100.7	90.3
Esneklik (1/2)	1.22	1.00	0.98	0.84	0.91	1.10

Kaynak: Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 81; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 25.

* Değerlemeler cari fiyatlar bazındadır.

⁷⁶ Dolaylı vergilerin ağırlıkta oluşu bu yaklaşımda, dolaylı vergi gelirleriyle birlikte bir bütün olarak tüm vergi gelirleri ifade edilmiştir.

1990 sonrası enflasyon sürecinde dolaysız vergiler bazında reel vergi gelirlerine ilişkin kayıplar, vergi toplama süresinin uzun oluşu açısından değerlendirildiğinde, vergi esnekliğinin "1" den küçük olması durumunda, Tanzi'nin (1978) yaklaşımında irdelendiği gibi⁷⁷ enflasyonun reel vergi gelirleri üzerindeki etkisi büyük olacaktır. 1993, 1994 ve 1995 yıllarında vergi esnekliğinin "1" den küçük olması vergi gecikmelerinin optimum sınırlarda olduğunun varsayılmasıyla ülkemiz açısından olumlu yorumlanabilir. Ancak aynı yıllara ilişkin yüksek oranlı enflasyonun olumsuz etkisinin reel vergi kayıplarını gecikme süresine koşut arttırmasının, düşük vergi esnekliğinin bir sonucu olduğu gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler açısından da vergi esnekliğinin daha düşük oluşu ($x < 1$) ve vergi toplanmasına ilişkin gecikmelerin de oldukça uzun seyretmesiyle, -enflasyon oranlarının yüksekliğine koşut ve doğru orantılı- dolaysız vergi gelirlerine ilişkin reel kayıpların artışı ve kamu açıklarındaki büyüme kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim ülkemizde 1990 sonrası döneme ilişkin artan kamu açıkları, düşük vergi esnekliği ve yüksek oranlarda süregelen enflasyonun konjonktürel etkilerine koşut artmış, mali -iktisadi dengeleri işlevsel- olumsuz bir konuma getirmiştir.

2. Olivera-Tanzi Etkisi ve Reel Büyüme

Reel vergi gelirleri üzerindeki enflasyonun etkileri, reel vergi gelirlerinin enflasyona bağlı dönemsel azalışıyla oluştuğu gibi, vergi toplamadaki gecikmeler ve vergi esnekliği ile doğrudan bağıntılı olarak da ortaya çıkmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi bu olguyu, Olivera-Tanzi etkisi olarak irdlemiştik.

⁷⁷ Tanzi, loc. cit.

Olivera-Tanzi etkisi çok yüksek oranlı (veya hiperenflasyon) enflasyonist sürecin bir getirisi olarak, -düşük vergi esnekliği ile de ilgili- dönemsel vergi gelirlerinin, milli gelirin (GSYH) bir oranı olarak oldukça düşük bir oran ve azalış süreci içersine girmesiyle ve dönemsel -reel kamu açıklarının, teknik olarak yüksek oranlı bir artış peryodunu izlemesiyle belirginleşir. Bu kapsamda dönemsel kamu açıkları, hem enflasyona bağlı reel vergi kayıplarının (gecikmeleri de içeren), hem de dönemsel vergi gelirlerine oranla artan kamu harcamalarının bir fonksiyonudur ve bu olgu, harcamalar yöntemine göre oluşturulmuş GSYH'nın bir payı olarak, vergi gelirleri bazında Olivera-Tanzi etkisi olarak ele alınır ki, mali açıdan reel olarak küçülmüş vergi tabanını ve vergi yükünü ifade eder⁷⁸.

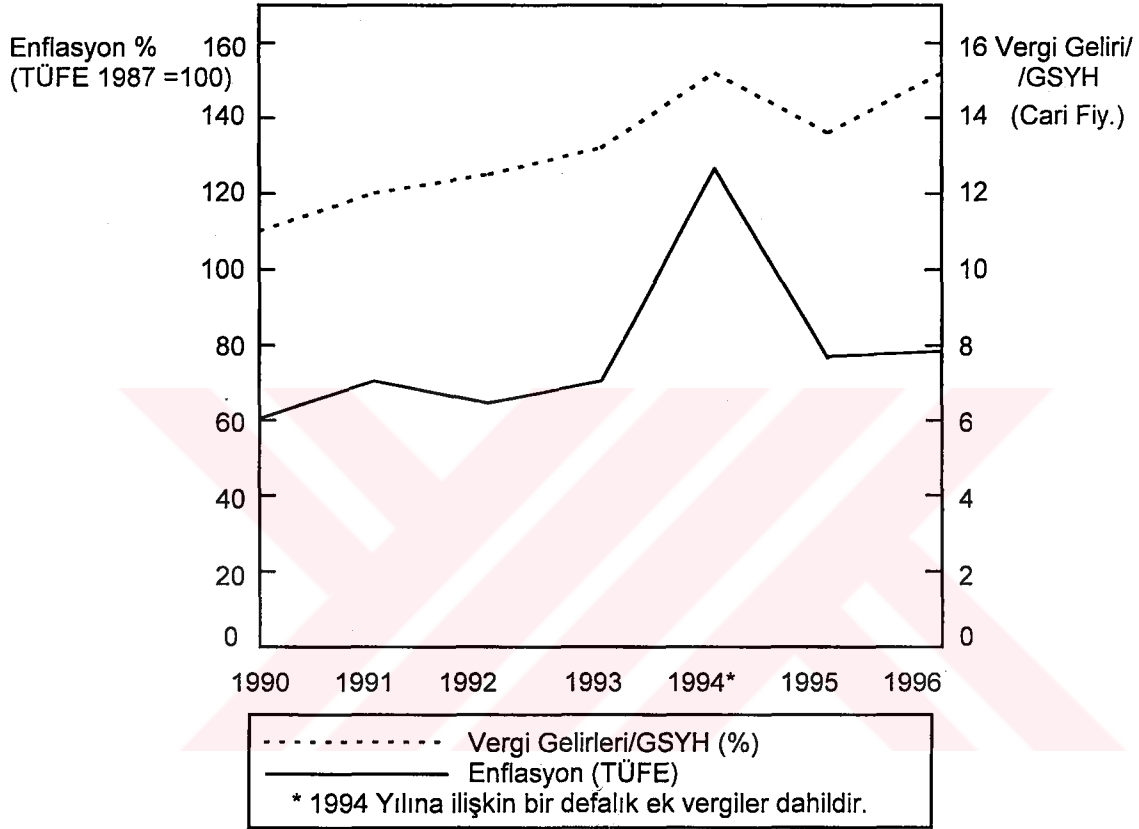
Türkiye'de 1990 sonrası yaşanan enflasyonist süreç ve % 100'lere varan enflasyon oranları, herşeye rağmen, Bolivya örneği gibi bir reel vergi kaybı yaratmamıştır. Grafik 3.14'de, ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin Olivera-Tanzi olgusunu görmek mümkündür.

Grafik 3.14'de görüldüğü gibi ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin enflasyonun en yüksek oranda yaşandığı 1994 yılında, % 100'ün üzerindeki enflasyona rağmen vergi gelirlerinin GSYH içindeki payında belirgin olumsuz bir sapma olmamıştır. Bu duruma neden sayılabilecek öncelikli iki neden: a) Enflasyon oranının yüksekliğine rağmen bir hiperenflasyonist sürece girilmesi mali ve parasal politikalarla önlenmiş; enflasyonun yıla ilişkin yarattığı reel vergi gelirleri bazındaki kaybına karşın reel vergi yükünde ve vergi tabanında belirgin olumsuz bir daralma oluşmamıştır⁷⁹. b) 1994 yılında yaşanan reel kamu açıkları

⁷⁸ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 348-349.

⁷⁹ Konsolide bütçe gelirleri açısından nominal bazda ele alınan, vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve katma bütçe gelirleri ile hibe edilen gelirler açısından enflasyonun en yüksek orana ulaştığı 1994 yılında ör.; vergi gelirleri kapsamında pozitif artışlara yönelik

artışı, bu yıla ilişkin ve bir defalık toplanan/uygulanan vergileri hayata geçirmiş, dolayısıyla bu yıla özgü nominal vergi gelirlerindeki artış, bir oran olarak GSYH'nın diğer zamanlardaki oranı altına düşmediği gibi, üzerine de çıkmıştır.

Grafik 3.14 1990 Sonrası Olivera-Tanzi Etkisi

1990 sonrası dönemde Olivera-Tanzi etkisinin enflasyon oranlarıyla bağıntılı vergi yükünü daraltıcı etkisi, özellikle 1994 yılında vergi esnekliğinin "1" de büyük olmasıyla da nötralize edilmiştir, denebilir. Vergi gelirleri takibinin 1994 yılına ilişkin kamu açıklarını daraltmayı hedefleyen yaklaşımı, hem vergi

dalgalanmalar olmuş, diğer taraftan aynı yıla ilişkin vergi dışı gelirlerde yıl sonuna doğru, nominal % 15'lik bir düşüşe rağmen, katma bütçe ve hibe gelirleri toplam miktarında -sabit fiyatlarla- 1993 yılı Ocak ayından, 1998 yılı Nisan ayına kadar, 12 aylık kümülatif verilere dayalı bir sapma oluşmamıştır. TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 32.

esnekliğini düşürmemiş ve hem de diğer taraftan nominal ve reel konsolide bütçe açıkları arasındaki farkı, 1994 yılı öncesindeki yıllara oranla daraltmıştır⁸⁰.

Türkiye'de Olivera-Tanzi etkisinin, çok yüksek oranlı bir enflasyonist süreçte -veya hiperenflasyonist bir süreçte olduğu gibi- enflasyon vergisi ağırlıklı bir enflasyonist finansman olgusuna gerekçe oluşturmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Latin Amerika ülkelerinde görüldüğü gibi, mali finansman sisteminin ve konjonktürel ekonomik dengelerin çöküşü gibi olgular, yüksek oranlı enflasyona rağmen yaşanmamış, dolayısıyla da çok kısa bir döneme ilişkin de olsa enflasyonist finansman öncelikli amaç olmamıştır.

5 Nisan 1994 kararlarından sonra 1994 yılına ilişkin GSMH ve GSYH'daki reel-negatif değerlendirme, daha sonraki yıllarda pozitif reel artışlar göstermiş, ör. 1995 yılı ilk üç ayında GSMH ve GSYH, 1990 sonrası dönemin en yüksek pozitif reel-oransal artışına ulaşmıştır⁸¹. Bu bağlamda Olivera-Tanzi etkisinin de etkisiyle reel vergi gelirlerindeki ve milli gelirdeki azalmalar kapsamında ortaya çıkması düşünülen -Brezilya örneği gibi- yoğun bir tabakalaşma enflasyonu⁸² yaşanmamış, ancak enflasyonun reel etkileri çerçevesinde temel gelir dağılımı sapmalarından kaçınılması da pek mümkün olmamıştır⁸³.

⁸⁰ TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 32.

⁸¹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, ss. 12-15.

⁸² Fernanda J.C. Carvalho, "Strato-Inflation" and High Inflation: The Brazilian Experience", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 17, No. 1, (March 1993), s. 64.

⁸³ 1994 yılına ilişkin, hanelerin % 20'lik dilimlerine göre yıllık kullanılabilir gelirleri dağılımı, gelir dağılımındaki sapmayı göstermesi açısından çarpıcıdır. Ör: Birinci % 20'lik grup milli gelirin % 4.9'unu tüketirken, diğer uçtaki % 20'lik grup milli gelirin % 54.9'luk bir dilimine sahip olmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1996**, Ankara: 1997, s. 629.

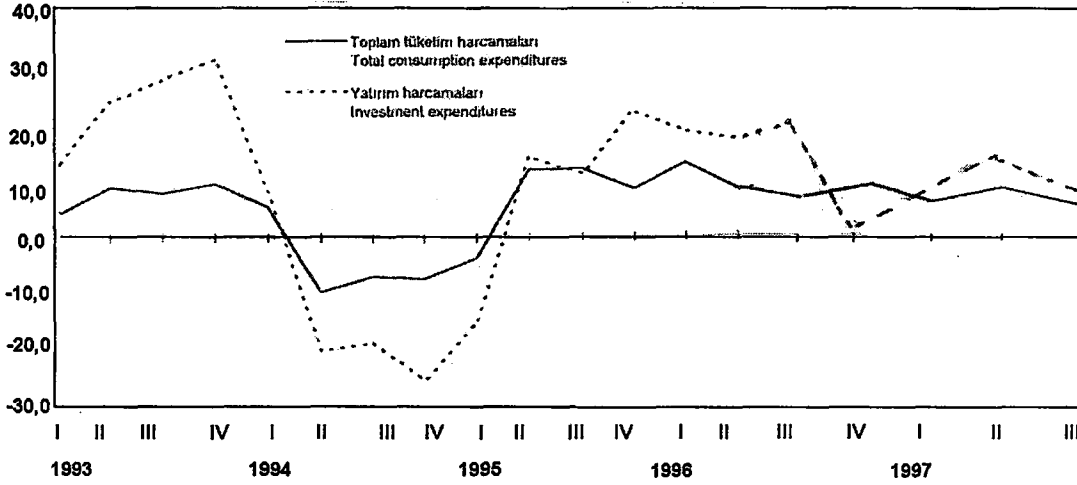
Olivera-Tanzi etkisi kapsamına ilişkin hükümetin reel gelirleri doğrultusunda irdelenebilecek diğer bir olgu, reel hükümet gelirlerindeki yüksek oranlı enflasyona bağlı kayıpların yarattığı kamu harcamalarındaki negatif sapma ve düşüşlerdir. Özellikle kamu yatırım harcamaları açısından ve Olivera-Tanzi etkisi bazında ele alınan bu olgu, 1930 sonrası enflasyonist dönemde yaşanan en yüksek enflasyon oranının gerçekleştiği 1994 yılındaki kamu harcamalarındaki sapmayı göstermesi yönünden oldukça çarpıcıdır.

1994 yılına özgü harcamaların düşüşü, şüphesiz yüksek oranlı enflasyon ile mücadele edilmesinin ve kamu açıklarının daraltılmasını hedeflemesinin yanısıra, bu yıla ilişkin ekonomik gelişmeler nedeniyle vergi hasılatındaki önemli düşüş ve kayıplarla da doğrudan bağıntılı görünmektedir. İşçi ve işverenlerin 1994 yılındaki GSMH'ya katkılarının yüksek enflasyon nedeniyle düşüşü ve bu yıla özgü GSMH ve GSYH'daki reel büyümenin negatif değer alması, yine Olivera-Tanzi etkisinin konjonktüre ilişkin diğer bir görünümü olarak yorumlanabilir.

1990 sonrası dönemde, enflasyon oranıyla bağıntılı özel ve kamu sektörüne ilişkin yatırım ve tüketim harcamalarının konumunu -özellikle dönemsel en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılı açısından- Grafik 3.15'de görmek mümkündür⁸⁴:

Gelir dağılımı açısından ayrıca, ekonomide 1994 yılında yaşanan küçülmeyle birlikte reel ücret ve maaşlarda önemli ölçüde gerileme olmuştur. Özellikle son üç yıldaki hızlı büyümeye rağmen reel ücretlerde ve toplu sözleşme kapsamındaki yerlerde kamu kesimindeki reel ücret kaybının özel sektöre oranla daha az olduğu görülmektedir. TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 29.

⁸⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi, İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 22.

Grafik 3.15 Yatırım ve Tüketim Harcamalarının 1990 Sonrası Büyüme Hızı

Ülke düzeyindeki yatırım harcamalarının reel olarak düşmesi, işgücü politikaları açısından istihdamı daraltıcı etkilerinin yanısıra, GSMH'nin reel artışı ve ülke düzeyindeki reel büyümeye ilişkin istihdamın sektörel dağılımını da etkilemektedir. Hizmet sektöründeki artışın, sanayi sektörüne göre enflasyona koşut artan oranı, Olivera-Tanzi etkisinin kısmen de olsa kısıtıldığı sanayi üretimi yatırımlarınlarını, -olumsuz mali ve ekonomik koşulların da etkisiyle- hizmet sektörüne çekerek atıl bir kapasite oluşturduğu söylenebilir.

3. Vergi Yüğü Açısından Vergi Toplanmasındaki Gecikmelere

İlişkin Enflasyonist Reel Kayıplar

Enflasyon sürecinde vergi toplanmasının aylık gecikmelerine bağlı reel vergi kayıplarını, enflasyon oranları ve gecikme süreci ilişkisi çerçevesinde daha önceki bölümde ve Tablo 2.3'de oransal olarak irdlemiştik. Tanzi'nin (1977-1978) yaklaşımında, enflasyon oranının sıfıra eşit olduğu bir süreçte vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı, "To" -diğer bir anlamda vergi yükü- vergi

toplanmasındaki gecikmelere rağmen reel bir kayba uğramayacaktır⁸⁵. Bu bağlamda enflasyonist reel vergi geliri kayıpları enflasyon oranları ve gecikme sürelerinin bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de 1990 sonrası vergi gelirlerindeki reel kayıplar, enflasyonist finansman bazında vergi gelirlerinin milli getire oranıyla doğrudan ilişkilidir. Başka bir deyişle ülkemizde de, reel para stoklarının milli gelire oranı, M/Y, ne kadar yüksekse, buna karşılık enflasyonist finansmandan elde edilen gelirde o kadar yüksek olmuş; ancak bu noktada vergi gelirlerinin milli gelire oranı/vergi yükü ise o oranda düşük kalmıştır. Bu bağlamda enflasyonist finansman olgusunun, ülkemiz bazında, daima normal vergi gelirlerinde bazı kayıpları gündeme getirdiği vurgulanabilir.

Enflasyon sürecindeki enflasyonist etkinin vergi yükünü, yani vergi gelirlerini nasıl etkilediğini ve reel vergi kayıplarını Tanzi'nin (1978) aşağıdaki yaklaşımıyla ifade etmiştik⁸⁶.

$$T^{\pi} = \frac{T_0}{(1+p)^n} = \frac{T_0}{(1+\pi)^{n/12}} \quad (3.1)$$

Eşitlik (3.1)'de, -ikinci bölümde de ifade edildiği gibi- "T₀", enflasyonun "sıfır" olduğu andaki vergi gelirlerinin milli gelire oranını (vergi yükünü); "P" aylık enflasyon oranını; "π", yıllık enflasyon oranını; "n", ay olarak ifadelendirilen gecikmenin büyüklüğünü ve "T^π" enflasyonist süreçteki reel vergi gelirini belirtmektedir.

⁸⁵ Tanzi, "Inflation, Lags in Collection, and The Real Value of Tax Revenue", s. 158; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 426.

⁸⁶ Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and The Case For Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 427.

Tablo 3.17
Vergi Yükünün Enflasyon Süreci Duyarlılığı
ve Reel Vergi Geliri Kayıpları

π	$T_0 = 0.1$				$T_0 = 0.2$				$T_0 = 0.3$				$T_0 = 0.4$			
	$n = 2$	$n = 4$	$n = 6$	$n = 8$	$n = 2$	$n = 4$	$n = 6$	$n = 8$	$n = 2$	$n = 4$	$n = 6$	$n = 8$	$n = 2$	$n = 4$	$n = 6$	$n = 8$
	0.099	0.098	0.098	0.097	0.198	0.197	0.195	0.194	0.298	0.295	0.293	0.290	0.397	0.394	0.390	0.387
0.050	0.098	0.097	0.095	0.094	0.197	0.194	0.191	0.188	0.295	0.291	0.286	0.282	0.394	0.387	0.381	0.375
0.100	0.098	0.095	0.093	0.091	0.195	0.191	0.187	0.182	0.293	0.286	0.280	0.273	0.391	0.382	0.373	0.364
0.150	0.098	0.094	0.091	0.089	0.194	0.188	0.183	0.177	0.291	0.282	0.274	0.266	0.388	0.376	0.365	0.354
0.200	0.097	0.093	0.089	0.086	0.193	0.186	0.179	0.172	0.289	0.278	0.268	0.259	0.385	0.371	0.358	0.345
0.250	0.096	0.092	0.088	0.084	0.191	0.183	0.175	0.168	0.287	0.275	0.263	0.252	0.383	0.367	0.351	0.336
0.300	0.096	0.092	0.086	0.082	0.190	0.181	0.172	0.164	0.285	0.271	0.258	0.246	0.380	0.362	0.344	0.327
0.350	0.095	0.090	0.085	0.080	0.189	0.179	0.169	0.160	0.284	0.268	0.254	0.240	0.378	0.358	0.338	0.320
0.400	0.095	0.089	0.083	0.078	0.188	0.177	0.166	0.156	0.282	0.265	0.249	0.234	0.376	0.353	0.332	0.312
0.450	0.094	0.088	0.082	0.076	0.187	0.175	0.163	0.153	0.280	0.262	0.245	0.229	0.374	0.349	0.327	0.305
0.500	0.093	0.087	0.081	0.073	0.185	0.171	0.158	0.146	0.77	0.256	0.237	0.219	0.370	0.342	0.316	0.292
0.600	0.092	0.085	0.079	0.070	0.183	0.168	0.153	0.140	0.275	0.251	0.230	0.211	0.366	0.335	0.307	0.281
0.700	0.092	0.084	0.077	0.068	0.181	0.164	0.149	0.135	0.272	0.247	0.224	0.203	0.363	0.329	0.298	0.270
0.800	0.091	0.082	0.075	0.065	0.180	0.161	0.145	0.130	0.270	0.242	0.218	0.196	0.359	0.323	0.290	0.261
0.900	0.089	0.079	0.071	0.063	0.178	0.159	0.141	0.126	0.267	0.238	0.212	0.189	0.356	0.317	0.283	0.252
1.000	0.088	0.077	0.067	0.059	0.175	0.154	0.135	0.118	0.263	0.231	0.202	0.177	0.351	0.308	0.270	0.236
1.200	0.086	0.075	0.065	0.056	0.173	0.149	0.129	0.112	0.259	0.224	0.194	0.167	0.346	0.299	0.258	0.223
1.400	0.085	0.073	0.062	0.053	0.171	0.145	0.124	0.106	0.256	0.218	0.186	0.159	0.341	0.291	0.248	0.212
1.600	0.084	0.071	0.060	0.050	0.168	0.142	0.120	0.101	0.253	0.213	0.179	0.151	0.337	0.284	0.239	0.201
1.800	0.084	0.069	0.058	0.048	0.167	0.139	0.115	0.096	0.250	0.208	0.173	0.144	0.333	0.277	0.231	0.192
2.000	0.083	0.066	0.053	0.043	0.162	0.132	0.107	0.087	0.243	0.198	0.160	0.130	0.325	0.263	0.214	0.174
2.500	0.081	0.063	0.050	0.040	0.159	0.126	0.100	0.079	0.238	0.189	0.150	0.119	0.317	0.252	0.200	0.159
3.000	0.079	0.063	0.050	0.040	0.156	0.121	0.094	0.073	0.233	0.182	0.141	0.110	0.311	0.242	0.189	0.147
3.500	0.078	0.061	0.047	0.037	0.153	0.117	0.089	0.068	0.229	0.175	0.134	0.103	0.306	0.234	0.179	0.137
4.000	0.076	0.058	0.045	0.034	0.151	0.113	0.085	0.064	0.226	0.170	0.128	0.096	0.301	0.227	0.171	0.128
4.500	0.075	0.057	0.043	0.032	0.148	0.110	0.082	0.061	0.223	0.165	0.122	0.091	0.297	0.220	0.163	0.121
5.000	0.074	0.55	0.041	0.030												

Eşitlik (3.1)'in farklı enflasyon oranları ve farklı aylık gecikme süresi dilimlerine ilişkin değişik vergi yükleri altında alabileceği değerlerin bir tablo olarak dökümü, yukarıdaki Tablo 3.17'de görülmektedir⁸⁷.

4. 1990 Sonrası Dönemde Enflasyon Vergisi - Reel Vergi Kayıpları İlişkisi ve Toplam Gelir

a. GSYH'nın Bir Oranı Olarak Enflasyon Vergisi

Tablo 3.17, enflasyon oranlarındaki farklılık ve vergi gecikmelerine ilişkin reel kayıpları ifade etmesinin yanında, aynı süreçteki reel vergi kayıplarıyla birlikte, enflasyon vergisi gelirlerini ifade etmemesi açısından eksik olarak nitelendirilebilir. Tanzi'nin (1978) analitik yaklaşımında da ifade edildiği gibi, enflasyon sürecindeki enflasyon vergisi geliri ile aynı süreçteki reel vergi kayıpları toplamı hükümetin ilgili süreçteki toplam gelirini $(TR)^\pi$ vermektedir.

$$(TR)^\pi = \pi a e^{-b\pi} + \frac{T_0}{(1+\pi)^{n/12}} \quad (3.2)$$

İkinci bölümde de değinildiği gibi, eşitlik (3.2)'de "a" parasal göstergenin (M2) milli gelire (GSYH) oranını; "b" ise para talebi trendinin enflasyon oranına olan duyarlılığını/oranını ifade etmektedir⁸⁸.

⁸⁷ Eşitlik 3.1'e ilişkin hesaplamalarda vergi esnekliğinin ortalama "1" eşit olduğu varsayılmıştır.

⁸⁸ Ülkemiz bazında "b" değerinin hesaplanmasında "M2" parasal göstergesinin bir önceki yıla göre, oransal-yüzde (%) değişim farkının, cari yıla ilişkin gerçekleşen yılsonu enflasyon oranına olan oranı-duyarlılığı esas alınmıştır ve bu değer 1990-1996 yılları arasında yaklaşık-ortalama "1" civarında olduğu görülmektedir. Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 6; Hazine Müsteşarlığı, Hazine Aylık İstatistikleri, Ocak-Mayıs 1997, ss. 65-66.

1990 sonrası enflasyonist süreçte reel vergi kayıplarının yanısıra, salt enflasyon vergisi gelirinin enflasyon oranlarına ilişkin getirisi ele alındığında ise (GSYH'nın bir oranı olarak), öncelikle "M2" para göstergesinin ilgili süreçte GSYH'nın hangi oransal değerini oluşturduğu sorusu gündeme çıkmaktadır. 1990-1996 yıllarını kapsayan dönemde "M2" para arzı göstergesinin GSYH içindeki ortalama oranının yaklaşık "0.20" civarında olduğu görülmektedir⁸⁹.

Ayrıca yine aynı yılları kapsayan dönemde parasal talebin enflasyona duyarlılığının ("b") saptanmasındaki "M2" para stokundaki değişmelerin, yıllık ortalama enflasyon oranlarıyla bağıl hareketi, enflasyonist finansmana çarpan etkisinde bulunmaktadır⁹⁰. Enflasyon sürecine ilişkin reel vergi kayıpları ve enflasyonist gelir, şüphesiz birlikteliği ölçüsünde ve döneme ilişkin ortalama vergi yükü bazında değerlendirildiğinde realistik bir görünüme kavuşacaklardır. Bu bağlamda enflasyonun karşılıklı-çift etkisinin konjonktürel bir açıklık kazanmasının yanısıra, toplam gelirin (Enflasyon Vergisi + Vergi Geliri) döneme ilişkin karşılıklı-oransal konumuna da açıklık kazandığı görülecektir⁹¹.

Bu bağlamda $R^\pi = \pi \cdot a \cdot e^{-b\pi}$ eşitliğini kullanarak $a = 0.20$ ve $b = 1.0$ değerleri doğrultusunda ve değişik yıllık enflasyon oranlarına ilişkin GSYH'nın bir oranı olarak oluşan enflasyon vergisi miktarını, aşağıdaki Tablo 3.18'de görebiliriz.

⁸⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997, s. 91; Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 6; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, Ankara: 1997, s. 5; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1996**, s. 367 ve ss. 620-621.

⁹⁰ Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 118.

⁹¹ Tanzi, "Inflation, Lags in Collection, and The Real Value of Tax Revenue", s. 159.

Tablo 3.18
Enflasyon Vergisi Geliri ($R\pi$) (% GSYH)

π	$a = 0.20$			
	$b = 0.5^*$	$b = 1.0$	$b = 2.0^*$	$b = 3.0^*$
0.0500	0.0098	0.0095	0.0090	0.0086
0.1000	0.0190	0.0181	0.0164	0.0148
0.1500	0.0278	0.0258	0.0222	0.0191
0.2000	0.0362	0.0327	0.0268	0.0220
0.2500	0.0441	0.0389	0.0303	0.0236
0.3000	0.0516	0.0444	0.0329	0.0244
0.3500	0.0588	0.0493	0.0348	0.0245
0.4000	0.0655	0.0536	0.0359	0.0241
0.4500	0.0719	0.0574	0.0366	0.0233
0.5000	0.0779	0.0607	0.0368	0.0223
0.6000	0.0889	0.0659	0.0361	0.0198
0.7000	0.0987	0.0695	0.0345	0.0171
0.8000	0.1073	0.0719	0.0323	0.0145
0.9000	0.1148	0.0732	0.0298	0.0121
1.0000	0.1213	0.0736	0.0271	0.0100
1.2000	0.1317	0.0723	0.0218	0.0066
1.4000	0.1390	0.0690	0.0170	0.0042
1.6000	0.1438	0.0646	0.0130	0.0026
1.8000	0.1464	0.0595	0.0098	0.0016
2.0000	0.1472	0.0541	0.0073	0.0010
2.5000	0.1433	0.0410	0.0034	0.0003
3.0000	0.1339	0.0299	0.0015	0.0001
3.5000	0.1216	0.0211	0.0006	0.0000
4.0000	0.1083	0.0147	0.0003	0.0000
4.5000	0.0949	0.0100	0.0001	0.0000
5.0000	0.0821	0.0067	0.0000	0.0000

π : Enflasyon oranı (Yıllık)

a : Parasal göstergenin (Stok M2) milli gelire oranı

b : Para talebinin enflasyon oranlarına duyarlılığı.

* $b = 1.0$, dışındaki diğer " b " değerleri, örnek-alternatif hesaplamalara ilişkin verilmiştir.

Reel vergi kayıplarını ve sürece ilişkin enflasyon vergisi oranını etkileyen diğer bir önemli unsur, vergi toplanmasına ilişkin gecikmelerin durumudur.

Vergiye doğuran olayın meydana gelişinden verginin yasal tahsiline kadar geçen süre, vergi gelirinin hükümete aktarımında ödeme süreci olarak anılır ve reel toplam hasılanın yükseltilmesi ilkesi doğrultusunda bir vergi yapısı oluşturulmasına da gerekçe oluşturur⁹².

Ülkemizde vergi gelirleri açısından en önemli vergi grubu olan Gelir Vergileri, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisidir. Diğer vergi gelirleri bazında (dolaysız vergiler açısından) ağırlıklı gelir grubunu oluşturan bu iki vergi üç eşit taksitlerde alınmaktadır. Gelir vergisi üç eşit taksitte, Mart, Haziran ve Eylül aylarında, Kurumlar Vergisi ise Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında tahsil edilmektedir⁹³. Bu bağlamda konumuz açısından ve Tanzi'nin (1978) modeli çerçevesinde ülkemizde yaklaşık vergi gecikmeleri, ortalama altı ay (n = 6) kabul edilebilmektedir.

b. Vergi Yüğü Bazında Enflasyonist Sürece İlişkin Toplam Gelir

1990 sonrası döneme ilişkin, 1990-1997 yılları arasındaki ortalama vergi yükünün Tablo 3.10'da GSMH'nın bir oranı olarak, yaklaşık % 13.7 oranında gerçekleştiğini izlemiştik. Ancak konumuzla bağıntısı açısından, 1990 sonrası dönemde parafiskal gelirlerin de dahil olduğu ve GSYH'nın bir oranı olarak vergi yüküne ilişkin değerlemenin, oran olarak yükseldiği görülmektedir. Bu olguya ilişkin kapsamı, aşağıdaki Tablo 3.19'da görmemiz mümkündür.

⁹² Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, 4. b., Ankara: Savaş Yayınları, 1991, s. 219.

⁹³ Gelir Vergisi Kanunu (G.V.K.), md. 117, (Değişik: 31.12.1982-2772/16 md.); Kurumlar Vergisi Kanunu (K.V.K.), md. 40, (Değişik: 31.12.1982-2773/4 md.).

Tablo 3.19
Vergi Yüğü (% GSYH)

Gelirler*	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri	45,431	78,734	141,797	264,435	588,058	1,084,941	2,245,290
Mahalli İdare Vergi ve Payları**	7,417	12,806	22,012	42,676	86,077	180,643	367,300
Fonların Vergi Nitelikli Gelirleri***	11,343	16,184	33,905	57,628	71,006	137,480	223,197
VERGİ GELİRLERİ TOPLAMI ¹	64,191	107,724	197,714	364,739	745,141	1,403,064	2,835,787
Parafiskal Gelirleri****	16,214	27,184	51,061	80,519	116,066	189,780	458,230
VERGİ ve BENZERİ GEL. TOP. ²	80,405	134,908	248,775	445,258	861,207	1,592,844	3,294,017
GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA ³	393,060	630,117	1,093,368	1,981,867	3,868,429	7,762,456	14,772,110
VERGİ YÜKÜ (Parafiskal hariç) % (1/3)	16.3	17.1	18.1	18.4	19.3	18.1	19.2
VERGİ YÜKÜ (Parafiskal dahil) % (2/3)	20.5	21.4	22.8	22.5	22.3	20.5	22.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995*, s. 5; Devlet Planlama Teşkilatı, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Ekim 1997, s. 81; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1996*, ss. 600-604; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Aylık İstatistik Bülteni*, Mayıs 1998, s. 494; Hazine Müsteşarlığı, *Hazine Aylık İstatistikleri*, Ocak-Mayıs 1997, ss. 25-26; Maliye Bakanlığı, *1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, s. 83; Maliye Bakanlığı, *1997 Yıllık Ekonomik Rapor*, s. 91.

* Milyar TL

** Mahalli idarelerin vergi, resim ve harç gelirleri ile il özel idareleri ve belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar toplamıdır.

*** Kamu Ortaklığı, Toplu Konut, Geliştirme ve Destekleme, Akaryakıt Tüketim Vergisi, Savunma Sanayii Destekleme, Gelir İdaresini Geliştirme, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik, Destekleme ve Fiyat İstikrar, Kaynak Kullanımını Destekleme, Akaryakıt Fiyat İstikrar, Petrol Arama ve Petrolle ilgili Faaliyetleri Düzenleme ve Özelleştirme Fonlarının vergi nitelikli gelirleri ile 3418 sayılı Kanun uyarınca eğitim, sağlık, gençlik ve spor harcamaları ile ayrılan paylar nazara alınmıştır. Ayrıca bu gelirlere 1987 yılından itibaren Çıraklık, Mesleki ve Teknik Eğitim Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonu'nun vergi nitelikli gelirleri de katılmıştır.

**** Kaynak'ta adı geçen sosyal güvenlik kuruluşlarınca tahsil edilen kesenek, prim, aidatlar ile devlet katkısı hariç olmak üzere konut edindirme yardımı ve tasarruf kesintilerinden oluşmaktadır.

Parafiskal gelirlerin de dahil olduğu ve GSYH'nın da bir oranı olarak 1990 sonrası vergi yükü, Tablo 3.19'da da izlendiği gibi ortalama % 21.7 civarındadır. Hesaplamalarımızda kolaylık olması açısından GSYH'nın bir oranı olarak 1990-1996 yılları arasındaki ortalama vergi yükünü (T_0) % 20 civarında alıyoruz.

Eşitlik (3.2)'deki hesaplamalara esas olması açısından yukarıda irdelenen tüm değerleri $-T_0 = 0.20$; $a = 0.20$, $n = 6$ ve $b = 1.0$ - yineleyerek ele alıp değerlediğimizde, enflasyon oranlarıyla da doğrudan bağımlı enflasyon vergisi geliri ile reel vergi geliri sapmalarına ilişkin gelirlerin toplam konumunu aşağıdaki Tablo 3.20'de görebiliriz.

Tablo 3.20
Enflasyonist Finansman ve Vergi Gelirleri (% GSYH)

π	$a = 0.20$		$b = 1.00$	
	$T_0 = 0.2$			
	$n = 2^*$	$n = 4^*$	$n = 6$	$n = 8^*$
0.050	0.208	0.206	0.205	0.203
0.100	0.215	0.212	0.209	0.206
0.150	0.221	0.217	0.212	0.208
0.200	0.227	0.221	0.215	0.210
0.250	0.232	0.225	0.218	0.211
0.300	0.236	0.228	0.220	0.212
0.350	0.240	0.230	0.221	0.213
0.400	0.243	0.232	0.223	0.213
0.450	0.245	0.234	0.223	0.214
0.500	0.248	0.235	0.224	0.123
0.600	0.251	0.237	0.224	0.212
0.700	0.253	0.237	0.223	0.210
0.800	0.253	0.236	0.221	0.207
0.900	0.253	0.235	0.218	0.204
1.000	0.252	0.232	0.215	0.200
1.200	0.248	0.226	0.207	0.191
1.400	0.242	0.218	0.198	0.181
1.600	0.235	0.210	0.189	0.170
1.800	0.228	0.201	0.179	0.160
2.000	0.221	0.193	0.170	0.150
2.500	0.203	0.173	0.148	0.128
3.000	0.189	0.156	0.130	0.109
3.500	0.177	0.142	0.115	0.095
4.000	0.168	0.132	0.104	0.083
4.500	0.161	0.123	0.095	0.074
5.000	0.155	0.117	0.088	0.067

π : Enflasyon oranı (yıllık)

T_0 : Vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı - Vergi yükü.

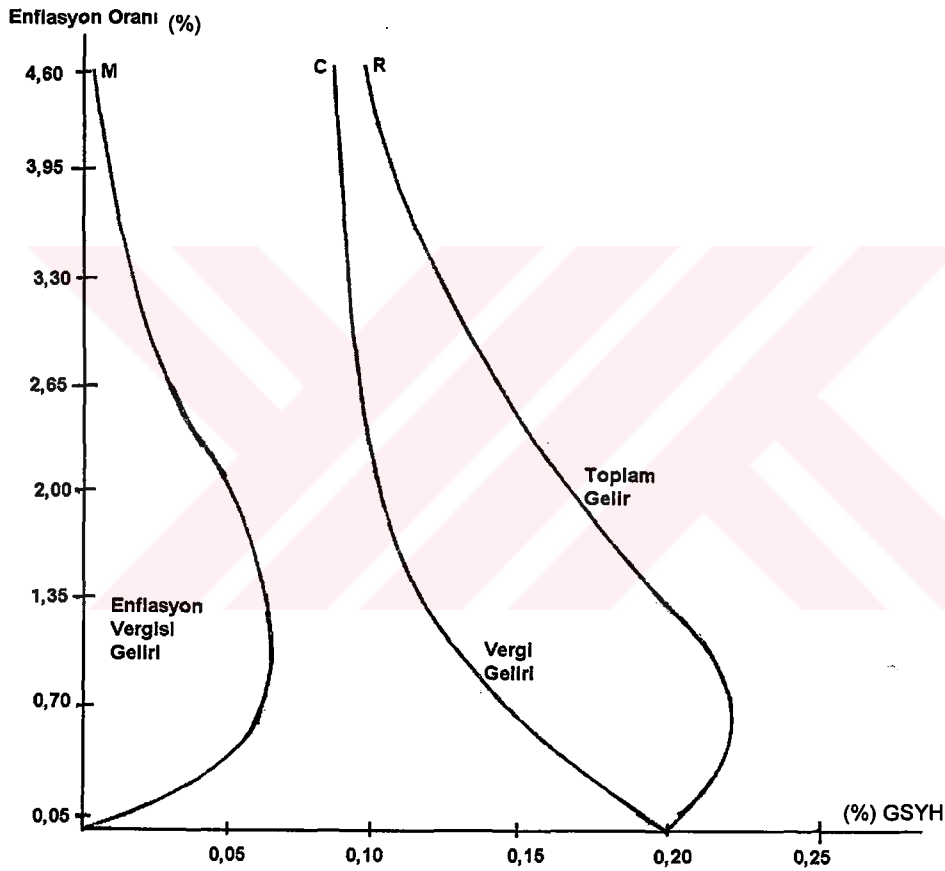
a : Parasal göstergenin (M2 Stok) Milli Gelire oranı.

b : Para talebinin enflasyon oranlarına duyarlılığı.

n : Vergi sistemindeki vergi toplamalarına ilişkin ortalama gecikme (Ay olarak).

* n = 6, dışındaki "n" değerine ilişkin diğer değişkenler örnek-alternatif hesaplamalara ilişkin verilmiştir.

Enflasyon oranları açısından, enflasyon vergisi geliriyle, reel vergi gelirlerindeki sapma ve enflasyonist sürece ilişkin toplam gelirin (Enflasyon Vergisi + Reel Vergi Gelirleri) Tablo 3.17, Tablo 3.18 ve Tablo 3.20 ışığında ve ülkemiz bazındaki değerlere $-T_0 = 0.20$, $a = 0.20$, $n = 6$ ve $b = 1.0$ - ilişkin konumunu, aşağıdaki Grafik 3.16'da biçimlendirmek olanaklıdır.

Grafik 3.16 Enflasyon Vergisi, Vergi Geliri ve Toplam Gelir

Grafik 3.16 ülkemize özgü hesaplamaya ilişkin değerlemelere esas olacak sözü geçen değerlere ilişkin tablolar yardımıyla oluşturulmasına rağmen, şüphesiz yüzdelik güncel sapmalar söz konusu olabilmektedir. Ör. Vergi yükü

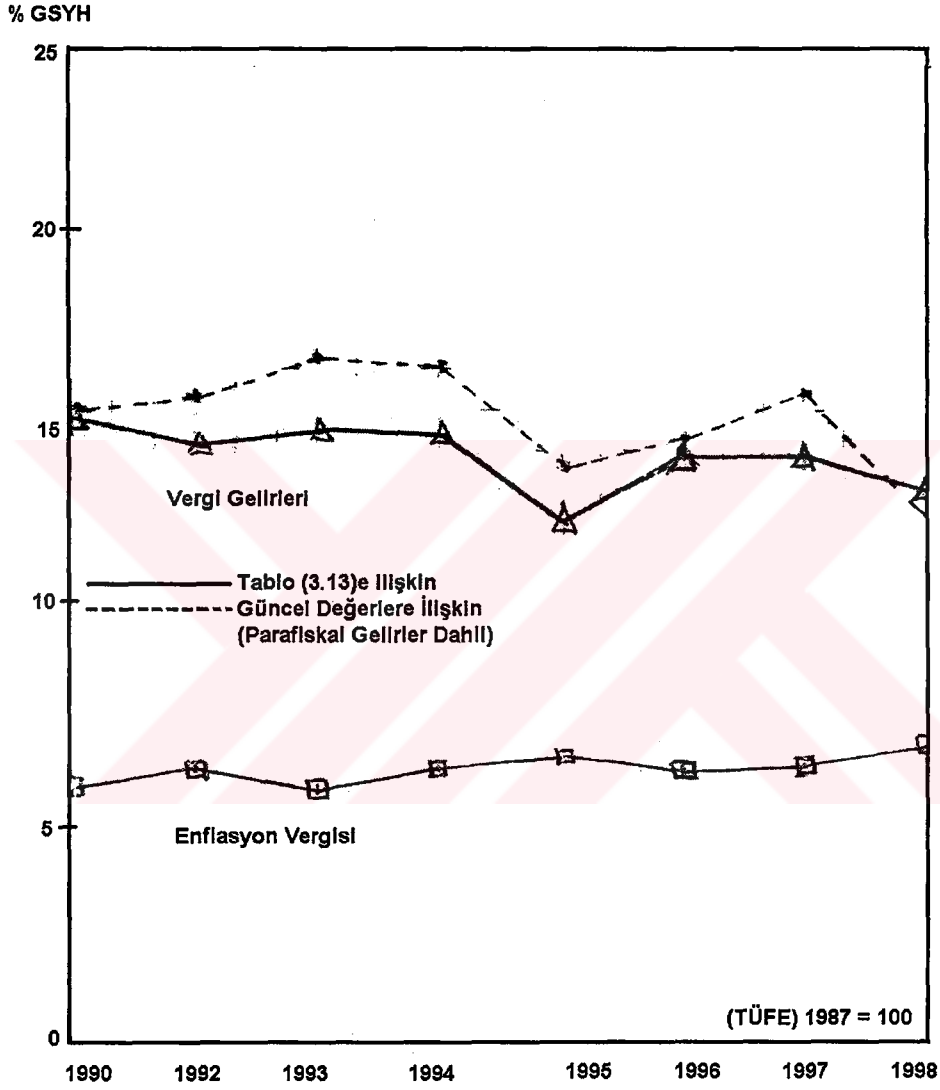
bazında (Parafiskal Gelirler dahil) konu ele alındığında, ortalama vergi yükü % 20 ($T_0 = 0.20$) civarında kabul edilmiş ve tablosal göstergeler, eşitlik (3.2) doğrultusunda bu yönde oluşturulmuştur. Oysa ki, ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin vergi yükleri oran olarak küçük de olsa farklılıklar göstermekte ve bu yönde vergi itoplama gecikmelerine ilişkin reel vergi gelirlerinin konumunu etkilemektedir. Bu durumu etkileyen bir diğer önemli unsur, şüphesiz yıldan-yıla yüzdelik oransal farklılıklar gösteren enflasyon oranlarıdır. Bu bağlamda ülkemiz açısından 1990 sonrası yıllara ilişkin vergi gelirlerinin ve enflasyon vergisinin konumu, Tablo 3.19'dan yararlanarak, her yıla özgü olarak ele alındığında, enflasyonist finansman ve reel vergi gelirleri ilişkisi ülkemiz bazında daha gerçekçi bir konuma ulaşacaktır.

1990 sonrası reel vergi gelirlerine ilişkin azami düşüş ise enflasyonun % 99.1 (TÜFE; 1994 = 100) oranında gerçekleştiği 1997 yılında olmuş ve reel vergi gelirleri GSYH'nın % 13.4'ne kadar düşmüştür⁹⁴. 1990 sonrası dönemde reel vergi gelirlerine ilişkin en yüksek düşmenin yaşandığı 1997 yılında, enflasyon vergisi oranı dönemin en yüksek oranına ulaşmış ve GSYH'nın % 7.8'ine kadar çıkmıştır.

Grafik 3.17'de reel vergi gelirlerindeki yüksek enflasyon oranına ilişkin ilk belirgin düşüşün yaşandığı 1994 yılında, enflasyon vergisi oranının (% GSYH) yükselişe geçtiği ve % 7'lik bir oranın üzerine çıktığı görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi enflasyonist süreçteki reel vergi kayıplarına ilişkin 1990

⁹⁴ 1990 sonrası dönemin en yüksek enflasyon oranının 1994 yılında yaşanmasına rağmen, reel vergi kayıplarının 1997 yılına göre daha düşük gözükmesi, 1994 yılında -ve kısmen 1995 yılında da- sadece ilgili yıla ilişkin bir defalık ek vergilerin çıkarılması sonucudur. Maliye Bakanlığı, 1997 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, ss. 74-75.

sonrası reel vergilerin konumu, Grafik 3.17'ye özgü eşitlik (3.1)'den yararlanarak çıkarılmıştır.

Grafik 3.17 1990 Sonrası Vergi Gelirleri ve Enflasyon Vergisi

II. 1990 SONRASI DÖNEMDE MERKEZ BANKASI

YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE ENFLASYONİST FİNANSMAN

A. PARASAL BÜYÜKLÜKLERİN KONTROLÜ VE ENFLASYON

Yüksek oranlı enflasyonun piyasalar üzerinde yarattığı belirsizliklerin mümkün olduğu ölçüde azaltılması ve istikrarlı bir konjonktürel yapıya kavuşturulabilmesi için, parasal büyüklüklerin ilgili döneme ilişkin kontrolü, şüphesiz en önemli para politikası araçlarından biridir. Bu bağlamda, Merkez Bankası enflasyon oranlarına ilişkin öngörüşünü ve para politikası programını, rezerv para değişkenliği nispetinde belirleme yoluna gitmekte ve böylelikle de yeni rezerv para değişiminin -veya rezerv para yaratımının- sadece, Merkez Bankası aktiflerindeki net dış varlıklardaki artışlara bağlı olması zorunluluğu doğmaktadır. Ayrıca diğer yandan, enflasyon oranlarını yükseltmesi bazında rezerv paradaki artışlar Merkez Bankasının açık-piyasa işlemlerinden ve rezerv para kapsamındaki piyasa fon işlemlerinden de olumlu etkilenmektedirler. Bu kapsamda Merkez Bankası parasal büyüklüklerinin öncelikle rezerv para bazındaki konumu ve enflasyonist süreçteki dengesi, enflasyonist finansmana konu olan parasal taban açısından önem arz etmektedir.

1. Rezerv Para Gelişmeleri

Merkez Bankalarının rezerv para artışını kontrol ederek, ekonomideki parasal diğer göstergeleri ve dolayısıyla da enflasyonu kontrol edebilecekleri görüşü, bazı farklı görüşlerin varlığına rağmen, genelde kabul gören bir yaklaşımdır. Burada temel yaklaşım, rezerv para kontrolünün, emisyon hacmi ile bankalar mevduatı bazında oluşturulması ve bunun getirisi genel/nominal talepte oluşan sınırlama ile enflasyonun kontrol altında tutulabilmesidir.

Enflasyonist finansman açısından ise rezerv paradaki gelişmelerin kontrolü, hükümete ilgili para politikası döneminde hedeflenen enflasyon oranı ile beklenebilecek enflasyonist gelir açısından bir denge seçeneği sunar. Bu anlamda rezerv para değişkeni, Merkez Bankasının bir operasyonel/işlemsel hedefi olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁵

a. Rezerv Paradaki Artışlar ve Enflasyon İlişkisi

Rezerv para teorik tanımıyla, para otoritelerinin yerli özel sektöre ve ticaret bankalarına ilişkin efektif para ve vadesiz mevduat pasifidir ve genel anlamda rezerv para, parasal taban, taban para ve baz para eşdeğer kavramlardır⁹⁶. Bu bağlamda rezerv para açısından Merkez Bankası parası, rezerv para ve diğer Merkez Bankası Parası (Açık Piyasa İşlemleri + Kamu Mevduatı) kalemlerinden oluşmaktadır⁹⁷.

Merkez Bankası parasının ağırlıklı kalemi, rezerv para ise:

- a) Emisyon,
- b) Bankalar Mevduatı,
 - ba) Bankaların Zorunlu Karşılıkları,
 - bb) Bankalar Serbest İmkânı,
- c) Fon Hesapları,
- d) Banka Dışı Kesimin Mevduatı,

kalemlerinin toplamından oluşmaktadır⁹⁸.

⁹⁵ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 59.

⁹⁶ Ergin, a.g.e., s. 102; Nur Keyder, **Para, Teori-Politika-Uygulama**, 5. b., Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1996, ss. 168-169.

⁹⁷ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 64; Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 109.

⁹⁸ TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 188.

Ancak, ülkemizde rezerv para arzı ve hacminin kontrolünü güçleştiren ve hatta dönem-dönem etkisiz kılan en önemli etkenlerden birisi, hızla artan iç borç stoku ve bu stokun Merkez Bankası kaynaklarına dayanarak dönem sonunda çevrilmesi gereğidir. Artan bütçe açıklarının yüksek faizli iç borçlar ile finansmanı, iç borç stokunun hızla artmasına yol açmış, bu durumun getirisi, borç stokunun geri çevrilebilmesi için rezerv paradaki artışların ve genel olarak da parasal genişlemenin kontrolünde ortaya çıkan zorluklar ve uygulamalar olmuştur⁹⁹. Bu durumun, rezerv para artışını kontrol etme ve sınırlandırılmasında Merkez Bankasının etkinliğini azaltan en önemli etken olduğu söylenebilir¹⁰⁰.

Enflasyon ile olan ilişkisi açısından ise, rezerv paranın artışının yanısıra, artışın kaynağı da öncelik kazanmaktadır. Bu bağlamda rezerv para artışının kaynağının kamu finansmanı ile süregelmesi ve yoğunluğunun enflasyon üzerindeki etkisi, döviz rezervlerine dayanarak veya döviz satın alınarak yaratılan rezerv para artışının enflasyon üzerindeki etkisinden daha fazla olacaktır¹⁰¹. Bu açıdan Merkez Bankasının rezerv para hacmini kontrol altında tutabilmek amacıyla, artışın kaynağını ve kompozisyonunu değiştirmeye çalışarak, enflasyon oranlarının öngörülen çizgiye çekilebilmesi hedefiyle rezerv paradaki artışı net dış varlıklardaki artışlarla bağıntılı kılması zorunluluğu doğmuştur¹⁰².

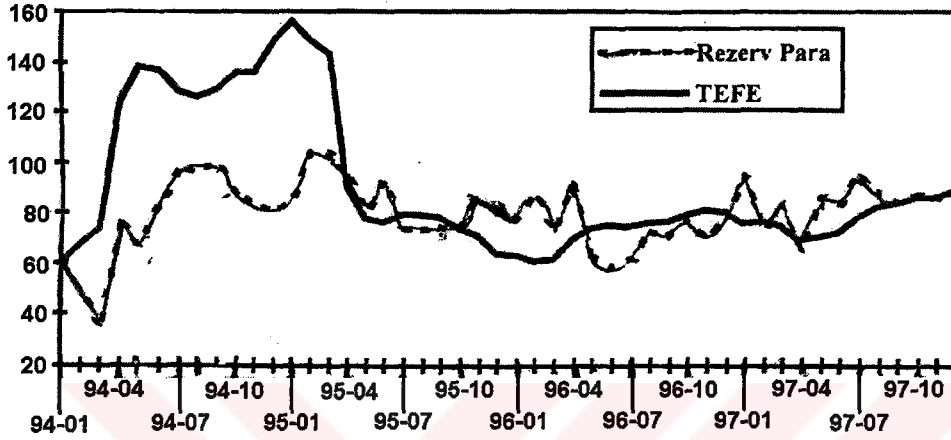
⁹⁹ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 60.

¹⁰⁰ Çolak, a.g.e., s. 11; Çanıkçı, a.g.e., s. 77; Telman, a.g.e., ss. 83-86.

¹⁰¹ Kepkep, a.g.e., ss. 88-91.

¹⁰² Taner Berksoy, Baran Tuncer ve Erdoğan Soral, **Türkiye'de Ekonomik Bunalım, Nedenleri ve Boyutları**, Ankara: Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1994, ss. 162-163.

Ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin rezerv paradaki oransal (%) artış ve enflasyon oranlarındaki değişim yüzdesi ilişkisini Grafik 3.18'de izlemek mümkündür¹⁰³.

Grafik 3.18 Rezerv Para ve Enflasyonda Yıllık Yüzde Değişim

Grafik 3.18'de izlendiği gibi, 1990 sonrası dönemde, enflasyonun en yüksek oranda seyrettiği 1994 yılına ilişkin -özellikle 1994 yılı Nisan ayında- enflasyon oranının hızlı artışıyla ilintili rezerv para hacmindeki oransal yükseliş, dönemsel en hızlı artış periyoduna ulaşmıştır. Yaratılan parayla emisyon hacmindeki yükselişin ağırlık kazandığı bu yıllar da, parasal taban genişlemiş ve bir bütün olarak Merkez Bankası parasındaki artış, olgunun kaynağı ile doğrudan ilişkili olarak enflasyon oranları artışını tahrik etmiştir.

Rezerv paranın artışında öncelikli ağırlığa sahip emisyon miktarının, Merkez Bankası parasına olan oranı (%), 1993 yılında 49.3 iken; 1994 yılında % 13'lük bir yükselişle 62.2'ye çıkmış ve dönemsel en yüksek artış oranı gerçekleşmiştir¹⁰⁴.

¹⁰³ TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 60.

¹⁰⁴ Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 113.

Enflasyonist finansman açısından rezerv para ve parasal tabandaki oransal artışın dönemsel en yüksek noktaya ulaştığı 1994 yılında, -reel vergi gelirlerindeki sapmanın yaşanması ve GSMH'daki büyümenin negatif bir değer olmasına koşut- hükümet enflasyonist bir gelir elde etmişse de, bu değer ilgili yıldaki konjonktürel sapmanın alternatifi olmaktan uzak kalmıştır¹⁰⁵.

b. Rezerv Para Çarpanı

Rezerv para miktarındaki gelişmeleri enflasyonist süreçte daha yakın irdeleyebilmek için, rezerv paranın "M2" ile ölçülen para yaratma kapasitesinin bir göstergesi olan rezerv para çarpanına (M2/RP) öncelikle değinmemiz gerekir. Bu anlamda rezerv para çarpanı, "M2" değerinin katkısını gösterip rezerv para miktarının bir oranı olarak tanımlanan değeri ifade etmektedir¹⁰⁶.

Ülkemizde 1990 sonrası rezerv para çarpanı emisyonda meydana gelen değişmelere uygun bir konumda dalgalı bir seyir izlemiş, 5 Nisan 1994 kararlarından sonraki yıllarda, yabancı para mevduatlarının aşırı değerlenmesi ve dolaşımdaki para ile vadeli-vadesiz mevduatlardaki yüksek oranlı artışlar sonucu yükselen bir trend izlemiştir¹⁰⁷.

1990 sonrası rezerv para çarpanının konumunu ve Merkez Bankası parası ile "M2" ve "M2Y" parasal göstergeleri arasındaki ilişkiyi Tablo 3.21'de görebiliriz.

¹⁰⁵ Ahmet Ulusoy ve Murat Çetin, "Türkiye'de Enflasyon Vergisi Gelirlerinin Boyutu", *Vergi Sorunları Dergisi*, (Kasım 1996), No. 98, ss. 79-80.

¹⁰⁶ Ergin, a.g.e., ss. 102-103; Keyder, a.g.e., ss. 215-217; Parasız, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁷ Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s. 117; TCMB, Yıllık Rapor 1997, ss. 71-72.

Tablo 3.21
Para arpanları

	Parasal Büyüklükler (Milyar TL)				Para arpanları			
	M2	M2Y	Rezerv Para	Merkez Bank. Parası	M2/RP	M2Y/RP	M2/MBP	M2Y/MBP
1993	282,442	473,058	101,721	128,113	2.8	4.7	2.2	3.7
1994	630,348	1,195,353	185,738	193,140	3.4	6.4	3.3	6.2
1995	1,256,631	2,414,597	343,484	372,794	3.7	7.0	3.4	6.5
1996	2,924,894	5,373,710	621,483	706,094	4.7	8.6	4.1	7.6
1997	5,264,529	10,128,836	1,184,200	649,800	4.5	8.5	8.1	15.5

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Haziran 1998, s. 89; Maliye Bakanlığı, **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, s. 118; Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998, s. 11; TCMB, **Ü Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191.

Tablo 3.21'de görüldüğü gibi, rezerv para çarpanı 1994 yılından itibaren ve özellikle 1994 yılının ikinci yarısından sonra yükselmeye başlamış, 1995 yılının ilk on aylık döneminde istenilen istikrar düzeyine ulaşmıştır¹⁰⁸.

Enflasyonist finansman açısından ise, 1996 Ocak ayında dönemsel en üst noktaya ulaşan -M2/RP = 4.7- rezerv para çarpanı, emisyondaki artışa yönelik dalgalanmalara uyumlu bir seyir izlemiştir. Buna karşılık 1997 yılında sıkı para politikası kapsamında rezerv para artışının kontrol altında tutulması ve vadeli mevduatlarda belirgin bir artışın oluşmaması rezerv para çarpanının 0.2 civarında düşmesiyle sonuçlanmıştır¹⁰⁹. Ancak rezerv para çarpanının diğer yıllara oranla daha yüksek seyrettiğİ 1996 ve 1997 yılları, daha önce Grafik 3.17'de irdelendiğİ gibi, enflasyonist finansmanın da dönemsel artışa geçtiğİ ve en yüksek orana ulaştığİ yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰⁸ TCMB, **Yıllık Rapor 1997**, s. 71.

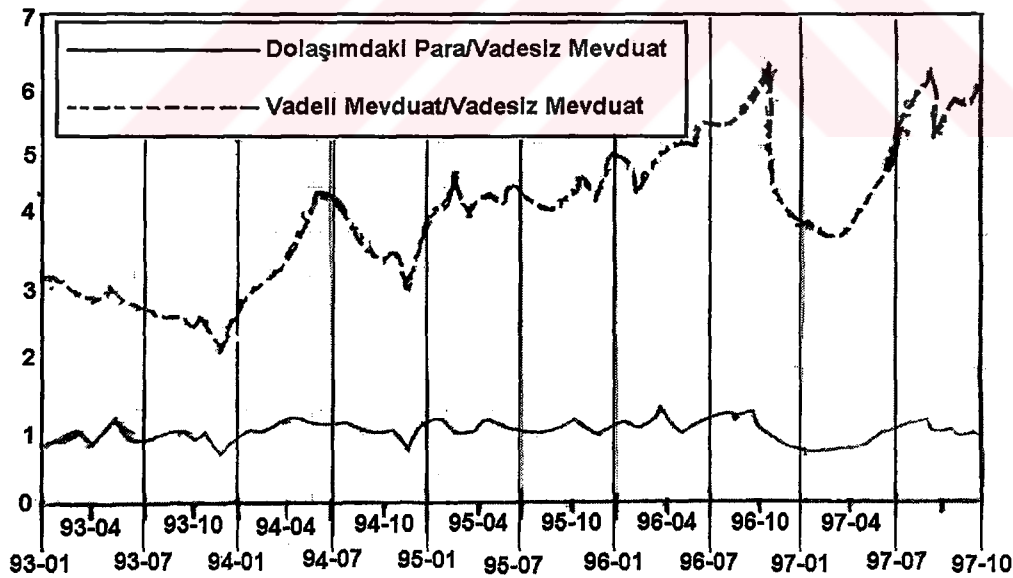
¹⁰⁹ Ibid.

c. Rezerv Para Çarpanının Bileşenleri

Rezerv para çarpanının bileşenleri, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranı ve vadeli mevduatın vadesiz mevduata oranı olarak ifadesini bulmaktadır. Diğer bir ifadeyle rezerv para çarpanı, dolaşımdaki paranın ve/veya vadeli mevduatın artışına paralel büyümekte ve bu artış, enflasyonist finansman açısından "M2" ile ölçülen parasal genişlemeyi gündeme getirmektedir.

Enflasyonist gelir açısından, Merkez Bankası'nın yarattığı yeni toplam Türk Lirasının "M2" ile ölçülen parasal genişlemeye katkısı da, M2/MBP şeklinde ifade edilen Merkez Bankası Parası çarpanı olarak belirtilebilir.

1990 sonrası yıllara ilişkin rezerv para çarpanı bileşenlerinin seyrini Grafik 3.19'da görmek mümkündür¹¹⁰.

Grafik 3.19 Rezerv Para Çarpanı Bileşenleri

¹¹⁰ TCMB, Yıllık Rapor 1997, s. 72.

Grafik 3.19'da izlendiği gibi, 1990 sonrası yıllarda dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata olan oranında belirgin bir sapma olmamasına karşılık, vadeli mevduat oranlarındaki dalgalanma, rezerv para çarpanını belirgin şekilde etkilemiştir. Örneğin 1997 yılı için ilk sekiz ayda vadeli mevduatlardaki artışa paralel rezerv para çarpanı yükselmiş, yılın son iki ayında açık piyasa işlemlerindeki¹¹¹ negatif doğrultulu seyirden dolayı Merkez Bankası parasında daralma söz konusu olurken rezerv para çarpanı hızlı bir yükseliş göstermiştir¹¹².

Enflasyon oranlarının oldukça yüksek seyrettiği yıllar (1994 ve 1997), vadeli mevduat oranlarında belirgin artışların yaşandığı yıllardır ve aynı yıllara ilişkin mevduat faiz oranlarının da yüksek oluşu, enflasyonist süreç açısından anlamlıdır¹¹³. Bu açıdan enflasyonist bir vergiden etkilenmemek için, yüksek enflasyon olan ülkelerde portföy yerli para, ticari bankalardaki vadeli ve tasarruf mevduatlarından oluşmaktadır¹¹⁴.

Enflasyonist süreç içerisinde yurtiçi nominal faiz oranlarının yüksekliği, yüksek enflasyona koşut oldukça yüksektir ve bu durum yabancı faiz oranlarını dışladığı gibi¹¹⁵, enflasyonist bir vergiden kaçış ve nakit amortizasyonunun

¹¹¹ Açık piyasa işlemleri, devletin iç borçlanma senetlerinin alımı veya satımıyla piyasadaki likiditenin daraltılması ve genişletilmesi amacıyla yapılan işlemlerdir. Bu süreçte devlet piyasa faiz haddini kontrol etme ve belirleme fırsatı yakalarken, likiditesi de denetim altına alır. Bu kapsamda açık piyasa işlemlerinin geliştirilmesi, kamu açıklarının giderilmesi ve enflasyonist baskının azaltılması açısından önemli bir etkiye sahiptir. Ergin, a.g.e., s. 29; Emin Ertürk, **Para İkamesi**, Bursa: Uludağ Yayınları, 1991, s. 167.

¹¹² TCMB, loc. cit.

¹¹³ Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 265.

¹¹⁴ Ertürk, **Para İkamesi**, s. 109.

¹¹⁵ Ibid.

sağlanması yönünde bir girişim olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁶. Bu sürecin getirisi ise vadeli mevduatın vadesiz mevduata olan oranındaki artış, kısaca diğer bir deyişle rezerv para çarpanının büyümesi ve enflasyonist gelirin tabanını genişletmesidir.

2. Parasal Taban ve 1990 Sonrası Parasal Tabandaki Nominal Artışlar

Enflasyonist finansman açısından parasal taban ve parasal tabandaki yıllık değişimlerin büyüklüğü, enflasyonist süreçteki reel para balanslarının (M/P) seviyesi bazında, enflasyon vergisi tabanını oluşturmakta ve daha önce de değinildiği gibi, vergi tabanı ve M/P oranına ilişkin vergi oranına bağlı enflasyonist toplam geliri ortaya koymaktadır¹¹⁷. Bu açıdan yıllara özgü enflasyon vergisinin hesaplanmasında parasal tabanın oluşum süreci ve unsurları ile parasal tabandaki nominal artışların oranı/miktarı önem kazanmaktadır.

a. Parasal Tabanın Oluşumu

TCMB'nın parasal yükümlülükleri açısından öncelikli değindiğimiz rezerv para; analitik bir yaklaşımla, emisyon, bankaların TL ve döviz mevduatlarına karşılık olarak tuttıkları (TL cinsinden) zorunlu karşılıklar ve bankaların serbest tevdiat hesapları ile birlikte, bunlara dahil ettikleri fon hesapları, bankaların

¹¹⁶ Sachs and Larrain B., ss. 729-732.

¹¹⁷ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 334; Cagan, a.g.m., s. 78; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", s. 95; Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 418.

reeskont ve bankalar arası piyasa olanakları, ithalat bedelleri ve teminatların eklenmesiyle oluşmaktadır¹¹⁸.

Bu bağlamda rezerv paranın, parasal tabanın elde edilmesinde temel oluşturduğu söylenebilir. Çünkü parasal taban, TCMB'nın piyasadaki parasal likidite ve hızını düzenlemeyi hedef alarak yaptığı açık piyasa işlemlerinden doğan net borçların, rezerv paraya dahil edilmesiyle oluşmaktadır ve parasal taban kavramı, rezerv para olgusuna göre daha geniş bir parasal büyüklük kavramını ifade etmektedir¹¹⁹.

Enflasyonist finansman açısından ise, parasal yetki kurumları uyguladıkları para politikaları kapsamına sadece "M1" veya fazla değişmeyen bir para çoğaltarı konumunda parasal tabanı aldıklarında, paranın likiditesinde veya hızındaki öngörülmeyen ani bir yükseliş GSMH'da göreceli-önemli bir artışa neden olabilecek ve bu durum reel gelirin esnekliğinin düşük olması çerçevesinde hızla artan enflasyonist bir süreci ve enflasyonist gelirdeki artışı gündeme getirecektir¹²⁰.

Burada değindiklerimiz çerçevesinde, dönemsel parasal taban fonksiyonunun aşağıdaki biçimde ifadesi olanaklıdır¹²¹:

$$H = f(Y, P, i) \quad (3.3)$$

Parasal taban fonksiyonunu gösteren eşitlik (3.3)'de "H", parasal yetki kurumunun kontrolü altında bulunan parasal büyüklüğü; "Y" reel geliri; "P" fiyat

¹¹⁸ TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ocak-Mart 1990, s. 32.

¹¹⁹ Ibid.; Ergin, a.g.e., s. 85.

¹²⁰ Keyder, a.g.e., s. 272.

¹²¹ Ibid.

düzeyindeki yüzde değişmeyi ve "i" ise, piyasa faiz oranını ifade etmektedir. En belirgin biçimiyle enflasyon oranlarının hızla arttığı bir süreçte, buna koşut artan fiyat düzeyindeki oransal yükseliş, parasal yetki kurumunun parasal kontrol yelpazesini -diğer bir deyişle parasal tabanı- genişletecek ve enflasyonist finansmanın tabanında bir artış söz konusu olacaktır. Ülkemiz açısından da artan enflasyon oranlarına koşut yükselen fiyatlar genel düzeyi, nominal parasal tabanın yüksek oranlarda artışıyla sonuçlanmıştır.

b. Parasal Taban Çarpanı

Ülkemizde enflasyonist finansmana baz kabul ettiğimiz parasal tabanın enflasyonist süreçteki konumu, para stoku ve parasal taban arasındaki ortak olguyu gündeme getirmiş ve para stokunun belirlenmesinde temel katkının, parasal tabandaki gelişmelere olan bağıntısı vurgulanmıştır. Bu bağlamda hedeflenen para stokunun parasal tabana olan bağıntısı, parasal taban çarpanının saptanmasının önemini gündeme getirmektedir¹²².

Hemen her ülkede olduğu gibi ülkemizde de ekonomi özneleri, sahip oldukları likiditelerin bir kısmını efektif bir kısmını da mevduat olarak bankalarda tutarlar. Efektif olarak tuttukları miktarı "Cp" ile mevduat olarak bulundurdıkları para miktarını da "D" ile ifade ettiğimizde, efektif miktarın mevduat miktarına oranı, $CP/D = c$, olarak belirlenebilir¹²³.

Bu çerçevede ekonomik yapıda faaliyet gösteren -ülkemizde de olduğu gibi- ticari bankalardaki vadesiz mevduatı "D" ve TCMB'na yatırmış mevduatı

¹²² Parasız, **Para Politikası**, s. 25.

¹²³ Ergin, a.g.e., s. 84.

"R" ile belirttiğimizde, TCMB kaydı para pasifinin ticaret bankalarındaki mevduat hacmine oranını, $R/D = r$ biçiminde ifade etmemiz olanaklıdır¹²⁴.

Yukarıda değindiklerimiz çerçevesinde, rezerv para bazında, rezerv para stokuna dayalı ve bunun kaynak olabileceği vadesiz mevduat miktarı, teorik olarak Ergin'in (1983) ifadesiyle, kendisinin,

$$\left[\frac{1}{(c+r)} \right] \quad (3.4)$$

katıdır ve $[1/(c+r)]$ parasal taban çarpanıdır¹²⁵.

c. Parasal Tabandaki Artışlar ve Merkez Bankası Parası

Parasal tabandaki artışlara ilişkin, parasal tabana Hazine ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin Mevduatlarından oluşan Kamu Mevduatının eklenmesiyle, Merkez Bankası Parası yaklaşımıyla tanımlanan parasal büyüklüğe ulaşılmaktadır¹²⁶.

Enflasyonist bir süreçte, rezerv para artışına ilişkin ağırlıklı etken olan emisyon hacmindeki artış ve diğer rezerv para bileşenlerinin toplamının oluşturduğu parasal taban, 1990 sonrası yıllarda ağırlıklı olarak, emisyon hacmi ve bankalar zorunlu karşılıkları kalemlerindeki artışlara paralel, oldukça büyük artışlar göstermiştir. Diğer bir yaklaşımla, parasal tabana koşut, Merkez Bankası parasının da döneme ilişkin oransal artışıyla sonuçlanan bu süreç, enflasyonist finansmanın yaşanan enflasyon oranlarıyla bağıntılı hükümet bazındaki kazanımını gündeme getirmiştir ve bu süreçte hükümet -ve ülkemizde

¹²⁴ Ergin, s. 86.

¹²⁵ Ergin, s. 87.

¹²⁶ TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ocak-Mart 1990, s. 32.

de hükümetler- para basılmasına ilişkin monopol olma konumlarını¹²⁷ artan boyutlarda kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin, Merkez Bankası yükümlülükleri kapsamında, parasal taban olgusunu ve yıllara ilişkin gelişimini Tablo 3.22'de görmek mümkündür¹²⁸.

Tablo 3.22
Merkez Bankası Yükümlülüklerinde Parasal Taban*

Yıl	REZERV PARA							(8) Açık Piyasa İşlem Borçları	(7)+(8) Parasal Taban
	(1) Emisyon	(2) Bankalar Zorunlu Karşılıkları	BankalarSerbest İmkânı			(6) Diğer Kalemler	(7) Toplam		
			(3) Serbest Mevduat	(4) Kullanılabilir İmkan	(5) Toplam				
1990	13905	7241	1487	0	1487	744	23376	-1350	22027
1991	21401	10975	2226	0	2226	1495	36097	3226	39323
1992	35741	18811	3450	0	3450	2493	60495	18320	7884
1993	61862	29476	4748	0	4748	3520	99607	17406	117013
1994	117086	56862	5828	0	5828	3792	183569	6012	189581
1995	221318	105381	6962	0	6962	7928	341589	46589	388177
1996	376097	169759	36341	0	36341	10604	592801	9010	601810
1997	717054	331022	31082	0	31082	29577	1108735	-618787	489948

Kaynak: TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Mayıs-Haziran 1998, ss. 268-269; TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191.

* Haftalık verilerin aylık ortalamasıdır. Milyar TL.

Enflasyon vergisi kapsamında rezerv paranın reel değeri -diğer bir deyişle reel para balansları- M/P, daha önce de değindiğimiz gibi, enflasyon

¹²⁷ Sachs and Larrain B., s. 339.

¹²⁸ London and Reid, a.g.m., s. 382.

vergisinin tabanını oluşturmaktadır¹²⁹. Bu bağlamda ülkemiz açısından 1990 sonrası dönemde parasal tabandaki artışın oransal değeri, aynı yıllara ilişkin enflasyon oranı bazında reel kayba uğramış, bu durumun getirisi, parasal tabandaki nominal artışın yüksek oranlara ulaşması olmuştur. Ancak 1997 yılına ilişkin Merkez Bankası açık piyasa işlemlerinin getirisi olarak parasal tabandaki daralmanın da sıkı para politikaları uygulamasının bir sonucu olduğunu vurgulamamız gerekir.

Parasal taban kavramıyla doğrudan ilintili ve bunun bir üst kalemi olan Merkez Bankası parası yaklaşımı, enflasyonist süreç içerisinde kamu mevduatlarının durumunu içermesi bakımından önemlidir. 1990 sonrası yıllara ilişkin Merkez Bankası parasının gelişimini Tablo 3.23 görebiliriz.

Tablo 3.23
Merkez Bankası Parası*

Yıl	Parasal Taban (1)	Kamu Mevduatı (2)	Merkez Bankası Parası (1) + (2)
1990	22027	1260	23287
1991	39323	2964	42287
1992	78814	7407	86221
1993	116013	4113	121127
1994	189581	5152	194733
1995	388177	10246	398423
1996	601810	23462	625272
1997	489948	251014	740961

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, ss. 268-269; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191.

* Haftalık verilerin aylık ortalamasıdır. Milyar TL.

¹²⁹ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 334; Cagan, loc. cit., Tanzi, "Inflation, Real Tax Revenue, and The Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", s. 418; Tanzi, "Public Finance in Developing Countries", ss. 95-96.

1990 sonrası dönemde Merkez Bankası parası, parasal taban ve kamu mevduatlarındaki artışa koşut sürekli artmış; özellikle 1997 yılında açık piyasa işlemlerinin negatif değer alışıyla küçülen parasal tabana rağmen, kamu mevduatlarında bir önceki yıla oranla yaklaşık 10.6 kat oranında bir artışla Merkez Bankası parası 1997 yılında bir önceki yıla oranla % 15'lik bir artışla gerçekleşmiştir.

B. 1990 SONRASI MERKEZ BANKASI PARASAL YÜKÜMLÜLÜKLERİNDEKİ ARTIŞLARA İLİŞKİN ENFLASYON VERGİSİ VE SENYORAJ GELİRLERİ

1990 sonrası yıllara ilişkin enflasyonist finansmanın niteliği ve büyüklüğü, Merkez Bankası parasal yükümlülükleri bazında, öncelikle rezerv para ve değişim oranları açısından; daha sonra da rezerv paraya Merkez Bankası açık piyasa işlemlerinin dahil edilmesiyle ulaşılan parasal taban yaklaşımı kapsamında ortaya konulmasına çalışılarak, döneme ilişkin enflasyon vergisi ve senyorajın mali etkilerinin saptanması üzerinde durulacaktır.

1. Rezerv Para Değişim Oranları

Enflasyonist finansman açısından rezerv para değişim oranları, enflasyonist gelirin fiyatlar genel düzeyi ile olan ilişkisinde ulaştığı oransal büyüklüğü göstermesi bakımından önemli kabul edilmektedir. Bu anlamda nominal rezerv para değişim oranlarının büyüklüğü, enflasyonist finansmanın dönemsel büyüklüğünün de öncelikli belirleyicisi durumundadır. Tablo 3.24'de, 1990 sonrası rezerv para değişim oranlarını görmek mümkündür.

Tablo 3.24
Nominal Rezerv Parada Yıllık Değişim Oranları

Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\ln[R/R_{-1}]$	0.3551	0.4344	0.5163	0.4986	0.6113	0.6210	0.5512	0.6261
$\Delta R/R_{-1}$	0.4263	0.5441	0.6759	0.6465	0.8429	0.8608	0.7354	0.8703
$\Delta R/R$	0.2989	0.3524	0.4033	0.3926	0.4573	0.4626	0.4237	0.4653

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; TCMB, **Üç Aylık Bülteni**, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 268.

Tablo 3.24'de izlendiği gibi, nominal rezerv parada yıllık değişim oranları, enflasyon oranlarının hızla arttığı 1994 yılından sonra oransal olarak yükselme eğilimine girmiştir. 1995 yılında öngörülen enflasyonun bir önceki yıla göre düşük oranda gerçekleşmesi, 1996 rezerv para oranlarında belirli bir düşmeyi gündeme getirmiş; ancak 1997 yılında hemen hemen 100 %'lere ulaşan enflasyon oranının gerçekleşmesi, rezerv paraya ilişkin oranların 1994 yılı oranlarının da üzerine çıkması ile sonuçlanmıştır. Şüphesiz rezerv para değişim oranlarının yükselmesi açısından en önemli etken unsur, aynı yıllara ilişkin emisyon hacmindeki artışlar olmuştur.

2. Rezerv Para Değişim Oranları ve Merkez Bankası Varlıkları

Enflasyonist finansmanın rezerv para bazında hesaplanmasına ilişkin rezerv para değişim oranları ve rezerv para hacmi göstergesine oranla Merkez Bankası varlıklarının¹³⁰ konumu, rezerv para artışına etkin olan rezerv para

¹³⁰ Merkez Bankası varlıkları, -tablolarda da görüleceği gibi- Net Dış Varlıklarımız (Net Foreign Assets); Toplam İç Krediler (Total Domestic Credits); Diğer Kalemler (Net Other Items) ve Net İç Varlıkların (Total Net Domestic Assets) toplamından -Toplam Varlıklar (Total Assets)- oluşmaktadır. Bu çerçevede Toplam İç Kredilerin kapsamını da, Kamu Kesimine Açılan Krediler (Credit to The Public Sector) ile Bankalara Açılan Kredilerin (Credit to The Banking Sector) toplamı oluşturmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ağustos 1998, s. 90.

bileşenleri¹³¹ ve bunların para hacminin artışına etkisi bazında enflasyonist finansman açısından önemli kabul edilmektedir. Çünkü -daha sonra parasal taban kapsamında da irdeleneceği gibi- Merkez Bankası yükümlülüklerine ilişkin Toplam İç Yükümlülükler, Merkez Bankası varlıkları bazındaki Toplam Varlıklara (Total Assets) eşit olmaktadır¹³².

Enflasyonist finansmanın hacmini etkilemesi kapsamında rezerv para artışına ilişkin rezerv para yıllık değişim oranlarını yükselten öncelikli nedenin, emisyon hacmindeki artışlar olduğuna daha önce değinmiştik. Bu bağlamda emisyon hacminin artışına ilişkin Merkez Bankası varlıkları bazındaki öncelikli etkenlerin ise, Net Dış Varlıklarımızdaki artışlar ile Toplam İç Kredilerin dahil olduğu Net İç Varlıkların toplamı olduğu görülmektedir. Bu açıdan gerek rezerv para, gerekse de parasal tabana ilişkin Merkez Bankası varlıklarının oransal konumu, enflasyonist finansmana katkısını ve hacmini belirleyen bileşenler konumunda değerlendirilmektedir.

Tablo 3.25 ve Tablo 3.26'da rezerv para göstergelerine (R ve R₋₁) oranla Merkez Bankası Varlıklarının oransal konumunu görebiliriz.

Tablo 3.25 ve Tablo 3.26, 1990 sonrası enflasyonist süreçte Merkez Bankası varlıkları yıllık değişimlerinin rezerv paraya oranını ifade etmesi açısından ilgili sürece ilişkin göstergeleri çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Ör. Enflasyonun en yüksek oransal değere ulaştığı 1994 yılında, Merkez Bankasının sahip olduğu Net Dış Varlıkların enflasyona koşut uğradığı reel değer kayıpları, bu yıla ilişkin Dış Varlıklar (Net) bazındaki yıllık değişimin rezerv

¹³¹ Merkez Bankası yükümlülükleri bazında rezerv para (Reserve Money) bileşenleri, Emisyon (Currency Issued); Bankalar Zorunlu Karşılıkları (Required Reserves of The Banking Sector); Bankalar Serbest Mevduatı (Bank's Free Deposits) ve Diğer Kalemlerin (Other Items) toplamından oluşmaktadır. Ibid.

¹³² TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11.

paraya oranının negatif bir değere düşmesinin de gerekçesi olmuştur. Diğer bir açıdan Toplam İç Krediler ve İç Varlıklar (Net) bazında ise, 1994 yılında rezerv paraya olan oranları dönemsel en üst oransal değere ulaşmıştır ki, emisyon hacminin artışının da gerekçesi sayılabilecek bu olgu, aynı yıla ilişkin enflasyonist finansmanın da -gerek nominal ve gerekse de reel bazda- 1990 sonrası dönemde diğer yıllara göre en üst değere ulaştığı yıl oluşunu gündeme getirmiştir.

Tablo 3.25

Rezerv Paraya Oranla Merkez Bankası Varlıkları $-\Delta/R$

Δ/R	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\Delta R/R$	0.2989	0.3524	0.4033	0.3926	0.4573	0.4626	0.4237	0.4653
Δ Net Dış Varlıklar /R	0.107	0.050	0.185	0.080	-0.151	0.609	0.873	1.026
Δ Toplam İç Krediler/R	0.200	0.612	0.731	0.535	1.037	0.351	0.533	-0.185
Δ Diğer Kalemler (Net)/R	-0.043	-0.024	0.019	-0.005	-0.165	0.071	-0.277	-0.053
Δ Net İç Varlıklar/R	0.156	0.588	0.751	0.529	0.871	0.422	0.255	-0.239
Δ Toplam Varlıklar/R	0.264	0.638	0.937	0.610	0.720	1.031	1.129	0.786

Kaynak: TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11;
TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Nisan-Mayıs 1995, ss. 10-11.

Tablo 3.26

Rezerv Paraya Oranla Merkez Bankası Varlıkları $-\Delta/R_1$

Δ/R_1	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\Delta R/R_1$	0.4263	0.5441	0.6759	0.6465	0.8429	0.8608	0.7354	0.8703
Δ Net Dış Varlıklar / R_1	0.153	0.077	0.311	0.132	-0.279	1.133	1.516	1.919
Δ Toplam İç Krediler/ R_1	0.285	0.946	1.225	0.881	1.911	0.654	0.926	-0.347
Δ Diğer Kalemler (Net)/ R_1	-0.062	-0.038	0.033	-0.009	-0.304	0.132	-0.482	-0.099
Δ Net İç Varlıklar/ R_1	0.222	0.908	1.259	0.872	1.606	0.786	0.443	-0.447
Δ Toplam Varlıklar/ R_1	0.376	0.985	1.570	1.004	1.327	1.919	1.960	1.471

Kaynak: TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11;
TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Nisan-Mayıs 1995, ss. 10-11.

3. Döneme İlişkin Fiyat Değişim Oranları

Enflasyonist finansman açısından rezerv para ve parasal taban unsurlarının yanısıra, bir diğer önemli belirleyici etken, fiyatlar genel düzeyine ilişkin -1990 sonrası- fiyat değişim oranlarıdır. Bu kapsamda fiyatlar genel düzeyi, hem reel para balansları değerinin belirleyicisidir ve hem de enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerine ilişkin reel değerın saptanmasında öncelikli konumdadır.

Tablo 3.27'de görüldüğü gibi, 1990 sonrası yıllık fiyatlar genel düzeyine ilişkin değişim oranları, döneme ilişkin artan enflasyon oranlarına koşut bir yükseliş trendi izlemiştir; özellikle de döneme ilişkin enflasyon oranının en yüksek orana ulaştığı 1994 yılında, bir önceki yıla oranla fiyat değişim oranı yaklaşık % 35 oranında bir artışla dönemin en yüksek oransal artışını oluşturmuştur. 1994 yılındaki fiyat değişim oranlarının bu artışı, aynı yıla ilişkin reel para balanslarındaki sapmanın dönemsel en yüksek olduğu ve enflasyon vergisi gelirlerinde belirgin bir sıçrama olgusunun yaşandığı işlevsel konumla uyumluluk-bağımlılık göstermektedir.

Tablo 3.27
Yıllık Fiyat Değişim Oranları

Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\ln[P/P_{-1}]$	0.4718	0.5066	0.5309	0.5074	0.7239	0.6607	0.5844	0.6151
$\Delta P/P_{-1}$	0.6029	0.6597	0.7005	0.6609	0.0626	0.9362	0.7940	0.8499
$\Delta P/P$	0.3761	0.3974	0.4119	0.3979	0.5151	0.4835	0.4426	0.4594

Kaynak: TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ekim-Aralık 1995, s. 48; TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ocak-Mart 1998, s. 59.

4. Reel Parasal Yükümlülükler ve Reel GSYH

1990 sonrası Merkez Bankası parasal yükümlülüklerinin reel bazda ifadesi, enflasyonist finansmanın tabanını oluşturan parasal taban (HM) veya rezerv paranın (R) ilgili enflasyonist süreçteki enflasyona olan reel duyarlılığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda ilgili döneme ilişkin reel enflasyonist gelir (Senyoraj + Enflasyon Vergisi) reel bazda parasal yükümlülüklerdeki değişimin, reel para balanslarıyla olan çarpanının katlarına eşit olmaktadır¹³³.

1990 sonrası enflasyonist süreçte, parasal taban ve rezerv para, reel bazda enflasyon oranlarının yüksekliğine uyumlu, reel daralma (veya genişleme) eğilimi göstermişlerdir. Döneme ilişkin en yüksek enflasyon oranının gerçekleştiği 1994 yılında parasal tabanda ve özellikle de rezerv paradaki reel düşme Tablo 3.28'de belirgin olarak görülmektedir. Parasal tabanda 1994 yılından sonraki yıllara ilişkin devam eden reel düşme, Merkez Bankası Açık Piyasa İşlemleriyle parasal tabanda hedeflenen daralmanın bir sonucudur ve 1997 yılında açık piyasa işlemleri-borçları dönemin en yüksek negatif değeri olan, - 618.7 trilyon TL'ye ulaşarak rezerv paraya ilişkin oluşan parasal tabanı daraltmıştır¹³⁴. Bu bağlamda enflasyonist finansman açısından parasal taban bazındaki 1997 yılına özgü enflasyonist gelir, diğer yıllara oranla reel olarak azalma eğilimi göstermesine karşılık, rezerv para açısından bu durum, şüphesiz artma eğilimi doğrultusundadır¹³⁵.

¹³³ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 339-340; Cagan, a.g.m., s. 78.

¹³⁴ TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 269.

¹³⁵ Bkz. Grafik 3.17.

Tablo 3.28
Reel Parasal Yükümlülükler* ve Reel GSYH

Yıl	P (TÜFE)	HM**/P Milyar TL	R/P Milyar TL	CBM**/P Milyar TL	GSYH/P Milyar TL
1990	454.6	48.45	51.42	51.22	864.62
1991	754.5	52.11	47.84	56.04	835.14
1992	1283.1	61.42	47.14	67.19	852.13
1993	2131.2	54.90	46.73	56.83	929.93
1994	4395.9	43.12	41.75	44.29	880.00
1995	8511.7	45.60	40.13	46.80	911.17
1996	15270.6	39.40	38.81	40.94	967.35
1997	28249.4	17.34	39.24	26.22	1031.44

Kaynak: TCMB, *Aylık İstatistik Bülteni*, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ekim-Aralık 1996, s. 50; TCMB, *Üç Aylık Bülten*, Ocak-Mart 1998, s. 59; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Mayıs-Haziran 1998, ss. 268-269; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995*, Ankara: 1997, s. 5.

* Merkez Bankası yükümlülüklerine ilişkin, haftalık verilerin aylık ortalaması esas alınmıştır.

** CBM = Merkez Bankası Parası - Central Bank Money

*** HM = Parasal Taban - High Money or High - Powered Money

5. Rezerv Paradaki Artışlara İlişkin Senyoraj ve

Enflasyon Vergisi Gelirleri

Enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin 1990 sonrası yıllara ilişkin miktarının hesaplanmasında, birinci bölümde irdelediğimiz Sachs ve Larrain B.'nin enflasyonist finansmanın hesaplanmasında kullandığı eşitlikleri kullanacağız. Diğer bir deyişle, enflasyon vergisi için, $IT = [P - P_{-1}/P]$. M/P ve senyoraj gelirleri için ise, $SE = (M - M_{-1})/P = [M - M_{-1}/M].M/P$, eşitliklerine ilişkin yaklaşımı esas alacağız¹³⁶. Bunun yanı sıra enflasyonist finansmanın

¹³⁶ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 339-340.

enflasyonist süreçteki nominal ve reel olarak konumu, enflasyon gelirlerinin hükümet bazında gerçek anlamda bir gelir niteliği ve finansman kaynağı olup-olmadığının ülkemiz açısından -özellikle 1990 sonrası- irdelenmesine yardımcı olacaktır.

a. Nominal Senyoraj Geliri

Senyoraj yalın anlamda, hükümetin yeni para basarak emisyon hacmini arttırması yoluyla, bunun getirisi olarak kendi lehine ek satın alma gücü yaratmasıdır¹³⁷. Bu yaklaşımdan hareketle senyoraj, -nominal bir yaklaşımla- rezerv paradaki nominal artışın aynı yıla ilişkin fiyatlar genel düzeyi ile olan oransal ilişkisinin dışında ele alınmasıdır¹³⁸.

1990 sonrası enflasyonist süreçte rezerv paradaki yüksek oranlı nominal artış, hükümetin cari satın alma gücünün artması anlamı da taşıdığından, yaşanan yüksek oranlı enflasyonların da öncelikli etkisiyle hükümetler, cari satın alma güçlerini koruma amacıyla Tablo 3.29'da görüldüğü gibi, artan oranlarda nominal senyoraj geliri elde etmişlerdir.

Tablo 3.29'da izlendiği gibi, 1990 sonrası yıllara ilişkin nominal senyoraj, oransal olarak en yüksek artışını, enflasyon oranlarının dönemsel en yüksek yaşandığı 1994 ve 1997 yılında yapmıştır. Artış oranları 1994 yılında bir önceki yıla oranla 2.2 kat; 1997 yılında ise bir önceki yıla oranla yaklaşık 2.05 katı oranında bir artış gerçekleşmiştir. Nominal senyorajın GSYH'ya olan oranı

¹³⁷ Ibid; Auernheimer, a.g.m., ss. 599-600; Calvo and Leiderman, a.g.m., ss. 180-182.

¹³⁸ Calvo and Leiderman, a.g.m., s. 182.

açısından ise durum, enflasyon oranının en üst düzeye çıktığı 1994 yılında, nominal senyorajın GSYH içindeki payının döneme ilişkin % 2.17 oranına ulaştığı göze çarpmaktadır. 1997 yılına ilişkin olarak ise, bu yılda yaşanan yüksek enflasyona rağmen nominal senyorajın GSYH içindeki payının düşük olmasının nedeni, 1997 yılında gerçekleşen GSYH'nın bir önceki yıla oranla yaklaşık % 105 oranında bir artışla gerçekleşmesidir ki, bu aynı zamanda 1990 sonrası en yüksek gerçekleşme oranıdır¹³⁹.

Tablo 3.29
Nominal Senyoraj

Yıl	Nominal Senyoraj (R - R ₋₁)*	N. Senyoraj / GSYH
1990	6988.0	0.0177
1991	12720.5	0.0201
1992	24397.7	0.0223
1993	39112.4	0.0197
1994	83961.8	0.0217
1995	158019.3	0.0203
1996	251212.1	0.0170
1997	515933.9	0.0177

Kaynak: TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1998, ss. 190-191; Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Mayıs-Haziran 1998, s. 6; Devlet İstatistik Enstitüsü, Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995, s. 5.

* Milyar TL.

¹³⁹ Enflasyonun dönemsel en yüksek oranda yaşandığı 1994 yılında GSYH, bir önceki yıla oranla yaklaşık % 97'lik bir artışla gerçekleşmiştir ki, bu oran 1997 yılına oranla % 8 daha azdır. Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Mayıs-Haziran 1998, s. 6.

b. Nominal Enflasyon Vergisi Geliri

Enflasyonist bir süreçte, enflasyon oranıyla doğrudan bağıntılı rezerv para büyüklüğünün ilgili yıla ilişkin enflasyonist kaybı, $[P - P_{-1}/P]$. M, rezerv paranın nominal-cari değeri üzerinden ortaya konulmasına çalışıldığından, şüphesiz nominal enflasyon vergisi gelirini açığa çıkartmakta¹⁴⁰; ancak -daha önce de değinildiği gibi- ilgili yıla ilişkin rezerv paranın reel ifadesinin enflasyon ile bağıntısı da, $[P - P_{-1}/P]$. M/P, bizi reel enflasyon vergisi geliri olgusuna götürmektedir¹⁴¹.

Ülkemizde 1990 sonrası yıllara ilişkin nominal enflasyon vergisi, enflasyonist sürece ilişkin reel para balansları ile ifade edilmediğinden, hükümetin reel enflasyonist kazancı bazında önemsiz gibi görünse de, aynı yıla ilişkin cari GSYH'nın bir oranı olarak önemli bir konumdadır ve bu bağlamda nominal enflasyon vergisi geliri, cari yıla ilişkin rezerv paranın (nominal) -aynı yıla ilişkin enflasyon oranının çarpan etkisi yaptığı- türevi durumundadır.

1990 sonrası dönem açısından rezerv paraya ilişkin nominal enflasyon vergisi gelirini ve GSYH ile olan oransal ilişkisini Tablo 3.30'de görmek mümkündür.

¹⁴⁰ Ülkemizde yıllık enflasyon oranının hesaplanmasında $[P - P_{-1}/P_{-1}]$ yaklaşımı doğrultusunda bir model kullanılmaktadır. Ancak biz buradaki hesaplamalarımızda daha önce kullandığımız Sachs and Larrain B.'nin enflasyon oranı hesaplamalarına ilişkin $[P - P_{-1}/P]$ eşitliğini de ayrıca kullanıyoruz ve önceki eşitlik modelleriyle farklılaşmamasını amaçlıyoruz ki, $[P - P_{-1}/P]$ eşitliğine ilişkin yıllık enflasyon oranı ölçümü, geleneksel bir ölçüm modelidir ve $\pi_1 = (P - P_{-1})/P_{-1}$ enflasyon eşitliği ile ilişki, $\pi_2 = \pi_1/(1+\pi_1)$ şeklinde de ayrıca ifade edilebilmektedir. Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 226-227; Celal Küçükler, Hazan Kazdağlı ve Cenap Erdemir, **Seigniorage in Turkey, Concept and Measurement**, Ankara: Republic of Turkey Prime Ministry The Undersecretariat of Treasury General Directorate of Economic Research, 1994, s. 124.

¹⁴¹ Sachs and Larrain B., s. 740; Cagan, a.g.m., s. 78.

Tablo 3.30
Nominal Enflasyon Vergisi

Yıl	Nominal Enflasyon Vergisi Geliri* (N.I.T.) [P - P ₋₁ /P] R	N.I.T. / GSYH
1990	8791.7	0.0223
1991	14344.9	0.0227
1992	24917.8	0.0227
1993	39633.6	0.0199
1994	94556.3	0.0244
1995	165158.2	0.0212
1996	262373.7	0.0177
1997	509352.8	0.0174

Kaynak: TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 59; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 50; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 268; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, s. 5; Maliye Bakanlığı, **1997 Yılık Ekonomik Rapor**, s. 25.

* Milyar TL.

Tablo 3.30'da izlendiği gibi, ülkemiz açısından 1990 sonrası en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılında nominal enflasyon vergisi geliri, bir önceki yıla oranla 2.3 kat oranında bir artışla, dönemin (1990-1997) bir önceki yıla göre en yüksek artışı olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılı, aynı zamanda nominal enflasyon vergisi gelirinin GSYH içindeki payının, döneme ilişkin en yüksek orana ulaştığı yılda olmuştur.

1990-1997 yıllarını kapsayan döneme ilişkin, ülkemiz açısından nominal enflasyon vergisi gelirinin, " $P - P_{-1}/P_{-1}$ " eşitliği bazında hesaplanmasının, ülkemizdeki enflasyon oranının da $P - P_{-1}/P_{-1}$ eşitliği ile hesaplanması yönünden daha gerçekçi bir yaklaşımı ifade ettiği söylenebilir. Bu kapsamda oluşan 1990 sonrası yıllara ilişkin nominal enflasyon vergisi gelirini Tablo 3.31'de görmek mümkündür.

Tablo 3.31
Nominal Enflasyon Vergisi

Yıl	Nominal Enflasyon Vergisi Geliri* (N.I.T.) [P - P ₋₁ /P ₋₁] R	N.I.T. / GSYH
1990	14093.3	0.0358
1991	23813.1	0.0377
1992	42376.7	0.0387
1993	65830.2	0.0332
1994	195060.4	0.0504
1995	319795.6	0.0411
1996	470683.9	0.0318
1997	942313.8	0.0323

Kaynak: TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1995, s. 48; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 59; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, s. 5; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 6 ve s. 268; TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 50.

* Milyar TL.

Tablo 3.31'de, $[P - P_{-1}/P_{-1}]R$ eşitliği bazında 1990 sonrası yıllara ilişkin sunulan nominal enflasyon vergisi geliri, bir önceki Tablo 3.30'da olduğu gibi, enflasyonun en yüksek orana ulaştığı 1994 yılında, 1993 yılına göre nominal-yaklaşık % 300 civarında bir artış göstermiş; ayrıca 1994 yılı, nominal enflasyon vergisi gelirinin aynı yıla ilişkin, GSYH içindeki payının da dönemsel en yüksek orana ulaştığı yıl olmuştur. Şüphesiz 1994 yılı açısından, nominal enflasyon vergisinin dönemsel en yüksek artış oranına -bir önceki yıl baz alınarak- ulaşmasında öncelikli etken, emisyon hacmindeki genişleme olmuştur. Gerçekten de, emisyon hacmi 1994 yılı sonunda, 1993 yılına oranla, yaklaşık % 98 oranında -nominal- artış göstermiştir¹⁴².

¹⁴² 1993 yılında yaklaşık 61.8 trilyon TL olan emisyon hacmi, 1994 yılı sonunda yaklaşık 118 trilyon TL'ye ulaşmış ve 1990-1997 yıllarını kapsayan dönemde bir önceki yıla göre dönemsel en yüksek emisyon hacmi artış oranı (% 98) gerçekleşmiştir. TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs-Haziran 1995, s. 11.

c. Reel Enflasyon Vergisi ve Senyoraj Gelirleri

1990 sonrası dönem açısından enflasyonist finansmanın mali -ekonomik etkinliği ve mali politikadaki etkinliğine ilişkin konumu, bu dönemi kapsayan yıllarda süregelen enflasyonun da öncelikli etkisiyle, enflasyonist gelirin reel para balansları (M/P) bazında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, enflasyonist finansman olarak hükümete, ilgili yıllara (veya döneme) ilişkin enflasyonist süreç içersindeki reel enflasyonist gelir aktarımı söz konusu olmakta ve hükümetin enflasyonun da etkisinden arındırılmış net enflasyon geliri elde etmesi gündeme çıkmaktadır¹⁴³.

Ülkemiz bazında da rezerv paradaki değişim ve artışların, aynı değişim yıllarına ilişkin fiyatlar genel düzeyi ile oransal ilişkisi, reel enflasyonist gelirin belirleyicisi durumundadır ve nominal rezerv para balanslarının da enflasyonist süreçteki reel konumunu oluşturmaktadır. Bu açıdan, yine Sachs ve Larrain B.'nin yaklaşımından hareketle, reel senyoraj geliri için, $[M - M_{-1}/M].M/P = (M - M_{-1})/P$; reel enflasyon vergisi geliri için ise, $[P - P_{-1}/P].M/P$, eşitliklerini temel alacağız¹⁴⁴.

Ülkemizde, 1990 sonrası yıllara ilişkin, rezerv paradaki değişim ve artışlara dayalı reel senyoraj - enflasyon vergisi gelirlerini ve GSYH ile olan ilişkisindeki oransal konumunu, Tablo 3.32'de izlememiz olanaklıdır.

¹⁴³ Uluatam, a.g.e., s. 354.

¹⁴⁴ Sachs and Larrain B., a.g.e., ss. 339-340.

Tablo 3.32
Reel Senyoraj - Enflasyon Vergisi ve Reel Değişim

Yıl	Senyoraj (SE) (R-R ₋₁)/P (1)**	SE/GSYH* (2)	Enflasyon Vergisi (IT) ₁ [P-P ₋₁ /P].R/P (3)**	(IT) ₁ /GSYH* (4)	Enflasyon Vergisi (IT) ₂ [P-P ₋₁ /P ₋₁].R/P (5)**	(IT) ₂ /GSYH* (6)	Reel Değişim (1) - (3)
1990	15.370	0.018	19.330	0.022	31.003	0.035	-3.9
1991	16.860	0.020	19.010	0.022	31.560	0.037	-2.15
1992	19.010	0.022	19.410	0.022	33.020	0.038	-0.40
1993	18.352	0.019	18.590	0.019	30.880	0.033	-0.24
1994	19.100	0.021	21.500	0.024	44.360	0.050	-2.40
1995	18.560	0.020	19.400	0.021	37.560	0.041	-0.84
1996	16.450	0.017	17.170	0.017	30.810	0.031	-0.72
1997	18.260	0.018	18.020	0.017	33.350	0.032	0.24

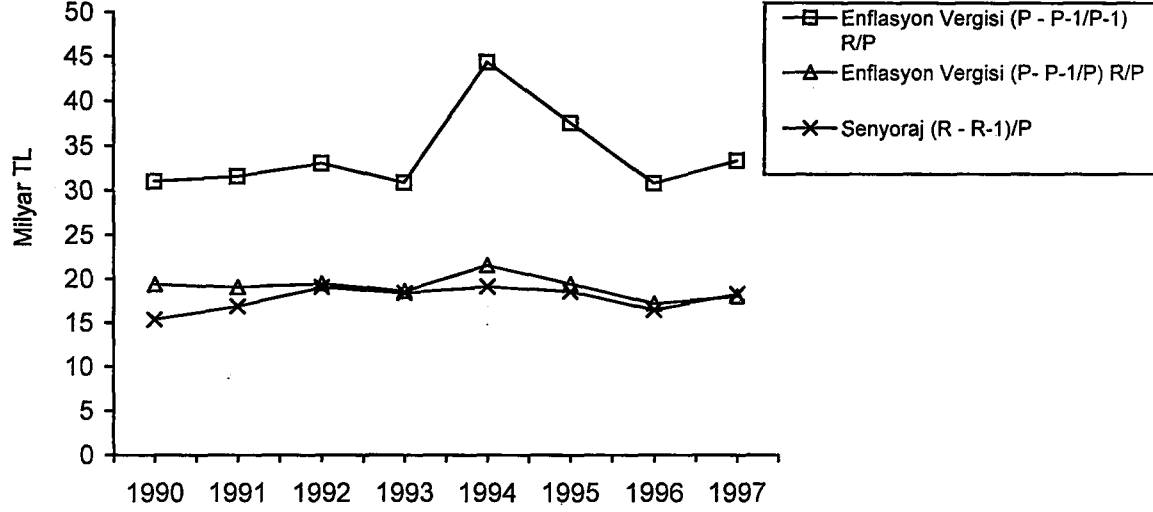
Kaynak: Tablo 3.27; Tablo 3.28; TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

* Reel senyoraj ve reel enflasyon vergisi payları, reel GSYH'nın (GSYH/P) bir oranı olarak alınmıştır.

** Milyar TL.

1990 sonrası rezerv para miktarındaki artışlara ilişkin reel senyoraj ve enflasyon vergisi değişimlerini, Tablo 3.32'den yararlanarak bir grafik ile de göstermemiz olanaklıdır.

Tablo 3.32 ve Grafik 3.20'de izlendiği gibi, 1990 sonrası enflasyonist finansman, yıllık enflasyon oranlarına koşut bir değişim trendi izlemiş, özellikle enflasyon oranının en yüksek orana ulaştığı 1994 yılında, gerek toplam reel senyoraj ve gerekse de reel enflasyon vergisi miktarları -ve GSYH içindeki payları- dönemsel en üst değere ulaşmıştır. Tablo 3.32'da, enflasyon vergisi gelirlerinin iki farklı yıllık enflasyon oranı bazında hesaplanması, hem ülkemiz bazında enflasyon ölçümlerine uyumlu bir enflasyon vergisi miktarını bulgulamayı amaçlarken, diğer taraftan da geleneksel enflasyon ölçümleri, $P - P_{-1}/P$, bazında enflasyon vergisi miktarının ne olabileceği sorusuna somut bir yanıt bulabilmek amacıyla yapılmıştır.

Grafik 3.20 1990 Sonrası Yıllara İlişkin Reel Enflasyonist Finansman

6. 1990 Sonrası Parasal Tabana İlişkin Değişim Oranları

Enflasyonist finansman miktarının bulgulanmasında parasal taban değişim oranlarının varlığı, yüksek-güçlü para (high-powered money) bazında enflasyon gelirlerinin ortaya konulması çerçevesinde, rezerv para baz alınarak oluşturulan hesaplara, açık piyasa işlemleri borçlarının dahil edilmesiyle ifade edilmektedir¹⁴⁵. Bu bağlamda parasal taban baz alınarak bulgularan enflasyonist finansmana, Merkez Bankası Yükümlülükleri kapsamındaki açık piyasa işlemlerinden doğan borçlar da girmektedir ve bu yaklaşımın temelinde, dönemsel enflasyon gelirlerinin saptanmasında daha somut/güncel ve realiter olduğu görüşünün ağırlık kazanmasının yattığı görülmektedir¹⁴⁶.

¹⁴⁵ TCMB, Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart 1990, s. 32.

¹⁴⁶ Küçüker, Kazdağlı ve Erdemir, a.g.e., ss. 150-152.

Enflasyonist finansman miktarı açısından parasal taban, ilgili yıla ilişkin fiyatlar genel düzeyi bazında reel bir değeri ifade etmekte ve reel parasal taban -reel nakit balansları da olarak- senyoraj ve enflasyon vergisi gelirlerinin ilgili yıla ilişkin reel değerinin saptanmasında çarpan konumunu/özelliğini taşımaktadır¹⁴⁷. Parasal taban bazında enflasyonist finansmanın bulgulanması amacına yönelik 1990 sonrası döneme ilişkin nominal parasal tabanın değişim oranlarını, Tablo 3.33'de görmek mümkündür.

Parasal taban değişim oranları, 1990 sonrası yıllarda rezerv para oranlarının artışına koşut artmış, yine aynı yıllara ilişkin açık piyasa işlemleri net borçlarının artışı da parasal tabanın büyümesinde etkin olmuştur. Özellikle dönemsel en yüksek enflasyonun yaşandığı 1994 yılının mali etkisiyle, 1995 yılında artan açık piyasa işlemleri borçları¹⁴⁸, 1995 yılına ilişkin -bir önceki yıla oranla- parasal tabandaki nominal artışı, dönemsel en üst artış oranına taşımıştır¹⁴⁹.

Tablo 3.33
Nominal Parasal Tabanda Yıllık Değişim Oranları

Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\ln[HM/HM_{-1}]$	0.2696	0.5795	0.6952	0.3951	0.4825	0.7166	0.4384	-0.2056
$\Delta HM/HM_{-1}$	0.3095	0.7852	1.0042	0.4846	0.6201	1.0475	0.5503	-0.1858
$\Delta HM/HM$	0.2363	0.4398	0.5010	0.3264	0.3827	0.5116	0.3549	-0.2283

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11; TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11.

¹⁴⁷ Sachs and Larrain B., a.g.e., s. 740; Cagan, a.g.m., s. 78.

¹⁴⁸ TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 188.

¹⁴⁹ TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

Tablo 3.33'de ifade edildiği gibi, 1997 yılına ilişkin parasal taban değişim oranlarının negatif değer almasının nedeni, 1996 yılında yaklaşık 601.9 trilyon TL olan parasal taban hacminin, 1997 yılında Merkez Bankası açık piyasa işlemleri net borçlarının negatif değer olarak yaklaşık (- 618.7) trilyon TL olarak gerçekleşmesinden dolayı, 1997 yılına ilişkin parasal taban hacminin yaklaşık 490 trilyon TL hacmine düşmesidir¹⁵⁰. Enflasyon ile mücadele programının bir görüntüsü olarak müdahaleci maliye politikalarına dayalı bir uygulamanın sonucu¹⁵¹, parasal tabanda daralma söz konusu olmuş, ancak bu olgu, yine aynı yıla ilişkin emisyon hacminin bir önceki yıla (1996) oranla yaklaşık % 100 oranındaki bir artışıyla da çelişki oluşturmuştur.

7. Parasal Taban Değişim Oranları Bazında Merkez Bankası Varlıkları

1990 sonrası dönemde, parasal tabandaki nominal değişimler ile nominal parasal tabanın bir oranı olarak Merkez Bankası varlıkları, enflasyonist süreçte parasal taban hacminin gelişimine koşut oransal artışı ifade etmeleri bazında önem kazanmaktadırlar. Bu bağlamda enflasyonist finansman açısından Merkez Bankası varlıkları, parasal tabanın artış oranlarına ilişkin iç bileşenleri ve bunların oransal katkısını ifade etmektedir. Merkez Bankası kalemlerine ilişkin diğer bir analitik yaklaşım-ifade ile parasal tabanın da dahil olduğu Merkez Bankası yükümlülükleri çerçevesinde toplam iç yükümlülükler, Merkez Bankası varlıkları toplamına eşit olmaktadır¹⁵².

¹⁵⁰ TCMB, *Aylık İstatistik Bülteni*, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

¹⁵¹ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası*, 3. b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1994, s. 193.; İsmail Türk, *Maliye Politikası*, 12.b., Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1998, ss. 120-123.

¹⁵² TCMB, *Aylık İstatistik Bülteni*, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11.

Tablo 3.34 ve Tablo 3.35'de, parasal tabana ilişkin artış oranlarını ve bunun Merkez Bankası varlıkları çerçevesindeki bileşenlerinin oransal payı ile katkısını görmemiz mümkündür.

Tablo 3.34

Parasal Tabana Oranla Merkez Bankası Varlıkları - Δ/HM

Δ/HM	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\Delta HM/HM$	0.2363	0.4398	0.5010	0.3264	0.3827	0.5116	0.3549	-0.2283
Δ Net Dış Varlıklar/ HM	0.114	0.046	0.142	0.068	-0.146	0.535	0.860	2.322
Δ Toplam İç Krediler/ HM	0.212	0.562	0.561	0.455	1.004	0.309	0.525	-0.420
Δ Diğer Kalemler (Net)/ HM	-0.046	-0.022	0.045	-0.004	-0.0159	0.062	-0.273	-0.120
Δ Net İç Varlıklar/ HM	0.165	0.539	0.576	0.451	0.844	0.371	0.252	-0.541
Δ Toplam Varlıklar/ HM	0.280	0.585	0.719	0.519	0.697	0.907	1.112	1.780

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11;
TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 10-11.

Tablo 3.35

Parasal Tabana Oranla Merkez Bankası Varlıkları - Δ/HM_{-1}

Δ/HM_{-1}	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
$\Delta HM/HM_{-1}$	0.3095	0.7852	1.0042	0.4846	0.6201	1.0475	0.5503	-0.1858
Δ Net Dış Varlıklar/ HM_{-1}	0.149	0.082	0.286	0.101	-0.237	1.097	1.334	1.890
Δ Toplam İç Krediler/ HM_{-1}	0.277	1.004	1.125	0.676	1.627	0.633	0.815	-0.342
Δ Diğer Kalemler (Net)/ HM_{-1}	-0.060	-0.040	0.030	-0.007	-0.259	0.127	-0.424	-0.098
Δ Net İç Varlıklar/ HM_{-1}	0.217	0.963	1.155	0.669	1.367	0.761	0.390	-0.440
Δ Toplam Varlıklar/ HM_{-1}	0.367	1.046	1.441	0.771	1.130	1.858	1.725	1.449

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, ss. 10-11;
TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 10-11.

Tablo 3.34 ve 3.35'de izlendiği gibi, Merkez Bankası Varlıkları kapsamında özellikle toplam iç kredi hacmindeki yıllık değişimlerinin parasal tabana oranı, enflasyonun 1990 sonrası dönemde en yüksek orana ulaştığı 1994 yılında belirgin bir biçimde artmış ve dönemsel en yüksek orana ulaşmıştır. Diğer taraftan net dış varlıklara ilişkin yıllık değişimin parasal tabana

olan oranı ise, yine 1994 yılına özgü reel değer kayıplarından ötürü, negatif bir değer almış ve net dış varlıkların nominal değeri de (- 6.694 milyar TL olarak) 1990 sonrası ilk kez sıfırın altına inmiştir. Ancak net iç varlıkların oransal değeri -bunun tam tersi-, nominal olarak artmış ve parasal tabana olan oranları bazında da 1994 yılında en yüksek oranlarına ulaşmıştır.

8. Parasal Tabandaki Artışlara İlişkin Senyoraj ve Enflasyon Vergisi Gelirleri

1990 sonrası enflasyonist süreçte enflasyonist finansman hacminin rezerv para artışlarına ilişkin saptamalardan başka, rezerv para hacmine Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının da eklenmesiyle oluşan parasal taban bazında hesaplanması/saptanması, sürece ilişkin enflasyonist gelirin dönemsel gerçekliliği açısından gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda -daha önce rezerv para bazında irdelenen Sachs ve Larrain B. yaklaşımı çerçevesinde- enflasyonist finansman (nominal veya reel), parasal taban bazında yıllık değişimlerin, yine aynı yıllara ilişkin enflasyon oranlarıyla olan analitik bağıntı ifade etmekte ve enflasyon gelirlerinin aynı yıllara ilişkin fiyatlar genel düzeyi bazındaki ifadesi ise, bu gelirin reel anlamda miktarını ortaya koyması kapsamında bu olgunun diğer bir görünümünü açığa çıkarmaktadır. Ancak, rezerv para bazına göre parasal tabana ilişkin en önemli fark, şüphesiz ki, Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının yıllara ilişkin değişiminin bir sonucu olarak, parasal taban hacminin de ilgili yıllara göre farklılık göstermesi, hatta nominal olarak bir önceki yıla oranla -1997 yılında olduğu gibi- belirgin bir düşme eğilimine girmesidir¹⁵³.

¹⁵³ 1997 yılında parasal taban hacminde bir önceki yıla oranla bir daralma yaşanmış, 1996 yılında yaklaşık 601.9 trilyon TL olan parasal taban hacmi, 1997 yılında yaklaşık 490 trilyon TL civarına düşmüştür. Bunun nedeni ise, 1996 yılında yaklaşık 9.1 trilyon TL olan açık piyasa işlemleri borçlarının, 1997 yılında negatif bir değer olarak, - 618.8 trilyon TL

a. Nominal Senyoraj Geliri

1990 sonrası dönemde parasal tabandaki nominal artışlar, ilgili yıllara ilişkin fiyat endekslerinin baz alınmasıyla olan birlikteliği dışında değerlendirildiğinde -rezerv para hacmindeki değişikliklerde olduğu gibi- parasal taban bazındaki nominal senyoraj gelirini ortaya koymaktadır. Nominal senyoraj hacminin, enflasyonist ortamda hükümete sağladığı nominal satın alma gücünün göreceli - reel konumunun daha ağırlıklı bir öneme sahip olmasına karşın, cari yıla ilişkin GSYH içinde nominal senyorajın oranı, hükümete aktarılan payı -cari olarak- ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

Tablo 3.36 parasal taban bazında 1990 sonrası döneme ilişkin nominal senyoraj hacmini ve GSYH içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 3.36'da izlendiği gibi, 1990 sonrası nominal senyorajın GSYH içindeki oransal payı yıllara göre dalgalanmalar göstermiştir. Ör. enflasyon oranının en üst orana ulaştığı 1994 yılında, emisyon hacmi bir önceki yıla oranla yaklaşık 1.9 oranında bir artışla döneme ilişkin en üst artış oranını gerçekleştirdiği halde; aynı yıla ilişkin parasal tabanın GSYH içersindeki oranı, diğer yıllara göre düşük sayılabilecek bir konumda, % 1.87 oranında gerçekleşmiştir. Bu durumun temel nedeni ise, 1994 yılına ilişkin Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının -1993 yılına göre- 17.4 trilyon TL'den, 6.1 trilyon TL'ye düşmesidir ki, 1994 yılındaki rezerv para artış oranına göre parasal tabandaki artış oranının GSYH içersindeki payının azalmasının gerekçesinin de bu olgu olduğu görülmektedir¹⁵⁴.

civarında gerçekleşmesi olmuştur. Kısaca, 1997 yılına ilişkin Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçları sıfırın altına inmiştir. TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

¹⁵⁴ TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

Tablo 3.36
Nominal Senyoraj

Yıl	Nominal Senyoraj* (HM - HM ₋₁)	N. Senyoraj/GSYH
1990	5206.2	0.0132
1991	17296.4	0.0274
1992	39491.4	0.0361
1993	38199.0	0.0192
1994	72567.8	0.0187
1995	198596.2	0.0255
1996	213632.7	0.0144
1997	-111862.4	-0.0038

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, ss. 11; TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995, s. 11; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 6; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, s. 5.

* Milyar TL

b. Nominal Enflasyon Vergisi Geliri

Parasal tabandaki değişimlere ilişkin nominal enflasyon vergisi geliri, rezerv paradaki artışlar da olduğu gibi, ilgili yıla ait nominal para stoklarının -ki burada parasal taban (HM)-, yine aynı yıla ilişkin fiyat endeksleri (TÜFE) bazında gerçekleşmiş enflasyon oranıyla çarpımına eşit olmaktadır, $(P - P_{-1}/P) \cdot M$. Ülkemizdeki enflasyon oranının fiyat endeksleri bazındaki saptamasının klasik enflasyon saptamasından farklı oluşu, nominal parasal tabanın, fiyat endekslerinin $(P - P_{-1}/P_{-1})$ şeklindeki enflasyon oranı saptamasıyla çarpımından doğan nominal enflasyon vergisi gelirinin ortaya konulmasını da ayrıca gündeme getirmektedir.

Tablo 3.37 ve Tablo 3.38, her iki fiyat endeksleri bazında irdelenen enflasyon oranlarına bağlı ve parasal tabandaki nominal değişimlere ilişkin 1990 sonrası nominal enflasyon vergisi gelirlerini göstermektedir.

Tablo 3.37
Nominal Enflasyon Vergisi

Yıl	Nominal Enflasyon Vergisi Geliri* (N.I.T.) [P-P ₋₁ /P] HM	N.I.T. /GSYH
1990	8284.2	0.0210
1991	15626.9	0.0247
1992	32463.6	0.0296
1993	46559.6	0.0234
1994	97653.2	0.0252
1995	187683.7	0.0241
1996	266361.1	0.0180
1997	225081.9	0.0077

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 59; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 50; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, s. 5; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 6.

* Milyar TL

Tablo 3.37'de görüldüğü gibi, nominal enflasyon vergisi geliri 1992 ve 1994 yıllarında bir önceki yıla oranla yaklaşık % 100 oranında artmış ve bu yıllar, aynı zamanda enflasyon vergisi gelirinin GSYH içerisindeki payının oransal en yüksek olduğu yıllar olmuştur.

Nominal enflasyon vergisi gelirinin 1990 sonrası enflasyonist süreçte, fiyat endekslerinin $(P - P_{-1}/P_{-1})$ biçimindeki oluşumunu esas alan enflasyon oranına göre dağılımı, klasik enflasyon oranı saptamalarına ilişkin alternatif bir yaklaşımı ortaya koymasının yanı sıra, ülkemiz açısından enflasyon gelirlerinin

saptanmasında diğer oluşuma göre parasal taban bazında daha gerçekçi olduğu görülmektedir. Tablo 3.38'de $(P - P_{-1}/P_{-1})$ oransal çarpımına göre 1990 sonrası nominal enflasyon vergisi gelirlerinin, parasal tabandaki değişimlere ilişkin konumunu görebiliriz.

Tablo 3.38'deki $(P - P_{-1}/P_{-1})$ olarak yıllık enflasyon oranı çarpanıyla elde edilen nominal enflasyon vergisi gelirlerinin 1990 sonrası dağılımında, 1994 yılına ilişkin yaratılan nominal enflasyon vergisi gelirin çarpıcı artışı dikkat çekicidir. Gerçekten de dönemsel en yüksek enflasyon oranının yaşandığı (TÜFE = % 125.5, 1987 = 100) 1994 yılında, nominal enflasyon vergisi geliri bir önceki yıla oranla yaklaşık 2.6 kat oranında artarak dönemin en yüksek nominal artışı gerçekleşmiştir. Yine aynı yıla ilişkin nominal enflasyon vergisinin GSYH'ya oranı da, dönemsel en yüksek orana ulaşmıştır.

Tablo 3.38
Nominal Enflasyon Vergisi

Yıl	Nominal Enflasyon Vergisi Geliri* (N.I.T.) [$P - P_{-1}/P_{-1}$] HM	N.I.T. /GSYH
1990	13279.8	0.0337
1991	25941.3	0.0411
1992	55209.4	0.0504
1993	77334.1	0.0390
1994	201448.9	0.0520
1995	363411.6	0.0468
1996	477837.2	0.0323
1997	416406.5	0.0142

Kaynak: TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998, s. 59; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996, s. 50; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, s. 5; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 6.

* Milyar TL

Tablo 3.37 ve Tablo 3.38'de izlendiği gibi, 1997 yılına ilişkin nominal enflasyon vergisinin bir önceki yıla göre nominal düşüşünün ana nedeni, -daha önce de değinildiği gibi- Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının sıfırın altına inerek negatif değer almasıyla oluşan parasal tabandaki nominal daralmadır¹⁵⁵ ve 1997 yılı, aynı zamanda nominal enflasyon vergisi gelirinin GSYH'ya olan oranının 1990 sonrası en düşük gerçekleştiği yıl olarak da karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁶.

c. Parasal Taban Bazında Reel Enflasyon Vergisi ve Senyoraj Gelirleri

1990 sonrası dönemde parasal tabandaki değişimlere ilişkin enflasyonist finansmanın reel hacmi, ilgili yıllardaki reel enflasyonist gelir kazanımının reel parasal taban değişimleriyle olan bağıntısını yansıttığı gibi, döneme ilişkin bir mali politika kapsamında da enflasyonist gelirin etkinliğinin konumunu ortaya koymakta ve hatta, ülkemiz gibi gelişmekte olan bir çok ülkede, enflasyonist dengeleyici politikaların kapsam, biçim ve işlevinin ortaya konulmasında belirleyici, öncelikli bir rol üstlenebilmektedir. Bu bağlamda rezerv para hacmindeki değişim/artışlara ilişkin oluşumundan farklı olarak parasal tabandaki değişimlere ilişkin reel enflasyonist finansman (senyoraj ve enflasyon vergisi),

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ 1997 yılına ilişkin nominal enflasyon vergisi gelirinin aynı yıldaki GSYH'ya oranındaki dönemsel en düşük oransal değere inmesinin nedeni 1997 yılında yaratılan nominal GSYH, bir önceki yıla oranla yaklaşık % 100 oranında artarken, yine 1997 yılına ilişkin nominal parasal taban hacminin, bir önceki yıla oranla % 20 oranında bir daralma yaşamasıdır. Kısaca, 1996 yılında yaklaşık 14.8 katrilyon TL olan nominal GSYH, 1997 yılında yaklaşık 29.1 katrilyon TL'ye ulaşırken, yine 1996 yılında yaklaşık 601.8 trilyon TL olan nominal parasal taban hacmi, 1997 yılında yaklaşık 490 trilyon TL'ye düşmüştür. Ibid, Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998, s. 6.

açık piyasa işlemleri borçlarını da kapsadığından, hükümetin reel enflasyonist gelir elde etmesi bazında daha da realiter bir ağırlık kazanmakta ve bir mali-makro politika olarak enflasyonist finansman politikasını da yönlendirmektedir.

Reel enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin ortaya konulmasında, reel para balanslarının (M/P) -ki burada parasal taban- varlığının enflasyon oranı oluşumlarına ilişkin fiyat endeksleri hareketiyle $-(P - P_{-1}/P)$ ve $(P - P_{-1}/P_{-1})$ - çarpımının reel enflasyon vergisi gelirini ortaya koyduğunu daha önce irdlemiştik. Rezerv para hacmindeki değişimlere ilişkin yaklaşımımızda olduğu gibi, yıllık parasal taban değişimlerine ait enflasyonist finansman hacmine ait saptamalarımızda da yine Sachs ve Larrain B.'nin yaklaşımını kullanarak, Tablo 3.39'da 1990 sonrası reel enflasyon vergisi ve reel senyoraj miktarları ile reel değişim oranlarını görebiliriz.

Tablo 3.39
Reel Senyoraj - Enflasyon Vergisi ve Reel Değişim

Yıl	Senyoraj (SE) (R-R ₋₁)/P (1)**	SE/GSYH* (2)	Enflasyon Vergisi (IT) ₁ [P-P ₋₁ /P].R/P (3)**	(IT) ₁ /GSYH* (4)	Enflasyon Vergisi (IT) ₂ [P-P ₋₁ /P ₋₁].R/P (5)**	(IT) ₂ /GSYH* (6)	Reel Değişim (1) - (3)	Reel Değişim (1) - (5)
1990	11.452	0.013	18.223	0.021	29.212	0.033	-6.77	-17.76
1991	22.924	0.027	20.711	0.024	34.382	0.041	2.21	-11.45
1992	30.778	0.036	25.300	0.029	43.028	0.050	5.47	-12.25
1993	17.923	0.019	21.846	0.023	36.286	0.039	-3.92	-18.36
1994	16.508	0.018	22.214	0.025	45.826	0.052	-5.70	-29.31
1995	23.332	0.025	22.050	0.024	42.695	0.046	1.28	-19.36
1996	13.989	0.014	17.442	0.018	39.409	0.040	-3.45	-25.42
1997	-3.959	-0.003	7.967	0.007	14.740	0.014	-11.92	-18.69

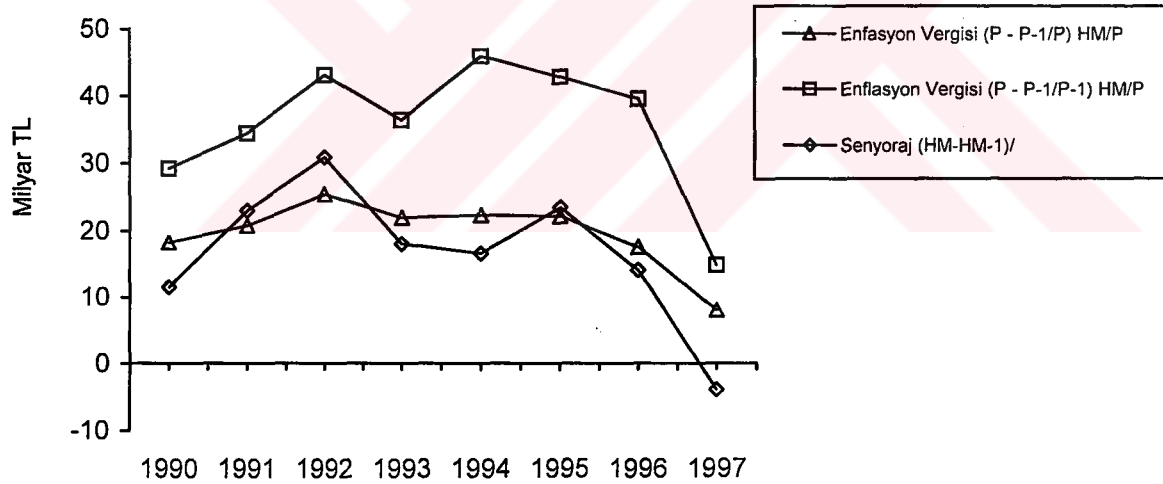
Kaynak: Tablo 3.27; Tablo 3.28; TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

* Reel senyoraj ve reel enflasyon vergisi miktarlarının GSYH'ya oranlarında, reel GSYH'ya (GSYH/P) olan oranları esas alınmıştır.

** Milyar TL.

Tablo 3.39'da, parasal taban bazında 1990 sonrası reel enflasyonist finansmana ilişkin saptanan değerlerin bir grafik olarak anlatımını aşağıdaki biçimde gösterebiliriz.

Grafik 3.21 ve Tablo 3.39'da izlendiği gibi, parasal taban bazında reel enflasyonist finansman özellikle enflasyon oranının $(P - P_{-1}/P_{-1})$ olarak ölçümlendiği enflasyon vergisi kapsamında enflasyon oranının en yüksek düzeyde seyrettiği 1994 yılında miktar olarak en üst seviyeye ulaşmıştır. Diğer yandan, 1992 yılına ilişkin Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçları yüksekliğinin parasal tabana olan doğrudan yansımasıyla, hem senyoraj ve hem de enflasyon vergisi gelirlerinde bu yıla ilişkin bir artışın varlığı söz konusu olmuştur¹⁵⁷.

**Grafik 3.21 Parasal Taban Bazında 1990 Sonrası
Reel Enflasyonist Finansman**

¹⁵⁷ 1992 yılına ilişkin açık piyasa işlemleri borçları 18.4 trilyon TL ile, 1995 yılına kadar olan nominal en yüksek gerçekleşen miktardır ve 1992 yılındaki bu miktar, bir önceki yıl olan 1991 yılına göre -ki 1991 yılında 3.3 trilyon TL civarındadır- yaklaşık 5.5 kat oranında bir artışla gerçekleşmiştir. TCMB, **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998, s. 11.

1997 yılında ise, yine açık piyasa işlemleriyle ilintili olarak açık piyasa işlemlerinin negatif değer almasıyla oluşan parasal tabandaki daralma sonucu¹⁵⁸, parasal taban bazında ele alınan tüm enflasyonist finansman oluşumlarında bir önceki yıla oranla oldukça çarpıcı bir negatif sapma söz konusu olmuş, hatta reel senyoraj gelirinin negatif bir değere inmesiyle, hazine dışına çıkan reel senyoraj çıktısı/kaybı (Seigniorage Losses) oluşmuştur.

Reel senyoraj miktarının 1995 yılına ilişkin bir önceki yıla göre yükselişe geçmesinin nedeni ise, 1995 yılındaki gerçekleşen parasal taban hacminin 1994 yılına göre yaklaşık % 100 oranında artması ve bu artışın fiyat endeksleri bazında aynı yıla ilişkin artış oranının üzerinde gerçekleşmesi olmuştur¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid; TCMB, **Üç Aylık Bülten**, Ekim-aralık 1996, s. 50.

SONUÇ

Enflasyon sürecine ilişkin ve enflasyon oranlarıyla doğrudan ilişkili bir enflasyonist gelir politikasının hükümet bazındaki etkinliği, uygulanan makro politikaların mali politikalara olan uyumluluğu çerçevesinde kamu borçları, para arzı ve hedeflenen alternatif bütçe açığı olgularının ilgili süreçteki yönlendirici birlikteliğine ilişkin kaçınılmaz zorunluluğu da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda para arzı artışlarının enflasyonist finansman olgusunun ana unsurlarından birini oluşturduğu düşünülürse, enflasyonist bir ortamda para arzına da bağlı enflasyon oranlarına ilişkin artışın sağladığı enflasyonist finansmanın, yasal hükümet gelirlerine alternatif olup-olmayacağı sorusu ağırlık kazanmakta ve hükümet borçlarının amortizasyonu kadar senyoraj geliri kazanımı da hükümet açısından-gündeme gelmektedir.

Reel para balanslarındaki olumsuz sapmanın hükümete aktardığı enflasyon oranlarıyla doğrudan ilişkili gelir, enflasyonist ortamda reel döviz endeksleriyle de olan doğrudan bağıntısını kaçınılmaz olarak hissettirmiştir. Enflasyonist süreçte artan bütçe açıkları, enflasyon oranı kontrolünü de hedef alarak döviz rezervleriyle karşılanmaya çalışıldığında, çöken ödemeler dengesiyle sonuçlanmakta ve bu durumun getirisi olan dalgalı döviz kuru sisteminde ise, ülke parasından kaçışın başlaması sonucu enflasyonist finansman geliri hem senyoraj, hem de enflasyon vergisi bazında, ilgili yabancı ülke ile paylaşılmaktadır.

Bütçe açıklarının finansmanında ağırlıklı olarak iç borçlanmaya dayalı bir bütçe finansman politikası, sonra gelen dönemler üzerinde ağır bir borç ve faiz ödemeleri yükü getirmektedir. Bu durum, diğer bir açıdan bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki karşılıklı bağımlılıktan doğan bir kısır döngüyü (Vicious

Circle) de açığa çıkartmaktadır. Nominal faiz oranlarının enflasyon ortamındaki artışı, özellikle geleneksel bütçe açığı kapsamında bütçe açıklarını arttırırken, bütçe gelirleri bazında legal vergi gelirlerindeki enflasyon oranlarıyla bağıntılı reel-negatif sapma (Tanzi Effect), ilgili süreçteki reel bütçe açığını daha da ağırlaştırmaktadır.

Bu kapsamda enflasyon ortamında bütçe açıklarının para basımı yoluyla finansmanı, öncelikli olarak hükümete senyoraj adı altında bir satın alma gücü paritesi yaratsa da, ilgili dönemde para arzı artışına bağlı artan enflasyon, enflasyonist finansman politikası ile buna alternatif daha az enflasyonist sayılabilecek bir başka mali politikaya ilişkin seçimin zorunluluğunu ortaya çıkartabilmektedir. Kaldı ki, sürekli ortan enflasyon oranlarına bağlı bir enflasyon vergisi ve senyoraj gelirleri politikasının -enflasyon oranı artmaya devam ederken bile- belirli bir limiti vardır ve bu noktadan sonra enflasyonist finansman geliri sapma göstermektedir. Bu açıdan optimum bir enflasyon oranı politikasının hükümet açısından zorunluluğu optimum senyoraj ve enflasyon vergisi limitini belirlemesi açısından da zorunluluk kazanmaktadır.

Enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin dengelenmesi kapsamında, para arzındaki artışla enflasyon oranı artışının optimum birlikteliği bu bağlamda irdelenmelidir. İlgili süreçteki yaratılan yeni para arzının aynı sürece ilişkin öngörülen enflasyon (Anticipated Inflation) oranıyla uyumu, bu süreç bazında bir durgun-durum (Steady State) ilişkisi oluşturacak ve enflasyon vergisi geliri ile senyoraj gelirinin eşitliğini ($SE = IT$) gündeme getirecektir.

Öngörülen enflasyon ortamına özgü bu durumda, gerek enflasyon oranını ve gerekse de buna bağlı enflasyonist finansmanı önceden hedefleyip kontrol etmek kolaydır. Ancak öngörülme-yen bir enflasyonist dönemde (Unanticipated Inflation) hızla artan enflasyon sürecindeki enflasyonun yarattığı reel para balanslarındaki artan negatif sapma sonucu enflasyon vergisi geliri

artacak ve optimum vergi tabanı (M/P) bazında enflasyon vergisi ilgili sürece ilişkin en yüksek değere ulaşmış olacaktır.

Benzer enflasyonist süreç ve mali-ekonomik dönemi yaşayan ülkelerdeki enflasyon gelirlerinin farklılaşmasındaki iki temel unsur, bu ülkelerin farklı politik ve iktisadi kurumsallaşmalarından doğan işlevselliğin gösterdiği çeşitliliktir. Özellikle politik yapılanmanın farklılığı, o ülkenin mali yapısını ve kamu gelirleri politikasını öncelikle belirler niteliktedir. Vergi sisteminin etkinliğinin bu yapıdaki statüsü-etkinliği, hükümetleri legal kamu gelirlerine alternatif sayılabilecek politikalara ne derece yönlenebileceğinin de bir göstergesini oluşturmaktadır. Bu açıdan vergi sisteminin maliyeti ve GSMH'ya ilişkin sektörel bileşimlerle olan doğrudan bağıntısının, hükümetlerin enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerine ne ölçüde başvurabileceklerinin bir göstergesi olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda ülkelerarası farklılıklar ve her ülkenin kendine özgü belirlediği optimum enflasyon politikası çerçevesinde ilgili ülkelere ilişkin hükümetler, enflasyonist süreçte enflasyonist finansman gelirini maksimize eden enflasyon oranını değil, ilgili süreçte hükümetlerin legal vergi gelirleriyle, enflasyonist finansman gelirlerinin toplamını maksimuma ulaştıracak optimum enflasyon oranını hedeflemeleri gereği ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Şüphesiz ki tüm teorik yaklaşımlara ilişkin ulaşılan nokta, kamu açıkları ve hükümet gelirleri bazında enflasyonist finansmanın optimal bir finansman aracı kabul edilip edilmeyeceği konusudur. Dengeli bir para politikası ve öngörülen enflasyon oranı çerçevesinde, yasal vergi gelirleriyle enflasyonist finansmanın sosyal maliyetleri analizinin gereği de bu nokta da doğmaktadır. Yasal vergi gelirlerinin sosyal maliyetlerinin yüksekliği, ilgili süreçte hükümete senyoraj hakkının gerekçesini yaratsa da, bu hakka ilişkin asıl gerekçenin enflasyon oranlarına özdeş artan nominal faiz oranları ve buna bağımlı kamu talebindeki belirgin artışların olduğu görülmektedir.

Optimal senyoraj gelirleri açısından ise hükümetin senyoraj hakkı, yasal vergi gelirlerindeki artışa bağlı -diğer bir açıdan vergi sisteminin bir parçası olarak- ve gelir sağlama amacına yönelik para politikasıyla uyumlu pozitif bir fonksiyon olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan kamu maliyesi yaklaşımının senyorajı, hükümetin ek satın alma gücü paritesini arttırması yönünden yasal vergi gelirlerinden sonra en iyi vergi geliri olgusu olarak kabul ettiği görülmektedir. Klein ve Neumann'ın da bulguları bu olguyu destekler niteliktedir.

Hiperenflasyonist bir süreçte enflasyonist finansmanın yapısı, ilgili sürece ilişkin hiperenflasyonun parasal dinamiğine özgü biçimlenmektedir. Hanehalklarının öngördükleri enflasyon oranına uygun bir oranda reel para balanslarını sürekli arttırmaları, hiperenflasyonist süreçte öngörülen oranın ötesinde gerçekleşen bir enflasyon oranıyla, hükümetin enflasyon vergisi gelirini daha yüksek kılacaktır. Ancak böyle bir süreçte, hükümetin maksimum senyoraj gelirini hedefleyen tutumu çerçevesinde para basımına devam etmesinin hiperenflasyon sarmalını arttırdığı, bununla birlikte enflasyonist finansman gelirinde, parasal tabandaki (vergi tabanı) daralmadan ötürü bir düşmenin kaçınılmaz olduğu izlenmektedir.

Bu kapsamda hiperenflasyon sürecindeki parasal ikame oranının artmasının, bu süreçte bireylerin tutmayı arzu ettikleri reel nakit balanslarını etkileyen temel değişkenler olan: 1) Reel koşullarda bireyin serveti, 2) Bireyin cari reel geliri ve, 3) Bireyin servetine ilişkin her bir biçimde öngörülen geri dönüşümün elde edilebilirliği, unsurlarıyla da doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

Diğer bir açıdan enflasyonist (veya hiperenflasyonist) bir süreçte yasal vergi getirilerinin toplanmasına ilişkin alternatif esneklik ve gecikme kombinezonlarındaki farklılaşma, gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler ile azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler arasında çarpıcı bir belirginlik kazanmakta; bu

durumun ise, bu tip farklı konumlardaki ülkelerin sahip olduğu mali dinamiklerin ve vergi sisteminin süreçle uyumluluğunun işlevsel bir yansımasının sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda dengeli bir mali-ekonomik yapıya sahip gelişmiş ülkeler dışında kalan azgelişmiş ülkelere ilişkin vergi esnekliğinin "1" den küçük olması, bu ülkeler nezninde uzun dönemde daha da artan reel vergi kayıpları açısından alternatif bir enflasyonist finansman hedefinin gerekçesini oluşturabilmektedir.

Enflasyonist finansmana ilişkin hükümet ve merkez bankası arasındaki parasal uyum ve dengenin ise, ilgili ülkenin sermaye piyasaları bazında borçlanma kapasitesi (veya olanağı) ve bankacılık sektörünün -özel veya kamu- mali işlevselliğinin yanısıra, öncelikle senyoraj açısından hükümetlerin merkez bankası kaynaklarına ulaşmasındaki kolaylık ve bu bazda oluşabilecek mali istikrara dayalı güven artırıcı faktörlerle de doğrudan ilintili olduğu görülmektedir. Bu kapsamda bankacılık sisteminin zayıf olduğu ülkelerde hanehalkının elinde giderek yoğunlaşan nakit tasarruf oranlarının hükümet lehine, hem enflasyonist finansmanı -özellikle enflasyon vergisi bazında- arttırdığı ve hem de alternatif bir gelir olarak enflasyonist finansmanı daha güvenilir kıldığı izlenmektedir.

Ülkemizde enflasyonist finansman olgusunun 1990 sonrası dönemde etkinliği, bu döneme ilişkin enflasyon oranlarıyla olduğu kadar, sürekli artan KKBG bazında, kamu açıkları ve enflasyon ilişkisi çerçevesinde biçimlenmiştir denebilir. Bu kapsamda 1990 sonrası dönemde nominal para arzlarındaki artışlara rağmen, enflasyon oranlarının nisbi değerine uyumlu reel para arzlarındaki negatif sapmalar, reel kamu açıklarının da artışındaki dönemsel sürekliliği gündeme getirmiş, yine ilgili dönemde uygulanan yüksek faiz politikası da kamu açıkları ve enflasyon ilişkisine dayalı olumsuz döngüyü hızlandırmıştır. Ör. 1990 sonrası dönemde en yüksek enflasyon oranının yaşandığı 1994 yılında -özellikle Nisan ayında- emisyon hacmindeki hızlı

yükselmeye koşut, döviz tevdiat hesaplarının da dahil olduğu "M2Y" parasal göstergesinde dönemin en yüksek oransal artışı yaşanmıştır ve bu olgu bir diğerk anlamda, enflasyonist finansmanın senyoraj bazında ilgili dış ülke/ökelere oransal en yüksek aktarımının gerçekleştiğı yıl olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır.

1990 sonrası bütçe dengeleri açısından konsolide bütçe nakit açığının reel bazda büyümesine ilişkin öncelikli nedenin, hükümetin yasal vergi gelirlerindeki reel düşüş olduğu göz önüne alındığında, ilgili döneme ilişkin enflasyonist finansmanın alternatif bir gelir olmasının yanında optimal bir enflasyonist geliri sağlayıp-sağlamayacağı sorusu ağırlık kazanmaktadır. Çünkü, özellikle 1994 yılından sonra artan iç borç (Hazine Bonosu + Tahvil) yükünün 1994 sonrası enflasyonist sürece ilişkin hedeflenen amortizasyonu, hükümetin iç borçları bazındaki reel kazanımına eşit olmaktadır ve bu olgunun aynı zamanda ilgili süreç açısından hükümetin bütçe finansmanı kompozisyonunu da belirleyen bir niteliğe sahip olduğu izlenmektedir.

Ölkemizde enflasyon vergisi ve senyoraj gelirlerinin etkinliğinin ilgili dönemdeki rezerv para ve parasal taban hacmindeki değişimlerle olan bağıntısı, emisyon hacmindeki artışlara dayalı Merkez Bankası yükümlölüklerinde konunun irdelenmesini bu açıdan gerekli kılmıştır. Merkez Bankası toplam iç yükümlölüklerinin enflasyonist finansmanın ilgili yıllara ilişkin hacmini belirlemesindeki etkinliği, öncelikli olarak senyoraj ve enflasyon vergisi gelirlerinin bileşenlerinin belirlemesindeki öneminden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda enflasyonist finansmanın hacmi -nominal veya reel- hem rezerv para bazında ve hem de Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının rezerv para hacmine dahil edilmesiyle ulaşılan parasal taban bazında saptanması yoluna gidilmiştir.

Bu bağlamda rezerv para hacmine, para arzı göstergesine (M2 ve M2Y) ilişkin büyüklüğün oranıyla ulaşılan parasal çarpan değeri, enflasyonist finansmanın rezerv para bazında en yüksek değere ulaştığı 1994 yılından sonra hızla artma eğilimine girmiştir. Özellikle M2/RP oranına ilişkin 1996 yılında ulaşılan 4.7 oransal değeri, 1990 sonrası M2/RP bazındaki oransal en yüksek parasal çarpan değeri olmuş ve 1995 yılına göre 1996 yılında oluşan yüksek emisyon oranı ve rezerv para hacmindeki artışla uyumlu bir paralellik izlemiştir.

1990 sonrası yıllarda ülkemizde hükümetin enflasyonist gelirinin, gerek rezerv para ve gerekse de parasal taban bazında, reel olarak GSYH'nın bir oranı kapsamında optimal - alternatif bir gelir statüsünü kısa süreli de olsa yakaladığını söylemek zordur. Ülkemizde Latin Amerika ülkelerinden farklı, bir yapıda ve kısmen kontrol edilebilir düzeyde yaşanan enflasyon süreci, enflasyonist finansmanın alternatif bir gelir, unsuru olarak algılanmasını da sınırlandırmıştır.

Enflasyon vergisi hacminin saptanmasında şüphesiz en önemli etken ilgili döneme ilişkin enflasyon oranlarını da ifade eden fiyatlar genel düzeyi bazındaki değişim oranlarıdır. Genel olarak enflasyonist finansmanın -senyoraj ve enflasyon vergisi- reel olarak belirlenmesinde ise belirleyici unsurun reel para balansları (M/P) olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bu çerçevede özellikle enflasyon vergisi hacmine ilişkin dönemsel fiyat değişim oranları, ülkemiz bazında enflasyon oranının en yüksek noktaya ulaştığı 1994 yılında bu olguya dayalı oransal bir artış göstermiş ve rezerv para hacmine bağlı enflasyon vergisi saptamalarının 1994 yılına ilişkin dönemsel en yüksek miktara ulaştığı görülmüştür. Ayrıca başka bir açıdan 1994 yılı, gerek rezerv para ve gerekse de parasal taban bazındaki enflasyon vergisi hacminin GSYH içindeki oransal payının dönemsel en yüksek orana ulaştığı zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer bir yaklaşım kapsamında enflasyonist finansmanın, 1990 sonrası yıllara ilişkin parasal taban bazında değerlendirilmesinde enflasyon oranı yüksekliklerine uyumsuz bir yapı ve miktar farklılıkları göstermesindeki ana nedenin, parasal taban hacminin belirlenmesinde Merkez Bankası açık piyasa işlemleri borçlarının dönemi oluşturan yıllardaki farklı dağılımı olduğu söylenebilir. Parasal taban hacminin özellikle son yıllarda daraltılmasının hedeflenmesi, enflasyon ile mücadele politikalarından kaynaklandığı kadar, Merkez Bankası işlem politikalarındaki değişimlerin de bir sonucudur ve dolayısıyla da son yıllara ilişkin parasal taban bazındaki enflasyonist finansmanı özellikle reel açıdan düşürmüştür.

Çalışmada, enflasyonist finansmanın nominal olarak -özellikle senyoraj için- saptanmasına ilişkin amacın altında, hükümetin parasal monopol statüsüne dayanarak ilgili yıl içerisinde, nominal-cari bir ek satın alma gücünü yaratabilmesi yetisine sahip oluşu (The government's self-power to buy) yatmaktadır. Gerçekten de nominal (senyoraj) bazda emisyon artışı ağırlıklı bir ek satın alma gücü, nominal bazda bir enflasyonist gelir olarak oldukça çarpıcı boyutlara ulaşmış ve ilgili yılda hükümet lehine mal ve hizmet alımını teşvik etmiştir.

1990 sonrası dönemde yüksek enflasyon oranlarına ilişkin enflasyon vergisi geliri ile rezerv para veya parasal taban hacmindeki değişimler bazında saptanan senyoraj gelirlerinin, reel açıdan hükümetin finansman politikası kapsamında etkin bir ağırlığı olmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, 1990 sonrası yıllarda yaratılan reel GSYH (veya GSMH) içerisindeki oransal reel enflasyonist gelir, hükümetin finans politikasını enflasyonist bir gelir politikası dışında şekillendirmeye itmiş; dolayısıyla da enflasyonla mücadele de hem birey hem de hükümet bazında sürekli ve hızla artan bir enflasyon spirali beklentisi kırılmıştır.

Ülkemizde enflasyonist bir gelir beklentisinin, dönemsel enflasyon oranlarının yüksek düzeyde seyrettiği yıllarda bile öncelik kazanmamasının nedeni bazı temel unsurlar ile ilişkilendirilebilir:

Bu unsurlardan ilki, yüksek seviyedeki enflasyon oranlarının yaşandığı 1990 sonrası yıllarda, hükümetin reel vergi gelirlerindeki olumsuz sapmanın, mali sisteminde etkisiyle enflasyonist finansmanı öncelikli kılacak bir çöküntü düzeyine kadar inmemiş olmasıdır. Enflasyon oranının dönemsel en yüksek oranının yaşandığı 1994 yılında hükümet, çıkarttığı bir defaya mahsus ek vergilerle (Net Aktif Vergisi ve Ekonomik Denge Vergisi), reel vergi kayıplarını dengelemeye çalışmış ve reel kayıpları en aza indirmeyi hedeflemiştir.

Diğer bir etken, 1990 sonrası enflasyonist süreçte döviz paritesinin aşırı değerlendirilmesine karşın, dış borç yükünün oransal artışına ilişkin hızın, iç borç yükü artış hızının arttırılması ile dengelenmeye çalışılmasıdır ki, bu yaklaşım enflasyonist finansmanın reel olarak dış ülkelere çıkışı ve paylaşımının kısmen de olsa sınırlandırılmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda parasal ikame oranının artış hızı, özellikle döviz tevdiat hesaplarının kapsandığı "M2Y" parasal göstergesi bazında 1994 yılına oranla, daha sonraki yıllarda düşme eğilimine girmiştir.

Üçüncü bir unsur olarak ise, ülkemizde Latin Amerika ülkelerinin yaşamış olduğu döviz kuru sistemindeki çöküşün yaşanmamış olması ve enflasyonla mücadele politikası kapsamında Merkez Bankası döviz rezervlerinin kontrolü gösterilebilir. Bu uygulamanın bir diğer görünümünün ise, ülkemizde özellikle 1990 sonrası dış ödemeler dengesi yükünü ağır ve telafi edilemez biçimde bozacak bir döviz spekülasyonunun dengelenmeye çalışılmasının olduğu söylenebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abadan, Ernur Demir. "Government Dept, The Central Bank and Inflation: Testing Three Hypotheses and The Structure of Causality", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 20, No. 3 (1993), ss. 251-267.
- Adam, Christopher. "Fiscal Adjustment, Financial Liberalization and The Dynamics of Inflation: Some Evidence From Zambiya", **World Development**, Vol. 23, No. 5, (May 1995), ss. 735-750.
- Aghevli, Bijan B. "Inflationary Finance and Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 85, No. 6, (December 1977), ss. 1295-1307.
- Aghevli, Bijan B. and Mohsin S. Khan. "Inflationary Finance and Dynamics of Inflation: Indonesia, 1951-72", **The American Economic Review**, Vol. 67, No. 3, (June 1977), ss. 390-403.
- Aghevli, Bijan B. and Mohsin S. Khan. "Government Deficits and The Inflationary Process in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 23, No. 3, (September 1978), ss. 383-416.
- Aghevli, Bijan B. and Mohsin S. Khan. "The Monetary Approach to Balance of Payments Determination: An Empirical Test", in **The Monetary Approach to The Balance of Payments**, 3rd ed., Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1980, ss. 275-290.
- Ahmad, Jaleel. "Inflationary Expectations and Transmission of Inflation Under Floating Exchange Rates", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 120, Heft 3, (1984), ss. 424-435.
- Aizenman, Joshua. "On The Complementarity of Commercial Policy, Capital Controls and Inflation Tax", **Canadian Journal of Economics**, Vol. XIX, No. 1, (February 1986), ss. 114-133.

Aizenman, Joshua. "Competitive Externalities and the Optimal Seigniorage", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 24, No. 1, (February 1992), ss. 61-71.

Aksoy, Şerafettin. **Kamu Bütçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993.

Alam, Shamsul and Shyam J. Kamath. "Models and Forecasts of Inflation in a Developing Economy", **Journal of Economic Studies**, Vol. 13, No. 4, (1986), ss. 3-29.

Alesina, Alberto and Guido Tabellini. "A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt", **The Review of Economic Studies**, Vol. 57, No. 3, (July 1990), ss. 403-414.

Alm, James. "What is an Optimal Tax System", **National Tax Journal**, Vol. XLIX, No. 1, (March 1996), ss. 117-133.

Alogoskoufis, George S. Lockwood Ben and Philippopoulos Apostalis, "Wage Inflation, Electoral Uncertainty and The Exchange Rate Regime: Theory and UK Evidence", **The Economic Journal**, Vol. 102, No. 415, (November 1992), ss. 1370-1394.

Alternatif Bank. **Haftalık Ekonomik Rapor**, 9 Kasım 1998.

Altınkemer, Melike ve diğerleri. "Merkez Bankası Bilançosu, Parasal Büyüklükler ve Aralarındaki İlişkiler", **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1990 (I), ss. 19-45.

Amano. Robert A. "On The Optimal Seigniorage Hypothesis", **Journal of Macroeconomics**, Vol. 20, No. 2, (Spring 1998), ss. 295-308.

Anderson, William, Myles S. Wallace and John T. Warner. "Government Spending and Taxation: What Causes What?", **Southern Economic Journal**, Vol. 52, No. 3, (January 1986), ss. 630-639.

- Anderson, Robert B., William A. Bomberger and Gail E. Makinen. "The Demand for Money, The Reform Effect and The Money Supply Process in Hyperinflations", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 20, No. 4, (November 1988), ss. 653-672
- Andrabi, Tahir. "Seigniorage, Taxation, and Weak Government", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.29, No. 1, (February 1997), ss. 106-126.
- Aren, Sadun. **Para ve Para Politikası**, 4. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1991.
- Ataç, Beyhan. **Maliye Politikası**, 3. b., Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1994.
- Ateşoğlu, H. Sönmez. "Inflation and Real Income", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 20, No. 3, (Spring 1998), ss. 487-492.
- Auernheimer, Leonardo. "The Honest Governments Guide to Revenue from The Creation of Money", **Journal of Political Economy**, Vol. 82, No. 3, (May/June 1974), ss. 598-606
- Bach, G.L. "The Economic Effects of Inflation", in C. Lowell Harriss (ed.), **Inflation: Long-term Problems**, Newyork: Praeger Publishers, 1975, ss. 20-33.
- Bailey, Martin J. "The Welfare Cost of Inflationary Finance", **Journal of Political Economy**, Vol. LXIV, No. 2, April 1956, ss. 93-110.
- Ball, L. "What Determines The Sacrifice Ratio", in Gregory Mankiw N. (ed.), **Monetary Policy**, Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Barro, Robert J. "Inflationary Finance and The Welfare Cost of Inflation", **Journal of Political Economy**, Vol. 80, No. 5, (September-October 1972), ss. 998-1002.

- Barro, Robert J. "Are Government Bonds Net Wealth", **Journal of Political Economy**, Vol. 82, No. 4 (November-December 1974), ss.1095-1118.
- Barro, Robert J. "The Ricardian Approach to Budget Deficit", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 3, No. 2, (Spring 1989), ss. 37-54
- Barro, Robert J. and David B. Gordon. "A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model", **Journal of Political Economy**, Vol. 91, No. 4, (August 1983), ss. 590-610.
- Barro, Robert J. and Xayier Sala-i-Martin. "Public Finance in Models of Economic Growth", **The Review of Economic Studies**, Vol. 59(4), No. 201, (October 1992), ss. 645-661.
- Baumol, William J. and Alan S. Blinder. **Economics, Principles and Policy**, 4 the ed., New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1991.
- Benabou, Roland. "Comment on The Welfare Costs of Moderate Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 504-513.
- Bental, Benjamin and Zvi Eckstein. "Inflation, Deficit and Seignorage with Expected Stabilization", in Elhanan Helpman, Assaf Razin and Efraim Sadka (eds.), **Economic Effects of The Government Budget**, Massachusetts: The MIT Press, 1988, ss. 238-253.
- Bental, Benjamin and Zvi Eckstein. "On The Fit of a Neoclassical Monetary, Model in High Inflation: Israel 1972-1990", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 29, No. 4, (November 1997), ss.725-752.
- Berksoy, Taner, Baran Tuncer ve Erdoğan Soral. **Türkiye'de Ekonomik Bunalım, Nedenleri ve Boyutları**, Ankara: Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1994.

- Bernanke, Ben S. and Michael Woodford. "Inflation Forecasts and Monetary Policy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 29, No. 4, (November 1997), ss. 653-684.
- Bernheim, B. Douglas. "A Neoclassical Perspective on Budget Deficit", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 3, No. 2, (Spring 1989), ss. 55-72.
- Berument, Hakan. "Political Parties and Optimum Government Financing: Empirical Evidence for Industrialized Economies", **Southern Economic Journal**, Vol. 61, No. 2, (October 1994), ss. 510-518.
- Bleaney, Michael. "Why Do So Many Attempts to Stop High Inflation Fail", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 22, No. 2, (1995), ss. 125-134.
- Blejer, Mario I. "Money and The Nominal Interest Rate in An Inflationary Economy: An Empirical Test", **Journal of Political Economy**, Vol. 86, No. 3, (June 1978), ss. 529-534.
- Blejer, Mario I. "Devaluation, Inflation, and The Balance of Payments: A Short-Run Monetary Approach", **The Economic Record**, Vol. 55, No. 148, (March 1979), ss. 33-40.
- Blejer, Mario I. and Nissan Liviatan. "Fighting Hyperinflation Stabilization Strategies in Argentina and Israel, 1985-86", **IMF Staff Papers**, Vol. 34, No. 3, (September 1987), ss. 409-438.
- Blejer, Mario I. and Adrienne Cheasty. "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", **Journal of Economic Literature**, Vol. XXIX, No. 4, (December 1991), ss. 1644-1678.
- Bomberger, W.A. and G.E. Makinen. "Indexation, Inflationary Finance and Hyperinflation: The 1945-1946 Hungarian Experience", **Journal of Political Economy**, Vol. 88, No. 3, (June 1980), ss. 550-560.

- Boskin, Michael J. "Federal Government Deficits: Some Miths and Realities", **American Economic Review**, Vol. 72, No. 2, (May 1982), ss. 296-330.
- Brems, Hans. **Inflation, Interest and Growth**, 2nd ed., Lexington: DC. Heath and Company, 1981.
- Brittan, Samuel. "Inflation and Democracy", in Fred Hirsch and John G. Goldthorpe (eds.), **The political Economy of Inflation**, London: Martin Robertson, 1978, ss. 161-185.
- Brown, C. V. and P. M. Jackson. **Public Sector Economics**, Oxford: Martin Robertson, 1978.
- Bruno, Michael and Stanley Fischer. "Seigniorage, Operating Rules and The High Inflation Trap", **Quaterly Journal of Economics**, Vol. CV, No. 2, (May 1990), ss. 353-374.
- Bruno, Michael and William Easterly. "Inflation Crises and Long- Run Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 41, No. 1, (February 1998), ss. 3-26.
- Bruton, Henry J. **Principles of Development Economics**, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1965.
- Buchanan, James M. "The Balanced Budget Amendment: Clarifying The Arguments", **Public Choice**, Vol. 90, No. 1-4 (March 1997), ss. 117-138
- Buiter, Willem H. "Measurement of Public Sector Deficit and Its Implications for Policy Evaluation and Design", **IMF Staff Papers**, Vol. 30, No. 3, (June 1983), ss. 306-349
- Burdekin, Richard C.K. and Mark E. Wohar. "Deficit Monetisation, Output and Inflation in The United States, 1923-1982", **Journal of Economic Studies**, Vol. 17, No. 6, (1990), ss. 50-63.

- Burmeister, Edwin and Edmund Phelps. "Money, Public Debt, Inflation and Real Interest", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 3, No. 2, (May 1971), ss. 153-182.
- Cagan, Phillip. "The Monetary Dynamics of Hyperinflation", in Milton Friedman (ed.), **Studies in the Quantity Theory of Money**, Chicago: Chicago University Press, 1956, s. 25-117.
- Cagan, Phillip. "Hyperinflation: Theory", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 2, London: The Macmillan Press, 1992, ss. 323-325.
- Calvo, Guillermo A. and Roque Fernandez. "Competitive Banks and The Inflation Tax", **Economic Letters**, Vol. 12, No. 4, (December 1983), ss. 313-317.
- Calvo, Guillermo A. and Leonardo Leiderman. "Optimal Inflation Tax Under Precommitment: Theory and Evidence", **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 1, (March 1992), ss. 179-194.
- Calvo, Guillermo A. and Pablo E. Guidotti. "On The Flexibility of Monetary Policy: The Case of The Optimal Inflation Tax", **The Review of Economic Studies**, Vol. 60(3), No. 204, (July 1993), ss. 667-687.
- Calvo, Guillermo A. and Carlos A. Vegh. "Fighting Inflation with High Interest Rates: The Small Open Economy under Flexible Prices", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 27, No. 1, (February 1995), ss. 49-66.
- Canto, Victor A., M. Chapman Findlay and Marc R. Reinganum. "The Monetary Approach to Stock Returns and Inflation", **Southern Economic Journal**, Vol. 50, No. 2, (October 1983), ss. 396-405.

- Carvalho, Fernanda J.C. "Strato-Inflation" and High Inflation: The Brazilian Experience, **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 17, No. 1, (March 1993), ss. 63-78.
- Cathcart, Charles D. "Monetary Dynamics, Growth, and the Efficiency of Inflationary Finance", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. VI, No. 2, (May 1974), ss. 169-190.
- Cebula, Richard J., John Killingsworth and Willie J. Belton Jr. "Federal Government Budget Deficit and The Crowding Out of Private Investment in The United States", **Public Finance**, Vol. 49, No. 2, (1994), ss. 168-178.
- Cechetti, Stephen G. "Comment on Seigniorage As A Tax: A Quantitative Evaluation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part 2, (August 1991), s. 476-480.
- Champ, Bruce and Scott Freeman. "Money, Output and the Nominal National Debt", **The American Economic Review**, Vol. 80, No. 23, (June 1990), ss. 390-397.
- Chang, Roberto. "Endogenous Currency Substitution, Inflationary Finance, and Welfare", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 26, No. 4, (November 1994), ss. 903-916.
- Chari, V.V. Christiano Lawrence J. and Kehoe Patrick J., "Optimal Fiscal and Monetary Policy: Some Recent Results", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 519-539.
- Chelliah, Raja J. **Fiscal Policy in Underdeveloped Countries-with Special Reference to India**, 2 nd ed, London: George Allen and Unwin LTD, 1969.
- Chelliah, Raja J. "Significance of Alternative Concepts of Budgets Deficit", **IMF Staff Papers**, Vol. 20, No. 3, (November 1973), ss. 741-784.

- Chu, Ke-Young and Andrew Feltenstein. "Relative Price Distortions and Inflation: The Case of Argentina, 1963-76", **IMF Staff Papers**, Vol. 25, No. 3, (September 1978), ss. 452-493.
- Click, Reid W. "Seigniorage in a Cross Section of Countries", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 30, No. 2, (May 1998), ss. 154-171.
- Cline, William R. **Systemic Risk and Policy Response**, Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1984.
- Cooley, Thomas F. and Garry D. Hansen. "The Inflation Tax in a Real Business Cycle Model", **The American Economic Review**, Vol. 79, No. 4, (September 1989), ss. 733-748.
- Cooley, Thomas F. and Garry D. Hansen. "The Welfare Costs of Moderate Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 483-503.
- Cottrell, Allin. "Post-Keynesian Monetary Economics", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 18, No. 6, (December 1994), ss. 587-605.
- Cremer, Helmuth and Firouz Gahvari. "Uncertainty, Optimal Taxation and The Direct Versus Indirect Tax Controversy", **The Economic Journal**, Vol. 105, No. 432, (September 1995), ss. 1165-1179.
- Cremer, Helmut and Firouz Gahvari. "In-Kind Transfers, Self-Selection and Optimal Tax Policy", **European Economic Review**, Vol. 41, No. 1, (January 1997), ss. 97-114.
- Croushore, Dean D., Ronald S. Koot and David A. Walker. "Economic Stability and The Government Deficit", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 12, No. 3, (Spring 1990), ss. 390-403.
- Crowder, William J. and Dennis L. Hoffman, "The Long-Run Relationship Between Nominal Interest and Inflation: The Fisher Equation Revisited", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 28, No. 1, (February 1996), ss. 102-118.

- Cuddington, John T. and Jose M. Vinals. "Budget Deficits and The Current Account in The Presence of Classical Unemployment", **The Economic Journal**, Vol. 96, No. 381, (March 1986), ss. 101-119.
- Cuddington, John T. and Jose M. Vinals. "Budget Deficit and The Current Account", **Journal of International Economics**, Vol. 21, No. 1/2, (August 1986), ss. 1-24.
- Cukierman, Alex. **Inflation, Stagflation, Relative Prices, and Imperfect Information**, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Cukierman, Alex, Edwards Sebastian and Tabellini Guido. "Seigniorage and Political Instability", **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 3, (June 1992), ss. 537-555.
- Cuthbertson, Keith and Mark P. Taylor. "The Demand For Money: A Dynamic Rational Expectations Model", **The Economic Journal-Conference Papers**, Vol. 97, (Conference 1987), ss. 65-67.
- Çarıkçı, Emin. **Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996.
- Çolak, Ömer Faruk. "TCMB'nin Para Programı ve Para Politikası", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 6, (Haziran 1994), ss. 41-49.
- Çolak, Ömer Faruk. **Finansal Piyasalar ve Para Politikası**, Ankara: Alkım Yayıncılık, 1996.
- Daniel, Betty C. "Monetary Autonomy and Exchange Rate Dynamics Under Currency Substitution", **Journal of International Economics**, Vol. 19, No. 1/2, (August 1985), ss. 119-139
- Darby, Michael R. **Macroeconomics, The Theory of Income, Employment and The Price Level**, New York: McGraw-Hill Book Co., 1976.

Davis, George and Bryce Kanago. "Contract Duration, Inflation Uncertainty and The Welfare Effects of Inflation", **Journal of Macroeconomics**, Vol. 19, No. 2, (Spring 1997), ss. 237-251.

Davis, George and Bryce Kanago. "High and Uncertain Inflation: Results from a New Data Set", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 30, No. 2, (May 1998), ss. 218-230.

Dernburg, Thomas F. and Duncan M. McDougall. **Macroeconomics**, 5 th. ed., Newyork: McGraw-Hill Book Co., 1976.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Gayri Safi Milli Hasıla 1990-1995**, Ankara: 1997.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Haziran 1997.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996**, Ankara: 1997.

Devlet Planlama Teşkilatı. **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ekim 1997.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs 1998.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Mayıs-Haziran 1998.

Devlet Planlama Teşkilatı. **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ağustos 1998.

Devrim, Fevzi, Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan. "Vergi Sistemi", **Hak-İş, Aylık Mesleki Eğitim Dergisi**, Sayı: 19 (Mayıs-Haziran-Temmuz 1992), ss. 7-21.

Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Ocak 1995.

Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Mayıs-Temmuz 1998.

Dornbusch, Rudiger. "Inflation, Capital and Deficit Finance", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 1, Part. 2, (February 1977), ss. 141-150.

- Dornbusch, Rudiger and Jacob A. Frenkel. "Inflation and Growth", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 5, No. 1, (February 1973), ss. 141-156.
- Dornbusch, Rudiger and Stanley Fischer. **Macroeconomics**, New York: McGraw-Hill Book Co., 1978.
- Dornbusch, Rudiger and Stanley Fischer. "Budget Deficits and Inflation" in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), **Development in an Inflationary World**, New York: Academic Press, 1981, ss. 319-342.
- Dornbusch, Rudiger and Stanley Fischer. "Stopping Hyperinflations Past and Present", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 122, Heft 1, (1986), ss. 1-47.
- Dotsey, Michael and Peter Ireland. "The Welfare Cost of Inflation in General Equilibrium", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 37, No. 1, (February 1996), ss. 29-47.
- Drazen, Allan and Elhanan Helpman. "Inflationary Consequences of Anticipated Macroeconomic Policies", **The Review of Economic Studies**, Vol. 57(1), No. 189, (January 1990), ss. 147-166.
- Duck, Nigel W. "Prices, Output and The Balance of Payments in an Open Economy With Rational Expectations", **Journal of International Economics**, Vol. 16, No. 1/2, (February 1984), ss. 59-79.
- Dutton, Dean S. "A Model of Self-Generating Inflation-The Argentine Case", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. III, No. 2(1), (May 1971), ss. 245-262
- Dwyer, Gerald P. JR. "Federal Deficits, Interest Rates and Monetary Policy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XVII, No. 4, Part 2, (November 1985), ss. 655-681.

- Easterly, William and Klaus Schmidt-Hebbel. "Fiscal Adjustment and Macroeconomic Performance: A Synthesis", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficit and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 15-78.
- Easterly, William and Klaus Schmidt-Hebbel. "Statistical Appendix", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 527-529.
- Ebrahimi, Ahmad and Cristopher Heady. "Tax Design and Household Composition", **The Economic Journal**, Vol. 98, No. 390, (Conference 1988), ss. 89-96.
- Edizdoğan, Nihat. **Kamu Maliyesi**, Cilt I, 3. b., Bursa, Ekin Kitabevi, 1993.
- Edizdoğan, Nihat. **Kamu Bütçesi**, 3. b., Bursa, Ekin Kitabevi, 1995.
- Edwards, Sebastian. "The Political Economy of Inflation and Stabilization in Developing Countries", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 42, No. 2, (January 1994), ss. 235-266.
- Edwards, Sebastian and Guido Tabellini. "Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries", **Journal of International Money and Finance**, Vol. 10, No. 1, (March 1991), ss. 16-48.
- Eisner, Robert. "Budget Deficit: Rhetoric and Reality", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 3, No. 2 (Spring 1989), ss. 73-93
- Eisner, Robert. "Budget Deficits: Problems of Measurement", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell, (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 1, New York: The MacMillan Press, 1992, ss. 245-247.

- Ekinci, Nazım Kadri. "Kamu Açıkları ve Sıcak Para", **Ekonomide Durum**, Türk-İş Araştırma Merkezi, (Kış 1997), ss. 158-166.
- Eltis, Walter. "The Interconnection Between Public Expenditure and Inflation in Britain", **The American Economic Review**, Vol. 73, No. 2, (May 1983), ss. 291-296.
- Enders, Walter and Bong-Soo Lee. "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXII, No. 3, (August 1990), ss. 373-381.
- Engen, Eric and Jonathan Skinner. "Taxation and Economic Growth", **National Tax Journal**, Vol. XLIX, No. 4, (December 1996), ss. 617-640.
- Ergin, Feridun. **Para ve Faiz Teorileri**, 2.b., İstanbul: Beta Basım-Yayım, 1983.
- Ertel, Nesrin ve Aysu Insel. "Türkiye'de Kronik Enflasyon Süreci ve Antienflasyonist Politikaların Etkinliği, 1981-1991", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C. 20, S. 3, (1993), ss. 299-312.
- Ertürk, Emin. **Para İkamesi**, Bursa: Uludağ Yayınları, 1991.
- Ertürk, Emin. **Döviz Ekonomisi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Ertürk, Korkut A. "From The Treatise to The General Theory: The Transformation of Keynes's Theory of Investment in Working Capital", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 22, No. 2, (March 1998), ss. 173-185.
- Eshag, Eprime. **Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries**, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Evans, George. "Bottlenecks and The Phillips Curve: A Disaggregated Keynesian Model of Inflation, Output and Unemployment", **The Economic Journal**, Vol. 95, No. 378, (June 1985), ss. 345-357.
- Evans, J.L. and G.K. Yarrow. "Some Implications of Alternative Expectations Hypotheses in The Monetary Analysis of Hyperinflations", **Oxford Economic Papers**, Vol. 33, No. 1 (March 1981), ss. 61-80.

- Evans, Martin and Paul Wachtel. "Inflation Regimes and The Sources of Inflation Uncertainty", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 25, No. 3, (August 1993), ss. 475-510.
- Ewijk, Casper van. "The Distribution of Seigniorage: A Note on Klein and Neumann", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 128, Heft 2, (1992), ss. 346-351.
- Faini, Riccardo. "Morocco: Reconciling Stabilization and Growth", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, s. 374-412.
- Fama, Eugene. "Banking in Theory of Finance", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 6, No. 1, (February 1980), ss. 39-57.
- Feldstein, Martin, Jerry Green and Eytan Sheshinski. "Inflation and Taxes in a Growing Economy with Debt and Equity Finance", **Journal of Political Economy**, Vol. 86, No. 2, (April 1978), ss. 53-70.
- Filho, Ugo Fasano, "Currency Substitution and The Demand for Money: The Argentine Case, 1960-1976", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 122, Heft 2, (1986), ss. 327-339.
- Fischer, Stanley. "Seigniorage and the Case for a National Money", **Journal of Political Economy**, Vol. 90, No. 2, (April 1982), ss. 295-313.
- Fischer, Stanley. "Recent Developments in Macroeconomics", **The Economic Journal**, Vol. 98, No. 391, (June 1988), ss. 294-339.
- Fisher, Douglas. **Monetary Theory and the Demand for Money**, London: Martin Robertson, 1978.
- Fisher, Irving. **The Theory of Interest**, Newyork: Kelley, 1965.
- Flemming, J.S. **Inflation**, Oxford: Oxford University Press, 1978.

- Floyd, John E. and J. Allan Hynes. "Deficit Finance and First-Round Crowding Out: A Clarification", **The Canadian Journal of Economics**, Vol. XI, No. 1, (February 1978), ss. 97-105
- Franco, Gustavo H.B. "Fiscal Reforms and Stabilisation: Four Hyperinflation Cases Examined", **The Economic Journal**, Vol. 100, No. 399, (March 1990), ss. 176-187.
- Freidman, Benjamin M. and Frank H. Hahn (eds). **Handbook of Monetary Economics**, Vol. 2, Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V., 1990.
- Freidman, Milton. **A Program for Monetary Stability**, New York: Fordham University Press, 1959.
- Freidman, Milton. "Government Revenue From Inflation", **Journal of Political Economy**, Vol. 79, No. 4, (July/August 1971), ss. 846-856.
- Freidman, Milton. "Quantity Theory of Money", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 3, New York: The Macmillan Press, 1992, ss. 247-262.
- Frenkel, Jacob A. and Carlos A. Rodriguez. "A Comment on Wealth Effects and the Dynamics of Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. VII, No. 2, (May, 1975), ss. 259-268.
- Friedrich Ebert Vakfı. **Kronik Enflasyon ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: 1992.
- Fry, Maxwell J. **Money, Interest and Banking in Economic Development**, 2nd ed., London: The Johns Hopkins University Press, 1989.
- Gerrard, Bill. "Keynes's General Theory: Interpreting The Interpretations", **The Economic Journal**, Vol. 101, No. 405 (March 1991), ss. 276-287.

- Ghatak, Subrata. **Monetary Economics in Developing Countries**, London: The Macmillan Press, 1981.
- Gianaris, Nicholas V. **Contemporary Public Finance**, Newyork: Praeger Publishers, 1989.
- Goff, Brian L. and Mark Toma. "Optimal Seigniorage, The Gold Standard, and Central Bank Financing", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 25, No. 1, (February 1993), ss. 79-95.
- Goode, Richard. "Some Economic Aspects of Tax Administration", **IMF Staff Papers**, Vol. 28, No. 2, (June 1981), ss. 249-274.
- Goode, Richard. **Government Finance in Developing Countries**, Washington DC.: The Brookings Institution, 1984.
- Gramlich, Edward M. "Models of Inflation Expectations Formation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 15, No. 2, (May 1983), ss. 155-173.
- Green, Jerry and Eytan Sheshinski. "Budget Displacement Effects of Inflationary Finance", **The American Economic Review**, Vol. 67, No. 4, (September 1977), ss. 671-682.
- Greenwald, B. and J.E. Stiglitz. "Keynesian, New Keynesian and New Classical Economics", **Oxford Economic Papers**, Vol. 39, No. 1 (March 1987), ss. 119-132.
- Grilli, Vittorio. "Seigniorage in Europe", in Marcello de Cecco and Alberto Giovanni (eds.), **A European Central Bank? Perspectives on Monetary Unification After Ten Years of The EMS**, Cambirdge: Cambridge University Press, 1989, ss. 53-79.
- Haan, Jacob De, D. Zelhorst and O. Roukens. "Seigniorage in Developing Countries", **Applied Financial Economics**, Vol. 3, (1993), ss. 307-314.

- Hagger, A.J. **Inflation: Theory and Policy**, London: Macmillan, 1977.
- Hague, Nadeem UL. and Peter J. Montiel. "Pakistan: Fiscal Sustainability and Macroeconomic Policy", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 413-457.
- Hahn, Frank. "On Monetary Theory", **The Economic Journal**, Vol. 98, No. 393, (December 1988), ss. 957-973.
- Haliassos, Michael. "Sustainability of Macroeconomic Policies, Inflation Targeting and Crowding Out", **Southern Economic Journal**, Vol. 57, No. 4, (April 1991), ss. 1010-1023.
- Harberger, Arnold C. "A Primer on Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. X, No. 4, (November, 1978), ss. 505-521.
- Harcourt, G.C. "Kahn and Keynes and The Making of The General Theory", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 18, No. 1 (February 1994), ss. 11-23.
- Hazine Müsteşarlığı. **Hazine Aylık İstatistikleri**, Ocak-Mayıs 1997.
- Heijdra, Ben J., Jenny E. Ligthart and Frederick Van Der Ploeg. "Fiscal Policy, Distortionary Taxation and Direct Crowding Out Under Monopolistic Competition", **Oxford Economic Papers**, Vol. 50, No. 1, (January 1998), ss. 79-87.
- Heller, Peter S. "Impact of Inflation on Fiscal Policy in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 27, No. 4, (December 1980), ss. 712-748.
- Hercowitz, Z. and E. Sadka. "On Optimal Currency Substituon Policy and Public Finance", in A. Razin and E. Sadka (eds.), **Economic Policy in Theory and Practice**, New York: St. Martin Press, 1987.

- Heyne, Paul. **The Economic Way of Thinking**, 3rd ed., Chicago: Science Research Associates, 1980.
- Hicks, Ursula K. **Development Finance, Planning and Control**, Oxford: Oxford University Press, 1965.,
- Hiç, Mükerrerem. **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: Menteş Kit., 1988.
- Ho, Lok Sang. "Government Deficit Financing and Stabilisation", **Journal of Economic Studies**, Vol. 15, No. 5, (1988), ss. 34-44.
- Hockley, Graham C. **Public Finance**, 2nd ed., Norfolk: Lowe and Brydone Ltd., 1979.
- Holtfrerich, Carl-Ludwig. "The Determinants of Monetary Expansion in The German Inflation 1914-1923: Causes and Effects in International Perspective", in Forrest H. Capie (ed.), **Major Inflations in History**, Hants: Edward Elgar Publishing Ltd., 1991, ss. 485-514.
- Honohan, Patrick. "Inflation and The Demand for Money in Developing Countries", **World Development**, Vol. 22, No. 2, (February 1994), ss. 215-223.
- Hoover, Kevin D. "Money, Prices and Finance in The New Monetary Economics", **Oxford Economic Papers**, Vol. 40, No. 1, (March 1988), ss. 150-167.
- Huo, Teh-Ming. "Inflation and Capital Accumulation in A Two-Sector Cash-in-Advance Economy", **Journal of Macroeconomics**, Vol. 19, No. 1, (Winter 1997), ss. 103-115.
- Ihori, Toshihiro. "On The Welfare Cost of Permanent Inflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XVII, No. 2, (May 1985), ss. 220-231.

- Imrohoroglu, Ayşe and Edward C. Prescott. "Seigniorage as a Tax: A Quantitative Evaluation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part 2, (August 1991), ss. 462-475.
- Infante, Ettore F. and Jerome L. Stein. "Money Financed Fiscal Policy in a Growing Economy", **Journal of Political Economy**, Vol. 88, No. 2, (April 1980), ss. 259-287.
- Islam, Roumenn and Deborah Wetzel. "Ghana: Adjustment, Reform and Growth", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 310-379.
- Iyoha, Milton Ame. "The Optimal Balance-of-Payments Strategy of a Less Developed Country", **The Economic Record**, Vol. 49, No. 126, (June 1973), ss. 270-279.
- Jacobs, Rodney L. "Hyperinflation and The Supply of Money", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 2, (May 1977), ss. 287-303.
- Jacobs, Rodney L. "Hyperinflation and the Supply of Money", in Forest H. Capie (ed.), **Major Inflation in History**, Hants: Edward Elgar, 1991, ss. 565-581.
- Johnson, Harry G. "Fiscal Policy and The Balance of Payments", in Richard M. Bird and Oliver Oldman (eds.), **Reading On Taxation in Developing Countries**, Baltimor: The John Hopkins Press, (1967), ss. 52-75.
- Johnson, Harry G. "A Note on The Dishonest Government and The Inflation Tax", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 3, (July 1977), ss. 375-377.
- Johnson, Harry G. **Selected Essays in Monetary Economics**, London: George Allen and Unwin, 1978.

- Johnson, Omotunde E.G. "Credit Control as Instruments of Development Policy in The Light of Economic Theory", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 6, No. 1, (February 1974), ss. 85-99.
- Johnson, Omotunde E.G. "On Growth and Inflation in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 31, No. 4, (December 1984), ss. 636-660.
- Jordan, Thomas J. "Disinflation Costs, Accelerating Inflation Gains and Central Bank Independence", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 133, Heft 1, (1997), ss. 1-21.
- Junge, George and Max Schieler. "The Real Choices Facing The Debtor Countries", **Economic and Financial Prospects**, Swiss Bank Co., No. 2, (April-May 1990), ss. 1-17.
- Kakwani, Nanak. "Taxation in an Inflationary Economy: A Note, **The Economic Record**, Vol. 54, No. 145, (April 1978), ss. 140-142.
- Kaldor, Nicholas. **An Expenditure Tax**, 5 th ed., London: Unwin University Books, 1969.
- Kandir, Antonio. **The Dynamics of Inflation**, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991.
- Karataş, Cevat. "Public Economic Enterprises in Turkey: Reform Proposals, Pricing and Investment Policies", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 13, No. 1-2, (1986), ss. 135-169.
- Karras, Georgios. "Money, Intlation and Output Growth: Does The Aggregate Demand-Aggregate Supply Model Explain The International Evidence?", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 129, Heft 4, (1993), ss. 662-674.
- Kaufman, George G. **Money, The Financial System, and The Economy**, 3 rd ed., Chicago: Rand McNally College Publ. Co., 1973.

- Kay, J.A. and M.A. King. **The British Tax System**, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Kepkep, Naci. **Enflasyon, Kuramlar-Politikalar ve Avusturya Keynesciliği**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- Kessel, R.A. and A.A. Alchian. "Effects of Inflation", **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 6, December 1962, ss. 521-537.
- Keyder, Nur. **Para, Teori-Politika-Uygulama**, 5. b., Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1996.
- Khan, Mohsin S. and Malcolm D. Knight. "Unanticipated Monetary Growth and Inflationary Finance", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XIV, No. 3, (August 1982), ss. 347-364.
- Kharas, Homi and Brian Pinto. "Exchange Rate Rules, Black Market Premia and Fiscal Deficits: The Bolivian Hyperinflation", **The Review of Economic Studies**, Vol. 56(3), No. 187, (July 1989), ss. 435-448.
- Kiguel, Miguel A. "Budget Deficits, Stability and The Monetary Dynamics of Hyperinflation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 21, No. 2, (May 1989), ss. 148-157.
- Kiguel, Miguel A. and Nissan Liviatan. "Inflationary Rigidities and Orthodox Stabilization Policies: Lessons from Latin America", **The World Bank Economic Review**, Vol. 2, No. 3 (September 1988), ss. 273-298.
- Kiguel, Miguel A. and Pablo Andres Neumeyer. "Seigniorage and Inflation: The Case of Argentina", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 27, No. 3, (August 1995), ss. 672-682.
- Kimbrough, Kent P. "Inflation, Employment and Welfare in The Presence of Transactions Costs", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.XVIII, No.2, (May 1986), ss.127-140.

- Kimbrough, Kent P. "Inflation Tax", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell, (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 2, Newyork: Macmillan, 1992, ss. 407-409.
- Kirkpatrick, Colin and Frederick Nixon. "Inflation and Stabilization Policy in LDC's", in Norman Gemmel (ed.), **Survey in Development Economics**, Oxford: Basil Blackwell, 1989, ss. 174-185.
- Kitchen, Richard L. **Finance for The Developing Countries**, Chichester: John Wiley and Sons, 1986.
- Klein, John J. **Money and The Economy**, 4 th ed., New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1978.
- Klein, Martin and Manfred J.M. Neumann. "The Distribution of Seigniorage-Reply", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 128, Heft 2, (1992), ss. 352-356.
- Kohn, Meir. "The Inflation Tax and The Value of Equity", **Canadian Joudnal of Economics**, Vol. XVII, No. 2, May 1984, ss. 312-326.
- Krueger, Anne O. "Interactions betwwen Inflation and Trade Regime Objectives in Stabilization Programs", in William R. Cline and Sidney Weintraub (eds.). **Economic Stabilization in Developing Countries**, Washington DC.: The Brodings Institution, 1981, ss. 83-117.
- Küçüker, Celal, Hazan Kazdağlı ve Cenap Erdemir. **Seigniorage in Turkey, Concept and Measurement**, Ankara: Republic of Turkey Prime Ministry The Undersecretariat of Treasury General Directorate of Economic Research, 1994.
- Laidler, D.E.W. **Essays on Money and Inflation**, Manchester: Manchester University Press, 1977.
- Laidler, David. **Taking Money Seriously and Other Essays**, London: Philip Allan, 1990.

- Langdana, Farrokh K. **Sustaining Budget Deficits in Open Economies**, London: Routledge, 1990.
- Laumas, Gürcharan S. "Anticipated Federal Budget Deficits, Monetary Policy and The Rate of Interest" **Southern Economic Journal**, Vol. 56, No. 2, (October 1989), ss. 375-382.
- Leslie, David. **Advance Macroeconomics**, New York: McGraw-Hill Co., 1993.
- Levin, Jay H. "On The Dynamic Effects of Monetary and Fiscal Policy Under Floating Exchange Rates: Simulations With an Asset Market Model", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 125, Heft 4, (1989), ss. 665-679.
- Lindbeck, Assar. "Stabilization Policy in An Open High-Employment Economy: Swedish Experiences" in Emil Claassen and Pascal Salin, (eds.), **Stabilization Policies in Interdependent Economies**, Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1972, ss. 244-267.
- Lindbeck, Assar. "The Budget and Inflation; Budget Expansion and Cost Inflation", **The American Economic Review**, Vol. 73, No. 2, (May 1983), ss. 285-302.
- Lockwood, Ben, Apostolis Philippopoulos and Andy Snell. "Fiscal Policy, Public Debt Stabilisation and Politics: Theory and UK Evidence, **The Economics Journal**, Vol. 106, No. 437, (July 1996), ss. 894-911.
- London, Stuart and Bradford G. Reid. "Government Deficits and Money Growth", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXII, No. 3 (August 1990), ss. 382-389.
- Mackinnon, Keith T. "More on the Inflation Tax and The Value Equity", **Canadian Journal of Economics**, Vol. XX, No. 4, (November 1987), ss. 821-831.

- Macpherson, C.B. **The Life and Times of Liberal Democracy**, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Makinen, Gail E. "Hyperinflation: Experience", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 2, London: The Macmillan Press, 1992, ss. 326-328.
- Makinen, Gail E. "The Greek Hyperinflation and Stabilization of 1943-1946", **Journal of Economic History**, Vol. 46, No. 3, (August 1995), ss. 795-805.
- Maliye Bakanlığı. **1997 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**.
- Maliye Bakanlığı. **1997 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara: 1997.
- Maliye Bakanlığı. **1998 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara: 1997.
- Marshall, Jorge and Klaus Schmidt-Hebbel. "Chile: Fiscal Adjustment and Successful Performance", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, Newyork: Oxford University Press, 1994, ss. 167-224.
- Marty, Alvin L. "Growth and Welfare Cost of Inflationary Finance", **The Journal of Political Economy**, Vol. 75, No. 1, (February 1967), ss. 71-76.
- Marty, Alvin L. "The Optimal Rate of Growth of Money", **The Journal of Political Economy**, Vol. 76, No. 4, Part II, (July/August 1968), ss. 860-873.
- Marty, Alvin L. "Growth, Safiety and The Tax Revenue from Money Creation", **Journal of Political Economy**, Vol. 81, No. 5, (September/October 1973), ss. 1136-1152.

- Marty, Alvin L. "Inflation Taxes and The Public Dept", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. X, No. 4, (November 1978), ss. 437-452.
- McCullosh, J. Huston. **Money and Inflation Monetarist Approach**, Newyork: Academic Press, Inc., 1975.
- Meyer, Paul A. **Monetary Economics and Finansial Markets**, Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1982.
- Miller, Marcus and Lei Zhang. "Hyperinflation and Stabilisation: Cagan Revisited", **The Economic Journal**, Vol. 107, No. 441, (March 1997), ss. 441-454.
- Morgan, David R. "Fiscal Policy in Oil Exporting Countries, 1972-78", **IMF Staff Papers**, Vol. 26, No. 1, (March 1979), ss. 55-86.
- Mourmouras, Alex. "Infant Goverments and The Fiscal role of Tariffs, Inflation and Reserve Requirements", **Journal of International Economics**, Vol. 31, No. 3/4, (November 1991), ss. 271-290.
- Mundell, Robert. "Inflation and Real Interest", **Journal of Political Economy**, Vol. 71, No. 3, (June 1963), ss. 280-283.
- Mundell, Robert A. "Growth, Stability and Inflationary Finance", **The Journal of Political Economy**, Vol. LXXIII, No. 2, (April 1965), ss. 97-109.
- Musgrave, Richard A. and Peggy B. Musgrave **Public Finance in Theory and Practice**, 5 th ed, Mc Graw-Hill Book Co., 1989.
- Mussa, Michael. "The Welfare Cost of Inflation and The Role of Money as a Unit Account", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No. 2, (May 1977), ss. 276-286.
- Myint, H. **Economic Theory and The Under-developed Countries**, New York: Oxford University Press, 1971.

- Neumann, Manfred J.M. "Seignorage in the United States: How Much Does the U.S. Government Make from Money Production", **Review Federal Reserve Bank of St. Louis**, Vol. 74, No. 2, (May 1992), ss. 29-40.
- Newlyn, W.T. "The Inflation Tax in Developing Countries", **The Journal of Development Studies**, Vol. 13, No. 2, (January 1977), ss. 8-21.
- Newlyn, W.T. and R.P. Bootle. **Theory of Money**, 3 rd ed., Oxford: Clarendon Press, 1979.
- Nguyen, Duc-Tho and Stephen J. Turnovsky. "Monetary and Fiscal Policies in An Inflationary Economy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. XI, No. 3, (August 1979), ss. 259-283.
- O'bannon, Helen B. and David E. Bond. **Money and Banking-Theory, Policy and Institutions**, New York: Harper and Row, 1975.
- Ohanian, Lee E., Alan C. Stockman and Lutz Kilian. "The Effects of Real and Monetary Shocks in a Business Cycle Model with Some Sticky Prices", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 27, No. 4, Part 2, (November 1995), ss. 1209-1234.
- Olivera, Julio H.G. "Money, Prices and Fiscal Lags: A Note on The Dynamics of Inflation", **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review**, Vol. 82, No. 4, (September 1967), ss. 258-267
- Oswald, Adrew J. "Three Theorems On Inflation Taxes and Marjinal Employment Subsidies", **The Economic Journal**, Vol. 94, No. 375, (September 1984), ss. 599-611.
- Ölmezoğulları, Nalan. "Latin Amerika'da Kronik Enflasyon ve Enflasyonun Yapısal Analizi", **U.Ü. İİBF Dergisi**, Cilt. XI, Sayı. 1-2, (Mart-Kasım 1990), ss. 11-19.
- Önder, İzzettin ve Hülya Kirmanoğlu. "Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri", **Kamu Kesimi Finansman Açıkları**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1996.

- Öniş, Ziya. "Stabilization and Growth in a Semi-Industrial Economy: An Evaluation of The Recent Turkish Experiment, 1977-1984, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Vol. 13, No. 1-2, (1986), ss. 7-28.
- Parasız, İlker. **Para Politikası**, 4. b., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996.
- Park, Sangkyun. "The Relationship Between Government Financial Condition and Expected Tax Rates Reflected in Municipal Bond Yields", **National Tax Journal**, Vol. L, No. 1, (March 1997), ss. 23-38.
- Patinkin, Don. **Studies in Monetary Economics**, 2 nd ed. Newyork: Harper and Row, 1972.
- Patinkin, Don. **Keynes' Monetary Thought**, Durham: Duke University Press, 1976.
- Patinkin, Don. "Some Observations on the Inflationary Process", in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), **Development in an Inflationary World**, Newyork: Academic Press, Inc., 1981, ss. 31-34.
- Patinkin, Don. "Real Balances", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 3, New York: The MacMillan Press, 1992, ss. 295-297.
- Patinkin, Don. "Israel's Stabilization Program of 1985, Or Some Simple Truths of Monetory Theory", **The Journal of Economic Perspektives**, Vol. 7, No. 2, (Spring 1993), ss. 103-128.
- Paton, W.A. "Observations on Inflation From an Accounting Stance", **Journal of Accounting Research**, Vol. 6, No. 1, (Spring 1968), ss. 72-85.
- Peacock, Alan T. and Martin Ricketts. "The Growth of Public Sector and Inflation" in Fred Hirsch and John H. Goldthorpe (eds.), **The Political Economy of Inflation**, London: Martin Robertson, 1978, ss. 117-136.

- Pemberton, James. "The Macroeconomics of Inflation Non-Neutrality", **The Economic Journal**, Vol. 99, No. 394, (March 1989), ss. 62-82.
- Peston, M.H. "Budgetary Policy", in Peter Newman, Murray Milgate and John Eatwell (eds.), **The New Palgrave Dictionary of Money and Finance**, Vol. 1, New York; The MacMillan Press, 1992, ss. 244-245.
- Petrei, Amolio Humberto. "Inflation Adjustmen Schemes Under The Personal Income Tax", **IMF Staff Papers**, Vol. XXII, No. 2, (July 1975), ss. 539-564.
- Phylaktis, Kate and David Blake. "The Fisher Hypothesis: Evidence From High Inflation Economies", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Band 129, Heft 3, (1993), ss. 591-599.
- Phylaktis, Kate and Mark P. Taylor. "Money Demand, The Cagan Model and The Inflation Tax: Some Latin American Evidence", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXV, No. 1, (February 1993), ss. 32-37.
- Phylaktis, Kate and Mark P. Taylor. "The Monetary Dynamics of Sustained High Inflation: Taiwan, 1945-1949", **Southern Economic Journal**, Vol. 58, No. 3, (January 1992), ss. 610-622.
- Pierce, James L. **Monetary and Financial Economics**, Newyork: John Wiley and Sons, Inc., 1984.
- Porter, Michael G. "Aspects of Monetary Theory and Policy", **The Economic Record**, Vol. 56, No. 152, (March 1980), ss. 1-16.
- Poterba, James M. and Julio J. Rotemberg. "Inflation and Taxation with Optimizing Goverments", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 22, No. 1, (February 1990), ss. 1-18.
- Prest, A.R. **Public Finance in Developing Countries**, London: Weidenfeld and Nicolson, 1975.

- Pyle, David H. and Stephen J. Turnovsky. "The Dynamics of Government Policy in An Inflationary Economy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. VIII, No. 4, (November 1976), ss. 411-437.
- Reynolds, Lloyd G. **Economics**, 4 th ed., Ontario: Richard D. Irwin Inc., 1973.
- Ritter, Lawrence S. and William L. Silber. **Principles of Money, Banking and Financial Markets**, 6 th ed., Newyork: Basic Books Inc., 1989
- Robertson, Donalt. "Term Structure Forecasts of Inflation", **The Economic Journal**, Vol. 102, No. 414, (September 1992), ss. 1083-1093.
- Rodriguez, Carlos Alfredo. "Argentina: Fiscal Disequilibria Leading to Hyperinflation", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 109-166.
- Rodriguez, Carlos Alfredo. "The External Effects of Public Sector Deficits", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 79-97.
- Romer, David. "Opennes and Inflation: Theory and Evidence", **The Quaterly Journal of Economics**, Vol. CVIII, Issue: 4, (November 1993), ss. 869-903.
- Rotheim, Roy J. "Keynes and The Marjinalist Theory of Distribution", **Journal of Post Keynesyen Economics**, Vol. 20, No. 3, (Spring 1998), ss. 355-388.
- Rowthorn, R.E. "Conflict, Inflation and Money" in Malcolm C. Sawyer (ed.), **Post-Keynesian Economics**, Hants: Edward Elgar, 1988, ss. 412-436.

- Sachs, Jeffrey D. and Felipe B. Larrain. **Macroeconomics In The Global Economy**, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1993.
- Sanford, Cedric. **Economics of Public Finance**, 4 th ed., Oxford: Pergamon Press, 1992.
- Sargent, Thomas J. "The Ends of Four Big Inflations" in Forrest H. Capie (ed.), **Major Inflations in History**, Hants: Edward Elgar Publishing Ltd., 1991, ss. 150-205.
- Sauer, Christine and Alok K. Bohara. "Monetary Policy and Inflation Uncertainty in The United States and Germany", **Southern Economic Journal**, Vol. 62, No. 1, (July 1995), ss. 139-163.
- Scitovsky, Tibor. **Money and The Balance of Payments**, London: George Allen and Unwin LTD, 1969.
- Shaw, G.K. **Fiscal Policy**, London: MacMillan Press Ltd., 1972.
- Shaw, G.K. **Keynesian Economics: The Permanent Revolution**, Hants: Edward Elgar, 1988.
- Sheen, Jeffrey. "Inflation Debt and Fiscal Policy Attitudes", **Oxford Economic Papers**, Vol. 39, No. 1, (March 1987), ss. 90-110.
- Shoup, Carl S. **Public Finance**, Chicago: Aldine Publishing Company, 1969.
- Simkin, C.G.F. "Hyperinflation and Nationalist China", in A.R. Bergstrom (eds.) ve diğerleri, **Stability and Inflation**, Chichester: John Wiley and Sons, 1978, ss. 113-130.
- Smith, Bruce D. "Government Expenditures, Deficit and Inflation: On The Impossibility of A Balanced Budget", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. C, Issue 3, (August 1985), ss. 715-745.
- Smith, William T. "Taxes, Uncertainty and Long-Term Growth", **European Economic Review**, Vol. 40, No. 8, (November 1996), ss.1647-1664.

- Sowa, Nii Kwaku. "Fiscal Deficits, Output Growth and Inflation Targets in Ghana", **World Development**, Vol. 22, No. 8, (August 1994), ss. 1105-1117.
- Spencer, Milton H. **Contemporary Macroeconomics**, 3rd ed., New York: Worth Publishers, Inc., 1977.
- Spiro, Peter S. "The Exclusive Effect of Fiscal Deficits on Interest Rates", **IMF Staff Papers**, Vol. 34, No. 2, (June 1987), ss. 400-403.
- Stanners, W. "Inflation and Growth", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 20, No. 4, (July 1996), ss. 509-512.
- Stiglitz, Joseph E. "On the Almost Neutrality of Inflation and Notes on Taxation and the Welfare Costs of Inflation" in M. June Flanders and Assaf Razin (eds.), **Development in an Inflationary World**, New York; Academic Press, Inc., 1981, ss. 419-435.
- Sturzenegger, Federico A. "Hyperinflation With Currency Substitution: Introducing an Indexed Currency", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 26, No. 3, (August 1994), ss. 377-395.
- Şahin, Hüseyin. **İktisada Giriş**, 4. b., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.
- Tait, A., W. Gratz and IB. Eichengreen. "International Comparisons of Taxation for Selected Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol. 26, No. 1 (March 1979), ss. 125-140.
- Tan, Kim-Heng. "Can Budget Deficit Improve Welfare in Both The Short Run and Long Run?", **The Economic Record**, Vol. 73, No. 220 (March 1997), ss. 16-21.
- Tanzi, Vito. "Inflation, Lags in Collection and The Real Value of Tax Revenue", **IMF Staff Papers**, Vol. XXIV, No. 1, (March 1977), ss. 154-167.
- Tanzi, Vito. "Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina", **IMF Staff Papers**, Vol. 25, No. 3, (September 1978), ss. 417-451.

Tanzi, Vito. "Inflationary Expectations, Economic Activity, Taxes and Interest Rates", **The American Economic Review**, Vol. 70, No. 1, (March 1980), ss. 12-21.

Tanzi, Vito. "Inflationary Expectations, Taxes and The Demand for Money in The United States", **IMF Staff Papers**, Vol. 29, No. 2, (June 1982), ss. 155-170.

Tanzi, Vito. "Monetary Policy and Control of Public Expenditure", in Francesco Forte and Alan T. Peacock (eds.), **Public Expenditure and Government Growth**, Oxford: Blackwell, 1985.

Tanzi, Vito. "Fiscal Policy Responses to Exogenous Shocks in Developing Countries", **The American Economic Review**, Vol. 76, No. 2, (May 1986), ss. 88-91.

Tanzi, Vito, Mario I. Blejer and Mario O. Teijeiro. "Inflation and The Measurement of Fiscal Deficit", **IMF Staff Papers**, Vol. 34, No. 4, (December 1987), ss. 711-738.

Tanzi, Vito. **Public Finance in Developing Countries**, Hants: Edward Elgar, 1991.

Tanzi, Vito. "The Political Economy of Fiscal Deficit Reduction", in William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez and Klaus Schmidt-Hebbel (eds.), **Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance**, New York: Oxford University Press, 1994, ss. 513-524.

TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1990 (I).

TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1990.

TCMB. **Aylık İstatistik Bülteni**, Nisan-Mayıs 1995.

TCMB. **Aylık İstatistik Bülteni**, Mayıs-Haziran 1995.

TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1995 (IV).

- TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1996.
- TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ekim-Aralık 1997.
- TCMB. **Yıllık Rapor 1996**, Ankara: 1997.
- TCMB. **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart 1998.
- TCMB. **Aylık İstatistik Bülteni**, Haziran-Temmuz 1998.
- TCMB. **1997 Yıllık Rapor**, Ankara: 1998.
- Telman, Ö. Turgut. **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı**, İstanbul: Günay Matbaası, 1994.
- Thirlwall, A.P. **Growth, and Development with Special Reference to Developing Economies**, 2 nd ed., London: Mcmillan, 1978.
- Tirelli, Patrizio and David Vines. "Kohl, Keagan and Open Economy Macroeconomies: Revisiting Rules For Fiscal and Monetary Policy", **Oxford Economic Papers**, Vol. 47, No. 4, (October 1995), ss. 561-583.
- Tobin, James. "Money and Economic Growth, **Econometrika**, Vol. 33, No. 4, (October 1965), ss. 671-684.
- Tower, Edward. "More On The Welfare Cost of Inflationary Finance, A Comment", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. III, No. 4, (November 1971), ss. 850-860.
- Turnovsky, Stephen J. "Macroeconomic Dynamics and Growth in a Monetary Economy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. X, No. 1, (February 1978), ss. 1-26.
- Turnovsky, Stephen J. "Monetary and Fiscal Policy in a Long-Run Macroeconomic Model", **The Economic Record**, Vol. 56, No. 153, (June 1980), ss. 158-170.
- Türk, İsmail. **Maliye Politikası**, 12. b., Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1998.

- Uluatam, Özhan. **Kamu Maliyesi**, 4. b., Ankara: Savaş Yayınları, 1991.
- Ulusoy, Ahmet ve Murat Çetin. "Türkiye'de Enflasyon Vergisi Gelirlerinin Boyutu", **Vergi Sorunları Dergisi**, (Kasım 1996), No. 98, ss. 70-86.
- Unay, Cafer. **Ekonomik Konjonktür**, 5. b., Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1996.
- Ungern-Sternberg, Thomas Von. "Inflation and Savings: International Evidence on Inflation-Induced Income Losses", **The Economic Journal**, Vol. 91, No. 364, (December 1981), ss. 961-976.
- Urrutia, Juan. "Comment on Dornbusch" in E. Claassen and P. Salin, (eds.), **Recent Issues in International Monetary Economics**, Amsterdam: Nort-Holland Publishing Co., 1976, ss. 279-286.
- Wagner, Richard E. **The Public Economy**, Chicago: Markham Publishing Co., 1973.
- Webb, Steven B. "Fiscal News and Inflation Expectations in Germany After World War I", **Journal of Economic History**, Vol. 46, No. 3, (September 1986), ss. 769-794.
- Webb, Steven B. "Government Debt and Inflationary Expectations as Determinants of The Money Supply in Germany" in Forneest H. Cagie (ed.), **Major Inflations in History**, Hants: Edward Elgar Ltd., 1991, ss. 515-528.
- Whiteley, Paul. **Political Control of the Macroeconomy: The Political Economy of Public Policy Making**, London: Sage Publications Ltd., 1986.
- Wijnbergen, Sweder Van. "External Debt, Inflation and The Public Sector: Towards Fiscal Policy for Sustainable Growth", **World Bank Economic Review**, Vol. 3, No. 3, (1989), ss. 297-320.

Wijnbergen, Sweder Van. "Fiscal Deficits, Exchange Rate Crises and Inflation", **The Review of Economic Studies**, Vol. 58(1), No. 193, (January 1991), ss. 81-92.

Wilcox, David W. "The Sustainability of Government Deficits: Implications of The Present-Value Borrowing Constraint", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 21, No. 3, (August 1989), ss. 291-306.

World Bank. **World Development Report, 1988/1989**, Washington, D.C.: The World Bank, 1989.

Wray, L. Randall. "Money, Interest Rates and Monetarist Policy", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 15, No. 4, (Summer 1993), ss. 541-570.

Wright, Randall. "Comment on The Welfare Costs of Moderate Inflations", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 23, No. 3, Part. 2, (August 1991), ss. 513-518.

Zahid, Khan H. "Government Budget Deficits and Interest Rates: The Evidence since 1971, Using Alternative Deficit Measures", **Southern Economic Journal**, Vol. 54, No. 3, (January 1988), ss. 725-731.

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

74419

**BURSA'DA KENTLEŞME SÜRECİNDE KAÇAK
YAPI OLGUSU VE GELİŞİMİ**

74419

YÜKSEK LİSANS TEZİ

A.Nalan LALEOĞLU (FİDAN)

BURSA-1999

T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

BURSA'DA KENTLEŞME SÜRECİNDE KAÇAK YAPI OLGUSU VE GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

A.Nalan LALEOĞLU (FİDAN)

DANIŞMAN: Doç.Dr. Rana ASLANOĞLU

BURSA-1999

İÇİNDEKİLER

TABLolar.....	III
GRAfİKLER.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
YÖNTEM.....	6
TEZ YÖNTEMİ.....	6
ALAN ARAŞTIRMASI	10
BÖLÜM 1.....	13
1. GECEKONDU VE KAÇAK YAPI KAVRAMI - İMAR AFLARI GELİŞİMİNİN KAÇAK YAPI ÜZERİNE ETKİSİ	13
1.1. KAPSAM.....	13
1.2. YASAL SÜRECİ	15
1.2.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİN İMAR ANLAYIŞI	16
1.2.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEMİN İMAR ANLAYIŞI.....	16
1.2.3. İMAR YASALARI VE İMAR AFLARININ GELİŞİMİ	18
1.2.3.1. 1923-1950 dönemi.....	20
1.2.3.1.1. 5218 sayılı Yasa	20
1.2.3.1.2. 5228 Sayılı Yasa.....	21
1.2.3.1.3. 5431 Sayılı Yasa.....	22
1.2.3.2. 1950-1965 dönemi.....	24
1.2.3.2.1. 6188 Sayılı Yasa.....	24
1.2.3.2.2. 327 Sayılı Yasa.....	25
1.2.3.3. 1965-1985 dönemi.....	25
1.2.3.3.1. 775 Sayılı Gecekondu Yasası.....	26
1.2.3.3.2. 2805 Sayılı Yasa.....	27
1.2.3.3.3. 2981 sayılı Yasa	28
1.2.3.4. 1985'den Günümüze Kadar Çıkarılan İmar Afları	29
1.2.3.4.1. 3290 Sayılı Yasa.....	29
1.2.3.4.2. 3366 Sayılı Yasa.....	30
1.2.3.4.3. 3414 Sayılı Yasa.....	31
1.2.4. İMAR AFLARINDA ORTAK ÖZELLİKLER.....	31
1.2.5. İMAR AFFI YASALARINDAKİ FARKLILIKLAR	32
1.2.6. İMAR AFLARININ GELİŞİMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME.....	33
1.2.7. GECEKONDU YAPIMINI ETKİLEYEN DİĞER YASA VE YÖNETMELİKLER	35
1.2.7.1. 3194 SAYILI İMAR KANUNU	36
1.2.7.2. TARIM ALANLARININ AMAÇ DIŞI GAYE İLE KULLANILMASINA DAİR YÖNETMELİK.....	38
1.2.7.3. ZEYTİNCİLİĞİN İSLAHİ VE YABANİLERİNİN AŞILATTIRILMASINA DAİR KANUN ..41	
1.2.7.4. ZEYTİNCİLİĞİN İSLAHİ VE YABANİLERİNİN AŞILATTIRILMASINA DAİR 22600 SAYILI YÖNETMELİK.....	43
1.2.8. İMAR AFLARI VE PLANLAMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ.....	43
1.2.8.1. İMAR AFLARI VE İSLAH İMAR PLANLARI	45
1.2.8.2. İMAR AFLARI VE ŞEHİR PLANCILARI	47

BÖLÜM 249

2. BURSA'DA YAŞANAN GECEKONDU VE KAÇAK YAPILAŞMA SORUNU49

2.1. KAPSAM.....	49
2.2. KONUT ALANLARININ GELİŞİMİ.....	51
2.2.1. <i>PLANLAMA VE KONUT ALANLARININ GELİŞİMİ</i>	54
2.2.1.1. Plan Kararları Uygulanamayan (Sağıklaştırılması Gereken) Konut Alanları	54
2.2.1.2. Plansız Gelişme Eğilimi Gösteren Sağıklaştırılması ve Geliştirilmesi Gereken Konut Alanları 55	
2.2.1.3. Köy Niteliği Devam Eden Mahalle Statüsündeki Konut Alanları	55
2.2.2. <i>BURSA'DA KAÇAK YAPILAŞMANIN GELİŞİM SÜRECİ</i>	56
2.3. BURSA OVASINDA MEVCUT KAÇAK YAPILAŞMA DURUMU	59
2.4. YENİCEBAT- SAMANLI- YUNUSELİ MAHALLELERİNDE ALAN ARAŞTIRMASI ..61	
2.4.1. <i>ÇALIŞMANIN AMACI</i>	61
2.4.2. <i>YENİCEBAT MAHALLESİ</i>	62
2.4.3. <i>SAMANLI MAHALLESİ</i>	77
2.4.3.1. SAMANLI'DA ARAZİ KULLANIMI.....	90
2.4.4. <i>YUNUSELİ MAHALLESİ</i>	95
2.4.5. <i>MAHALLELERDE GÖRÜLEN ORTAK ÖZELLİKLER</i>	108
2.4.6. <i>MAHALLELERDE GÖRÜLEN FARKLILIKLAR</i>	110

BÖLÜM 3112

3. DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ112

3.1. MEVCUT DURUM ANALİZİ	112
3.2. ALAN ARAŞTIRMASI SONUÇLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME.....	113
3.3. BURSA'DA HİSSELİ PARSELLERİN OLUŞMASI VE KAÇAK YAPILAŞMAYA ETKİSİ ..116	
3.4. BURSA KENTİNİN SORUNLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	118
3.3. KAÇAK YAPILAŞMAYI ÖNLEMELİK İÇİN KURUMLARA DÜŞEN GÖREVLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	121
3.3.1. <i>KAÇAK YAPILAŞMA VE MERKEZİ YÖNETİMİN SORUMLULUKLARI</i>	121
3.3.1.1. İMAR AFLARININ BİR ÇÖZÜM OLARAK DEĞERİ	122
3.3.2. <i>KAÇAK YAPILAŞMA VE YEREL YÖNETİMİN SORUMLULUKLARI</i>	123
3.3.2.1. RESMİ KURUMLAR ARASINDA YAPILMASI GEREKLİ UZLAŞMA.....	124
3.3.2.2. KAÇAK YAPILAŞMALARLA İLGİLİ KONTROL BİRİMİ OLUŞTURULMASI.....	124
3.3.2.3. YEREL YÖNETİMLERE KAYNAK AKTARILMASI	125
3.3.2.4. HİSSELİ PARSEL OLUŞTURULMASININ ÖNLENMESİ.....	125
3.3.2.5. KAÇAK YAPILARIN YIKTIRILMASI.....	126
3.3.2.6. KAÇAK YAPILARA ALTYAPI GÖTÜRÜLMEMESİ.....	126
3.3.3. <i>SONUÇ</i>	127

EKLER

I. ŞEKİLLER

II. HARİTALAR

III. ANKET SORULARI

IV. FOTOĞRAFLAR

TABLOLAR

Tablo 1 Türkiye'de Gecekondu ve Gecekondu Nüfus	34
Tablo 2 Bursa'da Yıllık Nüfus Artışları	50
Tablo 3 Bursa Ovasında Tarım Topraklarındaki Kaçak Yapıların Toprak Sınıflarına Göre Dağılım	59
Tablo 4 Yenicebat Mahallesi'ne Gelen Talepler	63
Tablo 5 Yenicebat'a Ne Zaman Geldiniz?	64
Tablo 6 Yeniceata'da Yaşamaktan Menunmusunuz?	65
Tablo 7 Yeniceabat'a Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	66
Tablo 8 Yeniceabat'a Nereden Geldiniz?	67
Tablo 9 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	68
Tablo 10 Konut Yapım Yılı	69
Tablo 11 Yapı Alanı Büyüklüğü	70
Tablo 12 Konut ile İlgili Sorunlar	71
Tablo 13 Oturulan Evin Niteliği	72
Tablo 14 Mahalle ile İlgili Sorunlar	73
Tablo 15 Mülkiyetin Durumu	74
Tablo 16 Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	75
Tablo 17 Ailede Çalışan Sayısı	76
Tablo 18 Samanlı Mahallesi'ne Gelen Talepler	77
Tablo 19 Samanlı'ya Ne Zaman Geldiniz?	78
Tablo 20 Samanlı'da Yaşamaktan Menunmusunuz?	79
Tablo 21 Samanlı'ya Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	80
Tablo 22 Samanlı'ya Nereden Geldiniz?	81
Tablo 23 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	82
Tablo 24 Mülklerde Yenilemeye Engel Olan Nedenler	83
Tablo 25 Oturulan Evin Niteliği	84
Tablo 26 Konut Yapım Yılı	85
Tablo 27 Yapı Alanı Büyüklüğü	86
Tablo 28 Samanlı'da Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	87
Tablo 29 Ailede Çalışan Sayısı	88
Tablo 30 Mahalle ile İlgili Sorunlar	89
Tablo 31 Samanlı'da Bina Kat Yükseklikleri	90
Tablo 32 Samanlı'da Yapı Nitelikleri	91
Tablo 33 Samanlı'da Yapı Durumu Analizi	92
Tablo 34 Samanlı'da Yapılaşma Süreci	93
Tablo 35 Samanlı'da Konut Durumları	93
Tablo 36 Samanlı'da Yapıların Fonksiyon Analizi	94
Tablo 37 Yunuseli Mahallesi'ne Gelen Talepler	95
Tablo 38 Yunuseli'ye Nereden Geldiniz?	96
Tablo 39 Yunuseli'ye Ne Zaman Geldiniz?	97
Tablo 40 Yunuseli'ye Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	98
Tablo 41 Yunuseli'de Yaşamaktan Menunmusunuz?	99
Tablo 42 Konut Yapım Yılı	100
Tablo 43 Mülkiyetin Durumu	101
Tablo 44 Oturulan Evin Niteliği	101
Tablo 45 Yapı Alanı Büyüklüğü	102
Tablo 46 Arsanın Durumu	103
Tablo 47 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	103
Tablo 48 Yunuseli'de Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	104
Tablo 49 Ailede Çalışan Sayısı	105

Tablo 50 Mahalle ile İlgili Sorunlar	106
Tablo 51Kaçak Yapılan Mahalle Nüfusları	114
Tablo 52 Bursa Nüfus İstatistiği	115
Tablo 53 Ova Alanında Hisseli Parselasyon Yapılmış Alan Miktarı	116
Tablo 54 Yıldırım İlçesinde Hisseli Parsellerin Yapıldığı Yıllar ve Gelişim Süreci	117

GRAFİKLER

Grafik 1 Yeniceabat Mahallesiine Gelen Talepler	64
Grafik 2 Yeniceabat'a Ne Zaman Geldiniz?	65
Grafik 3 Yeniceabat'da Yaşamaktan Menunmusunuz?	66
Grafik 4 Yeniceabat'a Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	67
Grafik 5 Yeniceabat'a Nereden Geldiniz?	68
Grafik 6 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	69
Grafik 7 Konut Yapım Yılı	70
Grafik 8 Yapı Alanı Büyüklüğü	71
Grafik 9 Konut ile İlgili Sorunlar	72
Grafik 10 Oturulan Evin Niteliği	73
Grafik 11 Mahalle ile İlgili Sorunlar	73
Grafik 12 Mülkiyetin Durumu	74
Grafik 13 Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	75
Grafik 14 Ailede Çalışan Sayısı	76
Grafik 15 Samanlı Mahallesiine Gelen Talepler	78
Grafik 16 Samanlı'ya Ne Zaman Geldiniz?	79
Grafik 17 Samanlı'da Yaşamaktan Menunmusunuz?	80
Grafik 18 Samanlı'ya Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	81
Grafik 19 Samanlı'ya Nereden Geldiniz?	82
Grafik 20 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	83
Grafik 21 Mülklerde Yenilemeye Engel Olan Nedenler	84
Grafik 22 Oturulan Evin Niteliği	85
Grafik 23 Konut Yapım Yılı	85
Grafik 24 Yapı Alanı Büyüklüğü	86
Grafik 25 Samanlı'da Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	87
Grafik 26 Ailede Çalışan Sayısı	88
Grafik 27 Mahalle ile İlgili Sorunlar	90
Grafik 28 Samanlı'da Bina Kat Yükseklikleri	91
Grafik 29 Samanlı'da Yapı Nitelikleri	92
Grafik 30 Samanlı'da Yapı Durumu Analizi	92
Grafik 31 Samanlı'da Yapılaşma Süreci	93
Grafik 32 Samanlı'da Konut Durumları	94
Grafik 33 Samanlı'da Yapıların Fonksiyon Analizi	95
Grafik 34 Yunuseli Mahallesiine Gelen Talepler	96
Grafik 35 Yunuseli'ye Nereden Geldiniz?	97
Grafik 36 Yunuseli'ye Gelmeden Önce Başka Bir Yerleşmeye Göç Ettiniz mi?	98
Grafik 37 Yunuseli'ye Ne Zaman Geldiniz?	99
Grafik 38 Yunuseli'de Yaşamaktan Menunmusunuz?	99
Grafik 39 Konut Yapım Yılı	100
Grafik 40 Mülkiyetin Durumu	101
Grafik 41 Oturulan Evin Niteliği	102
Grafik 42 Yapı Alanı Büyüklüğü	102
Grafik 43 Arsanın Durumu	103
Grafik 44 Mülklerde Yapılması Düşünülen Değişiklikler	104
Grafik 45 Yunuseli'de Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı	105
Grafik 46 Ailede Çalışan Sayısı	106
Grafik 47 Yunuseli Mahallesi ile İlgili Sorunlar	107

ÖNSÖZ

Gelişmekte olan ülkelerde çağımızı belirleyen toplumsal olayların başında, tartışmasız kentleşme yer alıyor. Özellikle metropoliten kentlerde ortaya çıkan hızlı kentleşme, beraberinde gecekondu ve gecekondulaşmayı getirmiştir. Kırk yılı aşkın bir süredir ülkemiz kentlerinde önemini ve artışını hiç yitirmeyen gecekondulaşma, son yirmi yıldan bu yana bir değişim ve dönüşüm süreci içine girmiştir. Göçen kitlenin kentte kalıcılığının güçlenmesi ile koşutluk gösteren bu sürecin sonunda kaçak yapılaşma kavramı ortaya çıkmış, bu yapılaşma kentlerin gelişim ve değişiminde en önemli etken olmuştur. Tek yapı ölçeğinden, mülkiyet değişimine, oradan mekansal konumlanmaya, giderek yasal, kültürel, politik, ekonomik ve sosyal boyutlarda kentsel yaşamı biçimlendiren bu değişim-dönüşüm sürecini ortaya koymak olanaklıdır. Hisseli bölünme olgusu ve yasallaştırmayı temel belirleyici olarak kabul eden bir çatki bağlamında ve günümüz kesitinde örneklemeler ile sürece yaklaşımlar yapmak çalışmanın öncelikli amacını oluşturmuştur.

Tezin hazırlanmasında danışmanım Sn. Doç. Dr. Rana Aslanoğlu'nun inanılmaz destekleri ve katkıları için sonsuz teşekkürler ediyorum. Unutulmaz destekleri ile eşim Şehir Plancısı Cemal Fidan yardımlarını ve emeğini hiç esirgemedi. Ayrıca sevgili ailem, dostlarım ve özellikle Bursa Büyükşehir Belediyesi Nazım Plan Daire Başkanlığı'nda çalışan şehir plancı arkadaşlarım yardım ve katkılarıyla bana destek verdiler.

Hepsine yürek dolusu teşekkürler sunuyorum.

A. Nalan LALEOĞLU (FİDAN)

Bursa, Mart, 1999

GİRİŞ

Kentleşme, toplumların yapısal değişmelerinin en göze çarpan yönüdür. Herşeyden önce nüfusun büyük oranının tarımdan ve topraktan kopup tarım dışı alanlarda, sanayide, karmaşık örgütlerde ve dolayısıyla köyden başka yerlerde, kentlerde hayatlarını kazanmaya ve yaşamaya başlamaları demektir.¹

İlk bakışta bir demografik olay gibi görünen kentleşme, toplum yapısındaki ve ekonomideki değişmelerle çok yakından ilgilidir. Yapısal değişiklikler her tür insan ilişkisinin yeniden düzenlenmesini, değişmesini içerir. Böyle bir değişiklik, fiziki olduğu kadar, işyeri yada konut yapıları, sokakları yada ulaşım araçları, kişilerin davranış ve düşüncelerini de değiştirir.²

On binden fazla nüfuslu yerleşim birimleri ölçüt alındığında, Türkiye’de kentli nüfusun 1950’de %18.7’den, 1960’da %25.9’a, 1980’de %45.4’e, 1990’da 70’lere yükseldiği görülmektedir. Kent nüfusundaki bu hızlı artışın kaynağı, doğal artışlardan çok, kırsal alanlardan kentlere olan nüfus akınlarıdır³

Türkiye’deki kentleşmenin başlangıcını 19. Yüzyılın başlarına kadar götürmek olasıdır. Batılılaşma ve kapitalistleşme eğilimlerinin güçlenmesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu kentlerinde hem nüfus büyümesi hem de yapısal dönüşüm gözlenmektedir. Cumhuriyet Türkiye’sine kadar bazı değişiklikler ile bu dönüşüm sürmüştür. Cumhuriyet döneminde ulusallığın öne alınarak bu doğrultuda batıya açık bir yaşam ve kültür oluşturma çabası kentleşmeyi denetleyen, yönlendiren, planlayan ve kaynak ayırabilen akılcı bir sürecin içine çekmiştir.⁴ Ancak II. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan kentleşme hızındaki büyüme, beraberinde çözümü zor sorunları getirmiştir.

¹Kıray, M., Toplumsal Değişme ve Kentleşme(Bildiri), Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Yayın No:4, Ankara, 1982, s:57

²Kıray, M., Toplumsal Değişme ve Kentleşme(Bildiri), s:57

³IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s:24

⁴Tekeli, İ., Türkiye’de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi Yayını, No:3, Ankara, 1982, s: 331-332

Kentleşme politikalarının gereği gibi değerlendirilebilmesi için, kentleşmenin temel özelliklerini gözönünde bulundurmak gerekir. Bu özelliklerden birincisi kentleşmenin hızıdır. Kentli nüfus, 1960 da 7.3 milyondan 1980'de 22 milyona, 1990'da 40 milyona yükselmiş, en büyük kentlere her yıl 150-200 bin kişi eklenerek, kentleşmede büyük bir artış olmuştur.⁵ İstanbul'a her yıl bir Eskişehir, Ankara'ya 2.5 Rize, Bursa'ya ise bir Çanakkale eklenmekte ve kentleşen yörelerde yine her yıl yaklaşık 30 bin hektar kentsel toprağa gereksinim duyulmaktadır.⁶ İkincisi, kentleşmenin en büyük kentlere ve batıdaki bölgelere yönelmiş olmasıdır. Kentleşmede en büyük payı 100.000 ve daha fazla nüfuslu kentler almaktadır. Bu kentlerin aldıkları paylar 1950'de %43.8'den 1960'da %45'e, 1980'de %66.7'ye, 1990'lı yıllarda %80'lere ulaşmıştır. Daha küçük kentlerde kasabaların payı ise ya artmamakta yada azalmaktadır. Küçük kasabalarla kırsal nitelikli küçük birimler büyük kentlerin etki alanları içinde erimekte, fizik anlamda onlarla bütünleşmemektedir.

Kentleşme düzeyleri bakımından coğrafi bölgeler arasında da önemli ayrımlar bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesinde %23.6 olan kentleşme düzeyi, Marmara Bölgesinde %66.4'tür. Türkiye'de büyük sanayi kuruluşlarının hemen hemen yarısı İstanbul'da, yalnız %3'ü Doğu Anadolu'da bulunmaktadır.⁷

Türkiye'de kentleşmenin üçüncü özelliği ise, büyük kentlerde yaşam ve kültür düzeyleri ile dünya görüşleri birbirine karşıt bireylerden oluşan heterojen ve bütünleşmemiş bir toplumsal yapı oluşturmalarıdır. Bu nitelik, kentleşmenin sanayileşmeden daha hızlı olması karşısında, kentlere göçün kentte yaratılan iş olanaklarıyla koşut gitmemesinden, kısacası, kırsal yoksulluğun kentsel bir yoksulluğa dönüşmesinden doğmaktadır. Bu iki ayrı dünyanın insanları arasında sağlıklı bir etkileşim ortamı bulunamamaktadır.⁸ İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya gibi kentlerde gecekonduların, kent çevresini bir yoksulluk kuşağı gibi sarması, bu dengesizliğin bir belirtisidir.

Kente göçen kişinin baş sorunu iş ve barınma gereksinimini karşılamaktır. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme- kentleşme bağlamında iş olanağı sanayi sektöründe yaratılmış, konut

⁵Keleş, R., Türkiye'de Kentleşme ve Kentsel Gelişme Politikaları (Bildiri), Kentsel Bütünleşme, s:67

⁶Görgülü, Z., Hisseli Bölüntü ile Oluşan Alanlarda Yasallaştırmanın Kentsel Mekana Etkileri, YTÜ Mimarlık Fak., Yayın, Yayın No: 282, İstanbul, 1992, s: 4

⁷Kıray, M., Toplumsal Değişme ve Kentleşme(Bildiri)..., s:69

sorunu ise gecekondu ile çözümlenmiştir.⁹ Kentleşmeye eklenen “çarpık”, “sağlıksız”, “aşırı” gibi nitelikler bu özellikten dolayıdır. Aşırılık, kentleşmenin yalnız hızını değil, biçimini de ilgilendiren bir niteliktir. Nüfusunun yarısı gecekonduya yaşayan kentlere sahip bir ülkede sağlıklı kentleşmeden söz etmek mümkün değildir. 1960’lı yıllarda 240 bin gecekonduya, kentli nüfusun %16.4’ünü, 1980’lerde 1.150.000 gecekonduya kentli nüfusun %26.1’ini oluşturan insanlar, 1990’larda 1.750.000 gecekonduya kentli nüfusun %33.9’una ulaşmıştır.¹⁰

Ekonominin büyümesi ve sanayileşme, kentleşmenin hızına ayak uyduramadığı için, açık işsizlik oranları büyük kentlerde %20’lere ulaşmıştır. Kırsal alanlardan kentlere aktarılan gizli işsizliklerde eklenince, ülkenin kentleşmesi, istihdam yönünden sağlıklı olmayan bir biçim kazanmaktadır. Bu durum konut sorununun dolayısıyla gecekondu sorununun çözümünde, kamu hizmetlerinin ve kent toprağının sağlanmasında, kent toprağının kullanılmasında, toplumda geçerli olan hukuk ve ahlak kurallarına uygunluğu sağlanmasında ve kentleşmeye koşut olarak hızlanan tüketim eğilimlerinin ekonominin kaldırabileceği ölçüler içinde tutulmasında önemli güçlükler yaratmıştır.¹¹

Gecekondu olgusu genellikle kentleşme süreci düzensiz olan az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle sorun mevcut kaynakları ile, kırdan göçen nüfusun konut gereksinimlerini belirli standartlara göre karşılayamayan ülkelerde daha da artış göstermektedir. Bu hızlı süreç içinde kentlerde yeterli konut arzının sağlanamaması, gecekondu olgusunu bir çözüm olarak ortaya çıkarmıştır.¹² Büyük kentlerdeki aşırı nüfus yığılmasının yarattığı yüksek konut talebinin sonuçları çok yönlü olmuştur.

Türkiye’de serbest pazar ekonomisi içinde oluşan konut sektörü, aşırı barınma istemleri sonucunda kentlerde, konut ve arsa üzerinde spekülasyona dönüşen bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişme, kentlerin biçimlenmesindeki en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bir yandan kent merkezleri ve yerleşik alanlar aşırı yapılaşma istemleri doğrultusunda geleneksel dokularını yitirmiş ve apartmanlaşmış, öte yandan çevre alanlar kentteki düşük gelirli kesimler ile göç eden

⁸ Kıray, M., Toplumsal Değişme ve Kentleşme(Bildiri)..., s:69

⁹ Görgülü, Z. , Hisseli Bölüntü ... ,s: 3

¹⁰ Keleş, R.,Kentleşme Politikası, İmge Yayınevi, 1996, Ankara, s:386

¹¹ Kıray, M., Toplumsal Değişme ve Kentleşme(Bildiri)..., s:70

¹² Ertürk, H.,Kent Ekonomisi, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997, s:212

yeni kentlilerin gecekondulara yerleşmelerine konu olmuştur. Sanayileşmenin yoğunlaştığı ve hızlı kentleşmeden büyük pay alan kentlerin gelişimleri gecekondular ile tanımlanır olmuştur.¹³

Kentleşme sürecinin bir fizik mekan boyutu olan gecekondular sorunu ve sorunu yaratan kesim olgusuna çok yönlü bakmak gerekmektedir. Dondurulmuş bir zaman süreci içinde mekansal olarak gecekondular sorunu ele alınırsa, bu tür konutların fiziksel özellikleri, yapı teknolojisi, mekan paylaşma biçimleri, yapıların evrimi, yapı malzemesi, içinde oturanların özellikleri ve mekan taleplerine ilişkin bilgi toplamakla yetinilmiş olunur.¹⁴ Oysa gecekondular olgusunu denetlemek istiyorsak, hangi tür ilişkilerin bu konutları ortaya çıkardığını bilmek gerekir. Çünkü o zaman planlama müdahalesi konutlara değil, onun bağlı olduğu boyutlara ve etkenlere yapılır.¹⁵

Ülkesel gelişmenin getirdiği ulaşım ve iletişim olanakları, gecekondulaşmanın sağladığı kır-kent ilişkilerine bağlı olarak kente göç koşulları da değişmektedir. Bugün kırdan kente göç edenler, göçten önce kentle ilişki kurabilmekte ve kente göç koşullarını bir ölçüde düzenleyebilmektedir. Dolayısıyla, bugün kente göç edenlerin genellikle parasal kaynaklara ve kentsel yaşama uyum gösterme yetenekleri daha yüksektir. Bu gelişme ile gecekondular, kendi boyutları içinde yapı teknolojisi, sahiplik ilişkileri ve gecekondular ticareti konularında değişim ve dönüşümler yaşamaktadır.¹⁶

Gecekondular bir yandan kendi içlerinde dönüşüm yaşarken bir yandan da yeni göçenler gecekondular yerine başka bir yapılaşma-bölünme biçimi ile konut sorunlarını giderme çabası içine girmişlerdir. “Hisseli parsel” veya “özel parsel” olarak tanımlanan bu bölünme ve yapılaşma biçimi toprakta hisseli bölüntü ile oluşan ve genelde ucuz arsa sağlamaya dönük bir yöntemdir. Ancak bu ucuzluk kavramı kısa zaman aralıkları içinde büyük rantlar yaratan bir mekanizmaya dönüşmektedir.¹⁷ Öncelikle İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük kentlerde görülen bu olgu, diğer birçok kentte de izlenir olmuştur.

¹³ Görgülü, Z., s: 10-11

¹⁴ Tekeli, İ., Gülöksüz Y., Okyay., T., Gecekondular, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, Cem Yayınevi, 1976, İstanbul, s:228

¹⁵ Tekeli, İ., Gülöksüz Y., Okyay., T., s: 229

¹⁶ Görgülü, Z., s: 13-14

¹⁷ Görgülü, Z., s: 18

Gecekondu ve gecekondu alanları olarak nitelenen bu yapılaşma ve yerleşme biçimi, günümüzde hisseli parselde olan dönüşüm sürecini tamamlamıştır. Bu imarsız-yasadsız alanların sorunlarının çözümünde af yasaları sürekli önde olmuştur. Önceleri kentleşmenin hızlanmasına koşut olarak bu olgunun yasaklarla denetlenebileceği düşünülmüş, göç ve gecekonduya karşı yönetimlerin tavırları sertleşmiştir. Ancak bu yasadışı yaklaşımlara karşın kentleşme daha da hızlanmış, gecekondu alanları giderek büyümüştür.¹⁸ 1945' ten günümüze kadar gelen 53 yıllık dönemde çıkarılan gecekondu yasalarının sayısı 11'i bulmuştur. Gecekondu yapılmasını önlemek amacıyla çıkarılan bu yasalar iki yoldan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Birincisi, gecekonduları yıkmak ve yenisini yaptırmamaktır. İkincisi ise; yoksul ve dar gelirlilerin arsa edinmelerini sağlayarak gecekondu yerine halk konutu yapmalarını özendirme.¹⁹

Birinci yoldan yürümenin başarılı olmadığı, kısa zamanda görülmüştür. Çünkü gecekonduyun yıkılması, bir toplumsal sorunun nedenini değil, sonucunu ortadan kaldırma çabasıdır. Sorunun kökenindeki nedenlerle uğraşmadığı içindir ki, örneğin 1966 tarihli Gecekondu Yasasının çıktığı tarihten bugüne değin, geçen zaman içinde gecekondu sayısı binlerce katına ulaşmıştır. Sonuçta, yasa yapıcılarının yasaları, toplumsal gerçeklerin içinde hazırlamaları gereği, ekonomik, toplumsal ve sosyal olayların, salt hukuk kuralları ile yönetemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de geçmişten bugüne kadar gerçekleşen kentleşme biçimi ve kamunun getirdiği konut çözümleri gecekonduya alternatif olamamıştır. Bu çözümlerin gecekonduya alternatif oluşturabilmesi için gecekonduyun yüklendiği "konut olma" dışındaki öteki işlevlerinin (varlıklanma aracı, biriktirim değerlendirme aracı, sosyal güvenlik aracı, kırsal değerlerden kopmadan yaşama ortamı olma amacı, tarımsal ve marjinal üretim işyeri olma amacı vb...) çözümlenmesi gerekmektedir.²⁰

Kısaca yukarıda değinilen konular doğrultusunda, günümüze dek gecekondu sorununun boyutlarına ilişkin farklı görüşlerden kaynaklanan yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar devamlılık ve yapım sürecinde dinamiklik boyutu, değişme ve değişmeye karşı tutum boyutu, ekonomik

¹⁸ Görgülü, Z., s: 47

¹⁹ Keleş, R., Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar(1975-1992), (IULA)Yerel Yönetim Dünyası Yayını, Ankara, s: 103-104

boyut, sosyal boyut, yapısal boyut, bağımlı kentleşme boyutu, ölçek yada grup olma boyutu, yasal boyut, mekansal boyut, politik boyut gibi başlıklar ile özetlemek olasıdır.²¹ Bu araştırma da gecekondulu ve kaçak yapılaşmanın nedenleri incelenirken, sosyal ve ekonomik sorularda sorulmuş, ancak yasal süreç incelenmiş ve soruna çözüm arayışları bulmaya çalışılmıştır. %52'sinin kaçak yapı olduğu Bursa kentinde, yasadışı yapılaşma, kentin makroformu ve gelişimini belirler duruma gelmiştir. Bu nedenle, İstanbul, Ankara, İzmir gibi diğer büyük kentlerde de görülen gecekondunun kaçak yapıya ve hisseli parsel dönüşüm sürecini incelemek, bu soruna neden olan etkenleri ortaya koymak araştırmanın konusu olmuştur.

YÖNTEM

TEZ YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı, Türkiye'de gecekondulaşmanın kentleşmeyi nasıl etkilediği, yasal sürecin gecekondulu oluşmasına ve gelişmesine nasıl etkili olduğu, göçen kitlenin değişim ve dönüşüm sürecini bugünkü kesitiyle değerlendirmektir. Süreçte temel belirleyici imar afları gelişimi ve hisseli parsel olgusu kabul edilmiştir. Bunların oluşum nedenleri ile birlikte fizik mekan nitelikleri, giderek böyle bir yapılaşma-bölünme biçiminin imar planlaması ve kent makroformunu belirler hale gelmesi yasallaştırma süreçleri bağlamında irdelenmiştir.

Ayrıca, mekandaki bu dönüşümü destekleyen diğer değişimler (hisseli parselasyonun artması, gecekonduların kamu yerine özel parsellerde gelişmesi, çatılı yerine kat çıkma eğiliminde filiz bırakmış yapılaşma türünün oluşması, barınma fonksiyonu dışında gelir elde etme, rant kazanma vb... gibi fonksiyonları da sağlama, kiracılık oranında artma) ve bu değişimlerin kentte yarattığı etkenler de belirli başlıklar halinde aktarılmaya çalışılmıştır.

²⁰ Kartal, K., Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye'de Kentleşme, Yurt Yayınları, 1983, Ankara, s:66-67

²¹ Tekeli, İ., Gülöksüz Y., Okyay., T., s:228

Gecekondu; 775 sayılı Gecekondu Kanun'un 2. maddesine göre "imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan yapılar" olarak tanımlanmaktadır.²²

Gecekondulunun toprağı elde etme süreci, toplu işgal, genelde akraba ve tanıdıkların haber vermesi, satın alma yada birkaç yıldır kira ile oturup çevreyi tanıdığı bir mahallede başlamaktadır. Zamanla gerek kırdan göçenlerin daha yüksek ödeme gücüne sahip olmaları, gerek işgale yatkın toprakların azalması ve gerekse artan talebin kent çevresinde toprak rantını yükseltmesi gecekondu toprağının satın alınması olgusunu yaygınlaştırmıştır. Giderek kent toprağının gecekondulunun özel mülkiyetine geçmesi yoğunlaştıkça, toprağın ve üstüne kurulan konutların değişim değeri önem kazanmıştır.²³

Toprak rantının artışı, gecekondu çevrelerinde apartmanlaşmayı getirmiş, ayrıca gecekondu alanlarında yenileme ve kent standartlarına yaklaşma eğilimleri artmıştır. Altyapının getirilmesi de bu yenileşmeyi desteklemiştir. Yapım teknolojisinde olan değişim, gecekondu ticaretinin önemli boyutlara ulaşması, kiracılığın yaygınlaşması, artık gecekonduyun düşük gelirli ailelerinin yalnız barınma gereksinimlerine yanıt vermekten çıkmakta olduğunu kanıtlamaktadır. Bu süreç sonunda artan toprak rantı ile birlikte gecekondu çevrelerinde bir fiziksel değişim yada apartmanlaşma gerçekleşmiştir.²⁴ Konut barınak olma önceliğini yitirmiş, olabildiğince rant getiren ve üstünde bulunduğu arsanın rant getirmesini sağlayan bir araç olmuştur.²⁵ Günümüzde kerpiçin, çamur sıvanın, toprak döşemenin yani derme çatma gecekonduyun yerini, briketli, ahşaplı yığma kondular ve giderek çok katlı beton yapılar almıştır.²⁶ Bu fonksiyonları ile yapı gecekondu özelliğinden çıkmış "kaçak yapı" özelliğine dönüşmüştür. Kaçak yapılaşmanın hızlanması ve yapı sahiplerinin taleplerinin yükselmesi sosyal ve teknik altyapı sağlanmasını da etkilemektedir.

Gecekondu yerleşmeleri, bir yandan yukarıda tanımlamaya çalıştığım mekansal ve fiziksel olarak kaçak yapılara dönüşümleri yaşarken, bir yandan da yeni göçerler kaçak yapı ile

²² Şakar, M., İmar Mevzuatı, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1992, s:68

²³ Şenyapılı, T., Gecekondu-Çevre İşçilerin Mekanı, ODTÜ Mim. Fak. Yayını, Ankara, 1981, s: 16

²⁴ Görgülü, Z., s: 17

²⁵ Acar, E., Adam, M., Kapitalistleşme Sürecinde Gecekondu, Mimarlık Dergisi, Sayı: 78/3, Ankara, s: 33

²⁶ Görgülü, s: 15

birlikte başka bir yapılaşma-bölünme biçimi ile konut sorunlarını giderme çabası içine girmişlerdir. "Hisseli parsel" olarak tanımlanan bu bölünme ve yapılaşma biçimi toprağın mülkiyetini yasallaştıran ve ucuz arsa sağlamaya dönük bir yöntemdir.²⁷ Gecekondu ticareti yapan kişilerin oluşturduğu gecekondu pazarı sonucunda kırdan kente göçen kişi istenilen ücretleri ödeyemez durumu düşmüştür. Üstelik ücreti ödese dahi, bir yandan güvencesizliğin bir yandan da bu insanların baskısı altında yaşayacaktır. Bu nedenle, göçen kişi toprak parası daha düşük ve bir bölümü ile yasal güvencesi olan hisseli parseli tercih etmektedir. Arsa spekülâtörleri de hızla bu tercih doğrultusunda örgütlenerek birçok araziye satışa çıkarmışlar, bu arsalar hiçbir şekilde denetim olmaksızın ve yol, kanalizasyon, su, elektrik gibi altyapı hizmetleri getirmeden büyük rantlar kazanmışlardır.²⁸

Kaçak yapılar ve hisseli bölüntülü alanlar, zamanında önlem alınamadığı veya alınmadığı için sorun alanlar durumuna gelmişlerdir. Bu konuda yerel ve merkezi yönetimin konuyu politik çıkar noktasına getirmesi, gerek imar afları gerekse ıslah imar planları ile olmuştur. Göçmenler baskı grubu olduklarını çabuk farketmişler ve bu özelliklerini kendileri açısından çok olumlu kullanmışlardır. Sonuçta, yasadışı elde ettikleri toprağın ve binanın yasalarla affedileceğini ve giderek bir imar planı sınırı içine gireceklerini dolayısıyla yasallık kazanacaklarını iyi gözlemlemişlerdir.²⁹

Doğru çözüm önerilerinin yasalara yansımadağı ve yaklaşım biçimlerinin farklılaştığı son kırk yılda siyasiler yada politikacılar önemli bir işlev üstlenmektedirler. Politikacının gecekondu sorununa ilişkin genel bakış açısını bugüne kadar gelişen görüşleri ve uygulamaları bağlamında şöyle açıklayabiliriz. Politikacılarda genellikle ussal davranışlardan çok, oy kaygısının getirdiğı davranışlar egemendir. Gecekondular toplumda kendini kabul ettirip politik bir güç haline gelince, siyasilerin bakış açıları değişmiştir. Gecekondulara özendirici tutum içine girerek kamu arazileri üzerindeki kaçak yapıları yasallaştırma yolunu seçmişlerdir. Onlara hep tapu sözü vermişler, bir yandan da yapım evresindeki yada yapımı yasaklanan gecekonduların inşasına göz yummuşlardır. Dolayısıyla gecekondu, genel ve belediye seçimleri öncesindeki gün ve haftaları kendisine yoğun

²⁷ Görgülü, s: 18-19

²⁸ Görgülü, s: 21

²⁹ Görgülü, Z., Das Phänomen der Verstadterung in der Türkei- Entwicklung und Veranerungstendenzen, Almanya- Augsburg Üniversitesi" Angewandten Sozialgeographie" Dergisinin 28. sayısında yayınlanan Makale, Augsburg, 1993

inşaat dönemi olarak seçmiştir. Ayrıca gecekondü bölgelerine, siyasi tercihlerine göre kentsel hizmet götürüldüğü açıktır.³⁰

Hisseli parsel olgusunun yaygınlaşması politikacıda göçen kişi adına önemli yasal rahatlama sağlamıştır. Kullandığı kitle adına gecekondunun yıkılmasından, güvencesizliğinden, zabıta denetiminden ve merkezi yönetim ile yaşadığı sıkıntılardan kurtulmuştur. Artık amaç, ağırlıklı olarak büyük kentlerde bu tür yapılaşma biçimi ile oluşan mahallelerin-bölgelerin kalıcı olmasını ve gerekli kentsel hizmetlerin oralara götürülmesini sağlayan çabaların verilmesidir. Son imar affı yasaları ile de politikacı bu görevini eksiksiz yerine getirmiştir.

Bu tür gelişen yapılaşma sonucu ortaya çıkan kentleşme biçiminin, bugün ve gelecekte yaratacağı sorunları ortaya koymak ve daha iyi kavrayabilmek için, kentleşme hızının yüksek olduğu bir kentte göç eden insanları bir zaman derinliği içinde, yakından izlemek- incelemek gerekmiştir. Bu nedenle yöntem olarak, gelişim süreçlerine göre sözkonusu sorunlar çerçevesinde, çalışma sorusalmız olan kaçak yapı bölgelerinin analiz edilmesi yoluna gidilmiştir. Tez içinde kaçak yapı bölgelerinin analizleri şu sorular doğrultusunda yapılması amaçlanmaktadır.

1. Kaçak yapıların gelişimini oluşturan mekanizmalar nelerdir?
2. Kaçak yapıların kentsel mekandaki konumu nedir?
3. Göçenler konumlandıkları bölgeleri neden tercih etmişlerdir?
4. Kaçak yapılarda yaşayan bireyler nasıl bir sosyo-ekonomik statüye sahiptir?

Alan araştırması, Bursa kent merkezi çevresinde odaklanan Yeniceabat, Samanlı ve Yunuseli bölgelerinde yürütülmüştür. Dolayısıyla bu bölgelerin, gecekondunun dönüşümü ve gelişimi ile kaçak yapı bölgesi özelliklerine sahip olup olmadığı sorgulanacaktır. Bu durumda tezin çalışma sorunsalının çerçevesi, üç bölümde incelenerek belirlenmiştir.

I. bölümde gecekondü gelişimine etki eden yasal boyut incelenerek imar afları ile gecekondulardaki dönüşümler, kaçak yapılaşmadaki artışlar ve değişimler ortaya konmuştur.

³⁰ Görgülü, s: 38

II. bölümde kaçak yapılaşan bölgelerin genel analizi yapıldıktan sonra Yeniceabat Samanlı, ve Yunuseli bölgelerinin fiziksel doku özellikleriyle, bölgede yaşayanların sosyal ve ekonomik özelliklerinin karşılaştırılmalı analizi yapılmıştır.

III. bölümde ise gecekondü ve kaçak yapı sorununa müdahale yetkisinde olan merkezi ve yerel hükümetin sorumlulukları ve kaçak yapı sorununa getirebilecek çözüm önerileri ile sonuçlar belirlenmiştir.

ALAN ARAŞTIRMASI

Alan araştırması, kaçak yapılarda yaşayanlara ilişkin varsayımları tespit etmek, ayrıca gecekondunun değişim ve dönüşüm sürecini incelemek için yapılmıştır. Elde edilen bilgilerle kaçak yapılaşma ile ilgili sosyal, ekonomik ve mekansal durumlar ortaya konmuştur. Bu araştırma, özellikle son yıllarda hızlı göç nedeniyle mekansal, sosyal ve ekonomik olarak değişim gösteren Bursa kentinde gerçekleştirilmiştir.

İncelemeye konu olacak kaçak yapı bölgeleri belirlenmeden önce, Bursa kenti bütününde kaçak yapı bölgeleri tespit edilmiş, bu bölgelerin hangi eğilimlerle yapılaştıkları belirlenmiştir. İnceleme sonucunda Bursa kentinde en hızlı kaçak yapılaşan bölgeler Samanlı, Vakıfköy, Yunuseli, İsabey, Değirmenönü, Karapınar, Bağlarbaşı ve Hamitler bölgeleri olarak belirlenmiştir. (Bkz.HaritaNo:1)

Bursa'da yapılaşma eğilimi; yerleşmek, sanayi arsası üretmek yada toprak kullanımı gibi etkilerle gerçekleşmektedir. Bu nedenle farklı eğilimlerle yapılaşan üç bölge seçilmiş ve anket yapılarak ortak ve farklı özellikler tespit edilerek karşılaştırma imkanı sağlanmıştır. Alan araştırması yapılan bölgeler Samanlı, Yunuseli ve Yeniceabat'dır. (Bkz. Harita No:2)

Samanlı mahallesi kaçak sanayileşme ve yerleşme talebiyle en hızlı kaçak yapılaşan bölgedir. Kaçak yapılaşmanın tamamına yakını hisseli parseller üzerinde gerçekleşmektedir. Büyük bir oranın Bulgaristan'dan göç ettiği belirlenen bu bölge, Bursa kenti içinde en büyük yapılaşma sorunlarının yaşandığı yerleşmedir.

Yunuseli mahallesi, kent merkezine yakınlığı nedeniyle, yerleşme talebi sonucunda kaçak yapılaşmış bir bölgedir. Bölgenin bir imar planı olmadığı için, göç ve hisseli parsel satışlarındaki artış nedeniyle kaçak yapılaşma hızla devam etmektedir.

Yeniceabat mahallesi ise, değerli tarım toprakları içinde kalan, genelde tarımla uğraşılan, ancak çevresindeki kentsel gelişmeler ve artan rantlarla kaçak yapılaşmanın görülmeye başlandığı bir bölgedir. Bu etkilerle sonraki yıllarda Yunuseli ve Samanlı gibi tamamı kaçak yapılardan oluşabilecek potansiyel bir alandır.

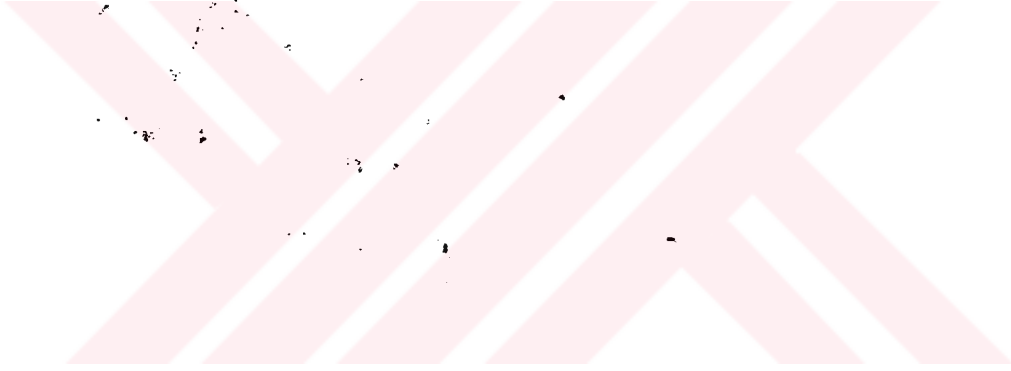
Anket uygulaması öncesinde saha araştırmasında, bölgelerdeki kaçak yapıların tamamının hisseli parselasyon üzerinde olduğu saptanmıştır. Göçmenler kentteki kalıcılığını sağlayacak en önemli aracın hisseli parsel ile özel mülkiyete geçiş olduğunu belirlemiş ve bunu kentsel mekanda kanıtlamıştır. Gecekondu bu yönü ile yasallık kazanmış, toprakta yasal, binada yasadışı olan ve “hisseli parsel” biçiminde tanımladığımız yeni bir bölünme ve yapılaşma biçimine dönüşmüştür. Gecekondu yapısının klasik derme çatma niteliklerini sergilemeyen ve eski gecekondu mahallelerinin, apartmanlaşmaya dönüşümündeki izleri hiç taşımadan, 150-200 m² ortalama büyüklüğü olan parseller üzerinde doğrudan çok katlı yapılaşan bu alanlar, artık metropoliten alanın ve Bursa metropolünün yeni gelişme biçimi haline gelmiştir.

Anket çalışması, 3 mahallede %0.3 örnekleme ile 50 göçmenin 1990-1998 yılları arasındaki 8 yıllık dönemde ekonomik ve sosyal yapıları ile ilgili bilgiler toplanarak yapılmıştır. Anket soruları, çalışmaya konu olan kaçak yapılarda yaşayan kişilerin yer seçimlerine ilişkin nedenler ortaya koyacak, ekonomik ve sosyal yapılarını ortaya koyacak nitelikte belirlenmiştir. Kaçak yapıya ne zaman yerleşildiği, nereden gelindiği, daha önce başka bir yerleşmeye göç edilip edilmediği ve yerleşilen bölgeye diğer göç edenlerin ne derece talep ettiği soruları sorularak göçmenlerin yer seçimi etkenleri ve sosyal ilişkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Hanenin sahip olduğu değerler, göç ettikleri yerde tarım toprakları bulunup bulunmadığı, mal varlıkları olanların mallarını satmayı düşünüp düşünmedikleri, düşünüyorlarsa ne amaçla satıldığı, gecekondualarının mülk mü, kira mı olduğu, hanede yapmayı düşündükleri değişiklikler varsa neler olduğu, hanede oturanların hangi işle uğraştıkları ve hanede yaşayanların kaçının çalıştığı soruları ile göçmenlerin ekonomik yapıları ve talepleri sorgulanmıştır. Fiziksel

standartları ölçmek için konuta ilişkin sorular yöneltilmiş, kaçak yapının yapıldığı yıl, kaçak yapı ile ilgili sorunların olup olmadığı, kaçak yapı bölgesinde bir sorun yaşanıp yaşanmadığı sorgulanmıştır.

Yapılan anketlerin tamamı kendi tarafımdan bire bir soru-cevap şeklinde haneler tek tek dolaşarak gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan hane sahiplerinin belirli bir rahatlık içinde sağlıklı yanıtlar verecekleri varsayımından hareketle hiçbir şekilde zorlama yapılmamıştır. Alan araştırması için yapılan anketler dışında söz konusu Yeniceabat, Samanlı ve Yunuseli mahallelerinin muhtarları ve o yörenin insanları ile görüşmeler yapılmış, sosyal, ekonomik ve mekansal yapı değişimleri ile ilgili bilgiler toplanmış, fiziksel yapıyı belirlemek amacıyla da arazi kullanım analizi yapılmıştır.

BÖLÜM 1

1. GECEKONDU VE KAÇAK YAPI KAVRAMI - İMAR AFLARI GELİŞİMİNİN KAÇAK YAPI ÜZERİNE ETKİSİ

1.1. KAPSAM

Hızlı bir nüfus artışına ve hareketine sahne olan büyük metropollerde gecekondu gelişmeleri, kentsel mekanda önemli değişikliklere yol açmakta, kentlerin planlı alanlarının dışında kendiliğinden gelişen ve kontrol edilemeyen plansız yerleşmelerin oluşmasına neden olmaktadır.

Gecekondu kavramı, konuşma dilimize 1940 yılından sonra girmiştir. Çeşitli kaynaklarda, gecekondunun ayrı tanımları olduğu göze çarpar. Kentbilim terimlerinde gecekondu, “Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek yada tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin istenç ve bilgisi dışında yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul yada dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türüdür.”³¹ 1966 tarihli 775 sayılı Gecekondu Yasası’na göre ise gecekondu, “imar ve yapı yasalarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arsa sahibinin rızası olmaksızın yapılmış yapı”dır.³² Görüldüğü gibi, resmi tanımda, acele yapılmış olmak, sağlık kurallarına uyulmadan yapılmış olmak gibi öğeler yer almamaktadır. Bu son öğeler, bir yapının imar ve yapı yasalarına aykırı olarak yapılmış olması durumunda zaten var sayılabilecek öğelerdir.

Gecekondu Türkiye’de II. Dünya Savaşı yılları içinde ortaya çıkmış bir olgudur. 1948 yılında, büyük kentlerde 25-30 bin gecekondu bulunuyordu. 1953 yılında gecekonduları ilgilendiren 6188 sayılı yasa çıktığında gecekondu sayısı 80 bini bulmuştur. Bu sayı 1960 yılında 240.000’den, 1983 yılında 1.5 milyona, 1990’larda 1.750.000’e, 1995’de ise 2 milyona

³¹ Keleş, R., Kentleşme Politikası, İmge Yayınevi, 1996, Ankara, s: 385

³² Odyakmaz, N., İmar Kanunu ve İlgili Mevzuat, Alfa Yayınevi, 1993, İstanbul, s: 569

yükselmiştir. Yasaların yapımını yasaklamış olmasına karşın, gecekondu sayısının sürekli olarak artmış olduğu görülmektedir.³³

Kentlerde ortalama hane halkı büyüklüğü 5 olarak kabul edilirse, gecekonducularda 10 milyondan fazla insanın yaşadığı sonucuna varılır. Bu nüfus, kentlerimizin toplam nüfusunun %35'ine yakındır. Gecekondu bölgelerinde yaşayan kentsel nüfus oranı kentten kente değişmekle birlikte, en büyük beş kentimizde bu oran %50 dolaylarındadır. Bütün ülkede, 45 bin hektar kadar toprak gecekonducularla kaplıdır. Gecekondu ülkemizde, büyük bir kent ve gelişmiş bölge sorunudur.³⁴

Gecekondu ve kaçak yapı bölgeleri belediye sınırları içinde veya çevresinde bulunsalar bile kentle bütünleştikleri ve büyük kentlerin bir bölgesi haline geldikleri kuşku götürmez. Türkiye'nin ve öteki gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde gecekondu kentsel yaşama her yönden etkisini göstermiştir. Ekonomik, sosyal, yasal ve planlama boyutu olan ve genellikle kırdan kente göçenlerce oluşturulan bu konut türü, bilim adamları, uluslararası kuruluşlar ve hükümetler tarafından türlü açılardan ele alınarak incelenmiş, önlenmesi, tasfiyesi ve iyileştirilmesi için çözümler aranmıştır.³⁵

Gecekondu alanlarındaki bu yapılaşma ve yerleşme biçimi, günümüzde hisseli parselde dönüşüm sürecini tamamlamıştır. Bu imarsız-yasadışı alanların sorunlarının çözümünde af yasaları sürekli önde olmuştur. Önceleri, kentleşmenin hızlanmasına koşut olarak bu olgunun yasaklarla denetlenebileceği düşünülmüş, göçe ve gecekonduya karşı yönetimlerin davranışları sertleşmiştir. Ancak bu yasakçı yaklaşımlara karşın kentleşme daha da hızlanmış, gecekondu alanları giderek büyümüş ve sorunları artmıştır. Giderek kentte varolan türlü nedenlerin de katkısıyla göç benimsenmiş ve gecekonduya çözüm olarak af yasaları gündeme gelmiştir.

İmar aflarının tarihsel süreç içinde yaşama getirdiği yasallaştırmalar, genellikle konuyu tek yapı ölçeğinde ele almış olmalarıdır. Sorunu neden-sonuç ilişkileri ile yorumlayan, yasadışı yapılaşmayı oluşturan diğer tüm faktörleri gözardı eden bu af yasaları, uzmanlarca eleştirilmiş ve

³³ Keleş, R., Kentleşme Politikası, s: 386

³⁴ Keleş, R., Kentleşme Politikası, s: 387

³⁵ Kartal, K., Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme, s: 39

öneriler getirilmiştir. Siyasi iktidarlar programında ve kalkınma planlarında sorunu tüm yönleri ile kavrayan çözümlere yer vermelerine karşın uygulama sürekli af yasaları bağlamında “gecekonduların mevcut yasalar içinde hukukileştirilmesi” olmuştur.

Türkiye’de görülen gecekondu ve kaçak yapı sorununun kökeni yasal, ekonomik, sosyal, plansızlık vb... pek çok sorundan kaynaklanmaktadır. Bu sorunların yapısındaki bozukluk ve gelir dağılımındaki dengesizlik kent mekanına yansımış, büyük metropollerde gecekondulaşan bir kentleşme modeli ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada alan araştırması yapılan Bursa kentinde kaçak yapılaşmanın gelişim süreci incelenmiş, özellikle seçim dönemlerinde, imar afları sonrasında ve ıslah imar planları yapımı aşamasında gelişimi gözlenmiştir. Bu gelişimi ve anket sonuçlarını açıklamadan önce imar afları gelişiminin, gecekondu ve kaçak yapı artışına nasıl etkili olduğunu, ıslah imar planları ile kaçak yapıların nasıl kurumsallaştığını ortaya koymak gerekecektir.

1.2. YASAL SÜREÇ

Türkiye’de imar konusundaki yasal süreci ve imar afları gelişimini incelerken öncelikle imar aflarına neden gereksinim doğduğunu, Türkiye’nin Cumhuriyetin ilanından önce ve sonrasında nasıl bir imar anlayışına sahip olduğunu, bu imar anlayışının nasıl değiştiğini ortaya koymak gerekecektir.

Türkiye gecekondu sorunu ile ilk olarak 1933 yılında Ankara kentiyle karşı karşıya gelmiştir. Gecekondu sorununun ortaya çıkmasının en önemli nedeni, bu dönemin imar anlayışdır. O dönemlerde imar konularında Ankara bir tür laboratuvar görevi gördüğü için yasa ve yönetmelikler Ankara kentine özel olarak çıkarılıyordu. Bunun ülke geneline geçmesindeki aşamalarda ise gecekondu sorunu çoktan gündeme gelmişti. Bu nedenle inceleme öncelikle Cumhuriyet döneminde devir alınan, Cumhuriyet öncesi dönem yani Osmanlı Devletinin imar anlayışı ile başlatılmıştır.

1.2.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİN İMAR ANLAYIŞI

Osmanlı dönemindeki belediyeler yasal bakımdan güçsüz, parasız, işlevleri Vakıflar ve diğer endüstri öncesi kurumlarla çakışan, köksüz kent yönetimleriydi. İlk planlama deneyimleri Üçüncü Selim döneminde yapılan mevzi plandır. Daha sonra II. Mahmut döneminde 1870'den sonra yine İstanbul için bir plan yaptırılmıştır. Yapılan planlama deneyimleri hep İstanbul üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ciddi bir şehircilik ve kentsel gelişme problemi yoktu. Kentlerdeki en büyük problem, büyük yangınlar sonucu oluşan yıkımdı. Özellikle Tanzimat Döneminden sonra, yangın yerlerinin planlı olarak ve yeniden yanmayacak binalar yapılarak geliştirilmesi öngörülmüş ve hemen hemen her büyük yangından sonra mevzii imar planları yapılmıştır. Yapılan mevzi planlar kent makroformu ile bütünleşmediği ve hep yangınlardan sonra uygulanması gerektiği için, yapılaşmalar kent bütününden kopuk, uygulamalar, arsalardeki tasarruf haklarını aynen önerdiği için elverişsiz ve çok güç olmuştur.³⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında ister kent yönetiminde olsun, ister kentlerin planlamasında olsun Osmanlı Döneminden devir alınan çerçeve içinde kalmıştır. Cumhuriyet yönetimine, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, bu tür bir imar düzeni ve imar planı alışkanlığı yada birikimi devredilmiştir. Nitekim Batı Anadolu'nun yanan kentlerinde 1923-1924 yıllarında yapılan planlar, Osmanlı İmp. çizgisinde kalan yol istikameti planları idi.

1.2.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEMİN İMAR ANLAYIŞI

Osmanlı Döneminden devir alınan çerçeve 1930'lu yıllarda birbirinin arkasından çıkarılan yasalarla değiştirilmiştir. Cumhuriyet başkenti Ankara'ya taşındı. Artık Ankara'nın başarısı Cumhuriyet rejiminin başarısı ile özdeşleşmişti. Başarının somut, gözle görülür olması gerekiyordu. Bu da Ankara'nın bir tür laboratuvar görevi görmesine neden olmuştur. Önce Ankara için özel yasa ile getirilen çözümler daha sonra tüm ülkeye yaygınlaştırılmıştır.³⁸

³⁶ Tekeli, İ., Ortaylı, İ., Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi-2, 1978, Ankara, s: 25

³⁷ Tekeli, Ortaylı, s: 106

³⁸ Tekeli, Ortaylı, s:25

Bu dönemin Belediyecilik anlayışını etkileyen önemli bir koşul; bu tarihlerde Türkiye'nin hızlı bir şehirleşme içinde bulunmayışdır.

Bu dönemde, Türkiye'nin kentli nüfus oranı sabit kalmıştır. Kentlerdeki nüfus artışı, Türkiye'nin doğal nüfus artış hızına yakın olan %2.5 düzeyindedir. Oysa İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye hızlı kentleşme sürecine girdiğinden kentlerde nüfus artış hızı Türkiye'nin nüfus artış hızının iki katı kadar, %6 düzeyine çıkmıştır.

1930-1944 yılları arasında, Türkiye'de büyük kentlerden, sadece Ankara %6 düzeyinde bir büyüme göstermiştir. Dolayısıyla bu dönem belediyeciliğinin Ankara dışındaki kentlerde temel sorunu hızlı büyüme değildir. Hatta İzmir ve İstanbul'un nüfusu geçmiş yıllar nüfusuna göre azalmıştır. Bu kentlerin temel sorunu "sağlıklı ve çağdaş" bir kent yaratmak ve Anadolu'nun sanayi öncesi dönemi kentinin niteliklerini taşıyan kentlerinde bu yönde dönüşümünü gerçekleştirmektir.

Bu dönemin kent planlaması ve bu planların uygulanmasında, kentleşme hızının düşük olması nedeniyle, temel sorun Ankara örneği dışında yeni yerleşme alanlarının açılmasından çok, varolan sanayi öncesi kentine imar uygulamaları ile modern bir görünüş vermek olmuştur. Temel kent planlama sorununun bu şekilde anlaşılmış olması, gerek Belediye Kanunu'nda, gerek Yapı Yollar Kanunu'nda, gerekse de İstimlak Kanunu'nda, uygulamacıya verilen araçların yapısında da kendisini göstermektedir.³⁹

Ankara, bu dönemde diğer kentlerden iki önemli ayrıcalığa sahiptir. Birincisi, bir sonraki dönemde tüm büyük kentlerin yaşayacağı hızlı kentleşme sorunlarıyla Ankara'nın daha bu dönemde karşılaşmış olmasıdır. Ankara daha 1933 yılında gecekondü sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Türkiye kentleri arasında Ankara sadece gecekondulaşmayı ilk yaşayan olmamış, aynı zamanda arsa spekülasyonu ve yüksek konut kiralari sorununu da yaşayarak öncü olmuştur.

³⁹ Tekeli, Ortaylı, s: 76-77

Ankara'nın ikinci önemli özelliği yaratılacak yeni "çağdaş" kentsel yaşam için örneklik etmesidir. Ankara'da yapılan uygulamalar, ülkenin diğer kentlerinde de tekrar edilecektir. Bu nedenle Ankara'nın imarındaki başarılar ve başarısızlıklar bir çoğaltan etkisine sahip olmuştur.⁴⁰

1.2.3. İMAR YASALARI VE İMAR AFLARININ GELİŞİMİ

Ankara'nın 1933 yılında gecekondü sorunuyla karşı karşıya gelmesiyle birlikte, çarpık bir yapılaşma modeli ortaya çıkmış, varolan 1580 sayılı Belediye Kanunu, 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu gibi yeni çıkarılan kanun hükümleri ile yasadışı yapılaşmalar durdurulamamıştır. Bu yasadışı ve kaçak yapıların durdurabileceği ve mevcut yapılmış yapıların kabul edilebileceği düşüncesiyle, 1948 yılında Ankara için ilk imar affi yasası çıkarıldı. Bu ilk af yasasından sonra geçen 50 yıl içinde her iki üç yılda bir imar affi çıkarılmıştır. Denilebilir ki Türkiye'de imar tarihi, imar afları tarihi olmuştur.

Bir yandan imar planlamasının varlığı ve gelişmesini savunan bir görüş ve kurumsallaşma olup ve öte yandan yine sürekli olarak imar planlaması dışına çıkılması yolları üretildiğinden, imar planlaması kurumları, soruna bir çözüm olacağını varsayarak imar aflarına gerek duymuşlardır.

Her ne kadar zaman içinde çıkarılan imar aflarının niteliğinde bir değişme ve belli bir evrimsel çizgi izlenebilirse de bu afların ortak bir mantıksal kurgusu vardır. İmar affi yasasının çıktığı tarihe kadar imar düzeni dışına çıkan yapıları affetmekte, bu tarihten sonra yapılacak yapıların imar kuralları çerçevesi içinde yapılmasını istemekte, bu kurallara uymayı sağlamak için de imar düzeni dışına çıkanlara ve bu çıkışa göz yuman bürokratlara verilecek cezalar her seferinde biraz daha arttırılmaktadır. İmar afları imar düzeninin sorgulanmasının gündeme gelmesini engelleyen bir mekanizma olarak çalışmaktadır. Bu yolla bir yandan imar düzeni karşısında oluşan toplumsal birikim ortadan kaldırılmakta, öte yandan devletin niteliğini sorgulamadığı bu imar düzeninin sürdürüleceği inancı pekiştirilmeye çalışılmaktadır.⁴¹

Günümüze kadar imar afları gecekondü gelişimine neden olduğu için çeşitli araştırmalara konu olmuş, getirdiği sorunlar ortaya konmuştur. Bu inceleme modellerinden biri, Devlet

⁴⁰ Tekeli, Ortaylı, s: 48-49

⁴¹ Tekeli, İ., Kent Planlama Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 1991, Ankara, s:4-5

Planlama Teşkilatı SPB Araştırma Dairesi'nin yapmış olduğu Gecekondu Araştırması modelidir. Bu modele göre imar aflarının gelişimi imar yasasına bağımlı ve bağımsız olma durumlarına göre incelenmiştir. 1966 yılında çıkarılan Gecekondu Yasasına kadar imar aflarının kimliği İmar Yasasının gölgesinde kalmıştır. Çıkarılan af yasaları İmar Affi niteliği ikinci planda kalan, daha çok İmar Yasasının yada Yapı ve Yollar Kanununun bir maddesinin değiştirilmesine dair kanunlar olarak algılanmıştır. Ancak Gecekondu Yasası çıkarıldıktan sonra Gecekondu kavramı ilk defa kabul edilmiştir. Bundan sonra çıkarılan yasalar ise artık İmar Yasasından Bağımsız olarak bir "İmar Affi" niteliğinde çıkarılmıştır.⁴²

Bu çalışmada ise imar afları gelişimi dönemlere ayrılarak incelenmiştir. İmar aflarının dönemlere ayrılmasının amacı, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar hangi yıllarda ve hangi dönemlerde imar aflarının arttığını ortaya koymak amacıyla. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar 11 tane af yasası çıkarılmıştır ve bu yasalar yapılan her gecekondu ilerde meşrulaştırılacağı düşüncesini yaratmış, kişileri gecekondu yapmaya teşvik etmiştir. Bu dönemler aşağıdaki gibi ele alınmıştır.

1. **1923-1950 Dönemi:** 775 sayılı Gecekondu Yasası öncesi dönemdir. Bu dönemde imar afları İmar Yasası altında öngörülen hüküm ve değişikliklerle gerçekleştirilmiştir.
2. **1950-1965 Dönemi:** Bu dönemde de imar yasasına bağımlı kalınarak iki tane imar affi niteliğinde yasa çıkarılmıştır.
3. **1965-1985 Dönemi:** Bu dönem başlangıcında 775 sayılı Gecekondu Yasası çıkarılmıştır. Gecekondu Yasası'ndan sonra çıkarılan iki yasa, tamamen İmar Yasasından bağımsız olarak yürürlüğe girmiştir.
4. **1985'den Günümüze Kadar Gelişen Dönem:** 1985 yılından sonra üç tane imar affi yasası çıkarılmıştır. Bu dönem sonunda çıkarılan son yasa ile gecekondu imarlı alanlardaki taşınmazlar gibi alınıp satılmaya başlanmıştır.

İmar aflarının dönemler arasında şu şekilde gelişim göstermiştir.

⁴² Devlet Planlama Teşkilatı SPB Araştırma Dairesi, Ankara, 1996

1.2.3.1. 1923-1950 dönemi

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte ardarda çıkarılan yasalar o dönemde hızlı kentleşme problemi olmadığı için, kentlerin hızlı gelişmesini denetlemekten uzak kalıyordu. Bu dönemin anlayışında kentin büyümesi kent imarının temel sorunu olarak görülmüyordu. Bir kentte yeni inşaatın yapılması kentin büyümesi demekti. Bu anlayışa rağmen 1930'lardan sonra kent planlamasının gereği uygulaması yaygınlaştı. Ama özellikle Ankara, sahip olduğu konum ve ayrıcalıklar nedeniyle diğer büyük kentlerde görülmeyen hızlı bir kentleşme yaşamaya başladı.⁴³

Konut sorununa çözüm, yöneticilerin bilinçli politik kararları ile değil, toplumun yasal sınırlamaları aşarak yaptığı gecekondulardan geçiyordu. Kentlerde ve özellikle Ankara'da çok büyük gecekondu mahalleleri oluşunca, bunları görmezlikten gelmeye olanak yoktu. Oluşan gecekondu mahallelerinde yaşayan yeni kentlilere demokratik mekanizma için yol, su, elektrik gibi belediye hizmetlerini götürmek gerekiyordu.⁴⁴

Bu inceleme döneminde imar ve konuta ilişkin olarak çıkan yasaların önemli bir bölümü bu işlevi yüklenmiştir. İncelenen bu dönem içinde üç tane imar affi yasası çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkarılan üç yasanın ortak özelliği İmar Kanunu kapsamında imar affi hükümlerinin getirilmiş olması ve adında "imar affi niteliği" belirtilmeyen kanunlar olmasıdır. Bu kanunlar tarihlerine göre 1948 yılında çıkarılan 5218 sayılı yasa, yine 1948 yılında çıkarılan 5228 sayılı yasa ve 1949 yılında çıkarılan 5431 sayılı yasadır.

1.2.3.1.1. 5218 sayılı Yasa

Gecekonduları meşrulaştıran İLK İMAR AFFI YASASI 14.06.1948'de çıkarılan 5218 sayılı yasadır. Bu yasanın adı "Ankara Belediyesine, Arsa Ve Arazisinden Belli Bir Kısımını Mesken Yapacaklara 2490 Sayılı Kanun Hükümlerine Bağlı Olmaksızın Ve Muayyen Şartlarda Tahsis Ve Temlik Yetkisi Verilmesi Hakkında Kanundu."⁴⁵

⁴³ Tekeli, Ortaylı, Türkiye'de ... ,s: 138

⁴⁴ Tekeli, Ortaylı, Türkiye'de ... ,s: 139

⁴⁵ Tekeli, İ., Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi, Toplu Konut İdaresi Bşk. Konut Araş. Dizisi 2, 1996, Ankara , S:33

Gerçekte bir af kanunu olmasına rağmen yasanın adında bu özelliğine yer verilmemişti. Bu yasada Ankara için yapılmış olan Jansen planı dışında kalan, yasanın ekindeki bir haritada mavi çizgilerle taranan alanlarda kanunun yayın tarihine kadar yapılmış binalar bir şekilde yasallaştırılıyordu.

Aslında bu oldukça mahcup bir aftır. Çünkü yasanın adında bir af kanunu olduğuna dair bir ifade yoktur. Ayrıca Türkiye’de çıkarılan ilk imar affı yasası niteliğinde olduğu için daha sonraki yıllarda çıkarılan imar affı kanunları kadar siyasi bir amaç taşımamaktadır. Yapılmak istenen tek şey, Jansen tarafından yapılan plan dışında kalan ve daha önceki tarihlerde inşa edilmiş binaları plana uyulması şartıyla kabul etmektedir. Af yapılmakla beraber planlamadan da tam olarak vazgeçilmek istenmemektedir.⁴⁶ Plan ile, yeni yapılan plana uygun düşmeyen binalar yıktırılacaktır. Plan içindeki gecekonduların yapılmış olduğu belirlenmiş hazine toprakları belediyenin mülkiyetine geçecektir. Yasayla gecekonduculara kent içinde belirli yerlerin gösterilmiş olmasının gerekçesi Ankara’nın imar planının korunması olmakla birlikte, gerçekte yasayla sınıfsal bir ayırım, mekana yansıtılmış olmamasıdır. Kentte başka bir binaya sahip olanlar yasanın olanaklarından yararlanamayacaklardır. Tüm bu dönüşümün meşrulaştırmanın bir yıl içinde gerçekleştirilip bitirilmesi istenmektedir.⁴⁷

Bu ilk af yasası çıkarıldığında belediyelerin arsa üretme ve konut yapacaklara devretme olanaklarının artırılmasının ve kaçak yapıların daha iyi izlenmesinin, gecekonduların gelişmesini önleyebileceği ve bundan sonra imar düzeninin sürdürülebileceği varsayımı yapılıyordu.⁴⁸

1.2.3.1.2. 5228 Sayılı Yasa

5218 sayılı yasanın kabulünden iki hafta sonra da yasanın kararlarını ülke çapında yaygınlaştıran ikinci bir yasa; 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu’dur. Bu yasada tüm belediyelere arsa dağıtma yetkisi tanınmıştır. Buna göre belediyeler, hazine arsalarını, arazi vergisine esas olan değerinden, 10 yılda, 10 taksitle ödenmek üzere alabiliyor ve evi olmayıp kendisine ev yapacak kişilere 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu’yla bağlı olmadan

⁴⁶ Tekeli, Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi, S:34

⁴⁷ Tekeli, Ortaylı, s: 139

devredebiliyorlardı. Bu arsaları alanlar bir yıl içinde inşaata başlayıp, iki yıl içinde bitirmeye zorunluydu. Yoksa arsalar belediyeye dönecekti. Bu yasa yürürlüğe girdikten sonra yapılan yapılar on yıl vergiden bağışıklık kazanacaktı.⁴⁹

5228 sayılı yasa ile belediyeler, kent halkına ucuz arsa sağlamak olanağı veriyordu, ama belediyeler bu yasa çerçevesinde ucuz konut yaparak halka ucuz konut dağıtmak olanağına sahip değildi.

Bu yasanın 5218 sayılı yasadaki bazı farkları vardı. Birincisi; 5218 sayılı yasa belediyelere sınırları tanımlanmış alanlarda arsa üretme görevi verirken, 5228 sayılı yasa, bu görevi imar sınırları içinde yer alan ve belirli bir işlev için ayrılmamış olan tüm arazilere yaymıştır. İkinci önemli fark ise; üretilen arsaların dağıtılabileceği kişiler arasına konut kooperatiflerini de ikinci öncelikte katılması ve artabilecek yada isteklisi çıkmayacak arsaların konut kooperatiflerine verilmesinin öngörülmesidir.⁵⁰

1.2.3.1.3. 5431 Sayılı Yasa

5218 sayılı yasanın kanunlaşmasından bir yıl sonra 11.06.1949'da "Ruhsatsız Yapıların Yıkıtılmasına Dair ve 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nun 13. Maddesinin değiştirilmesine dair 5431 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu yasayla 5218 sayılı kanunun getirdiği Ankara'ya özgü af tüm ülkeye yaygınlaştırılıyordu. Yasadaki geçici maddeyle yapılan yaygınlaştırmada af sadece kent planlarında mavi ile taranmış yerlerle sınırlı tutulmuyor, kendilerine ait olmayan arsa üzerinde yapılan tüm ruhsatsız yapıları kapsıyordu.

Bu yasayla ruhsat almadan yapılan yapılar, sakıncalı görülmezse dört kat ruhsat harcı alınarak inşaatına izin veriliyor, ruhsata aykırı yapılan yapılarda ıslah ettirilerek oturmaya izin veriliyordu. İmar planı ve teknik şartlara uymayan binaların yıkıtılmasında ise belediyelerin

⁴⁸ Uzel, A., İmara İlişkin Bağışlamaların Gelişimi ve Değerlendirilmesi, Batı Kent Konut Üretim Yapı Koop. Birliği, Ankara, 1987 s:49-63

⁴⁹ Tekeli, Ortaylı, s: 141

⁵⁰ Tercan, B., Günümüze Değin İmar Afları, Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, TMMOB Şeh. Pl. Odası Yayını, Ankara s:5-6

yetkileri güçlendiriliyordu. Bu yasa ile binaları yıktırma yetkisi belediye encümenlerine verilmişti. Yapı sahipleri bu karar yedi gün içinde itiraz edebiliyordu.⁵¹

5218'in yürürlüğe girmesiyle ilk tatbikat sonucunda gayrimenkullere tecavüz edilmek suretiyle ihlaline devam edildiği, imar planlarına uyulmadığı ve büyük şehirlerde kaçak, ruhsatsız bina inşaatının daha hızlandığı tespit edilmiştir.⁵²

Bunun içinde Yapı ve Yollar Kanununun 13. Maddesinde yapılan bir değişiklikle belediyelerin ruhsatsız yapıları yıkabilme süreci hızlandırıyor ve ruhsatsız yapılara göz yuman fen adamları ve yöneticilere cezalandırıcı hükümler getirerek imar düzeninin uygulanmasındaki zorlayıcı hükümler güçlendiriliyordu.

Ayrıca bu yasa ile gelen yıkım kararlarında Bakanlar Kurulu çok kesin davranmamış, Bakanlar Kurulu kararı ile belediye meclisine gerekirse kentte yeni dokunulmaz bölgeler tanımlama yetkisi verilmiştir. Bu yasa ile, toplumda gecekondulu olgusunun toplumsal boyutlarının daha tam olarak kavranmadığını ve sadece yasalara aykırı inşaat olarak görüldüğünün iyi bir kanıtı olmaktadır. Bunu Belediyenin yıkım yetkilerinin artırılmasının soruna bir çözüm getireceği düşüncesi de göstermektedir.⁵³

Bu dönem sonuna gelindiğinde üç tane imar affi yasası çıkarılmış oldu. Belediyelerin arsa üreterek konut yapacaklara devretme olanaklarının artırılarak gecekondulu gelişmesi önlenileceği düşünülüyordu. Ama bir yıl içinde çıkarılan yukarıda bahsedilen üç tane af yasası gecekondulu gelişimini azaltmak bir yana, gecekonduların artışına ve gecekondulu yapıma özendirici etki etmesine neden olmuştur. Bu dönem ardından da imar affi yasaları belli zaman aralıklarıyla çıkarılmaya başlanmıştır.

⁵¹ Tekeli, Ortaylı, s: 140

⁵² TBMM Tutanak Dergisi, S. Sayısı 243, dönem VIII. Cilt 20 s: 1

⁵³ Tekeli, Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi, S:34

1.2.3.2. 1950-1965 dönemi

5218, 5228 ve 5431 sayılı kanunlar ile birlikte 1953 yılına kadar yapılan gecekondu tüm ülkede meşrulaştırılmış olmaktadır. Bu yıllardan sonraki dönemde gecekondu gelişmelerine karşın, ruhsatsız yada ruhsata aykırı yapıların yıkılmasını kolaylaştıran ve bu tür yapılarda, inşaata devam edilmesini zorlaştıran, 2290 sayılı yasada bulunmayan, ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. İmar Yasasının 18. Maddesinde belediye hizmetlerinden yararlanmak için kullanma izninin alınması koşulunun getirilmesi de imara aykırı binaların yapılmasını engellemek içindir.

Bu dönemde iki kez imar affı yasası çıkarılmıştır.

1.2.3.2.1. 6188 Sayılı Yasa

Bu yasa Hükümet tarafından 08.06.1951'de meclise sunulan Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkındaki Yasa Tasarısının 24.07.1953 de 6188 sayıyla kabul edilmesiyle getirilmiştir. 6188 sayılı yasa daha önce çıkarılan 5218 ve 5228 sayılı yasaların bir sentezi niteliğindedir. Bu yasa çıkınca 5218 ve 5228 sayılı yasalar yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁴

Bu yasada hazinenin, özel idarelerin ve vakıflar hariç katma bütçeli idarelerin arsalarının belediyeye geçmesi kolaylaştırılıyordu. Bu arsalarda belediyelerin Yapı ve Yollar Kanununa bağlı kalmadan, planladığı ucuz mesken alanlarının ihtiyaç sahiplerine tahsisi yoluyla gecekondu yapımına engel olmaları amaçlanıyordu.⁵⁵

Bunun yanısıra belli koşullarla af getiriyordu. Af konusu olan binalar ya mahalle teşkil edecek kadar toplu bir halde bulunan gecekondu yada belediyeye ait olan veya belediyeye intikal edecek alanlarda plana aykırı olmayan binalardı. Bunların arsaları belli koşullarda gecekondu sahiplerine satılacaktı. Af işlemi sadece tek konut için sözkonusuydu. Birden fazla konutu olanlar için geçerli olmayacaktı. Toplu halde olmayan ve kendilerine ait olmayan arsa üzerinde bulunan meskenlerin sahipleri konutlarını yıkarak beş yıl içinde ucuz mesken bölgesinde kendilerine gösterilecek yere taşınmak mecburiyetindeydiler. Başkalarının arsaları üzerine yapılmış konut dışı amaçla kullanılan binalar en geç altı ay içinde yıktılacaktı.

⁵⁴ Tekeli, Yaşamda ve Yazında ..., s:100

⁵⁵ Tekeli, Yaşamda ve Yazında... , s:31

Böylece bu af yasası da 5218 sayılı yasada olduğu gibi sadece imarlı kesim dışındaki izinsiz yapılara göz yumuyordu. 6188 sayılı Yasa, Yapı ve Yollar Kanunu'nun dışına çıkmaya iki yolla izin vermiş oluyordu. Birincisini af kapsamına giren gecekonduların mahallelerini meşrulaştırarak, ikincisini ise ucuz konut alanlarının Yapı ve Yollar Kanunu dışında planlanabileceğini kabul ederek yapıyordu.⁵⁶

Bu döneme kadar çıkan yasaların genelde konut sorununa yönelik olmalarına karşın, bu kez özellikle gecekondular sorununa yönelik olduğu söylenilecek 6188 sayılı yasa, önceki yasalarda sözü edilen sakıncaları ve eksikleri taşımış ve gecekondular sorununu çözmemiştir.

1.2.3.2.2. 327 Sayılı Yasa

05.09.1963 tarihinde kabul edilen 6785 sayılı İmar Kanununa Geçici Bir Madde Eklenmesi Hakkındaki 327 Sayılı Yasa, ruhsatsız yapı yapılmasını engellemek için 1956 yılında kabul edilen İmar Kanununa konulmuş olan 18. Maddenin oluşturduğu sonuçları ortadan kaldırmak istemektedir. 18. Madde kullanma izni olmayan yapılara belediye hizmetlerinin götürülmesini engelliyordu. Böylece belediyeler yeni gecekondular alanlarına hizmet götüremiyordu. 327 sayılı yasayla, 31.12.1962 tarihine kadar yapılmış ve belediyelerce belirtilen ve İmar İskan Bakanlığı'na Gecekondular Bölgesi olarak kabul edilen yerlere, 18. Madde'deki yapı kullanma izni aranmadan belediye hizmet ve tesislerinden yararlanabileceklerdi.⁵⁷

Bu yasa aynı zamanda 775 sayılı Gecekondular Yasası'nın bir öncüsü olmuştur.

1.2.3.3. 1965-1985 dönemi

Bu dönem başlangıcında ilk olarak bir Gecekondular Yasası çıkarılmıştır. 20.07.1966 yılında çıkarılan ve hala uygulanmakta olan 775 sayılı Gecekondular Yasası'nın önce ismi üzerinde durmak gerekmektedir. Bu Kanunun yürürlükten kaldırdığı 6188, 7367 ve 327 sayılı yasalar gecekondulara ilişkin olmasına karşın "Gecekondular Yasası" olarak adlandırılmamış, izinsiz

⁵⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem IX., Toplantı:3, Cilt: 35, Ankara, 01.11.1953

yapılara ait yasalar olmuşlardır. Oysa 775 sayılı kanunda Gecekondu adı açıkça anılmaktadır. Bu yönden kentteki ikili yapı açıkça yasal sisteme yansımış olmaktadır.

1.2.3.3.1. 775 Sayılı Gecekondu Yasası

Bu yasa ile kalkınma planlarının benimsendiği ilkelere ana çizgileri ile uyan gecekondu politikası getirilmiştir. Gecekondu politikası, gecekondu sorunlarının kısa ve uzun dönemde çözümlenmesine olanak veren önlemlerin tümü olarak tanımlanırsa, bu politika ile gecekonduların hem ekonomik ve toplumsal, hem de dar anlamda şehircilik sorunlarının çözümünü amaçlayan bir yasadır.

Gecekondu affı olarak değerlendirilen 15.05.1976 tarih ve 1990 sayılı Gecekondu Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılması hakkında kanunun geçici 8. Maddesinde; belediyelere ait olan veya Gecekondu Kanunu uyarınca belediyelerin mülkiyetine geçmesi gereken arazi ve arsalar üzerinde 01.03.1976 gününden önce yapıldıkları tespit edilen gecekondular hakkında da Gecekondu Kanunu'nun gecekonduların ıslah ve tasfiyesi ile ilgili 21. Maddesi hükümlerinin uygulanacağı belirtilmektedir.

Yasanın birinci maddesinde belirtildiği gibi, bu kanun "mevcut gecekonduların ıslahı, tesviyesi, yeniden gecekondu yapımının önlenmesi için çıkarılmıştır. Yasaya göre belediye sınırları ve mücavir alanlarda bulunan Hazine, Özel İdare, Vakıflar İdaresi dışında katma bütçeli dairelerin mülkiyetinde arazi ve arsalar ile devletin hüküm ve tasarrufu içindeki yerler bedelsiz olarak belediyenin mülkiyetine geçmektedir. Bu yönden, kanun daha önce çıkarılan 5218, 5228 ve 6188 sayılı kanunlardan ileridir. Daha önce bir bedel karşılığı devredilen toprak bu kez bir bedel karşılığı olmadan devredilmektedir. Bu topraklardan belediye meclisi kararı ile belli edilip, İmar İskan Bakanlığı'nca uygun görülenler bu kanun hükümleri dairesinde konut yapımına ayrılacaktır.⁵⁸

⁵⁷ Tekeli, Ortaylı, s: 212

⁵⁸ Tekeli, Ortaylı, s: 212-213

Bu yasaya göre bu alanlardaki konut yerleri dar gelirliilere “tahsis” edilecektir. Toprağın mülkiyetinin devri yada satıştan söz edilmeyip “tahsis” kavramının getirilmiş olmasını, ileri bir adım olarak yorumlamak gerekir.

Yasanın 21. Maddesine göre yasa çıkıncaya kadar ister gecekondusu sahibi, ister gecekondusu kiracısı olsun, ona konut sağlanıncaya kadar gecekondusunun yıkılmayacağı hükmü getirilmiştir.⁵⁹ Bu madde, 1961 Anayasa’sının konut sağlamayı devletin görevi olarak kabul eden anlayışının Gecekondusu Yasasına yansımasıdır.

775 sayılı Yasanın 12. Ve 14. Maddeleri ile iki ayrı fon oluşturulmuştur. 12. Maddeye göre oluşturulan fon, belediyelerce, halk konutu, yada geçici misafir konutu yapmak, gecekondusu bölgelerine altyapı götürmek vb. işlerde kullanılabilir. 14. Maddeye göre oluşan fon ise gecekondusu önleme ve ıslah bölgelerinde konut yaptıracaklara verilecektir. Böylece gecekondusu bölgeleri içinde bir kredi kaynağı kurulmuş olmaktadır.⁶⁰

775 sayılı Gecekondusu Yasası bu döneme kadar çıkarılan yasalardan daha kapsamlı önlemler getirmekle birlikte, gecekondusu sorununa bir çözüm getirmekten uzak kalmış, gecekondusu yapımı süregelmıştır. Ayrıca bu yasanın çıkarılması sonucunda artık gecekondusu kavramı meşrulaşmış ve yasalarda tanımlanmış olmuştur. Dolayısıyla bundan sonra çıkarılan yasaların da İmar Kanunu’ndan bağımsız olarak çıkarılmasına neden olmuştur.

1.2.3.3.2. 2805 Sayılı Yasa

Açıkça gecekondusu affının gündeme geldiği ilk yasa 16.03.1983 tarihli 2805 sayılı yasa ile kabul edilen “İmar ve Gecekondusu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun’dur.

Gecekonduların muhafaza edilecek, ıslah edilerek muhafaza edilecek ve yıkılacak olarak sınıflandığı bu yasada; tasnif, tespit, değerlendirme ve diğer işlemlerin belediye ve mücavir alan

⁵⁹ Şakar, s: 74

⁶⁰ Tekeli, Ortaylı, s: 213

sınırları içinde belediyelerce, bu sınırların dışında ise valiliklerce yapılacağı belirtilmektedir. (Madde 5,6,7)⁶¹

Bu yasa, ıslah imar planlarıyla, yapıldığı yöredeki veya tasfiye edilecek gecekonduılara çözüm bulmanın yanı sıra, yasalara uyulmayarak oluşturulmuş hisseli özel arazilerini de yasaya oturtmayı amaçlamıştır. Ancak bu aşamada, hisseli özel arazileri üzerinde gecekonduılara rastlandığı, ıslah imar planının yapılacağı tespit edilen alan içinde yer alabilecek imar mevzuatına aykırı yapılar, yasa gereği tespit çalışmalarıyla ve ıslah imar planının gerçek durum dikkate alınarak yapılması kuralıyla, yasallaştırılan bir başka boyutu oluşturmaktadır.⁶²

1.2.3.3.3. 2981 sayılı Yasa

2805 sayılı yasayı yürürlükten kaldıran 24.03.1984 tarihinde 2981 sayılı yasa ile kabul edilen “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” adından da anlaşılacağı gibi af niteliğindedir. Ancak affın koşulları vardır.

Bu yasaya göre imar mevzuatına aykırı inşa edilmiş yapılarla gecekonduılar, korunacak, ıslah edilerek korunacak veya bu yasa hükümlerinden yararlanamayacaklar olarak sınıflandırılmıştır. (Madde 4)⁶³ Korunacak ve ıslah edilerek korunacak yapılara ruhsat verilebileceği belirtilmektedir. Bu yasanın başlıca özellikleri, yasa metninin ve af için gerekli formalitelerin basitleştirilmiş olması, cezaların ve ödeneklerin azaltılmış yada kaldırılmış bulunması ve affın, hem zaman hem de kapsam yönünden genişletilmiş olmasıdır. İşlemlerin hızlandırılmasını sağlamak üzere, bir yandan yurttaşlara başvuru formlarını doldurmakta yardımcı olmak, hem de ıslah imar planlarının hazırlanmasında valiliklerin isteği üzerine görev almak üzere yeminli özel teknik bürolar oluşturulması da, bu yasanın özellikleri arasındadır. Kaçak yapı sahiplerine tapu vermenin bir başlangıcı olmak üzere “tapu tahsis belgesi” adlı bir belgenin de, yasada önemli bir yer tutmakta olduğu görülmektedir.⁶⁴

⁶¹ 2805 Sayılı Yasa Uygulama Hükümleri

⁶² Tercan, Günümüze Değin ... s:7

⁶³ Şakar, s:29

İmar mevzuatına aykırı yapılarda, arsa, yapı sahibinin malı olduğu takdirde, gerekli harçların alınmasından sonra, ilgililere yapı ve kullanma izinlerinin verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Ayrıca kamu tüzel kişilerinin toprakları üzerine yapılmış gecekonduları ilke olarak bağışlamış, sahiplerinin arsa bedellerini peşin olarak yada en geç dört yıl içinde ödemelerini zorunlu kılmıştır. (Madde 9/b)⁶⁵ Yani, imar ve gecekondur mevzuatına aykırı olarak yapılan yapıların altı ay içinde belediye veya valiliğe başvurarak, uygun durumda olanların yasallaştırılması, gecekondulara önce tapu tahsis belgesi, daha sonra ıslah imar planları ile tapu verilmesi bu yasanın özüdür. Tapuyu esas olacak tapu tahsis belgesi de ilk kez bu yasayla tanımlanmıştır.

1985 yılına gelindiğinde toplam sekiz imar affi yayası çıkarılmıştır. Bu yasalar ile elde edilmek istenen gecekondur yapılaşmasının önlenmesi yada mevcut gecekondur bölgelerinin iyileştirilmesi hiçbir şekilde sağlanamamıştır. Tersine imar aflarının periyodik olarak çıkarılması ve gecekondur yapanların bir yasa çıkarılarak affedileceğini bilmesi duygusu ile gecekondur yapılaşmaları devamlı artmış, büyük metropollerin çözümsüz bir sorunu haline gelmiştir. Sorunun çözüleceği fikri ile, 1985 sonrasında üç tane daha imar affi yayası çıkarılmıştır.

1.2.3.4. 1985'den Günümüze Kadar Çıkarılan İmar Afları

1.2.3.4.1. 3290 Sayılı Yasa

2981 sayılı Yasa'ya biraz daha açıklık getiren bu yasa, gecekondur affının kapsamını da genişletmiştir. Bu yasa kapsamına, daha önce konut olarak kullanılıp, sonra işyerine çevrilen gecekondur da dahil edilmiştir.

Bu yasada, arsa tahsisinden yararlanacakların 2981 sayılı yasada belirtilenlere ek olarak, işyeri fonksiyonunda kullanılan bir yapıya da sahip olmamaları koşulu getirilmiştir. (Madde 6)⁶⁶

⁶⁴ Keleş, R., Kentleşme Politikası, s: 224

⁶⁵ 2981 Sayılı Yasa Hükümleri, Madde 9/b

⁶⁶ Şakar, s:31

22.05.1986 tarihinde kabul edilen 3290 sayılı yasada İstanbul Boğazı sahili ve öngörünümü ile Çanakkale Boğazı'nda yer alan gecekondulardan 02.06.1981 tarihine kadar yapılmış olanların yararlanabileceği, diğer yerlerde 2981 sayılı yasadaki tarih yeniden belirlenerek, 10.11.1985 tarihine kadar yapılmış tüm gecekonduları içererek, kapsam oldukça genişletilmiştir.

Bu yasada bilim ve fen bakımından orman niteliğini kaybetmiş yerlerden şehir, kasaba, köy yapılarını toplu olarak bulunduğu yerleşim alanları orman sınırları dışına çıkarılmış sayılmaktadır.⁶⁷ Yani orman niteliğinde olan alanlar yapılaştığından dolayı orman mülkiyetinden çıkarılmıştır.

Ayrıca ıslah imar planında 2981 sayılı yasada %25 düzenleme ortaklık payı alınırken, 3290 sayılı yasada bu oran %35'e yükseltilmiştir. (Madde 10)⁶⁸

1.2.3.4.2. 3366 Sayılı Yasa

18.05.1987 tarihinde yürürlüğe giren bu yasayla 2981 ve 3290 sayılı yasalarda süresi içinde belediye ve valiliklere başvurmamayanların işlemlerinde değişiklik yapılmış, su ve elektriğin kesilmesi yerine harçlar getirilmiştir.

Bu yasa ıslah imar planı veya kadaströ planları ile belirlenen alanlarda doğrudan tapunun verilebileceği hükmünü getirmiştir. Ayrıca kaçak olarak yapılmış her türlü yapı, (örneğin kıyılarda, askeri bölgelerde, karayolları kamulaştırma sınırları içinde kalanlar) gecekondü gibi yorumlanarak, bu yapıların sahiplerine de ıslah bölgesi veya yakın çevresinden bağımsız, hisseli veya kat mülkiyeti esasına göre imar parseli verebilmektedir. (Madde 5). Başka deyişle, affin kapsamı bu yasayla biraz daha genişletilmiş, gecekondü tanımına çeşitlilik getirmiştir.⁶⁹

3290 sayılı yasayla Tapu ve Kadastro İdarelerine verilen yetkiler 3366 sayılı yasayla da geçerliliğini koruduğu gibi, fonun gelirleri de bu kanunla artırılmıştır.

⁶⁷ Şakar, s:45

⁶⁸ Şakar, s:38-40

⁶⁹ Şakar, s:44

1.2.3.4.3. 3414 Sayılı Yasa

Bu yasa ile gecekondular imarlı alanlardaki taşınmazlar gibi alınıp satılmaya başlanmıştır. (ıslah imar planı yapılan alanlardaki gecekondular) 22.03.1986 tarihinde kabul edilen 3414 sayılı yasa bundan önce çıkarılan iki kararnamede bazı değişiklikler getirmiştir. 19751 sayı ve 11.03.1988 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 3414 sayılı yasanın özü; 775 sayılı yasa ile belediye sınırları ve mücavir alan sınırları içinde gecekondularla ilgili işlemleri yürüten anakent ve valiliklerin yetkilerini, tamamen ilçe belediyelerine devretmiştir. Böylece ana kent belediyesi olmayan yerlerde ise yetki tamamen belediyenindir.⁷⁰

3414 sayılı yasa, 775 sayılı yasanın 34. Maddesini geçersiz kılmaktadır. Bu madde, kendilerine arsa veya konut tahsis edilenlerin, yirmi yıl içinde satmak veya devretmek haklarının olmadığı belirtilmektedir. Bu koşulun 3414 sayılı yasayla ortadan kalkması gecekondulunun arsasını veya konutunu müteahhide vermesi veya satarak başka yerde yeni bir gecekondu yapmasına neden olmaktadır.

Bu yasadan sonra çeşitli seçim dönemlerinde imar affi yasaları çıkarmak amacıyla baskılar ve girişimler olmuş, fakat imar affi yasasının çıkarılması artık kamuoyunca da büyük tepkilere yol açtığı için bu girişimlerden vazgeçilmiştir. Dolayısıyla günümüze dek çıkarılan toplam 11 tane imar affi yasaları ile gelişen gecekondu ve kaçak yapılaşma sonucu, büyük kentlerde çarpık ve yasadışı yapılaşma, kentlerde vazgeçilemez ve geri dönülemez bir yapılaşma modeli olarak karşımıza çıkmıştır.

Çıkarılan imar afları özellik olarak kısmen birbirini tamamlayan, kısmen aynı, kısmen de farklı özellikler içermektedir. İmar aflarının özellikleri aşağıdaki gibidir.

1.2.4. İMAR AFLARINDA ORTAK ÖZELLİKLER

1948 yılında çıkarılan ve bugüne değin sayısı onbiri bulan imar affi yasalarının ortak özellikleri kısaca şu şekilde sıralanabilir.

⁷⁰ Tercan, s:8

Birincisi, kentsel arsa oluşturmak amacıyla ilgili idarelere arsa veya arazi tahsis ve tescili yolu ile arazi kullanma kararları üretmektir. Arazi kullanma kararları üreterek ilgili idarelere tahsis edilen arsa ve arazilerin planlanması zorunluluğunu getirmiş olmaktadır.

İkincisi, izinsiz yapıların oluşturduğu kentsel bölgeleri sağlıklılaştırmak için plan yapmak, ayrıca kentsel kullanışa açılması öngörülen alanlarda altyapıyı gerçekleştirmektir. Altyapıyı ve plan uygulamalarını gerçekleştirebilmek için kaynak yaratmaktır.

Üçüncüsü ise, izinsiz yapılarla oluşmuş kent bölgelerini altyapıya kavuşturmak ve izinsiz ve imar mevzuatına aykırı yapıları bağışlamaktır.

Son olarak da, yeniden kaçak yapı ve gecekondu yapılmasını kesin bir dille yasaklamaktır. İmar affi yasaları, ülkemizde geçerli hukuk sistemine göre, belli bir dönemde uygulanan ve sınırları tanımlı bir sorunu çözmek amacıyla çıkarılmış “özel” yasa niteliğindedir.

Ancak bu yasalar arasında, yürürlüğe giriş tarihlerindeki koşullara göre, kimi yaklaşım farklılıkları vardır. Bu farklılıklar toplumsal değerlerdeki değişimin siyasal iktidarlar üzerindeki etkilerini ve buna bağlı olarak, kentlerde yaşamakta olan sorunlar için çözüm arayışına giren yönetimlerin davranış değişikliklerini göstermektedir.

1.2.5. İMAR AFFI YASALARINDAKİ FARKLILIKLAR

İmar affi yasaları arasında kavram ve içerik yönünden ortaya çıkan en önemli farklılaşma, 2805 ve devamı gibi algılanan 2981 ve 3290 sayılı yasalarda kendini göstermektedir. 2805 sayılı yasada ilk kez “hisseli arsa ve araziler üzerindeki yapılar”da korunma yada af kapsamına alınmış ve bu tür yapılaşma alanları için yine ilk kez “ıslah imar planı” kavramı bir yasa ile planlama ve şehircilik yazını içindeki önemli yerini almıştır. Bu yapılaşma biçiminin metropoliten alanlarda yoğunlaşması ile birlikte başka hiçbir önlem alınmaksızın, çözümün af mantığı içinde yine bir yasaya dayandırılması bu konudaki kayıpları bu kez çok daha önceden kabullenmeyi getirmiştir. Üstelik henüz bir yıl geçmesine karşın 2805 sayılı yasa kaldırılarak yerel seçimlere on yedi gün kala 08.03.1984 tarihinde 2981 sayılı yasa yeni bir seçim öncesi yasası olarak yürürlüğe girmiştir.

İki yasa arasındaki temel farklar yeni yasanın gerekçesini oluşturmuşlardır. Bunlardan birincisi, 2805'in kurduğu sistemin karmaşık ve zor anlaşılabilir olması, ayrıca sonuçlarının uzun dönemde elde edilebileceği ve yoğun para cezalarını öngörmesidir. Dolayısıyla 1981'de ilgili siyasi iktidara karşı sakıncalı olan bu maddeler yer almamıştır.

İkinci temel fark ise, yeni yasa ile zaman yönünden af kapsamının 2805'e göre genişletilmesi olmuştur. "Hisseli araziler üzerindeki yapılar ve "ıslah imar planları" bu yasa içinde de tanımlarını korurlar iken, "Yeminli Özel Teknik Bürolar" ve "Tapu Tahsis Belgesi" kavramları da imar planlama-şehircilik uygulamaları ve yazınına bu yasa ile ilave edilmiştir.

Görüldüğü gibi 2805, 1981 ve 3290 sayılı af yasaları daha öncekilerle türdeş nitelikler sergilememektedirler. Özellikle 1981 ve onun bazı maddelerini değiştiren 3290 sayılı yasalar içerikleri, yeni kurumları ve kavramları ile daha uzun yıllar tartışma konusu olacaktır. Sonuçta, yürürlüğe konan yasalar, politikacının davranışını ve konuyu algılayışını belgelemektedir. Yasa koyucu, kentleşmenin kaçınılmaz bir olgu olduğunu ve gerçek nedenlerini görememiştir. Önceleri bu olgunun ürünü olan imarsız-yasadsı yapılaşmanın af yasaları ile, yasaklar ile süreç olmaktan çıkabileceğini düşünmüştür. Bu yanlışlar sonrasında oluşan kısır döngünün yarattığı açmazlar oy kaygısı ile birliktelik gösterince, kente göçen kitle ile bütünleşmeden başka çözüm kalmamıştır.

1.2.6. İMAR AFLARININ GELİŞİMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Tüm bu yasaların bir yandan gecekondulara af bir yandan da gecekondulu yapıyı yasaklamış olmasına karşın, gecekondulu sayısında sürekli olarak artış olduğu görülmektedir. Bu da bize Türkiye'de daha uzunca bir süre yasaya aykırı olarak oluşmuş yada oluşturulmuş yapıların yasaya uygun hale getirilmesinin doğal yolu olan "yasaya aykırı olanı ortadan kaldırma" yaptırımının işletilemeyeceğini, sosyal ve ekonomik önlemlerle bulunabileceğini göstermektedir.

Yıllara göre gecekondulu sayısındaki artışlara baktığımızda, büyük bir gelişim olduğu gözlenmektedir.

Türkiye’de Gecekondu ve Gecekondu Nüfus

Yıllar	Gecekondu (sayı)	Gecekondu Nüfus (kişi)	Kentsel Nüfustaki Payı (%)
1960 öncesi	50.000	250.000	4.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6
1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000.	35.0

Tablo 1

Kaynak: Alper, I., Yener, S., Gecekondu Araştırması, SPB Araştırma Dairesi, DPT, 1991

Gecekondu sayısında bu büyük artışın başlıca nedenlerinden biri yukarıda bahsedilmiş olan gecekondu aflarıdır. Af bağışlamadır ve hiçbir zaman eylemi meşru görme değildir. Dayandığı olayların Anayasaya uygun olduğu, hukuk dışı bulunmadığı ve bunun sonucu olayların meşru ve suç sayılmaması gerektiği gibi bir mana taşımamalıdır. Kamuoyunda imar affi olarak söylenen işlem ise, dayandığı eylemi meşru görmekte, hukuka (ve toplum vicdanına) uygun hale getirmek için her türlü düzenlemeyi getirmektedir.

Af maskesi ile, sözde barınma sorununa çözüm bulunmaya çalışılırken, aslında yerleşme ve şehirleşmenin tüm alanlarına ve asıl olarak da gelir dağılımına fiili baskı yapılmaktadır. Kentsel ranttan alınan payın zaman zaman hukuki yoldan tescili ile aynı zamanda imar düzeni çarpıtılmakta, kent kimliği ve kültürü bozulmakta, kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma üretimi örgütlü hale getirilmekte, üretken yatırımlar azaltılmakta ve aynı zamanda kente ve topluma karşı suç işlenmektedir. Yani bir yandan ekonomik ve siyasi çıkar sağlanırken, diğer yandan toplumsal haklara zarar verilmektedir.⁷¹

⁷¹ Aybay, A., İmar Affi, Planlama Dergisi, Türkiye 12. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, 16-17-18/ Kasım/ 1988

“İmar hakkı” kamu tarafından sağlanması gerekirken, buradan doğan rantın paylaşımı piyasa mekanizması tarafından yapılmaktadır. Af bir yandan kamu kontrolünü sağlamaya çalışırken, aslında piyasa mekanizmasının önünü açmakta, meşru olmayan rant paylaşımının meşrulaştırılmasına katkıda bulunmaktadır.⁷²

Sonuçta, ayrıcalıklı imar hakları ile, yasadışılığa ödün verme gibi siyasi (ve onun etkisiyle bürokratik) tercih ve tavırlarla özendirme ve ödüllendirme başlamaktadır. Bu yolla güçlenen çıkar gruplarının yasama ve planlama süreçlerini etkilememesi mümkün değildir. Örneğin kamu alanlarının yasal yollarla özelleştirme suretiyle elden çıkarılması, yada kamu alanların yok edilmesi bu sürecin bir sonucudur.

İmar aflarının dışında gecekondu yapımını ve gelişimini etkileyen başka yasa ve yönetmelikler de vardır. Bunlar; 3194 sayılı İmar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, Tarım Topraklarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik, 4086 sayılı Zeytinciliğin Islahı Hakkında Kanun, 22600 sayılı 03.04.1989 tarihli Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılmasına Dair Yönetmelik, 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun, 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur. Bu kanun ve yönetmeliklerin hepsinde, ilgili kurumunun denetiminde yapılaşma hükümleri yada yapılaşma yasağı olan bölgeler belirlenmiştir. Dolayısıyla, niteliğine göre hangi tür alanda gecekondu yapılmışsa, gecekondu sahibi, yalnızca İmar Kanunu ve planlardan değil, ilgili diğer kanunlardan da sorumludur ve bu yasaların hükümlerine uymak zorundadır.

Aşağıda bu kanun ve yönetmeliklerin tez çalışması ile ilgili olanları incelenmiştir.

1.2.7. GECEKONDU YAPIMINI ETKİLEYEN DİĞER YASA VE YÖNETMELİKLER

Türkiye’de özellikle büyük metropollerde pek çok tarım alanı, zeytinlik alanı kaçak gelişmelerle yok olmaktadır. Bursa’nın gösterdiği en karakteristik özellik de, bulunduğu coğrafi

⁷² Aydın,A., Gözlerimi Yukarım Affımı Sunarım (Makale) ,Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, TMMOB Şehir Pl. Odası Yayını, Ankara s:4

konum nedeniyle kent çeperinin tamamının tarım alanları yada zeytinlik alanlar ile kaplı olmasıdır. Bu nedenle kaçak yapılaşmaların tamamı, değerli tarım alanlarının üzerinde yapıp, bu alanların bir daha geri dönülemez biçimde yok olması ile gerçekleşmektedir. Bursa Kent merkezinde toplam 40000 ha. Ova Koruma Alanı olarak tanımlanan I. ve II. Sınıf tarım toprakları, Orhangazi, Gemlik, Mudanya, Güzelyalı, İznik gibi kıyı kesimlerinde ise değerli zeytinlik alanlar bulunmaktadır. Bu alanlarla ilgili Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı yetki ve kontrolünde yasa ve yönetmelikler vardır. Bu yasa ve yönetmelik hükümleri uyarınca, tarım alanlarda yapı yapmak yasaklanmış yada kısıtlanmıştır. Ancak bu yasalarla da gecekonduların yapılarını engellemeye yetmemektedir.

Çalışmada konu edilen Bursa'daki kaçak yapılaşma gelişimi ile ilgili olarak uygulanması gereken yasa ve yönetmelikler; 3194 sayılı İmar Kanunu, Tarım Topraklarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik, Zeytinciliğin Islahı Hakkında Kanun ve Yönetmeliği'dir.

Öncelikle incelenecek yasa 3194 sayılı yasadır. 09.05.1985'de yürürlüğe giren bu yasa Türkiye'de uyulması gereken en önemli yapı mevzuatı olmasına rağmen, bugün eksiklikleri ve yasadaki açıklıkları nedeniyle kentsel gelişmelere cevap verememektedir. Bu nedenle özellikle hızla gelişen büyük metropollerde kaçak yapılaşma gelişimine etken olan bir yasa durumuna düşmektedir.

1.2.7.1. 3194 SAYILI İMAR KANUNU

09.05.1985 tarihinde yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu en önemli yapı mevzuatlarından biridir. Bugün halen yürürlükte olmasına rağmen, günümüzün hızlı kentleşme koşullarına yetememekte, ilgili hükümlerinde bulunan eksiklikler ve açıklıklar nedeniyle etkisiz hale gelmektedir.

Kanunun en önemli maddelerinden biri olan arsa ve arazi düzenlemesiyle ilgili 18. Maddedir. Bu maddeye göre; "belediyeler ve valiliklerce düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların dağıtımı sırasında bunların yüzölçümlerinden yeteri kadar saha, düzenleme dolayısıyla oluşan değer artışları karşılığında düzenleme ortaklık payı (DOP) olarak düşülebilir. Ancak bu maddeye göre alınacak DOP, düzenlemeye tabi tutulan arsa ve arazilerin düzenlemeden önceki

yüzölçümlerinin %35'ini geçemez. DOP toplamı, yukarıdaki fıkrada sözü geçen umumi hizmetler için, yeniden ayrılması gereken yerlerin alanları toplamından az olduğu takdirde, eksik kalan miktar belediye veya valilikçe kamulaştırma yolu ile tamamlanır.⁷³

Yukarıda bahsedildiği gibi, günümüzün hızlı gelişen kentleşme koşullarında çağdaş kentleşmenin gereği olan sağlıklı kentler yaratmak, planlama ile kazanılacak %35 DOP ile gerçekleştirilebilecektir. Üstelik bu hüküm, yasada bulunan “DOP olarak düşülebilir” ibaresi ile uygulanabilecektir. Yani yasada kamu yararı için alınması gereken %35 oranının sağlanması zorunlu değildir. %35'i geçtiği durumlarda belediyelerin veya valiliklerin bunu kamulaştırması mümkün değildir. Öyle ki, Bursa'da belediyece yapılması zorunlu yollar ve sosyal tesis alanlarını kamulaştırmak (yol, itfaiye, arıtma tesisi vb...) için bile belediyeler ekonomik sıkıntılar yaşamaktadır.

Yine 18. Maddenin devamında bulunan bir ibare ise kaçak yapılaşmanın en büyük nedenlerini oluşturan bir açıklığa sahiptir. Buna göre; “ veraset yolu ile intikal eden bu kanun hükümlerine göre şüylendirilen kat mülkiyeti kanun uygulaması, tarım ve hayvancılık, turizm, sanayi, depolama amacı için yapılan hisselerlendirmeler ile cebri icra yolu ile satılanlar hariç, imar planı olmayan yerlerde her türlü yapılaşma amacıyla arsa ve parselleri hisselerle ayıracak özel parselasyon planları satış vaadi sözleşmeleri yapılamaz.” hükmüne sahiptir.⁷⁴

Hükümden de anlaşılacağı gibi hisseli parsel olgusuna neden olan ibare, “cebri icra yolu ile satılan arsa ve arazilerin hariç tutulmasıdır.” Hisseli bölünme, yukarıda bahsedilen kanun hükmü uyarınca, cebri icra yolu ile hisselerlendirmeler ve mahkemelerin tapularını tescilleri ile gerçekleşmektedir. Hisseli parseli satın alanlar tapuları tescil ettirmek için arsa sahibini mahkemeye vermektedir. Arsa sahibi de karşı tarafın kendisine parsel bedelini ödemediği için bir karşı dava açmaktadır. Hileli yolla karşılıklı davaların açılması sonucu, mahkeme, parselleri hisselerlendirme kararı almaktadır. Böylece hisseli parsel tescil edilmekte, mülkiyetin yasallaşması sonucu kaçak yapılaşma süreci başlamış olmaktadır.

⁷³ Şakar, s:12-13

⁷⁴ Şakar, s:14

Diğer önemli madde 31. Maddedir. Bu maddeye göre “inşaatın bitme günü, kullanma iznini verildiği tarihtir. Kullanma izni verilmeyen ve alınmayan yapılar, izin alınuncaya kadar elektrik, su ve kanalizasyon hizmetlerinden ve tesislerinden faydalandırılmazlar” hükmü vardır.⁷⁵ Bu madde hükmü gerçekten uygulansaydı, Türkiye’de ne gecekondulu ne de kaçak yapı gelişimi söz konusu olurdu. Çünkü kaçak yapılaşmayı ve gecekondulaşmayı en çok teşvik eden unsur, altyapı hizmetlerinin götürülmesidir. Gerek imar afları gerek yerel yönetimlerin üzerindeki siyasi kaygılar kaçak bölgelere altyapı hizmetlerini götürülmesine neden olmuştur. Yasanın 31. Maddesine göre altyapı götürmek yasaksa, yapılmadığı takdirde cezası nedir sorusu gündeme gelir. Sorunun cevabı, yasaya karşı çıkanın hiçbir cezasının olmamasıdır. İmar yasası bu madde ile ne yapılması gerektiğini söylemiştir. Ancak hükmün uygulanmadığında ne yapılması gerektiğini belirtmemiştir. En büyük etkisizlik bu noktadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tüm yasadışı yapılara kolaylıkla altyapı hizmeti sağlanabilmektedir. Kanundaki bu eksiklik nedeniyle, kaçak yapılaşma hızla artmakta, gerek altyapı hizmetlerinin götürülmesi gerek de parsellerin hisselendirilmesi ile yasadışı işlemler gerçekleşmekte ve bunların önlemi alınmamaktadır.

Kaçak yapılaşmaya etki eden ve özellikle Bursa’nın kentsel gelişiminde dikkat edilmesi gereken diğer bir yönetmelik de Tarım Alanlarının Amaç Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik’dir.

1.2.7.2. TARIM ALANLARININ AMAÇ DIŞI GAYE İLE KULLANILMASINA DAİR YÖNETMELİK

Tarım topraklarının amaç dışı kullanılmasını önlemek için ilk tedbir 26. Temmuz. 1972 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 1617 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirleri Kanunudur.

19. Temmuz. 1973 de 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile de konuya daha geniş bir boyut kazandırılarak Türkiye genelinde yatırımcı kuruluşlar projelerini hazırlarken özellikle tarıma elverişli olmayan veya en az elverişli olan arazileri ilk etapta düşünmeleri için yönlendirilmiştir.

⁷⁵ Şakar, s:19

01.12.1984 tarihine kadar tekrar 1617 sayılı Ön Tedbirler Kanunu ile konu takip edilmiş, bu tarihte yürürlüğe giren, halen yürürlükte olan 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu” kanunu ile tarım reformu uygulama alanlarında tarım arazilerini amaç dışı kullanılması hususuna 3155 sayılı kanunla kurulan Tarım Reformu Genel Müdürlüğünce çözümler getirilmiştir.

Tarım reformu uygulama alanları dışında kalan alanlarda bu konunun takibi 11.03.1989 tarihli “Tarım Alanlarının Amaç Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik” gereği Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir.⁷⁶

Bu yönetmelik, tarım alanlarının korunması bakımından yerleşme birimleri kurulması, geliştirilmesi, eğitim, sağlık, askeri, sanayi, ulaştırma, haberleşme, turistik ve sportif tesisler ile depo vb. maksatlar için kullanılmasına ihtiyaç duyulan arazilerin tarım dışı gaye ile kullanılmasına ilişkin esaslar içerir. Bu yönetmeliğe göre tarım dışı amaçla kullanılmayacak olan araziler şöyledir.

- 1) 1. ve 2. sınıf yağışa bağlı tarım arazileri ile sulu tarımda kullanılan 1,2,3,4. sınıf araziler ve dikili durumda olup ekonomik ölçülerde ürün alınabilen araziler.
- 2) Drenaj yetersizliği, taşlılık veya tuzluluk gibi nedenlerle 3. ve 4. sınıf arazi özelliğinde bulunan kullanılmaya açılmış veya açılmamış olsun, ıslah edilmek suretiyle 1. ve 2. sınıfa dönüşecek araziler.
- 3) Özellikleri itibariyle tarım dışı kullanımlara tahsis edilebilir durumda olmakla birlikte sulama, drenaj, toprak muhafaza ve benzeri projeler kapsamında yer alan veya bir proje kapsamı içinde olmasa bile tarım dışı amaçlı kullanımlara tahsisleri halinde proje bütünlüğünün veya çevre arazilerdeki tarımsal kullanma bütünlüğünü bozacak durumda olan araziler.

Bu araziler dışında tarım dışı amaçlarla kullanılabilecek araziler öncelikle 8. sınıf arazilerden karşılar. Bu sınıf arazilerde karşılanmaması halinde, sulanmayan veya dikili durumda

⁷⁶ Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanılmasına Dair Yönetmelik, 11.03.1989 tarih ve 20105 sayılı Resmi Gazete, s: 11

olmayan 3. ve 5. sınıf tarım arazilerinden karşılanabilir. Ancak bu durumda 5. sınıftan 3. sınıfa doğru bir öncelik sırasının gözetilmesi zorunludur.

Yönetmelikteki, “1. ve 2. sınıf yağışa bağlı tarım arazileri ile sulu tarımda kullanılan 1,2,3,4. sınıf araziler ve dikili durumda olup ekonomik ölçülerde ürün alınabilen araziler tarım dışı amaçlı kullanılamaz” hükmüne rağmen; 1,2,3,4. sınıf arazilerde ekonomik ölçütün hangi baza göre alınacağı yada neye göre belirleneceği çok açık kalmış bir konudur. Arazisinde ekonomik olarak ürün alamadığını belgeleyen herkes bu şartlarda tarım dışı kullanım yapabilir. Tarım alanları üzerindeki kullanımlar çoğunlukla kaçak yapı yada kaçak sanayi türü tesis yapılarak gerçekleşmektedir.

Tarım dışı kullanımların artmasının diğer bir nedeni de, ilgili kurum ve kuruluşların sorumluluklarında olan bölgeleri denetlememesidir. Özellikle son yıllarda gerek aflarla, gerek kaçak yapılaşmış bölgelerin plan kapsamına alınması ile gerekse de yapılan kaçak yapıların yıkılmaması ve müdahale edilmemesi nedeniyle, kaçak yapılaşmadaki artış hızla devam etmektedir.

Özellikle Bursa’da kaçak yapılaşma, bu yönetmelik kapsamında olan değerli tarım alanlarında gelişmektedir. Tarım alanlarında yapı yapılırken, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın ilgili Müdürlüklerinin olumlu görüş alınmak zorundadır. Fakat yapıların tamamına yakını ya bu olumlu görüşü almadan yapı yapmakta yada yasal olmayan yollardan bu görüşü elde etmektedir. Bursa’da uzun süre gündemde kalan Demirtaş Sulama alanında kalan Yeşil Kent Konut Alanı bu açıklamaya çok iyi örnek oluşturmaktadır.

Bunun dışında özellikle Bursa’da gelişen yapılaşma eğilimlerinin artması ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nden olumlu görüş alınması zorunluluğu nedeniyle, Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik değişikliği yapılmış ve 26.08.1998 gün ve 23445 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak Bakanlar Kurulu’nca onaylanıp yürürlüğe girmiştir.

Yönetmelik değişikliğine göre “Tarım Dışına Tahsis Edilebilecek Araziler” konu başlığının “g” fıkrasında şu hüküm eklenmiştir. “ Özel imkanlarla veya kamu yatırımları ile

sulamaya açılmış veya açılacak olan sulu tarım arazileri tarım dışı amaçlı kullanımlara tahsis edilemez. Ancak; karayolları, köy yolları ve diğer yollar, sulama ve enerji üretim tesisleri ile ilgili baraj, gölet ve bunlara ait ek tesisler, santral yeri, şalt merkezi, enerji nakil hattı, şantiye yeri yapılacak arıtma pompaj tesisleri ve güzergahları ile toplam kullanım alanı 5000 m². yi geçmemek şartıyla soğuk hava depoları, akaryakıt satış istasyonları ve ek tesisleri için sınıf tefriki yapılmaksızın yağışa bağlı tarım arazileri ile birlikte sulu tarım arazileri de tahsis edilebilir.”⁷⁷

Yukarıda açıklanan yönetmelik hükmüne göre, tarım alanlarındaki yapı kullanım alanları 5000 m². ye yükseltilmiş, ayrıca entegre nitelikte tarımsal sanayilerin yada soğuk hava depolarının kurulmasına imkan sağlanmıştır. Bursa'nın İznik ilçesinde ve İznik Gölü Koruma Havzasında kalan, 1/25000 ölçekli İznik Gölü ve Çevresi Çevre Düzeni Nazım İmar Planı'nda tarım alanı olarak belirlenen alan, “Cargill” tarımsal amaçlı sanayi alanı olarak sanayi alanına alınmıştır.

1.2.7.3. ZEYTİNCİLİĞİN ISLAHI VE YABANİLERİNİN AŞILATTIRILMASINA DAİR KANUN

Zeytincilikle ve zeytinlik alanlardaki yapılaşma ile ilgili olarak çıkarılmış olan 4086 sayılı bu kanun 28.02.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 26.01.1939 tarih ve 3573 sayılı kanunda bazı hükümlerin değiştirilmesi ile oluşmuş bir kanundur. Kanun, 22600 sayılı 03.04.1996 tarihli “Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılmasına Dair Yönetmelik” ile birlikte işlemektedir.

4086 sayılı yasa, uygulanmasında ve denetlenmesinde halen çok büyük açıklıkları ve yürütme engelleri olan bir kanundur. Kanunun 20. Maddesinde belirtilen ibareye göre, “Zeytinlik sahaları daraltılamaz. Ancak belediye sınırları içinde bulunan zeytinlik sahalarının imar hudutları kapsamına alınması halinde altyapı ve sosyal tesisler dahil toplam yapılaşma, zeytinlik alanın %10'unu geçemez. Bu sahalardaki zeytin ağaçlarının sökülmesi Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın fenni gerekçeye dayalı iznine tabidir. Bu iznin verilmesinde, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı araştırma enstitülerinin ve mahallinde varsa Ziraat Odasının uygun görüşü alınır. Bu halde dahi kesin zaruret görülmeyen zeytin ağacı kesilemez ve sökülemez. İzinsiz

⁷⁷ Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanılmasına Dair Yönetmelik, 26.08.1998 gün ve 23445 sayılı sayılı Resmi Gazete, s: 13

kesenler veya sökenlerden ağaç başına iki milyon TL. dan beş milyon TL. ya kadar hafif para cezası alınır. Kesilen sökülen ağaçlar müsadere edilir.” hükmü vardır.⁷⁸

Kanunda bu hüküm olmasına rağmen uygulanamamaktadır. Bunu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz. Bursa’da 1993 yılı verilerine göre 395.113 ton çeşitli meyve üretilmiştir. Meyve veren toplam ağaç içinde %55.75’lik oran ile zeytin ağaçları ilk sırayı almaktadır. Zeytinlik alanların ilçelere göre dağılımı şu şekildedir.⁷⁹

15400 tonla Gemlik ilk sırayı almakta, 14000 tonla İznik ikinci sırayı, 12000 tonla Orhangazi üçüncü ve 11000 tonla Mudanya dördüncü sıradadır.⁸⁰ Böyle büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen zeytinlik alanlar gün geçtikçe azalmaktadır. Özellikle Bursa İli sınırları içinde Mudanya- Güzelyalı-Gemlik bölgelerinde hızla artan toprak rantları ve yoğun yapılaşma eğilimlerinden dolayı zeytinlik alanlar kesilerek yok olmaktadır. Kanunda, “belediye sınırları içinde altyapı ve sosyal tesisler dahil toplam yapılaşma %10’u geçemez” hükmüne rağmen Bursa’daki belediye sınırları dışında bulunan tüm zeytinlik alanlar kaçak yapılaşmanın üst gelire hitap eden villa türü konutlarla yok olmuştur.

Ayrıca kanunda ağaçların kesimi halinde hafif para cezası ibaresi bulunmaktadır. Bir ağaç başına 2-5 milyon TL. arası ceza ücreti veren herkes zeytin ağacı kesebilir anlamına gelmektedir. Bu cezayı verip, yerine milyarlarca lira değerinde konut satışı yapılmakta, bu alanlar rant getiren ve spekülasyon yaratan amaçlarla kullanılmaktadır. Bu yanlış kullanımlardan ve ceza müeyyidelerinin etkili olmamasından dolayı, yetişmesi 10 ila 15 yıl süren zeytinlik alanlar yok olmaktadır.

Kanunun Ek Madde 2 hükmüne göre, “bu kanun, Deniz Kıyı Kenar Çizgisine 2000m., tabi ve suni göl kıyı kenar çizgisine 500m. den az mesafede bulunan alanlarda uygulanmaz.” Yani Mudanya, Gemlik, İznik vb. gibi Türkiye’nin çeşitli kıyılarında bulunan alanlarda kanun uygulanmamaktadır. Böylece konum itibarıyla kıyı kenarında ve rant getirecek tüm zeytinlik alanların yapılaşmaya dönüşmesini engelleyecek hiçbir hüküm ve ceza yoktur. Ayrıca yetkili Ziraat Odaları ve planlama yetkisi olan Bayındırlık İl Müdürlükleri’nin denetim mekanizması

⁷⁸ 08.03.1995 Tarih , 22221 Sayılı Resmi Gazete, 4086 Sayılı Yasa Hükümleri, s: 27

⁷⁹ Bursa Tarımının Sosyo Ekonomik Yapısı, TMMOB Ziraat Müh. Odası Yayını, No:2, 1993, Bursa

işlemediği ve bu yerlerin kontrolü mümkün olmadığı için, zeytinlik alanların kullanım şeklini, parsel sahiplerinin talepleri belirlemektedir.

1.2.7.4. ZEYTİNCİLİĞİN ISLAHI VE YABANİLERİNİN AŞILATTIRILMASINA DAİR 22600 SAYILI YÖNETMELİK

4086 sayılı kanuna bağlı 22600 sayılı ve 03.04.1996 tarihli yönetmeliğin 24. Maddesine göre şu hüküm bulunmaktadır. “28.02.1995 tarih ve 4086 sayılı Kanun’un yayımından önceki zeytinlik alanlar için kesinleşmiş imar planları ve imar hakları geçerlidir.”⁸¹ Bu madde de bir bakıma imar affı yasası niteliği taşımaktadır. Yani 28.02.1995 tarihine kadar zeytinlik alanlarda yapılmış yapılar ve bunlarla ilgili planlar kabul edilmiş, meşrulaştırılmış ve gözden çıkarılmıştır.

Sonuç olarak mevcut yasal ve bürokratik düzenlemeler Bursa Ovası başta olmak üzere tarım alanlarının amaç dışı kullanımını önlemekten uzaktır. Gerek imar afları, gerek İmar Yasası gerek de yapılaşma hükümleri içeren diğer yasa ve yönetmelikler olsun, kentsel gelişmeler için yeterli olamamaktadır. 1948 yılından beri sorunun çözümü için çıkarılan imar afları bugüne kadar gelen süreç içinde geçekundu ve kaçak yapılaşmaları azaltan değil, artan etkisi yapmıştır. Diğer yasa ve yönetmelikler de, kaçak yapılaşmaların artmasını destekleyen hükümler içermektedir. Dolayısıyla tarım alanları yanlış amaç ve fonksiyonlarda kullanılmaktadır.

İmar afları ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin dışında kaçak yapıları yasallaştıran en önemli işlevlerden sonuncusu da planlama süreci ve ıslah imar planlarıdır.

1.2.8. İMAR AFLARI VE PLANLAMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Her plan yapılırken en mükemmel olarak yapılmaya çalışılır. Ama zaman içinde toplumda değişen beğeniler, beklentiler, denetimden çıkan gelişmeler planların değiştirilmesini gerektirir. Nasıl bilimin önermelerinin yanlış çıkarılabilirliğinin kabulü onu dünyanın en büyük etkinliklerinden biri haline getiriyorsa, planın değiştirilebilir olması da onu en başarılı denetim araçlarından bir haline getirebilir. Bunun bir koşulu vardır, o da, değiştirilebilirliğin ciddi

⁸⁰ Bursa Tarımının ... , s:51

⁸¹ 03.04.1996 tarih, 22600 sayılı Resmi Gazete, Zeytinciliğin Islahı Hakkında Yönetmelik, s:11

kurallara bağlanmasıdır. Ancak o zaman değiştirme planı bozma değil, geliştirme niteliği kazanabilir.⁸²

Plan üzerinde değişiklik isteminin bir siyasi otoriteden gelmesi kadar doğal birşey yoktur. Ama bu doğallık yukarıda sözü edilen koşullardır. Bu değişiklik talebinin ciddi ve kamuoyunda açıkça savunulabilir nedenleri bulunmalıdır. Ayrıca planın çözümlerinin toplumun hedefleri yada seçmeleri doğrultusunda geliştirdiği, planın daha önce sözü edilen zamandaki ve mekandaki dışsallıkların göz önüne alındığı, teknik düzeyde kanıtlanmalıdır. Eğer siyasal programla başlatılan değişiklikler bu koşullara uygun değilse, değişik zümrelerin çıkarları adına planı hedeflerinden yada toplumun önem verdiği değerlerden uzaklaştırıyorsa savunulamazlar. Yargı kanallarıyla, sivil toplum süreçleri içinde karşı çıkılması gerekir.

Türkiye’de planlar, toplum ve kamu yararı için değiştirilmekten çok, siyasi partiler kanalıyla kişi çıkarları için değiştirilmektedir. İmar afları sonucunda yapılan ıslah imar planları da bu niteliktedir. Yapılmak istenen gecekondulardaki yapılara ruhsat sağlamak iken, aslında yaptıkları topluma karşı işlenmiş bir suçtur. Çünkü artık o bölgeleri geri kazanmanın, yeniden topluma düzenli bir yapılaşma yada önceki fonksiyonuna döndürmenin hiçbir yolu yoktur.

Plan dışı izinsiz gelişmeler ve meşrulaştırılması da planlama sürecinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Planlamanın güçlü bir biçimde kurumsallaşmadığı ve yerel yönetimlerin yeterince güçlü olmadığı bir ortamda plan dışı izinsiz gelişmelerin değişik kaynakları vardır. Bunlardan birincisi, güçlü merkezi yönetimin binalarını yerel yönetimin iznine bakmadan yapmayı güçlülüğü bir işareti olarak görmesidir. Bu bizzat merkezi yönetimin kurula uymayıdır. İkincisi, varolan imar kuralları ve planlama anlayışının toplumun düşük gelirli ve yeni şehirleşen kesiminin gerçekleriyle bağdaşmamasından kaynaklanmaktadır. Bu kesim kentte varlığını ancak izinsiz ve kural dışı yapılar yaparak güvenceye alabilmektedir. Bunlar vb. mekanizmalar zaman içinde çok büyük sayılarda izinsiz yapının yapılmasına neden olur. Bunlar belli bir büyüklüğü aşınca çok büyük bir yatırım miktarına denk gelir ve ulusal servetin ziyan edilmemesi gerekçesi ile meşrulaştırılırlar. Bu meşrulaştırma değişik biçimler alabilir. (Bir af yasasının çıkarılması, bu alanlar için ıslah imar planının yapılması, plan değişiklikleri yapılması vb...gibi) Afların tekrar

⁸² Tekeli, İ., Belediyecilik Yazıları (1976-1991), Kent Basımevi, IULA (Yerel Yönetim Dünyası) 1992, s:152-153

tekrar çıkarılması ise plansız gelişmenin üçüncü kaynağını oluşturur. Af sürecinin düzenli tekrarlanan bir kurum haline gelmesi o zamana kadar imar kurallarına uyan toplum kesimleri ve kent bölgelerinde de izinsiz yapıların yaygınlaştırılmasına neden olur.⁸³

Islah imar planlarıyla devam eden sürecin diğer bir boyutu plan değişiklikleridir. Plan değişiklikleri amacına uygun olmaktan çok ıslah imar planının mülkiyet veya fiziki şartlar nedeniyle uygulanmaması ve zaman içinde mevcut planın ihtiyaca cevap vermemesi gibi birilerinin ricalarına yanıt veren araçlar olarak işlev görürler. Ancak plan değişiklikleri bu amaçla bile olsa zaman zaman ve kısmi küçük ölçekli değişiklikler olarak algılanmamalıdır. Çünkü anılan değişiklikler bir planın değiştirilmesinden öte, çoğu kez kentsel toprakların yağmalanması ve öngörülen düzenli, kentsel dokuların katledilmesi anlamını taşımaktadır.⁸⁴

1.2.8.1. İMAR AFLARI VE ISLAH İMAR PLANLARI

Islah imar planı, düzensiz ve sağlıksız biçimde oluşmuş yapı topluluklarının veya yerleşme alanlarının, sınırları belli edilmek suretiyle, mevcut durumu da dikkate alınarak, dengeli, düzenli ve sağlıklı hale getirilmesi amacıyla halihazır haritalar üzerine yapılan ve yapılanma şartlarını da belirleyen imar planıdır.⁸⁵ Kanun ve yönetmeliklere göre gecekondulu alanlarında ve hisseli alanlarda yapılacaktır.

Islah İmar Planları, gecekondulu alanlarındaki yapılaşmaların ve hisseli taşınmazlar üzerindeki kaçak yapılaşmaların bir düzene sokularak yasallaştırılmaları ile ortaya çıkmıştır. Normal imar planlarında aranan teknik ve sosyal altyapı standartlarının aranmadığı bu planlar zamanla, imar planı olan yerlerde de uygulanmaya başlanmış, gecekondulaşma eğilimi gösteren alanlarda uygulanmalarına izin verilmiş ve sonuç olarak devamlı bir plan türü olarak karşımıza çıkmıştır. Böylece kent planlaması kötü yönde etkilendiği gibi, büyük şehirlerde Büyükşehir Belediyelerinin planlamada eşgüdümü sağlama olanağı da kalmamıştır.⁸⁶

⁸³ Tekeli, İ., Kent Planlama Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 1991, Ankara, s:13

⁸⁴ Doğan, A. Bir Şehir Plancısının İmar Affı Sonrasındaki Kişisel Deneyimleri Üzerine (Makale) Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, TMMOB Şeh. Pl. Odası Yayını, Ankara s:29

⁸⁵ Keleş, R., Kentleşme Politikası, s:151

⁸⁶ Suher, H. Kentleşme ve Kentileşme Politikaları, Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s:83-84

İmar affi ardından gelen 3194 ve 2981 sayılı imar yasaları ile şekillenen hızlı planlama faaliyetiyle basit bir af olmaktan çıkmış, adeta bir imar ödülüne dönüşmüştür. Bunun iki nedeni vardır.

Birincisi, imar affi ve sonrasında gerçekleşen ıslah imar planlarının dayandığı yasa ve yönetmeliklerin düzenli yapılaşma ve planlama standartlarına uygun kentsel çevreler oluşturmayı; kat artışı, yol genişlikleri ve yaklaşma mesafelerinin hesaplanmasıyla sınırlı basit bir aritmetik işleminden ibaret saymasıdır. Gecekondu bölgelerinin kendi ekolojik dengeleri korunarak kentle bütünleşmeleri ve ıslah edilmeleri yerine tamamen yeni bir kentsel yapılaşma önerilmiş, ve bu öneriyle kat artışı esnek tutulurken kentsel çevre standartlarının gerekleri tavsiye niteliğinden öteye gidememiştir. Ayrıca gecekondu bölgelerindeki yetki önemli ölçüde yerel otoriteye bırakılmış, ancak yetkileri kesin sınırlarla çizilmemiştir. Yerel yönetimlerdeki denetim boşluğu ile, kentsel topraklar üzerinde spekülasyon ve rant oluşmuş, büyük rant getiren araziler güçlü olanların elinde kalmıştır.

İkincisi ise, yasa ve yönetmeliklerde öngörülen kentsel yapılaşma sonucu ortaya çıkan rantların bölüşümü konusundaki boşluktur. Örneğin gecekondu kent merkezine yakın, oturduğu alan geniş ve kottan faydalanan bir arsaya sahip gecekondu karlı çıkarken, gecekondu bu özellikleri taşımayan ve ıslah imar planında önerilen yol güzergahında veya kamu kullanım alanında kalan gecekondu hüsrana uğratılmıştır. Daha da kötüsü hisseli bir arsada gecekondu bulunan, ıslah imar planında hisseleri farklı parsellerde küçük miktarlar bölüştürülen ve gecekondu boşaltmak problemiyle karşı karşıya kalan dar gelirli gecekondu durumudur.⁸⁷

Kısacası ıslah imar planlarıyla kentsel arazide çok yüksek rant getiren arsalar politik ilişkileri de kullanarak istediği arazi kullanımını getiren arsa sahiplerinden, insanın yaşama hakkının bir parçası olarak görülmesi gereken barınma ihtiyacını kendi kısıtlı kaynaklarıyla karşılayan gecekonduya kadar uzanan bir rant gelişimi yaratılmıştır. Kimin bu pazardan ne kadar kar elde edeceği şansa ve politik ilişkilerin gücüne bırakılırken, kamunun ortak kullanışlar için bu rant bölüşümündeki payı minimum düzeyde tutulmuş, hatta çoğu kez yapılan plan değişiklikleri ile yasada belirlenmiş %35'lik eşiğin altına düşürülmüştür.

⁸⁷ Doğan, s:27

İmar kararları kentin yapısını çok uzun süreler için belirlemektedir. Bir belediye başkanı ise dört beş yıllık süre için seçilmektedir. Oysa kentin imar kararları çok daha uzun sürelerde etkili olmaktadır. Eğer kentler çadır kentler olsaydı yada Osmanlı kentlerinde olduğu gibi ahşap binalarla kaplı bulunsa ve yangınlar sonucu sık sık yeniden düzenlenmek zorunda kalsaydı kentlerde kaçak yapı ve gecekondu sorunu ortaya çıkmazdı. Ama imar kararlarının geri dönülmezliği ve kent yapılarının uzun süre bağlayıcı oluşu, bu konuda 4-5 yıllık bir süre için seçilen bir siyasal organın kararına bağlı olup olamayacağı sorununu gündeme getirmektedir. Bu sorun ancak, bir toplumda oluşan beğeniler ve değerler kararlı ise ve demokratik süreç büyük siyasal savrulmalarla işlemiyorsa aşılabılır.⁸⁸

1.2.8.2. İMAR AFLARI VE ŞEHİR PLANCILARI

İmar affıyla başlayan planlama sürecinde şehir plancıları için önemli olan yalnız fiziki planlar üretmek değildir. İslah imar planlarıyla planlamanın sosyo-ekonomik ve kültürel boyutları tamamen fiziki planlara bağlanmış, fiziki planlar ise mevcut fiziksel- mekansal standartların ötesinde bir planlama anlayışı sözkonusu olmamıştır. Dolayısıyla, bu planlar ile öngörülen yeni kent dokularındaki sosyal yaşantının, kentli bireyin yeni sosyal mekanlarda içinde bulunacağı psikolojik durumdan, entegrasyon ve yabancılaşma gibi, farklı kültürel çevrelerden toplulukların birarada yaşamasının getireceği sorunlara kadar, bir patlamâyamı neden olacağı üzerinde durulmayan ve kendi haline terkedilen bir plansızlık- boşvermişlik içerisinde.

İmar affının planlama açısından getirdikleri, plancının ve hatta mimarın yaratıcılığının yok edildiği, planlamada katılımın üniversitelerde teorik olarak öğretilen bir kavram olmaktan öte bir anlam taşımadığı ve kamu yararından yoksun bir sürecin yaşanmasıdır. Kentsel yenilenme açısından ortaya konulan ise mekansal olarak askeri, tektip yapılanma ve sosyal bir çöküştür. Toplumsal dinamiklerin yarattığı baskıyla şekillenen kentsel yapı, politik olarak ve plancının kimliği ile açıklanabilmenin ötesinde bir sorundur. Çok yönlü ve dinamik yapısı nedeniyle problemin çözümü yeni ve statik olmayan bir planlama anlayışına olduğu kadar, bu anlayışa uygun yasal düzenlemelere de ihtiyaç gösteren daha radikal tutumların benimsenmesini gerektirmektedir. Planlama ancak böyle bir tavır alışla üzerine düşen görevi yerine getirebilecektir.⁸⁹

⁸⁸ Tekeli, Belediyecilik Yazıları, s: 151

⁸⁹ Tekeli, Belediyecilik Yazıları, s: 160

Islah imar planları yada imar afları sonucunda ruhsat alan yapılar Bursa'da da aynı sorunlara neden olmaktadır. Özellikle tarım alanlarında yapılan yasadışı yapılar, planlama ve imar aflarının getirdiği olanaklarla yasallaşmış, imar izni ile ilgili her türlü imkandan faydalanmıştır. Henüz yasallaştırılmamış ancak imar planları ile yasal hale dönüşecekleri beklentisi ile kaçak yapılaşma hızla gelişmektedir. Bu gelişme yalnız bölgeyi değil, kent yapısını da değişime uğratmakta, sorunu çözümsüz bir hale getirmektedir.

Bursa'da gerçekleşen ıslah imar planları ile, planlama standartlarına uygun olmadan, kat artışı, yol genişlikleri ve yaklaşma mesafeleri sınırlı basit aritmetik işlemlerle gerçekleşen kentsel çevreler oluşmaktadır. Özellikle Yıldırım ilçesinin tamamında ve Osmangazi ilçesinin büyük bir bölümünde gerçekleşen bu tür çarpık yapılaşma, kent makroformunu belirler duruma gelmiştir. Bursa'da bu sorunun gelişimini tespit etmek amacıyla üç kurum tarafından inceleme yapılmıştır. Ancak, bu çalışmalar sonucu ortaya konan tespitlerin hiçbirinde çözüm stratejisi geliştirilmemiş, her inceleme döneminde kaçak yapıların daha da arttığı gözlemlenmiştir.

Bu amaçla 2. Bölümde kaçak yapılaşma gelişim süreci incelenmiş, alan araştırması sonuçları ortaya konmuş ve sorun tespiti yapılmış, 3. bölümde ise yerel ve merkezi hükümetin sorumluluklarına ilişkin çözüm stratejileri üretilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 2

2. BURSA'DA YAŞANAN GECEKONDU VE KAÇAK YAPILAŞMA SORUNU

2.1. KAPSAM

1. Bölüm'de konu edilen imar afları , ıslah imar planları ve plan değişiklikleri ile gecekondu ve kaçak yapılar artmakta, metropoliten kentlerde pekçok mekansal, sosyal ve ekonomik problemler yaşanmaktadır. Gecekonduların çok yoğun olduğu kentlerden İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra Bursa'da da bu problemler önemli boyutlara ulaşmıştır. Kaçak yapılaşma her geçen gün Bursa'yı mekansal olmanın dışında sosyal, ekonomik, tarımsal potansiyel ve kent makroformu gelişimi yönünden daha kötü etkilemektedir. Türkiye'de ekonomik, kültürel, sanayi ve turistik açıdan en önemli illeri arasında yer alan Bursa, sorunlarını aşarak daha fazla büyüyebilme uğraşı vermektedir. Bursa'ya her yıl 70 bin kişi yani bir Çanakkale nüfusu eklenmektedir. Nüfusun büyük bölümü göç nedeniyle oluşurken, bu durum gitgide büyüyen Bursa'nın sorunlarını arttırmaktadır. Bu nedenle örnek olarak Bursa Kenti, kent içinde ve kent çevresinde gelişen kaçak yapıların kente getirdiği baskılar ve sorunlar gündeme getirilecektir. Bursa'da ortalama yıllık nüfus artışı, diğer kentlerin yıllık artış oranların oldukça üstündedir. 1990 yılındaki ortalama yıllık nüfus artış hızı %7'lerin üstündedir. (Bkz. Tablo 2)

Bursa'da Yıllık Nüfus Artışları

Sayım Yılları	Nüfus	Ortalama Yıllık Artış Miktarı	Ortalama Yıllık Artış
1965	224644	-	-
1970	275953	10862	4.90
1975	346103	14030	5.08
1980	445113	19802	5.72
1985	612510	33479	7.52
1990	838323	45162	7.32
1997*	1070336	33144	5.3

Tablo 2

Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı, 1990 yılı Çalışma Raporu

(*) DİE 1997 yılı sayım sonuçları.

Bir kente verilebilecek en büyük zarar, o kentin plansız büyümesine göz yummaktır. Bu savın doğruluğunu, gecekonduyunun gelişim süreci ve yaşanan olaylar açıklamaktadır. Nitekim; hem İstanbul'un İzmit'e kadar uzanan lineer büyümesi, hem Ankara'nın kent çeperi etrafında dairesel büyümesi; sonradan kente katılan arazilerin kentleşme öncesi dönemde plansız yapılaşmadan korunamamış olmaları ve yeni kullanımlara elverişli olmalarından kaynaklanmaktadır.¹

Bursa kentinde yaşanan gecekondu gelişimi Ova alanlarında yoğunlaşmaktadır. Coğrafi yapısı nedeniyle Bursa, güneyde Uludağ yamaçları ile eşiklenmiş, kuzeyde Bursa Ovası ve tarım alanları ile sınırlanmış, doğu-batı aksı boyunca da lineer bir gelişim göstermiştir. Fakat özellikle son yıllarda görülen hızlı göç nedeniyle büyük bir nüfus almış, mevcut ve planlı konut alanları konut talebini karşılayamamış, özellikle ucuz araziler üzerinde gecekondu oluşumuna sahne olmuştur. Bursa kentinde en ucuz araziler, tarım arazileridir. Bu hızlı gelişim nedeniyle zamanla Bursa Ovası'ndaki tarım toprakları, kentsel topraklar etrafında sıkışmış, bölgesel rantlar, artan

¹ Kuşdil, M. Kentleşen Dünyada Kentler ve Belediyeler, Ezgi Kitabevi, 1993, Bursa, s: 211

spekülasyonlar ve tarım sektörünün ekonomik olarak tatmin etmemesi nedeniyle el değiştirmiştir. El değiştiren arsalar kaçak yapı yapılması amacıyla dışarıdan göç eden kişilere satılmıştır.

Bursa'da görülen kaçak yapı gelişiminin en karakteristik özelliği, yapılaşmanın mülkiyette yasal, binada yasadışı olmasıdır. Çünkü yapılan yapıların tamamı, bir başkasının arsasında yada kamu mülkiyetindeki arsalarda değil, hisseli parselasyon sonucu büyük tarım arazilerinin parçalanarak bölünmesi ile oluşan hisseli parseller üzerinde yapılmaktadır.

Kaçak yapı sayısındaki artışın büyük boyutlara ulaşması, kent makroformunun gelişimine kötü yönde etkisini, ekonomik ve sosyal açıdan problemlere neden olmaktadır. Bu varsayımı doğrulamak için, Bursa'da kaçak yapı gelişiminin en yoğun olduğu Samanlı, Yunuseli ve Yeniceabat Mahallerinde alan araştırması ve anket çalışması yapılmıştır. Ancak alan araştırması sonuçlarını açıklamadan önce Bursa kentsel gelişimine yön veren konut alanlarının gelişiminin ve kent makroformuna fiziksel ve mekansal etkilerinin ortaya konması gerekecektir.

2.2. KONUT ALANLARININ GELİŞİMİ

1326 yılındaki Osmanlı fethi ile Bursa artık bir Osmanlı kenti olmuş ve önceki dönemde kale içinde yaşayan Bizanslılar dışarı çıkarak kuzeye yerleşmiş ve kale içi yerleşim yerlerini Türk'lere bırakmışlardır. Osmanlı Sultanları, kale dışı yerleşimi özendirmeyi amaçlamışlar, bu amaçla beş yerde (Yıldırım, Yeşil, Çekirge, Emirsultan, Muradiye) külliye yaptırmışlardır. Buna bağlı olarak yeni yerleşimler Uludağ eteklerinde ve bu külliyelerin çevrelerinde yer almıştır. 1880 yılında kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde açılan iki önemli arter yerleşimleri arter boylarına çekmiş, 19. yüzyıl sonları ipek üretimi önem kazanınca kalenin doğu ve batısında yeni fabrikalar açılmıştır. Bu fabrikaların bir sonucu olarak da çevrelerinde yeni yerleşim alanları oluşmuştur. 1930 yılına kadar kent makroformunda bir değişiklik olmayıp, sadece sınırlar içinde yoğunluk kazanmıştır.² Balkan Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası Bursa büyük oranlarda nüfus çekmiştir. Göçmenler önceleri etnik grupların çoğunlukta olduğu Setbaşı ve Muradiye semtlerinde yerleşmiş, daha sonra uygun bulunan boş alanlara sıçramalar olmuştur. Uzak bir semt olarak gelişen Çekirge ile merkez arası yüksek gelir gruplarının konutları ile dolmuştur.

1930-1950 yılları arasında fabrikaların dağılımı kentin ovaya doğru bir gelişme göstermesine neden olmuştur. Fabrikaların çekim gücü ile 1950 yıllarından sonra Merinos evleri, daha sonra Hürriyet Mahallesi kurulmuştur. (Bkz. Şekil. 1)³ 1930 - 1946 döneminde kentin ovaya doğru büyüme yayılma politikası Merinos ve İpek-İş fabrikalarıyla daha belirginlik kazanmıştır. 1950'den sonra bu eğilim giderek artmıştır. 1950'den sonra yapılan "Merinos Evleri" göçmen mahallesinin kuzeyinde yer almıştır. Bu iki fabrikanın yer aldıkları kuzeydeki alan gerek benzeri sanayi kuruluşlar ve gerekse sanayi- konut - servis ilişkilerine göre bir çekim noktası olmuştur. 1930-1946 döneminde Bursa, Çekirge yönünde yeni açılan Altıparmak Caddesi üzerinde bir gelişme göstermiştir. Çekirge 14.yy dan bu yana rekreasyon açısından önemli yer tutmaktadır ve yüksek gelir grubu için bir çekim alanı olmaktadır. 1938 ve 1944' de kent ufak lekeler halinde Çekirge'ye doğru ve Bursa-Mudanya karayolunun Cilimboz Deresinin doğusunda kalan kesiminde büyümüştür. Atatürk Meydanı , Hükümet Konağı v.b. yapılmıştır. ⁴

1960-1975 döneminde, Marmara'nın güneyinde, içine Bursa'nın da girdiği bir aks üzerinde sanayi yoğunlaşması önerilmiştir. Sanayinin gelişmesi ile kırsal alandan bir işgücü akımı başlamıştır. Kaçak yapılaşmanın kökleri bu döneme dayanmaktadır. İlk kaçak yapılar ovada ve Uludağ eteklerinde yer almıştır. Hizmet ve ticaret sektörleri gelen nüfusun gereksinimlerini karşılayamayacak kadar yetersiz kalmıştır. (Bkz. Şekil. 2-3) Artan yoğunluk ve arsa spekülasyonları sonucu kent Ankara, Mudanya ve Yalova Yolları üzerinde gelişmeye başlamış, kent merkezinde pek çok eski evin yerine yeni apartmanlar yapılmıştır. Farklı gelir gruplarının mekansal seçiciliği bu dönemden sonra kesin olarak ortaya çıkmıştır. (Bkz. Şekil. 4)

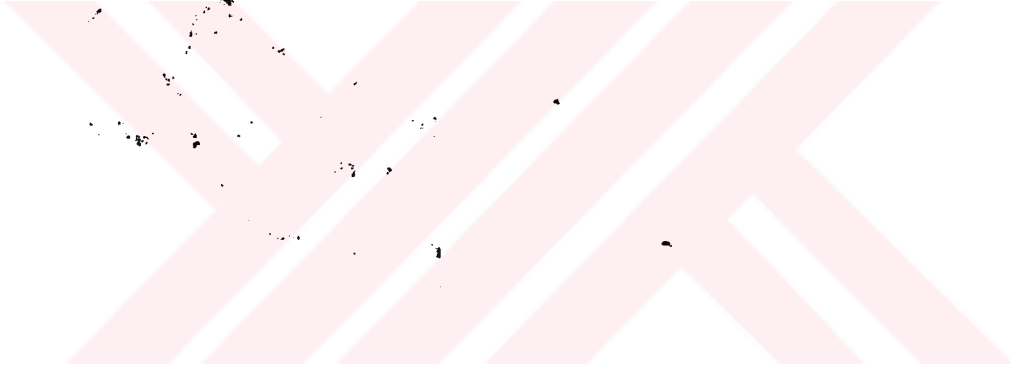
1966 yılında tamamlanan Bursa Organize Sanayi Bölgesi'nin yer seçmesi ile bu bölgeye o yıllarda konut talebi olmamıştır. Bunun nedenleri ise buradaki arsa fiyatlarının yüksek olması ve sanayinin servis araçlarının olmasıdır. İlerleyen yıllarda bu bölgelerde kaçak yapılaşmalar, 1950 yılında belediyenin göçmenlere tahsis ettiği Hürriyet Mahallesinin devamı şeklinde gelişmiştir. 1975 yılında Yalova yolunun doğusunda gelişen Demirtaş Sanayi Bölgesi'nde kaçak yapılaşmalar oluşmuş ve ovaya doğru ilerleme eğilimi göstermiştir.

² 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı Analitik Etüd Raporu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Nazım Plan Büro Başkanlığı, 1998, Bursa, s:30

³ 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı Analitik Etüd Raporu, s:30

⁴ 1/25000 Ölçekli Kent Bütünü Çevre Düzeni İmar Planı Raporu, 1976

1980 yılından sonra, ova koruma politikası gelişmiş, yeni yerleşim önerileri, doğu-batı aksında ve özellikle Nilüfer Deresi güneyinde ve batıda İzmir-Mudanya yolları çevresinde yapılmıştır. 1970 sonrası Ankara-İzmir yolu kuzeyinde gelişen ruhsatsız konutların ıslah imar planları ve imar afları ile yasallık kazanması da bu döneme rastlamaktadır. (Bkz. Şekil. 5)

Büyük oranda kaçak yapılaşmış bölgelerde gözlenen bu yapısal nitelik, ileri yıllarda planlama standartlarına uygun olmayan, sağlıklı kentsel çevrelerin oluşacağı potansiyel alanlardır.⁵

Bitişik Nizamın Yoğun Olduğu Konut Alanları; Bursa Büyükşehir Belediyesi içindeki 4477,6 ha.'lık mevcut konut alanının 2449,1 ha.'ını bitişik nizamın yoğun olduğu konut alanları oluşturmaktadır. Bu da toplam alanın %55'ini oluşturmaktadır. Bitişik nizamın yoğun olduğu konut alanlarında, hisseli parselasyonlar sonucu oluşan 2-3 katlı konutlar olabildiği gibi, imar planları ile yapılan daha iyi nitelikteki konutlarda bulunmaktadır.⁶

2.2.1. PLANLAMA VE KONUT ALANLARININ GELİŞİMİ

Mevcut konut alanlarını incelediğimizde yoğun ve düzensiz yapılaşmış alanların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bu alanlar önce kaçak olarak yapılaşmış, daha sonra ıslah imar planları ile yasal hale getirilmiştir. Planlarını incelediğimizde bu bölgeler için dönüşüm projeleri yapıldığını, ancak projelerin hayata geçirilemediği görülmektedir. Özellikle Yıldırım ve Osmangazi İlçesinde bulunan bu bölgeler büyük sorun yaşamaktadırlar. Gerek ulaşım gerek de sosyal donatı alanları açısından sağlıklaştırılmaları gereken bölgelere ait imar planları şunlardır:

2.2.1.1. Plan Kararları Uygulanamayan (Sağlıklaştırılması Gereken) Konut Alanları

Yıldırım Belediyesi'nde; Yeni Mahalle Teferrüç İmar Planı, Sinan Dede -Eğitim Kuzeyi İmar Planı, Sinan Dede- Eğitim Güneyi İmar Planı, Güllük Ortabağlar Uygulama İmar Planı , Fidyekızık Esenevler Uygulama İmar Planı, DavutKadı- Değirmenlikızık Islah İmar Planı, Davutkadı- Yıldırım Islah İmar Planı,

Osmangazi Belediyesi'nde, Yalova Yolu- İzmir Yolu İmar Planı, Soğanlı Islah İmar Planı, Zafer Atıcılar- Doğanevler- K. Balıklı İmar Planı, Bağlarbaşı Islah Planı, Karaman Islah Planı'dır.⁷

⁵ 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı Analitik Etüd Raporu, s: 33

⁶ 1/25000 ... , s:32

⁷ 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı Analitik Etüd Raporu, s: 34

2.2.1.2. Plansız Gelişme Eğilimi Gösteren Sağıklaştırılması ve Geliştirilmesi Gereken Konut Alanları

Bu alanların çoğu bitişik nizamın uygulandığı alanlardır. Sağıklaştırılacak alanlardan farkı ise hem yoğun bir şekilde yapılaşmanın olmaması, hem de mevcut planların uygulanabilmesidir. Bu tür bölgelerdeki İmar Planları ise şunlardır:

Nilüfer Belediyesi'nde; Işıktepe Islah Planı, Minareliçavuş Islah Planı,

Osmangazi Belediyesi'nde; Organize Sanayi Karşısı Konut Alanları İmar Planı, Hamitler Islah Planı (Köy İçi), Yalova Yolu Güzergahı İmar Planı, Uludağ Çıkış Yolu Eski İzmir Yolu Revize İmar Planı, Hamitler 1. Etap Uygulama İmar Planı, Emek- Geçit Revize İmar Planı, Lami Cami Civarı Selvili Cadde Güneyi İmar Planı, Geçit Hamitler Arası İmar Planı, Bağlarbaşı Kuzeyi Hamitler Arası İmar Planı, Yunuseli- Hamitler İmar Planı, , Dobruca İmar Planı, Süleyman Çelebi Çelik Palas Arası İmar Planı, Hürriyet- Adalet-Soğukkuyu- İstiklal Uygulama İmar Planı,

Yıldırım Belediyesi'nde; Vatan Millet Mah. Islah İmar Planı, İsabey İmar Planı, Karapınar İmar Planı, Ankara Yolu Kuzeyi İmar Planı'dır.⁸

2.2.1.3. Köy Niteliği Devam Eden Mahalle Statüsündeki Konut Alanları

20.06.1987 tarihli ve 19500 sayılı resmi gazetede yayınlanan kararname ile Büyükşehir Belediyelerine bazı haklar tanınmış ve bu kararname yetkileri ile şu köyler mahalle statüsüne dönüşmüştür.

Osmangazi Belediyesine Bağlı Mahalleler: Armut, Alaşar, Çeltik, Çukurca, Dereçavuş, Dobruca, Geçit, Hamitler, İnkaya, İsmetiye, Panayır, Yunuseli, Yeniceabat.

Yıldırım Belediyesine Bağlı Mahalleler: Cumalıkızık, İsabey, Vakıfköy ve Samanlı.

Nilüfer Belediyesine Bağlı Mahalleler: Alaaddinbey, Balat, Beşevler, Demirci, Ertuğrul, Fethiye, Gümüştepe, İhsaniye, Odunluk, Özlüce, Ürünü.

Bu mahallelerden özellikle Samanlı ve Vakıf'ta yoğun bir yapılaşma eğilimi olduğu gözlenmektedir. Yeniceabat'ta da kaçak gelişmeler hızla artmaktadır. Bu bölgeler ova koruma

alanı içinde kaldığından imar kapsamına alınmamış, kaçak olarak gelişimini sürdürmektedir. Diğer köy niteliğindeki mahalleler ise şunlardır, Dereçavuş, Çukurca, Çeltik, Alaaddinbey, Ürünü, Özlüce, Alaşar, İnkaya, İsmetiye, Armutköy'dür.

2.2.2. BURSA'DA KAÇAK YAPILAŞMANIN GELİŞİM SÜRECİ

Doğal kaynakları çok zengin olan Bursa ilinin bir yandan otomotiv, öte yandan tekstil sanayi tarafından işgali sonucu, Bursa'ya gerek yurtiçi gerekse yurtdışından göç olmuştur. Bursa ili son yıllardaki istatistiklere göre nüfus artışı yönünden %7'lere varan bir oranla ilk sıralarda yer almaktadır. Bu hızlı göç ve nüfus artışı beraberinde kentleşmeyi getirmiştir. (Bkz. Tablo 2)

Özellikle 1970'lerden sonraki hızlı kentleşme ve sanayileşme ile birlikte kent içinde tarihi doku üzerindeki baskı ve bozulmalar ile hisseli parselasyon biçiminde ortaya çıkan kaçak yapılanma Bursa Ovası'nı tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında İmar İskan Bakanlığı 1976 yılına kadar Bursa Nazım Plan Bürosu'na derlenen veriler ışığında, çevredeki Demirtaş, Kestel, Gürsu, Görükle, Çalı, Kayapa, Hasanağa ve Akçalar Belediyelerini de içine alan bir nazım plan hazırlamıştır. 1976 yılı Nazım İmar planında Ankara-İzmir karayolu daha kuzeye alınmıştır. Yeni karayolu kuzey gelişmesinin sınırı durumundadır. Karayolunun kuzeyinde, köy yerleşmeleri ile Yalova yolu boyunca yer seçmiş olan sanayiciler ve mevcut sanayi kuruluşlarının bulunduğu alanın genişletilmesiyle yaratılan Demirtaş Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Kuzeyde karayolu, güneyde dağ ile sınırlanan kent doğu-batı yönünde 17 km. yi bulan lineer form oluşturmaktadır. (Bkz. Harita 3 -1976 Nazım İmar Planı)⁹

1984 Nazım İmar planı çalışmalarında İnegöl, Gemlik, Karacabey, M.K.Paşa, Mudanya ve Yenişehir ilçelerinden oluşan "Bursa Metropolitan Bölgesi" işlevsel olarak merkez (Bursa) ile bütünleşme eğilimi gösteren Görükle, Kayapa, Hasanağa, Akçalar, Çalı, Gürsu, Kestel ve Demirtaş Belediyelerini içeren "Bursa Kent Bütünü" kavramları ile karşılaşılmaktadır. Bursa Metropolitan Alanı diye tanımlanabilecek Bursa Kent Bütünü içinde yer alan sekiz belediyenin imar planları İller Bankası kanalıyla elde edilirken, Bursa Nazım İmar Planı, Nazım Plan Bürosu tarafından yürütülmüştür. Gerek Bursa'da gerekse diğer sekiz belediyede 1980 yılına kadar, 1976

⁹ 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı Analitik Etüd Raporu, s:34-35

İmar İskan Bakanlığı Planı'nın bazı kararlarına uygun olmayan kentsel gelişmeler olmuştur. Bu durum gözönüne alınınca 1/5000 ölçekli nazım imar planının, 1/25000 ölçekli plana tamamen bağımlı kalmadığı görülmüştür. (Bkz. Harita 4 - 1984 Nazım İmar Planı)¹⁰

Fiziksel arazi kullanım planlarının olmaması, kontrol ve denetimlerde yetersiz kalması kentin mevcut plan sınırlarının aşılmasına ve ovadaki tarım alanlarının işgaline neden olmuştur. Özellikle 1984 yılından itibaren konut yapımında büyük patlama olmuş, Beşevler, İhsaniye, Fethiye ve Ataevler'de tarım toprakları kentsel yerleşime kaymıştır. Ayrıca Bursa Belediye Sınırları 19000 ha'dan, Büyükşehir Belediyesi olduktan sonra 25000ha'a çıkmıştır.¹¹

1990 ve 1995 yıllarında yapılan Nazım İmar Planlarıyla da kaçak gelişmeler önlenememiş, ovaya doğru kaçak yapılaşma hızla artmış, Ankara Yolu kuzeye kaymış, Demirtaş Organize sanayi Bölgesi genişlemiştir. Her iki planda da ovadaki kaçak gelişimler tasfiye edilecek alanlar olarak belirlenmiş olmasına rağmen, tasfiyesi gerçekleşmemiştir. (Bkz. Harita 5-6, 1990 ve 1995 yılı Nazım İmar Planları) Böylece kent makroformunu kaçak yapılaşmalar belirlemiş, kent gelişimi kötü yönde etkilenmiştir. Bursa kentsel gelişimi görmek için (Bkz. Şekil 7)

Yapılan kaçak yapılar sonucu, Bursa merkezinde yer alan belediyelerin planla kentsel gelişmeye açtıkları alanlar şunlardır.

a)Osmangazi Belediyesi: Osmangazi Belediyesi sınırları içinde kaçak yapılaşmanın en yoğun olduğu bölgeler, Küçük Balıklı, Hamitler, Bağlarbaşı, Karaman, Panayır civarı, Yunuseli ve Soğanlı Mahallesi civarındadır. Yoğun yasa dışı yapılaşmalardan dolayı bu yerleşmelerin tamamı gerek ıslah planları gerekse mevzi planlarla imar kapsamına alınmış, kentsel gelişim zorunlu olarak bu bölgelerde gelişmiştir.¹²

b)Yıldırım Belediyesi: İsabey bölgesi civarı, kaçak konut gelişimleri nedeni ile, planlarla kentsel yerleşmeye açılmıştır. Bu alanların imara açılması önemli oranda tarım alanı kaybına neden olmuştur. Ayrıca bu belediyeye ait alanlardan Vatan-Millet Mahalleleri ve Ankara Yolu

⁹ 1976 yılı Nazım İmar Planı Raporu

¹⁰ 1984 yılı 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı Raporu

¹¹ Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Başkanlığı, 1998

¹² Osmangazi Belediyesi, İmar Müdürlüğü, (Karşılıklı görüşme), Bursa, 1998

Kuzeyi Alanları planları tamamlanmış, bu alanların imara açılması ile ova toprakları daha da azalmıştır. Burada oluşmuş kent makroformunu, göç sonucu buraya yerleşmiş göçmenlerin oluşturdukları kaçak yapılar belirlemiştir. Ayrıca Ova Koruma Alanı içinde kalan Samanlı ve Vakıfköy Mahallerinde kaçak gelişmeler hızla devam etmektedir. Henüz bu alanlar imar kapsamına alınmamıştır. Ancak kaçak gelişim neticesinde değerli tarım toprakları da kullanılamaz ve ürün alınamaz hale gelmiştir.¹³

c) Nilüfer Belediyesi: Beşevler, Fethiye, İhsaniye ve Ertuğrul mahalleleri 1976 yılı nazım imar planında ova koruma kapsamındaki sahalar toplu konut olarak yapılaşmaya açılmıştır. Ayrıca, 1995 Nazım İmar Planında diğer tarım alanı ve bağ-bahçe alanı olarak belirlenen Demirci, Gümüştepe ve Ertuğrul mahalleleri 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi Nazım İmar Planı ile imar kapsamına alınmıştır.¹⁴

d) Demirtaş Belediyesi: Gerek sanayi gerekse kentleşme yönündeki gelişmeleri devamlı ova aleyhine yapılan bu beldede, Yeşil Kent Konut Alanı yerleşmeye açılmıştır. Bu konut alanı Ova Koruma kapsamında, Demirtaş Sulama Alanında kalmasına ve DSİ görüşü olumsuz olmasına rağmen inşaatları tamamlanmıştır. Bu gelişme de kaçak gelişmenin başka bir boyutudur. Ayrıca Yeşilkent konut alanının kuzeyinde, büyük bir alan ova kapsamında kalmasına rağmen imara açılmıştır. Bunun dışında DOSAB sanayi alanının eykisiyle kaçak yapılaşmalar hızla artmaktadır.¹⁵

Yukarıda açıklanan planlama faaliyetlerinin ve kaçak yapılaşmanın artması sonucu, tarım alanları üzerindeki baskı her geçen gün artmış, zamanla tarım alanları ve ova koruma alanlarında tarım dışı amaçlı kullanımlar gerçekleşmiştir.

Kaçak yapılaşma en yoğun olarak yukarıda bahsedildiği gibi, Ova Koruma alanında kalan Samanlı, Vakıfköy, İsabey, Yunuseli, Yeniceabat mahallelerinde, diğer kentsel alanlarda ise Hamitler, Bağlarbaşı, Değirmenönü, Karapınar, Balat, Vatan-Millet mahallelerinde görülmektedir. (Bkz. Harita No: 7)

¹³ Yıldırım Belediyesi, İmar Müdürlüğü, (Karşılıklı Görüşme), Bursa, 1998

¹⁴ Nilüfer Belediyesi, İmar Müdürlüğü, (Karşılıklı Görüşme), Bursa, 1998

¹⁵ Demirtaş Belediyesi, İmar Müdürlüğü, (Karşılıklı Görüşme), Bursa, 1998

Özellikle Bursa'nın Doğu yakasında kalan Ankara yolu çeperindeki mahallelerde, (İsabey, Vatan, Millet, Samanlı, Vakıfköy, Değirmenönü, Karapınar vb... gibi mahalleler) yasadışı ve ruhsatsız yapılaşmanın artmasının ve göçmenlerin bu bölgelerde yer seçimi yapmasının nedeni; bölgelerde ki daha kolay ve ucuz arazi bulma kolaylığından kaynaklanmaktadır.

2.3. BURSA OVASINDA MEVCUT KAÇAK YAPILAŞMA DURUMU

Bursa ovasında kaçak yapılaşmayı belirlemek için Toprak Su Genel Müdürlüğü, DSI Bölge Müdürlüğü ve Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından arazi kullanımına dayalı olarak, tespitler yapılmıştır.

Bursa ovasında başlangıç olarak Toprak Su Genel Müdürlüğü tarafından 1969 yılı sonunda yapılan etüd sonuçlarına göre kent merkezi ve ovada yer alan yapılaşmaların kapladığı alan, 1925 ha. iken bu miktar 1980 yılında 7623ha., 1981 yılında 8046 ha. ve 1983 yılında ise 9052 ha'a ulaşmıştır.¹⁶

Bursa Ovasında Tarım Toprakları Üzerindeki Kaçak Yapıların Toprak Sınıflarına Göre Dağılımı

Etüd Yılı	I	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Toplam
1970-1980	1173	2117	1452	338	-	63	550	5	5698
1981	209	152	22	-	-	40	-	-	423
1983	20	421	429	42	-	15	79	-	1006
Toplam	1402	2690	1903	380	-	118	629	5	9052

Tablo 3

Kaynak: Topraksu 16. Bölge Müdürlüğü, 1983

Kaçak yapılaşma ile yitirilen bu oranların kullanma kabiliyet sınıfları incelendiğinde yoğunluk ilk dört sınıf arazi grubunda toplanmaktadır. Aynı zamanda sulu tarımda yapılabilen

¹⁶ Katkat, V., Marmara Bölgesinde Tarımın Verimlilik Sorunları Sempozyumu, Milli Prodaktivite Yayını, Yayın No: 387, s:95, 1989

7375 ha. genişliğindeki bu araziler, toplam tarım dışı kullanılan alanın %70'lik bir kısmını oluşturmaktadır.

Bursa ovasında amaç dışı arazi kullanımını belirlemek için diğer bir çalışma ise DSİ I. Bölge Müdürlüğü tarafından Nilüfer projesi kapsamındaki sulama alanları gözönüne alınarak hazırlanmıştır. Nilüfer projesi doğuda Gölbaşı, kuzeyde Demirtaş, güneyde Bursa şehir merkezi ve batıda Hasanağa sulama alanlarını kapsamaktadır. Toplam proje alanı 36513ha. dır. Bu alandaki kaçak yapıların 1273ha.1 1. sınıf, 3301 ha.1 2.sınıf, 2509 ha.1 3.sınıf arazi üzerinde gerçekleşmiştir. Bu veriler itibariyle 1.sınıf arazilerin %49'u , 2. sınıf arazilerin %23.3'ü ve 3. sınıf arazilerde %34.8'i tarım dışına çıkmıştır. Sonuçta, Nilüfer Projesi kapsamında bulunan 36513 ha.lık arazinin 9371 ha.lık kısmı tarım dışı amaçlı kullanıma açılmıştır.¹⁷

Bursa Ovasındaki kaçak yapılaşmayı ortaya koyan son çalışma ise Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin 1997 yılı itibariyle 1/25000 ölçekli Merkez Planlama Bölgesi planlama çalışması kapsamında yaptığı ova koruma alanlarındaki kaçak gelişimi inceleyen çalışmasıdır. Bu inceleme sonucuna göre 1976 yılı 1/25000 ölçekli Bursa Kent Bütünü Nazım Planında Ova Koruma olarak belirtilen alan 12614 ha. iken bu alanın Merkez Planlama Bölgesi içinde 3700 ha.1 planlama ile kaçak yapılaşmanın artması sonucu kentsel kullanıma dönüşmüş ve Ova Koruma alanı 8914 ha. kalmıştır. Sonuç olarak ova Koruma alanının üçte biri kaybedilmiştir.¹⁸

Ova alanlarındaki tarım topraklarının kentsel toprağa dönüşümünü ve kaçak yapılaşmanın artış sürecini ortaya koymak amacıyla ova alanı içinde kalan mahallelerde alan araştırması yapılmıştır. Bursa'da kaçak yapılaşmanın en büyük nedenlerinden biri olan hisseli parsel oluşturulmasıdır. Bir yandan kentsel makroformu belirleyen bir yandan da bu belirleme de çok sağlıksız mekanlar yaratan hisseli bölüntülü alanların sunumu örgütlenmiş bir toprak pazarı içinde yapılmaktadır. Kentin gelişme eğilimlerini ve yönlerini doğru gözlemleyen, bu konuda gerek yerel gerekse yönetsel doğru bilgiler edinen bu kesim, öncelikle herhangi bir uygulama imar planı kapsamında olmayan arazileri elinde tutma çabası içinde olmaktadır.¹⁹ Bursa'da da bu olay tarım alanlarında gerçekleşmektedir.

¹⁷ Bursa DSİ Bölge Müdürlüğü, 1996, Proje Müdürlüğü

¹⁸ Laleoğlu,N., Ova Koruma Çalışma Raporu ,Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1997

2.4. YENİCEABAT- SAMANLI- YUNUSELİ MAHALLELERİNDE ALAN ARAŞTIRMASI

2.4.1. ÇALIŞMANIN AMACI

1987 yılında Bursa Belediyesinin Bursa Büyükşehir Belediyesi statüsüne geçmesinden sonra Bayındırlık İl Müdürlüğü denetiminde yer alan ova köyleri, mahalle statüsüne girerek Bursa Büyükşehir Belediye yetki alanına girmiştir. Owayla ilgili koruma kararları verilmiş olmasına rağmen, kentle içiçe kalmasından ve yapılaşmaların artmasından dolayı tarım alanları korunamaz hale gelmiş, tarımsal niteliğini kaybetmeye başlamıştır.

Kentin büyümesiyle kent çeperlerindeki tarım topraklarının değerleri sürekli artmış, kentsel rantın, tarımsal ranta başkın gelişi arsa spekülasyonuna neden olmuştur. İmar kapsamına alındıktan sonra bu sınırlar içindeki alanlara altyapının götürülmesi, yapılaşma hakkı verilmesi, buraların hızla büyüyen ve kentte hiçbir zaman eski değerine dönüşemeyecek bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Bu durumda arsa sahibi kişinin arsasını bekletmesinin hiçbir riski yoktur.²⁰

Tarım alanlarında spekülatif amaçla arazi satın alınması işlenmesi ekonomik olmayan parsellerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü çiftçiler çoğunlukla arazilerin tümünü değil, bir parçasını satmaktadırlar. Bu da tarımda verimliliğin azalmasına ve bir süre sonra da çiftçilerin spekülatörlere yenik düşmesini beraberinde getirmektedir.

Arsa spekülatörleri için toprağın tarımsal değerinin bir önemi olmadığından kentsel gelişme içerisinde tarım topraklarının amaç dışı kullanımı da onlar için birşey ifade etmemektedir. Kentin gelişme sürecinin spekülatif ortamlarda oluşu tarım topraklarının amaç dışı kullanımını hızlandırmıştır. Bu yüzden Bursa Ovasında yer alan mahallelerde kaçak yapı, tarım dışı kullanım durumları ve bunun getirdiği sonuçların tespiti için alan araştırması yoluna gidilmiştir. Bursa Ovasında oniki tane mahalle vardır. Bunlar; Samanlı, Vakıfköy, Yeniceabat, Armutköy, Çukurca, Çeltik, Dereçavuş, Yunuseli'nin bir kısmı, Ürünü ve Alaaddinbey mahalleleridir. Ova

¹⁹ Görgülü, Z., Hisseli Bölüntü ile Oluşan Alanlarda Yasallaştırmanın Kentsel Mekana Etkileri, s: 25

mahallelerinin nitelikleri ve bunları karşılaştırma olanağının sağlanması için üç farklı yapıda yerleşme seçilmiştir.

İncelemeye konu olacak kaçak yapı bölgeleri belirlenmeden önce, Bursa kenti bütününde kaçak yapı bölgeleri tespit edilmiş, bu bölgelerin hangi eğilimlerle yapılaştıkları belirlenmiştir. İnceleme sonucunda Bursa kentinde en hızlı kaçak yapılaşan bölgeler; Samanlı, Vakıfköy, Yunuseli, İsabey, Değirmenönü, Karapınar, Bağlarbaşı ve Hamitler bölgeleri olarak belirlenmiştir. (Bkz.Harita No:1) Bu bölgeler arasından Samanlı, Yunuseli ve Yeniceabat'da alan araştırması yapılmıştır. (Bkz. Harita No: 2)

Yeniceabat mahallesi ise, değerli tarım toprakları içinde kalan, genelde tarımla uğraşılan, ancak çevresindeki kentsel gelişmeler ve artan rantlarla kaçak yapılaşmanın görülmeye başlandığı bir bölgedir. Bu etkilerle ileri yıllarda Yunuseli ve Samanlı gibi tamamı kaçak yapılardan oluşabilecek potansiyel bir alandır.

Samanlı mahallesi; Bursa'da sanayi etkisiyle ve yerleşme talebiyle en hızlı kaçak yapılaşan bölgedir. Kaçak yapılaşmanın tamamına yakını hisseli parseller üzerinde gerçekleşmektedir.

Yunuseli mahallesi, kent merkezine yakınlığı nedeniyle, yerleşme talebi sonucunda kaçak yapılaşmış bir bölgedir. Bu bölgede görülen kaçak yapılaşmanın tamamı hisseli parseller üzerinde yapılmış olup, bölgenin %70'i yapılanma sürecini bitirmiştir.

2.4.2. YENİCEABAT MAHALLESİ

Yeniceabat Mahallesinin 1997 (DİE) Nüfusu 1275 kişidir. Çalışan Sayısı ise 108 kişidir. Yeniceabat mahallesinin yerleşik alanı 5.5 ha. büyüklüğündedir. Yoğunluğu ise 175 ki/ha.dır. 1997 yılı nüfus sayımında 1275 kişi olarak belirlenen nüfusun yarısı köyün yerleşik alanı içinde, yarısı ise mahallenin doğusunda Yalova Yolu'na doğru yapılaşmış ve tamamı kaçak yapılardan oluşan, tamamı göçmenlerden oluşan bölgede oturmaktadır.

²⁰ Celep, M., Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımının Önlenmesi ve Kontrol Edilmesi Bursa İli Örneği, Bitirme Tezi, Dokuz Eylül Ün. Şehir ve Bölge Planlama Böl., 1996, İzmir, s:101

Bölgenin toplam 3500 dönüm arazisi vardır. Yeniceabat konumu itibariyle ovanın merkezinde kalan ve tarım potansiyeli çok yüksek bir yerleşmedir. Fakat Yalova yoluna yakınlığı, terminalin buranın yakınında bulunması, diğer yandan komşusu Yunuseli mahallesinin kaçak yapı etkisiyle kent niteliği kazanmış olması burayı tarımsal potansiyelin düşmesi açısından büyük bir tehdit altında tutmaktadır. Buna rağmen halkın yaklaşık %67'si arazisini satmayı ve el değiştirmeyi düşünmemektedir. Fakat diğer yandan halkın tamamı, topraklarının imar kapsamına alınması ve Beşevler, İhsaniye gibi kentsel gelişmeye dönüşme arzusundadır. Kentin getirdiği bütün imkanlardan faydalanmak istemektedirler. Ancak, yaklaşık 5 yıl sonra arazilerinin getirilen rantlarla daha da değerlendirileceğini düşünerek şimdi satmayı düşünmemektedirler.

Bugüne kadar el değiştiren %25 oranındaki 875 dönüm arazinin en büyük oran olan %40'ı şehirden kişilere, %20'si ise köyden kişilere satılmıştır.

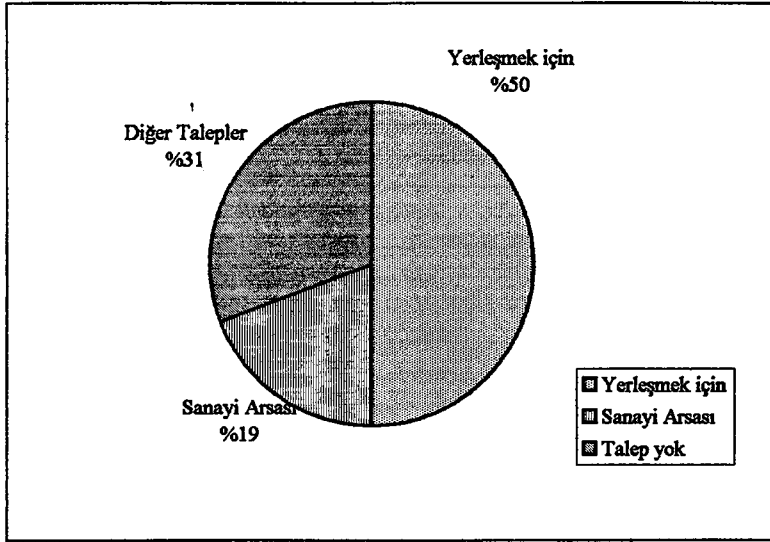
Yeniceabat mahallesi sahip olduğu gelişim potansiyelleri ile birlikte her geçen gün yerleşmek ve sanayi türü tesis açma talepleri etkisi altında kalmaktadır. Burada en çok %50 oranıyla yerleşim talebi vardır. Fakat Yeniceabat halkı mahallelerine göçmenleri alma taraftarı değildir. Sebebi, yakınlarında Yunuseli gibi tarım kimliğini kaybetmiş kötü bir kentsel gelişim örneği olduğu içindir.

Alan araştırmasında en önemli bilgi kaynağı yaratan anket soruları ve bu sorulara verilen cevaplar olmuştur. Anket aşamasında sorulan soru ve cevaplandırmalar şu şekildedir:

Mahalleye gelmek için talep var mı?

	Kişi	%
Yerleşmek için	13	50,0
Sanayi Arsası	5	19,2
Diğer Talepler	8	30,8
Toplam	26	100,0

Tablo 4

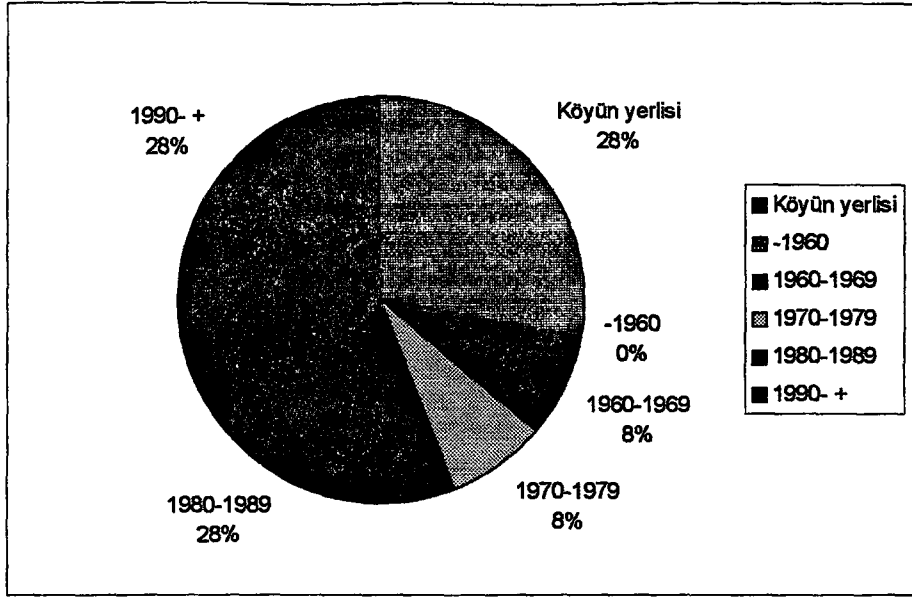
Grafik 1

“Mahalleye gelmek için çok talep var mı?” sorusunu sorduğumuzda, %50 oranındaki kişinin yerleşmek için, %19’unun ise sanayi türü tesis yapmak amacıyla yer seçimi yaptığı tespit edilmiştir. %30 oranındaki kişi ise Yeniceabat’a diğer sebeplerden dolayı bir talep olduğunu belirtmiştir.

Bu yerleşmeye Ne zaman Geldiniz?

	Kişi	%
Köyün yerlisi	7	28,0
1960-1969	2	8,0
1970-1979	2	8,0
1980-1989	7	28,0
1990- +	7	28,0
Toplam	25	100,0

Tablo 5

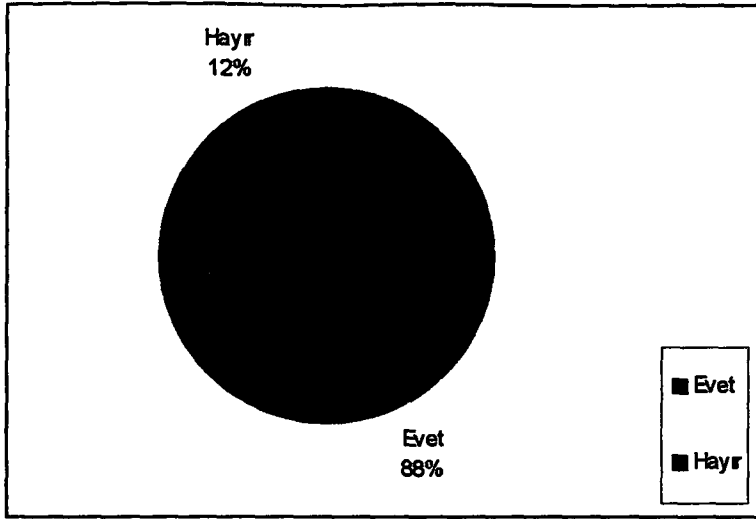
Grafik 2

Yeniceabat'da kaçak yapılaşma etkisi çok yoğun olmamakla birlikte burada yer sahibi olmak ve yerleşmek amacıyla hareketlenmeler vardır. Bu etkilere rağmen Yeniceabat'da yaşayan kişilerin %28'i yerli; %8'i 1960-1969 arası, %8'i 1970-1979 arası, %28'i 1980-1989 arası, yine %28 oranla 1990 sonrasında buraya yerleşmiştir. Sonuç olarak, buraya göç etme potansiyeli oldukça yüksektir.

Yeniceabat'da yaşamaktan memnunmusunuz?

	Kişi	%
Evet	22	88,0
Hayır	3	12,0
Toplam	25	100

Tablo 6

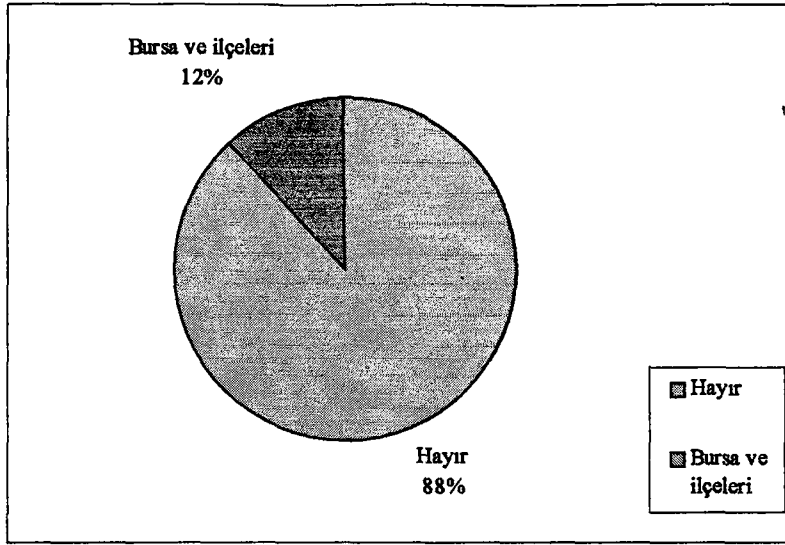
Grafik 3

Anket yapılan kişiler yaşadıkları ortama alışmış durumdadırlar. Bunu yapılan anketlerde göstermektedir. Burada yaşayanların %88'i yaşadıkları yerden memnundurlar. %12'si ise memnun değildir. Bu ilginç bir sonuçtur. Çünkü yeni gelenler büyük bir oran teşkil etmesine rağmen göçmenler burada yaşamayı benimsemişlerdir.

Bu yerleşmeye gelmeden önce başka bir yerleşmeye göç ettiniz mi?

	Sayı	%
Hayır	22	88,0
Bursa ve ilçeleri	3	12,0
Toplam	25	100

Tablo 7

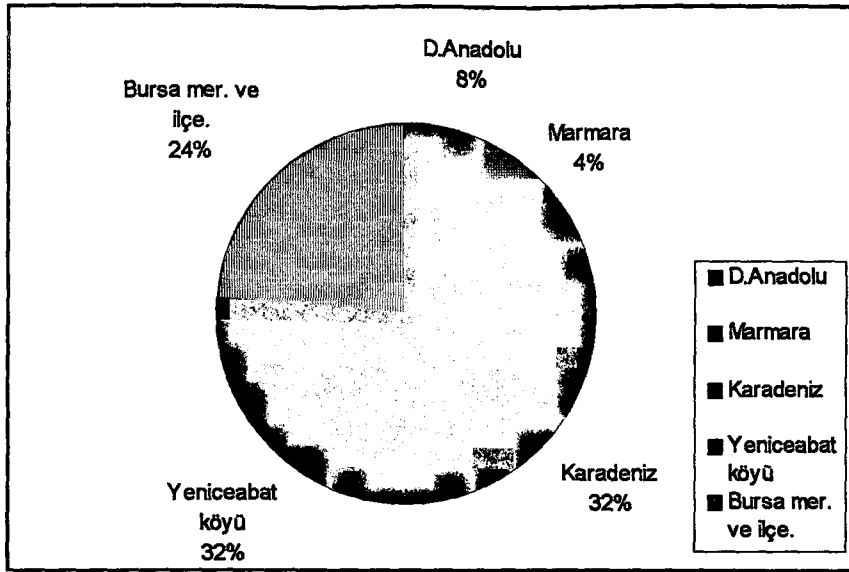
Grafik 4

“Bu yerleşmeye gelmeden önce başka bir yerleşmeye göç edip etmedikleri” sorulduğunda; %88’i başka bir yere göç etmemiş, %12’si ise Bursa ve ilçelerine yerleştikten sonra Yeniceabat’a gelmişlerdir.

Bu yerleşmeye nereden geldiniz?

	Kişi	%
D.Anadolu	2	8,0
Marmara	1	4,0
Karadeniz	8	32,0
Yeniceabat köyü	8	32,0
Bursa mer. ve ilçe.	6	24,0
Toplam	25	100,0

Tablo 8

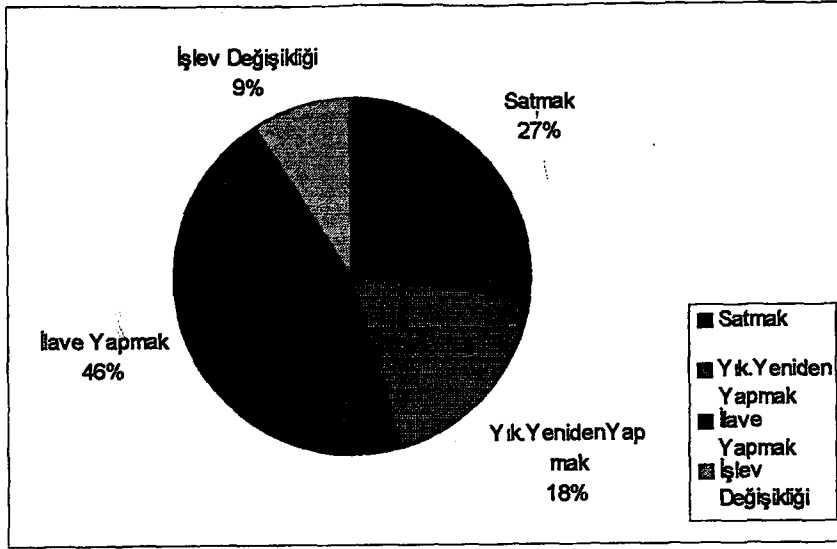
Grafik 5

Dışarıdan göç eden kişilerin %32'si Karadeniz'den, %24'ü Bursa ve içinden %8'i Doğu Anadolu'dan, %4'ü Marmara Bölgesinden gelmiştir. %8'lik oranı ise Yeniceabat'da doğup büyümüştür. Yeniceabat'da doğup büyüyenlerin dışında Karadeniz'den ve Doğu Anadolu'dan gelen kişilerin fazlalığı dikkat çekicidir. Fakat göç eden kişiler Yeniceabat'ın yerleşik alanı dışında, hisseli parselasyon sonucu oluşmuş Yalova Yolu aksında, mahallenin 3 km. dışında bir bölgede oturmaktadırlar. Burası Yeniceabat mahallesinden tamamen dışında bir yerde olup, hisseli parselasyon sonucu oluşmuş kaçak bir bölgededir. Denetim olmadığından dolayı burası sadece birkaç kaçak konutun olduğu bölge değil, tamamen mahalle niteliği kazanmış bir yer haline dönüşmüştür. Bölgeye, Karadeniz'li ve Doğu Anadolu'lu kişiler yerleşmişlerdir. Fakat köy halkı göç eden kişilerin kendi mahalle sınırları içinde yaşamasından son derece rahatsızdır.

Mülkünüzde yapmayı düşündüğünüz değişiklikler nelerdir?

	Kişi	%
Satmak	3	27,3
Yık. Yeniden Yapmak	2	18,2
İlave Yapmak	5	45,5
İşlev Değişikliği	1	9,1
Toplam	11	100,0

Tablo 9

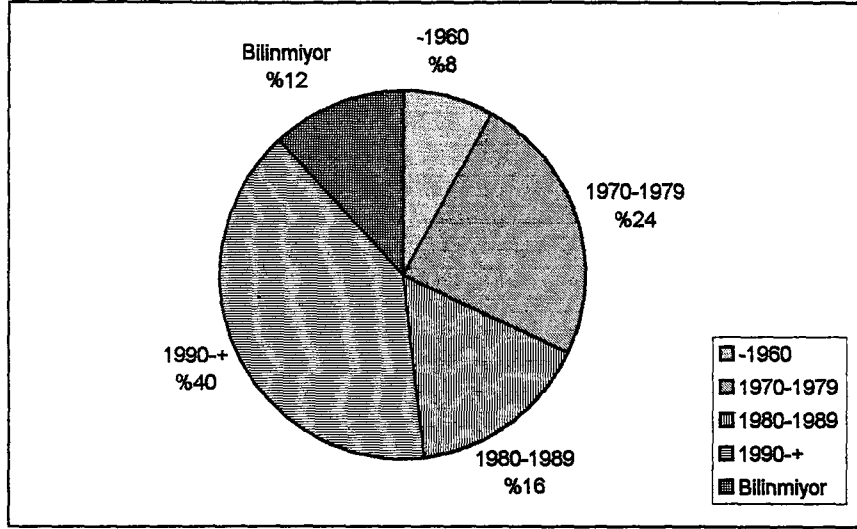
Grafik 6

Yeniceabat'da diğer ova yerleşmelerindeki gibi yapı rantının artması sorunu vardır. Yapılan anketler sonucu %45.5 oranındaki kişi sahip olduğu yapılarına ilave yapmak istediği, %27.3'ü mülklerini satmak istediği, %18 oranı yıkıp yeniden yapmak istediği, %9'i ise işlev değişikliği yapmak istediği ortaya çıkmıştır.

Konut Yapım Yılı

	Sayı	%
-1960	2	8,0
1970-1979	6	24,0
1980-1989	4	16,0
1990-+	10	40,0
Bilinmiyor	3	12,0
Toplam	25	100

Tablo 10

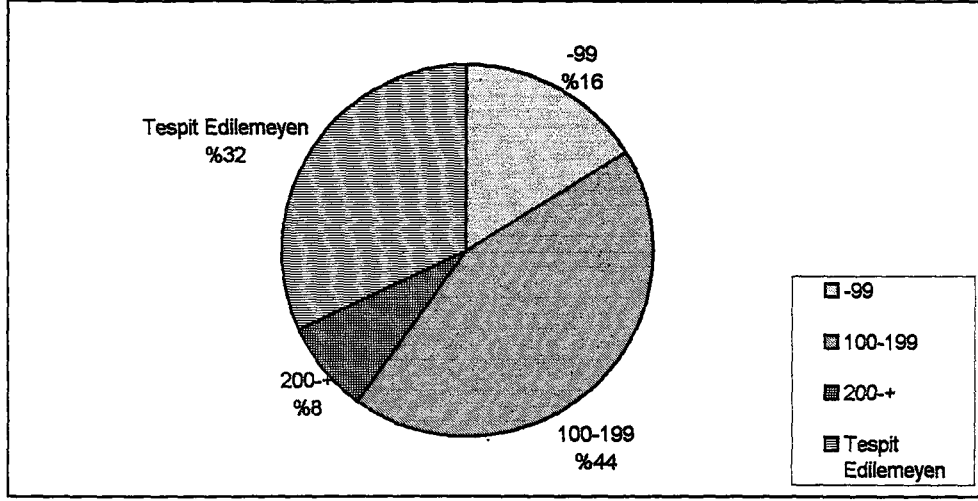
Grafik 7

“Konutların yapım yıllarını sordüğümüzda”; %40’ı 1990 sonrasında yapılarını inşa etmiştir. Yani son belediye seçimlerinden sonra kaçak yapılaşmada artış olmuştur. %24’lük oran 1970-1979 yılları arasında, %16’lık oran 1980-1989 yılları arasında ve % 8’lik oran ise 1960 öncesi yapılarını inşa etmiştir. %3 oranındaki kişi ise konutunu hangi yılda yaptığını bilmemektedir. Bursa’da özellikle 1990 sonrası kaçak yapılaşmada artış olduğunu, yapılan anketlerde göstermektedir.

Yapı Alanı Büyüklüğü

	Sayı	%
-99	4	16,0
100-199	11	44,0
200-+	2	8,0
Tespit Edilemeyen	8	32,0
Toplam	25	100

Tablo 11

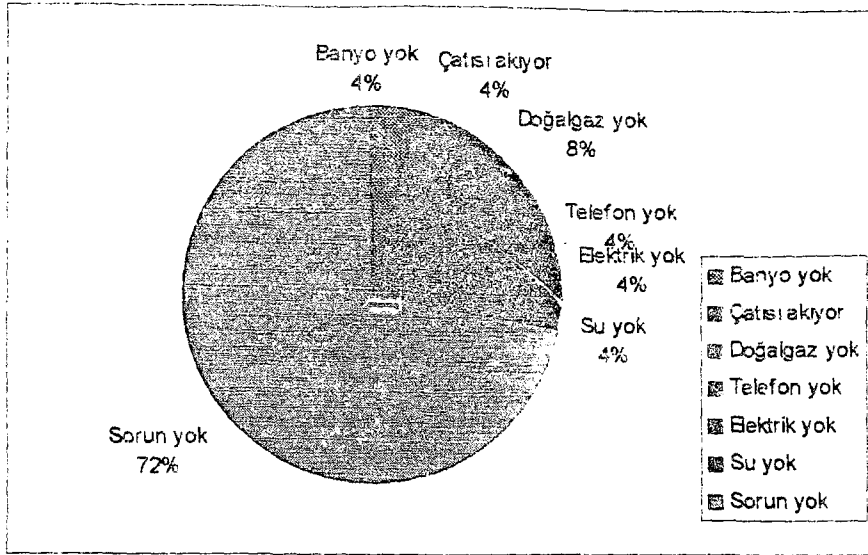
Grafik 8

“Yapı alanı büyüklüğünü sorduğumuzda”, yapıların % 44’ü 100-199 m² ,%16’sı 99 m²’den küçük, %8’i ise 200 m²’den küçüktür. %32’sinin yapı büyüklüğü tespit edilememiştir. Görüldüğü gibi kaçak yapılarda yaşayanlar oldukça büyük yapı alanlarına sahiptir. Kaçak yapı sahiplerinin %44’ü rahat yaşama mekanlarında, iki oda bir salon yada üç oda bir salon evlerde oturmaktadırlar.

Konut ile ilgili sorunuz var mı?

Sorunlar	Kişi	%
Banyo yok	1	4,0
Çatısı akıyor	1	4,0
Doğalgaz yok	2	8,0
Telefon yok	1	4,0
Elektrik yok	1	4,0
Su yok	1	4,0
Sorun yok	18	72,0
Toplam	25	100,0

Tablo 12

Grafik 9

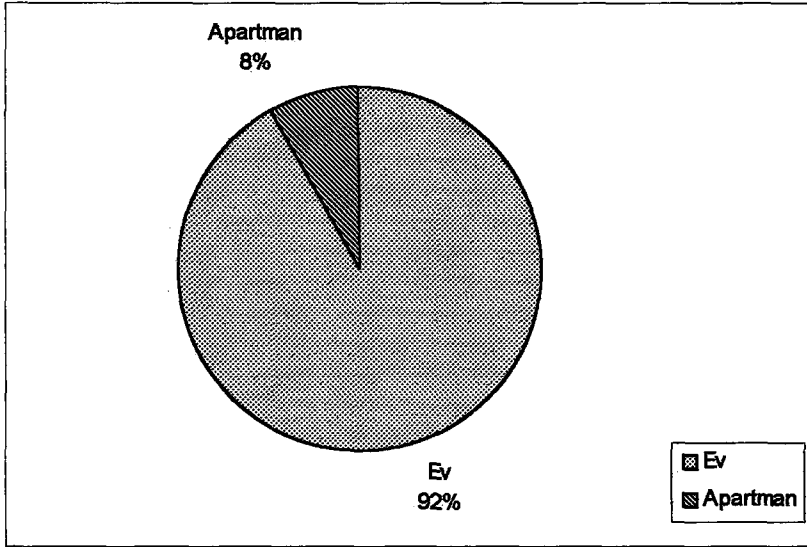
“Konutla ilgili sorunlarını sordüğümüzda”, %72’sinin sorunu olmadığını belirtmiştir. Büyük bir kesim yaşadığı mekandan ve bulunduğu ortamdan memnundur. Sorunu olduğunu belirtenlerden ise %8 oranı doğalgaz olmadığından, %4 oranlarla telefon, elektrik, su, banyo olmadığından, %4’ü ise çatısı aktığından şikayetçilerdir.

Oturulan Evin Niteliği

Nedir?

	Sayı	%
Ev	23	92,0
Apartman	2	8,0
Toplam	25	100

Tablo 13

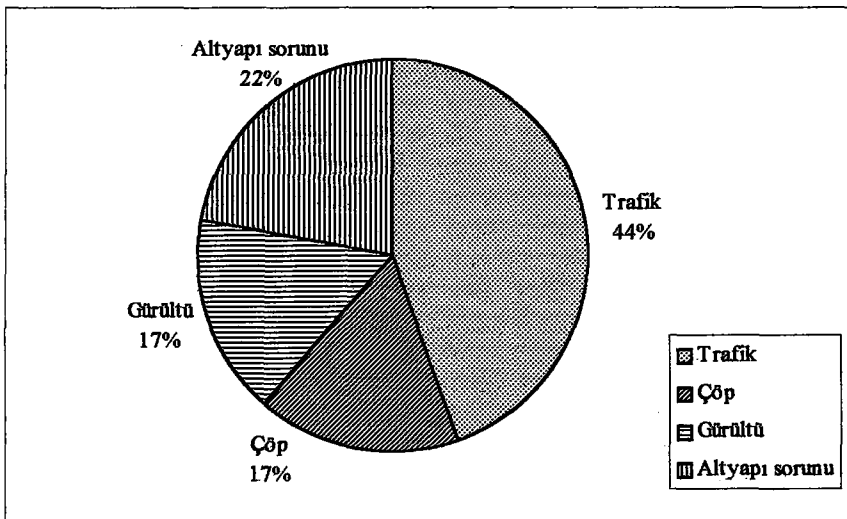
Grafik 10

Oturulan evin niteliği, %92'si ev niteliğinde %8'i ise apartmandır.

Mahallenizin Sorunları Nelerdir?

	Sayı	%
Trafik	8	44,4
Çöp	3	16,7
Gürültü	3	16,7
Altyapı sorunu	4	22,2
Toplam	18	100

Tablo 14

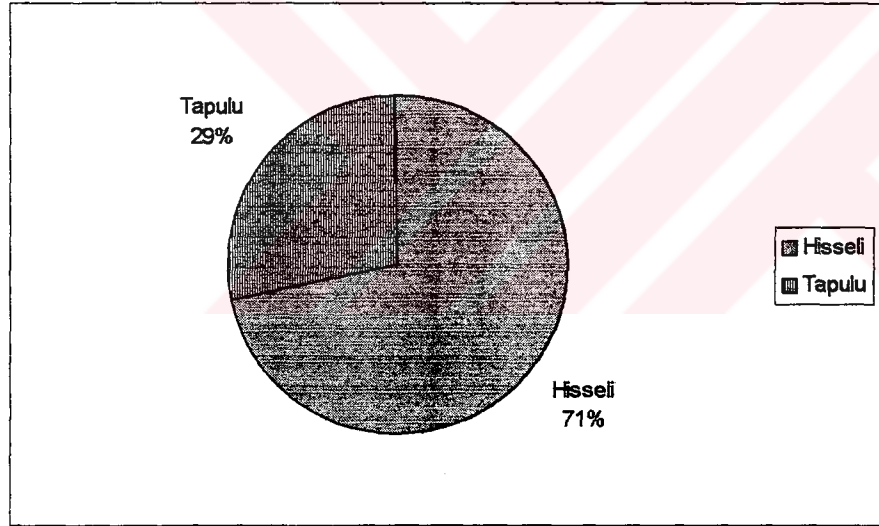
Grafik 11

“Mahalle ile ilgili sorunları olup olmadığını sorduğumuzda”; hane halkı sahiplerinden bazıları hiçbir sorunu olmadığını dile getirmiştir. Bunların dışındaki diğer hane halkı sahiplerinden %44’ü trafik sorunundan şikayetçi olmuştur. Bunun nedeni; ana yolun Yeniceabat yerleşmesinin merkezinden geçmesidir. Bu yol Bursa terminalinin batısından Yalova Yolu’na bağlandığı için trafik akışı yoğun olmaktadır. %22’si, tüm kaçak yapılarda yaşayanların genel sorunlarından olan altyapı sorunundan şikayetçidir. %16 oranlarda ise gürültü ve çöp kirliliğinden şikayetçi olmaktadır.

Mülkiyetin durumu nedir?

Mülkiyetin durumu		%
Hisseli	10	71
Tapulu	4	29
Toplam	14	100

Tablo 15

Grafik 12

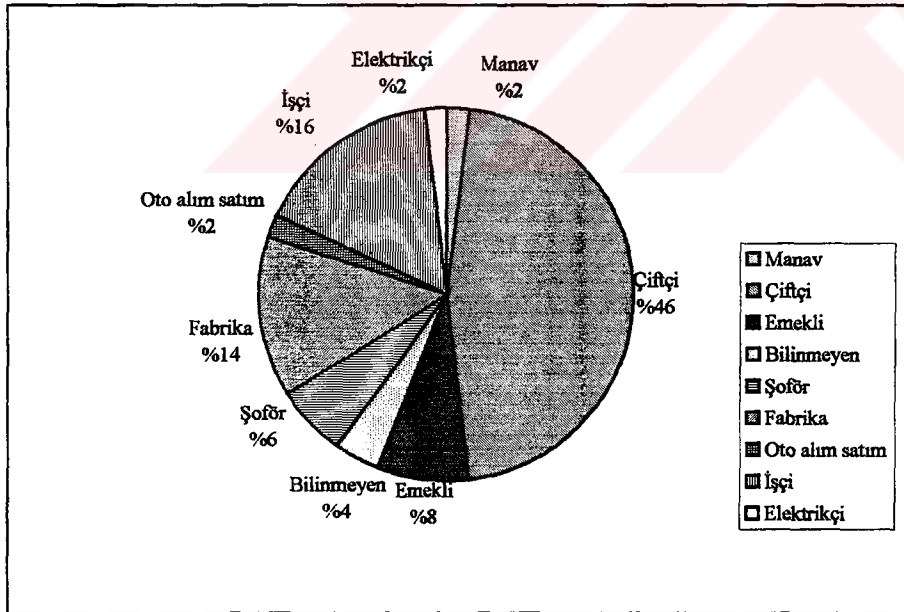
Mülkiyet durumu sorulduğunda hane halkı sahiplerinden 8’ i mülkiyet durumu hakkında cevap vermek istememiştir. Bunun dışındaki sahip olunan mülkiyetlerin %71’i hisseli, %29’u ise tapulu arazi olduğu tespit edilmiştir. Hisseli arazilerin çok olmasının nedeni, hisseli bölünme sonucu oluşmuş, neredeyse mahalle niteliği kazanmış, tek parselin hisselenmesi ile oluşmuş arazide oturanların çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Yeniceabat’da hisselenmiş

arazi 2 tanedir. Hisseli alanların sapma yapmasının nedeni bu hisseli parselin tamamının dolmuş olmasıdır.²¹

Çalışanların İşkollarına Göre Dağılımı

	Kişi	%
Manav	1	2,0
Çiftçi	23	46,0
Emekli	4	8,0
Bilinmeyen	2	4,0
Şoför	3	6,0
Fabrika	7	14,0
Oto alım satım	1	2,0
İşçi	8	16,0
Elektrikçi	1	2,0
Toplam	50	100

Tablo 16

Grafik 13

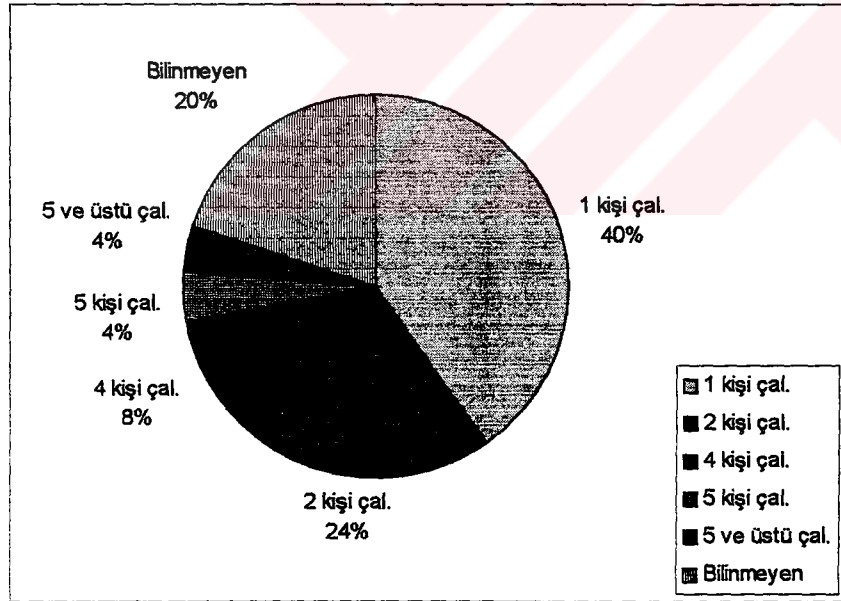
²¹ Laleoğlu, N., Bursa Ovası ve Kaçak Yapılaşma Sorunu Raporu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Bşk, Yeniceabat Hane Halkı Anket Sonuçları, 1997, s: 27

Yenicceabat'da çalışanların işkollarına göre dağılımı şöyledir. Bazı hanelerde hane sahibinin dışında ailede iki yada üç kişinin çalıştığı tespit edilmiştir. Buna göre %46 oranla çiftçiler en büyük paya sahiptir. %16'sı işçi, %14'ü fabrikalarda, %8'i emekli, %6'sı şoför, %2'si oto alım satım işiyle meşgul, yine %2'si elektrikçi ve manavdır. Geri kalan %4'lük oranın ise çalıştığı iş kolu tespit edilememiştir.

Ailede Kaç Kişi Çalışmaktadır?

	Aile Sayısı	%
1 kişi çal.	10	40
2 kişi çal.	6	24
3 kişi çal.	0	0
4 kişi çal.	2	8
5 kişi çal.	1	4
5 ve üstü çal.	1	4
Bilinmeyen	5	20
Toplam	25	100

Tablo 17

Grafik 14

Ailelerin çalışan sayı bakımından incelediğimizde, ailelerin %40'ında 1 kişi, %24'ünde 2 kişi, geri kalanları da 3 kişi ve üstü çalışmaktadır. Aktivite oranı 0.26 dır. Ortalama aile

büyüklüğü 5.2' dir. Özellikle hisseli bölgede aile ortalaması 6.0' lara kadar çıkmaktadır. Çalışan kişilerin %50'si Yeniceabat'dadır.²²

2.4.3. SAMANLI MAHALLESİ

Burada ilk yerleşim 1903 yılında Bulgar göçmeni 7 hanenin 3 çiftlikte oturması ile başlamış, daha sonra Karadeniz'den ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle gelişmiştir. Samanlı'ya ilk yerleşen halkın %97'si Bulgaristan göçmenidir ve bunların %70'i tarımla uğraşmaktadır. Samanlı Mahallesi'nin 1997(DİE) Nüfusu 5543 kişidir. Çalışan Sayısı ise 469 kişidir. Mahallenin yerleşik alanı 75 ha. olup, yoğunluğu ise 51 kişi/ha.dır.

Ova çalışması içinde en büyük gelişme potansiyeline sahip ve bununla birlikte en büyük problemleri taşıyan Samanlı, yerleşmenin yanında büyük sanayi talepleri ve baskıları ile karşı karşıyadır. Samanlı mahallesi içinde büyük bir oranda arazi şimdiye kadar el değiştirmiştir. Bunun getirdiği hisseli parselasyon ve yapılaşma sonucu değerli tarım arazileri yok olmuş, hisseli alanların %90'ında yapılaşma gerçekleşmiştir.

Satılan arazilerin %42 oranla Samanlı'dan, %25 oranla Bursa şehrinden kişilere satılmıştır. Diğer araziler, başka köyler ve Bursa dışından kişilere satılmıştır. Geri kalanların %92'si arazisini satmak istememektedir. Bu oran, halkın hisseli alanlar ve bunun sonucu oluşan kaçak yapılaşmaların kötü etkilerinin bilincine vardığını göstermektedir. Ama buna rağmen halk tarımın korunmasından, kaçak yapılaşmaların durdurulmasından umutlu değildir.

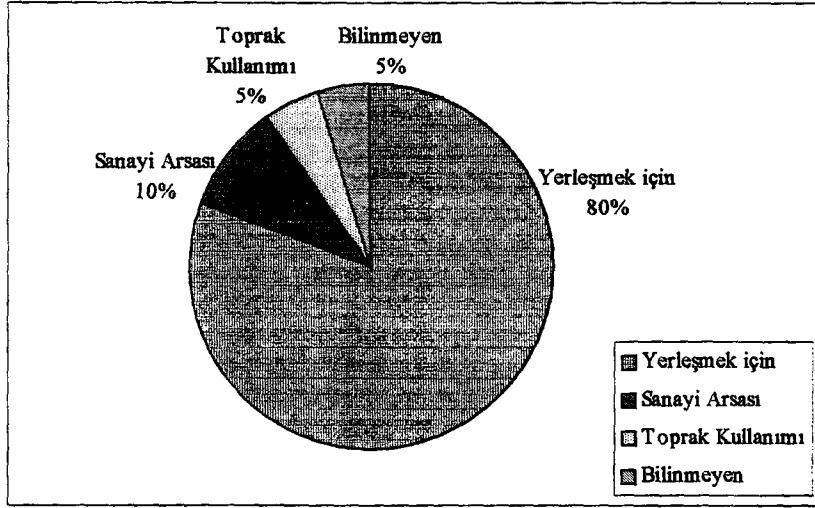
Anket soru ve cevaplandırmaları şu şekildedir.

Mahalleye gelmek için talep var mı?

	Kişi	%
Yerleşmek için	50	80,6
Sanayi Arsası	6	9,7
Toprak Kullanımı	3	4,8
Bilinmeyen	3	4,8
Toplam	62	100,0

Tablo 18

²² Laleoğlu , N., Bursa Ovası ve Kaçak Yapılaşma Sorunu Raporu, s: 28

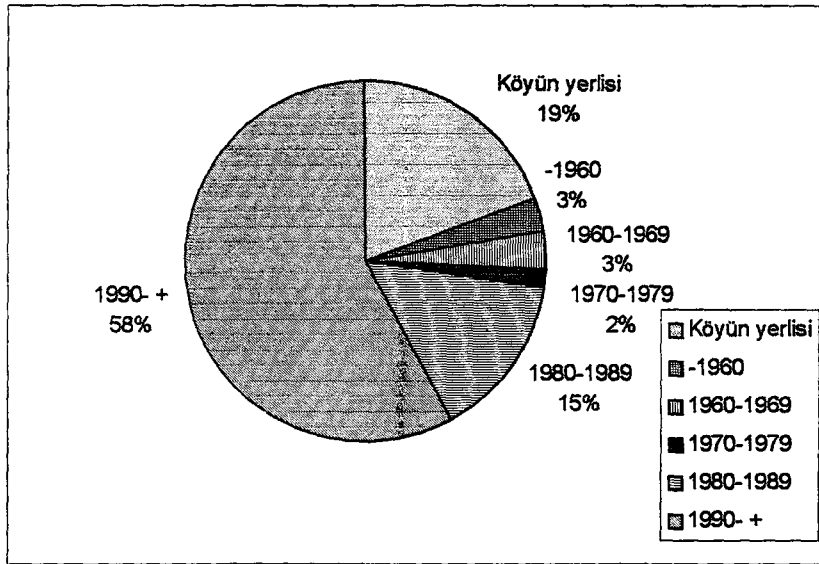
Grafik 15

Mahalleye gelmek için çok talep ve baskılar vardır. %80.6 oranında yerleşmek için, %9.7 oranında sanayi tesisi açmak için, %4.8 oranında ise toprak kullanımı için talep vardır. %4.8 oranın ise mahalleye gelme talebi bilinmemektedir.

Bu yerleşmeye Ne zaman Geldiniz?

	Kişi	%
Mahallenin yerlisi	12	19,4
-1960	2	3,2
1960-1969	2	3,2
1970-1979	1	1,6
1980-1989	9	14,5
1990- +	36	58,1
Toplam	62	100,0

Tablo 19

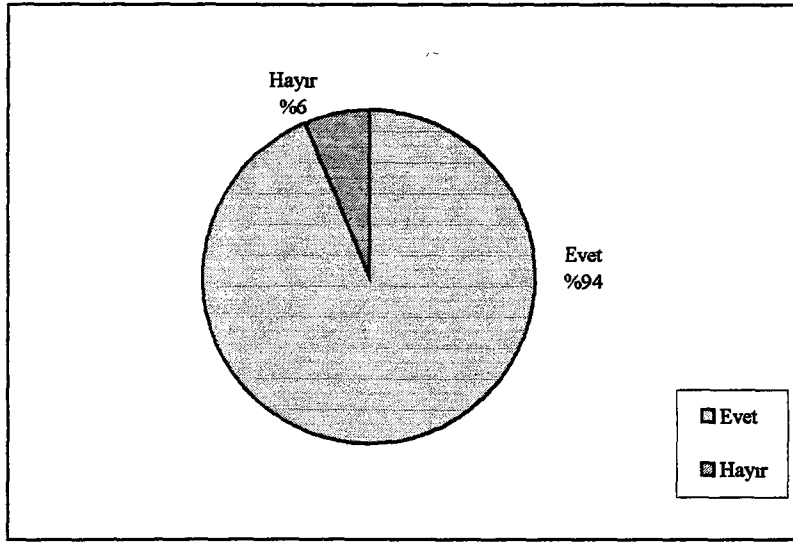
Grafik 16

“Bu yerleşmeye ne zaman geldiniz?” sorusunu sorduğumuzda Samanlı’nın, özellikle 1990 sonrası çok büyük göç aldığı ortaya çıkmaktadır. %58.1 oranında 1990 sonrası, %14.5 oranında 1980-1989 arası, %1.6 oranında 1970-1979 arası, %3.2 oranlarında ise 1960-1969 arası ve 1960 yılı öncesi göç etmiştir. %19.4’ü ise Samanlı’da doğup büyümüştür.

Samanlı’da yaşamaktan memnunmusunuz?

	Kişi	%
Evet	58	93,5
Hayır	4	6,5
Toplam	62	100

Tablo 20

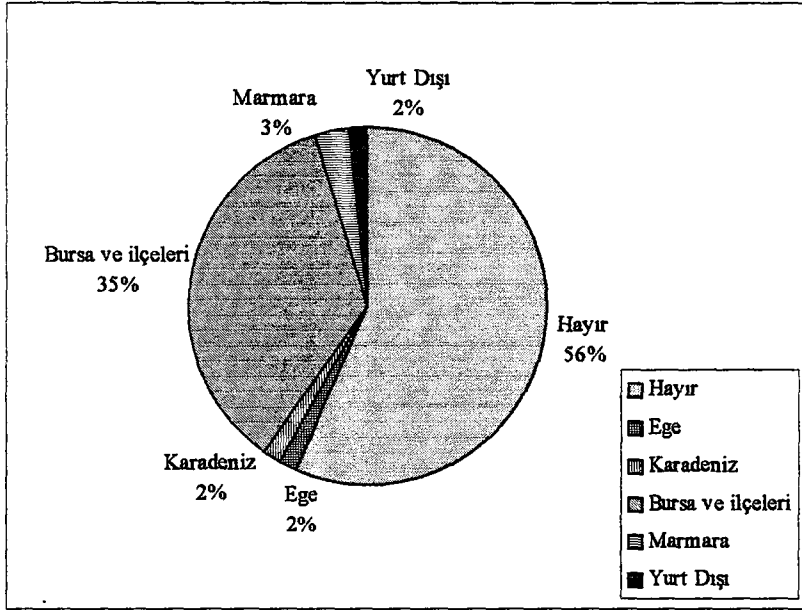
Grafik 17

“Samanlı'da yaşamaktan memnun musunuz?” sorusunu sordüğümüzda, göç eden kişilerin % 93.5'i burada yaşamaktan memnundur. Bu oran içindeki kişiler, Samanlı yerleşmesinde yaşamaya alışmışlardır. %6.5'i ise memnun değildir.

Bu Yerleşmeye Gelmeden Önce Yerleştiğiniz Başka Bir Yer Var mı?

	Sayı	%
Hayır	35	56,5
Ege	1	50,0
Karadeniz	1	50,0
Bursa ve ilçeleri	22	35,5
Marmara	2	3,2
Yurt Dışı	1	1,6
Toplam	62	100

Tablo 21

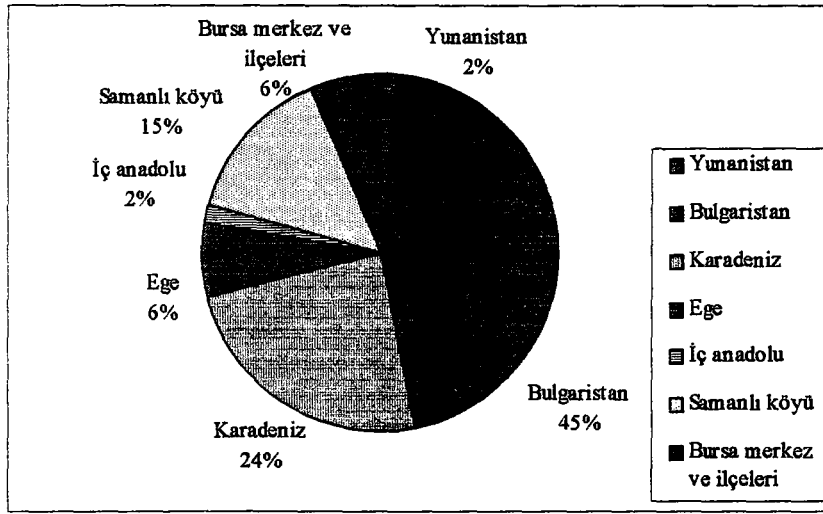
Grafik 18

“Bu yerleşmeye gelmeden önce yerleştiğiniz başka bir yer olup olmadığını sorduğumuzda”; %50’si Ege ve Karadeniz Bölgesine, %35’i Bursa ve ilçelerine %3’ü Marmara Bölgesinin diğer illerine göç ettiğini belirtmiştir. %56’sı buraya yerleşmeden önce başka bir bölgeye göç etmedikleri belirtmiştir.

Yerleşmeye Nereden Geldiniz?

	Kişi	%
Yunanistan	1	1,6
Bulgaristan	28	45,2
Karadeniz	15	24,2
Ege	4	6,5
İç Anadolu	1	1,6
Samanlı köyü	9	14,5
Bursa merkez ve ilçeleri	4	6,5
Toplam	62	100,0

Tablo 22

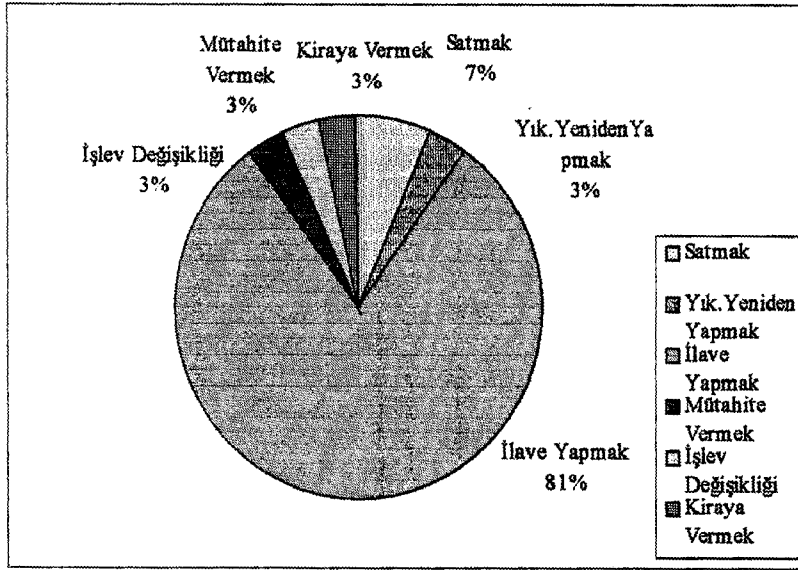
Grafik 19

“Yerleşmeye nereden geldiniz?” sorusunu sorduğumuzda yerleşmeye göç eden kişilerin %45.2’si Bulgaristan, %24.2’si Karadeniz’den, %6.5’i Ege’den, yine %6.5’i Bursa merkez ve ilçelerinden, %1.6 oranları Yunanistan ve İç Anadolu’dandır. %14.5’i ise halkın yerlisidir.

Mülkünüzde Yapmayı Düşündüğünüz Değişiklikler

	Kişi	%
Satmak	2	7
Yık.YenidenYapmak	1	3
İlave Yapmak	24	81
Mütahite Vermek	1	3
İşlev Değişikliği	1	3
Kiraya Vermek	1	3
Toplam	30	100

Tablo 23

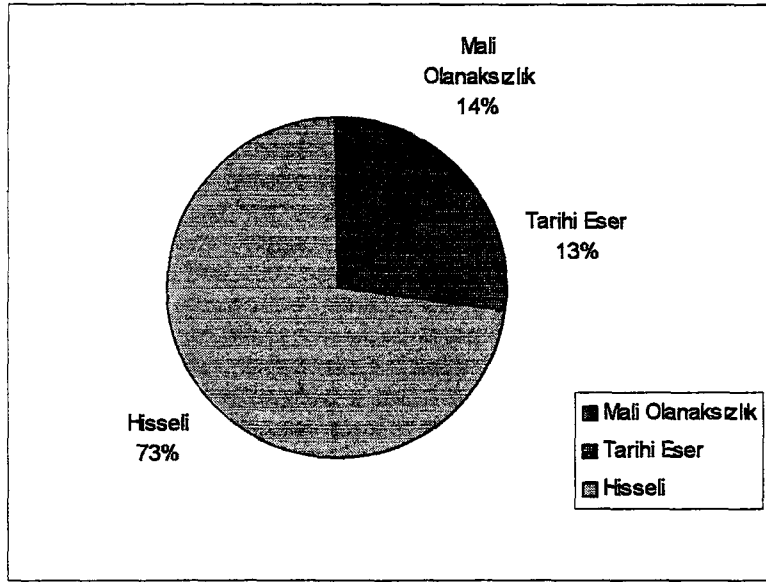
Grafik 20

Hane halkı sahiplerinin 33'ü hanesinde değişiklik yapmayı düşünmemektedir. Diğer mülk sahibi kişilerin, mülküyle ilgili yapmayı düşündüğü değişiklikler, %81'i ile en çok kat ilavesi yapmaktır. %7'si ise satmayı, %3'lük oranda ise kiraya vermeyi, yıkip yeniden yapmayı, mütahite vermeyi yada binasında işlev değişikliği yapmayı düşünmektedir.

Yenilemeye Engel Olan Nedenler

Nedenler	Kişi	%
Mali Olanaksızlık	10	14
Tarihi Eser	9	13
Hisseli	51	73
Toplam	70	100

Tablo 24

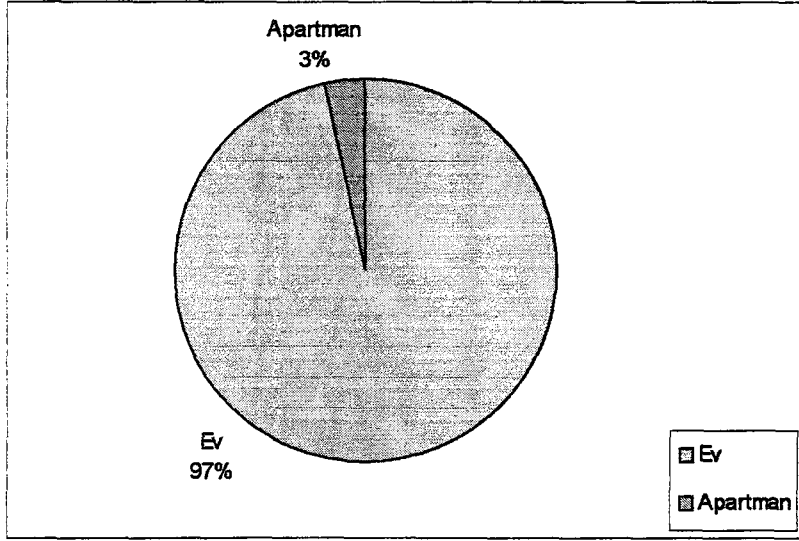
Grafik 21

Yenilemeye engel olan nedenler arasında %73'ü hisseli olduğundan, %14'ü mali olanaksızlıklardan ve %13'ü ise tarihi eser olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca anket çalışması sırasında yenilemeye engel olan nedenler sorulduğunda iki yada üç engelden dolayı yenileme yapılamadığı belirtildiğinden, anket cevaplandırmalarındaki sayı 70'e ulaşmıştır.

Oturulan Evin Niteliği

	Sayı	%
Ev	60	96,8
Apartman	2	3,2
Toplam	62	100

Tablo 25

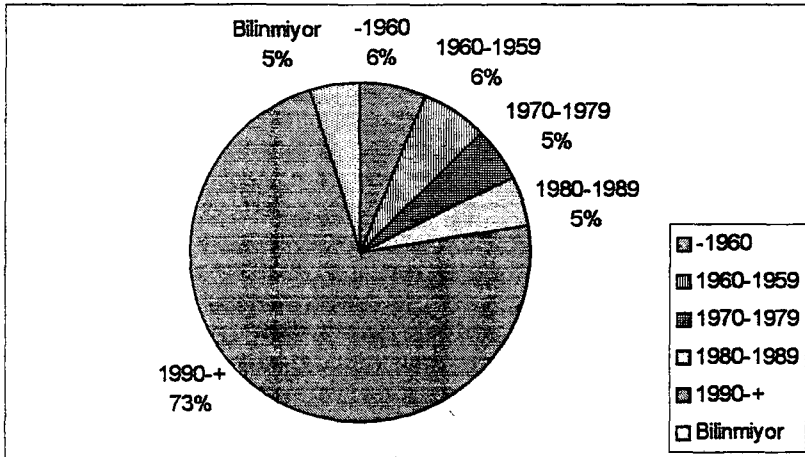
Grafik 22

Oturulan evlerin %96.8'i ev niteliğinde %3.2'si ise apartman şeklindedir.

Konut Yapım Yılı

	Sayı	%
-1960	4	6,5
1960-1959	4	6,5
1970-1979	3	4,8
1980-1989	3	4,8
1990-+	45	72,6
Bilinmiyor	3	4,8
Toplam	62	100

Tablo 26

Grafik 23

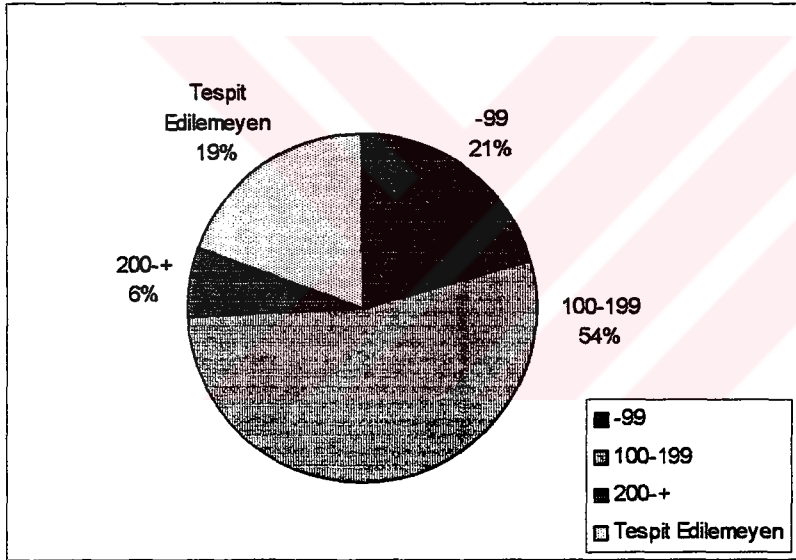
Konutların yapım yıllarını sorduğumuzda, %72.6'sı 1990 sonrası, %4.8'i 1980-1989 ve 1970-1979 arası, %6.5'i ise 1960-1969 arası ve 1960 yılı öncesi yapılmıştır. %4.8 oranın konut yapım yılı bilinmemektedir. Daha önceki örneklerde görüldüğü gibi yapılaşma 1990 sonrasında büyük oranda artış göstermiştir.

Yapı Alanı Büyüklüğü

Nedir?

	Sayı	%
-99	13	21,0
100-199	33	53,2
200-+	4	6,5
Tespit Edilemeyen	12	19,4
Toplam	62	100

Tablo 27

Grafik 24

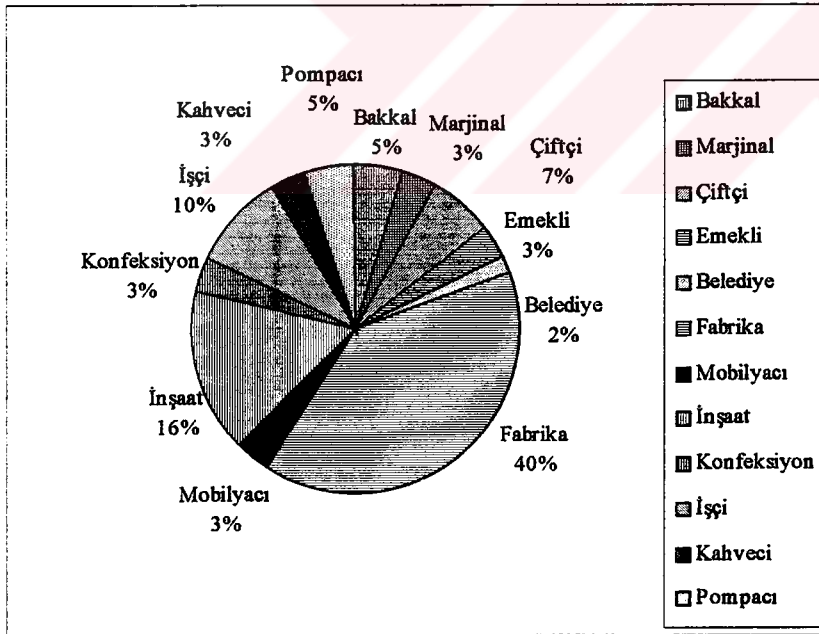
Konutların %53.2'si 100-199 m² arasında, %21'i 0-99m² arası, %6.5'i 200m²'den büyüktür. Geri kalan %19.4'lük oranın yapı alanı büyüklüğü tespit edilememiştir. 100-199 m² arasında olan bu parsellerin tamamı hisseli bölüntü ile gerçekleşmiş özel parselasyon alanlarıdır.²³

²³ Laleoğlu, s:29

Çalışanların İşkollarına Göre Dağılımı

	Kişi	%
Bakkal	3	4,9
Marjinal	2	3,3
Çiftçi	4	6,6
Emekli	2	3,3
Belediye	1	0.50
Fabrika	24	39,3
Mobilyacı	2	3,3
İnşaat	10	16,4
Konfeksiyon	2	3,3
İşçi	6	9,8
Kahveci	2	3,3
Pompacı	3	4,9
Toplam	61	100

Tablo 28

Grafik 25

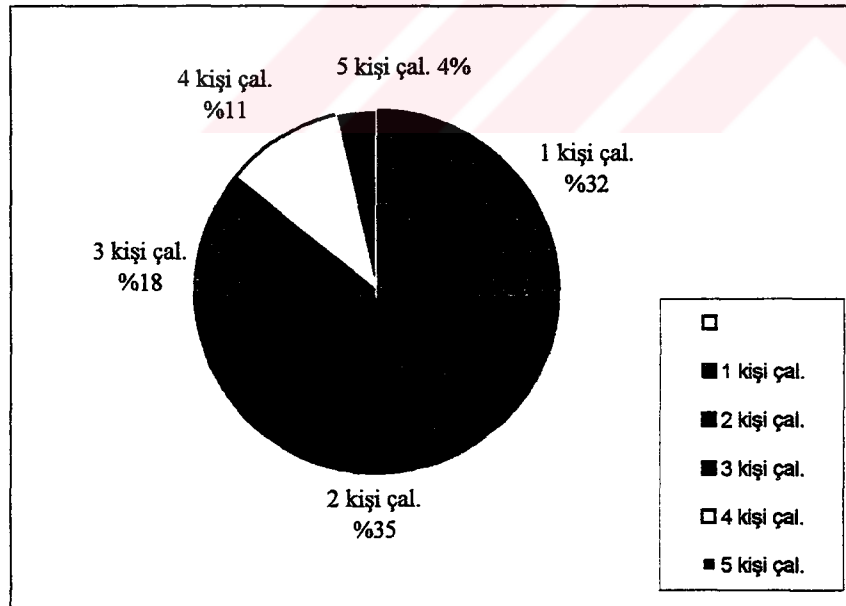
Samanlı nüfusunun büyük bir kısmını kaçak yapılarda oturan aileler oluşturduğu için çalışanlar çoğunlukla düşük gelirlidir. Çalışanların işkollarına göre dağılımına baktığımızda; %39.3'ü çeşitli fabrikalarda, %16.4'ü inşaatlarda, %9.8'i işçi olarak , %6.6'sı çiftçi, %4.9'

bakkal, %3.3'ü emekli, konfeksiyoncu, kahveci veya marjinal (sürekli iş değiştiren), %4.9'u pompacı, %0.5'i ise belediyede işçi olarak çalışmaktadır. Görülüyor ki, Samanlı Ova Koruma bölgesinde kalan bir yerleşmedir ve tarımsal potansiyeli kullanıldığı takdirde çok iyidir. Buna rağmen tarım sektöründe çalışan kişi toplamın ancak %6.6'sıdır ve çok düşük bir orandır. Tarım yapan kişilerde, bu sektörde çalışmaktan memnun değildir. Çünkü tarımda ürünlerin ucuza satılması, pahalıya yetiştirilmesi, ürünlerin çalınması ve arazilerdeki baskıların her geçen gün artması, tarım yapmayı zorlaştırmakta, tarımsal potansiyeli düşürmektedir.

Ailelerdeki Çalışan Sayısı

	Aile Sayısı	%
1 kişi çal.	9	32
2 kişi çal.	10	35
3 kişi çal.	5	18
4 kişi çal.	3	11
5 kişi çal.	1	4
Toplam	28	100

Tablo 29

Grafik 26

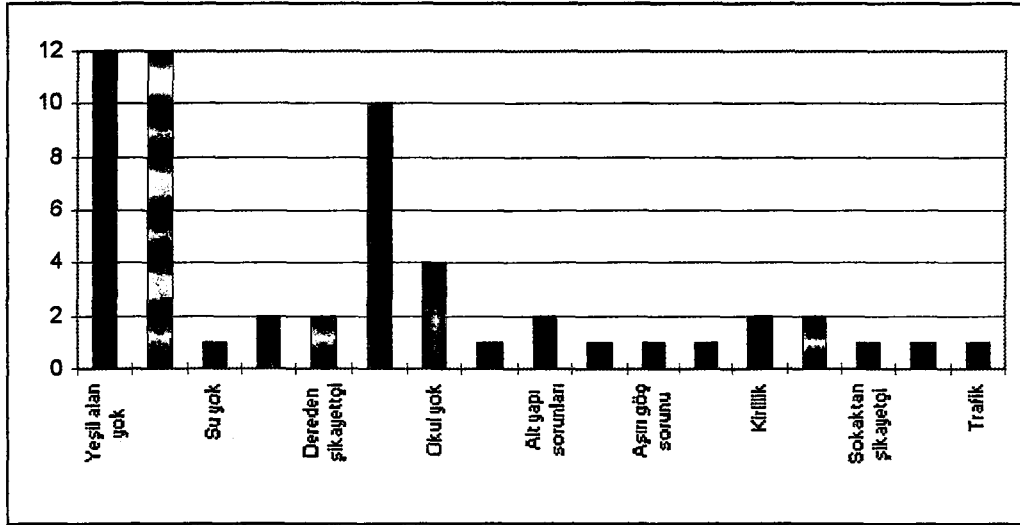
Ailelerin çalışan sayı bakımından değerlendirdiğimizde; %32 ailede 1 kişi, %35 ailede 2 kişi, %18 ailede 3 kişi, %11 ailede 4 kişi, %4 ailede ise 5 kişi çalışmaktadır. Çalışanların

mahallelere göre dağılımına baktığımızda ; bunların %29'u sürekli iş değiştirmektedir. Diğerleri ise, %27'si Samanlı'da, %4'ü Demirtaş'da, geri kalanlar Yavuzselim, Yıldırım, Soğanlı ve çeşitli semtlerde oturmaktadır. %20 oranında kişinin nerede oturduğu tespit edilememiştir. Ama bu sonuçlara göre çalışanların oturduğu yerlerin dağılımı çeşitlilik göstermektedir. Bu bakımdan Samanlı bölgesi hareketli bir bölgedir. Fabrikalarda ve inşaatlarda işçi yada marjinal olarak çalışan kişiler yukarıda da açıklandığı gibi Yavuzselim, Soğanlı, Samanlı, Vatan-Millet gibi kaçak yapıların çok yoğun olduğu bölgelerde oturmaktadır. Bu bölgelerin semte dönüşmesi, buradaki yoğun yapılaşmalar sonucu gerçekleşmiştir. Buraları kaçak gelişmelerden sonra tarım topraklarından kent toprağına dönüşmüş ve plan kapsamına alınmıştır. Kente özellikle 1990 yılı sonrası başlayan göç sonucu yerleşmiş göçmenler barınma sorunlarını kendi imkanları ile gerçekleştirmişlerdir. Fabrikalarda ve inşaatlarda işçi olarak çalışan bu kesim genelde kaçak nitelikteki yerlerde oturmaktadır.

Mahallenizin Sorunları Nelerdir?

Sorunlar	Sayı	%
Yeşil alan yok	12	21,4
Telefon yok	12	21,4
Su yok	1	1,8
Sular kalitesiz	2	3,6
Dereden şikayetçi	2	3,6
Kanalizasyon yok	10	17,9
Okul yok	4	7,1
Cami yok	1	1,8
Alt yapı sorunları	2	3,6
Elektrik yok	1	1,8
Aşırı göç sorunu	1	1,8
Sağlık ocağı yok	1	1,8
Kirlilik	2	3,6
Yollar kötü	2	3,6
Sokaktan şikayetçi	1	1,8
Gürültü	1	1,8
Trafik	1	1,8
Toplam	56	100

Tablo 30

Grafik 27

Kaçak yapılarda oturan kişilere mahalle ile ilgili sorunlarını sorduğumuzda %21.4 oranı yeşil alan eksikliği ve telefon eksikliği olduğunu belirtmiştir. %17.9'u kanalizasyon olmadığından, %1.8'i su, elektrik, sağlık ocağı ve cami eksikliğinden, %1.8'i aşırı göçten, gürültüden ve trafikten, %3.6'sı derenin kirliliğinden, altyapı sorunlarından ve yollardan şikayetçidir.

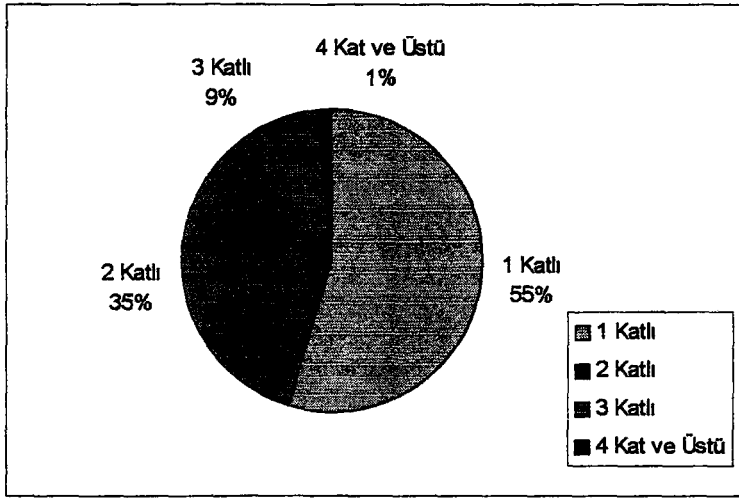
2.4.3.1. SAMANLI'DA ARAZİ KULLANIMI

Samanlı'daki yapılaşma durumunu incelemek ve mevcut yapı analizini belirlemek amacıyla anket çalışmalarının dışında bir de arazi kullanımı yapılmıştır. Yapılan arazi kullanımı bire bir Samanlı mahallesi sınırları içindeki tüm yapılar tespit edilerek gerçekleştirilmiştir. Buna göre; belirlenen tespit sonuçları şu şekildedir.

Bina Kat Yükseklikleri

Katlar	Bina	%
1 Katlı	498	55
2 Katlı	325	35
3 Katlı	81	9
4 Kat ve Üstü	13	1
Toplam	917	100

Tablo 31

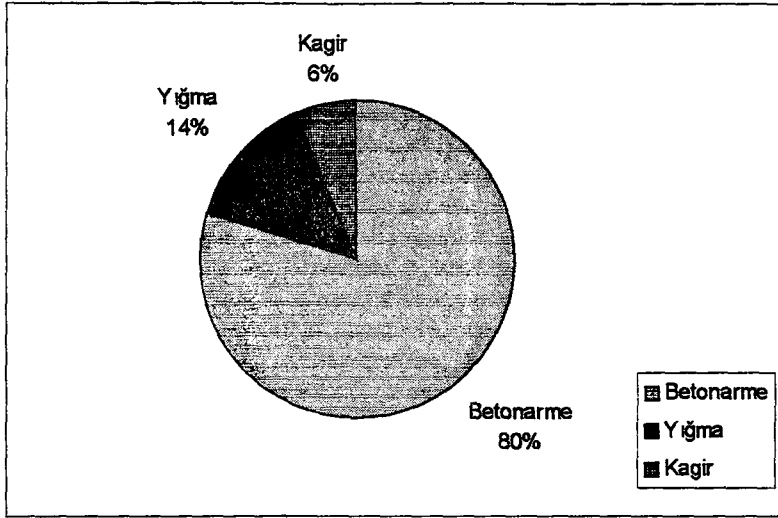
Grafik 28

Binaların %55'i 1 katlı, %35'i 2 katlı, %9'u 3 katlı ve %1'i 4 katlı ve üstüdür. 1 katlı yapıların çok olmasının nedeni binaların inşaat yapım sürecinde olmasından ve yapılaşma sürecinin yeni başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tespitlerde ortaya çıkacağı gibi 1 katlı yapıların tamamı filiz bırakmıştır, yani kat çıkma eğilimindedir.

Yapı Nitelikleri

Yapı Cinsi	Bina	%
Betonarme	709	80
Yığma	127	14
Kagir	56	6
Toplam	892	100

Tablo 32

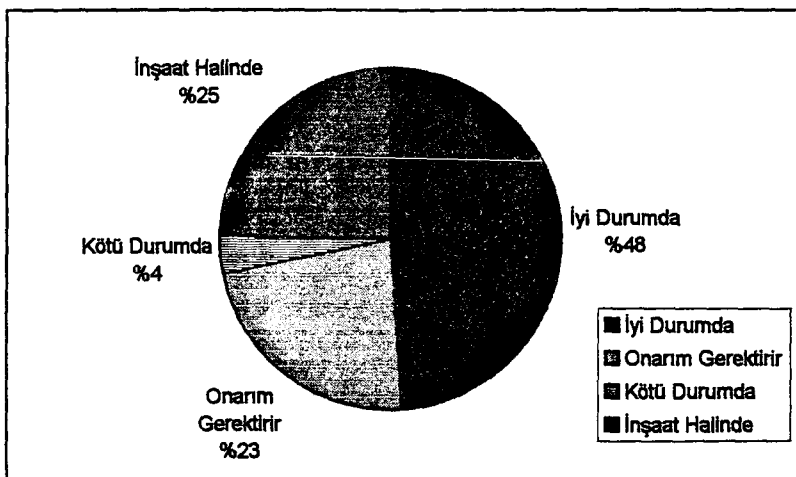
Grafik 29

Yapıların %80'i betonarme, %14'ü yığma, %6'sı kagirdir. Bu sonuçlara göre düşeyden çok yatayda yayılma söz konusudur.

Yapı Durumları Analizi

	Bina	%
İyi Durumda	540	48
Onarım Gerekir	253	23
Kötü Durumda	39	4
İnşaat Halinde	274	25
Toplam	1106	100

Tablo 33

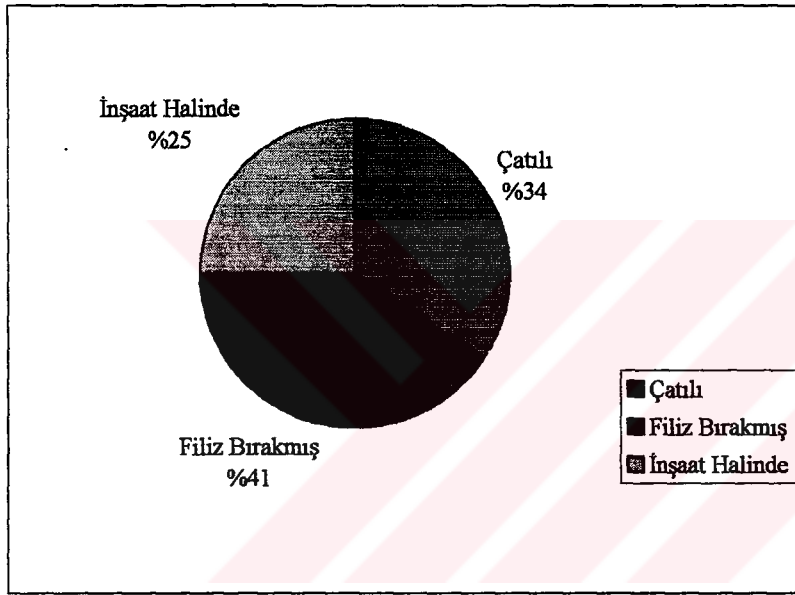
Grafik 30

Binaların yapı durumu analizine baktığımızda, %48'i iyi durumda, %25'i inşaat halinde, %23'ü onarım gerektirir, %4'ü ise kötü durumdadır.

Yapılaşma Süreci Analizi

	Bina	%
Çatılı	377	34
Filiz Bırakmış	449	41
İnşaat Halinde	274	25
Toplam	1100	100

Tablo 34

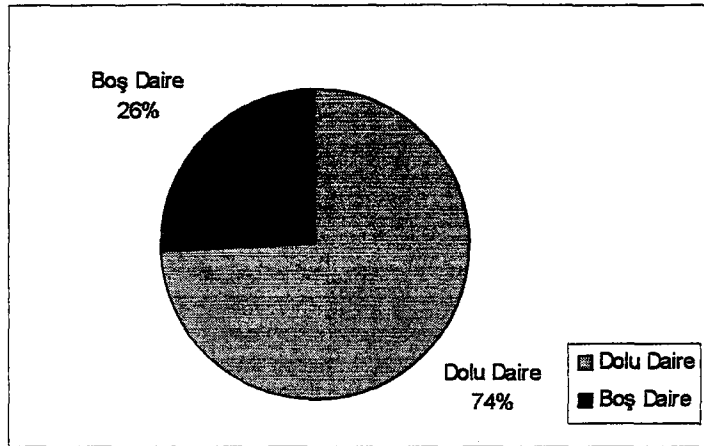
Grafik 31

Yapılaşma sürecine göre; yapıların %41'i filiz bırakmış, %34'ü çatılı, %25'i ise inşaat halindedir. Samanlı'da yapılaşma son derece hızlı gelişmektedir.

Konut Durumları

Doluluk-Boşluk	Bina	%
Dolu Daire	973	74
Boş Daire	338	26
Toplam	1311	100

Tablo 35

Grafik 32

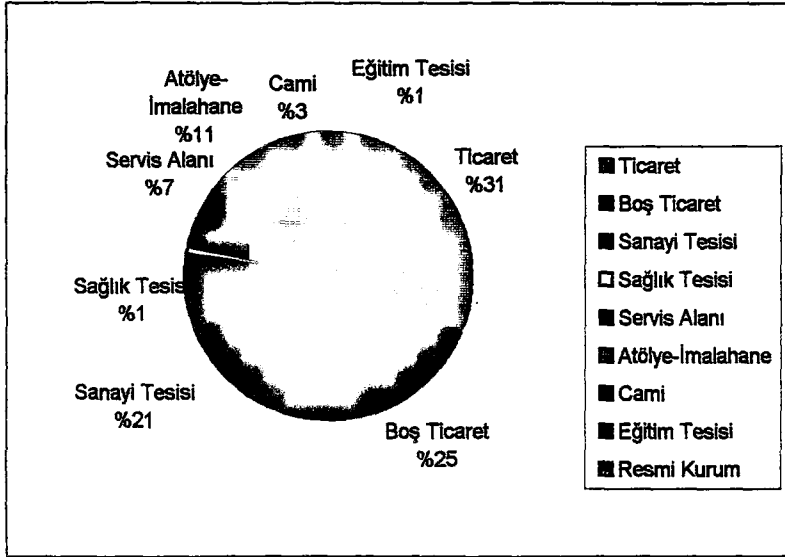
Toplam 1100 civarında bina varken; bunun 449 tanesinin kat çıkma eğiliminde (filiz bırakmış) olması, 274 tanesinin inşaat halinde olması yapılaşmanın çok hızlı ve kaçak geliştiğini çok iyi açıklar. Bu sonucun nedeni, Samanlı sınırları içinde yeni ve hisseli parselasyon sonucu gelişmiş yerlerin yapılaşma süreci içinde olmasıdır. Samanlı mahallesi yerleşik alanı içinde böyle bir hızlı yapılaşma ve inşaat durumu fazla değildir. Bütün sorun hisseli yerlerin tamamen yapılanmış yada yapılaşmakta olmasından kaynaklanmaktadır. Yapılaşmış olan yerlerdeki dairelerin %74'ü dolu, %26'sı ise boştur.²⁴

Yapıların Fonksiyon Analizi

Fonksiyonlar	Bina	Yüzde
Ticaret	32	31
Boş Ticaret	26	24
Sanayi Tesisi	21	21
Sağlık Tesisi	1	1
Servis Alanı	7	7
Atölye-İmalathane	11	11
Cami	3	3
Eğitim Tesisi	1	1
Resmi Kurum	0	0
Toplam	102	100

Tablo 36

²⁴ Laleoğlu, N., Ova Koruma Plan Çalışması, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Bşk., Samanlı Arazi Kullanım Analizi, 1997

Grafik 33

Yapıların fonksiyon analizlerini incelediğimizde, %31'i ticaret, %24'ü boş ticaret alanı, %21'i sanayi tesisi, %11'i atölye-imalathane, %3'ü cami, %7'si servis alanı(lokanta, berber vb.), %1'i ise eğitim ve sağlık tesisi alanıdır. Mahallede resmi kurum alanı bulunmamaktadır.

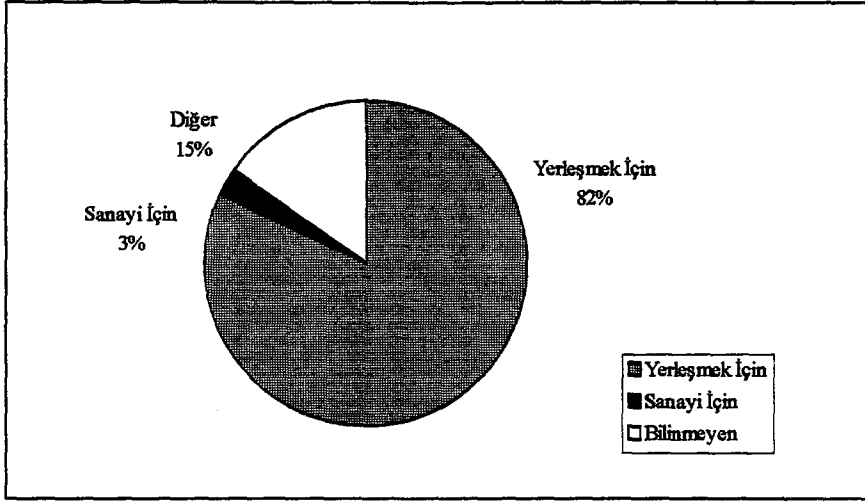
2.4.4. YUNUSELİ MAHALLESİ

Yunuseli Mahallesi'nin 1997 (DİE) Nüfusu 8891 kişidir. Çalışan sayısı 1061 kişidir. Mahallenin Yerleşik Alanı toplam 60 ha. büyüklüğündedir. Yoğunluğu ise 122 ki/ha.dır. Anket soru ve cevaplandırmaları ise şöyledir:

Mahalleye Gelmek İçin Çok Talep Var mı?

	Kişi	%
Yerleşmek İçin	32	82
Sanayi İçin	1	3
Diğer	6	15
Toplam	39	100

Tablo 37

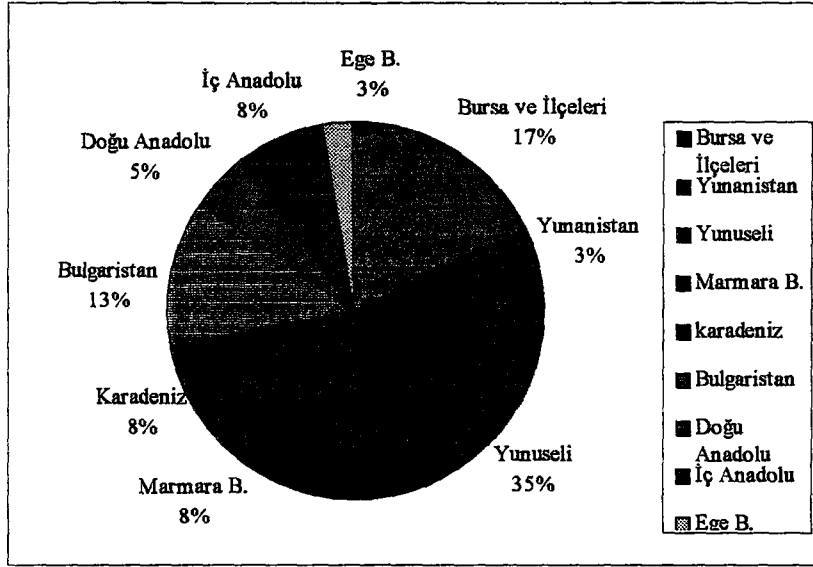
Grafik 34

Yunuseli 1990 yılı sonrasında çok büyük bir değişim sürecine girmiştir. Büyük bir arazi spekülasyonu doğmuş ve ova korumada kalan tarım toprakları dahil pekçok alan hisseli parselasyonla bölünmüş ve yapılaşmıştır. Bu arazilerde oluşan taleplerin %82'si yerleşmek için, %3'ü sanayi türü tesis yapmak içindir. %15'i ise diğer kullanım talepleridir.

Yerleşmeye Nereden Geldiniz?

	Kişi	%
Bursa ve İlçeleri	7	18
Yunanistan	1	3
Yunuseli	14	35
Marmara B.	3	8
Karadeniz	3	8
Bulgaristan	5	13
Doğu Anadolu	2	5
İç Anadolu	3	8
Ege B.	1	3
Toplam	39	

Tablo 38

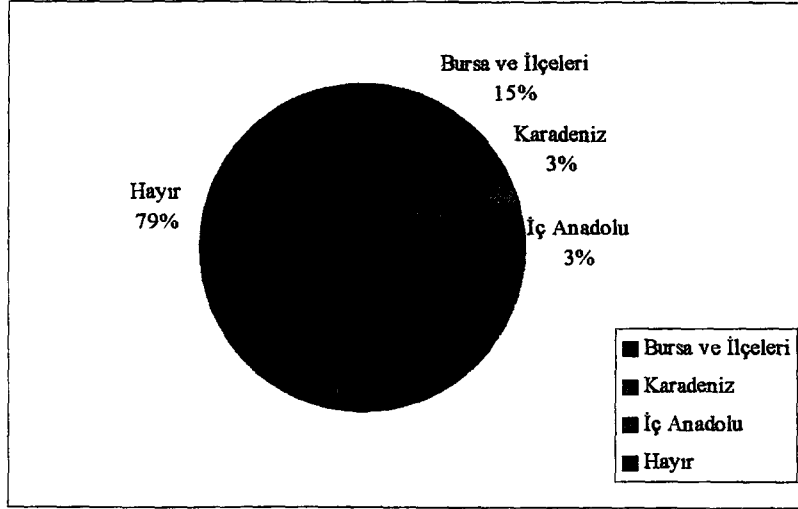
Grafik 35

Yunuseli’nde 1990 sonrasındaki nüfus artışının nedeni aşırı göçtür. Özellikle Bulgaristan, Doğu Anadolu ve İç Anadolu’dan büyük göçler olmuştur. Kaçak yapılaşmanın nedeni, bu göçler sonucu oluşan yanlış arazi kullanımlarıdır. Göç edenlerin %18’i Bursa ve ilçelerinden, %13’ü Bulgaristan’dan, %8’i ise Karadeniz, Marmara Bölgesi ve İç Anadolu’dan, %3’ü Ege Bölgesi ve Yunanistan’dan göç etmiştir. %35’i ise Yunuseli içinde doğup büyümüştür.

Memleketinizden Bu Yerleşmeye Gelmeden Önce Yerleştiğiniz Başka Bir Yer Var mı?

	Kişi	%
Bursa ve İlçeleri	6	15
Karadeniz	1	3
İç Anadolu	1	3
Hayır	31	79
Toplam	39	100

Tablo 39

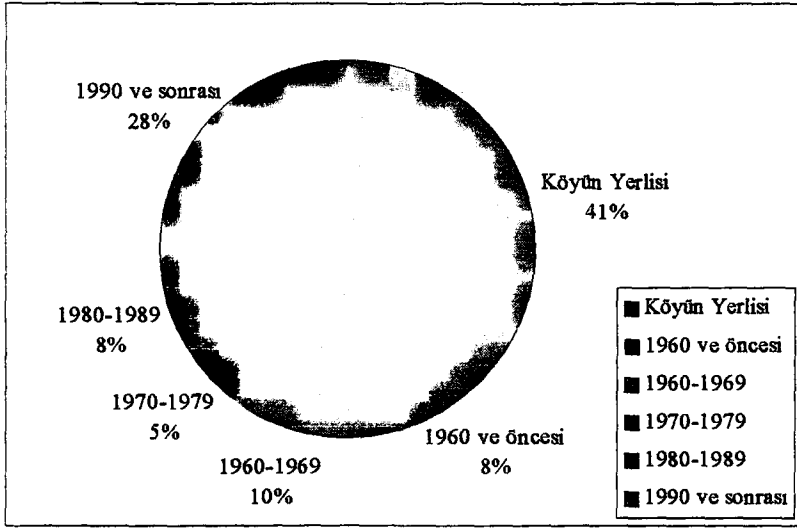
Grafik 36

Yunuseli'ne gelmeden önce başka bir yerleşmeye göç edip etmediklerini sorduğumuzda göçmenlerin % 79'u göç etmemiştir. Göç edenlerin % 15'i ise Bursa'nın ilçelerine, % 3'lük oranı ise Karadeniz'e ve İç Anadolu'ya göç ettiğini belirtmiştir.

Bu Yerleşmeye Ne zaman Geldiniz?

	Kişi	%
Köyün Yerlisi	16	41
1960 ve öncesi	3	8
1960-1969	4	10
1970-1979	2	5
1980-1989	3	8
1990 ve sonrası	11	28
Toplam	39	100

Tablo 40

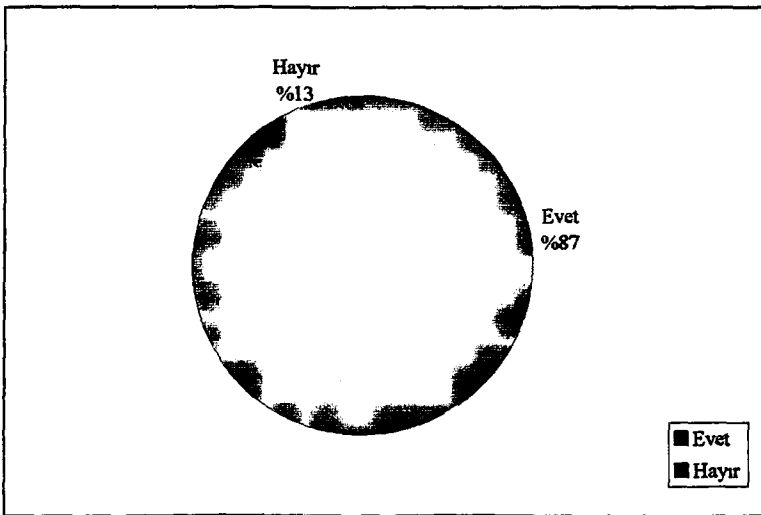
Grafik 37

Göçmenlerin %28'i 1990 ve sonrası, %10'u 1960-1969 arası, %8'i 1980-1989 ile 1960 öncesi, %5'i 1970-1979 arası göç etmiştir. %41'i ise Yunuseli'nde doğup büyümüştür.

Yunuseli'de Yaşamaktan Memnun musunuz?

	Kişi	%
Evet	34	87
Hayır	5	13
Toplam	39	100

Tablo 41

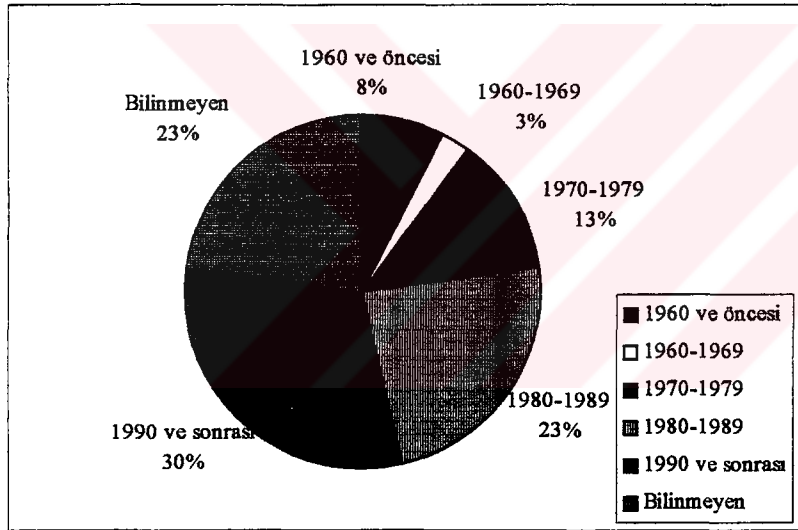
Grafik 38

Yunuseli'ye göç eden kişilere burada yaşamaktan memnun olup olmadıklarını sorduğumuzda, %87'si memnunuz cevabı vermiştir. % 13'ü ise memnun değildir.

Konut Yapım Yılı

Yıllar	Kişi	%
1960 ve öncesi	3	8
1960-1969	1	3
1970-1979	5	13
1980-1989	9	23
1990 ve sonrası	12	31
Bilinmeyen	9	23
Toplam	39	100

Tablo 42

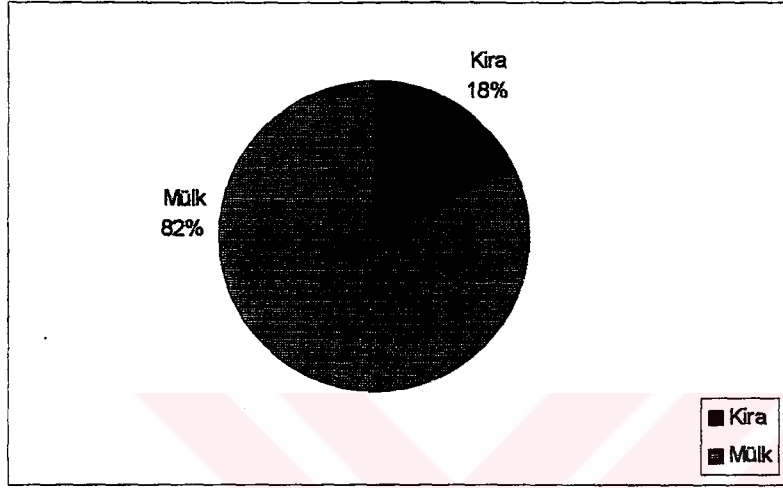
Grafik 39

Burada yapılan yapıların %31'i 1990 ve sonrası, %23'ü 1980-1989 arası, %13'ü 1970-1979 arası, %8'i 1960 öncesi, %3'ü 1960-1969 arası yapılmıştır. 1990 sonrası yani son 6 yıl içinde Yunuseli'nin yapı alanı %31 oranında artmıştır. Bu gelişme hep ova ve tarım topraklarının aleyhine olmuş, tarım toprakları yanlış kullanımlarla kentsel kullanıma dönüşmüştür. Yapıların %23'ünün bina yapım yılı bilinmemektedir.

Mülkiyet Durumu **Kişi** **%**

Kira	7	18
Mülk	32	82
Toplam	39	100

Tablo 43

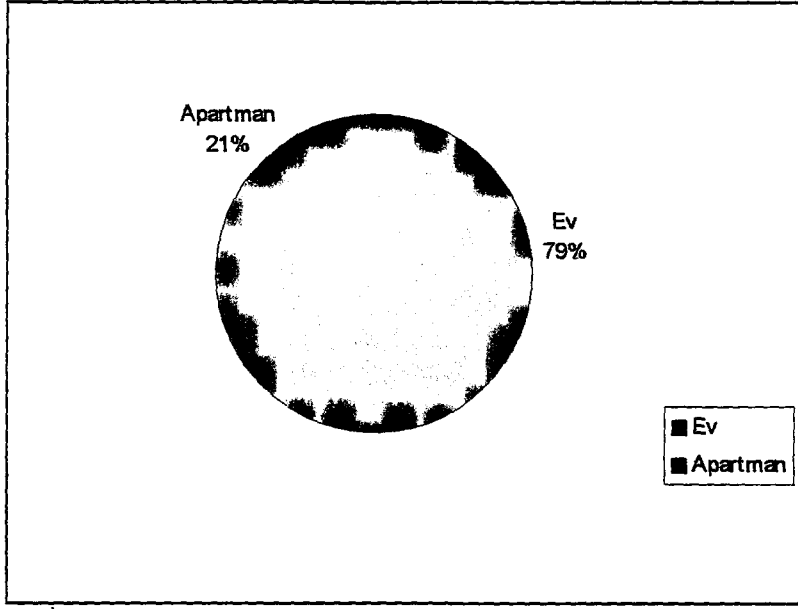
Grafik 40

Mülkiyetlere baktığımızda %18'i kira, %82'nin ise kendi mülküdür. Sahip olunan mülklerin çoğu hisseli alanlarda yapılmış kaçak yapılardır.

Konutun Niteliği **Kişi** **%**

Ev	31	80
Apartman	8	20
Toplam	39	100

Tablo 44

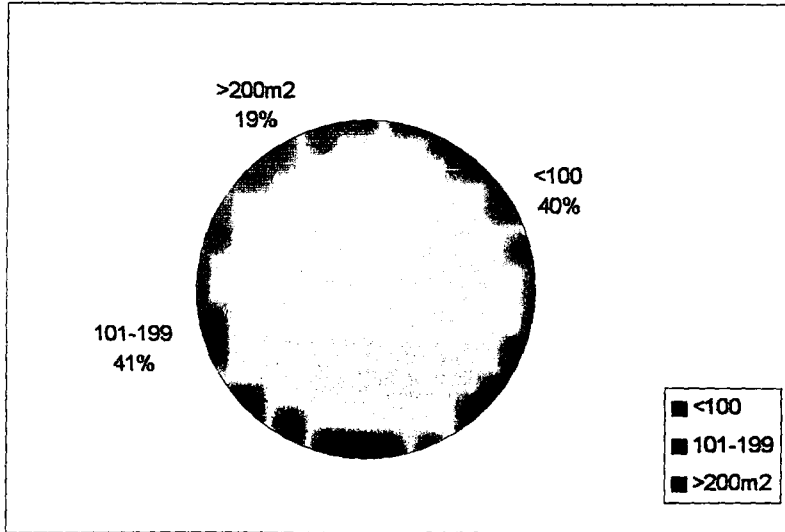
Grafik 41

Oturulan konutların %80'i ev, %20'si apartman niteliğindedir.

Yapı Alanı Büyüklükleri

Alan(m ²)	Adet	%
-99	13	40
101-199	13	41
200-+	6	19
Toplam	32	100

Tablo 45

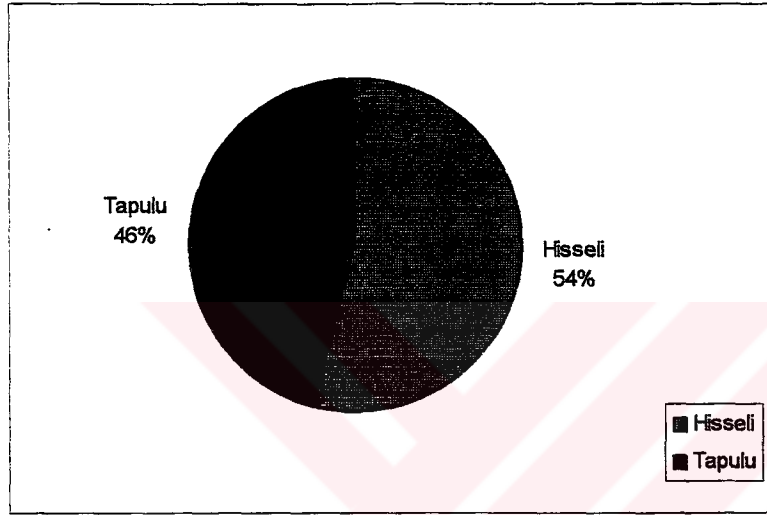

Grafik 42

Konutların yapı büyüklüklerini sorduğumuzda, %40'ı 100m²'den küçük, %41'i 101-199m² arası, %19'u ise 200m²'den büyüktür.

Arsanın Durumu	Kişi	%
Hisseli	21	54
Tapulu	18	45
Toplam	39	100

Tablo 46

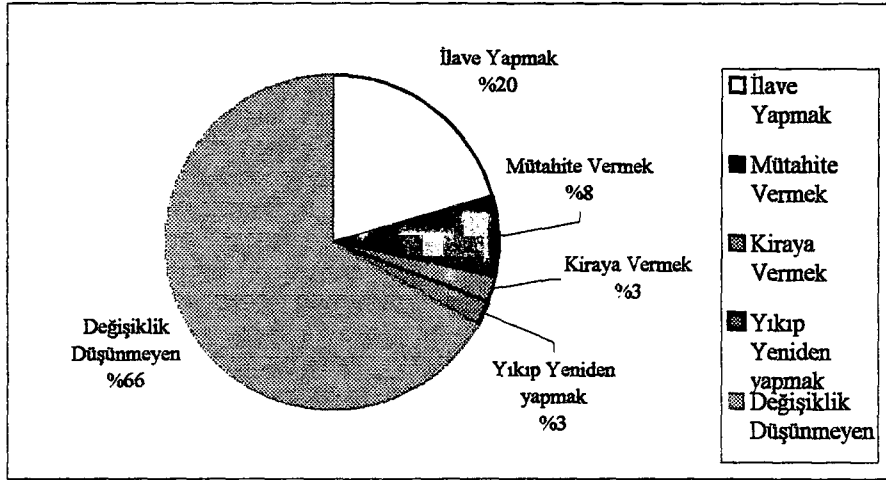
Grafik 43

Arsaların %54'ü hisseli, %46'sı tapuludur.

Mülkünüzde Yapmayı Düşündüğünüz Değişiklikler

Mülkünüzde Yapmayı Düşündüğünüz Değişiklikler	Yapmayı	Düşündüğünüz
İlave Yapmak	8	20
Mütahite Vermek	3	8
Kiraya Vermek	1	3
Yıkıp Yeniden yapmak	1	3
Değişiklik Düşünmeyen	26	66
Toplam	39	100

Tablo 47

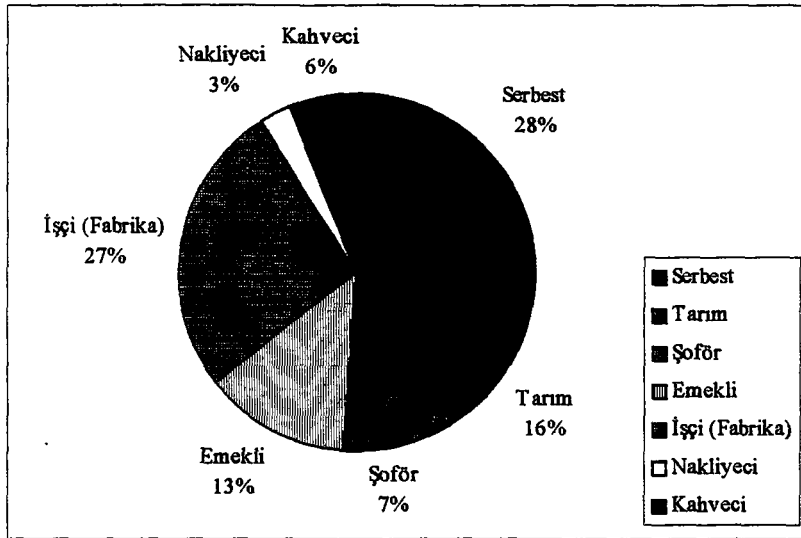
Grafik 44

Sahip olunan mülklerde %20 oran kat ilave yapmayı, %8'i mütahite vermeyi, %3'lük oranlarda ise kiraya vermeyi ve yıkıp yeniden yapmayı düşünmektedir. Samanlı'da %80 oranında kat ilave yapma talebi burada %21 olarak tespit edilmiştir. Bu orandaki azalmanın sebebi, Yunuseli'nin yapılanma sürecini Samanlı'ya göre tamamlamış olmasıdır. %66 oranındaki kişi de değişiklik yapmayı düşünmemektedir.

Çalışanları Sektörel Dağılımı Nedir?

	Kişi	%
Serbest	18	27
Tarım	11	16
Şoför	5	13
Emekli	9	13
İşçi (Fabrika)	18	25
Nakliyecisi	2	3
Kahvecisi	4	6
Toplam	67	100

Tablo 48

Grafik 45

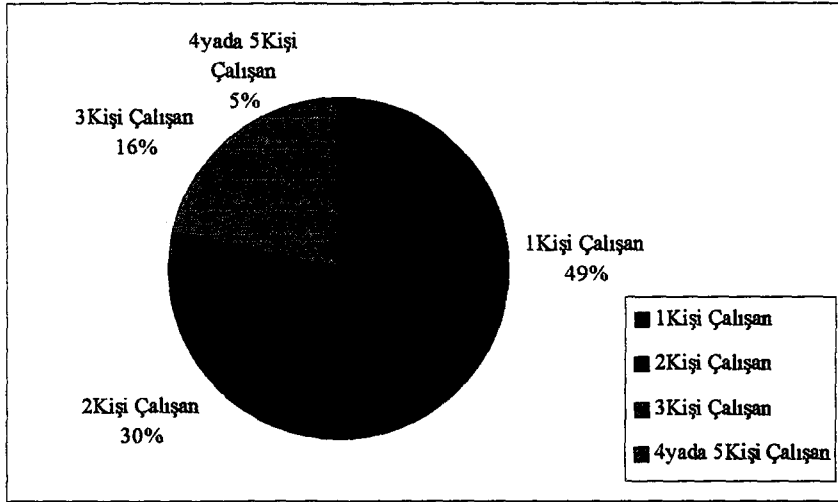
Çalışanların sektörel dağılımına baktığımızda, %27 oran serbest, %25'i işçi, %16'sı tarımla uğraşmakta, %13'ü ise şoför ve emekli %3'ü nakliyecisi, %6'sı kahvecisi olarak çalışmaktadır.²⁵

Çalışanların Ailelere Göre Dağılımı

	Kişi	%
1 Kişi Çalışan	18	49
2 Kişi Çalışan	11	30
3 Kişi Çalışan	6	16
4 yada 5 Kişi Çalışan	2	5
Toplam	37	100

Tablo 49

²⁵ Laleoğlu , Bursa Ovası ... s:33

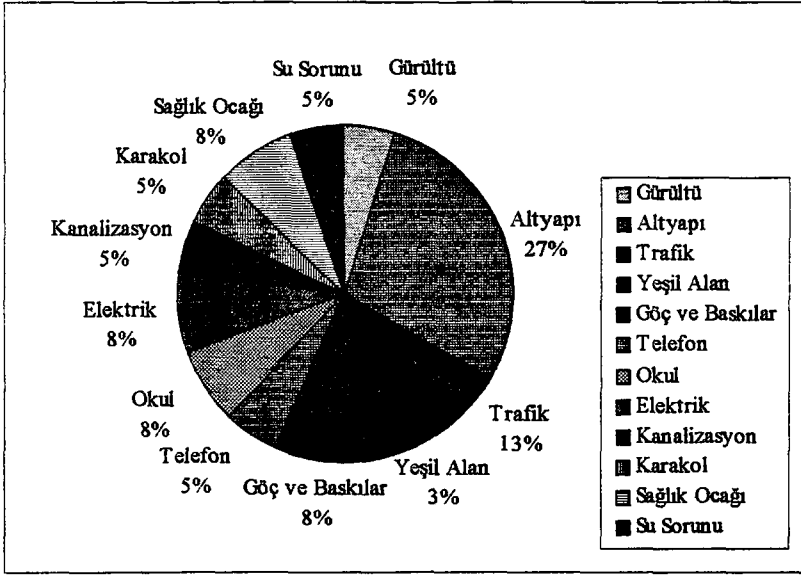
Grafik 46

Ailelerin çalışan sayılarını incelediğimizde; %49'unda 1 kişi, % 30'unda 2 kişi, % 16'sında 3 kişi ve %5'inde ise 4 ve 4'ün üzerinde kişi çalışmaktadır. Anket yapılan ailelerin yarısına yakınında bir kişi çalışmasının nedeni, kente henüz sosyal ve ekonomik uyumun sağlanmamasından kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin büyük bir kesimi yeni göç ettikleri için, kente uyum, kentli olmak ve kentsel faaliyetlerde bulunmak gibi etki sürecine girmemiştir. Bu nedenle ailede yalnız aile reisi çalışmakta, eş ve çocuklar çalışmamaktadır.

Mahallenizin Sorunları Nelerdir?

	Kişi	%
Gürültü	2	5
Altyapı	11	27
Trafik	5	13
Yeşil Alan	1	3
Göç ve Baskılar	3	8
Telefon	2	5
Okul	3	8
Elektrik	3	8
Kanalizasyon	2	5
Karakol	2	5
Sağlık Ocağı	3	8
Su Sorunu	2	5
Toplam	39	100

Tablo 50

Grafik 47

Yunuseli'nin mahalle sorunlarında en büyük pay %27 ile altyapı eksikliğidir. %13'ü trafik sorunundan, %8'lik oranlarla göç, okul, sağlık ocağı ve elektrik eksikliğinden, %5'lik oranlarda ise su, telefon, kanalizasyon ve karakol eksikliğinden şikayet etmektedir. Mahalle dağınık yapılaştığından dolayı, özellikle hisseli yerlerde altyapı sorunu çok büyüktür. Bu altyapı talepleri gerçekleştiğinde kentte yaşamının gerektirdiği her türlü imkana sahip olabilecek, zamanla bu gelişme diğer kaçak yapılarda yaşayanlar içinde örnek teşkil edecektir.

Kaçak yapılarda gelişen altyapı hizmetindeki gelişimin yaygınlaşması, artık gecekondunun düşük gelirli ailelerin yalnızca barınma gereksinimlerine yanıt vermekten çıkmakta olduğunu kanıtlamaktadır. Bu süreç sonunda artan toprak rantı ile birlikte kaçak yapı çevrelerinde bir fiziksel değişim yada apartmanlaşma izlenmektedir. Kaçak yapılaşmanın hızlanması ve yapı sahiplerinin istemlerinin görece yükselmesi sosyal ve teknik altyapı sağlanmasını da etkilemektedir. Kaçak yapı çevrelerinin giderek büyük kentlerin çoğunluğunu oluşturması, gecekondunun siyasal ağırlığını arttırmakta ve sosyal/teknik altyapı hizmetlerini daha çabuk elde etmesine olanak sağlamaktadır.²⁶

Yapılan anketler sonucunda kaçak yapı bölgelerinde yaşayan göçmenler arasında bazı benzer ve farklı özellikler gözlemlenmiştir. Tespit edilen bu özellikler aşağıda belirtilmiştir.

²⁶ Görgülü, Z., Hisseli Bölüntü..., s:17

2.4.5. MAHALLELERDE GÖRÜLEN ORTAK ÖZELLİKLER

Kaçak yapı bölgelerinde en göze çarpan ortak özelliklerden biri, göçmenlerin yer seçiminin yerleşmek talebi ile gerçekleştiğidir. Özellikle Yunuseli’de %82 oranla yerleşme talebi ile yer seçimi yapılmıştır. Üç bölgede de 1990 sonrasında kaçak yapılaşma hızlanmıştır. Seçim dönemi arifesinde başlayan bu yapılar, herhangi bir müdahale ile karşılaşmadıkları için günümüze kadar büyük bir yoğunluğa ulaşmışlardır. %58 oranla en büyük yapı artışı Samanlı’da gelişmiştir. Bunun nedeni, Samanlı mahallesi sınırları içinde kalan kaçak bir bölgenin nazım imar planı değişikliği ile yasal hale getirilmesidir.²⁷

Anket yapılan bölgelerin tamamında göçmenler yaşadıkları yerlerden memnundurlar. Buna göre kentteki yaşamın kırdaki yaşamdan daha çekici olduğu birkez daha ortaya çıkmıştır. Yaşama çevreleri dışında, yaşama mekanları da kıra göre daha refah olan anket yapılan bölgelerin tamamında, yapı alanı büyüklükleri 100 ve 200 m² arasında ve büyük çoğunluğu ev niteliğindedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, ev niteliği olan bu yapıların üst katları ya kiradadır yada boş tutulmaktadır. Dolayısıyla kırdaki sahip olunamayan bu mekanlar göçmenlere barınma dışında, gelir elde etme, rant sağlama gibi çeşitli imkanlar sağlamaktadır.

Yapı durumları dışındaki en önemli ortak özellik mülkiyetlerin ortalama %70 oranının hisseli parsel üzerinde gerçekleşmesidir. İmar yasasına göre yapılacak her türlü parselasyon işlemi ve bina yapımı belirli kurallara bağlanmış olup yer aldığı sınırlara göre ya ilgili Yerel Yönetimlerce yada Valiliklerce onaylanmak zorundadır. Hisseli parsel elde edilmesinde bu tür kurallara hiç uyulmamaktadır. Dolayısıyla bürokratik işlemlere gerek kalmadan masrafsız ve zamanı yitirmeden arsa veya bina üretilebilmektedir. Yapılar beton, tuğla benzeri kalıcı malzemeler kullanılarak inşa edilmekte, ilk yapımı 1-2 kat olan kişinin parasal birikimi çoğaldıkça 4-5 kata yükselebilmektedir.²⁸ Bir başka deyişle bu parsellere apartmanlar yapılmaktadır. Bu nedenle hisseli parsel, gecekondular gibi barınma gereksinimini gidermeye yönelik bir yapım türü olmaktan çıkmakta, toprak rantını en iyi değerlendiren çok katlı yapılaşmaya dönüşmektedir.

Kaçak yapı sahiplerinin büyük kısmı kırdan toprak ve iş olanağı olmaması nedenleri ile kopmuşlardır. Kırdaki bozulan uyum, kentte daha iyi yaşam ümidi vardır. Daha önce akrabaları

²⁷ Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Bşk., 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Raporu, 1998, Bursa

veya yakınları kaçak yapı sahibi olması onun kaçak yapı sahibi olma olasılığını arttırmaktadır. Köyden kente göç ile gecekondlu veya kaçak yapı sahibi olan kişinin hareketi geriye dönüşsüzdür. Kaçak yapı mahalleleri arasında yer değiştirme bir yatay hareketliliktir. Çok düşük bir ihtimalle üst statüdeki bir mahalleye taşınarak düşey hareketlilik yaratılabilir.²⁹

Yapılan tespitler sonucu kaçak yapılarda yaşayanların bir diğer özelliği de yapılarında sürekli bir yenileme ve ilave durumunun varolmasıdır. Yapılarının yasa dışı olması ve bu nedenle altyapının yapılmasının yasal olarak mümkün olmamasını bilmelerine rağmen, zamanla bu eksikliklerinin tamamlanacaklarından emindirler. Bursa'da incelenen kaçak yapıların altyapısının büyük çoğunluğu tamamlanmıştır. Ancak bölgelerin tamamında altyapı sorunları ile şikayetler vardır. Özellikle kanalizasyon ve doğalgaz ile ilgili şikayetleri bulunan bu göçmenlerin çoğunda su ve elektrik sorunu çözülmüştür. Bu nedenle kaçak yapı gelişimi devamlı artma ve yayılma eğilimindedir.

Burada çalışan kişilerin büyük çoğunluğu vasıfsız işçi olduğundan konutunu işyeri fırsatlarını maksimize edecek şekilde seçer. Bölgede yaratılan sanayi işgücü arttıkça kaçak yapı sayısı artar. Göçmen nüfusu, genelde işinin çapı, geçerli ve yeterli örgütlenme, güvence, uzmanlaşma, pazar koşullarından bağımsızlaşma ve yüksek gelir getirmeyecek ölçüde küçük işyerlerindeki küçük girişimciler ile onların yanında uzmanlaşmamış, yetersiz güvence altında, düşük gelirle çalışan küçük işçileri kapsamaktadır. Örneğin, bir metropolde oluşan heterojen iş yapısında düz fabrika işçiliği, küçük boyutlu üretim, dağıtım işleri ağırlıklıdır. Kaçak yapı dağılımı, işyeri dağılımına göre çizilen potansiyel eğrilerin içinde kalır. Nitekim Bursa'da yapılmış olan çalışmalar ve anketler bu sonucu doğrulamaktadır. Samanlı ve Yunuseli gibi sanayi tesislerinin yoğun olduğu bölgelerde kaçak yapı sayıları büyük bir artış göstermiştir. Özellikle kaçak yapılarda yaşayan göçmenler, anketlerde de ortaya çıktığı gibi, işçi sıfatında yaşayan kişilerden oluşmaktadır.

Hane başkanlarının eşleri ise hünersiz, deneyimsiz, eğitimsiz bir emek grubudur. Bu nitelikte emeğe açık iş kolları ise çalışma koşulları ağır ve güvencesiz olduğundan, bu iş kollarına

²⁸ Görgülü, Z., Hisseli Bölüntü ... , s: 22

²⁹ Kartal, K., Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye'de Kentleşme, Yurt Yayınları, 1983, Ankara, s 191

kadınlar ancak ailenin geliri yetersiz düzeylere düştüğünde yada aile önemli bir yatırım yapmak istediğinde girmekte, erkeğin geliri belli bir düzeye çıktığında konutuna çekilmektedir.³⁰

Ayrıca kentin sosyal çevresi içinde kaçak yapı nüfusunun ekonomik ve kültürel boyutlarda kendine benzer gruplarla ilişki kurduğu ve kentsel örgütleri en az düzeyde kullandığı izlenmiştir. Bu nedenle kentin sosyo-kültürel olanaklarından yararlanma düzeyi en azda gerçekleşmektedir. Ailenin sosyal ilişkilere katılımının daha çok yüzyüze ahablıklar içinde geliştiği izlenmiştir.³¹

2.4.6. MAHALLELERDE GÖRÜLEN FARKLILIKLAR

Anket değerlendirmeleri sonucunda, ortaya çıkan farklılıklardan biri, Yeniceabat, Yunuseli ve Samanlı'daki çalışanları iş kollarına göre dağılımıdır. Buna göre Yeniceabat'da halen %46 oranında tarım yapılırken Yunuseli ve Samanlı'da düz fabrika işçiliği, küçük boyutlu üretim, dağıtım işleri ağırlıklıdır. Bu da Yeniceabat'ın azda olsa tarım potansiyelini devam ettirdiğini gösterir.

Diğer bir farklılık da göçmenlerin memleketleridir. Yunuseli'ndeki kaçak yapılar, büyük bir oran ile Bursa ve ilçeleri ile Bulgaristan göçmenleri tarafından yapılırken %35'i ise Yunuseli'nde doğup büyüyen kişiler tarafından yapılmıştır. Yani, Yunuseli'nin yerli halkı bile hisseli parsel satışı ile kaçak yapı yapmıştır. Yeniceabat'a ise büyük bir oranla Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan göç yaşanırken, Samanlı'ya Bulgaristan ve Karadeniz'den göç olmuştur.

Ayrıca yapıları ile ilgili yapılması düşünülen değişiklikleri sordüğümüzda Yeniceabat ve Samanlı'da büyük bir kısmının ilave yapmak istediği, Yunuseli'ndekilerin değişiklik yapmayı

³⁰ Şenyapılı, T., Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili (Bildiri), Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Yayın No:4, Ankara, 1982, s:108

³¹ Şenyapılı, T., Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili (Bildiri), Kentsel Bütünleşme, s: 109

düşünmedikleri ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, Yunuseli'nin diğer yerleşmelere göre yapılaşma sürecini daha önce tamamlamış olmasıdır.

BÖLÜM 3

3. DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

3.1. MEVCUT DURUM ANALİZİ

Bütünü ile gerek sektörel gerekse mekansal boyutta plansız olarak gelişen kaçak oluşumlar özellikle metropoliten kentlerin bir yandan ekonomik, sosyal, kültürel strüktürünü değişime uğratmış, bir yandan da kentlerin makroformunu belirler hale gelmişlerdir. Planlamanın sürekli önünde giden böylesine bir yapılaşma modeli önlenememiştir. Merkezi yada yerel yönetim düzeyinde yapılan planlama çalışmaları saptadıkları hedefler doğrultusunda yönlendirici, denetleyici ve biçimlendirici işlevlerini gerçekleştirememişler, tam tersine plansız oluşumlar ya planları oldu bitti ile karşı karşıya bırakmış yada onlar planları yönlendirici işlevler üstlenmişlerdir. Merkezi Yönetimin soruna ilişkin çözüm arama çabaları yüzeysel olsa dahi, politikacının bu konudaki sınırsız ödüne açık davranışı, olumsuzlukların kabulünde ve gelenekselleşmesinde etkin olmuştur.

Bu anlamda yasadışı- imarsız yapılaşmayı yalnızca kentleşmenin bir ürünü olarak görmek yada böyle kabul etmek bütünü ile açıklayıcı olamamaktadır. Ülkenin siyasi sistem tercihleri, onu uygulayış biçimleri ve planlamaya olan yaklaşımları kentleşmenin ve yasadışı yapılaşmanın öncelikle nedenlerini oluşturmaktadır.

1970 yılları öncesi gecekondulu adını verdiğimiz çok zayıf, her an ıslah edilebilen yapılar yerine, artık betonarme, yolu, elektriği, kanalizasyonu bulunan çok katlı yapılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu yapıları ıslah edip sağlıklaştırma yerine, mevcudu koruyup yapanın karlı çıkmasına imkan verecek haksız affedilmeler gerçekleşmiş, haksız rantları ve yasadışı kentleri ortaya çıkarmıştır.

Kaçak yapılaşma, yalnızca arazi spekülâtörlerinin organize ettiği, hileli hisseli parsellerde yapılmış binalarda karşımıza çıkmamaktadır. İnşaat ruhsatlı yapıların imar planı koşulları ve mimari projelerine aykırı inşa edilmeleri, kullanma izinli yapıların sonradan ilave bölümleri gibi görünse de İmar Kanunu'na göre kaçak yapılardır.

Bursa'nın kentleşme karakteristiği, dağ ile ova arasında, doğu-batı doğrultusunda lineer gelişim göstermesi planlanmışken, 1970'lerden sonra ovaya doğru hızlı bir yayılma oluşmuştur. Bunu yapılan anket çalışmaları da göstermektedir.

1995 yılı için Bursa İl sınırlarının bütün nüfusu 1 milyon olacağı hesaplanmışken, yalnızca Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde kalan nüfus 1.066.559 milyon, Bursa İli nüfusu ise 1.958.529 milyona ulaşmıştır. Bursa'da imara açılacak kamuya ait kentsel alan stoğu olmadığı için şahıs arazileri İmar Kanunu'na aykırı olarak hisseli parsel satışlarıyla imarsız ve kontrolsüz olarak yapılaşmış, tarım arazilerinde hızla yayılmıştır. Bursa'da son bir yıl içinde 10000 hisseli parsel tapusu dağıtıldığı tespit edilmiştir. Bu 10000 hisseli parsel karşımıza kaçak yapı olarak çıkmakta ve gelişimi devam etmektedir.¹

1991 ve 1995 yılları arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde yaklaşık 18000 yapı ruhsatı talebi olmuşken yaklaşık 25000 yapı ise ruhsatsız olarak yapıp, yerel yönetimin 2981 sayılı İmar Affı Yasası'nın 20.maddesine aykırı olmasına rağmen imar affı ruhsatı almıştır.²

3.2. ALAN ARAŞTIRMASI SONUÇLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Bursa Ovasında hızlı kentleşme etkisiyle oluşan kaçak yapılaşma sorunları şöyle özetlenebilir:

İmarlı alanlara göre düşük arazi fiyatları, sanayi tesislerinin bu alanlara kaymasına neden olmakta ve ortaya çıkan işgücü talebi, dışarıdan gelen ve kentin doğal artışının ortaya çıkardığı nüfusun ova koruma bölgelerinde yer seçmesine neden olmaktadır.

Tarım alanlarında yapılan kaçak yapılarda oturan kişilerin %79'u Bulgaristan ve Karadeniz'den gelmiştir. Ova koruma bölgesinin çevresinde ve içinde kalan alanlarda

¹ Bursa'da Kaçak Yapılaşma ve Önlemleri (Bildiri) Bursa'da Sanayileşme ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Makina Müh. Odası Yayını, Yayın No: 197, 1997, Bursa, s:150

² Bursa'da Kaçak Yapılaşma ve Önlemleri (Bildiri)...., s: 151

hareketlenmenin her geçen gün artması, köy halkını ve özellikle tarım yapmak arzusunda olan kişileri huzursuz etmektedir. Bu sorunu henüz yaşamayan Çeltik, Çukurca, Armutköy ve Dereçavuş köylerinde, hisseli parsel oluşturulması gündeme gelmeye başlamaktadır. Yeniceabat'da diğer kaçak yapılaştan bölgelere göre fazla hareketlenme olmasa da; terminal ve çevre yolunun etkisiyle araziler el değıştirmeye başlamış, yüksek fiyatlarda arazi satışları ve hızlı bir yapılaşma süreci başlamıştır.

Kaçak yapılaştan bölgelerde büyük bir nüfus artışı söz konusudur. Göç ile artan bu nüfusların hızlı gelişimini Devlet İstatistik Enstitüsü verileri de ispatlamaktadır.

Göç alan mahallelerin 1990 ve 1997 yıllarındaki nüfus dağılımları şu şekildedir.

Mahalleler	1990 Yılı Nüfusu	1997 Yılı Nüfusu
Samanlı	2316	5543
Karapınar	3416	7048
Vakıfköy	1311	2329
Vatan	8625	7380*
Yunuseli	2584	8891
Yeniceabat	676	1275
Hamitler	12228	23385
Karaman	732	9386

Tablo 51

Kaynak: DİE Bursa İl Müdürlüğü, 1990 ve 1997 yılı Nüfus Sayımı sonuçları, 1999

* Vatan mahallesi artan nüfus nedeniyle Vatan-Millet Mahallesi olarak iki ayrı mahalleye ayrılmıştır. Millet mahallesinin nüfusu ise 7519 kişi olarak tespit edilmiştir. Buna göre, 1990 yılında Vatan Mahallesi olarak belirlenen bölge, 1997 yılı nüfus sayımlarında , farklı iki mahalleye ayrılmış, Vatan-Millet'in toplam nüfusu 16005 kişi olmuştur. Sonuç olarak, 7 yıllık dönemde nüfus iki katına ulaşmıştır.

Yukarıdaki sonuçlarında gösterdiği Bursa'daki nüfus, özellikle 1990 ve 1997 yılları arasında büyük bir artış göstermiştir. Bu nüfus artışı ile Bursa'nın nüfusu heterojen bir yapıya

dönüşmüş, Bursa'nın yerli halkı olarak tanımlanan Bursa'da doğup büyüyen kişilerin miktarı azınlıkta kalmıştır. Bursa Emniyet Müdürlüğü, yapmış olduğu yıl sonu brifinginde, Türkiye'nin 4. büyük kenti olan Bursa'nın "tarım ve sanayi kenti" olduğu kadar, "göçmen kenti" olduğunu da ortaya koymuştur. Buna göre Bursa nüfusunun istatistiği şöyle belirlenmiştir.

Bursa Nüfusu	%
Muhacirler (Bulgaristan)	34
Yerli Halk	19
Gürcü Kökenli	18
Doğu-Güneydoğu	13
Karadeniz	9
Diğer illerden Göç Eden	7
TOPLAM	100

Tablo 52

Kaynak: Olay Gazetesi, İsmet Acar'ın 25.02.1998 Tarihli Haberi.

Yukarıdaki verilere göre Bursa kent nüfusunun heterojen yapısı ortaya çıkmaktadır. Gerek sanayinin gelişimi ve işgücü talebinin artması, gerekse muhacirlerin Bursa'ya olan hızlı göçü ile kent nüfusu büyük bir artış göstermiştir. Artan göç nedeniyle kaçak yapılaşma hızlanmış, ova koruma sınırı artan yapılaşmalarla her geçen gün küçülmüştür. Örneğin Yunuseli'nin doğu kısmı ova koruma kapsamında kalırken bugün kaçak yapılaşmıştır. Halkın tarımla ekonomik gelirini sağlayamaması, ürünün yetiştirememesi, arazini koruyamaması nedeni ile tarımla uğraşmak her geçen gün zorlaşmıştır. Bu yüzden tarımla uğraşanlar, başka işkollarına geçme eğilimindedirler.

Kaçak yapıların oluşmasında ilk aşama arazinin hisseli bölünmesidir. Yapılan tespitlere göre Samanlı ve Yunuseli'de araziler hisselenedikten 3-4 yıl sonra kaçak yapım sürecini tamamlamıştır. Göç eden nüfusun belirli gelir seviyesinde olmaması, yaşama mekanlarını yavaş yavaş oluşturma sürecini gündeme getirmesi nedeni ile planlı alanlarda üretilen konut sunumu ile bağdaşmamaktadır. Sanayi alanlarının kente yakın bir alanda yer seçerek, Bursa'nın mevcut pazarından en düşük maliyetle faydalanma isteği, hizmetler sektörüne yakınlık ve işgücünü

çalışma alanına taşıma maliyetini en aza indirme isteği ovadaki cazibeyi arttırmaktadır. Hisseli parsellerin kent içindeki dağılımını görmek için (Bkz. Harita 1 ve 2)

Yukarıda da bahsedildiği gibi tüm yasal ve özel düzenlemelere rağmen Bursa Ovası korunamamakta ve hisseli parsellerin üretilmesi sonucu kaçak yapılaşmalar artmaktadır. Bu yüzden yeni düzenlemelere gereksinim vardır. Üretilebilecek çözümler kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlayıcı ve denetim mekanizmalarının işleyebileceği nitelikte olmalıdır.

3.3. BURSA'DA HİSSELİ PARSELLERİN OLUŞMASI VE KAÇAK YAPILAŞMAYA ETKİSİ

Anket çalışmalarının da gösterdiği gibi hisseli parselasyon ile başlangıcı sağlanan kaçak yapılaşma, ovada çok büyük bir alanın kaybına neden olmuştur. Özellikle Samanlı, Yunuseli, Vakıfköy'de çok büyük alanlara yayılmış kaçak yapı alanları ve diğer ova yerleşmelerindeki hisseli alan miktarları şöyledir.

Ova Alanında Hisseli Parselasyon Yapılmış Alan Miktarı

Mahalleler	Alan (ha.)
Samanlı	127.2
Yunuseli	44
Vakıfköy	64.8
Yeniceabat	5
Ürünlü	11
Alaaddinbey	7.2
Çukurca	9.3
Armutköy	-
Dereçavuş	5.5
TOPLAM	274

Tablo 53

Kaynak: Osmangazi-Yıldırım-Nilüfer İlçeleri Tapu Müdürlükleri ,1997, Bursa

1995 Revizyon Nazım İmar Planına göre tespit edilen ve planda “tasfiye edilecek alan” olarak belirlenen kaçak yapılaşmış alan miktarı 90.1 ha. iken 1997 yılı tapu tespitlerine göre hisseli bölüntü yapılan alan 274 ha.a çıkmıştır. Geçen yedi yıl sürecinde arsalara getirilen rant,

dolayısıyla hisseli parsel oluşturulması üç katı büyüklüğe ulaşmıştır. ³ Bu hisseli alanların hepsi yapılaşmamış olsa dahi ovada potansiyel yapılaşacak (gerek konut, gerekse sanayi için) alanların miktarını göstermektedir. Hisseli parsellerin en çok gerçekleştiği Yıldırım İlçesinde hisselenen alan miktarları ve yıllara göre gelişimi şu şekildedir.

Hisseli parselin Yapıldığı Yıl	Satılan Kişi Sayısı	Hisseli Parsellerin Toplam Alanı (ha)
1995	7468	280
1996	1758	34.3
1997	2004	68.4
1998(Haziran ayına kadar)	262	6.2

Tablo 54

Kaynak: Yıldırım Belediye Başkanlığı, İmar Müdürlüğü, 1998, Bursa

Hisseli parsel olgusu ile, gecekondulu yerine başka bir yapılaşma biçimi toprakta yasal hisseli bölüntü ile oluşan ve genelde ucuz arsa sağlanmaktadır. Hisseli parsel, toprakta yasallaşma ile göçen kişilere her türlü sorunu unutturmuş, onları spekülasyona kadar götürecek inanılmaz olanaklar sunmuştur.⁴

Nazım imar planı sınırları içinde yada dışında oluşmuş olan hisseli bölüntülü alanlar için üretilen ıslah imar planları ile kent strüktüründe bozulmalar olmaktadır. Hisseli alanların ve sonradan yapılan ıslah planlarının bilinmeyen ve denetlenemeyen büyümelerini bir yağ lekesi biçiminde sürdürmeleri, özellikle metropoliten alanlarda nazım imar planı çalışmalarını güçleştirmekte, giderek anlamsız kılmaktadır. ıslah imar planları ile sağlanan yasal güvencenin neden olduğu beklentinin örnek oluşturması ve giderek süreklilik taşıması kaçınılmaz olmaktadır.⁵

Süreç içindeki teknolojik değişimler ve gelirdeki farklılaşmalar nedeni ile kaçak yapılar briket, tuğla ve beton gibi kalıcı yapı malzemelerinden yapılmaktadır. Özellikle emlakçılar tarafından kaçak yapı yada hisseli parsel ticaretinin başlaması, hisseli parsellerin yaygınlaşması ve düşük bir oranda olsa kira yolu ile gelir elde etme olanaklarının doğması ile rant sağlama

³ Laleoğlu, Ova Koruma..., s: 25

⁴ Görgülü, Z., Hisseli Bölüntü ... s: 24

⁵ Görgülü, Z., s: 86

çabası barınma gereksiminin önüne geçmiştir. Koşutunda toprak rantında olan artışlar kaçak yapılarda apartmanlaşmayı getirmiş, ayrıca eski yapıları yenileme ve kent standartlarına yaklaşma eğilimleri artmıştır. Zaman içinde bu bölgelere altyapının getiriliyor olması da bu değişimi desteklemektedir.

Çok katlı yapılaşma ve apartmanlaşma eğiliminin olduğu bu alanlardaki bina büyüklüğünü (TAKS-KAKS değerlerini) ve kat adetini parsel sahibinin maddi gücü belirlemektedir. Bu nedenle binalar, hep kat çıkma eğilimindedir. Maddi gücü arttıkça ve gereksinme doğdukça kat ilavesi yapılacaktır. Hisseli bölüntülü alanlarda sürekli şantiye görünümünü izlemenin, çatısı kapanmış ve sıvası yapılmış binaların seyrek olması bu nedenledir. Bir başka deyişle bu nedeni parasal güç ve gereksinme oluşturmakta ancak bağlamında topraktan elde edilen rantı arttırma çabası hep süregelmektedir. Her ne kadar 2981 sayılı yasa özel parsellerdeki kat yüksekliğini dört ile sınırlandırmış ise de bir kattan altı kata ulaşan yükseklikleri görmek mümkündür.⁶

3.4. BURSA KENTİNİN SORUNLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bölümlerde açıklamaya çalışıldığı gibi Bursa'da yaşanan sorunların birçok boyutu vardır. Bursa'nın yaşadığı sorunlardan önceliği, plansız ve sağlıksız kentleşme almaktadır. Yapıların yarısından fazlasının kaçak yapı olduğu Bursa'da, kaçak yapılaşma, kent gelişimini etkisi altına almış ve kentsel gelişmeyi belirlemiştir. Bu sorunun temelinde yatan nedenler şu şekilde özetlenebilir:

Yeni Gelişme Alanları İçin Yeterli Kamu Arazisi Ve Gelişmeye Açılacak Alanların Olmaması: Bursa'nın yaşadığı ve dolayısıyla Büyükşehir Belediyesi ile diğer belediyelerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri kendine ait kamu mülkiyetinin bulunmamasıdır. Belediyeler çoğu zaman yapması zorunlu tesisler için bile (örneğin, arıtma tesisi, itfaiye alanı, parklar ve çocuk bahçesi, belediye hizmet alanı vb...) boş alanlar bulamamaktadır. Bu nedenle kaçak yapıları önlemek ve bunların tasfiyesini sağlamak amacıyla kamu mülkiyetine ait

bir yer seçimi yaparak, kaçak yapı önleme bölgeleri oluşturamamıştır. Bursa'da gecekondu gelişimini önlemek amacıyla kamulaştırılan ve gecekondu önleme bölgesi olarak belirlenen tek uygulama, sosyal mesken konut alanıdır. Bu uygulama ile pekçok gecekondu yıkılma imkanına kavuşmuştur.

Plansız Gelişen Yerleşimlerin Değerli Tarım Alanlarını Yok Etmesi: Bursa Ovası üzerinde, kaçak yapılaşmanın en karakteristik özelliği, çarpık kentleşmeye neden olması dışında, değerli tarım alanlarının geri dönülemez bir şekilde yok olmasına sebep olmasıdır. Sonuçta, iki yönlü bir kayıp gerçekleşmektedir. Hem tarım toprakları hem de yeni kent toprakları bu şekilde yağmalanmaktadır.

Plansız Gelişen Sanayinin Ortaya Çıkardığı Çevre Sorunları: Bursa sanayisi, hem kent hem de ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle noktasal olarak yer seçimi yapan tekstil ve gıda sektöründe gelişen sanayiler ova koruma alanları tercih etmekte ve büyük boyutlara ulaşan kirlenmeye neden olmaktadır. Bu sanayi birimlerinin hızla artması ve büyük bir iş alanı yaratması, çeperinde kaçak yapılaşmaların artmasına neden olmaktadır.

Hileli Hisseli Parsellerin Hızlı bir Biçimde Artması ve Kaçak Yapılaşmayı Teşvik Etmesi: Hisseli parseller özellikle Yıldırım İlçesi Ova Koruma Bölgesinde Samanlı, Vakıfköy, imarlı alanlar kapsamında ise; Cumalıkızık, Değirmenönü, Karapınar, Fidyekızık bölgelerinde, Osmangazi ilçesinde ise Hamitler, Bağlarbaşı, Yunuseli bölgelerinde yapılmaktadır. Nilüfer ilçesinde hisseli parsel sorunu yoktur.

Hukuki boyuttan bakıldığında imar yasasında bir değişiklik yapılmadığı sürece hisseli parselasyon yapımı ve tapu tesciline engel yaratılması söz konusu değildir. Konu tamamıyla yasadan gelen boşluğun bireysel çıkarını düşünen kişilerce kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Tapu müdürlüklerine gelen mahkeme kararları Büyükşehir Belediyesine ulaşmasına rağmen konu ile ilgili müdahaleler yapılamamıştır. Tapu müdürlükleri, mahkeme kararı olduğu için tapuyu tescil etmeme gibi bir yetkiye sahip değildir. Bu nedenle hergün binlerce parsel oluşturulup, tapuları tescil edilmektedir.

⁶ Görgülü, Z., s: 29

İlçe belediyeleri tarafından hisseli alanlarda yapılaştırmış alanların hiçbirinde yıkım yapılamamıştır. Ancak bir parsel üzerinde yapı yoksa yapımına izin verilmemesi şeklinde bir uygulama gerçekleşmektedir.

Kent İçinden Geçen Şehirlerarası Trafik: Kaçak yapılaşmaya teşvik eden en önemli unsurlardan biri, kenti ikiye bölen ve şehirlerarası trafiğin işlediği bir trafik yolunun kent içinden geçmesidir. Bursa'yı ikiye bölen Ankara-İzmir yolu da bu karakterdedir. Bursa Ovasının kente yakın olması ve yolla sınır teşkil etmesi nedeniyle göçmenler için en iyi yer seçimini bu nitelikte, yani hem yola yakın, hem kente yakın, hem ucuz arazi olan değerli tarım alanları üzerinde gerçekleştirmektedirler. Bu kentsel gelişmeler sonucu Bursa sürekli kuzeye ve yola cepheli gelişmiş, Ankara-İzmir yolu şehrin içinde kalmıştır.

Çok Dar Tutulmuş Büyükşehir Belediye Sınırları Ve Çok Yakın Etkileşim Alanı İçinde Bulunan Toplam 19 Belediyenin Bursa Kent Bütünü Etkileyen Kararları: Bursa Büyükşehir Belediye sınırları dışında 19 ilçe ve belde belediyesi bulunmaktadır. Her belediye kendi sınırları içinde plan onama, denetleme, planla imara açma ve çeşitli sayısız yetkilere sahiptir. Yürürlükte olan 3194 sayılı İmar Kanunu'na göre her belediye komşusu olan veya olmayan diğer bir belediyeden bağımsız olarak karar alabilmektedir. Bursa kent merkezindeki Kestel, Gürsu, Çalı, Barakfakı, Kayapa, Hasanağa, Akçalar gibi ilçe ve belde belediyeleri kendi başlarına karar vermektedir. Örneğin, Kestel ve Gürsu Belediyelerin sanayi alanı olarak belirledikleri alanlar Bursa Ovası üzerindeki 1. sınıf tarım alanlarıdır. Sanayiden çıkan kirli sıvı ve katı atıkları Bursa derelerini ve topraklarını kirletmektedir. Dolayısıyla tek başına verilmiş bir karar tüm Bursa'yı etkilemektedir. Bu çok seslilik nedeniyle kent içinde ne bir birlik, ne düzenlilik, ne de denetimin sağlanması mümkündür.

Metropol Kent Yönetimine İlişkin Yasal Düzenlemelerin Eksiklikleri: Bir önceki paragrafta belirtilen büyük metropollerdeki çok seslilik, yasal düzenlemelerin eksikliklerinden ve merkeziyetçilikten kaynaklanmaktadır. Aynı kentte yaşayan, her kentlinin o kente ait sorumlulukları vardır. Ortaya çıkan sorunlar tek bir kişiyi değil, tüm kenti ve kentliyi etkilemektedir. Bursa'da da Büyükşehir Belediyesi dışında, Metropolitan Alan içinde birçok belediye bağımsız karar aldığı için, kaçak ve yasadışı yapılaşma hızla artmış ve kent makroformunu etkisi altına almıştır.

Merkezi Yönetime Bağlı Çeşitli Kurum Ve Kuruluşların, Bursa'ya Yapması Gerekli Olan Yatırımları Zamanında Yapamıyor Olması: Bursa'da yaşanan diğer sorunlardan birisi de kaynak yetersizliğidir. Plan ve projelerle mevcut sorunların çözümü yada rehabilitasyonu yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu planları uygulamaya geçirebilmek için kaynak gereklidir. Örneğin Bursa şehir içi ulaşımını rahatlatmak ve by-pass yoluyla şehirlerarası ulaşımı sağlamak amacıyla İzmir- İstanbul otobanı planlanmıştır. Ayrıca İzmir-İstanbul-Ankara aksı boyunca demiryolu güzergahı planlanmıştır. Fakat merkezi hükümetin buraya kaynak aktarmaması ve yatırım programına almaması nedeniyle, planlar uygulanamamaktadır.

3.3. KAÇAK YAPILAŞMAYI ÖNLEMEK İÇİN KURUMLARA DÜŞEN GÖREVLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.3.1. KAÇAK YAPILAŞMA VE MERKEZİ YÖNETİMİN SORUMLULUKLARI

Kaçak yapılaşmanın, böylesine artması, Bursa'da kentin %50'sinden fazlasının kaçak yapı olması, "merkezi hükümetin bunu tercih ettiğini" göstermektedir. Çünkü imar denetimi yetkisi hangi kurumda olursa olsun, yasadışılık oranı yasallık oranının iki katına çıkmışsa, bundan öncelikle merkezi yönetim sorumludur. Merkezi yönetim, hem kaçak yapılaşmayı istemediğini ortaya koyup, belli zaman aralıklarıyla tüm kaçak yapıları affetmek amacıyla imar affi kanunu çıkarıyorsa ve kaçak yapı yapanları ödüllendirip, diğer halk kitlesini de bu yolla özendiriyorsa, imar ile ilgili tercihini de ortaya koyuyor demektir.

Merkeziyetçiliğin etkin olduğu ve henüz ülke çapında yerleşmeye geçilemediğini göz önüne alındığında öncelikle bu merkez anlayışının değişmesi gerekmektedir. Anayasanın 57. Maddesi'nde "Devlet şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir PLANLAMA çerçevesinde konut ihtiyacını karşılayacak tedbirler alır." hükmü bulunmaktadır.⁷ Anayasa'da belirtilmesine rağmen kentsel gelişmelerin kaçak olarak gelişmesi, uygulamadaki ve tedbirlerin alınmasındaki eksiklikleri ortaya koymaktadır. Konut üretimini ister kişiler ve özel sektör, isterse

de belediyeler yada devlet kurumları ve kooperatifler gerçekleştirsinler, merkezi yönetimin yükümlülüğü, bu üretimin “şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetten bir planlama çerçevesinde” yaşama geçmesi için “gerekli tedbirleri almaktır.” Bu anlamda yine şehirlerin özelliklerini hiç dikkate almayan ve hatta bozan çevre şartlarını ise sürekli olumsuz yönde etkileyen kaçak ve plansız yapılaşmayı önlemek, Anayasa’nın 57. Maddesinde vurgulanan gerekli tedbirlerin başında gelmektedir. Ama yine merkezi yönetim bu tedbiri almak bir yana yukarıda da vurgulandığı gibi kaçak yapılaşmayı hızlandıran tutumlarıyla Anayasa suçu işlemektedir.⁸

3.3.1.1. İMAR AFLARININ BİR ÇÖZÜM OLARAK DEĞERİ

Sayıları günümüzde 12’yi bulan af yasalarının ortak mantığı, gecekondulaşmayı tek yapı ölçeğinde ele alarak, iyelik sorunlarını çözmeye yönelik bir yasallaştırma arayışı olmuştur. Gecekondulaşmayı, yaratan nedenleri, neden-sonuç ilişkilerini, tüm somut önerilere rağmen gözardı eden ve onun gelişimini, değişimini, dönüşümünü yadsıyan bu düşünce, yasama organının yada politikacının konuyu algılayışını belgelemektedir. Etkinliği ve sürekliliği sağlanamayacağı bilinen “yıkım, yapı yasağı, bundan böyle” gibi hükümlerin yararsız olacağının söylenmesi, yalnızca seçimi düşünenler tarafından karşıt politik görüş olarak yorumlanmıştır. Genel çizgileri ile benzerlikler taşıyan bu yasaların önemli sonuç veremeyeceği açıkça saptanmış olmasına karşın, türdeş yasaların, politik bir araç olmaktan öteye gitmeyen nitelikleri ile üretilmesinde sakınca görülmemiş ve bu doğrultuda kullanılmışlardır.⁹

İmar suçlarının bağışlanması ile, olup bittiler sonucunda ortaya çıkan yapıları yıkmak, toplum için ekonomik bir kayba neden olmaktadır. Yıkma yalnız ulusal bir servet yitip gitmekte, bundan çalışma yaşamı da etkilenmektedir. Bu nedenle kaçak yapılarla ve gecekondularla kapatılmakta olan konut açığı büyümeye devam etmektedir. Öte yandan, ceza hukukunda af kavramı, “suçun bir kez daha işlenmesini önlemek ve suçluyu topluma yeniden kazandırmak” amacını güder. Oysa kentleşme ve imar konularında, yasaları çiğneyenlerin topluma verdikleri zararların ortadan kaldırılması olanaksızdır.¹⁰ Ve bu kişiler imar suçlarının

⁷ Ekinci, O., Yapı Denetimi ve Kaçak Yapılaşma (Bildiri) Bursa’da Sanayileşme ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s:116

⁸ Ekinci, O., Yapı Denetimi ve Kaçak Yapılaşma (Bildiri) ... , s:116

⁹ Keleş, R., Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s: 228

¹⁰ Görgülü, s: 83

bağışlanması sonucunda aynı yolları yeniden denemeyeceklerine ilişkin bir güvence de vermektedir.

Kısaca, imar suçunun bağışlanmasında, sorunun nedenleriyle değil sonuçları ile uğraşma çabası vardır. Böyle olunca her imar affı, yeni imar aflarının başlangıcı, bir nedeni olur. Topluma verilmiş zararların imar aflarıyla bağışlanması, ilgililerin para yada hapis cezaları ile cezalandırılması, yitip giden değerlerin topluma yeniden kazandırılmasına hiçbir zaman yetmez. Bu nedenle, sık sık imar suçlarını bağışlayıcı yasalar çıkarmak yerine, kentleşmeyi düzenli ve sağlıklı bir biçim vererek imar suçlarının geri dönülemez zararlar vermesini önlemek daha ussal ve gerçekçi bir yöntemdir.

3.3.2. KAÇAK YAPILAŞMA VE YEREL YÖNETİMİN SORUMLULUKLARI

Bursa kentinde 1980’li yıllarda kaçak yapılaşma oranı %30’larda iken 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde %50’lileri geçmiştir. Bu nedenle, insanlar kaçak yapıların içinde yaşamaya zorlanmaktadır. Yasadışı yapı kültürüyle bütünleşmiş bir merkezi yönetim kültürü, yerel yönetimlere de yansımakta, ve bu kaçak yapılar sonraki yıllara “kültür mirası” olarak bırakılmaktadır.¹¹

Bir kentte kaçak yapılaşma ile mücadele edebilmek için öncelikle yönetim anlayışında ve organizasyonunda yenilikler ve değişiklikler yapılması gerekmektedir. Kaçak yapılaşmanın kontrolü, yalnız belediyelerin değil, o kentte bulunan yapı ile ilgili denetimi olan her kuruluşun ve o kentte yaşayan herkesin sorumluluğundadır. Bu nedenle yasadışı yapılaşmanın denetimini yalnızca belediyelerin yapması, kaçak yapılaşmayı önleyemez. Öncelikle kurumlar arası diyalogun sağlanıp, halkın da bu kurumları desteklemesi gerekmektedir.

Kurumlara düşen sorumlulukları ve yapılması gereken konuları şu şekilde sıralayabiliriz.

¹¹ Ekinci, O., Yapı Denetimi ve Kaçak Yapılaşma (Bildiri) ... , s:116-117

3.3.2.1. RESMÎ KURUMLAR ARASINDA YAPILMASI GEREKLİ UZLAŞMA

Kaçak yapıların kontrolü ve denetimi belediye sınırları içinde Belediye tarafından, belediye sınırları dışında Bayındırlık ve İskan İl Müdürlüğü, dolayısıyla Bakanlıkça denetlenmektedir. Bir kentin toprakları bütündür. Ancak idari sınırların farklı olması nedeniyle denetimler farklı mekanizmalar tarafından yapılmaktadır. Buda kent içindeki toprak denetimi bütünlüğünü bozmaktadır. Özellikle, ilçe ve belde belediyelerinin çokluğu nedeni ile kent topraklarının yönetiminde bir birlik ve eşitlik sağlanamamaktadır. Bu nedenle Büyükşehir Belediye sınırlarının biran önce büyümesi, yönetimin, denetimin ve hizmetin tek bir elden gerçekleşmesi gerekmektedir.

Diğer önemli faktörde katılımcı yönetimin sağlanmasıdır. İşbirliğinin sağlanması ve sorunların çözümü “kurumlar arası diyalog”dur. Bu diyalog yalnızca yöneticiler arasında değil halk ile sağlanması gerekmektedir. Bursa bu konuda önemli adımlar atmış ve kenti ilgilendiren konularla ilgili kararlar üretmek üzere, Bursa halkı ve sivil toplum kuruluşları (TMMOB Meslek Odaları, Uludağ Üniversitesi, Ticaret ve Sanayi Odası vb kuruluşlar) üyelerinden oluşan bir konsey kurmuştur. Kent Konseyi adı verilen bu konseyde kenti ilgilendiren önemli sorunlar tartışılmakta ve çözümler üretilebilmektedir. Burada katılımcı yönetim ve planlama anlayışı ile kentli, kenti için kararlar verebilmektedir.

3.3.2.2. KAÇAK YAPILAŞMALARLA İLGİLİ KONTROL BİRİMİ OLUŞTURULMASI

Uygarlığın birinci göstergesi denetim, ikinci göstergesi ise denetimi kabul etmektir. Ne denetleme, ne de denetimi kabul etme kültürüne sahip olunamadığı için kaçak yapılardaki artış devam etmektedir. Öncelikle bu denetim mekanizmasındaki anlayışı değiştirmek ve geliştirmek, gerekli teknik donanımı sağlamak gereklidir.¹²

Bursa’da kaçak yapılaşma sadece tek bir yetki alanına girmemekte Büyükşehir Belediyesi, Demirtaş, Gürsu, Kestel, Barakfakih, Çalı, Hasanağa, Kayapa, Görükle Belediyelerini ve Bursa Valiliği Bayındırlık İskan Müdürlüğü yetki alanında bulunmaktadır. Tüm

bu yetki alanlarının tek bir elden koordinasyonunun sağlanması amacıyla Bursa Valiliği bünyesinde kaçak yapılaşmayı denetleme ve kontrol biriminin oluşturulması, bu birimin yıkım ve para cezası kesme konularında diğer belediyelerden yetki alarak, bu yetkiyi tek bir elden kullanması gerekmektedir. Bu kontrol birimi, belediyelerin teknik elemanlarından ve Meslek Odaları üyelerinden oluşturulması önerilmektedir. Kontrol ekipleri, belirli alanlardan sorumlu tutulmak kaydı ile bu kontrolün etkinliği ve devamlılığı sağlanıp, kontrolün düzenli yapılmaması halinde sorumlular hakkında soruşturma açılmalıdır.

3.3.2.3. YEREL YÖNETİMLERE KAYNAK AKTARILMASI

Bursa Büyükşehir Belediyesi, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyeleri'nin Yönetimi Hakkındaki Kanun'a göre kendi belediye sınırları içinde her türlü planlama ve hizmet verme yetki verilmiş olmasına karşın, kaynak yaratılması için yetki tanınmamıştır. Bu çelişkili durumun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Örneğin emlak vergileri; götürülen hizmetler ve arazinin kent içindeki değeri dikkate alınarak belediyeler tarafından belirlenmelidir.¹³

Kaçak yapıları yıkmanın bir oy kaygısı olmasının yanında belediyeye ekonomik bir kayıp da yaratmaktadır. 1998 rakamlarıyla iki katlı bir kaçak yapıyı yıkmanın maliyeti 250 milyon TL'dir.¹⁴ Bunu kent genelinde ele aldığımızda tüm kaçak yapıları yıkmak için trilyonlarca lira kaynağın ve kararlılığın yaratılması gerekmektedir. Bu nedenle yerel yönetimlere aktarılan kaynakların ve yetkilerinin genişletilmesi gerekmektedir.

3.3.2.4. HİSSELİ PARSEL OLUŞTURULMASININ ÖNLENMESİ

Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin en büyük sorunlarından bir diğeri de hileli hisseli parsellerin oluşturulmasıdır. Korunması gereken tarım arazilerinin büyük bir bölümü arsa komisyoncuları tarafından yasal geçerliliği bulunmayan özel parsellere ayrılarak ve pay tapusu olarak ihtiyaç sahiplerine satılmaktadır. Verimli toprakların tahribine ve sağlıksız kentleşmeye yol açan bu yasa dışı uygulamayı önlemek için, hisseli satışları tescil ettiren avukatları ve

¹² Ekinci, O., Yapı Denetimi ve Kaçak Yapılaşma (Bildiri Notları)

¹³ Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Başkanlığı, 1998

¹⁴ Osmangazi Belediyesi, Zabıta Müdürlüğü, 1998. Bursa

mahkemeleri, ilgili makamlara bildirmek ve suç duyurusunda bulunmak gerekmektedir. Bu işlem Valilik bünyesinde oluşturulacak kontrol birimlerince yapılmalıdır. Kontrol birimince yasal geçerliliği sorunlu bu alanlarla ilgili ilanlar vermeli, bu ilanları muhtarlar vasıtasıyla halka duyurmalı, televizyon ve gazete ilanları vererek konuyu aydınlatmalı, gerekirse kamu yararı için hisseli parsellere kamulaştırma şerhi koyulmalıdır.

Hisseli parsel oluşumunu engellemek için hukuki boyutta, yasa değişikliği dışında bir çözümü olmadığı için Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı ile irtibata geçilerek yasa değişikliği önerisi getirilmesi gerekmektedir. Konunun ciddiyeti ve önemi gözönüne alınarak özellikle Bursa'da bu uygulamanın kentleşme, sosyal ve ekonomik olarak getirdiği zararlar aktarılmalıdır. Hisseli parseller üzerinde yapılaşmış alanlar kesinlikle hiçbir altyapı tesis götürülmemelidir.

3.3.2.5. KAÇAK YAPILARIN YIKTIRILMASI

Bugüne kadar hiçbir belediye tam anlamıyla kaçak yapı ile başedememiş, sorun müdahale edilebilir boyutlarını aşmıştır. Önemli olan kaçak yapıyı yıkmak değil, yaptırmamaktır. Ancak yerel yönetimler aynı zamanda siyasi baskı ve politikalarla içiçe oldukları için bunu başaramamaktadırlar. Çünkü kaçak yapıyı yıkmak, hem siyasi bir kararlılığı hem de ekonomik gücün olmasını gerektirir. Bu nedenle Belediyeler ve Valilik, kendi sorumluluk alanlarındaki yasadışı yapıların yiktirilmesi için gereken her türlü çabayı göstermelidirler. Bunu sağlamak için öncelikle mevcut duruma ilave olarak yeni yapılan yada yapılmakta olan yasa dışı yapıları durdurup yıkmalı, sonrada yıkım kararı aldığı sınırlar içinde tespit edeceği her türlü yasa dışı yapılaşmayı önlemelidirler.

Belediye sınırları içinde Belediye, dışında İl İdare Kurulu tarafından verilecek yıkım kararları, yapı sahipleri tarafından uygulanmadığı takdirde ilgili kuruluşlarında yardımıyla özel idare tarafından yerine getirilmeli ve bedeli yapı sahibinden tahsil edilmelidir.

3.3.2.6. KAÇAK YAPILARA ALTYAPI GÖTÜRÜLMEMESİ

Ova koruma sınırları içinde sanayi alanları ve bu sanayi alanları çevresinde mahalleye dönüşme eğiliminde kaçak konut alanları bulunmaktadır. Bu yapılaşmış alanlara altyapı

hizmetlerinin çoğu ulaşılmış durumdadır. Kanalizasyon, içme suyu, elektrik, yol yapımı vb. gibi altyapı hizmetleri bu alanlardaki yapılaşmaları giderek hızlandırmaktadır. Bu alanlara altyapı hizmetlerinin kesinlikle götürülmemesi gerekmektedir. Öncelikle kontrol birimince mevcut yapılaşmanın ve mevcut altyapının tespiti gerekmektedir. Mevcut durumun dışında altyapı götürülmemesi için, ilgili kuruluşlar arasında protokol imzalanmalıdır.

3.3.3. SONUÇ

Bugüne kadar gecekondü ve kaçak yapılaşma sorunu, değişik zamanlarda çok değişik bakış açıları ile ele alınmış ve irdelenmiştir. Bu irdellemeler ve çözüm önerileri kimi zaman çok abartılı noktalara ulaşmış, kimi zaman da çok basitleştirilmiştir. “Gelsinler mi, gitsinler mi”, “köy mü itiyor, kent mi çekiyor” tartışmalarının, çoğu kez kır ile kent arasındaki değişen yapısal ilişkilerini sağlıklı olarak değerlendirmekten uzak olması, kente gelenlerin sayılarının azaltılması gibi öneriler, politikada dolayısıyla yasalarla konunun oy kaygısı ile algılanışı zamanın ve çok önemli çözüm olanaklarının yitirilmesine neden olmuştur.

Merkezi ve yerel yönetimlerin türlü organlarında görev almış politikacılar, gecekondü ve kaçak yapı olgusu karşısında, özendirici, koruyucu bir tutum içinde olmuşlardır. Bu tutum, politikacıların hazine, belediyelere, diğer kamu kuruluşlarına ve şahıs parsellerine ait arsalar üzerinde yapılmış bulunan gecekonduları ve kaçak yapıları birer oldu bitti sayarak onlara tapu dağıtmalarında kendini göstermiştir.

Politikacı, bir yandan yapılmış gecekonduyu yada kaçak yapıyı yasallaştırma yolunu seçerken, bir yandan da yapılması yasaklanmış bulunan kaçak yapıların yapımına göz yummuştur. Bunun bir sonucu olarak, ister parlamanto seçimleri, ister yerel seçimler olsun, bu seçimlerden hemen önce gelen aylar ve haftalar, ülkemizde gecekondü ve kaçak yapı yapımının en çok hızlandığı dönemler olmuştur. Ayrıca, politikacının, bu bölgelerin yol, su, elektrik, kanalizasyon, park, okul, otobüs vb. türlü kentsel hizmet gereksinimlerinin karşılanmasında, bunlara ödenek ayrılmasında yada bu bölgelerde yaşayanlar arasında siyasal eğilimlerine göre ayrımlar yaptığı görülmüştür.

Yukarıda açıklanan, göç ile birlikte kentlerde ortaya çıkan ve birbirinden kopuk olmayan sorunların, ama yasakçı, ama hoşgörülü davranışlarla yada yasallaştırmalarla çözülemeyeceği ortaya konmuştur. Üstelik gecekondular, kaçak yapılaşmaya değişim ve dönüşümünü güçlendirerek sürdürmektedir. Bu bağlamda:

Politik Açıdan,

Siyasi iktidarların değişiminden etkilenmeyecek, politikacı ile özdeşleşmeyen kentleşme politikası olarak bir “Merkezi Yönetim Politikası’na” gereksinim vardır. Yeni bir şehircilik yasası doğrultusunda, özerk bir örgütlenme ile ülke geneline dayandırılması gereken bu politika, geniş bir karar çerçevesi içinde üretilmek ve her türlü siyasi tercihin üstünde tutulmak zorundadır.

Ancak böyle bir yapılanma içinde, merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin kentlerde olan gelişmelerin önüne planla geçmesi mümkün olabilecektir.

Planlama Açısından,

Saptanacak stratejiler koşutunda günümüz kesiti için yapılaşma istemlerinin ve makroformun belirlenmesi gereği vardır. Gelişmeleri yönlendirecek olan strateji planları bu doğrultuda, kaynak sıkıntısı yaşanmaksızın; hızlı, eylemci, gerçekçi ve denetleyici olarak üretilmek zorundadır. Kaçak yapılaşmaya konu olan yerleşmelerde;

Gelişme alanlarının çağdaş, yaşanabilir çevrelere kavuşması ve her türlü kentsel hizmetin bu yönde oluşturulacak mekanlar ile bütünleşmesi, yapılaşmış alanlar için aynı ilkeleri koruyan büyük ölçekli sıhhileştirme ve yenileme projelerinin hazırlanması, gerek gelişme, gerekse yapılaşmış alanlarda yaşayanların planlama ve projelendirme sürecine hem düşünsel hem de maddi katılımlarının sağlanması, kent estetiği ve görsel imaj boyutunun göz ardı edilmemesi, bu alanlardaki kültürün kent ve kentli ile bütünleşmesinin hızlandırılması gerekmektedir. Bu konular strateji planlarının kapsamı gereken ve birbirleri ile ilişkili birçok ayrıntı içinde ağırlık taşımaktadır.

Sonuç olarak; konuya ilişkin sorunların tanımlanmasında, çözüm önerilerinin geliştirilmesinde ve onlara yeni içerikler katılmasında, Türkiye yeterli bilgi birikimine ve

deneyime sahiptir. Sorun, toplum yararı, kamu yararı ve toplumsal uzlaşmadan yana konulacak kökten davranışlar ile aşılabilecektir. Bir daha imar affı ve yasallaştırma yaşamamaya ilişkin yürekten dile getirilen istemler ancak, böyle bir aşama sonucunda gerçeğe dönüşebilecektir.

KAYNAKLAR

- ACAR, E., ADAM, M.**, Kapitalistleşme Sürecinde Gecekondü, Mimarlık Dergisi, Sayı: 78/3, Ankara, 1993
- ALPER, I., YENER, S.**, Gecekondü Araştırması, SPB Araştırma Dairesi, DPT, 1991
- AYATA, S.**, Toplumsal Çevre Olarak Gecekondü ve Apartman, Toplum ve Bilim, 46/47, 1989, Ankara
- AYATA, S., - AYATA, A.**, Konut-Komşuluk ve Kent Kültürü, 1996, Ankara
- AYBAY, A.**, İmar Affı, Planlama Dergisi, Türkiye 12. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, 16-17-18 Kasım 1988
- AYDIN, A.**, Gözlerimi Yukarım Affımı Sunarım, Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, Bursa Tarımının Sosyo Ekonomik Yapısı, TMMOB Ziraat Müh. Odası Yayını, No:2, 1993, Bursa
- Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1997, Nazım Plan Büro Başkanlığı
- Bursa'da Kaçak Yapılaşma ve Önlemleri (Bildiri) Bursa'da Sanayileşme ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Makina Müh. Odası Yayını, Yayın No: 197, 1997, Bursa
- CELEP, M.**, Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımının Önlenmesi ve Kontrol Edilmesi Bursa İli Örneği, Bitirme Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Şehir ve Bölge Planlama Böl., 1996, İzmir
- DOĞAN, A.**, Bir Şehir Plancısının İmar Affı Sonrasındaki Kişisel Deneyimleri Üzerine Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, TMMOB Şeh. Pl. Odası Yayını, Ankara
- ERGUN, N.**, Gecekondü Olgusu Ders Notları, İTÜ Mimarlık Fak, 1995, İstanbul
- ERTÜRK, H.**, Kent Ekonomisi, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa, 1995
- ERSOY, M.**, Göç ve Kentsel Bütünleşme, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985, Ankara
- GÖRGÜLÜ, Z.**, Gecekonduda Değişen Nitelikler, Kent Gündemi, Şeh. Pl. Odası Yayını Sayı:1, Ankara, 1997
- GÖRGÜLÜ, Z.**, Hisseli Bölüntü ile Oluşan Alanlarda Yasallaştırmanın Kentsel Mekana Etkileri, YTÜ Mimarlık Fak. Yayını, Yayın No: 282, İstanbul, 1993
- GÖRGÜLÜ, Z.**, Das Phanomen der Verstadterung in der Türkei- Entwinclung und Veranerungstendenzen, Almanya- Augsburg Üniversitesi" Angewantden Sozialgeographie" Dergisinin 28. sayısında yayınlanan Makale, Augsburg, 1993

İmar ve Gecekondu Affı, Türk Belediyecilik Derneği, Ankara, 1996

KARAÖREN, M., Endüstrileşme ve Altkentleşme Sürecinde Konut Üretimi, YTÜ-Yümfed Yayınları, 1992, İstanbul

KARTAL, K., Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme, Yurt Yayınları, Ankara, 1983

KATKAT, V., Marmara Bölgesinde Tarımın Verimlilik Sorunları Sempozyumu, Milli Prodaktivite Yayını, 387, 1989, Bursa

KELEŞ, R., Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar(1975-1992), (IULA)Yerel Yönetim Dünyası Yayını, Ankara

KELEŞ, R., Kentleşme Politikası, İmge Yayınevi, Ankara, 1996

KELEŞ, R., Kentbilim Terimleri Sözlüğü

KELEŞ, R., 100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme Konut Ve Gecekondu , Gerçek Yayınevi İst, 1972

KELEŞ, R., Konut 81, Nüfus-Kentleşme-Konut ve Konut Kooperatifleri, Ankara, 1982

KELEŞ, R., Türkiye’de Kentleşme ve Kentsel Gelişme Politikaları (Bildiri), Kentsel Bütünleşme Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Yayın No:4, Ankara, 1982

KUŞDİL, M., Kentleşen Dünyada Kentler ve Belediyeler, Ezgi Kitabevi, 1993, Bursa

LALEOĞLU, N., Ova Koruma Çalışma Raporu , Büyükşehir Belediyesi, 1997, Bursa

LALEOĞLU, N., Bursa Ovası ve Kaçak Yapılaşma Sorunu Raporu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Bşk, 1997, Bursa

Merkez Planlama Bölgesi Çevre Düzeni İmar Planı (1/25000 ölçekli) Analitik Etüd Raporu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Nazım Plan Büro Başkanlığı, 1998, Bursa

ODYAKMAZ, N., İmar Kanunu ve İlgili Mevzuat, Alfa Yayınevi, 1993, İstanbul

SEVGİ, C., Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondu, 1988, İzmir, Uzman Yayıncılık

SUHER, H., Kentleşme ve Kentleşme Politikaları, Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991,

ŞAKAR, M., İmar Mevzuatı, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1992

ŞENYAPILI, Ö., Kentleşen Köylüler, Milliyet Yayını, İstanbul, 1978

ŞENYAPILI, T., Gecekondu-Çevre İşçilerin Mekanı, ODTÜ Mim. Fak. Yayını, 1981, Ankara

ŞENYAPILI, T., Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili (Bildiri), Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Yayın No:4, Ankara, 1982

Takdim Raporu, 1998 Yılı Prdogramı, DSİ I. Bölge Müdürlüğü, Bursa, 1997

TEKELİ, İ., ORTAYLI, İ., Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi, Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi-2, Ankara, 1978

TEKELİ, İ., Kent Planlama Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 1991

TEKELİ, İ., Türkiye’de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi, Bilimsel Eserler Dizisi, No:13, Ankara, 1992

TEKELİ, İ., Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi, Toplu Konut İdaresi Bşk. Konut Araş. Dizisi 2, Ankara , 1996

TEKELİ, İ., Belediyecilik Yazıları (1976-1991), Kent Basımevi, IULA (Yerel Yönetim Dünyası), 1992

TEKELİ, İ., GÜLÖKSÜZ Y., OKYAY., T., Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, Cem Yaymevi, 1976, İstanbul

TERCAN, B., Günümüze Değın İmar Afları, Planlama Dergisi 1996/1-4 sayı, TMMOB Şeh. Pl. Odası Yayını, Ankara

UZEL, A., İmara İlişkin Bağışlamaların Gelişimi ve Değerlendirilmesi, Batı Kent Konut Üretim Yapı Koop. Birliğı, Ankara, 1987

YASA, İ., Ankara’da Gecekondu Aileleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bak. Yayını, Ankara, 1966
Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanılmasına Dair Yönetmelik, 1989

TBMM Tutanak Dergisi, S. Sayısı 243, dönem VIII. Cilt 20

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem IX., Toplantı:3, Cilt: 35, Ankara, 01.11.1953

Türkiye’de Şehirciliğın Gelişiminde Son 30 Yılın Değerlendirilmesi, 1991, İzmir

Türkiye 15. Dünya Şehircilik Günü, 3. Dünya Şehircilik Kongresi, Ankara

1976 yılı onaylı 1/25000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Raporu

1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Raporu, Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Bşk., 1998, Bursa

08.03.1995 Tarih , 22221 Sayılı Resmi Gazete, 4086 Sayılı Yasa

03.04.1996 tarih, 22600 sayılı Resmi Gazete, Zeytinciliğın Islahı Hakkında Yönetmelik

GÖRÜŞÜLEN KURULUŞLAR

Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Daire Başkanlığı

Bursa Büyükşehir Belediyesi, İmar İşleri Daire Başkanlığı

Osmangazi Belediyesi İmar Müdürlüğü

Osmangazi Belediyesi Zabıta Müdürlüğü

Yıldırım Belediyesi İmar Müdürlüğü

Yıldırım Belediyesi Zabıta Müdürlüğü

Nilüfer Belediyesi A.P.K Müdürlüğü

Demirtaş Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü

D.S.İ. I. Bölge Müdürlüğü

D.İ.E. Bursa İl Müdürlüğü

EKLER

ŞEKİLLER

1960 ÖNCESİ KONUT GELİŞİMİ

1960-1970 YILLARI ARASI KONUT GELİŞİMİ

1970-1976 YILLARI ARASI KONUT GELİŞİMİ

1976-1982 YILLARI ARASI KONUT GELİŞİMİ

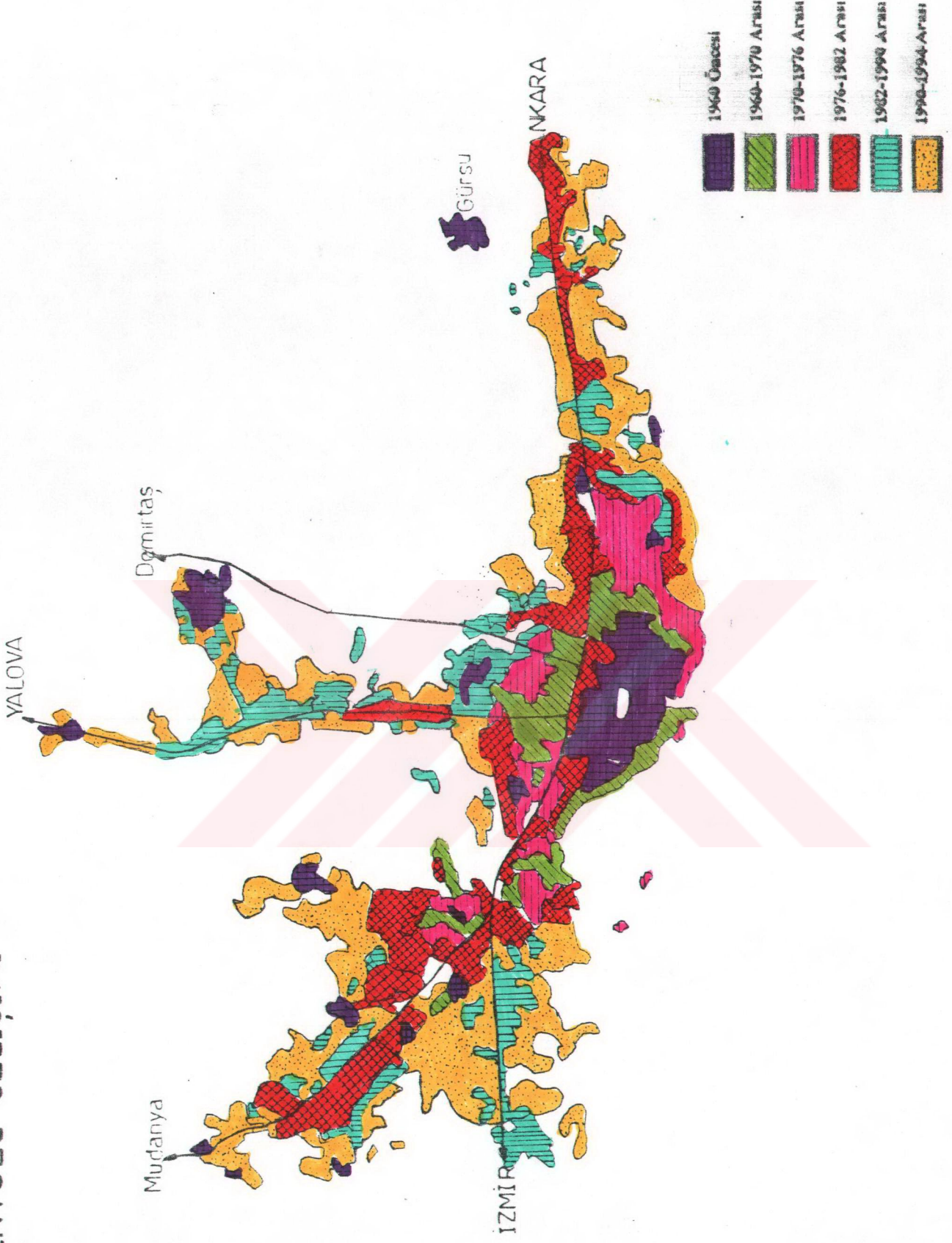
1982-1990 YILLARI ARASI KONUT GELİŞİMİ

1990-1994 YILLARI ARASI KONUT GELİŞİMİ

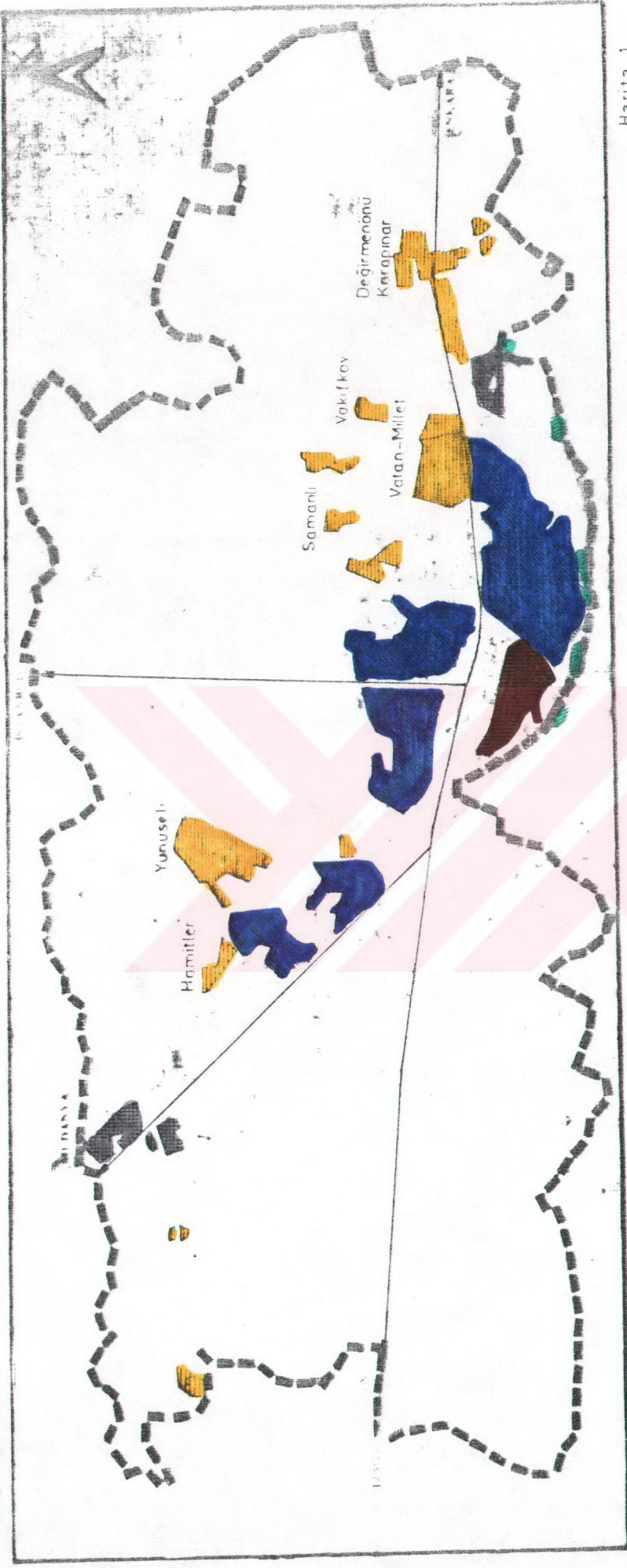

BURSA KENTSEL GELİŞİMİ

HARİTALAR

BURSADA KONUT ALANLARININ SORUNLARI

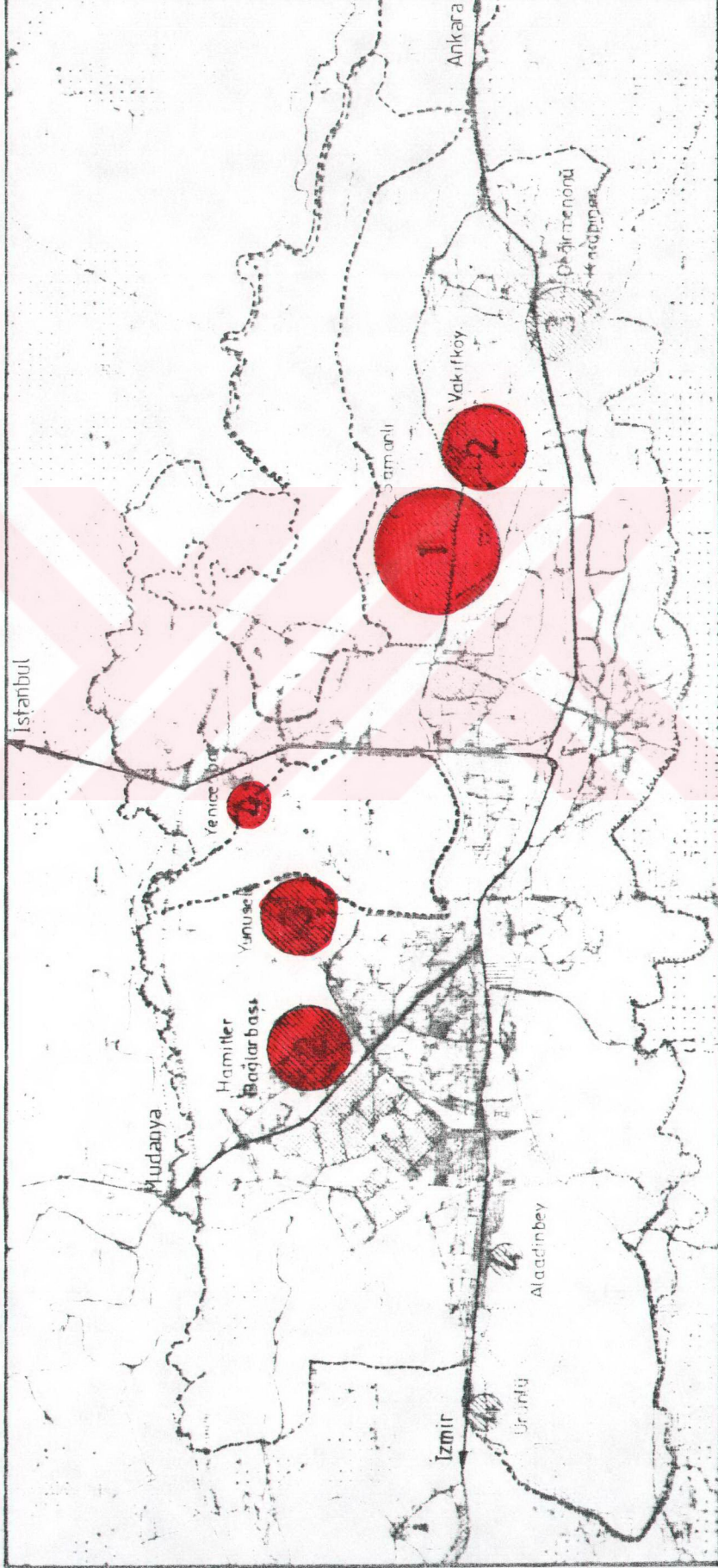

Harita 1

KONUT ALANLARI SORUNLARI

- Yoğun yapılaşma nedeniyle gerek ulaşım gerekse sosyal donatı alanları açısından yetersiz konut alanları
- Kaçak yapıların yoğun olduğu konut alanları
- Doğal sit alanında kalan konut alanları
- Kentsel sit alanında kalan konut alanları
- Yoğun dilsiz yapılaşma eğilimi gösteren potansiyel konut alanları

HİSSELİ PARSELASYON YAPILAN ALANLARIN KADEMELENMESİ

Harita 2

KAÇAK YAPILAŞMA POTANSİYELİNİN YÜKSEK OLDUĞU BÖLGELER

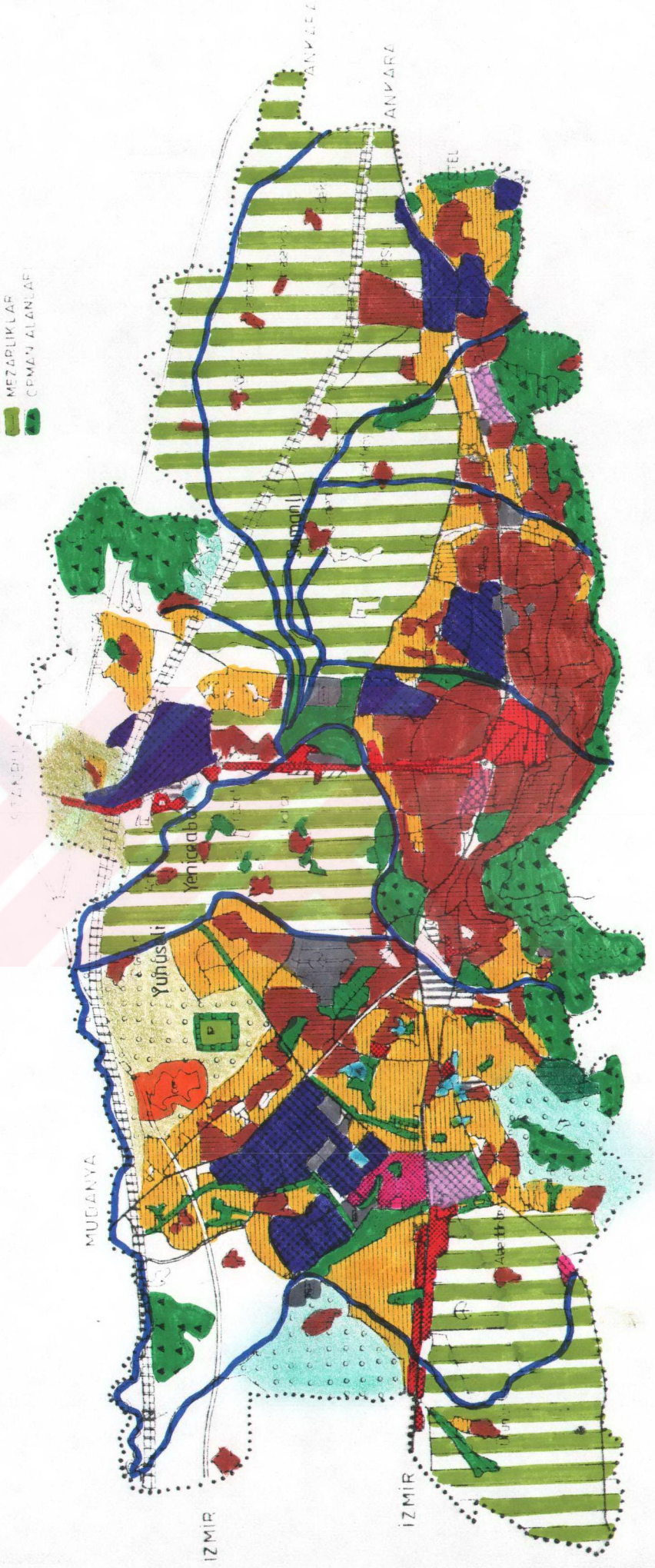
- 1. Derece kaçak yapılaşan alanlar
- 2. Derece kaçak yapılaşan alanlar
- 3. Derece kaçak yapılaşan alanlar
- 4. Derece kaçak yapılaşan alanlar

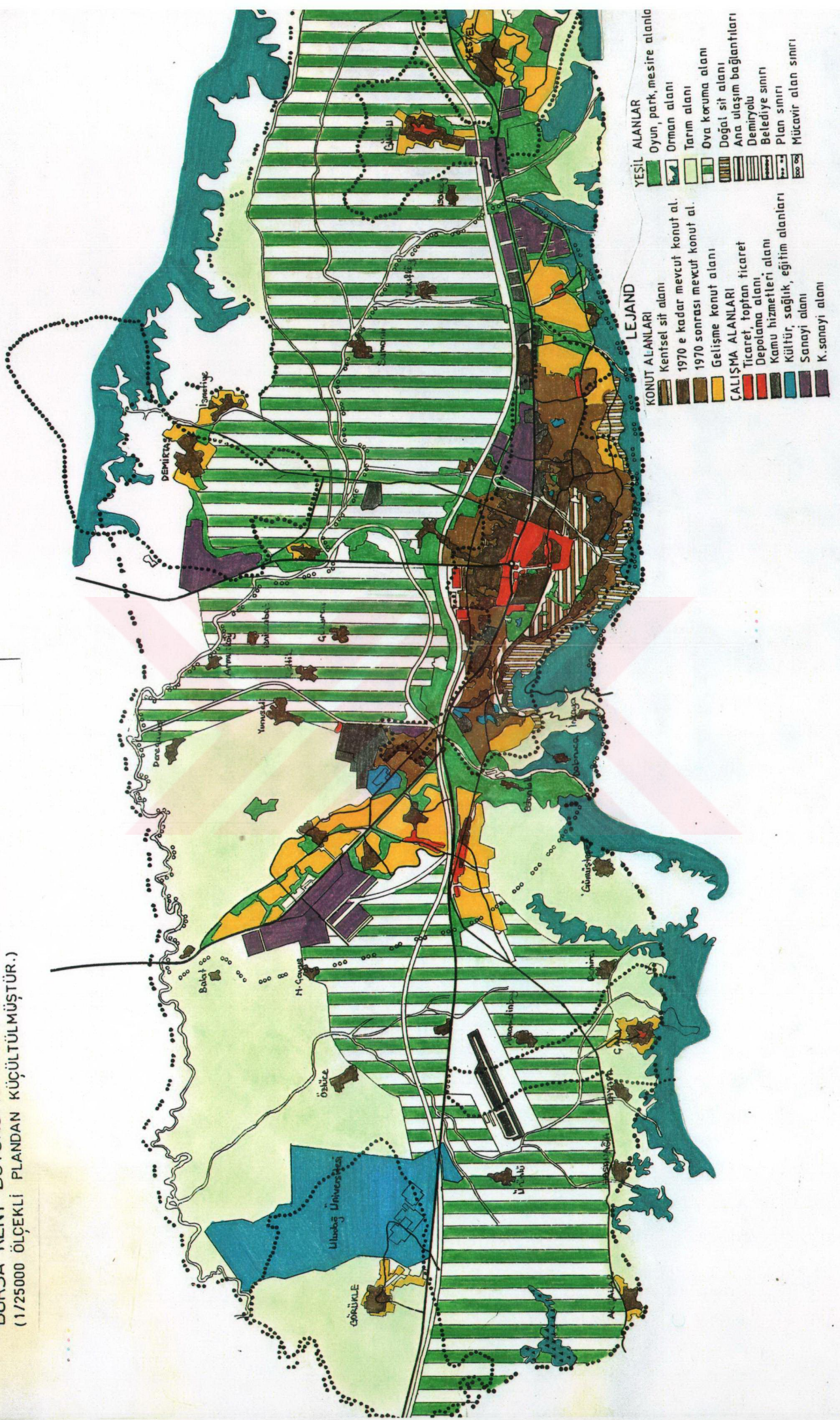
MERKEZ PLANLAMA BÖLGESİ

LEJAND

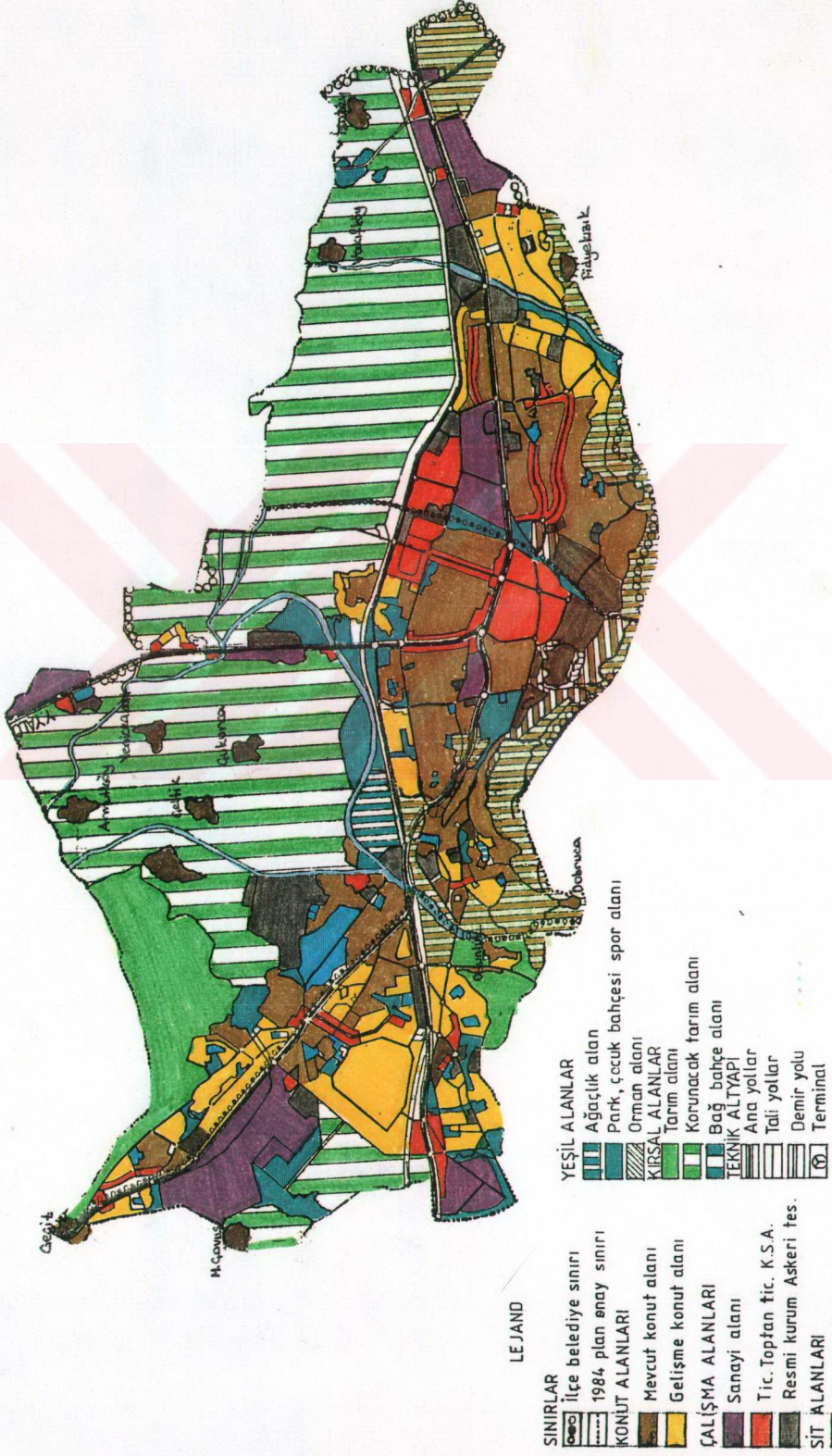
- PLANLAMA BÖLGE SINIRI
- MEVCUT KONUT ALANI
GELECEK KONUT ALANI
TİCARET KSA. ALANLARI
DEPOLAMA ALANLARI
KÜÇÜK SAN. ALANLARI
SANAYİ ALANLARI
RESMİ KURULUŞ
ASKERİ ALANLAR
ÖĞRETİM ALANLARI
SAĞLIK ALANLARI
YEŞİL ALANLAR
SPOR ALANLARI
AĞAÇLIK ALANLARI
CEMEN ALANLARI
- ANAYOLLAR
DEMİR YOLU
METRO BAKIM İST.
TARIM VE BAĞ. BÖLGE AL.
ÖZEL KORUNMA ALANI
TASFIYE EDİLECEK ALAN
DERELER VE BAZARLAR
GÖP ALANI

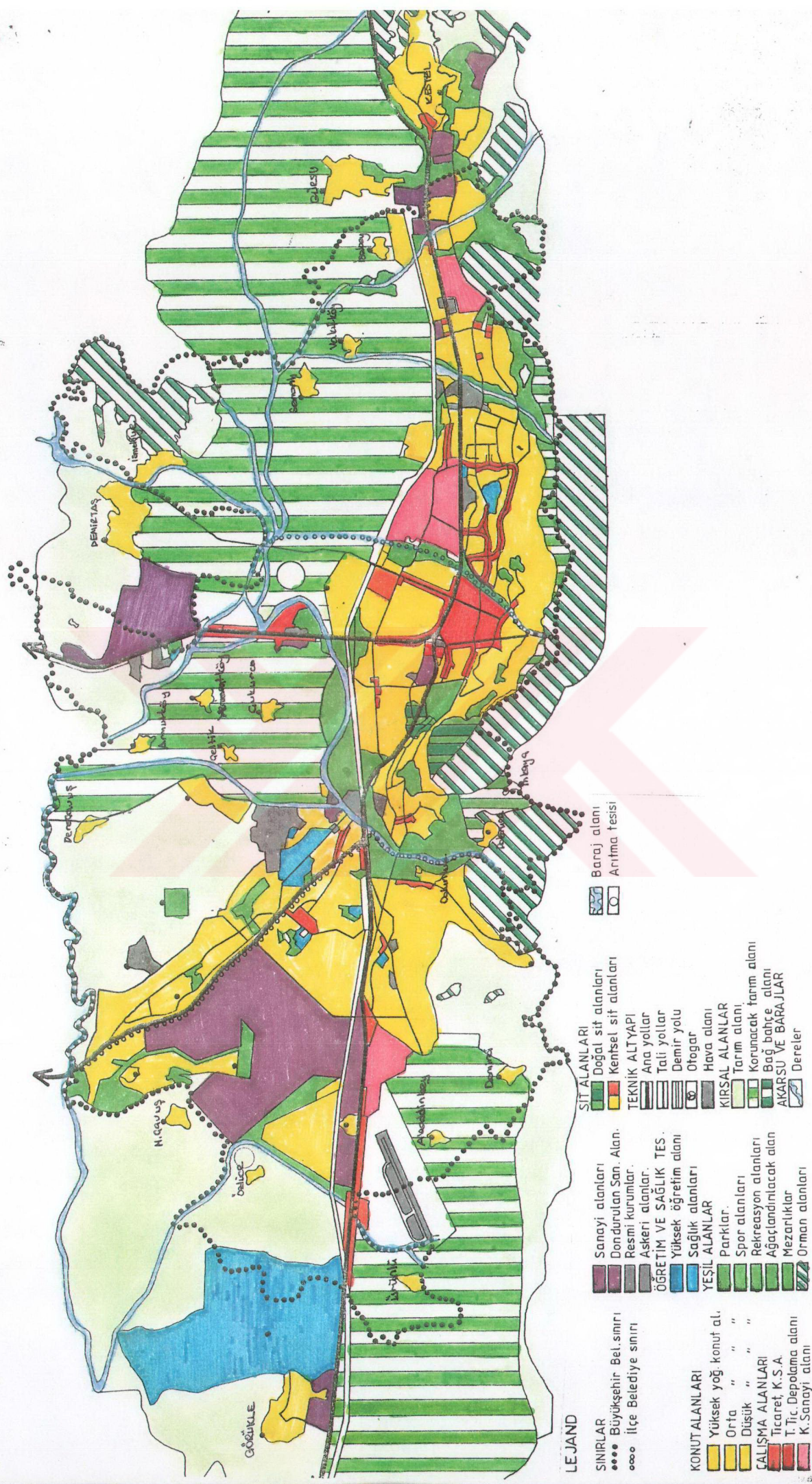

BURSA KENT BÜTÜNÜ VE YAKIN ÇEVRESİ NAZIM İMAR PLANI (1976)
(1/25000 ÖLÇEKLİ PLANDAN KÜÇÜLTÜLMÜŞTÜR.)

BURSA NAZIM İMAR PLANI (1984)
(1/5000 ÖLÇEKLİ PLANDAN KÜÇÜLTÜLMÜŞTÜR.)

SOSYAL ALTYAPI

- SOSYAL ALTYAPI**
 Yüksek Öğ. Alanları
 Sağlık Alanları

YEŞİL ALANLAR
 Aktif Yeşil Aln.Parç. Spor Aln.)
 Ağaçlandıracak Aln.

KIRSAL ALANLAR
 Tarım Alanları
 Konutlaç Tarım Aln.
 Paç-Bahçe Alanları
 Kirsal Yerleşim Aln.

KİRSAL ALANLAR

- Tarım Alanları
 Korunacak Tarım Al.
 Dağ-Bahçe Alanları
 Kırsal Yerleşim Al.

ANKET SORULARI

SAMANLI, YUNUSELİ VE YENİCEBAT BÖLGELERİNDE YAPILAN ANKET ÇALIŞMASINDA SORULAN ANKET SORULARI

1. Bu yerleşmeye ne zaman geldiniz?

Cevap:

2. Nereden Geldiniz?

Cevap:

3. Asıl memleketinizden bu yerleşmeye gelmeden önce yerleştiğiniz başka bir kent var mı?

Cevap:

4. Burada yaşamaktan memnunmusunuz?

Cevap:

5. Gözlemleriniz kadarıyla Mahallenize gelmek için çok talep varmı? Varsa ne tür talepler vardır?

- Yerleşmek için
- Sanayi türü tesis açmak için
- Toprak kullanımı için
- Diğer talepler

6. Konutunuz hangi yıl yapılmıştır?

Cevap:

7. Konutunuzun yapı alanı nedir?

Cevap:

8. Konut niteliği nedir?

- Ev
- Apartman

9. Eviniz kira mı mülk müdür? Mülkünüz ise hisseli parsel midir?

Cevap:

10. Mülkünüzde yapmayı düşündüğünüz değişiklikler var mıdır? Varsa nelerdir?

- Satmak
- Yıkıp yeniden yapmak
- Müt. Vermek
- İşlev değişikliği
- İlave Yapmak
- Kiraya vermek

11. Mülkünüzde yenilemeye engel olan nedenler varsa nelerdir?

- Mali olanaksızlıklar
- Tarihi eser olması
- İmar Durumunun olmaması
- Hisseli parsel olması
- Ruhsat olmaması

12. Konutla ilgili sorunlarınız nelerdir?

Cevap:

13. Mahalleniz ile ilgili sorunlarınız nelerdir?

- Çöp sorunu
- Altyapı eksikliği
- Gürültü kirliliği

- Ulaşım sorunu
- Aşırı göç ve baskılar
- Diğer nedenler

14. Hane sahibinin sahip olduğu diğer mülkler var mıdır? Varsa nelerdir?

Daire/Dükkan/Arsa	Tarım Toprağı	Nerede	Büyüklükleri	İşletme Biçimi yada ne amaçla kullanıldığı

15. Bu mal varlıklarınızdan birini yada birkaçını satmayı düşünürmüsünüz?Düşünüyorsanız Neden?
Cevap:

16. Sahip olduğunuz mal varlıklarınızdan sattığınız oldu mu? Evet ise hangi sebeplerden mülkünüz el değiştirdi?
Cevap:

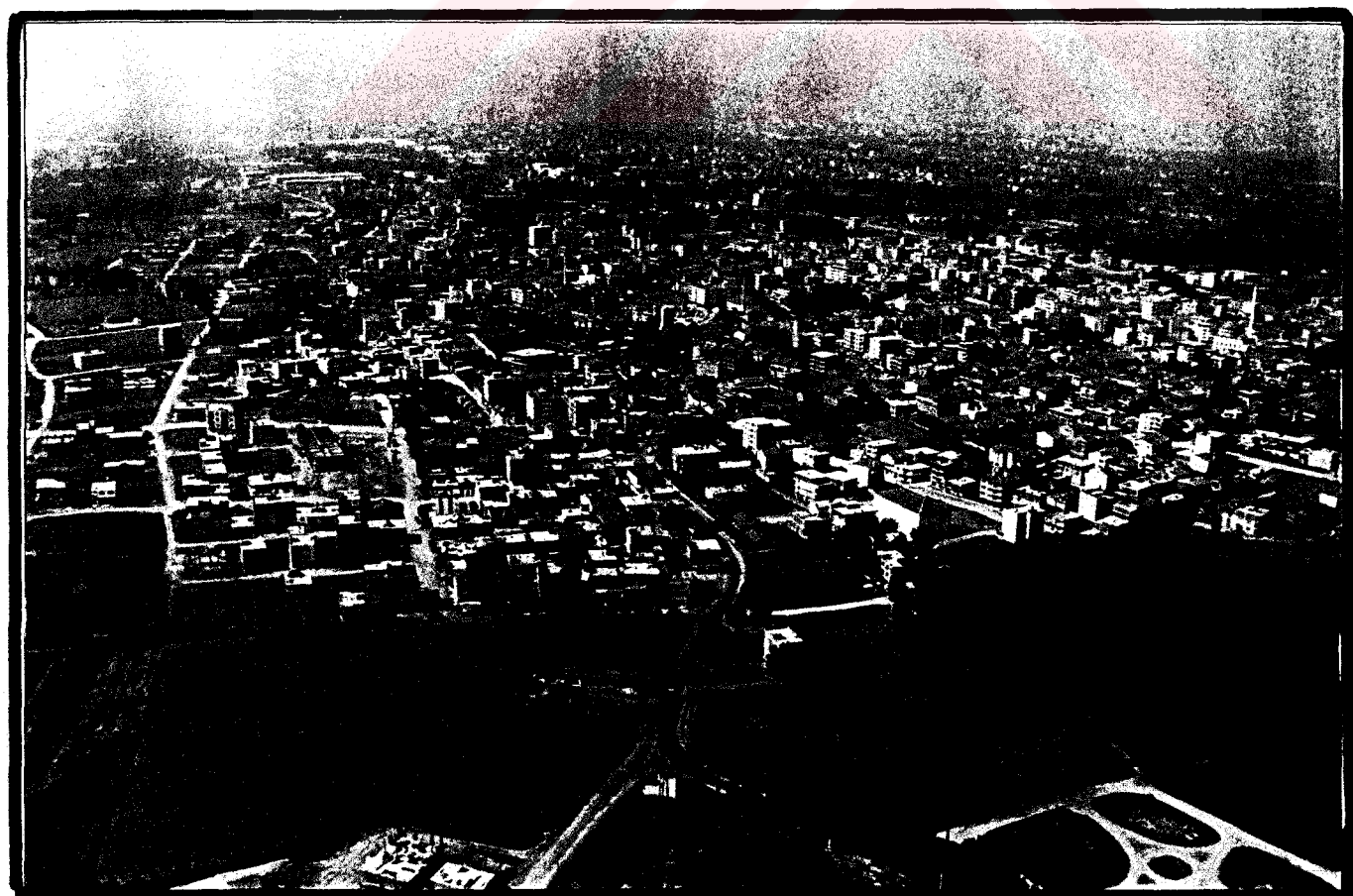
17. Sattığınız mülkler yada topraklar kime satıldı? Mülkünüzün hangi amaçla alındığına dair bir bilginiz var mı?

- Köy içinden birine
- Çevre köylerden birine
- Şehirden birine
- Şehir dışından birine

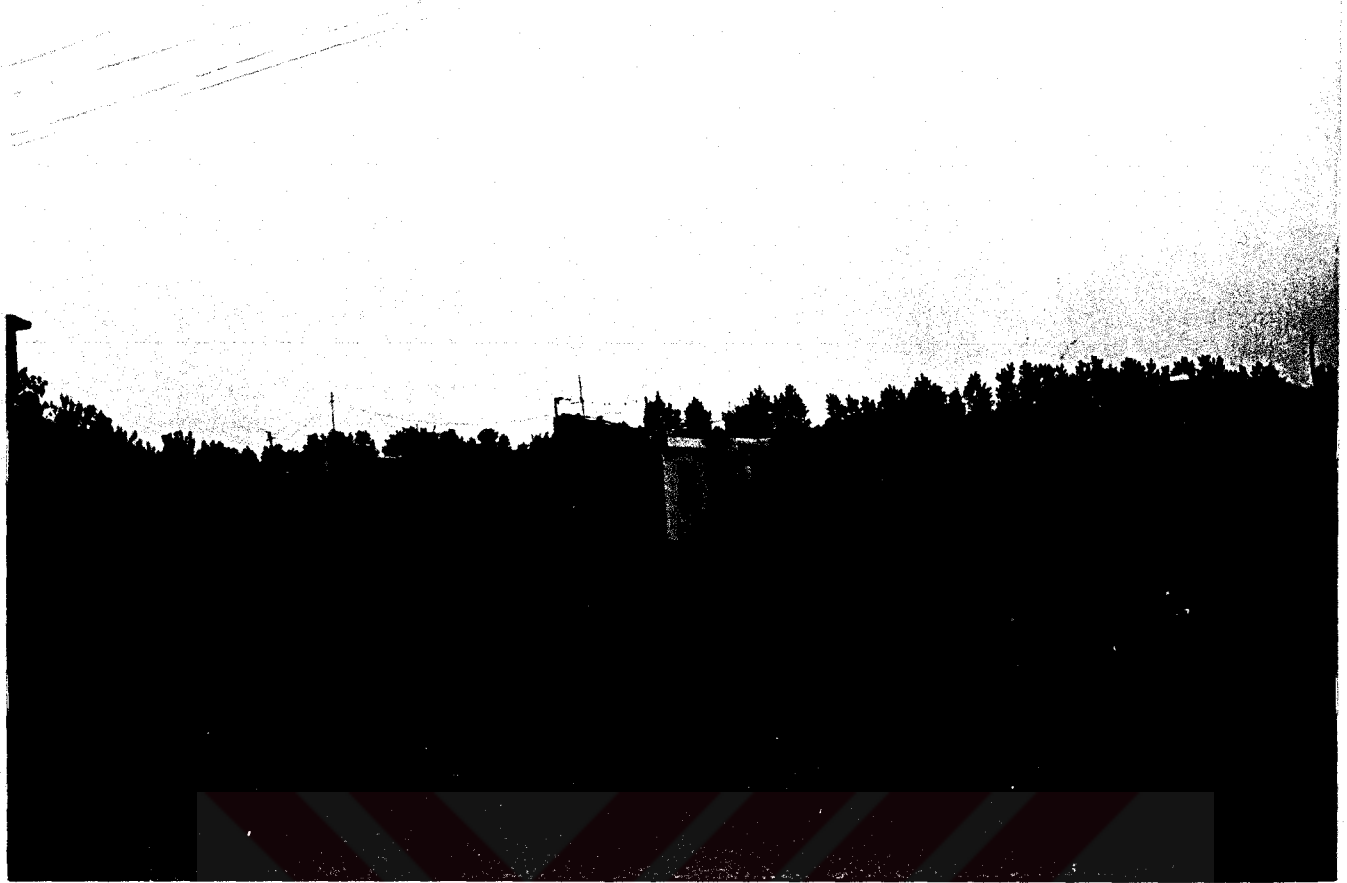
FOTOĞRAFLAR

Samanh

Samanh Yolu

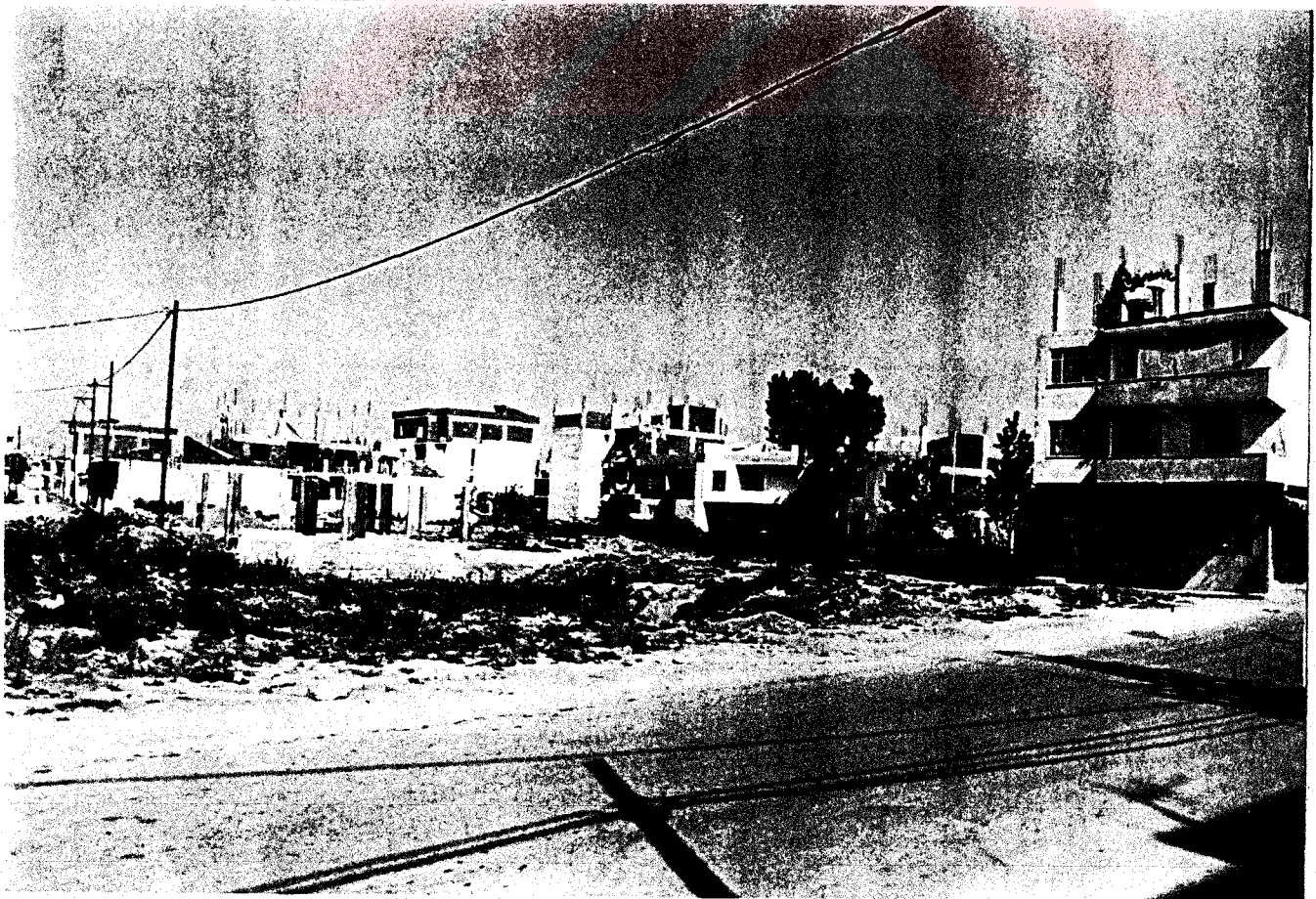
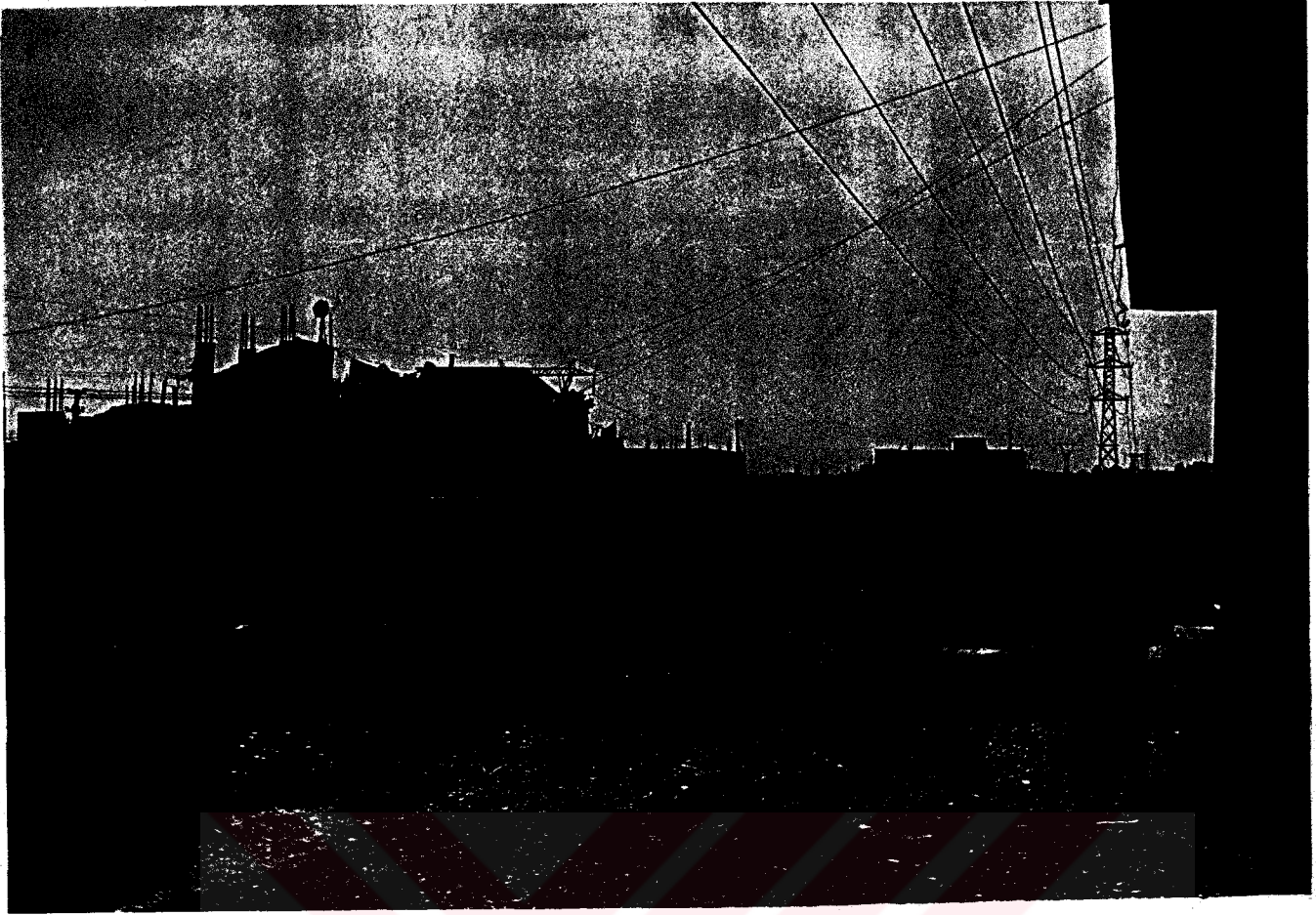

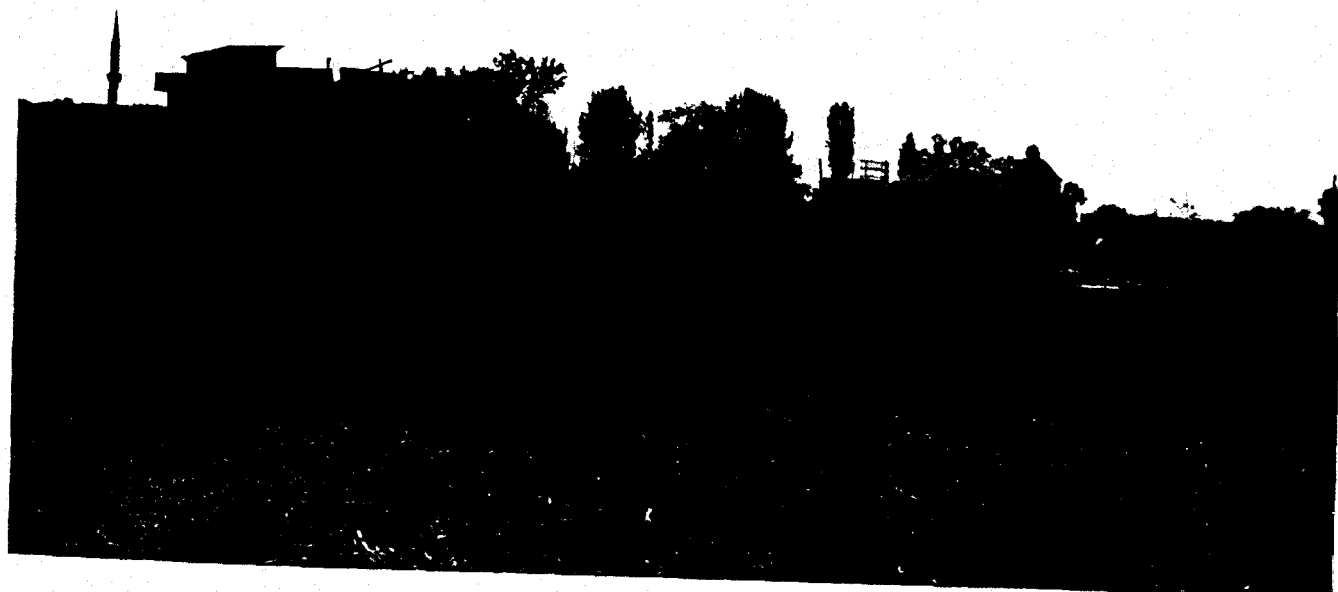
Yunuseli

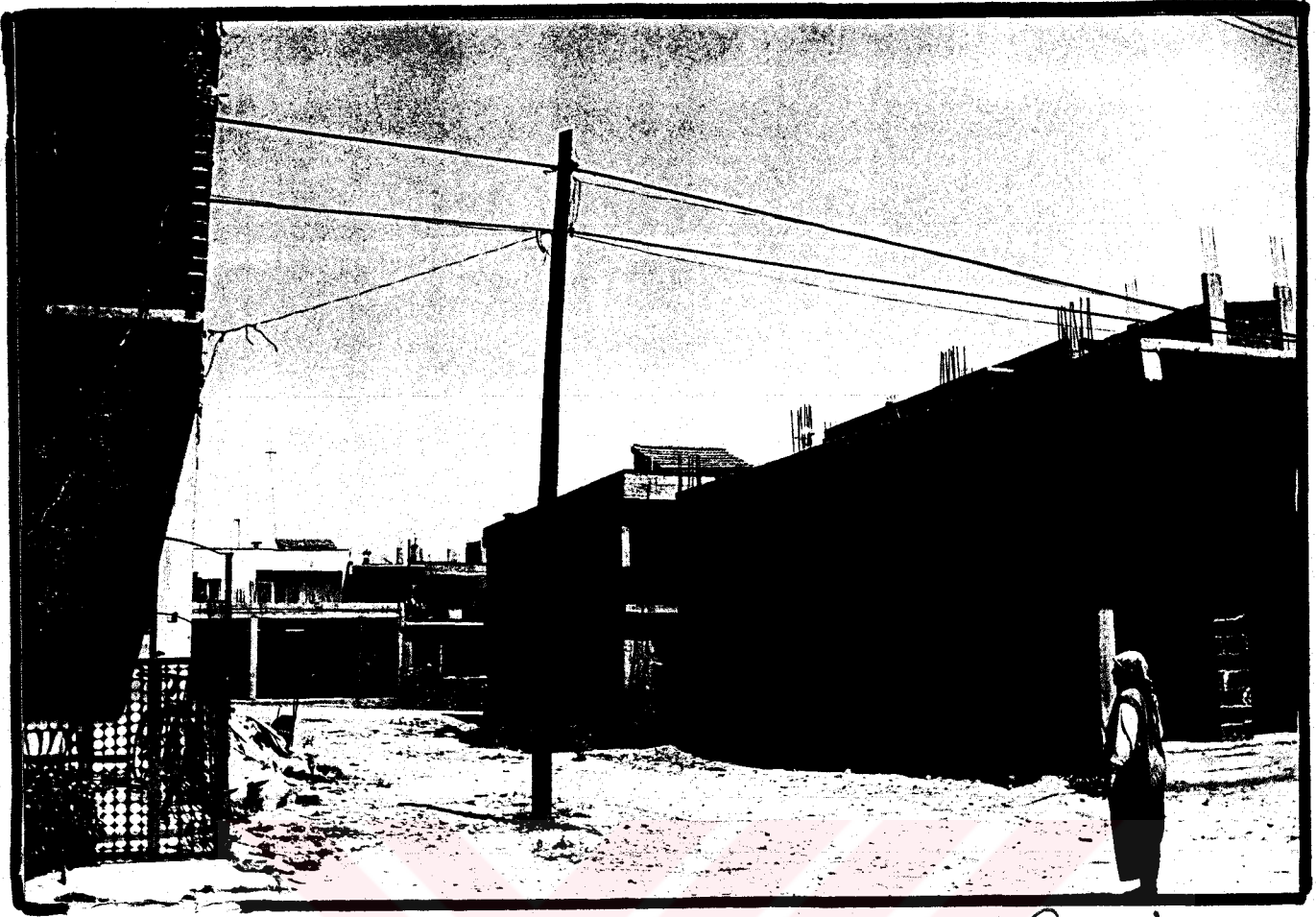

Samanli

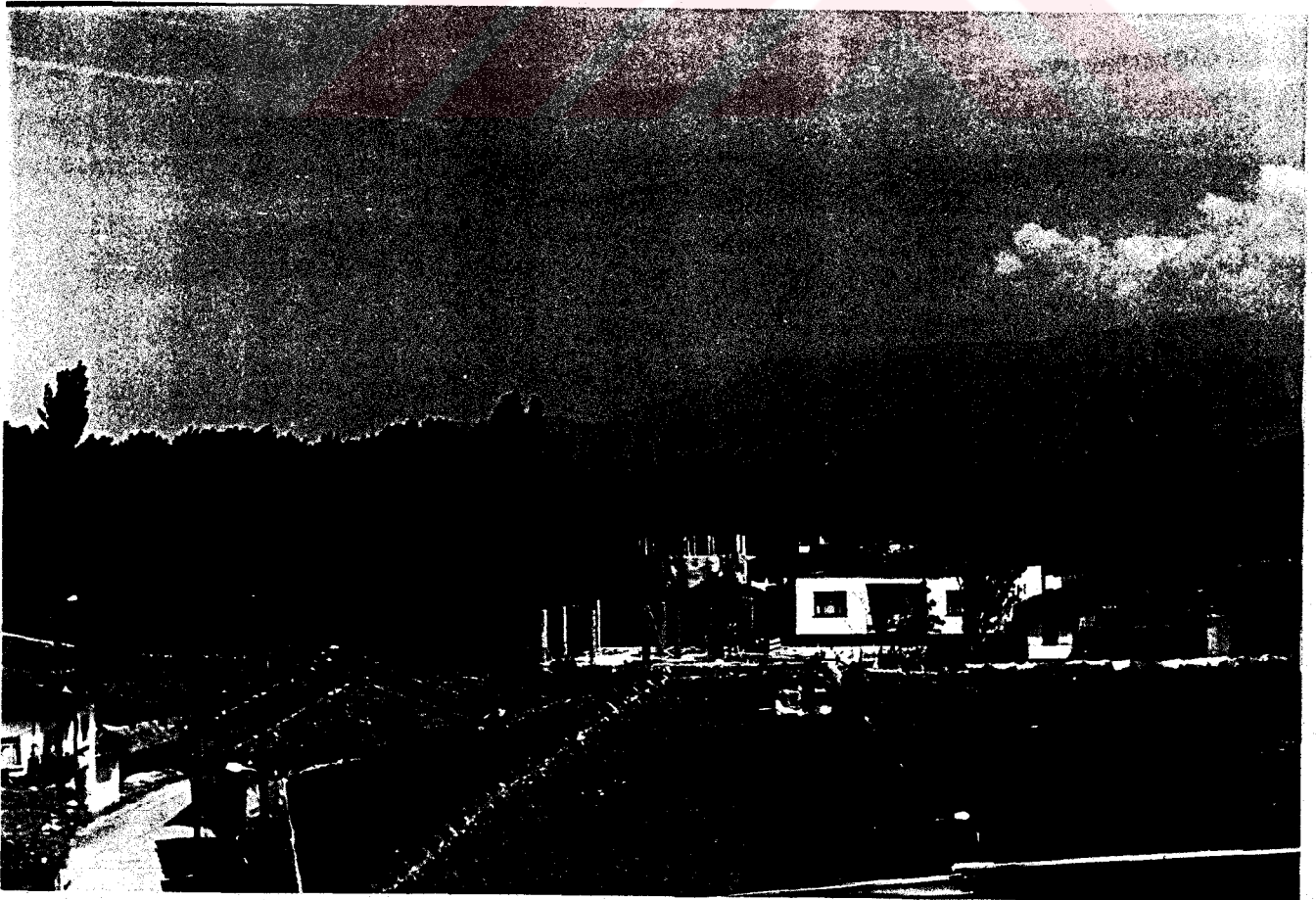
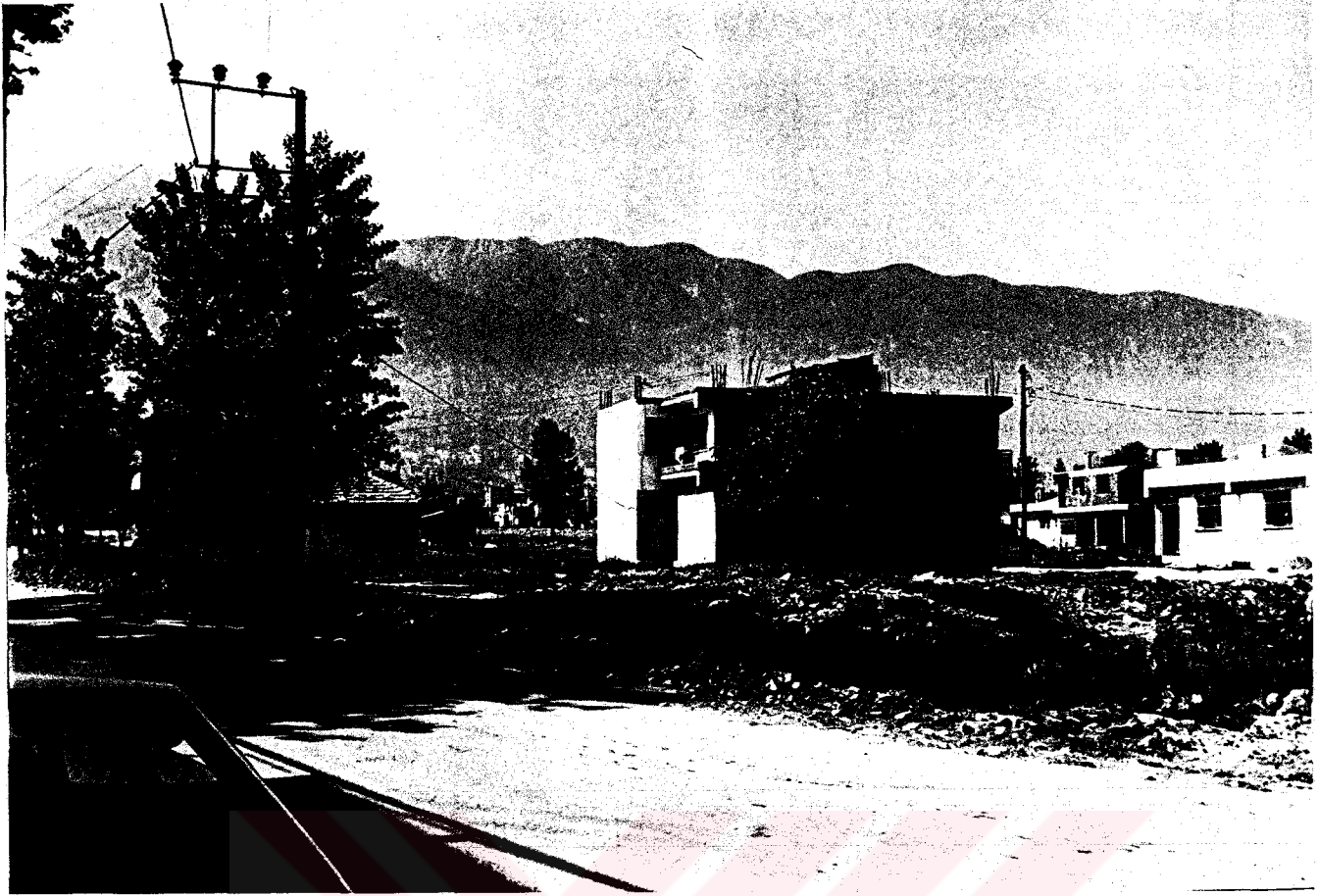

Samanlı

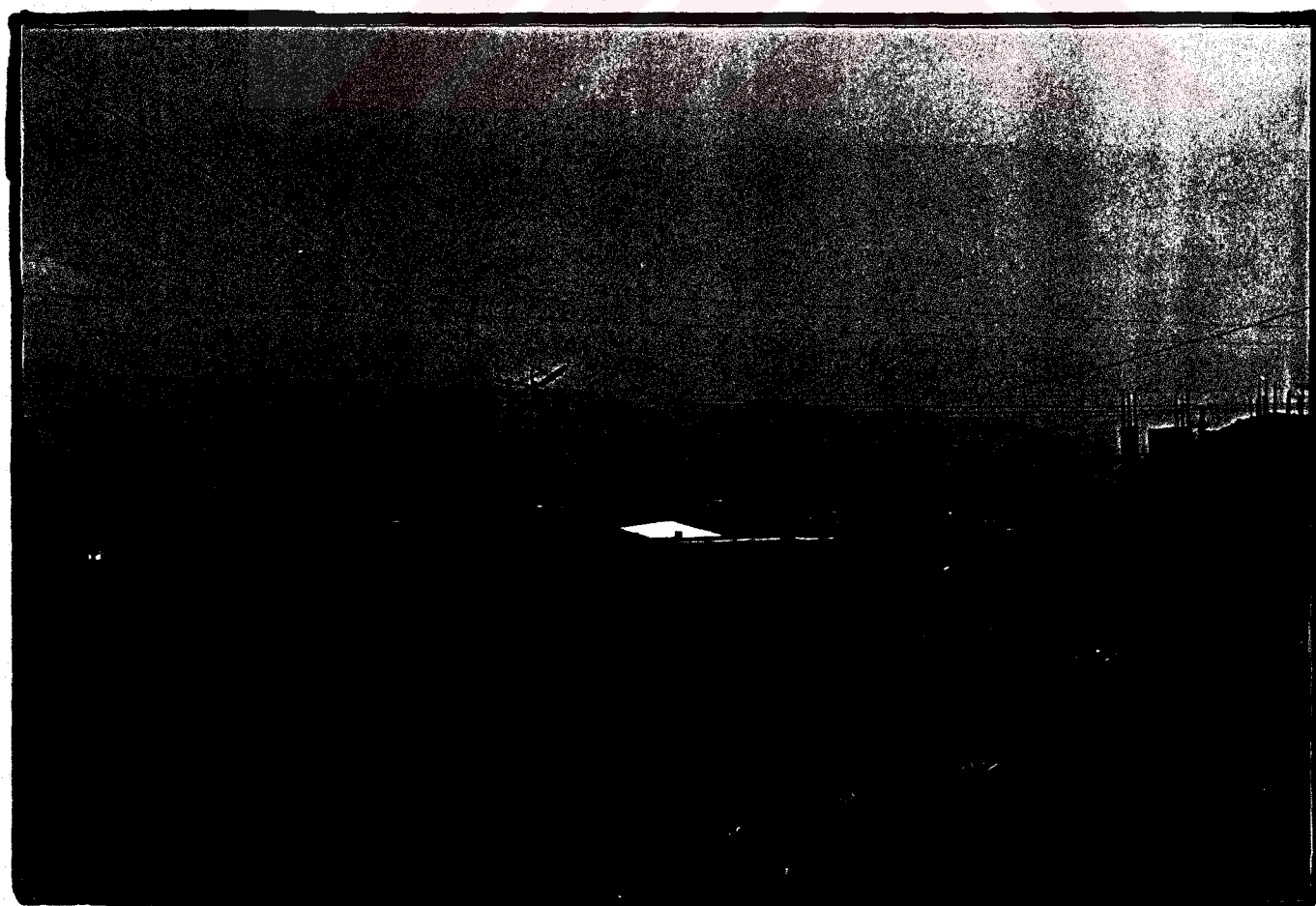

Vakıfköy

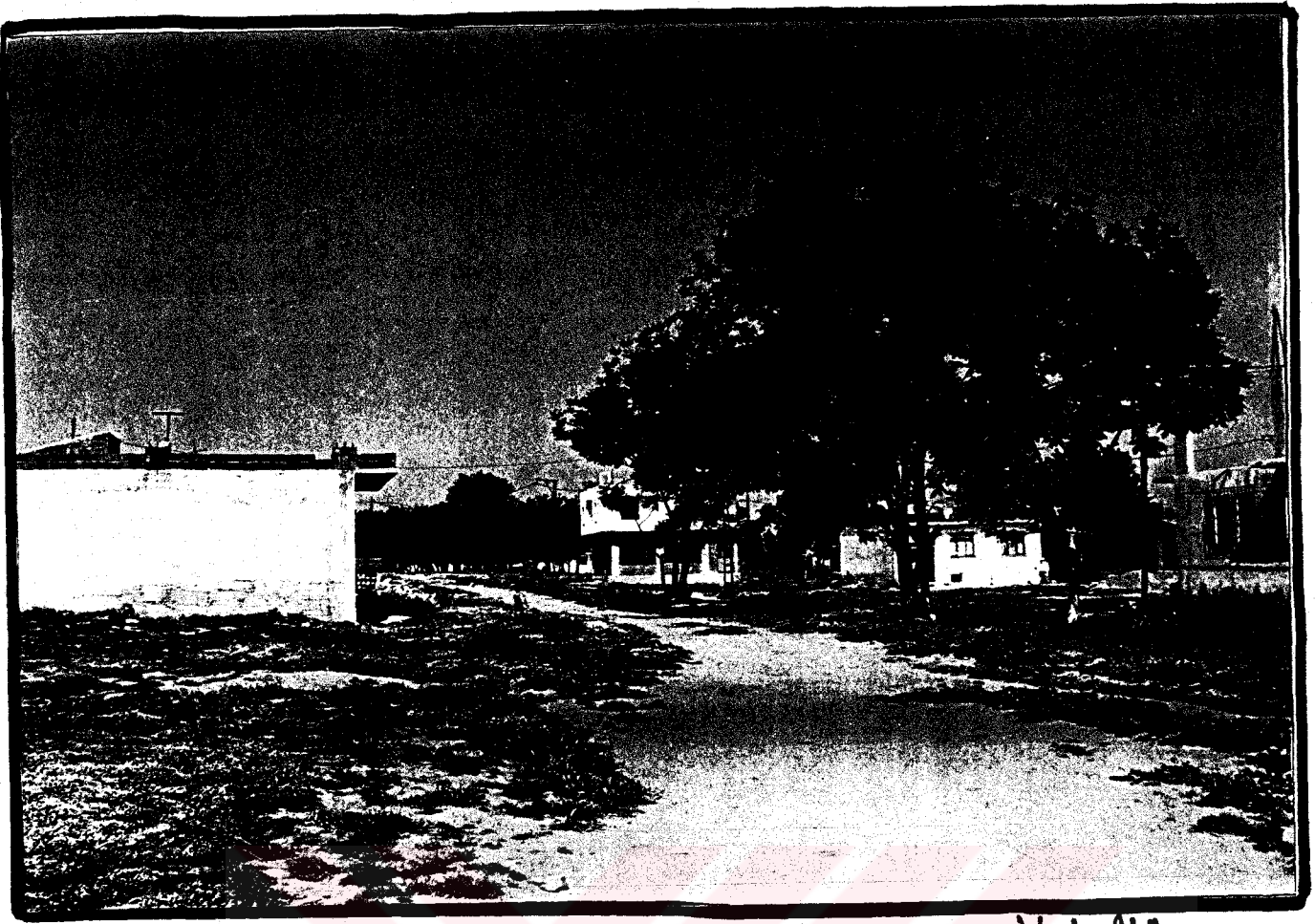

Yunuseli

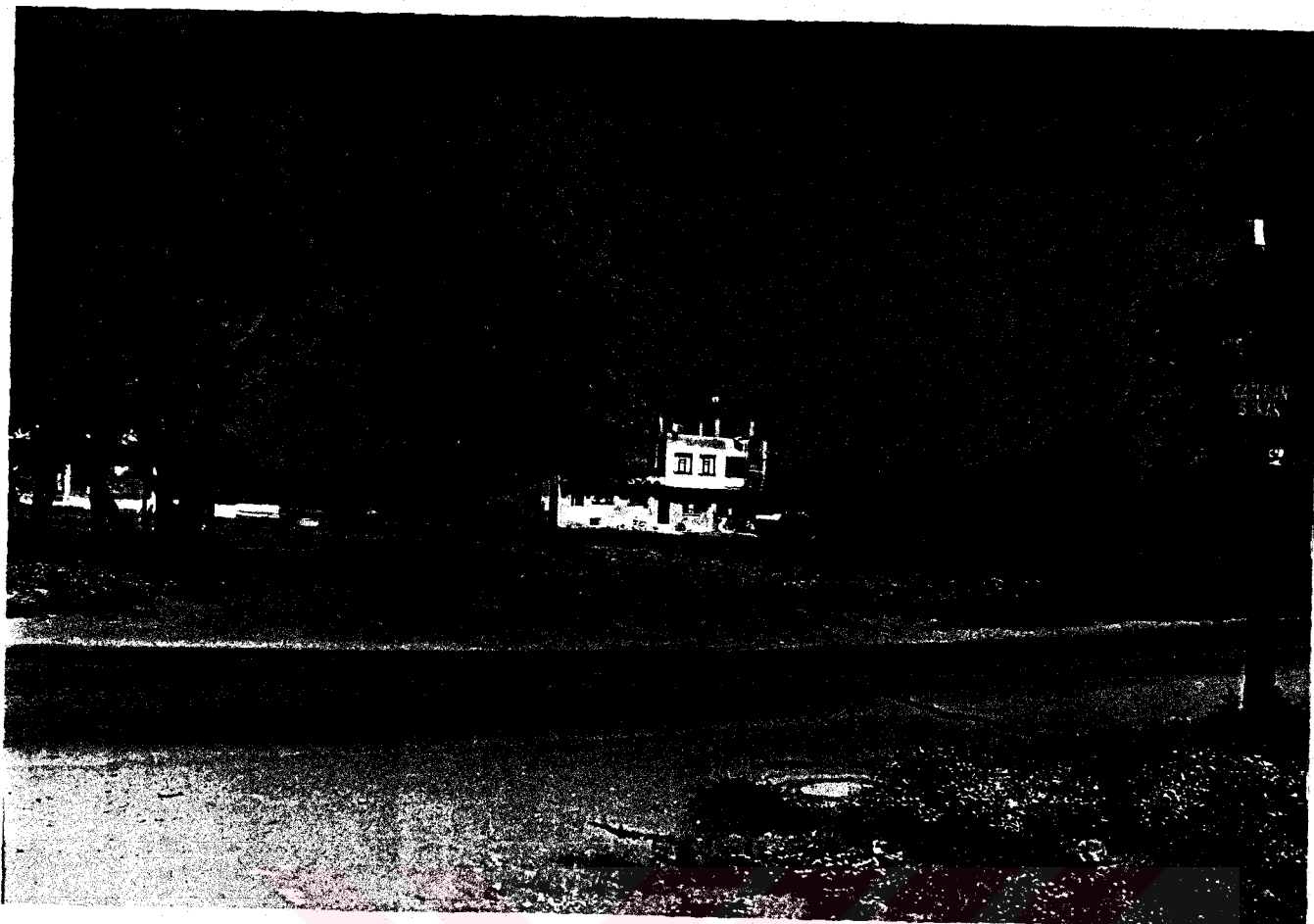
Yunuseli

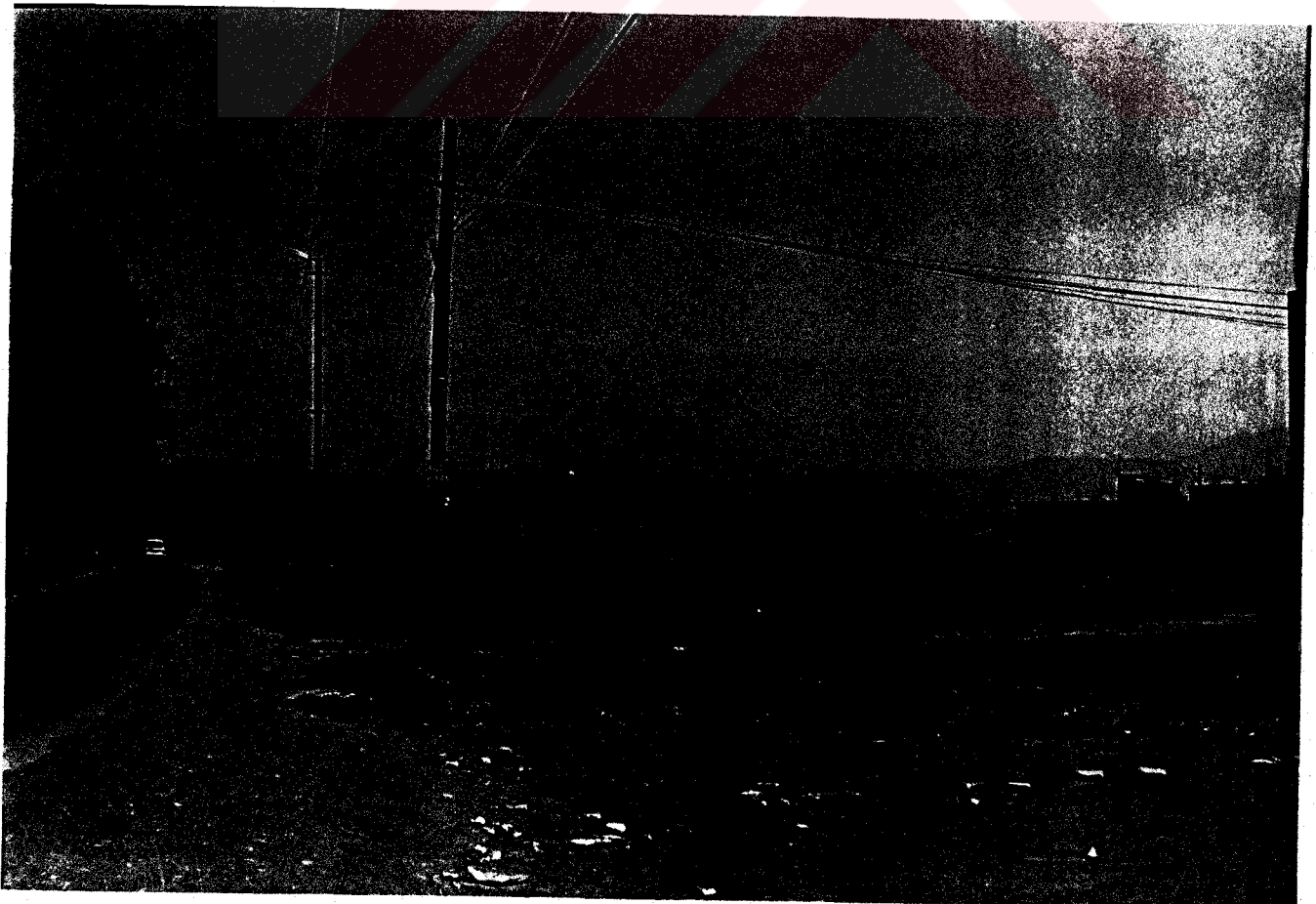

Vakıfköy

Yunuseli

Vakıfköy

Ankara Yolu Kuzeyi
Samanlı - Vatan - Millet

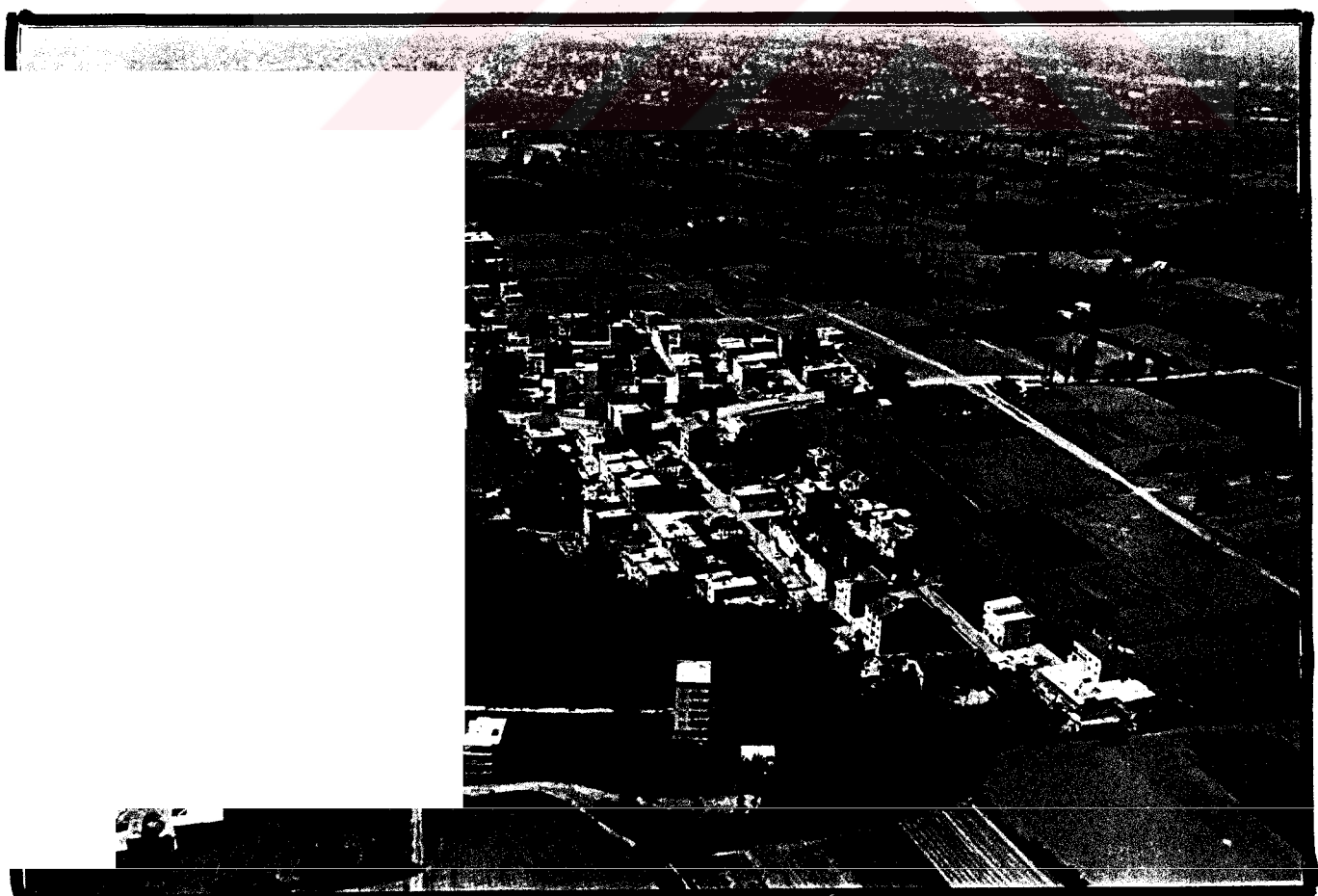
Samanlı

T.C. Yuvasehi
DOKÜMANI

Samanlı

Samanlı

Vatan - Millet

Yunuseli